

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

**ERKEK
ACI ÇEKER
KADININ
RUHU
DUYMAZ**

**MINEKE
SCHIPPER**

**DÜNYA DİLLERİNDEN
ATASÖZLERİYLE KADINLAR**

ERKEK ACI ÇEKER KADININ RUHU DUYMAZ

MINEKE SCHIPPER

ERKEK ACI ÇEKER
KADININ RUHU DUYMAZ

ERKEK ACI ÇEKER KADININ RUHU DUYMAZ

Dünya dillerinden atasözleriyle kadınlar

MINEKE SCHIPPER

İNGİLİZCEDEN ÇEVİRENLER

Taciser Ulaş Belge - Nurkalp Devrim

NEVER MARY A WOMAN WITH BIG FEET
Woman in Proverbs from Around the World
Mineke Schipper

© Mineke Schipper, 2006. Tüm hakları saklıdır.

1. Baskı: Nisan 2010

YAYINA HAZIRLAYAN
Emre Ergüven

ÇEVİRENLER
Taciser Ulaş Belge - Nurkalp Devrim

DÜZELTİ
Kültigin Kağan Akbulut

KAPAK
Halili Budak Akalın

GRAFİK
Mahir Duman

KATKIDA BULUNANLAR
Eftalin Tekeli - Turan Sönmez - Pınar İlkiz

BASKI
Promat Basım Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Sanayi Mahallesi 1673. Sokak No.34, 34510 Esenyurt Büyükçekmece, İstanbul
Tel: (212) 622 63 63

ISBN: 978-605-5813-55-0

NTV yayınları

Doğuş Grubu İletişim Yayıncılık ve Ticaret A.Ş.
Maslak Mahallesi G-45 Ahi Evran Polaris Caddesi Doğuş Power Center No:4 Maslak 34398 İstanbul
Tel: (212) 335 00 00 Faks: (212) 335 03 48
info@ntvyayinlari.com

ntvyayinlari.com

Sertifika No: 12444

KADIN ATALARIMIZA

İÇİNDEKİLER

Teşekkür 11

Giriş 15

Tüm Bilimlerin Anası 15

Yaratılış ve Doğum 16

Toplama ve Sorgulama 21

Atasözleri ve Etkileri 25

Miras 26

Medya 29

Temel Özellikler 31

Değişen Bağlamlar, Değişmeyen Özler 35

1 Kadın Bedeni 39

Tepeden Tırnağa 39

Boy Bos ve Görünüş 40

Beden ve Ruh 45

Baş ve Boyun 47

Beyin 50

Gözler 52

Burun ve Kulaklar 55

Dudaklar, Ağız, Dişler, Dil 57

Omuzlar ve Kollar 59

Eller ve Parmaklar 60

Cinsel Özellikler 65

Besleyen Memeler ve Arzu Nesnesi Memeler 69

Rahim 73

Vajina 76

Kalçalar 77

Bacaklar, Dizler, Ayaklar 79

Güzellik ve Güzelleşme İşlemleri 83

Parlaklık 84

Kadın Cazibesinin Etkisi	86
Dilberler	88
Güzellik Zekaya Karşı	96
Geçicilik	97
Dış Güzellik ve İç Nitelikler	98
Çirkinlik	99
Öldüren Cazibe	104

2 Hayatın Evreleri 107

Kızlar, Kız Evlatlar, Gelinler	107
Kız mı Erkek mi?	108
Başlık Parası ve Çeyiz	112
Bekaret ve Namus	116
Evde Kalmış Kızlar	121
Düğün Günü	123
Evlilik Hayatı	126
Zevceler, Kumalar, Dullar	128
Zevceler	128
İyi mi Kötü mü?	129
“İyi” Zevce	131
“Kötülük”	133
Kumalar	135
Neden Fazladan Bir Zevce Daha Olsun?	138
Zevceler Arası Hiyerarşiler	140
Sorunlar ve Düş Kırıklıkları	143
Dullar	145
Zevcenin Ölmesi, Kocanın Ölmesi	146
Kayıp ve Üzüntü	149
Dulların Gözyaşları	152
İftira	153
Yeniden Evlenme	155
Anneler ve Kaynanalar	158
Anneler	158
Benzersizlik	158
Mükemmel Çocuklar ve Kaygılı Anneler	161
Analar ve Çocuklar, Analar ve Oğullar	164
Analar ve Kızlar	166
Anaya Kim Bakacak?	168
Annesizlik	169
Kaynanalar Gelinlere Karşı	173

Rakipler	175
Yeni Gelen	176
İntikam	178
Ölüm ve Kaynana	179
Yaşlılık	181
Büyükkanneler ve Yaşlı Kadınlar	182
Yaşlılığın İyisi	184
Yaşlılığın Kötüsü	187
Yaşlı Davranışı	189
Düşkünlük ve Ölüm	194
Statü ve Otorite	197

3 Hayatın Temelleri 199

Aşk	199
Âşık Olma	200
Aşkın Mantığı	203
Evlilikte Aşk	206
Aşk ve Başka Erkeklerin Karıları	210
Acı Kaygılar ve Tatlı Sözler	212
Cinsellik	216
Mahrem Bölgeler	217
Arzu	220
Haz	225
İlk Kez ve Sonrası	229
Cennete Çıkaran Haz	233
Doğurganlık, Hamilelik, Doğum	235
Kısırlık	236
Doğurganlık	239
Hamilelik	243
Doğum ve Loğusalık	245

4 Kadın İktidarı 251

Konuşma Yeteneği	253
Doğuştan Gelen Bir Nitelik mi?	254
Sükut Altındır...	255
İş	257
“Kadın İşi”	259
Yemek Pişirme	265
Temizlik Yapma	269

El İşleri	271
Bitmez Tükenmez Ağır İş	273
Ya Karınız Yoksa?	278
Bilgi	281
Yalnızca Erkekler İçin	281
Kadınların Verdiği Akıl	285
“Bilgiye” Karşı “Kurnazlık”	286
İyileştiren Kadından Zehirleyen Kadına	290
Cadılık ve Öteki Gizli Güçler	292
Kadın Büyücüler	294
Şeytan ve İblis	301
Karşı Önlemler	305
Bir Zevcenin Kalıba Sokulması	306
Övmeyin ve Güvenmeyin	310
Görülmemek ve İşitmemek	313
Şiddet	315
Zevceye Dayak Atma	317
Kocaya Dayak Atma	320
Karşı Olan Var mı?	321
Kadınların Tepkileri	324

5 Metaforların Mesajları 329

Nesne Olarak Kadınlar	331
Kaplar	331
Çiçekler, Ağaçlar, Meyveler	336
Hayvan Olarak Kadınlar	339
Yiyecek Olarak Kadın	344
Toplumsal Cinsiyete Göre Yer ve Mekanlar	349
Evimiz ve Dünya	349
Burası ve Bundan Sonrası	355
Hiyerarşiyi Güçlendiren İmgeler	358

Sonsöz: Küresel Çağda Atasözlerinin Hayal Gücü 363

<i>Diller, Kültürler ve Ülkeler</i>	373
<i>Kaynakça</i>	379
<i>Dizin</i>	393

En başta teşekkür etmem gerekenler, dünyanın her yerine dağılmış olup, benimle atasözlerini paylaşan ve aynı zamanda bunlarla ilgili aydınlatıcı bilgiler veren kişilerdir. Yıllar boyunca koleksiyonuma katkıda bulunan tüm arkadaşlarıma, meslektaşlarıma, öğrencilere ve diğerlerine tek tek teşekkür etmem olanaksız. Yine de bazı arkadaşlarıma ve meslektaşlarıma şahsen teşekkür etmem gerekiyor. Sanjukta Gupta, Sabine Cohn ve Angélica Malinarich-Dorfman'a sırasıyla, Asya'dan, Yahudi dünyasından ve Latin Amerika'dan, Hollandaca olarak 1990'larda birlikte yaptığımız küçük derlemede yer alan atasözlerini kullanma iznini benden esirgemedikleri için çok müteşekkirim. Aynı zamanda, Xiamen'li Huang Mingfen'e de uzun bir Çince atasözleri listesi verdiği için; Kwame Anthony Appiah'a, annesi Peggy Appiah'ın Gana'da topladığı Twi atasözleri için; Clémentine Faik-Nzujji'ye Kongo atasözleri için; Dobrinka Parusheva'ya Bulgarca atasözleri için; Mavis Noordwijk'e bana Surinam'dan Sranan atasözleri gönderdiği için; Anne van de Zande'ye bana Moskova'dan bir Rus atasözleri kitabı getirdiği için ve Beer Schröder'e Singapur'da benim için bulduğu bir Asya atasözleri kitabı için teşekkür ederim. Pekin'de Çin Sosyal Bilimler Akademisi'nde Azınlık Kültürleri İncelemeleri Enstitüsü'nden meslektaşım Yang Enhong'a, beni Pekin'de ünlü atasöz uzmanı Liu Xiaolu'yla tanıştırdığı için teşekkür ederim.

Bu karton kapaklı baskı için referansların çoğu, bu kitabın orijinal ciltli baskısında (Yale University Press, 2004) bulunabilir ve benim atasözleri derlememin tümüne internetten ulaşılabilir. Daha fazla bilgi için www.proverbsonwomen.nl adresine bakınız. Bu çalışma, tüm araştırma koleksiyonunda yer alan 16.000'den fazla atasözünü kapsayan müthiş bir veritabanı sistemiyle düzenlenecek; sözlü ve yazılı kaynaklar ve tüm bibliyografya referanslarını içerecek; genel temalar bu kitapta tartışılan bölüm başlıkları, konular ve aynı zamanda tüm dünyada kadınlara göndermede bulunan atasözleri, metaforlar doğrultusunda düzenlenecek.

Leiden Üniversitesi araştırmama her zaman büyük bir destek verdi ki, bu olmazsa olmaz destek için burada teşekkürlerimi sunmak isterim. Doğu ve Batı kültürlerini inceleyen Araştırma Okullarını kapsayan Arts Faculty, yıllar içinde, çok

geniş bir yelpazeye yayılan farklı kültürlerin uzmanlarının orada bulunmasını sağlayarak ve dünyanın her yerinden sürekli gelen ziyaretçiler sayesinde, disiplinler arası ve kültürler arası temaslara, fikir alışverişine çok geniş yer vererek, dinamik ve canlı bir yer haline geldi.

1999 ve 2000 yıllarında birkaç hibe aldım, hepsinin birleşmesi, giderek artan derlenmiş malzemeyle başa çıkmamı epeyce kolaylaştıran bir veritabanı oluşturulmasını mümkün kıldı ve bunun için Hollanda Bilimsel Araştırma Enstitüsü'ne (Netherlands Foundation for Scientific Research - NWO) en içten teşekkürlerimi sunarım. Leiden Üniversitesi'nde, Afrika, Asya ve Amerika Yerlileri Araştırmaları Fakültesi'ne; Leiden Üniversitesi Fonu'na (Leids Universiteitsfonds) ve Gratama Vakfı'na teşekkür ederim. Bu mali katkılar olmaksızın bu kitabın hazırlık araştırmalarını yapmak mümkün olamazdı. Veritabanının kuruluş sürecinde ortaya çıkan sayısız bilgisayar sorununu çözdükleri için Gijs van Rij ve Mieke van der Stel'e teşekkür ederim. Burada teşekkürü hak edenlerden biri de yorulmak nedir bilmeden kart sistemini veritabanına giren ve yararlı uyarılarda bulunan Hedda Post'tur. Kartların bir bölümünü bilgisayara yazan Juanita Diemel'e; bana birçok bibliyografik atıf bulan Andrea Lion'a ve son iki yıldır mükemmel bir asistan öğrenci olan Thera Gizen'e de teşekkürlerimi sunarım. Leiden'den meslektaşlarım, dilbilimci Uwe Blaesing (Hint Avrupa Dilleri) ile Felix Ameka (Afrika dilleri) ülkeler ve diller listesi üzerinde yararlı yardımlarda bulundular.

2000-2001 yıllarını, Wassenaar'da Hollanda Kraliyet Bilimler Akademisi'ne (Royal Netherlands Academy of Sciences - KNAW) bağlı olan Hollanda Yüksek Araştırmalar Enstitüsü'nde (Netherlands Institute for Advanced Study - NIAS) geçirdim. Bu daveti almasaydım kitabımı kesinlikle yazamazdım. NIAS'ta konuk araştırmacılara hayatı kolaylaştıran rektöre, idari yöneticilere, çalışanlara içtenlikle teşekkür ederim. Anadilim olmayan İngilizcemi, güler yüzle kontrol eden Petry Kievit-Tyson ve Anne Simpson ile malzememi karşılaştırmalı bir yöntemle ele alabilmeyi sağlayan dâhiyane bir bilgisayar programı hazırlayan Yves de Roo'nun adını burada özellikle anmak isterim. NIAS'ta kitabın tüm bölümlerinin kaba bir taslağını yazmayı başardım. NIAS'taki meslektaşlarıma, son biçimini almamış kitabım üzerine yaptıkları yorumlardan dolayı teşekkür etmek isterim. Çeşitli bölümleri okuyup yararlı katkılarda bulunan Philip van der Eijk, Henk Maier, Christine Oppong ve Agnes Verbiest'e teşekkür ederim. Kitabın bölümlerinin farklı versiyonlarını okuyan Mark Geller'e, cesaretlendirici ve heyecanlandırıcı tutumu ve güzel dostluğu için teşekkür ederim.

2002 yılının yazında Fransa'nın güneyindeki Tourtour'da bulunan Les Treilles Malikânesi'nde, projem üzerinde çalışmak için bana ayrılan *La petite maison*'da, cennet gibi bir ortamda 6 muhteşem hafta geçirdim. Treilles Vakfı'na bu cömert davet için müteşekkirim. Vakıf çalışanlarının, konuklarına gösterdikleri büyük özen sayesinde kitabım üzerine odaklanabildim.

Ajansım Laura Susijn ve Yale editörü Adam Freudenheim'e engin h nerleri ve sarsılmaz heyecanları dolayısıyla  zel te ekk rlerimi sunarım. Ve en sonda yer versem de  nem sırasında en ba ta, Jan, sana, b ylesine  zg rle mi  bir koca oldu un i in te ekk r ederim.

Tüm Bilimlerin Anası

Benim fikrimi sorarsan Sancho, doğru olmayan tek bir atasözü bile yoktur; çünkü işin aslına bakarsan bunların hepsinin temeli, tüm bilimlerin anası olan dolaysız deneyimlerden çıkan gözlemlerdir.

(M. CERVANTES, DON QUIJOTE)

İnsanlık, birbirleriyle tanışma zahmetine katlanmamış akrabalarından oluşur. Farklı kültürlerle ait insanlar olarak ve genel anlamda dünyada yaşayan erkekler ve kadınlar olarak, birbirimizle nasıl iletişim kuracağımızı öğrenmek zorundayız.¹ Dışlayıcı değil kucaklayıcı biçimde düşünmeyi, konuşmayı, yazmayı ve buluşmayı nasıl öğrenebiliriz? Kendimiz ve başkaları hakkında düşündüğümüz, söylediğimiz, yazdığımız şeyleri öğrenmemiz ve bilmemiz tek başına yeterli değildir; aynı zamanda sonunda başka insanların da kendileri ve bizim hakkımızda ne düşündüğünden, ne söylediğinden ve ne yazdığından haberdar olmalıyız.

Tarafların birbirleri hakkında karşılıklı bilgi sahibi olması, her düzeyde barış içinde birarada yaşamının başlıca anahtarlarından biridir. İnsan olarak neleri paylaştığımıza bakmak, kesinlikle meyvesini veren ve eskiye oranla günümüzde daha çok aciliyet kazanmış bir iştir. Bir başlangıç noktası olarak da, “biz” ve “onlar” arasında, iyi ve kötünün savaş baltalarını göstermektense, sürekli “onlar” yerine “biz” üzerinde durmak, bize ait olmayan şeyler yerine bize de ait olan şeyler üzerinde durmakta ısrar etmek çok daha iyidir.

Farklılık arayanların yalnızca farklılıkları göreceğini söylemeye bile gerek yok, oysa benzerlik arayanlar, başka insanlarla birlikte şimdi ya da geçmişte yaşanmış ortak deneyimleri keşfedeceklerdir. İnsan olarak ortaklaşa sahip olduklarımızın kaynağı, bazılarının sandığı gibi yalnızca küreselleşme değildir, bunların kaynağı aynı zamanda eski insani evrensellerdir çünkü ortaklaşa sahip olduğumuz şey, bedenlerimizin şeklinden ibaret değildir; bizler insan olarak aynı zamanda temel ihtiyaçları ve deneyimleri paylaşıyoruz. Yaklaşık 4000 yıl önce Sümer tabletleri üzerine yazılmış bazı gözlemler daha sonra Grekçe, Latince, Sanskritçe ya da Çince ifade edilmiş düşüncelerle ya da bugün bile Afrika, Asya, Güney Amerika’da sözlü olarak dolaşımda olan düşüncelerle (yerel kültürel farklılıklara ve tarihsel değişimlere karşın - ki, bunlar elbette vardır) ortak yönler içeriyor.

Kadınlara ilişkin atasözleri, kültürel bakımdan değil ama cinselliğin cisimleş-

¹ Bakınız Theodore Zeldin, *Conversation: How Talk Can Change Our Lives*, Londra 1998/ New Jersey 2000:44

mesi bakımından “bizi”, “onlara” karşı konumlandırıran eski alışkanlığı tekrarlama eğilimindedir. Bugün, tarihte ilk kez, erkekler ve kadınlar eşit eğitim alıyor ve aynı işleri yapıyor ama küresel ölçeğe göre konuşuyorsak, bu gerçek yalnızca küçük bir mutlu azınlık için geçerli. Bunun böyle sürüp gitmesinin önüne geçmek istiyorsak, yüzyıllar boyunca uydurulmuş, değer verilmiş ve bütün dünyaya yayılmış sayısız engelin farkında olmalıyız. Atasözlerinin çoğunun, eğitime erişimin ve toplumsal rollerin eşit olmasını istenebilecek en son şey, hatta kabus senaryosu gibi çizme eğilimini yansıtmaları çok dikkat çekicidir.

Yıllardır, farklı kültürel kökenlerden gelen sözlü ve yazılı metinleri karşılaştırıyorum. Atasözleri üzerine yaptığım araştırma, insanlık tarihi üzerine yapılmış uzun, çoğu zaman nefes kesici ve aynı zamanda uğraşmaya değer bir çalışma oldu. Son yıllarda, bulduğum sonuçlar üzerine birçok yerde (New York ve Paris’ten Pekin’e kadar) konuşmalar yaptım. Dinleyicilerim akademi çevreleri kadar köylü kadınları da içeriyordu ve Leiden’de bir sinagog, Nairobi’de bir cami, birçok ülkede öğrenciler ve Brüksel’de Avrupa Parlamentosu gibi geniş bir yelpazeye yayılan bir çeşitlilik gösteriyordu. Atasözleri üzerine sohbet etmek çok hoş bir deneyimdir. Bütün kültürlerde, toplumun her düzeyinde yapılabilir. Her yerde insanlar bu sohbeti sever ve sohbetin büyümesine kapılır çünkü atasözleri insanlığın var oluşuyla ilgilidir. Kadınlar hakkındaki atasözleri aynı zamanda erkekleri de anlatır ve işte bu nedenle bu çalışma hepimiz hakkındadır.

Beni en çok etkileyen, adını bile duymadıkları kültürlerden gelen kadınlar üzerine söylenmiş atasözlerini insanların hemen anlamasıydı. Paylaştığımız hayatın kafamızı en fazla kurcalayan unsurları hakkında atasözü niteliği kazanmış gözlemler, kuşku, düşmanlık ve kutuplaşmalardan arınmış, karşılıklı bir anlayış oluşması için kusursuz bir başlangıç noktasıdır. Somut olarak, hep birlikte (kardeşçe), kültürel miraslarımızı aramaya çıkmak, kültürler arası köprüler kurmanın mükemmel bir yoludur.

Yaratılış ve Doğum

Ölüme karşı koymanın en iyi yolu doğurmaktır. (Fulfulde dili, Kamerun, Gine/Nijerya).

Eski Mezopotamya’dan bir Yeni Arami (Süryani) atasözü “çok uzun zaman önce, karı koca aynı çamurdan yoğrulmuştur” demişti ve bundan binlerce yıl sonra, daha yakın bir zamanda bir Rus atasözü, “hepimiz dünyaya aynı yoldan geliriz” ilavesini yaptı. Bunların her ikisiyle de hemfikir olabiliriz ama erkek ve kadınlarda doğuştan gelen küçük fiziksel farklar nasıl böylesine büyük sonuçlar doğuruyor?

Bütün bunların nasıl başladığını görmek için geçmişe bakarsak, dünya çapında cinsiyet ve toplumsal cinsiyet konularının mitler, doğuş hikayeleri, peri masal-

ları, fabllar, aşk şiirleri ya da ninniler gibi sözlü edebiyat geleneği içinde dile getirildiğini görürüz. Kuşaktan kuşağa aktarılan böyle bir sözlü “bilgi birikimi” büyüleyici bir kültürel tarih sunar. Tüm bu anlatı dizileri arasında dünyanın en küçük edebi türü olan atasözleri insanoglu hakkında en çok şey söyleyenidir. Onlar, burada bizim ana konumuz olacak, ama ilkin yaratılış mitlerinde temsil edildiği biçimde erkekler ve kadınların dünyaya nasıl geldiğine kısaca bakalım çünkü konuya giriş açısından bu çok aydınlatıcı bir örnektir.

Erkek ve kadının aynı çamurdan yoğrulduğuna ilişkin eski inanış, Âdem’in ilk karısının, onunla aynı topraktan Tanrı tarafından yaratıldığı hikayesini esinlemiş olmalı. Onun adı Havva değil, Lilith idi. Onların eşit düzeyde yaratılmış olması felaketle sonuçlandı çünkü Lilith, cinsel ilişkide üstte olmak istediği gibi, bu hakkını korumakta da ısrarlıydı. Hikayenin bazı çeşitlemelerine göre, Âdem buna karşı çıktı, ondan boşandı ve yanından uzaklaştırdı ama aynı hikayenin bazı başka çeşitlemelerine göre, terk edilen Âdem’di. Lilith, Tanrı’nın adını andı, cennetten dışarı uçtu ve Kızıldeniz’e gitti. Çocuklarından yüz tanesini Şeytan’ın her gün teker teker elinden alacağı tehdidiyle onu korkutsunlar, yakalayıp Âdem’e geri getirsinler diye Tanrı meleklerini gönderdi ama o, bu cezayı bile Âdem’e dönmeye yeğledi. O günden beri Lilith, yeni doğmuş bebeleri boğarak ve geceleri yalnız yatan erkeklerin spermini yutarak (rakibi) Havva’dan intikamını almaktadır.²

Anlaşılan, cinsel ilişkide üstte olmak kıskanılacak bir iktidar konumu olarak kabul ediliyor. Yakın zamanlarda Tanzanya’da karı koca ayrıldıktan sonra çiftin çocuklarına bakma hakkının kimde olacağı üzerine bir tartışmaya katıldım. Erkeklerin çoğu bu hakkın kocalara verilmesinde ısrar ederken yarı şaka havasında öne sürdükleri tezlerden biri şuydu: “Çocuklar yapıldığı sırada üstte olan erkektir.” Lilith hikayesinden çıkan ana sonuç, erkeklerle kadınlar arasında eşitliğin iyi bir fikir olmadığıdır.

Havva, daha başka doğuş hikayelerinin de esin kaynağı olmuştur; ilkin Yahudi kültüründe, ama aynı zamanda Arap dünyasında, Afrika’da ve Avrupa’da benzerlerine rastlanır. Bazı çeşitlemelerde, Havva’nın yaratılmasından önceki bir durum nedeniyle Âdem’in kaburgasından doğduğunun tahmin edildiği görülür. Epeyce bir zaman önce Kongo’da yaşayan Sudanlı bir mülteci kadından dinlediğim çeşitleme şöyle:

Tanrı, uykuya dalmış olan Âdem’in gövdesinden kaburgayı alması için, dört büyük melekten Cebrail’i gökyüzünden yeryüzüne gönderir. Cebrail cennete dönüş yolunu tutmuş uçarken Şeytan’a rastlar. Şeytan ona, “Selam Cebrail, nasılsın?” der. Cebrail kibarca cevap verir ve hızlanır. Şeytan, Cebrail’in

² “Alphabet of Ben Sira”. *Rabbinic Fantasies: Imaginative Narratives from Classical Hebrew Literature*, Philadelphia 1990; Louis Ginzburg, *The Legends of the Jews*, Vol.1:65.

elinde tuttuğu ilginç nesneyi fark etmekte gecikmemiştir; ona yaklaşır ve yanında uçmaya başlar. “Nedir bu?” diye sorar merakla. “Seni ilgilendirmez” diye kestirip atar Cebrail. Şeytan üsteler ama Cebrail sessiz kalır. Sonra Şeytan ani bir hareketle Cebrail’in elindeki kaburgayı kapar, o da hemen Şeytan’ın peşine düşer. Şeytan, Cebrail’in elinden kurtulur ve elinden geldiğince hızla uzaklaşmaya çalışır ama Cebrail Tanrı’nın önüne eli boş çıkmak istemediğinden düşmanının yakasına sımsıkı yapışır. Uzun süre kâh uçup güreşirler, kâh güreşip uçarlar, ta ki Şeytan, Cebrail’den kurtulana kadar. Şeytan, Cebrail’i atlatmak ister ama Cebrail bırakmamakta kararlıdır. Sonunda Şeytan’a yetişir ve kuyruğunu yakalamayı başarır. Elbette şeytan yine kurtulmaya çalışır ama Cebrail de avucunda tuttuğunu bırakacak değildir, Şeytan’ın kuyruğu ansızın kopana kadar vargücüyle asılır. Cebrail, Âdem’in kaburgasını geri alamadığı için, gökte Tanrı’nın huzuruna Şeytan’ın bedeninin bu parçasını getirir, işte ilk kadının yapıldığı madde de budur.

Kadınların bedenleriyle dünyaya çocuk getirmesi daima gözle görünür bir olaydır; oysa çok uzak geçmişte, erkeklerin bu gebelik ve doğum mucizesine kendilerinin de bir katkısı olduğunu bilmemeleri mümkündür. Gariptir ki yaratılış mitlerinde kadınların rolü bazen göze batacak ölçüde yok sayılmıştır. Kitab-ı Mukaddes’te Âdem ile Havva’nın yaratılması buna örnektir: Havva Âdem’in bedeninden doğar, Âdem Havva’dan doğmaz.

Mitlerin pek çoğunda kadının doğumla ilgisi inkar edilir ve annenin yerini bir erkek tanrı, birinci dereceden bir ata, insan yaratıkları yapan bir çömlekçi, heykeltıraş ya da zanaatçı alır. Bu erkek, çamurdan ya da tozdan yoğurarak kendi elleriyle insan ırkına şekil verir ya da şu ya da bu şekilde onları dünyaya getirir. Örneğin, Mısır tanrısı Atum, kusarak dünyaya ikiz getirir ya da bir başka çeşitlemeye göre, onları mastürbasyon yaparak üretir. Kongo Kuba halkının bir sözlü anlatısı, başlangıçta Tanrı’nın midesinin çok fazla bulandığını anlatır. O kadar hastadır ki, bütün bedeni sancılarla kıvrılır ve sonra kusar. Her şeyi bedeninin içinden yaratır, birbiri ardından bütün bitkileri, ağaçları, hayvanları ve insanları yeryüzüne kusar. Gabon’dan bir Fang mitine göre insanoğlunun esrarı, ilk kadının ilk erkeğin ayak baş parmağından doğmasıyla ya da ilk adamın ilk kadını bir tahta parçasından eliyle yaratmasıyla açıklanır. Neden böyle tam anlamıyla kendine yeterli yaratıcılar düşünülmüş bilmiyoruz. Yoksa, kadınların fiziksel olarak ürettiği şeyi zihinde telafi etmeye yarayan “doğal bir dürtü müydü bu?”³

³ Alan Dundes’in (ed., *Sacred Narrative: Readings in the Theory of Myth*, Berkeley/Los Angeles/Londra 1984: 278-9) öne sürdüğü nokta budur: Bu tür hikayelerle son derece ataerkil toplumsal örgütlenmeler arasında bağ kurar. Ona göre, kadınların kendi başlarına yaratmaya ve doğurmaya yeterli olması, yaratılış mitlerinin ortak paydasıdır. İlginç bir fikir, ancak kendisinin de belirttiği gibi bu bir spekülasyondur.

Atasözlerine oranla mitlerin ayakları yere daha sağlam basar. Bu nedenle mitler, çok daha açık yüreklilikle doğumu yadsınamaz bir dişil nitelik, anneliği de hayatın çok önemli bir alanı olarak kabul eder. Gana'dan bir Twi atasözü buna dikkat çeker: "Erkeği doğuran da kadındır." Doğum yapabilmeyi benzersiz bir olay saymış olmaları çünkü bu konudaki sayısız atasözü, yalnızca saygıyı değil, korkuyu da ifade eder.

Mitler güçlü bir türdür ve onların doğurduğu dogmalar ve mesajların, inanmalar tarafından sorgulanması beklenemez. Mitler, "insanın" nasıl kaostan düzen yarattığını ve kültür yoluyla, kendi iradesini doğaya nasıl zorla kabul ettirdiğini doğrular ve açıklar. Sözlü geleneklerde kadınlar daima doğanın denetlenemezliğiyle özdeşleştirilmiştir. Eskiden işlerin başında kadınların olduğuna, erkeklerin kendilerini kadınların sırlarını çalmak zorunda hissettiklerine, bu yaptıklarını haklı çıkarmak için de "her şeyin sahibi kadınlardır" tezini öne sürdüklerine ilişkin birçok mit vardır. "Her şeyin sahibi olmak", doğurabilmek anlamına geliyordu ve vajinaya ek olarak bir de klitoris (küçük bir penis) sahibi olmak gibi yorumlanıyordu.⁴

Hıristiyan teolojisi, Kitab-ı Mukaddes'in Yaratılış (Genesis) ve daha birçok başka bölümünü genellikle, erkeklerin kadınlara üstünlüğünün teyit edilmesi olarak yorumlamıştır. İsa'nın ölümünden sonra, daha o zaman kadının erkeğe eşit olması, "erkek", "kadının" başıdır sözlerinde ısrar eden havari Paul tarafından sorgulanmıştı ve bu görüş sonradan Kilise Babaları tarafından büyük bir hevesle benimsendi. Bu hüsnükuruntu, giderek İsa'nın kendi sözlerinden daha etkili olmaya başladı ve o zamandan beri birçok atasözünde tekrarlandı. Aynı şey, sonradan gelen ulema ya da Müslüman yorumcular⁵ tarafından Kuran'ın yorumlanmasında da görülür ve eski Sanskrit metinlerinden⁶ gelen Hindu dininin, kadınlara ilişkin katı kuralcı görüşlerinde de aynı derecede geçerli gibi görünmektedir. Budizme gelince, kadınların konumu Buda'nın zamanında yükselmişti ama ölümünden sonra, kadınlara düşman olan güçler yüzünden gerilemiştir.⁷ Kadınlar hakkındaki ya-

⁴ Fokke Siersma, *Religie, sexualiteit en agressie: Een cultuurpsychologische bijdrage tot de verklaring van de spanning tussen de sexen*, Groningen 1979; kadın iktidarı algısına bir tepki olarak erkek egemenliği için; aynı zamanda Peggy Reeves Sanday, *Female Power and Male Dominance: On the Origins of Sexual Inequality*, Cambridge 1981: 182.

⁵ Örneğin Fatima Mernissi, *Le harem politique: Le prophète et les femmes*, Paris 1987; Ghassan Ascha, *Du statut inférieur de la femme en Islam*, Paris 1987; Leila Ahmed, *Women and Gender in Islam: Historical Roots of a Modern Debate*, New Haven 1992; sözlü kaynak Henk Bodewitz.

⁶ *Guide to Religious Status and Sacred Duties of Women*, aktaran: I. Julia Leslie, "Recycling Ancient Material: An Orthodox View of Hindu Women", Lionie J. Archer, Susan Fischler and Maria Wyke, ed. *Women in Ancient Societies; An Illusion of the Night*, Londra 1994; 233-251; I. Julia Leslie, *The Perfect Wife: The Orthodox Hindu Woman According to the Stridharmapaddhati of Tryambakayajvan*, Delhi 1989.

⁷ Martin Brauen bunu şu makalesinde anlatıyor: "Die Frau in Buddhismus"; Gisela Völger ve Karin von Welck, *Die Braut: geliebt, getauscht, geraubt: Zur Rolle der Frau im Kulturvergleich*, Köln, 1985, I. cilt içinde 194-201.

ratılış hikayelerinin ve atasözlerinin ürettiği politika, doğum alanı ile hayatın başka alanları arasında bir denge bulmaya çalışan politikalardan bir tanesidir - muhtemelen erkeklerin dünya dinlerini tekelleri altına almaya çalışarak elde etmek istedikleri “dengenin” aynısıdır.

Atasözleri hikayelere, hikayeler de atasözlerine gönderme yapar. Böylelikle Yahudilerin ve Avrupalıların atasözlerinde kadın cinsi “Havva” adıyla anılırken, Havva’nın ayıbına gönderme yapılır. Kitab-ı Mukaddes’teki yaratılış hikayesine atasözlerinde her zaman gönderme yapılır, örneğin Rusçada: “Kaburgamızdan iyi bir şey bekleyemeyiz” ya da Romencede: “En iyi kadın bile içinde Şeytanın kaburgasını taşır” denir.⁸ Havva, Lilith’le aynı hamurdan yaratılmış olmasa bile, o da alçakgönüllü ve boynu bükük olacağı yerde istenmeyen bir biçimde kendi başına adımlar atar. İşte onun dik başlılığını gösteren bir Rus atasözü: “Havva ‘Ben kendim giderim’ dedi, ona Cennetin kapısından dışarıdaki yolu göstereni dirseğiyle iterek.” Avrupa kaynaklı bazı atasözlerinde, ideal zevce, Kitab-ı Mukaddes’te alçakgönüllü ve yumuşak başlı biri olarak temsil edilen Bakire Meryem’e benzetilir. Atasözleri böyle ideal bir zevce bulmanın neredeyse imkansız olduğunu vurgular: “Tanrı vermedikçe, herkes Meryem gibi eş bulamaz.” Gerçekten de Havva, Meryem’in taban tabana zıddını temsil ediyordu.

Dünyanın başka bölgelerinde de, mitler ve hikayelerdeki tanrıçalara, atasözleriyle göndermeler yapılmıştır, örneğin Sümerlerin tahıl tanrıçası Ezinu-Kusu’ya yapılan gönderme gibi: “Bir kocadan daha tatlı bir bitki [olarak], bir anneden de daha tatlı bir bitki olarak, Ezine-Kusu senin evinde otursun”. Ya da Çin’in ünlü Merhamet tanrıçası Kuan Yin’e yapılan gönderme gibi: “Gençken bir Kuan Yin’dir; yaşlanınca maymun olur.”

Sözlü gelenekler bir ahlak mirası bırakmıştır; belirli durumlarda insanlara ne yapmaları ya da ne düşünmeleri gerektiğini öğretirler. Sağduyunun, değerlerin ve bazı şeylerin yapılış tarzının önemli bir bölümünü şekillendirirler.⁹ Otorite sahibi oldukları için atasözleri, başka prestijli sözlü ve yazılı metinler gibi, işlerin nasıl yapılması ya da olması gerektiğini belirli bir açıdan verir. Böyle otoriter görüşler insanların rolleri ve kimliklerinin şekillendirilmesine hizmet etmiştir ve bugün de birçok yönden etkili olmaya devam etmektedir. Belirli bir atasözünü yaratan ilk kişinin dişi mi erkek mi olduğunu hiçbir zaman bilmesek bile, tehlikeye atılan çıkarları ele alabiliriz. Kadınlarla ilgili atasözleri incelenirken, ki bu kitabın konusu da budur, belirli kültürlerde bu çıkarların ne olduğu ve söylem ve tematik olarak nasıl ifade edildiği, akılda tutulması gereken sorulardır.

⁸ Doğu Avrupa sözlü gelenekleri üzerine çalışan Bulgar uzmanlar, bana bu hikayenin aynısının bugünlerde ortalıkta dolaştığını söyledi.

⁹ James Obelkevich, “Proverbs and Social History”, Wolfgang Mieder, ed., *Wise Words: Essays on the Proverb*, New York/Londra 1994: 213.

Toplama ve Sorgulama

Eski bir atasözü hiçbir zaman yanılmaz. (Rusça)

Çağdaş Batı dünyasından pek çok kişi gibi ben de atasözü türüne hiçbir zaman fazla ilgi göstermemiştim, Afrika'ya gidene kadar. Nijeryalı yazar Chinua Achebe'nin dediği gibi, sözlü kültürlerde¹⁰ atasözleri hâlâ, "sözcüklerin yenebilmesini sağlayan palmiye yağı" olmaya devam etmektedir. Kongo'da yaşarken bazen, insanlar konuşurken duyduğum atasözlerini yazardım çünkü şiirsel güçlerine kapılmamak mümkün değildi. Bundan birkaç yıl sonra Avrupa'ya döndüğümde, bir yayınevi bana *Duyulmamış Sözcükler: Afrika, Arap Dünyası, Asya, Karayipler ve Latin Amerika'da Kadın ve Edebiyat* (1985) başlıklı kitabın editörlüğünü teklif etti. Bu kitabın kadın yazarlarla ilgili her beş bölümünün girişine, o alanla ilgili küçük bir atasözü derlemesi hazırlamak istedim. Kadınlarla ilgili atasözleri konusuna ilgi duymaya başlamam böyle oldu.

O zamanlar elimdeki kaynaklar çok dardı ama beklenmedik bir şey oldu. Kültürlerin temelde farklılıklarla ayrıldığı varsayımının tam tersine, yeryüzünün dört bir köşesindeki ülkelerde ve tarih boyunca ortaya çıkan atasözleri arasında sarsıcı benzerlikler buldum. Acaba, kültürler arasında muazzam farklılıklar olmasına karşın, kadınlar konusunda benzerlik olması salt bir rastlantı olmayabilir miydi? Ve bu bir rastlantı değil ise, arada nasıl bir ortak zemin vardı? Bu soruları yanıtlamak üzere, son on beş yıldır karşılaştığım her atasözünü kaydediyorum.

Malzememi, dünyanın her köşesinden binlerce insanın hevesle katkıda bulunması sayesinde toplayabildim. Yıllar boyunca, büyük bir hassasiyetle malzeme peşinde koştum ve bunun karşılığını çok güzel aldım. Pazarıcı kadınlardan taksi şoförlerine, esnaftan lokanta sahiplerine, tezgahtarlardan temizlik işçilerine, otobüs, tren, uçak yolculuklarında yanımda oturanlara kadar her yerde insanlar benimle cömertçe atasözü alışverişine ve tartışmasına girdi. Birçok ülkede dostlarımın, meslektaşlarımlarımın ve öğrencilerin yardımından da yararlandım. Koleksiyonum, tüm kıtalardan, 240 dilden 15.000 sözlü ve yazılı kaynağı aştıktan sonra, bu akıl çelen veri derlemesini konulara göre, bir karşılaştırmalı metinler bütünü olarak inceleme zamanının geldiğine karar verdim.

Bir kültürde, bir ülkede, bir dilde ya da bir alanda bulduğum atasözü veya çeşitlemeleri, genellikle başka bölgelerde de bulunuyor. Bu nasıl mümkün oluyor? Günümüzde işler biraz değişmeye başlamış olsa da, statü sıfatlarında ve işbölümünde standart kalıplar olduğu üzerinde hemfikir oldukları zaman araştırmacılar çok açık sözlü davranır:

¹⁰ "Sözlü Gelenek" terimi burada (günümüzde tüm çağdaş kültürlerde okuma yazma oldukça yaygın olsa da) okuma yazmanın sınırlı olduğu kültürlerde, sözlü geleneğin görece daha önemli olduğunu göstermek amacıyla kullanılmaktadır.

Neredeyse tüm toplumlarda erkekler kadınlardan daha iyi durumdadır. Erkekler daha fazla yetki kullanır, daha fazla itibar sahibidir ve daha özgürdür. Erkekler genellikle ailenin başıdır; hukuki, siyasi ve dini konularda daha fazla güç kullanır; cinsel ilişkide eş değiştirir, çoğu zaman birden fazla karısı olabilir; karısını seçerken daha çok özgürlüğe sahiptir; genellikle kendi hısım akrabalarının yanında oturur; alkollü içkilere ve uyuşturuculara daha kolay ulaşabilir. Öte yandan kadınlar, âdet zamanlarında genellikle ayrı tutulur ve kendilerinden uzak durulur, çoğu zaman kocalarını bir veya daha fazla kumayla paylaşmak zorundadırlar, çocuk sahibi olamamakla suçlanır ve çoğu zaman kamuya açık yerlerde erkeklere boyun eğmek zorunda bırakılırlar. Çocuk yetiştirme, her zaman kadınların erkeklere göre daha fazla etki sahibi olduğu tek alandır.¹¹

Sözlü edebiyat, geleneksel düşüncelerin pekiştirilmesinde önemli bir rol oynar. Atasözleri bizlere özellikle kadın bedeni üzerine çok zengin bir fikirler koleksiyonu sağlar ve insanlar arasındaki cinsel farklılıkların toplumsal sonuçları üzerine de aynı derecede zengin bir mozaik sunar. Bu kitabın başlangıç noktası, kadınlar hakkındaki atasözlerinin, hayatta var olan ve yeryüzünün her köşesine yayılmış toplumsal cinsiyet ayrımlarına dünya ölçeğinde ve büyüleyici bir ışık tutmasıdır. Cevap aradığım sorular şunlardı:

- Atasözleri kadınlar hakkında ne der?
- Neden kültürler, erkeklerle kadınlara farklı davranılması gerektiğine inanır?
- Kadınlar ve erkeklerin farklı rolleri olmasını desteklemek için öne sürülen tezler, kültürler arasında da benzerlik gösteriyor mu ve ne tür farklılıklar var?

Bu soruların cevapları kitabın bundan sonraki bölümlerinde aranacak. Ama önce ele alınması gereken bir başka soru var: Nasıl oluyor da biz, “yabancı” kültürlerde doğan atasözlerini anlayabiliyoruz?

İnsan olarak birçok şey paylaşmaktayız. İnsan türüne aidiz ve şimdilik tek ve aynı gezegende yaşıyoruz. Hem atalarımızla hem de çağdaş insan kardeşlerimizle ortak yanımız, paylaştığımız yiyecekler, barınak, güvenlik ve çocuk doğurmak gi-

¹¹ David Levinson ve Martin J. Malone, *Toward Explaining Human Culture*, New Haven 1980:267; “Kadın kirliliği kavramı ve bununla ilişkili ritüeller genellikle kadınları kontrol etmek için kullanılır.” (a.g.e. 279) Ayrıca bakınız: Harry C. Triandis ve William W. Lamber, ed., *Handbook of Cross Cultural Psychology*, Boston, 1980, I. Cilt: 147 içinde Walter J. Lonner, “The search for Psychological Individuals”; John E. Williams and Deborah L. Best, *Measuring Sex Stereotypes: A Multinational Study*, gözden geçirilmiş baskı, Newbury Park, 1990.

bi temel içgüdüler ve ihtiyaçlarımızın hayatımızı en azından kısmen belirlemesidir. “Kültürel gelenek” denilen şeyin uygulandığı toplumlarda, karşılıklı beden şekille-
rimiz erkek ve kadın rollerine yol açmıştır ve çok sayıda atasözü doğrudan doğru-
ya ve bunun yanı sıra metafor olarak, kadın bedenine ya da kadın bedeninin organ-
larına, kadın ve erkek rollerine ve cinsler arası ilişkiye gönderme yapar. Ortak
özellikler ve deneyimler sayesinde pek çok atasözü fazla güçlük olmadan, onları
yaratan kültür dışında, hatta çeviriyle bile anlaşılabilir. 12

İnsanların adını bile duymadıkları kültürlerden gelen atasözlerini anlamaları
pek çok şeyi açıklığa kavuşturur. Ben kendim, farklı yaşlardan, farklı geçmişler-
den, farklı kültürlerden ve farklı kıtalardan gelen dinleyiciler arasında bir atasözü-
nü hemen tanıma durumunu çok sık yaşadım. İnsanı hayrete düşüren bu kültürler
arası anlayış, büyük ölçüde ortak olan bedensel ve cinsel deneyimlerden beslenen
atasözleriyle ilgili olmalıdır. Öte yandan belirli yerel kültürel bağlamlardan besle-
nen atasözleri vardır ve bu nedenle ek bilgi olmadan onları anlamak daha zordur.

Karşılaştırma yapmak, karşılaştırılacak veri bulunmasını gerektirir. Karşılaştı-
rılabilir verileri biriktirmek için yararlı bir kural vardır: “İncelemek istediğiniz
coğrafi alan ne kadar genişse, analiz biriminiz de o kadar küçük olmalıdır.”¹² Bir-
leştirici temanın kadın “türü” olması temelinde derlenen bir atasözleri koleksiyon-
u, kültürler arası karşılaştırma yapmaya özellikle elverişlidir. Birincisi, atasözle-
ri çok kısa cümlelerden oluşur; ikincisi, bu tür bütün dünyada vardır. Kültürler
arası karşılaştırma yapmak isteyince, kaçırdığımız şeyler de vardır: Örneğin atasö-
zü “canlı” olarak söylendiğinde, yerel kültürel bağlamların fazladan ekleyeceği an-
lamlar. Buna karşılık, insanlığın toplumsal cinsiyet kalıpları üzerine yeni bir anla-
yış kazanırız.

Atasözleri veciz ve hatırdaki kalacak ifade tarzlarıyla, hayatı görme biçimlerini
meydana çıkartır. Müzikal tonu, dolaysızlığı ve açık yürekliliğiyle atasözleri, yal-
nızca kültürlerin kendine özgü yönünü değil, hepimizin sahip olduğu kadın ya da
erkek bedeni sayesinde, yeryüzünün her köşesinde ve tarih boyunca paylaşılan or-
tak noktaları da dile getirir. İnsanlar çoğu zaman hiç farkında bile olmadan kadın
ya da erkek olarak programlanmıştır. Atasözlerinin verdiği mesajlar, bireysel ya
da toplumsal olarak, bu sabit fikirleri ne ölçüde yutmaya devam ettiğimizi ya da
dünyaya atalarımızdan ne ölçüde farklı bir biçimde baktığımızı gösteren mükem-

¹² Franco Moretti’nin dikkat çektiği gibi, karşılaştırmalı edebiyatta “yakın okuma” ve “uzak okuma-
nın” ikisinin de avantajları var, ikisi de birbirine muhtaç ve ikisinin arasındaki mücadeleye çözüm
bulmaya artık gerek de yok. Yakın okuma, yazılı ya da sözlü bir metne belirli bir kültür bağlamında
bakma avantajını sağlıyor. Uzak okuma size, metnin kendisinden çok daha büyük veya çok küçük
birimler üzerine odaklanma olanağı sağlıyor: araçlar, temalar, mecazlar, türler ya da sistemler. Ve
eğer en küçük ile en büyük arasında metin kaybolursa, işte öyle bir durumda, insan şu deyiimi doğru
yerde kullanmış olur: Az olan daha fazladır [Yalın olan daha çok şey anlatır. ç.n.] Bir sistemi bütün-
lüğü içinde anlamak istiyorsak bazı şeyleri kaybedeceğimizi önceden kabul etmeliyiz.” (Franco Mo-
retti “Conjectures on World Literature”, *New Left Review* Jan.-Feb. 2000:57, 61)

mel bir kıstastır. Bilinçli ya da bilinçsiz olarak, yerel ya da bölgesel farklılıklara ve tarihsel gelişmelere ve değişimlere karşın hepimiz bu tür mesajlardan etkilenmişizdir.

Atasözlerinde sunulan düşüncelerin pek çoğu, insanlara eskisi kadar apaçık bir gerçek gibi görünmüyor ki bu da özellikle sanayileşmiş toplumlarda “geleneklerin” değiştiği anlamına gelir. Bu değişimlerden esasen ayrıcalıklı gruplar yararlanır: Pek fazla eğitim fırsatı bulamamış, erkek nedir, kadın nedir soruları üzerine düşüncelerini atasözlerinden edinmiş olup bunları genellikle sabit hale getirenler, değişimden çok daha az etkilenir. Ancak bu, toplumsal olarak ayrıcalıklı grupların içselleşmiş bilinçaltı mirasında, atasözlerinden edinilen düşüncelerin artık tamamen silindiği anlamına gelmez - çağdaş “iş kadınlarının” meslek hayatındaki başarılarının çoğu zaman onların uygun eş bulmalarını çok güçleştiren bir sebep olmaya devam etmesinde görüldüğü gibi.

Kadınlar hakkındaki atasözleri, cinsel farklılıklar arasındaki mesafenin tüm dünyada neden ve nasıl açıldığını ve aradaki bu büyüyen mesafenin, kadınlarla erkekleri, hayattaki kamusal rollerini ve evdeki sorumluluklarını paylaşamayacak biçimde yabancılaştırdığını ciddi bir biçimde açıklamaya yarar. Oldukça önemsiz beden farklılıklarına dayanarak böyle bir cinsiyetçi mesafenin korunmasını öğreten ve vaaz eden atasözleri, hâkim olan hiyerarşileri güçlendirmiş ve bir erkek değil de bir kadın olmanın ne demek olduğuna ilişkin katı imajlar yerleştirmiştir ve böylelikle her iki cins için de hayat boyu sürecektir, eklentiden öteye geçmeyen rolleri meşrulaştırmıştır. Madalyonun bir yüzünde sıkı kurallar varsa, öbür yüzünde de kaçınılmaz olarak kurallara uymayan kadın ve erkeklerin damgalanması yer alır ve bu damgalama işinde kadınlar da erkeklerden aşağı kalmaz. Ayrıcalıkları bırakmak hiçbir zaman kolay olmaz. İstenmeyen işleri başkalarına yaptırmaya alışık olan insanlar, durumun öyle devam etmesini ister. On yedinci yüzyılda Madame de Sévigné'nin kaydettiği gibi: “Aşağı tabakanın aşağılanması toplumsal düzenin devamı için gereklidir.” Ya da bir Alman atasözünün söylediği gibi: “Yatağı biri yapar, öteki içine girer yatar.”

Baskın rolün rahatlığı içinde olanların, istenmeyen işleri paylaşmak gibi cömert bir teklifte bulunmasına da pek ender rastlanır. Şikayet bildiren bir Ruanda atasözü, “Su ve odun getirmeye seni gönderiyorsa, oturduğun ev kötüdür” der; bir erkek, böylesine “aşağılayıcı” kadın işlerini karısının yerine yaparsa, onun esiri olmuş demektir, anlamına gelir. Eğer kadın toplumsal rolünü kabul etmezse, kınanacaktır. Böyle bir kadını suçlamak için Avrupa’da “pantolon giyen kadın” denirdi ve bu, atasözlerinde sık sık rastlanan bir şikayetti.

Bir yandan erkeklere yapılan tüm bu uyarılar öte yandan kadınlara verilen talimatlar, uymaları istenen kurallar büyük bir belirsizlik ve bir o kadar da statüko kaybından duyulan korkuyu açığa çıkartır. Eğer bitmez tükenmez kurallar ve ya-

saklar karşısında kadınlar olmaları gerektiği gibi itaatkar olsalardı, atasözleri fazlalık olurdu, değil mi?

En baştan vurgulamalıyız ki bu kitap “gerçeklik” hakkında değildir: Atasözleri “gerçeği” yansıtmaz. Çok sayıda minicik metin (atasözlerinin savunduğu çıkarların sahipleri tarafından hayal edilen) idealleri ve aynı zamanda bu ideallerden sapma halinde, sonradan duyulacak pişmanlığı yansıtır. Kimin ideallerinden bahseder atasözleri? Kamusal bir tür olarak atasözlerinin “geleneğe” hizmet ettiği ve onu izlediği söylenir ama aslında kimin geleneğine gönderme yapıldığı hiçbir zaman açıkça belirtilmez. Kitabımız, kadınların şimdi ve geçmiş zamanda ne olduğu “gerçeğini” göstermek yerine, temelde erkek cinsinin kışkırtmasıyla çıkarların, korkuların, “ideal” ve “sapkın” kadınlık üzerine kalıtımla gelen düşünceleri yansıtan büyümlü bir ayna gibidir; ve bunu yapmakla, aynı zamanda kalıtımla gelen “ideal” ve “sapkın” erkekliğin normlarını ortaya çıkartır. Esprili imajlar ve özgün karşılaştırmalar sayesinde malzememiz çok çarpıcı ve genellikle eğlendirici. Ama yine de, aynı zamanda bazı bakımlardan rahatsız edici bir kitap bu, çünkü dünyanın her köşesinde, yüzlerce farklı dilde, kuşaktan kuşağa aktarılan, özellikle zevceler hakkındaki atasözleri, kadın düşmanlığı eğiliminin çok geniş bir biçimde geçerli olduğunu gösteriyor.

Atasözleri aynasında bunların hepsiyle, telkin edilen, kabul edilen, karşı çıkılan, coşkuyla karşılanan, geçmişte kalan ya da günümüzde devam eden toplumsal cinsiyet rolleriyle tanışacağız. Ayna, zamanın ve imgelerin değiştiğini gösteriyor ve aynı zamanda, yaşayan o miras nedeniyle bugün bile çok sayıda kadının, erkeklerle göre önemli ölçüde daha az özgürlükten yararlandığını hatırlatıyor.

Atasözleri ve Etkileri

*Atalarımızın sözlerini elden bırakmayın.*¹³

İçimizden biri hiç düşünmeksizin, hemen bir atasözü söyleyebilir mi? Günümüz Batı dünyasında atasözleri reklam sloganlarından daha az yaygın. Bununla birlikte arada bir, radyo ya da televizyonda, ya da bir siyasetçinin konuşmasında bir atasözünün alıntılandığını duymuşuzdur. Batı’daki okurlar kendi toplumlarında atasözlerinin artık yaşamadığına inanabilir ama Penguin Books’un yayınladığı Atasözleri Sözlüğü (*Penguin Dictionary of Proverbs*) onların devam eden etkisini göstermektedir: “Atasözü artık terk edilmiş olabilir ama yalanlanmamıştır.”¹⁴ Yirmi birinci yüzyıl yazılı kültürlerinde önemleri azalmakta olsa bile, atasözleri aslında sanıldığından daha geniş bir biçimde bilinebilir. Ben Çin’de Çin atasözleri

¹³ *The Penguin Dictionary of Proverbs*, derleyen Rosalind Fergusson, Harmondsworth 1983: 197; kaynak olarak hiçbir dil ya da kültürün adı geçmiyor.

¹⁴ A.g.e.

söylediğim zaman, insanlar bunların çoğunu bildiğini doğruladı. Afrika’da insanlar atasözlerine çok aşına, sanki onların atasözü “kulağı” var. Görünüşe bakılırsa Avrupa’da da yaşıyorlar. Yakın zamanlarda bu projeye ilgili bir radyo yayınında, dinleyicilerden, hâlâ kadınlar hakkında söylenmiş atasözleri hatırlıyorsa stüdyoyu aramaları istendi. Bir saatlik program boyunca stüdyo telefonları aralıksız çaldı ve daha sonra kadınlar hakkında atasözü içeren çok sayıda mektup aldım. Elbette ki bu anlatı türü ölmedi; tam tersine, eğer son on yıldır on dokuzuncu yüzyılın önemli koleksiyonlarının yeniden basılmasına bakacak olursak, yazılı atasözlerine duyulan ilgide artış bile var. Bu arada, tüm dünyada sözlü kültürlerde atasözleri kullanılmaya devam ediyor.

Miras

Sakalla çevrili ağızdan yalan söz çıkmaz. (Bemba dili)

Atasözleri yazılı tarihten çok önce ortaya çıktı. Bu önemli ve canlı tür yüzyıllar boyunca temelde sözlü gelenekle devam etti. Benim koleksiyonum, tüm kıtalara yayılmış birbirinden çok farklı kültürel topluluklardan gelen sözlü ve yazılı kaynaklara dayanıyor. En eski yazılı örneklerin tarihi MÖ 2600-2550. O eski Sümer atasözleri kil tabletler üzerine kazınmıştı ve Bağdat’ın 193 kilometre güneydoğusunda, 1963 yılı gibi yakın bir zamanda bulundu. Onlara ilişkin tek kesin bilgi, yaklaşık olarak yazıldıkları tarihtir ama bu bize, ondan önce kaç kuşak boyunca sözlü olarak alıntılandıkları hakkında bir bilgi vermez. Bu, atasözleri için genel olarak geçerlidir: Çoğu durumda onların nasıl, ne zaman yaratıldığı ya da ne kadar yaygın oldukları konusunda ya çok az bilgimiz vardır ya da hiçbir bilgimiz yoktur. Atasözlerinin önce sözlü olarak sonra da yazılı biçimde, önce yerel sonra ulusal ve bugün giderek daha fazla uluslararası ölçekte kullanılıyor olmaları ya da yazılı koleksiyonlara girmiş olmaları, saklanmış ve aktarılmış oldukları anlamına gelir.

Atasözleri birçok biçimde tanımlanmıştır. Atasözünün, genellikle bir özdeyişten çok daha geniş bir kullanım alanı olduğu düşünülür. Atasözleri bir tartışmaya son noktayı koyabilir, bir yanlış anlamadan doğan kırılganlığı onarabilir, cehaleti maskeleyebilir ya da kötü bir savunmayı iyi bir cılayla parlatabilir. Atasözlerinin, bütünüyle tatminkar, kapsayıcı bir tanımı yoktur ama onu kullananlar ve dinleyenler tarafından atasözü olduğu hemen anlaşılır. Şöyle bir tanımlama yapılabilir: kabul edilmiş bir hakikati ya da gönüllerde yer etmiş bir inancı zekice somutlaştıran kısa, özlü söz. Atasözü tanımlamaları genellikle, başlıca dört özellik üzerinde durur: (1) az ve öz bir sanatsal biçimi olması; (2) toplum içinde değerlendirici ve tutucu bir işlevi olması; (3) otorite olarak geçerli kabul edilmesi; (4) kökeninin anonim olması.

Hemen hemen hiçbir zaman atasözleri ve özdeyişlerin kaynaklarına kadar ini-

lemez. Bazen kutsal kitaplardan, kutsal yazılardan ya da tanınmış edebi metinlerden alınmış gibi görünürler. Ama durum bunun tam tersinin doğru olduğunu gösterir: Sözlü geleneği istedikleri gibi yağmalayanlar, yazarlardır. Bu demektir ki, bir atasözünü ilk kez kimin düşündüğünü bilmemiz neredeyse imkansızdır; aynı şekilde, kabaca da olsa genellikle yaşını da bilemeyiz. Bu da demektir ki, onları tarihsel olarak sınıflandırmamız mümkün değildir. Bazılarının çok eski olması gerekir ve günümüzde de hâlâ alıntılanmaktadırlar. Bazıları ise kendi orijinal dillerinde artık alıntılanamıyorlar (çünkü o artık ölü bir dildir), ama başka dillerde yaşıyorlardır. Örneğin, bazı Latince atasözleri bütün Avrupa dillerinde yüzyıllarca yaşamaya devam etmiştir. Birçok durumda, bir atasözünün ne sıklıkta kullanıldığı ya da halen kullanılmakta olup olmadığını bilmek mümkün değildir. Bununla birlikte, bazı kaynakların vurguladığı gibi, bugün bile çok sayıda, çok popüler atasözü bulunduğu bilinmektedir.

Farklı kültürlerde atasözleri, kendilerini ciddiye alınması gereken bir tür olarak samimiyetle tavsiye eder. Yoruba dilinde “Atasözleri konuşmanın atlarıdır” denir; karşılıklı konuşmada söz biterse, onu kaldığı yerden devam ettirecek şey atasözüdür, anlamına gelir. İşte bazı örnekler:

Yüz atasözü, yüz hakikattir. (İspanyolca)

Atasözleri günlük deneyimlerin doğurduğu kızdır. (Hollandaca/Krio)

Atasözleri dilin kaymağıdır. (Afar dili)

Tüm atasözleri sırık üzerinde yürür. (İsveççe)

Bu tür atasözleri hakkındaki atasözleri, türün prestijine ve etkisine katkıda bulunmuşlardır.

Atasözleri ve özdeyişler uygulamada nasıl çalışır? Atasözleri ister geleneksel yargılardan, Talmud’dan, İncil’den, Kuran’dan, Hindu Yazılarının Veda Kitabı’ndan, isterse siyasi ya da dini liderlerden, filozoflardan ya da şairlerden gelsin, alıntı biçiminde kullanılır. Sözlü bir gelenekte uzmanlar -başlıca ya da yalnızca-ata geleneğine göndermede bulunan ve kendilerini bunun rakipsiz temsilcileri sayan kabile şefleri ve yaşlılardır.

Atasözü, yerleşik yargılarla ilişkilendirilir. Güçlü etkisi, “Atalarımızın dediği gibi...” ya da “Gelenek bize öğretmiştir ki...” gibi ikna edici göndermelerle daha da sağlamlaştırılmıştır. Otorite böyle diyorsa, biz kim oluyoruz ki, bu kadar büyük bir geleneksel, dini ya da sağlam bir yargı akıntısına karşı kürek çekelim? Konuşmacılar yargıların şaşmaz geçerliliğine gönderme yaparak kendileri için de saygı ve otorite talep eder, Zimbabwe’de kendi kendini övmek için söylenen bir Shona düsturunun ifade ettiği gibi: “Erkeklerin sözleri yere düşmez.” Böylelikle egemen değerler konuşanın lehine olacak şekilde doğrulanır ve en sonunda her şey yolun-

da gider. Yine bir başka Shona atasözünün dediği gibi: “Atasözü söyleyen, istediğine kavuşur.” Böylece atasözü otoritesinin işlevi, belirli rol kalıplarını meşrulaştırmak ve bu kalıpların sorgulanma ihtimalini ortadan kaldırmaktır.

Zengin sözlü geleneği olan toplumlarda insanlar, dağarcığında bolca atasözü bulunduran ve onları doğru zamanda kullananlardan etkilenir. Alıntı yapmak bir sanattır ve hangi nedenle olursa olsun, doğrudan söylenmesi istenmeyen sözlerin iletilmesi için alıntıdan yararlanılır. Atasözü bir mesafe ve genelleme duygusu yaratır. Konuşan kişinin geride durup, hassas konuları dolaylı, ustalıkla bir biçimde açmasına izin verir ve yine o kişi “geleneksel” bir önermeden sorumlu tutulmayacağı için, güven içinde söylemek istediği şeyi ifade eder. Alıntı yapmak, eleştirmek, alay etmek hatta hakaret etmek için güvenli bir yol sağlar.

İnsanların kültürel miraslarının bir parçası olarak birçok kaynak bize, atasözlerinin doğaları gereği belirli toplumsal normları ve değerleri doğruladığını söylemekte ısrar eder. Yöneten değerlerin yöneticilerin değerleri olduğu olgusu çoğu zaman dikkate alınmaz. Atasözü kullanıcısı, egemen norm ve değerlerin sorgusuz sualsiz, kolektif bir biçimde kabul edilmesinde ısrar eder.¹⁵ İnsanlar geçmişi romantikleştirme eğilimindedir ve atasözü gelenekleri tartışılmaya başlandığı zaman yumuşacık, sıcacık bir üslup kullanırlar. Böyle bir noktada çok temkinli olmak gerektiği apaçık görünür.¹⁶

¹⁵ Böyle bir kabullenme ortak sözlü bağlamda olması gerektiği kadar genelleşmiş mi sorusu, çoğunlukla bir tartışma konusu değildir -ne atasözlerinin kullanıldığı topluluklarda ne de atasözü araştırmacıları arasında- ama elbette haklı bir sorudur, özellikle bu kitap bağlamında. Atasözlerindeki kelimelerin gücünün ne kadar etkili olduğu apaçık bellidir; öyle ki, onun ebedi hakikati ve paha biçilmez bilgeliği, Lord John Russell'ın sözleriyle “bir insanın zekası ve tüm insanlığın bilgeliği” olarak edilgen bir biçimde yutulur, hatta romantikleştirilir. Russell'ın bu sözleri, hiçbir eleştirel yorum yapılmaksızın, Archer Taylor'ın, “The Wisdom of Many and the Wit of One” (Wolfgang Meider and Alan Dundes ed., *The Wisdom of Many: Essays on the Proverb*, Madison 1994:3) başlıklı yayınında alıntılanmıştır. Eleştirel bir gözle bakmayan okurlar ya da dinleyicilerden hiç de aşağı kalmayacak bir biçimde bilimciler de, atasözlerinin altında yatan varsayımlarla ilgilenmek yerine kendilerini onların sözde sarsılmaz değerine kaptırmıştır. İşte Avrupa, Asya ve Afrika'dan üç örnek: Örneğin Karl Friedrich Wilhelm Wander, Avrupa atasözleri üzerine büyük derlemesinin (*Deutsches Sprichwörterlexikon*, Augsburg 1987:v) giriş bölümünde dili, “insanların yüreği” ve atasözlerini de vücudun her yerine kan taşıyan damarlar olarak tanımlayan ve böylece onların hayatı önemini altını çizen on dokuzuncu yüzyıl bilgini Venedey'i (1842) onaylayarak, ondan alıntı yapar. Onun dünyasında atasözleri, “insanların renkleri ve karakterleri ve bunun yanı sıra onların töreleri ve görenekleri hakkında bilgiler” taşır ve böylece insanların düşüncelerini, zihniyetini ortaya koyarlar. Atasözlerinin “insanların ruhu” olduğunu öne sürer; tıpkı insanlar arasında, elden ele dolaşan metal paralar gibi, sık kullanılmaktan dolayı insanlığın ortak malı haline gelmişlerdir. Burada belirli bir insanlığın ruhunu kim temsil ediyor? Asya derlemesinde Justin Wintle (*The Dragon's Almanac: Chinese, Japanese, and Other Far Eastern Proverbs*, Singapore 1983:ix) yaptığı şu gözlemlerle biraz daha mesafe alır, “Uzakdoğu'da... atasözleri, yemek yediğimiz çubuklar kadar yaygındır”, öyle ki, “İnsanın, atalarının bilgeliğinin ritüel tıngırısına karşı koymak zordur”, özellikle de “karşılıklı konuşma sanatının daha çok da yaşlı insanlar arasında hâlâ bireyin hünerine ve bir münasip özdeyişin bir başkasıyla takas edilmesine bağımlı olduğu... geçmişin saygı gösterilen düşünce biçimleri “ bağlamında. Afrika'dan Gikuyu atasözleri derlemesinde Kenyalı G. Barra (*1000 Gikuyu Proverbs*, Nairobi 1984: iii) atasözlerini “belagatin özü [ve] Tanrı tarafından insanların kalbine yazılmış hakiki bilgelik [ve] günümüzde sürüp giden değişim içinde kaybedilmemesi gereken değerli miras “ olarak tanımlar.

¹⁶ Kenya'nın sözlü sanat biçimlerine eleştirel yaklaşımla bakarken Masheti Masinjila, sözlü

Medya

Atasözleri kelebeklere benzer, bazıları tutulur, bazıları uçup gider.
(Almanca)

Atasözleri yalnızca sözde kalmaz; kitaplarda, sözlüklerde, dergilerde, gazetelerde ve hatta yazarların yapıtlarında basılı halde de bulunur. Cervantes'in *Don Quijote*'u bu konuda Avrupa'dan bir örnektir; Chinua Achebe'nin ilk romanları da Afrika'dan tanınmış örneklerdir; Luo Guanzhong ise bu popüler türden yaralanan ünlü bir on altıncı yüzyıl Çin romancısıdır. Tüm dünyada atasözleri ve deyişler, geçmişten beri ve bugün hâlâ, giderek artan sayıda ulusal ve uluslararası kitap derlemeleri ve sözlük dizileri biçiminde yazıya geçirilmekte ve yayımlanmaktadır.

Atasözleri, yalnızca sayfalar üzerinde değil, başka nesneler üzerinde de görülür. Duvar resimleri, posterler ve turistik eşya satan dükkanlarda pek çok nesnenin üzerine güzelce çizilmişlerdir. Dakka'da bir kadın berberi, aşağıdaki Bengalce atasözünü müşterileri görsün diye aynanın üzerine asmıştı: "Mutlu bir aile hayatı, iffetli kadınla olur" ve sonra kendi adına şu eklemeyi yapmıştı: "Ama bunun koşulu yanında iffetli bir erkek olmasıdır."¹⁷ Afrika'da, kahvehaneler, yolcu araçları gibi kamuya açık her yerde her türlü özdeyiş bulunur. Böylesi otobüs arkasına yazılan yazılar, her zaman sözlü gelenekten gelme atasözleri ve özdeyişler değildir ama öyle oldukları zaman, çoğunlukla kadın erkek ilişkisine değinirler, örneğin: "Erkek acı çeker, kadının ruhu duymaz"; "İş yoksa, evlenecek kadın da yok"; "Güzel bir kadının asla tek erkekle kalmaz"; "Kadından kork, yılanla oyna".¹⁸

Atasözleri genellikle sözle -ağızdan ya da kağıt üzerine yazılı, basılı- biçimde aktarılır ama başka araçlarla da dolaşıma girer. Örneğin çömlek kapaklarına nakşedilmiş, su kabağının üzerine oyulmuş, dokumaların arasına örülmüş ya da işlenmiş ve resimlerde görselleştirilmiş olarak. Dünyanın birçok başka yerine göre özellikle Afrika'da, atasözü çok çeşitli kanallardan aktarılmaktadır: davul sesleri ve başka işaretler ve sembollerle.

Afrika'da mesajlar bazen kadınların giydiği bir tür etekle de (*pagne, lapa, leza* ya da *sarma* da denir) iletilir. Aynı kocanın ortak eşi (kuma) olan kadınların, kumaşlar üzerinden nasıl ev eşyası kavgası yaptıklarının örneği, *pagne*'lerin toplum-

< gelenek toplumlarının bıraktığı mirasın, özellikle de kadınların "kurumsallaşmış marjinalliğini" ilgilendiren konularda hiç sorgulanmadan kabul edilmesini eleştirir. Masheti Masinjila, *Contesting Social Death: Essays on Gender and Culture* (Wanjiku M. Kabira, Masheti Masinjila and Milton Obode, ed., Nairobi, 1997) başlıklı çok ilgi çekici kitabında "kadınların özel (ev içi) alana tevdi edilme sürecinin -ki bu, cinsiyetleri temelinde bugün de geçmişte de görülen, genel kültürel ve meşrulaşmış bir baskının parçasıydı- sebebi nedir?" sorusunun "artık neden önemsiz sayılamayacağı" üzerinde durur.

¹⁷ Dr. Megna Guhathakura'nın (Dakka, Bangladeş) verdiği bilgi.

¹⁸ Kwesi Yankah, "Proverbs: The Aesthetics of Traditional Communication", *Research in African Literatures*, 20. Cilt, 1989a (3): 330.

sal işlevini çok güzel gösterir. Örneğin eteğin üzerindeki düğüm, her zaman olduğu gibi kumaşın ön yüzünde değil de arkasındaysa, “Arkamdan gelen, aptaldır” özdeyişine gönderme yapar ve erkeğin kumayla evlenmeye karar vermesi için ya da ilk karısının isteğine karşın kumayla evlendiği durumda kullanılır.¹⁹

Kocalar, zevcelerinin giydikleri özel giysiler aracılığıyla onlardan mesaj alır. Kadın kocasına örneğin, şu eski özdeyişi hatırlatabilir: “İyi koca pahalıya mal olur”; bu aynı zamanda kadınlar tarafından çok beğenilen pahalı bir kumaşın adıdır.²⁰ Gana’da Akan topluluğu arasında atasözlerinin aktarıldığı bazı başka görsel kanallar, cenaze kıyafetlerinde kullanılan kumaşlardaki (*adinkra*) desenlerdir. Çok renkli *kente* kumaşları da, Akan ve başka kültürlerdeki önemli nesnelere işaret eder.²¹

Sözlü olmayan iletişim şekillerinin oldukça orijinal bir örneği de (bildiğim kadarıyla) yalnızca Fioteli kadınlar tarafından kullanılan çömlek kapaklarındaki mesajlardır.²² Fioteliler Angola’nın yabancılarla kuşatılmış bir bölgesi olan Cabinda’da yaşar. Çömlek kapakları, kadınların kocalarına sözlü olarak bildirmelerine izin verilmeyen gerçekleri ifade etmekte kullanılır. Çömlek kapakları yaklaşık 18 cm çapında yuvarlak ahşaptandır. Üzerinde bir atasözü ya da özdeyiş kabartma biçiminde yer alır. Geleneğe göre kanı koca birlikte yemek yemez; erkekler yemeklerini, klanın toplantı yerinin damı altında, klanın diğer erkekleriyle birlikte yer. Kadınlar kocalarının yemeğini, üzeri bir muz yaprağı ile örtülü toprak bir çömleğin içine koyar ve bir çocuk çağırıp bunu erkeklerin bulunduğu yere gönderir. Normal olan budur.

Ama bir kadın kocasının davranışlarından memnun değilse ya da kavga etmişlerse, evdeki çömlek kapaklarından üzerinde anlamlı bir atasözü olanı seçer, evde böyle bir kapak yoksa istediği çömleği bir sanatçıya ısmarlar. Muz yaprağının ye-

¹⁹ A.g.e. 333.

²⁰ A.g.e. 333. Aynı zamanda bakınız Lédji Bellow, “Je cours plus vite que ma rivale” [Rakibimden daha hızlı koşarım]; Paroles de Pagne chez les Gens-Mina au Sud Togo. *Cahiers de Littérature Orale* 19. (1986): 29-67. Lédji Bellow’un makalesinin başlığı, aynı mesajı taşıyan popüler bir pamuklu kumaş desenine gönderme yapar. Yabancıların hiç bilmediği bütün gizli kodlar, Doğu Afrika’da olduğu gibi Batı Avrupa’da da tekstil aracılığıyla iletişimde rol oynar. (Rose-Marie Beck, *Texte au Textilien in Ostafrika: Sprichwörtlichkeit als Eigenschaft ambiger Kommunikation*, Köln 2001).

²¹ Yankah 1989b: “Üzerlerinde atasözü bulunan en önemli görsel sanat biçimleri altın ağırlıklar, kabile sözcülerinin değnekleri ve şemsiyelerin tepesidir. Yengeç, fil, yılan gibi nesnelerin desenleri çoğunlukla farklı bilgi kaynakları gerektirse de birleşik desenlerden genellikle tek bir atasözü çıkar. Örneğin üzerinde, çubuğunu içeren elinde bir çömlek tutan yaşlı bir erkek deseni olan altın bir ağırlık, ‘Elimizle barut taşıırken bile çubuğumuzu içeriz’ atasözüne gönderme yapar ve kriz zamanında bile insan zevklerinden tümüyle vazgeçemez anlamına gelir.” Güney Afrika’da bazı insanlar, çocuklara atasözlerini öğretmek ve gözlerinde canlandırmalarını sağlamak amacıyla bir atasözü kordonu kullanır. Bu kordon genellikle bir tropik asmanın gövdesidir ve üzerine tavuk bacağı, kokulu otlar, çaput ve benzeri her tür nesne iliştilir (Ngandu-Myango Malasi, *Mutanga: La corde à proverbes des Lega du Kivu Maniema* (Congo), Gent 2000). Her nesne bir atasözünü temsil eder ve eğitim aracıdır. Atasözlerinin sözlü olmayan başka aktarım biçimleri müzik aletleridir, örneğin konuşan davullar (John F. Carrington, *Talking Drums of Africa*, Londra, 1979), borular ve boynuzlar.

²² Jan Vissers, *Spreekwoordenboek in beeld: Een aparte kunst uit Cabinda*, 4. Basım Berg en Dal 1989.

rine bu çömlek kapağı konur ve kabartmalı kapaklı yemek gelince, ortalık gözle görünür bir biçimde karışır: Ne bu, yoksa, özel bir çömlek kapağı mı? Kime gelmiş acaba, ne demek istiyor? Çömleğin muhatabı olan koca sorunu itiraf etmek zorundadır ve bundan sonra artık atışmalar başlar. Şikayet onun tembelliği, iktidarsızlığı, açgözlülüğü, karısının cinsel tatminsizliği ya da ikinci bir eş almasına itirazından kaynaklanabilir. Eğer koca bir şey anlamadığını söylerse, kapaktaki mesajı bir uzman inceleyecektir ve onun verdiği yargıya göre, koca arkadaşlarının tavsiyelerini dinleyecektir. Örneğin kabartma üç taş üzerinde bir yemek kabı gösteriyorsa, ifade edilen atasözü şudur: “Pişen yemeği destekleyen üç taştır; bir kadın da evlilikte üç hakka sahiptir” (giyim, gıda ve cinsel ilişki). Kadın, bu üç evlilik hakkından biri, ikisi ya da hepsi konusunda şikayetçi olduğu mesajını vermektedir.

Bu özel haberleşme yolunun benzersiz avantajları vardır. Örneğin, gönderdiği mesaj yerine vardığı zaman kadın, kendisi orada olmadığı için kocasının ilk öfke patlamasını savuşturmuştur. Öte yandan, koca da, büyük ihtimalle, klanın öteki üyelerinin önünde tepkisini yumuşatmak zorunda kalacaktır. Çömlek aracılığıyla haberleşme incelik adına yapılan bir davranıştır ve kadınların kocalarıyla doğrudan bir yüzleşmeye girmekten kaçınarak, aralarındaki hassas konuları, eğer açacaklarsa bile, bunu dolaylı yollardan yapmayı yeğlediklerini gösterir. Birçok atasözü kadınların konuşmaya davet edilmediklerini teyit eder. Fiote çömlek kapağında sanatsal biçimde ifade edilen iletişim ile sözlü olmayan başka iletişim biçimlerinin ortak noktası, atasözü söylemek için insan sesinden farklı kanallar kullanmalarıdır ve bu da verilen mesajlara fazladan bir dolaylılık boyutu ekler.

Temel Özellikler

Atasözü, konuşmanın süsüdür. (Farsça)

Atasözleri, formülleri kadar yararlandıkları şiirsel araçlar bakımından da birtakım benzerlikler gösterir ve kısacık olmaları sayesinde kolayca tanınırlar. Bu formüllerin bazılarının dünyanın farklı yerlerinde gösterdiği benzerlik insanda gerçekten büyük bir merak uyandırır.²³

Aşağıda çok sık tekrarlanan kalıplardan bazı örnekler bulacaksınız:

- A, B (gibi)dir:

Kız evlatlarla dolu bir ev, ekşimiş birayla dolu ambar gibidir.

(Hollandaca/Almanca)

Güzel kadın göz için ziyafettir, ruh için yalnızlık. (Filipince)

Kadın kocasını koruyan duvardır [gibidir]. (İbranice)

²³ Daha önce gözlemlendiği gibi, L. Röich ve W. Meider *Sprichwort*, Stuttgart 1997:60.

- A, B (gibi) değildir:

Kadın mısır koçanı değil ki, yapraklarını soyup değerini biçsin. (Baule)

Kötü bir zevce iyi anne olamaz. (İspanyolca)

İnsanın karısı, ibadet ederken örtündüğün şal değil ki, bıkınca atıp yenisini alsın. (İbranice)

- B olmazsa A da olmaz:

Elinde aynası olmayan genç kadın, dilinde nasihati olmayan yaşlı kadın yoktur. (İspanyolca)

Duvaksız gelin, kıskanç olmayan kadın olmaz. (Ladino)

Tılsımsız kadın, rom içmeyen şair olmaz. (Portekizce, Brezilya)

- B olacağına A olsun daha iyi:

Batmış bir evin olacağına, aptal bir karın olsun daha iyidir. (Bassar dili)

Kötü bir kadınla yaşamak, canavarla yaşamaktan beterdir. (İngilizce, Britanya)

Açlıktan ölmek, kedi maması yemekten; soğuktan donmak, kocakarı kıya-feti giymekten yeğdir. (Çince)

- A olursa, B de:

Kocakarı dans ederse, ölümü bahçesine girmeye davet eder. (Almanca)

Baba, baba gibi davranmıyorsa, kızı yine de kız evlat gibi davranmalıdır. (Çince)

Dans etmek istemeyen kadın, eteğim çok kısa, der. (İngilizce, Jamaika)

Oynamayı bilmeyen kız (gelin) “yerim dar” demiş, yerini genişletmişler “gerim (yenim) dar” demiş. (Türkçe)

- Dedi- özdeyişler²⁴

“Saygı görürüm artık” dedi, hamile olduğunu anlayan gelin. (Oromo dili)

“Akılla değil sopayla” dedi, köpeğine attığı taşla kaynanasını vuran adam. (Danca)

“Gerçek serttir” dedi adam, sonra İncil’i alıp karısının kafasına vurdu. (Frizce)

Kısa olması, çarpıcı sanatsal teknikler kullanması, ölçü ve uyak kalıpları ve onu sıradan konuşmadan farklı kılabilecek bütün başka özellikleriyle, atasözlerinin atasözü

²⁴ Dedi- özdeyişleri üç bölümden oluşur: Birincisi gözlem, ikincisi konuşmacının takdim edildiği ana parça ve üçüncüsü de hakkında gözlem yapılan durumun gösterilmesi. Şimdiye kadar bunların örneklerini yalnızca Avrupa ve Afrika’da bulabildim. Charles Dickens’in *Pickwick Papers* adlı romanında karakterlerden biri olan Samuel Weller, dedi- özdeyişlerini çok sık kullandığı için, bu rüye Wellerizm de denir.

olduğu hemen anlaşılır. Kullandığı şiirsel araçlar o kadar çoktur ki, burada ancak en sık rastlananlar tartışılabilir. Atasözlerinde rastlanan ana sanatsal biçimler, *metafor* (eğretileme), *mecazı mürsel* (metonomi) ve *teşbihtir*. Bunlara atasözlerinde öylesine bol ve yaygın biçimde rastladığımızdan, özel ve ayrı bir ilgi hak ederler. Bu nedenle, Metaforun Mesajı başlığı altında, beşinci bölümü bu konuya ayırdık.

Tıpatıp aynı mesajı veren atasözleri de çoktur. Aynı fikir birbirinden çok farklı imgelerle ifade edile dursun, anlamları aynıdır. Örneğin dünyada kadından bol bir şey olmadığı fikrini ele alalım:

Kadınlar ayakkabı gibidir, yerine her zaman başkasını alabilirsin. (Racastan dili)

Kadınlar otobüs gibidir: biri gidince öbürü gelir. (İspanyolca, Venezuela)

“Eski bir su kabağı bile bir işe yarar” diyen Minyanka atasözü, bir *kişileştirme* (personification) örneğidir. Yalnızca hayvanlar değil, insan bedeni ve organları ya da her tür cansız nesne kişileştirilebilir ve böylelikle düşünebilen ya da hareket eden hale gelir. “Oturan annenin sırtı, günaha girer” (Rundi dili). “Saman atın arkasından gitmez” (Hollandaca). Abartma da, aşağıdaki atasözlerinin örneklediği gibi eğlendirici bir tekniktir: “Bin kadın bin söz” (Ashanti dili); “Aşk çiçekbozunu gamzeye dönüştürür” (Japonca); “Felaketin küçüğü açlıktan ölmek, büyüğü iffetini kaybetmektir” (Çince).

Atasözleri genellikle tek cümledir, ender olarak iki cümle de olabilir. Onlara özgü kısa, sabitleşmiş sanatsal biçimden daha önce söz edildi. Bazıları neredeyse, *telgraf üslubundadır*: Neredeyse şifreli bir konuşma gibi genellikle bazı sözcükler -artikel, fiil, zamir- atlanır. Bangladeş’ten Bengalce bir örnek olan, “Puronun büyüğü, zevcenin küçüğü” atasözü, kısaca, boyutları ideal ölçüde olmak koşuluyla, her ikisinin de keyif verdiğini belirtir. Telgraf üslubu nedeniyle Senegal’den ünlü bir Wolof özdeyişi, ilk bakışta esrarengiz gelebilir: “Aile-adı-kadın-zevce: Evet. Gitme, kalırım; konuşma, susarım; yapma, vazgeçtim.” Evlenen bir kadının soyadı Evet’tir; ona “Gitme” dersiniz, cevabı “Kalırım” olacaktır; “Konuşma” dersiniz, cevabı “Susarım” olacaktır; “Yapma” dersiniz, cevabı “Vazgeçtim” olacaktır.

Birçok atasözü de *paralelizmden* (bazı farklarla tekrarlama) yararlanır. Filler, isimler ya da sıfatlardaki biçimsel paralellikler, anlamdaki *benzerlikler* kadar *zıtlılıkları* da pekiştirir, Eritre’den bir Tigrinya atasözünde, “doğurmak” fiilinde olduğu gibi: “Kız doğurmak, sorun doğurmaktır.” İki örnek daha verelim: “Kadın akı, maymun akı” (Japonca); “Gemi dümen yolunda gider, kadın erkek yolunda” (Vietnamca). İçlerinden yalnızca birkaçını sayacak olursak, *ünlü yinelemesi* (asonans), ses yinelemesi (aliterasyon), uyak, ahenk, yineleme ve sözcük oyunları gibi bazı sanatsal araçlar başka dillere çevrildiklerinde kaybolmayacak kadar dayanık-

lı olabilirler mi bilemeyiz ama bazı düşünürler, tüm dillerin çevrilebilir olduğuna ve anadili olmayanlar tarafından da anlaşılacağına inanır.²⁵

Uyaklar atasözlerinde genellikle kaybolur, gerçekten de bu tür kayıplar çok üzücü ama yine de birçok atasözü başka dillere çevrildiklerinde bile canlılıklarını, güzel üsluplarını korur. Kabul etmemiz gerekir ki, çeviri olmasaydı, atasözleri ana dili farklı olanlara hiçbir şekilde ulaşamayacaktı.²⁶

Atasözlerine özgü son bir özellik de yerleşik stereotipleri çok sık kullanmasıdır. Kadınlarla ilgili atasözleri yaş, cinsellik, boy bos gibi kalıplaşmış bedensel özellikleri bol miktarda kullanarak, onlara özgü bazı nitelikleri öne çıkartırken bazılarını örtbas eder. Kadınlara özgü bu “tipik” nitelikleri, atasözleriyle ortaya koymanın amacı, insanların kendi bağımsız düşüncelerini bir kenara bırakıp, söylenenlerle otomatik olarak hemfikir olmasını sağlamaktır. Bu, küresel reklamcılığın son derece başarılı bir biçimde kullandığı klişe ve söylemin aynısıdır. Stereotipleştirmeye yönelen atasözlerinde söyleyenin cinsiyeti apaçık ortada gibidir. Bir kadının şunu söylemesi hiç mümkün olabilir mi? “Kadınlar ve bifteler, ne kadar çok döversen, o kadar iyi olur” (Almanca). Ya da: “Kadın keçi gibidir; boynundaki ipi çekip devedikeninin olduğu yere götüreceksin” (Ruanda dili). Ya da: “Kadına hiç güvenmeyeceksin, sana yedi erkek doğurduktan sonra bile” (Japonca).

İnsanın kendi ait olduğu gruba ilişkin aşağılayıcı sözlerin reklamını yapmaya, onları yaymaya çalışması olasılığı yok gibidir. Gelin görün ki, işler o kadar basit değil çünkü biz burada kimin grubundan söz ediyoruz? Her şey, ait olma ve taraf tutmayla ilgilidir ve bu ilgi bir çıkar konusudur. Bir Kongo Lingala örneği bu noktayı apaçık gösterir: “Kadınla birlikte yemeğe oturmak, cadıyla yemeğe oturmaktır.” Kongo’da bir kadının, özellikle bir annenin bu atasözünü ısrarla oğluna söylediği durumlar vardır. Özellikle, oğlunun düğünü yaklaştıkça. Oğluna, müstakbel karısının niyetlerinden şüphelenmesi gerektiği uyarısında bulunur. Anne olarak onun açısından, müstakbel “geline” karşı oğlunun yanında olmasından daha “doğal” bir şey olamaz. Bir annenin çıkarlarını korumak öncelikle kan bağı bulunan akrabalarına bırakılmıştır ve bunların en önde geleni de kendi oğludur. Bu açıdan bakılınca müstakbel gelin, grubun dışından gelen güvenilir bir yabancıdır yalnızca. Anne örneğinde ve daha birçok başka örnekte stratejiler ve çıkarlar hayati rol oynar. Böylelikle, elbette bu annenin grubunu parçalamak gibi bir niyeti yoktur ve yaptığı da kesinlikle bu değildir. İşin özü, birinci derecede sadık ola-

²⁵ Örneğin Kwesi Wiredu, “Are There Cultural Universals?”, *The Monist*, Vol. 78, (I), January 1995: 56-57

²⁶ Bizimki gibi karşılaştırmalı araştırmalar titiz çevirmenler olmadan mümkün olmaz. Ne büyük şans ki Leiden Üniversitesi dünya dilleri ve kültürleri üzerine çalışmalarıyla ünlü ve ben her zaman, bir deyim anladımı çözmek ya da atasözünün kullanıldığı bağlamı bulmak için boğuşurken, bu sorunu çözmeme yardımcı olacak meslektaşlarla ya da konuk öğretim üyeleriyle orada karşılaşma olanağı buldum.

çağı grubun “kadınlar” olmamasıdır. Kadınların çıkarları ve sadakatleri çok karmaşık konulardır ve kadınlarla ilgili atasözleri elbette basit cinsiyet karşıtlıklarına indirgenemez.

Değişen Bağlamlar, Değişmeyen Özler

Bir şey olmalı ki, atasözü gerekli olsun. (Igbo dili)

“Kadın Bedeni” başlıklı birinci bölüme başlamadan önce söylenecek birkaç nokta kaldı. İlk, bazı atasözleri uzmanlarına göre, bir atasözü, somut bağlamsal anlamını yalnızca kullanıldığı anda kazanır.²⁷ Ben de atasözlerinin her kullanıldığı anda yeni anlam tonları eklendiğini ve bunların da incelendiğinde verimli sonuçlar elde edileceğini kabul ediyorum. Ama ne var ki, her atasözünde, tüm değişen bağlamlara karşın onun anlamını koruyan bir öz vardır. Malzememin doğası düşünülürse birbirinden çok farklı arka planlardan gelen çok geniş bir atasözleri gövdesi- kitabımda, karşılaştırmalı yaklaşım kullanıldı ve bu yöntemle dünyanın her köşesinde ortaya çıkmış atasözlerinin çekirdeğinde olan özsel anlamlar ve mesajlar üzerinde duruldu.²⁸

Bir başka soru: Atasözleri birbirleriyle çelişir ve böylece birbirlerini etkisizleştirirler mi? Atasözlerinin günlük hayatta ve dilde kullanımları açısından bu soru, geçerli olamaz gibi görünüyor. Örneğin, tek eşle evlilik ve çok eşle evlilik konusuna, şu iki Kongo Luba atasözünde bakalım: “Tek karlı olmak tek gözlü olmak gibidir” ve “Bir yerine iki kadınla evlenirsen, o kadar genç ölürsün.” İki atasözü de, her bir seçeneğin iyi ve kötü yanlarını ortaya koyuyor böylece, kişi kendi kişisel çıkarına bağlı olarak birinden birini seçebilir. Bu elbette bir strateji meselesidir.

Son nokta, atasözleri ve özdeyişlerin, düz anlamları ve mecazi anlamları olmasıdır. İki tür atasözü olduğu söylenir: 1) orijinal hallerinde dolaysız sözler ve 2) en

²⁷ Örneğin, J. Brookman-Amisah, aşağıdaki makalesinde, “Durumun olmadığı yerde atasözü yoktur” der: “Some observations on the proverbs of the Akan-speaking peoples of Ghana”, *Afrika und Uebersee*, band LV, 1971-72: 264. Bir atasözünün her bir bağlamını tam anlamıyla incelemek, işlevini ve etkisini, özgün ya da sonradan kazandığı mecazi anlamı çözmek; işin içindeki konuşmacı ve dinleyicileri araştırmak (toplumsal cinsiyet, yaş, toplumda ait olduğu grup ya da konum) için elbette çok miktarda bilgiye ihtiyaç vardır; atasözlerinin dolaşımı, kabul edilme biçimi ve etkisi. Kweshi Yankan’ın ifadesiyle, kültürler arası karşılaştırmalı yaklaşım, bir atasözünün “etkileşime bağlı inceliğinin, onun etrafını saran söyleme bağlı çok katlı anlamlar arasındaki ilişkinin ve spontane bir biçimde devreye sokulmasındaki hünerin görünmesine izin vermez”, Kweshi Yankan “Proverbs: The Aesthetics of Traditional Communication” *Research in African Literature*, Vol. 20, 1989 (3): 328.

²⁸ Daha önce gözlemlendiği gibi, her iki yönden de kazançlar ve kayıplar vardır. Yerel, derinlemesine bir araştırmada karşılaştırma boyutu eksik kalır, karşılaştırmalı araştırmada ise, yerel derinlikten gelen bilgi. Her kıtada, pek çok yerel kültürden gelen atasözleri antolojileri hazırlanmış ve geniş çaplı çalışmalar yapılmış ve yayımlanmıştır. Atasözleri üzerine yerel ya da bölgesel kültür bağlamında çok sayıda çalışma yapılmıştır ama kültürler arası çapraz karşılaştırmalı bakış açısından nispeten daha az çalışma vardır. İdeal olan her iki yaklaşımın birbirlerini tamamlamasıdır. Yerel anlamda “kayıplara” ve tümüyle farkında olduğum sınırlamalara rağmen, elinizdeki çalışma epeyce ciddi bir meydan okumadır.

başından beri mecazi olduğu kabul edilen atasözleri. Bu toplumsal cinsiyetle ilgili atasözleri için de geçerlidir. Birinci kategoride, açık bir dille kadınlar ve erkeklere, kızlar ve oğlanlara, anneler ve babalara ya da bedeninin organlarına, memelere ve sakallara, vajina ve penislere değinen atasözleri vardır. Atasözleri, onları söyleyen kişinin lehine olmak üzere, bedeni ciddiye alır. Örneğin şu Oromo atasözünde olduğu gibi: “Bir adam sahip olduğu şeyi tutar ve onunla işer.” Bu atasözü bir erkeğin anatomisini kendi çıkarı için kullanması gerekir anlamına gelir ancak *geçer-ken*, kadın ve erkek arasındaki cinsel farka da değinir. Beden ya da çeşitli erkek ve kadın kategorileri üzerine bu tür atasözlerini kullanmanın amacı, toplumsal cinsiyetle ilgili bir konuyu öne çıkarmak olabilir de olmayabilir de. İkinci kategoride, hiçbir şekilde kadınlar ve erkeklerin fiziksel özelliklerine doğrudan değinmeyen, ama “geleneğe göre” ideal ya da sapkın toplumsal cinsiyet rolleri ve ilişkileri hakkında en uygun mesajlar veren atasözleri yer alır. Örneğin: “Önce kafesi sonra kuşu al.” Bu atasözü, “bir erkek evlenmeden önce bir ev bulmalıdır” anlamına gelir (Creole dili, Trinidad/Tobago dilleri).

Bu iki kategoriyi birbirinden ayırt etmek zordur. Dolaysız, sıradan anlam ya da düz anlam, her zaman sorunlu bir kavram olmuştur: Nerede düz anlam biter, nerede mecazi anlam başlar? Tüm atasözlerinin, düsturların, dini emirler ve ahlak kurallarının ya geniş ve sınırları belirsiz bir şemsiye gibi görülen deyişlerin altında toplandığı kabul edilir ya da gerçek (yani, metafor kullanan) atasözleri karşısında basit, “dolaysız”, metafor kullanmayan sözler olarak tanımlanırlar. Böylece, “Tavuk günün doğduğunu bilse bile horozun ağzına bakar” şeklindeki Ashanti (Gana) atasözünün amacı tabiat bilgisi dersi vermek değil, kadına susmasını, konuşmayı kocanın yapması gerektiğini, mecazi yoldan hatırlatmaktır. Mecazi olduğu için bu, “gerçek” bir atasözü olacaktır.

Bu kitapta, “dolaysız deyişler” adıyla anılanlar, (bazı atasözü uzmanları bu eğilimde olsa da) türün geçersiz örnekleri olarak kabul edilip dışarıda tutulmadı, hangi yoldan olursa olsun kadınlara değinenler, tam anlamıyla incelemeye dahil edildi. “Bütün gece uğraş, ondan sonra kız doğur” diyen biri, bunu düz anlamlı bir söz olarak da söyleyebilir, çok büyük çabalardan sonra hayal kırıklığına uğramayı metaforla anlatan bir (İspanyol) atasözü olarak da. İkinci durumda da, bir kız doğmasından duyulan memnuniyetsizlik, yüzeydeki anlamın altında tüm gücüyle kendini duyurur. Ya da Fildişi Sahili’nde Baule’den yoksul bir adamın çektiği çileyi anlatmak için söylediği bir atasözü örneğine bakalım: “Dulun aybaşı dönemi olsa da olmasa da, fark etmez.” Düz anlamıyla okunduğunda onun toplumunda, dul kadının da, aybaşı döneminde olan kadının da, cinsel ilişkide bulunma hakkı yok, demektir. Bu adamın özel durumunda konu onun yoksulluğudur; ister bayram günü olsun ister sıradan bir gün, yoksullar için fark etmez çünkü onların hayatı her zaman acımasız ve tekdüzedir. Böylece toplumsal cinsiyet üzerine “sağdu-

yu” belirten düşünceler, oldukları gibi kabul edilirlse, pratikte alıntılanırlarken, başka konuya dikkat çekmek amacıyla da kullanılarak, mecazi anlam kazanırlar. Bu nedenle, düz anlamlı ve mecazi anlamlı sözler ayrımı burada uygun değil gibi görünüyor. Ele aldığımız örnek, dolaysız sözlerin, “gerçek” denilen, (yani metafor kullanan) atasözlerinden ayrılamayacağını gösteriyor, çünkü hiç beklenmedik mecazi anlamlar kazanabiliyorlar. Bununla birlikte, orijinal, dolaysız anlamları da kaybolmaz. Yukarıda alıntılanan dul kadınlar hakkındaki Baule atasözü, yepyeni ve farklı yönler gitse bile, dinleyiciye Baule kültüründe kadın özgürlüğünün kısıtlandığını hatırlattığı sürece, özü aynı kalır.

Öyleyse, bu kitabın amacı açısından, düz anlamıyla kadına değinen ya da en başından beri metafor olarak kadın cinsine değinen atasözleri toplanmış ve dikkate alınmıştır. Her iki kategori de, kadınlar hakkında farklı yollardan bilgi verir. Dolaysız yoldan: gözlemler, öğütler, yasaklamalar, kurallar vb’nin içine yedirilmiş olarak; ya da dolaylı yoldan, mecazi dil kullanan mesajlar ve her tür imge aracılığıyla. Açıktır ki, ikinci kategoridekilerin toplumsal cinsiyet hakkında olma potansiyelini taşıdıklarının teşhis edilebilmesi, daha fazla arka plan bilgisi gerektirecektir. Gerekli olduğu yerlerde açıklamalar eklenmiştir.

Atasözleri abartır, idealleştirir, basitleştirir, klişeleştirir, espri ve şaka yapar; kullanıldıkları bağlamda, içerdikleri hakikatin ne ölçüde geçerli olduğundan daha önemli olan nokta, üzerinde tartışılabilir anlam potansiyeline sahip olmalarıdır. Böylelikle, kadın düşmanlığı duygusunun ağırlığının atasözlerinde çok fazla hissedildiği yerel bağlamlarda atasözleri, tartışma ve ironi yoluyla pekala yumuşatılmış olabilir. Bağlam içindeki değeri, konuşmacıya o sırada savunduğu tezin amacı açısından uygun gelen neyse, odur.²⁹ Bununla birlikte cinsiyet üzerine atasözleri genellikle egemen görüşü temsil eder.

Çalışmamda yazılı kaynaklarda bulduğum ya da konuşurken rastladığım 15.735 örnek göz önüne alındı ve en geniş anlamıyla atasözleri, işlenmemiş bir kültürler arası türün bir parçası olarak incelendi. Ama gelin görün ki çoğunlukta olan erkek bakış açısını temsil eden, erkek üstünlüğünü yücelten, erkeklerin çıkar ve ayrıcalıklarını savunan atasözleriydi ve bu gerçekten çok çarpıcıydı. Kadınların gözüyle görünen “hakikatlere” zor rastlarsınız ve bu yalnızca atasözleri için geçerli değildir.

Toplumların çoğunda kadınlar kamusal arenadan ve kamusal işlevlerden dışlandıkları için ya da oralarda yeterince temsil edilmedikleri için, benim sözlü kaynaklardan olduğu kadar, sözlük, derleme gibi yazılı kaynaklardan da topladığım atasözlerinde, -özellikle arayıp sorduğum halde- kadınların görüşleri dikkate değer bir biçimde az temsil edilmiş. Kadınların geçmişteki içsel düşüncelerini, kişisel

²⁹ Yankah, 1989b: 136

fikirlerini sistematik bir biçimde incelemek her zaman güç olmuştur çünkü yazılı malzeme nispeten çok azdır. Böylece, kadınların özellikle de karşıt fikirli olanların, görüşlerinin ve sesinin, oldukça yakın zamana kadar kamusal alana dahil edilmemesi kuralına, atasözleri de bir istisna oluşturmaz. Büyük olasılıkla, ilk annelerimizin sessiz çoğunluğu, atasözlerinin “doğal” düzen dediği, egemen toplumsal düzene resmen uymuştu. Bununla birlikte, ileriki sayfalarda göreceğimiz gibi, her türlü engele karşın, kadınların muazzam etkisi ve gücü, dikkate değer bir devamlılık gösteren yollardan atasözlerinde çarpıcı bir biçimde yer almaktadır.

Doğacak çocuk kız olursa, onunla ilgilenmene gerek yok, kaktüs gibi kendi başına büyür; ama erkek olursa, ona bir gül ağacı kadar iyi bak.

(Racastan Dili)

Hayata alışmanın başladığı yer olarak insan bedeni, atasözü imgeleri yönünden tüm dünyada insanlara sonsuz bir kaynak oluşturmıştır. Bedenimiz sayesinde bir yerden bir yere gideriz; bedenimiz sayesinde nesneleri kullanırız ve çevremizdeki dünyada neye dokunursak ondan bir şey yaratırız, onun yaralarını sararız ya da onu mahvederiz. Doğumla ölüm arasında, hayatımızın birbirini izleyen aşamalarını bedenimizle birlikte yürür geçeriz. Bedenlerimiz bizi hasta eder, engelli yapar ya da fiziksel güzellikten yoksun bırakarak üzer. Sevişmek, gebe kalmak, çocuk doğurmak için bedenlerimize ihtiyaç duyarız. Bedenimiz sayesinde dokunabiliriz, tat alabiliriz, konuşup dinleyebiliriz, bilgi toplar ve paylaşabiliriz, çalışabiliriz ve dinlenebiliriz. Bedenlerimiz ayrıca bizim karakterimizi ve ruh halimizi dışa vurur: Buyurgan biri miyiz, boyun eğen biri mi; dost muyuz, düşman mı; bunalmış mıyız, hüznü müyüz, mutlu muyuz? Atasözlerinin temel temaları, en basit insani deneyimler ve etkinliklerden çıkartılmıştır. Kendimizi nasıl hissettiğimizi ve kim olduğumuzu (az ya da çok ama hepimizin katlanmak zorunda olduğu bunca toplumsal baskı altında en azından kim olmamıza izin verildiyse, onu) bedenimizle, içinde yaşadığımız bağlamda ifade ederiz. O halde, atasözlerinin insan bedenini ciddiye almasına şaşmamak gerek.

Tepeden Tırnağa

Bir kadınla güzelliği için evlenen bilmeli ki, o beden gidecek ama kadın kalacak. (Mandinka dili/Hollandaca/Papiamentu dili)³⁰

Dünyanın her yerinde, erkek bedenlerinin ortalaması kadın bedenlerinden daha büyüktür. Aradaki fark yaklaşık 10 santimetreyi bulur. Doğduklarında erkek çocuklar kız çocuklardan daha uzun boylu ve daha ağırdır, aynı şey yetişkin erkekler için de geçerlidir. Erkekler kadınlardan ortalama yüzde on daha ağır ve yüzde yedi daha uzun boyludur. Ancak, istatistiklere göre, kız çocuklar hastalıklara kar-

³⁰ Bu atasözü Karayipler'e esir olarak götürülen Afrikalılarla birlikte gelmiş olabilir. Elbette, Afrika'dan okyanusun öbür ucuna geldiği kanıtlanmış olan sözlü gelenekler vardır ancak bu vakada, biraz tereddüdüm var, çünkü aynı atasözü Hollandacada da var - Hollanda'ya, 1975 yılına kadar bir Hollanda sömürgesi olan Surinam'dan mı gelmişti yoksa dünyanın çok farklı bölgelerinde birbirinden bağımsız olarak mı düşünülmüştü? Bu tür sorulara yanıt vermek imkansızdır.

şı erkek çocuklardan daha dayanıklıdır ve ölü doğan erkek sayısı kızlardan daha fazladır.³¹ Namibya ve Angola'da Ovamba halkı, "Kız çocuk zeytin ağacıdır, erkek çocuk yavru kurbağa" der. Bu, kızların erkeklerden daha hızlı büyüdüğü anlamına gelir.

Yoksul ortamlarda, çok sayıda erkek kardeşi olan bir kız çocuğu, yeterli yiyecek bulamama tehlikesiyle karşılaşabilir. Bir Gikuyu atasözü, "Erkekler arasında büyüyen kız, zayıf olur" gözleminde bulunur. Eldeki yiyecek azdır, yemeğin çoğunu genellikle daha güçlü olan erkek çocuklar bitirecektir, anlamına gelir.

Yetişkin erkekler normal olarak kadınlardan daha yoğun kemik yapısına ve daha kuvvetli kas gücüne sahip olmakla birlikte, dünya çapında yapılan istatistiklere göre, yetişkin kadınların, hem fiziksel hem de psikolojik yönden, erkeklerden daha canlı, acıya ve güçlülere katlanma güçleri daha yüksek, ortalama ömürleri daha uzun ve hayatta kalma şansları daha fazla görülmektedir.

Boy Bos ve Görünüş

Erkeğini seven kadın: "Seni kendi üstümde görürüm" der. (Twi dili)

Erkekler daha iri yapılı ve fiziksel olarak daha güçlü iken, doğuranların kadınlar olduğu gerçeği, insanlığın toplumsal cinsiyet tarihi açısından çok geniş yankıları olan sonuçlar doğurmuştur. Birçok bakımdan erkek cinsi, fiziksel büyüklüğünden kendi kazancı ve çıkarı için etkili bir biçimde yararlanabilmiştir.

Güç ilişkilerinde fiziksel duruşun bir rolü vardır, bu herhalde en basitinden daha küçük yapılı insanların, daha büyük yapıllar karşısında "yukarı bakmak" zorunda kalmasından kaynaklanır ve davranış araştırmacıları, daha uzun boylu insanların yalnızca fiziksel boyları nedeniyle başkalarını etkileyebildiğini öne sürer. Aslında aynı fenomeni, toplumsal ilişkilerde de görebiliriz. Yüksek rütbeli insanlar, kendi önemlerini vurgulamak için herkesten "daha yüksek" bir yerde oturur; imparatorlar, krallar, kraliçeler, yalnızca tahtta oturmakla kalmaz başlarına da taç giyerler ki daha uzun boylu görünsünler ve böylece daha önemli oldukları anlaşılın. Uzun boylu erkeklerin kısa boylulardan daha çekici oldukları kabul edilir ve insanlar, erkeklerin boyu bosu ile toplumsal önemi arasında "doğal" bir karşılıklı ilişki olduğunu varsayar.³² Kadınlar, partner olarak kendilerinden uzun boylu erkekleri tercih etme eğiliminde olabilir.

Kadınların çoğu ve küçük yaşta çocuklar, yetişkin erkeklerden daha küçük yapılıdır ve böylece genellikle, sözcüğün düz anlamıyla onlara bakmak için, aşağıya

³¹ Best and Williams, 179; Desmond Morris, *The Human Sexes*, Londra 1997; 13.

³² Rainer Knussmann, *De man: een vergissing der natuur*, Utrecht 1983; Julian V. Roberts and C. Peter Herman, "The Psychology of the Height: An Empirical Review", C. Peter Hermann, Mark P. Zanna, E. Troy Higgins, ed, *Physical Appearance, Stigma and Social Behavior: The Ontario Symposium*, New Jersey/Londra. Vol. 3: 113-40.

bakılır. Birçok atasözünde çocuklarla aynı biçimde kadınlar da “reşit” sayılmaz. Öyleyse, uzun boylu kadınlar, boy bos konusundaki egemen normu, yalnızca uzun boylu oldukları için ihlal eder. Kadınların fiziksel olarak kocalarından küçük yapıda olması gerektiği sıkça ve açık bir biçimde dile getirilir:

Adam, “Başıma gelen felaket, katlanılır cinsten” dedi ve ufak tefek bir kadınla evlendi. (Frizce)

Kadının, felaketin ve hıyar turşusunun küçüğü makbuldür. (Macarca)

Kadınlarla sardalyeler ne kadar küçükse o kadar iyidir. (İspanyolca)

Kadınlar ve sardalyeler: ufak tefeklerini seç. (Portekizce, Brezilya/İspanyolca, Arjantin)

Kadının ve sabanın sapı, erkeğin boyundan kısaysa iyidir. (Oromo dili)

Evin kadını yemeği küçük kapta pişirmeyi sever; koca da kadının ufak tefek olanını. (Khiongha dili)

Küçüklük aynı zamanda gençliği (ya da çocuksuluğu?) ima eder: “Ufak tefek kadın her zaman yeni evli gibi görünür” (İtalyanca). Büyük ya da küçük beden, boy bos, düz anlamlı olduğu kadar mecazi anlamda da kullanılır. Ufak tefek kadınlar, fiziksel olarak iri kadınlardan daha kolay denetlenebilir gibi görünebilir ama yine de başka Avrupa dillerinde de çeşitlemeleri bulunan bir Alman atasözünün hatırlattığı gibi: “Ufak tefek bir kadın bile numara yapmakta Şeytanı geçer.” Latin Amerika’da aynı mesaj bir metaforla verilir:

Özdeki iyilik küçük kavanozla gelir, ama zehir de öyle gelir. (İspanyolca, Şili/Küba)

Boydan bostan kaybettiklerini, fazladan kurnazlıkla kazanırlar. (İspanyolca, Bolivya)

Atasözlerinde, fiziksel olarak eşinden uzun boylu olan kadın ideal olmaktan çok uzaktır. Bir Ashanti atasözü sorunu aşağıdaki gibi açıklar: “Uzun boylu kadın başında palmiye fıstığı taşırsa, hepsini kuşlara yedirir.” Başında bir çanakla palmiye fıstığını gururla taşıyan uzun boylu bir kadın, gösteriş yapan biri olarak sunulmakta ve bu yüzden cezalandırılmakla tehdit edilmektedir. Yapılan açıklamaya göre, böylesi bir “erkek” işi yapan her kadın suçludur. Bu atasözü, toplumda “erkeklerle özgü” kabul edilen özellikler taşıyan genç kızlara yapılan bir uyarıdır; palmiye fıstıkları “erkek dünyası” için kullanılmış bir metafordur. Erkekler hayatta ve çevrenizde olduğu sürece, kadınlar fıstık kıramaz.³³ Bu atasözü kadınlara, be-

³³ Kişisel bilgi: Kwane Oppong (Accra).

lirlenmiş erkek işlerine karışmaması gerektiğini hatırlatır.

Elbette gerçek hayatta, ortalama erkek boyunu geçen uzun boylu kadınlar çoktur ve böyle durumlarda, işlerin fazlaca ciddiye binmemesi için atasözleri topluma başka tezler de sunar. Tepeden bakan bir kadının erkeklere getirdiği uğursuzlukları el çabukluğuyla ortadan kaldırarak yüreklere bir nebze su serpen Kuzey Amerika kökenli bir atasözü şöyle der: “Büyük bir kadınla, büyük bir ambardan erkeğe zarar gelmez.” Ama Lehçe bir atasözü, önleyici tedbirlerin, sağaltmadan daha yararlı olduğu tezini öne sürer: “Her an kavga çıkmasını istemiyorsan, kadın alırken kendi ağırlığınca olanını seç.”

Bir erkek olması gerektiği gibi boylu boslu, güçlü kuvvetli biri değilse, çok sayıda teselli edici atasözü vardır, özellikle Afrika kaynaklı bu atasözleri, erkeğin ufak tefek olmasının onun kadınlar karşısındaki üstünlüğünü bozmayacağını iddia eder. Ne olursa olsun işlerin başında o vardır:

Bir erkeğe, ufak tefek de olsa, kadınlarla karşılaştırıldığında büyük denir.
(Arapça, Lübnan)

Ufak tefek de olsa erkek büyüktür. (Minyanka dili)

Böylece, yukarıdaki Minyaka atasözünde formüle edildiği şekilde, yaşlılığa saygı, özellikle yaşlılıkla gelen prestij, erkek cinsinin kendiliğinden üstünlüğüne bağışlanır. Erkekler, genç yaşta olsalar bile her zaman önde gelirler. Bazen, güvenlik nedeniyle, erkeklerin doğaları gereği hayatta küçük düşürülemeyeceği öne sürülür. Bir Ashanti atasözünün deyişiyle: “Küçük adam diye bir şey yoktur,” çünkü bir erkek *ex officio* gereği, bir kadından “daha yüksektedir” Kenya’dan bir Gikuyu atasözü, bununla tıpatıp aynı fikirdedir: “Erkek, çocukluktan çıkar ama kadın, asla kadınlıktan çıkamaz.” Ve bir Alman atasözü de aynı hiyerarşiyi doğrular: “Oğlanlar büyüyünce erkek olur, kızlar gelin.” Batı Afrika’da Burkina Faso’da Mamprusiler, aynı şeyi daha basitçe söyler: “Bir kadın, erkek olamaz.” Doğumla gelen toplumsal cinsiyeti değiştirmek imkansızdır anlamına gelir.

Orta Afrika Cumhuriyeti’nde yaşayan Ngbakalar, erkeklerin ufak tefek olmasını, bu konuda teskin edici metaforlarla dolu atasözleri uyduracak kadar ciddiye almışlardır:

Küçük bir sicim kocaman bir paketi sarar.

Küçük bir sincap büyük bir cevizi taşır.

Küçük bir şahin, büyük bir tavuğu kapar.

Küçük sicim, ufak tefek, kısa boylu bir adama; kocaman bir paket de uzun boylu bir kadına işaret eder. Burada, ufak tefek bir erkeğin, hiç gözünü kırpmadan uzun

boyu bir kadınla evlenebileceği savunulur. Bunun tersi ise sık rastlanan bir durum olmadığı için, çiftin fiziksel “toplumsal cinsiyet dengesizliği” ikna edici bir tezle düzeltilmelidir. Paketin büyüklüğü/uzun boyluluğu aynı zamanda mecazi olarak, kadının olasıyla sahip olabileceği ama erkekte olasıyla bulunmayan her tür üstün niteliğe işaret eder. Her üç mesaj da, kısa boylu bir erkeğin kocaman bir kadınla, hiçbir zarara uğramadan evlenebileceğini savunmaktadır; çünkü güçlülerin en küçüğünün (yani erkek) bile, her zaman zayıfların en uzunundan daha güçlü olduğunu belirten yerleşik kurala göre, erkek daima iktidarda olacaktır.

Aynı fikir bir Ikwere atasözünde de dile getirilir: “Kadının boyu bosu ne olursa olsun, üste çıkan erkektir.” Bu düşüncenin “üstüne tırmanır,” “üstüne biner” gibi başka çeşitlemeleri de vardır ve sevişirken yukarıda olmanın, patronun kim olduğunu açıkça belli ettiği anlamına gelir ki, mitolojideki Lilith de, Âdem’le kavga ettiğinde bu konuyu çok iyi kavramıştı. Göreceğimiz gibi uzun boylu kadınları, mecazi anlamda önemsiz ve “küçük” gösterebilmek için atasözlerinde sıkı bir çözümler arayışı vardır.

Aslında, kontrolü kendi elinde tuttuğu sürece, uzun ya da kısa boylu olsun bir erkek neden kadının boyu bosuyla ilgilenir? Görünen o ki, kadının bedeniyle ilgili en tedirgin edici sorun, boy bos değil, doğurganlıktır ve benim derlememde yaklaşık bin atasözü bu hayati konuya değinmektedir. Rusya Federasyonu’nda Digor dilinde ifade edildiği şekliyle: “Uzun boylu gelin ne istiyorsa, kısa boylusu da aynıısını ister.” Ve Oromolar da şunu öne sürer: “Bir kız ve kilden bir çubuk hiçbir zaman fazla küçük olamaz.” Başka türlü söylersek, genç kızlar evlenecek kadar büyüktür ve buradan devamla, bazı şeyler küçük görünebilir ama yine de amaca hizmet eder. Oromo dilindeki atasözünde küçüklük, kızın cinselliğine işaret eder. Evrensel olarak atasözleri, erkeklerin kadınlara -kadınların da erkeklere- ihtiyacı olmasını birinci olarak neslin devamına bağlar: Bir kadının birinci ve temel faydası doğurganlığıdır, buna ek olarak da “kadınlara özgü işleri yapmak.” Yine de, boy bos teması ve tepeden bakan kadın tehdidi altında olmak, atasözlerinin geniş bir biçimde ilgilendiği bir alandır.

Hayvanlar dünyasında kendilerini gösterenler, genellikle kadınları cezbetmek zorunda olanlar, türün erkekleridir. Kuşlar arasında, erkek tavuskuşu dişisine, baştan çıkarıcı kuyruğu, rengarenk tüyleri ve güzelliğiyle kur yapar. Bu aynı zamanda bazı memeliler için de böyledir, örneğin yelelerini kullanan etkileyici aslanlar ve rakiplerini kovalamak için boynuzlarını kullanan erkek geyikler gibi.³⁴ İnsanlık dünyasında genellikle güzelliğin kadınlara özgü bir özellik olduğu kabul edilir. Kadınların göz kamaştıran tuzaklarına karşı uyarıcı nitelikte çok sayıda atasözü vardır ve bunlar günümüzün reklamlarına çok benzer bir biçimde kadın-

³⁴ Örneğin Knussmann, 101.

ları dış görünüşleriyle anlatır. Çoğu zaman kadın fiziğinin kafa karıştırıcı olduğu varsayılmış ve bazı dinsel ve kültürel bağlamlarda erkeklerin yaratacağı “kargaşayı” önlemek amacıyla kadın bedeninin, baş ve yüzünün, örtüler, peçeler arkasında saklanması zorunlu kılınmıştır. Atasözleri arzularını ve cinselliklerini uyandırarak kadınların kafalarını “karıştırmaları” diye erkeklere yüzlerini, saçlarını ve sakallarını gizlemelerini ya da örtmelerini buyurmaz. Kadınların, adlarının çıkmasını istemiyorlarsa, erkek bedenini hiç arzulamamaları gerekir; oysa kadın bedenine değinen atasözlerinin çoğu, erkeklerin duyduğu arzuyu ve aynı zamanda çektiği acıyı yansıtır.

Avrupa’da geçmişte göğüsleri kapatan elbiseler giyilirdi ve Avrupa’da ilk dekoltenin Rönesans dönemiyle birlikte başladığı tahmin edilir. Batı dünyası bağlamında, eğer kadın bedeninin açılması bireysel düzeyde kendini denetleme düzeyinin yüksek olduğu çevrelerde başladıysa ve insanlar ancak istismar edilme tehlikesine karşı yeterli güvenceleri olduğu zaman kendilerini gösterebileceğine göre, kadınların edepsiz sayılmadan ve giderek artan bir güvenle bedenlerini açmalarına izin veren şey, erkeklerin kendilerini denetleme derecesi olmalıdır. Buna karşılık, kadın bedeninin örtülmesi (baş da dahil olmak üzere), “cinsel güvenliğe” güven olmadığı anlamına gelecektir.³⁵

Gelin görün ki, kadın ve erkek bedenleri arasındaki başlıca fiziksel fark, karşılıklı iki noktaya indirgenmiştir: bakmak ve göstermek. Evet doğru, göz alıcı resimli dergiler, filmler, videolar türünden medya kanallarında yarı çıplak, bedenlerinin orası burası şişkin erkek görüntüleri de artıyor. Ama sonuçta, reklam pazarında müşterileri çekmek için çok daha fazla sayıda dişi, çıplak olarak pazarlanıyor. Dünyanın her yerinden çok daha fazla Batı Avrupa’da, sokaklardaki büyük reklam panolarında kadın memeleri, göbekleri, kalçaları, saldırgan bir biçimde reklam ediliyor ve görünüşe bakılırsa bundan rahatsız olanların sayısı çok değil (neyse ki, bazı protestolar da duyuluyor). Atasözlerinden hiç aşağı kalmayan bir biçimde burada da kimin nesne olduğu, kimin gözünü dikip baktığı açıkça bellidir.

Neslin devamı için eş seçerken yapılan ayıklamanın yarattığı sonsuz yarış sürerken, uzun zamanda ortaya çıkan bu gelişme aşağıdaki gibi açıklanmıştır. Kadınlar evrimsel açıdan, olabilecek en iyi erkek adayın çocuklarının babası olmasını istedi ve bu amaca ulaşmak, yani üremek amacıyla, öteki dişi rakiplerinden daha iyi bir erkek aday bulmak için ellerinden geldiği kadar çekici ve baştan çıkarıcı olmaya çalıştı. İnsanlık tarihi boyunca erkekler içgüdüsel olarak, kadın bedenine ilişkin kendi ideallerindeki imgeleri ve dişiliğin fiziksel çekiciliği olarak düşündük-

³⁵ Elias ve başkaları şu düşüncüyü öne sürer: “Kadının namusu ve iffeti erkeğin korkusunun yer değiştirmesi ve onun denetlenemez arzusunun tersine çevrilmiş hali gibi görünmektedir.” Efrat Tseelon, *The Masque of Femininity: The Presentation of Women in Everyday Life*, New Delhi 1995: 27-28; N. Elias, *The Civilizing Process*, Oxford 1939.

leri şeyleri içselleştirdi. Böylelikle kadınlar “cins-i lâtif” oldu. Öte yandan kadınların fiziksel bir açıdan gördükleri ideallerindeki erkek cinsi imajı, zaman içinde giderek fiziksel boyutunu büyük ölçüde kaybetti: Erkeklerle verilen değer akıl, huy ve yaratıcılık gibi niteliklere bağlanmaya başladı. Görünen o ki, erkek seçiminde fiziksel güç ve yapının değerinin gittikçe azalması, onların davranışları üzerinde hayati bir etki yapmıştır: Erkekler istenilen başarılarla ulaşabilmeleri için sıkı bir uyarı almıştı ve buna boyun eğdiler, etkin biçimde cevap verdiler. Ancak erkeklerin çoğunluğu hiçbir zaman, kadınların fiziksel güzelliğine tutkulu bir ilgi duymaktan geri durmadı, kadınlar da amansız bir güzellik derdine düştü ve güzelleşme çalışmalarına devam etti.³⁶

Merak etmemek elde değil, acaba Bertrand Russell, kadınlar erkekleri karakterleri nedeniyle severken, erkekler kadınları görünüşleri nedeniyle sever, derken yukarıda ana hatlar halinde özetlenen insanlık tarihinden mi etkilenmişti - ya da bu tür gelişmeleri tekrar eden atasözlerinden mi?

Beden ve Ruh

Karı koca yalnızca bedenleriyle değil ruhlarıyla da bir olmalı. (İbranice)

Atasözleri kadının hem bedenine hem de ruhuna sahip olmak için verilen sonsuz bir mücadeleyi yansıtır. Evli kadının, kocasının malı olduğu, kocanın onun sahibi olduğu iddiasıyla çok sık karşılaşırız. Almanda “Kocasına bağlı kadın, onun gövdesidir” denir ve bunun altında yatan anlam, kocanın o gövdenin başı (ve bey-ni) olduğudur.

İdeal şekliyle bir kadınla erkeğin çift olması gerekir; kadınla erkek yalnızca bedenleriyle değil, düşünceleri ve ruhlarıyla da birleşmelidir. Bu bölümün başında yer alan ilke, eski bir İbranice atasözünden gelir ve tüm Avrupa’ya yayılmıştır. Pratikte karı kocaların ne bedenleri ne de ruhları sürekli bir uyum içinde birleşmiştir. Bir Kore atasözünün belirttiği gibi, evlilikte kavgalar ve anlaşmazlıklar vardır: “[Onlar] birbirlerinin yüzüne karşı yalan söylediklerinde tek vücutturlar; [onlar] arkalarını dönünce, yabancı olurlar.” Özellikle dünyanın Batı bölgesinde, beden ve zihin iki ayrı varlık gibi görülmeye başlandı ve zihin bedenden üstün sayıldı, eğer işlerin yolunda gitmesi isteniyorsa, zihnin bedeni yönlendirmesi gerektiği düşünüldü. Buna örnek olarak Rusya Federasyonu’nda Avarca bir atasözü, dürtülerinin peşinde gidenlere ne olduğunu açıklar: “Bedeninin arzularına boyun eğen, ondan sonra gelen felaketlere katlanır” ve bir örnek de Hollanda’dan: “Şehvetli işler vücudu iflasa sürükler.” Avrupa’daki bu ayrım, Yunan kültürünün Hristiyanlık üzerinde bıraktığı etkiye kadar geri götürülebilir: Platon gibi Yunan filozofları

³⁶ Knussmann, 92-99.

beden ve ruh arasındaki karşıtlıkları vurguladı, oysa Hristiyan Kilise Babaları, kadınları (iğrenilen) aşağılık olan beden ve duygularla, erkekleri ise üstün olan akıl ve ruhla özdeşlemeye başladı.

Yahudi-Hristiyan kültürlerinde pek çok atasözü, zihin ve beden ayrımını hiç durmadan yarıyan iki karşıt güç olarak gösterir. Zihin, beden üzerinde denetim sağlanmasına eşittir, beden ise denetlenemeyen dürtülerin içinde toplandığı kaptır. Sanki şöyle bir durum çıkmış ortaya, erkekler böyle büyük bir “günahkarlığın” suçunu izdüşümle kadınların bedenine yükleyerek, kendi bedenlerindeki bu denetlenemeyen dürtüleri reddetmeye çalışmış. Batı dünyasında Yahudi-Hristiyan düşüncesi, erkekleri genel olarak kadın cinsinden gelecek tehlikelere ve özellikle çekici kadın vücutlarına karşı hiç durmaksızın tetikte tutmuştur:

Kadının aşkından uzak dur, çünkü onların güzellikleri edep tanımaz, bedenleri de şehvetten ölenlerinin doldurduğu mezarlıktır. (İbranice)³⁷
Güzel kadının bedeninde Şeytan vardır. (Almanca)

Çoğu zaman yalnızca güzel olanlar değil, tüm kadın cinsi tehlikeli olarak gösterilir Avrupa atasözlerinde: Kadın basitçe “kadın bedenine” indirgenmiştir ve çağırışımı da bundan ibarettir. Bedenlerine eşit sayılan kadınlar, çoğu zaman hem çekici hem de güvenilmez olarak takdim edilir.

Cinsel ilişki ya da para için bedenlerini sunan kadınlar şiddetle kınanır. Kadınlara, armağan kabul etmemeleri öğütlenir çünkü bir erkek elinden armağan alırsa, karşılığında, bedeni anlamına gelen “onurunu” vermek zorunda kalacaktır. Bir İspanyol atasözünün deyişiyle: “Alan kadın, bedenini satar.”

Birçok Avrupa atasözüne göre, bir kadının bazı erkeklere gözle görünür biçimde ilgi duyması onu iffetsiz kılar ve kadınlara böyle adımlar atmamaları şiddetle tavsiye edilir. Aşk ve cinsellik konularında bir kadının işi ele alması, bedenini tüketime sunması anlamında yorumlanır.

Kadın bedeniyle ilgili atasözlerinin de gösterdiği gibi, insan biyolojisi, insan davranışını anlamak için önemli bir anahtardır. Kadının fiziği, sözlü geleneklerde, neyin iyi neyin kötü, neyin istenilir neyin iğrenç olduğuna ilişkin çok sayıda varsayım ve izdüşümün konusudur. Kadın bedeni ve kadın güzelliği, saç telinden ayak parmaklarına kadar, üzerine yorum yapılan konulardır.

³⁷ Yahudi Kutsal Kitabında, “sahibi olmak” ya da “efendisi olmak” fiili karşılığında, *ba'al*, kullanılır. Sözcük aynı zamanda, 1) bir kadınla evlenmek (yani ona sahip olmak); 2) bir kadınla cinsel ilişkiye girmek (yani, fiziksel olarak ona sahip olmak). Böylece yerini aldığı anlamlar şöyledir: 1) efendi, sahip; 2) koca; 3) erkek seks partneri; 4) ve muhtemelen aynı zamanda tecavüzcü. Aynı sözcük, Kenanlı tanrı *Ba'al*'e de işaret eder. Özel bilgi, Mark Geller.

Baş ve Boyun

İyi kadın kafası olmayandır. (Hollandaca)

İnsanların, birbirleriyle karşılaştıklarında ilk gördükleri şey baştır. Bu kişinin kim olduğuna ilişkin ilk izlenimi veren bir kartvizit değiş tokuşuna benzer. Bu nedenle, ne mutlu ki, kadınların da bir kafası var diye düşünebiliriz, ama bazı atasözleri bunun tam tersini savunuyor. Yukarıdaki Hollanda atasözünde baş, kadının kişisel görüşleri, iradesi ve kanaatleri olmasına ilişkin bir metafordur. Evlilikte en iyi zevcenin, boyun eğen tip olduğu mesajı verilmektedir elbette. Kadın kendine ait bir başı olduğu için suçlanarak aslında fikir ve irade sahibi olduğu için suçlanmaktadır. Angola ve Namibya'da yaşayan Ovambolar bu tip kızların başına gelebilecekleri daha açık bir biçimde ifade eder: "Kendi iradesi olan bir kız evlenemez." Bazı atasözleri kadınların da kafası olduğunu kabul eder ama hemen bunun hiçbir faydası olmadığını ekler, çünkü zaten o kafanın içi boştur, özellikle güzelse.

Günlük hayatta baş birçok şekilde kullanılabilir; örneğin bir şeyler taşımak için. Kadınlar çoğu zaman zayıf cins olarak kabul edilse de, genellikle başlarını kullanarak ağır yükler taşır - bira kasaları, sebze tabakları, çalı çırpı demetleri ya da su çömlükleri. Günümüzde Batı dünyasında artık rastlanmayan bir uygulama bu, ama birçok kültürde özellikle kırsal alanlarda hâlâ çok yaygındır. Aşağıdaki kadınların daha fazla çalışmasını öğütleyen iki atasözünde olduğu gibi bu uygulamanın örnekleri çoktur:

Tepesindeki sebzeler soldu sarardı, o hâlâ konuşuyor. (Arapça/İbranice, Yemen)

Ağzında lafı çok olanın, kafasında yükü olmaz. (İngilizce, Jamaika)

Sözü edilen bu kültürlerde âdetler öyle gerektirdiği için, kadınların bir şal, şapka ya da bir örtüyle başlarını kapatmaları ve mümkün olduğu kadar az göstermeleri tembih edilir. Bir kadının başını örtmesi âdetini devam ettirmek için ciddi nedenler sayılır; kendi iyiliğini, iffetini korumak, yumuşak başlı olmak, saygı kazanmak için bunun gerekli olduğu öne sürülür. Baş örtme zorunlu olsa da olmasa da pek çok farklı kültürde, bir kadının gözleriyle çevresini allak bullak ettiği düşünülüyor olmalı ki ona, o sorun çıkaran başını her zaman öne eğmesi tavsiye edilir. Arapça bir atasözü bunu şöyle ifade eder: "Kadın soğan gibidir, başı hep yere bakmalıdır." Bir Tibet atasözü de, kızlara günlük hayatın bir kuralı olarak başlarını öne eğmelerini, yukarı ya da çevreye bakmamalarını hatırlatır; saygı kazanmak istiyorlarsa, parlak önlükleri ve renkli çizmeleriyle erkeklere özellikle çekici göründükleri bayram günlerinde de böyle davranmalıdırlar; "Bir parlaklık bile olsa, sen yere bak; ister dans et, ister olduğun yerde dur, sen yine ayaklarına bak." Arjantin'de gelin

adaylarına boyun eğme ilkesi hatırlatılır: “Gelin hanım, kiliseden içeri girmek istiyorsan başını eğeceksin.”

Bir kadının başı olmaması ya da başını göstermemesi gerektiğini savunan atasözlerinden çok daha fazla sayıda atasözü, bir kadının baş olmamasını savunur. Kadınların kamusal iktidarı kullanamayacakları ve kullanmamaları gerektiği, hatta ailenin bile başı olmamaları fikri, dünyanın tüm ülkelerinde ya doğrudan doğruya ya da metafor yoluyla anlatılır. “Erkek kadının başıdır” atasözü, birçok başka kaynak arasında, Kitab-ı Mukaddes’te, Paul’un Korintlilere yazdığı mektuplarda (I, II:3) yer alır ve böylece Avrupa’da çok geniş bir biçimde kullanılan bir özdeyiş olmuştur ama toplumsal cinsiyet ilişkilerinin hiyerarşisi, aşağıdaki Farsça örneğin gösterdiği gibi, başka yerlerde de vardır: “Kadınların tanrısı erkektir, böylece tüm kadınlar erkeğe itaat etmelidir.”

Aynı evde iki baş olması nedeniyle kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak krizlere değinen çok atasözü vardır. Bazen, erkeğin ailenin tek efendisi ve başı olması fikri, iki başlılık fikrinin çürütülmesiyle açık bir biçimde dile getirilir: “Bir kavuğa iki kafa sığmaz” (Türkçe). Bir başlık zaten iki başı örtmek amacıyla yapılmamıştır ama örneğin tavukların meydanı horozlara bırakması ya da atı “uslandırarak” binicinin dizginleri sıkı tutması, mahmuzlarının keskin olması gibi daha başka metaforlarla da bu fikir dile getirilir.

Öyleyse, atasözleri olması istenilen bir hiyerarşiyi oluşturmaya çalışır. Pratikte bu hiyerarşinin kabul edilmesinin bir gereklilik olduğu, atasözünün ima ettiği kadar aşikar değildir. Avrupa ve Kuzey Amerika’da örneğin, erkekler ve kadınlar arasında iktidar pazarlıkları, baş ile boyun arasındaki bir mücadele gibi gösterilir. Bu mücadelede, en azından görünüşte, bedendeki daha aşağı konumuna rağmen boyun, başa tam itibar etmiyordur ve böylece “doğal olarak” başın perspektifinden, sonsuza değin eğik durmaya mahkum edilmiştir. Bu mesajı veren başka çeşitlendirmelerin çoğunda patron baştır ama boyun tarafından manipüle edilir ve sözü dinlenmez:

Erkek baştır ama onu döndüren kadın. (Hollandaca/İngilizce, ABD)

Koca baş, kadın boyundur; kadın kocasını istediği yöne çevirir. (Rusça)

“Boyun” böylece, kadının “baş” üzerindeki etkisini anlatan bir metafor işi görür. Atasözlerinde çizilen ideal toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin yüzeyi altında, kadınlarla erkeklerin pazarlıkları devam etmektedir.

Boyun, atasözlerinde bedenin sık sık dile getirilen bir parçası değildir. Kadın güzelliğinin esas unsurlarından biri olarak boyna birkaç atıfta bulunulmuştur ama bunun hemen yanı başında şiddet barındıran bir başka görüş yer alır: bir kızın ya da kadının -ama daha belirgin olarak evli kadının- boynunun “halledilmesi”, sıkıl-

ması, koparılması salık verilir. Böyle bariz bir erkek gücü sergilenmezse, o “iyi kız” olmayacaktır.

Karının ve tavuğunun iyi olmasını istersen, boynunu sıkacaksın.

(Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika)

Kadın ve mum, ikisinin de en iyisini istiyorsan, boynundan bükeceksin. (İspanyolca)

Isık çalan kızların ve horoz gibi öten tavukların boynunu hiç vakit kaybetmeden sıkmak gerekir. (İngilizce, ABD)

Bir kadının neden ısık çalmaması ya da “horoz gibi ötmemesi” (yani kendisini kamusal alanda göstermemesi) ve yönetmeye yeltenmemesi ya da öne çıkmaması gerektiğini açıklamak için ortaya konan kanıtlar çoğu zaman doğrudan bedensel görüntülere dayanır: Gövdenin ya da boynunun üzerinde yalnızca tek bir başın durabileceği kadar yer olduğu için, evde de tek bir başa yer vardır. Bu “mantık” şöyle açıklanır: Cinsel farklılık temelinde erkek üstün, kadın aşağı olarak gösterilir - ya da, daha doğrusu hayat ideal şekilde olsaydı, bu işler böyle olacaktı. Böylece ne zaman baş gövdeden üstün sayılırsa, erkekler başla kadınlar gövdeyle ilişkilendirilir: Bir evde iki baş, kaçınılmaz olarak çarpışacaktır; kimin baş olacağına ise şüpheye yer yoktur. Ama aynı zamanda örneğin Almanca ve Rusçada baş ve gövdenin birbirinden ayrı yapamayacağı vurgulanır: “Karısı olmayan erkek, gövdesi olmayan baş gibidir; kocası olmayan kadın başsız gövde gibidir.” Erkeğin baş olması fikri, kadının kalp olması fikrini tamamlar. İdealde, ikisi birbirini tamamlar.

Erkek baş olabilir ama kadın evin kalbidir. (Gikuyu dili)

Mutlu evlilik, erkeğin baş, kadının kalp olduğu evliliktir. (Portekizce, Brezilya)

Ancak buradaki fikri zayıflatan çok yaygın bir tez vardır, eğer her şey olması gerektiği gibi ise, erkek aklın, kadın kalbin yolundan gider.

Erkek deyince akıl; kadın deyince şefkat. (Japonca)

Erkeklerde mantık, kadınlarda kalp vardır. (Hollandaca)

Bazen kalbin kadınlara, erkeklerin kör olduğu bir içgörü sağladığı düşünülür. “Dişi içgüdü” ile bağlantılı olarak, “Kadın kalbi, erkeğin gözünden daha fazlasını görür” (İsveççe), ya da bir başka çeşitlemede, “on erkeğin gözünden daha fazlasını.” Buna karşın, kalbe güven olmaz, çünkü hiyerarşiye göre (aşağı) duygularla ve saflıkla ilişkilendirilir; oysa baş, üstün akıl ve mantığın oturduğu yer sayılır.

Göz gibi, kalp de miyop olabilir. (Rusça)

Güvenen bir kalp kolay aldatılır. (Almanca)

Emirleri veren kalp ise, beden onun kölesi olur. (Hausa dili)

Böylece insan bazı işleri yapmalı bazılarını ise yapmaktan kendini alıkoymalıdır. “Kadın, kalbi ve tencereyi yönetebilir ama bardakla başı yönetmek erkeğin işidir” (Almanca). Burada savunulan ana nokta, başın her bakımdan tepede olması, bedeninin bütün başka bölgelerinden üstün olmasıdır. Atasözlerinde erkekler mecazi anlamda başı sömürgeleştirmiştir. Ama bundan da önemlisi onun içindeki beyindir: İçerik, onu tutan kabın kendisinden daha önemlidir.

Beyin

Güzellik sende var kızım, akli da ben satın alırım. (Ladino, Fas)

Yakın zamanlarda şu fıkrayı duydum: Bir adamın beyin nakline ihtiyacı vardır. Cerrah, “Size kadın ya da erkek beyni verebilirim, hangisini istersiniz? Elbette ki erkek beyinleri çok daha pahalı, 2000 dolar, kadın beyinleri yalnızca 200 dolar.” “Aradaki farkın nedeni ne?” diye sorar adam. “Eh, bilirsiniz, kadın beyni kullanılmış oluyor.”

Atasözlerinde anlatılan hikaye bambaşkadır. Orada toplumsal cinsiyet açısından önem taşıyan konu, beynin kullanılıp kullanılmaması değil, var olup olmaması. Beyin akıl için bir mecaz olmuştur. Erkeğin başı akıl, zeka, bilgelik ve yeteneklerle ilişkilendirilirken, kadınların özellikle de evli kadınlarınki, en başta duygular, duyular ve mantıkla akılcılığın olmamasıyla ilişkilendirilir. Belirli bir erkeğin akılsız olması ya da aklını iyi kullanmamakla suçlanması fenomenine de rastlanır ama bu çok enderdir. İşte buna Estonya’dan bir örnek, ayrıca *geçerken* kadınların tümünden erkeğe bağımlı olmasının da altını çiziyor: “Akli olmayan bir erkekle, erkeği olmayan bir kadın, kendi bacakları üzerinde duramaz.” Oysa genellikle, her iki cinse de göndermede bulunan bir atasözünde, beyin ve beyni iyi kullanma yalnızca erkeklere özgüdür.

Kadınların, “esasta” kadınlara ait sayılanların dışındaki alanlara girmesine izin verilmemesi ya da bunun tersini savunmak için icat edilmiş sayısız neden vardır. Erkek ve kadın alanlarının nasıl çizildiğini görmek çok aydınlatıcıdır. Kolaylık olsun diye, bir kadının “doğası” tanımlanırken, ona keskin bir zeka bağışlanmamıştır:

Kadının şekli melek, kalbi yılan, beyni eşek gibidir. (Almanca)

Kadın akli çocuk akli. (Batı Afrika)

Pek çok kültürde, kadınlara atasözleri aracılığıyla, doğuştan beyinsiz oldukları, yani zihinsel etkinliklere katılmalarını ya da sanatçı olmalarını sağlayacak niteliklerden yoksun oldukları öğretilmiştir. Bir kız çocuğu, beyinsiz denemeyecek kadar akıllı ise, toplumsal cinsiyet sınırlarının bu şekilde aşılmasına bir açıklama getirilmesini gerekli kılmıştır. Bir Rus atasözünün dediği gibi, “Erkek olacakmış ama kız doğmuş.” Bazen, stereotip toplumsal cinsiyet kategorileri etkilenmesin ya da sorgulanmasın diye, sıradışı bir kadın “onurlu bir erkeğe” dönüştürülür: “Ne erkek kadındır şu Ayşe Ana!” sözü, bu yaklaşımın Tunus’tan, Arapça bir örneğidir. Ama uygulanan ana strateji, yetenekleri, kadınlara ayrılmış alanların dışına taşan kadınları sistematik olarak caydırmaktır. Cinslerinin alçakgönüllü ve edepli bir üyesi olmaları ya da en azından onlar gibi görünmeleri için, bu kadınlar yeteneklerini bastırmalıdır.

Çeşitli atasözleri salt fizikleri nedeniyle, kadınları akıl ve beyin yoksunu olarak dışlar. Örneğin bir Oromo atasözü şöyle der: “Bir kadının göğüsleri nasıl aşağı sarkıyorsa, beyni de öyle sarkar.” Etyopya ve Kuzey Kenya’da yaşayan Oromoların söylediği bu söz, kadınların doğru karar veremeyecekleri anlamına gelir. Lafı fazla uzatmayan bir Yahudi atasözü de şöyle buyurur: “Kafa yerine göğüs verilmiş” ve bir Arap atasözü, kadının akıllı olduğunu aslında itiraf eder ama işi sağlama almak için, bu akıl sınırlıdır: “Kadınlar yarı beynlidir.” Bir beynin yalnızca yarısına sahip olmak, kadının (tam olduğu iddia edilen) erkek beyniyle yarışmasını önleyecektir.

Atasözlerinde akıl ve güzelliğin genellikle birbirlerini dışladığı görülür. Kadınlar çoğunlukla güzellikle ilişkilendirilir, erkekler akılla. Bu fikir, kadının, özellikle güzelse, hiç akıllı olmadığını tekrar tekrar doğrulamak için “doğal olarak” kullanılır. Bazı örnekler verelim: “Tavuskuşundan daha güzel ama akıllı odun gibi” (Moğolca); “Başı taş bebek gibi ama beyni bomboş” (Lehçe).

Bir güzellik işareti olarak, kadınlarda uzun saç da, geniş bir biçimde sözüm ona akıl kıtlığıyla ilişkilendirilmiştir. İşte, rasgele toplanmış bir kaç örnek:

Saçtan bir kafa ama içinde akıl yok. (Moğolca)

Kadınların saçı uzun akıllı kısa olur. (İsveççe)

Bir kızın saçı uzun olur ama beyni kısadır. (Kalmukça)

Saçı uzun, akıllı kısa. (Türkçe)

Kızlar, müstakbel koca, erkekler müstakbel gelin ararken neye bakar? Atasözlerinde genellikle akıl, güzelliğin karşısına konmuş, güzellik kadınlı, akıl erkeklerle ilişkilendirilmiştir. Kural olarak erkekler eşlerinde güzellik, kadınlar ise eşlerinde akıl arar: “Kız akıllı bir koca arıyor; oğlan güzel bir gelin” (Vietnamca).

Bir kızın evlenirken nelere ihtiyacı olduğunu gözler önüne seren bazı düşünce-

ler vardır: Bunlar, müstakbel kocanın, getireceği aklın bedeli olarak, (bu bölümün başlığı altında yer alan özdeyişte belirtildiği gibi) çeyiz verecek zengin bir baba ve güzelliştir. Yahudi kültüründe kız evlatlar için, bilimle uğraşan bir koca bulma isteği özellikle ağır basar, aşağıdaki atasözünün gösterdiği gibi: “Bir adam, kızını bilim adamıyla evlendirmeli, çeyiz parasını çıkartmak için varını yoğunu satmak zorunda kalsa bile” (İbranice). Ortodoks Yahudi çevrelerinde erkeğin Talmud’u iyi bilmesi çok önemlidir. Birinci sorun belli ki, kızın kendisinin akli olup olmaması değildir: Bunu sağlayacak olan kişi müstakbel kocadır. Ev işlerinde ortalama bir beceri göstermek ve kendini tam olarak eve, kocaya adanmak kadın için yeter de artar bile denir; çünkü başka yetenekleri varsa, bunlar bir kadın olarak yerine getirmesi gereken görevlerine dikkatini tam verememesi tehlikesini doğurur: “Okuyan, şarkı söyleyen, müzik çalan bir kızın iyi eş olanına rastlamak zordur” (Lehçe).

Kadınların başları ve beyinleri, kadın bedeninin şüphe uyandıran yerleridir ve sıkı denetim altında tutulmalıdır.

Gözler

Onun [kadın] gözleri parlarsa, çimenler solar. (Rusça)

Gözün asli önemini ifade etmek için “Gözler bedenin gözbebekleridir” der Benin ve Nijerya’da yaşayan Yorubalar ama genelde gözün aşk konularında ayna işlevi görmesini anlatmak için bu atasözünü kullanır. Bir aşkın başladığını ve bittiğini yansıtan (ya da ele veren) gerçekten de gözdür. Gözler yoluyla dünya bedenimize ve zihnimize girer, yalnızca içinde yaşadığımız fiziksel dünya değil, aynı zamanda karşılaştığımız insanlar da. Atasözlerine göre gördüklerimiz, ani duygular uyandırır. Rus ve Alman atasözlerinde belirtildiği gibi, arzu ve aşk gibi şiddetli duyguların zihinde uyanması gözler yoluyla olur çünkü aşkın kapısı gözlerdir. Dahası, kadın görmek yiyecek görmeye benzetilir ve kadınlar gözlerle “yenir”:

Yiyeceklerle kadınlar, önce gözlerden içeri girer. (İngilizce, ABD; İspanyolca, Meksika)

Kadınlara bakmak gözleri besler (Creole dili, Guadeloupe)

Gözlerden, duyguların aynası olarak bahsedilir, ama bu epeyce yanıltıcı da olabilir. Bu nedenle genellikle atasözlerinde bize, çeşitli beden işaretlerinin verdiği mesajlar birbirleriyle uyuşuyor mu diye, dikkat etmemiz önerilir: “Bir kadın konuşurken, gözleri ne diyor, ona bak.” (İngilizce, ABD) Ne çare ki, birçok durumda beden işaretlerinin kendileri, kafayı büsbütün karıştıran şeyler gibi görünmektedir. Herhalde, aynı insanın bedeninin çeşitli organlarının verdiği me-

sajlar, örneğin gözler ve kalp ya da gözler ve ağız birbirini tutmuyor: “Gözleriyle ağlıyor, kalbiyle gülüyor” (Rusça).

Sevgilinin duygularının hakiki olup olmadığını anlamak için bedenimizin bir yeri başka bir yerinden daha donanımlı olabilir ama hangisinin sözüne kulak vermek gerektiği üzerinde görüş birliği yoktur. Örneğin, konu duygular ise, gözlerle kalp arasında özel bir bağ olduğu ima edilir, konu söylenen sözlerin doğru mu yalan mı olduğunu anlamak ise gözlerle kulaklar arasında özel bir bağ olduğu ima edilir. Gözlerin, zihin üzerinde ya da kalp üzerinde yarattığı etki kuvvetle vurgulanır. Bunlar arasındaki yakın bağ, aşkın büyük kederlere neden olabileceği konusundaki uyarılarda da yer alır ve böylece görmemek, görmeye tercih edilebilir. Bu, çok farklı bölgelerden gelen atasözlerinde ifade edilmiştir:

Gözünle görmediğin kişi, ruhuna da erişmez. (İspanyolca, Şili)
 Eğer göz görmüyorsa, kalp de umursamaz. (Creole dili, Haiti)
 Gözün görmediği, kalbe dokunmaz. (Yunanca)
 Baştan çıkmaya karşı en iyi savunma gözlerini yummaktır. (İbranice)
 Göz görmeyince gönül katlanır. (Türkçe)

Gözler dünyayı ve dünyanın güzelliğini görmemizi sağlar. Ancak hiçbir zaman nesnel bir biçimde göremezler çünkü insanlar baktıkları her şeye kendi fikirlerinin izdüşümüyle bakar ve bu yüzden de genellikle görmek istediklerini görürler.

Güzellik, bakanın gözündedir. (İngilizce)
 Leyla'yı Mecnun'un gözleriyle göreceksin. (Farsça)

Güzellik göze hoş gelir ama aynı zamanda gözler de kendi başına, ayrı bir güzellik olarak yansıtılır ve bir Türkçe atasözü, “İnsanın güzelliği yüzündedir; yüzün güzelliği de gözlerde” derken, İbranice bir atasözü de “Gelinin gözleri güzelse, gerisini incelemeye gerek yok” der. Bu İbranice atasözü, bir şeyin iyi yanları ağır basarken hâlâ olumsuz yanları üzerinde duranlar olduğu zaman kullanılır ve gözlere verilen önemin altı bir kez daha çizilmiş olur.

Kadının gözlerinin yaptığı güçlü etki, belki bir ölçüde o gözlere uygun bir çift de kaşı olmasına, yani bir kadının gözünü tamamlayan son bir özel dokunuşa bağlıdır. Örneğin ideal bir Çinlinin kaşı, bir salkım söğüt yaprağına benzer.

Bir evin güzelliği, süpürge ve su (kullanımına) bağlıdır, kızın güzelliği gözünde ve kaşındadır. (Farsça)

Perdesiz ev, kaşsız bir kadına benzer. (Romence)

Eğer gözlerle kaşlar olmasıydı, ne günah kalırdı ne de kadın aşkı. (Romence)

Atasözleri kadın gözlerinin büyüklüğüne, rengine, güzelliğine ve biçimine epeyce önem verir. Siyah ya da mavi gözler üzerine söylenmiş atasözleri, Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika ve Kuzey Afrika gibi, her iki renkte gözlerin bulunduğu ülkelerden gelir. Afrika'da Sahraaltında, Asya'da ve Okyanusya'da, insanların çoğunlukla aynı göz rengine sahip olduğu yerlerde göz rengine ilişkin atasözüne rastlamadım. Mavi ya da siyah gözlü kadınlar arasında pek bir ayrım yapılmaz:

Siyah göz yoksa mavisini öp. (Moldovca)

Kadınların gözlerine güven olmaz, ister mavi ister siyah olsun. (Almanca)

Yalnızca Fas kaynaklı tek bir Arap atasözünde, mavi gözlü kadınlara karşı açık bir uyarı vardır: "Mavi gözlü kadınla evlenme, sandığı parayla dolu olsa bile." Mavi gözlü bir kadının gözünde "nazar" olduğuna, yani yıkıcı güçlere sahip olduğuna inanılır. Güzel gözlerin olumsuz özellikleri, genellikle kadın bakışının ("kötü?") gücüyle ilişkilendirilir, ve bu güç ilkin olağandan "sapma gösteren" bir göz rengiyle ilişkilendirilir ama yalnızca bununla sınırlı değildir. İki örnek:

Gözleri mavi, kalbi siyah. (Rusça)

Gözleri güzel, kalbi kötü. (Creole dili, Guadeloupe)

Sadece nefret ya da kıskançlıkla bakarak, bir insanın hastalanmasını ya da ölmesini sağlayacak güce sahip olduğu düşünülen "kem göz", özel bir güç yüklenmiştir. Böyle bir zarara uğramamak için, ya üzerinizde tılsım, nazarlık gibi şeyler taşırsınız ya da belli hareketler yaparak örneğin tükürerek ya da kendini koruyacak formülleri mırıldanarak önlem alırsınız. Fas kaynaklı Arapça bir söz, buna özel olarak işaret eder: "Kem gözlü bir kadınla karşılaşılırsanız, yoluna tükürün ve ona Krîna dileyin." Krîna, yeni doğan bebeklerin ölümüne neden olan kötü bir dişi ruhtur ve bu kadar ciddi bir kötülük dileğinde bulunulması, kem gözden ne kadar korkulduğunu açıkça gösterir.

Bir Rus atasözünün dediği gibi kadınların parlak gözleri, öylesine güçlüdür ki, çimenleri soldurduğu düşünülür. İşte dünyanın başka köşelerinden birkaç örnek daha:

Bir kadının gözleri, en güzel çağında erkeğe ok gibi saplanır. (Yunanca)

Kadın gözünden daha büyük yalancı yoktur. (Frizce)

Kadın, gözleriyle ister, alır, nefret eder ve öldürür. (İbranice)

Fazla güzel gözler, [onlara bakan kişilerin gözünü] yakalar. (Japonca)

Genel olarak gözler, özel olarak kadın gözleri üzerine yüzlerce atasözü vardır. Ve bu da bizi gözlerle ilişkin toplumsal cinsiyet ayrımına getirir: “Kadın sol gözdür, erkek sağ göz” der Danimarkalılar. Bunun iki anlamı olabilir: Bir yandan, görmeyi eşgüdümlemek için iki göze ihtiyaç vardır ve birlikte yaşayan iki kişinin birbirlerine ihtiyacı vardır. Öte yandan burada bir statü farkına işaret edilmiş olması mümkündür: daha sonra, “Eller” bağlamında tartışacağımız gibi sol ve sağ, eşit değerde kabul edilmez.

Tanzanya’da Hehe dilinde bir atasözünde, “Erkeklere kaçan” bir kadına işaret etmek için “uzun gözler” ifadesi kullanılır. Bazı kadınların gözleri o kadar güçlü kabul edilir ki, bir bakışı bile erkeği tehlikeye atmaya yeter, anlamına gelir. Farklı kaynaklardan gelen atasözlerinde bile, kadınların gözlerine tehlike ve güç unsurlarının atfedilmesi oldukça yaygındır. Acaba o yüzden mi, kadına her zaman başını öne eğmesi ya da yüzünü örtmesi buyrulmuştur? Kadın gözlerinin etkisinden söz eden atasözleri, bunu erkeklerin görüş açısından yapar ve burada, konuşmanın öznesi kimdir, nesnesi kimdir ve aynı şekilde bakma eyleminin öznesi kimdir nesnesi kimdir, sorusuna bir Romence ve bir Moldovca atasözü cevap verir:

“Erkeğin bakacak gözü vardır, kadının baktıran.”

Burun ve Kulaklar

Burnu varsa, her yüz güzeldir. (Sırpça/Hırvatça)

Burun çok fazla tartışılmamıştır. Bazı atasözleri burnun nasıl görüldüğü, uzunluğu kısalığı, şekli şemali ile kadının karakteri ya da nitelikleri arasında bağ kurar: “Burnu kalkık bir kadın Şeytan’ın armağanıdır” der bir Portekiz atasözü. Avrupa’da ucu kalkık bir burun genellikle, inatçılığa bağlanır ve bu tutum, kadınlar için, yazılı olmayan davranış kurallarına aykırıdır. Altta yatan bu fikir, böyle bir burnun ve bununla ilişkilendirilen davranış tarzının, şeytan çağrışımı yapmasına yol açmış olabilir.

Burnun uzunluğu da ele alınmıştır: “İki santim bile bir kadın burnunda, çok büyük fark yaratır”, İrlanda’ya ait bir atasözüdür ve iki santimin çok bir şey olmadığını ama küçük bir nesnede büyük sonuçlar yaratabileceğini belirtir. Verilen mesajda burun ikincil derecede önemliymiş gibi görünüyor ama yine de kadının görünümüyle ilişkilendirilmiştir, oysa pekala bir erkek burnu üzerinden de aynı mesaj verilebilirdi diye düşünebiliriz.

Ne var ki, bazı Japon atasözlerinde kadınların akıl fikirden yoksun, kıt ze-

kalı olduğunu göstermek için kullanılan kadın burnunun birtakım başka bildik boyutları da ele alınmıştır. Anlaşılan, erkek burnunun genellikle kadınınkinden daha büyük olmaması bir sorun olarak görülüyor: “Kadınların düşünceleri burunlarının ucundan öteye geçmez” demek, kadınlar zihinsel yönden hafif sıktır, demektir ve bunun bir başka çeşitlemesi de şöyledir: “Kadının aklı, burnun ucuna kadar uzar.” Bir Rusça atasözü bir kez daha güzellik ve akli birbirini dışlayan iki şey olarak gösterir: “Şirin minicik bir burun ama minik kafanın içi boş.”

İster büyük ister küçük olsun, ister insan aklının ölçüsü olarak kullanılsın ya da kullanılsın, hiç kimse bir yüzün tam olabilmesi için bir burun olması gerektiğini inkar edemez. O halde, karısının dayanılmayacak kadar çok şey isteyen biri olduğunu düşünen, intikam dolu bir kocanın, gizli dürtüleri karşında ne yapabiliriz? “Kadın burnuna halka ister, koca ise onun burnunu kesmek”, karı koca arasında hiçbir iletişim olmadığını belirten, Hindistan’dan bir Telegu örneğidir.

Son olarak, burun bazı başka farklı, yani hiç tahmin edemeyeceğiniz şeyler için de kullanılır. Örneğin kaç kişi, Burmalılar gibi burundan öpüşmeyi denemiştir: “Aşk duymuyorsanız bile, cesur olun ve öpün; bu da olmuyorsa derin bir nefes alın.” Bir de sıcacık bir tavsiye eklenmiştir buna: “Kulağa hoş gelmeyebilir ama bir âşığın yanağını koklamak, dudaklarını emmek kadar zevkli olabilir!”

Bütün olarak baktığımızda, kulakla ilgili atasözleri hasadımız oldukça az. Bazı atasözlerinde, iletişimde kadının sözlü ifade yetenekleri konusunda, yine toplumsal cinsiyet ayrımı vurgulanır: “Bir erkeğe söylenenler, bir kulağından girip öbüründen çıkar; bir kadına söylenenler, iki kulağından girip ağzından çıkar”, Solovence bir atasözüdür.

Erkek ve kadın aşkı bazen bedenin farklı bölgeleriyle ilişkilendirilir: “Erkek gözleriyle sever, kadın kulaklarıyla” (Lehçe) atasözü, kadınların söyledikleri sözlerden daha çok, dış görünüşleriyle erkekleri etkiledikleri anlamına gelir. Bu, aşağıdaki uyarının da haklı bir nedeni olduğunu gösterir: “Evleneceğin kadını gözünle değil kulağınla seç” (İbranice/İngilizce, ABD). Erkeklerin kadın bedeninde güzelliği vurgulamalarına karşın, kadınların erkekleri beğenmesine pek dikkat edilmez. Bazı atasözlerinde ima edildiği gibi eğer kadınları baştan çıkaran, erkeklerin görünüşü değil de vaatlerle dolu sözleriye, bu kısmen kadınların ekonomik yönden erkeklerin maddi başarılarına bağımlı olmasıyla açıklanabilir.

Kulakla ilgili olarak, kadın perspektifinden oldukça açıksözlü bir Şili atasözü buldum: “Evde oturan koca, kulağınıza kaçmış sinek gibidir.” Bu, bir kadının evdeyken, kocasının sinir bozucu varlığından hoşlanmadığı anlamına gelir:

erkek uzakta olduğu sürece kadın kendi kendinin patronudur ve evinde hangi işi nasıl yapacağına kendisi karar verir. Bununla tıpatıp aynı fikir, Yahudi kökenli bir Kürtçe atasözünde dile getirilir: “Evde duran koca, karısına diş ağrısı gibi gelir.” Mademki konu buraya geldi, artık bedenimizin bundan sonraki parçalarına geçebiliriz.

Dudaklar, Ağız, Dişler, Dil

“Haklısın” dedi koca, karısına, “ama yine de çeneni kapa.” (Frizce)

Kadın dudakları tatlı ve çekici kabul edilir: Fransızların dediği gibi, “Kadın dudakları çok kişiyi iyileştirmiştir.” Evlenecek yaşa gelmiş kızların erkek değmemiş dudakları Arapçada çok övülür: “Dudağını anasından başka koklayan olmadı” sözü, kızın iffeti garantilidir anlamına gelir ama insan bundan nasıl emin olabilir? Alın size, insanın içine kurt düşüren bir soru!

Erkeklerin kadınlarla ilişkilerine yüklenen bitmek bilmez tehlikeler hiçbir zaman atasözlerinden eksik olmaz:

Kadınların dudakları ballıdır ama kalpleri zehirle doludur. (Bengalce)

Ağız gül, dil dikendir. (Macarca)

Dudaklarından kurtulan, kalçalarından da kurtulur. (İngilizce)

Dudağının güzelliğinden değilse, cinselliğinin güzelliğindendir. (Bisa dili)

Bir kadının size gerçekten âşık olduğundan nasıl emin olabilirsiniz? Moğollar çok basit bir kanıt gösterirler: “Sevmeyen kadının dudakları soğuktur.”

Atasözleri kadınların dudakları ve ağzını yalnızca aşkla değil, aynı zamanda yemekle ve konuşmakla da ilişkilendirir. Özel olarak kadın ağzına adanmış birçok atasözü vardır. Kitabımızda daha önce bahsedilen bir Hollanda atasözüne göre, eğer iyi bir kadının kafası yoksa, Kamerun’dan bir Beti atasözü de, “Kadının ağzı yoktur” der. Yani, kadınların başkalarının önünde konuşması yasaktır.

Bazı kültürlerde ve ülkelerde kadına yalnızca yemek yemesi için bir ağız verildiği vurgulanır: “Kadın yemek yemek dışında ağzını hiç açmamalıdır” (Almanca ve Arnavutça). Arap kültüründe, az konuşan bir kız, “sessiz ve iyi tip” olarak çok büyük övgü toplar. O tip kadınlar için, tatlı bir iltifat olan şu atasözü söylenmiştir: “Yemek için ağzını açar ama konuşmaz” (Lübnan). Elbette ki bundan emin olmak için onu sınamanız gerekecek. Arapça olarak, bu kez Suriye’den, bir başka tavsiye de şöyle der: “Kadının çıkırgını kırın, bakalım ağzından nasıl sözler çıkacak.” Bu zor koşullar altında da kadın ağzını açmazsa, evet, işte o zaman, sonsuz bir hoşgörü sahibi olmak ve boyun eğmek için sürekli ken-

dini denetlemek anlamına gelen, birincilik ödülünü hak eder. Bazen kadının ne-rede konuşmak için dilini kullanma hakkı olduğu da tanımlanmıştır:

Hiçbir tavuğun, horozun önünde gıdıklamasına izin verilmez. (Ruanda dili)
Erkeklerin konuştuğu yerde kadınlara susmak düşer. (Hollandaca)

Bu bölümün başında tamamızı belirten ve başlığın altında yer alan Frizce atasözünün yarı şaka yollu dediği gibi, mesele kadının haklı ya da haksız olması değildir. Ağızla ilgili bu tür atasözlerinde buyurulan ana mesaj, bir tartışma sırasında kadınların ağızlarını açmasının, erkeklerle eşit konumda konuşmalarının ya da onlara cevap vermelerinin, kurallara aykırı olduğudur. Bunun olmasını önlemek için kadınlara susmaları söylenir, ya da bir Ruanda atasözünün dediği gibi, “Hiçbir kadın konuşmaya davet edilmez.” Yani, bir kadının fikrinin hiçbir önemi yoktur. Bazen kadınların da stratejik nedenlerle, örneğin fikirlerini belirtmek istemedikleri konularda, bu tür atasözlerini kullandıkları görülür.

Kadınların dişleriyle ilgili olarak çok çeşitli inançlar vardır. Bir Jamaika atasözü, örneğin şu uyarıda bulunur: “Kadının dişleri vardır, ısırması tehlikelidir.” Bir Fransız atasözüne göre ise, “Süsüne düşkün kadının, dişi geçmez.” Bu, kadın etrafı “memnun etme” havasında olduğu zaman “tehlikeli” değildir, anlamına gelir. Ekvador’da bir Quecha atasözüne göre, doğum yapan kadının oruç tutması gerekir: “Oruç tutmayan kadının çocuklarının dişi bozuk çıkar.” Zavalılık. Quecha halkı arasında doğumdan sonra oruç tutmak, geleneksel tıbbın önerdiği yaygın bir âdettir ve bu yazılı olmayan kurala uyulmamasının bozuk diş çıkmasına yol açacağına inanılır. Son olarak Romence bir örnek: “Kadının akıl dişi, öldükten sonra çıkar” atasözü, kadınlar sağ iken hiçbir zaman akıllarını başlarına toplayamazlar ve bu yüzden “ciddi” işlere karıştırılmamaları gerekir, anlamına gelir.

Kamerun’da Kweliler, evlilik ile diş çekilmesi arasında, her ikisini de çirkinleştirici etkisine değinen bir benzetme yapar. Gelin görün ki, bir erkek de sevgilisiyle dövüşürken bir dişini kaybedebilir. Etyopya’daki Oromolar, bir erkeğin karısı üzerinde güç sahibi olduğunu ama sevgilisi üzerinde güç sahibi olamayacağını belirtmek için aşağıdaki “dedi- özdeyişini” (ya da Wellerizmi) anlatırlar: “Git biraz odun kır” dedi adam karısına, kadın da onun dediğini yaptı; “öp beni” dedi adam sevgilisine, o da adamın dişini kırdı. Dişler aynı zamanda evliliğin birliği için bir metafor olarak kullanılır, örneğin Osetya’da: “Karı kocanın dişleri aynıdır.” Her toplumun ilişkileri düzenleyen kendi kuralları vardır, birçok toplumda bir erkeğin başka bir adamın karısına dokunması başlı başına bir yasaktır. Kongo’da Yakalar, bunu şöyle ifade eder: “Başka erkeğin karısı, diş tatlı gelir”; bu, o kadına kapılırsan, yapacak fazla bir şey yoktur, anlamına ge-

lır. Yorumlarına başvurduğum bir Yakanın açıklaması şöyle: “İnsan gülümseyebilir ya da kakhaha atar, hepsi bu kadar...”

Bedenin güçlü ve tehlikeli bir organı olarak kadınların dili de genellikle atasözlerinde bir uyarı konusudur. Kadının konuşmaları ya da dilinden doğan tehlikeler bazen abartılmış biçimde ifade edilir; aşağıdaki, Saint Lucia’dan bir Creole atasözünde olduğu gibi: “Bir kadının dili yedi metreden uzundur.” En azından atasözlerinde, kadın dili gerçekten de hesaba katılması gereken bir unsurdur. Moldovca bir atasözü, tam bir hayıflanmayı dile getirir: “Kadının dili kısa olsaydı kocasının ömrü daha uzun olurdu.” Bir başka örnek de Mağrip’ten: “Kadının dili boynuna dolandığına göre, hangi erkek son sözü söyleyebilir?” Bu Arapça atasözü aslında, sözlü muharebe anlamında erkeklerin teslim olduğunun ya da yenilgiyi kabul ettiğinin ilanıdır. Daha önce tartıştığımız, boyna sıkmak metaforunu düz anlamıyla düşünecek olursak, burada boyna dolanan kadın dili belki de boynunun sıkılmasını önlemek anlamında yorumlanabilir. Başka türlü söyleyecek olursak, kadının dili onun boynunu korur; burada, boyun mecazi anlamda kadın bedeni anlamına gelir, yani bu tür koruyucu önlemlere fena halde ihtiyacı olan kırılgan kadın bedeni yerine kullanılmıştır. Ama madalyonun öteki yüzünü gösteren bir Estonya atasözü vardır: “Etten bir dil kemikten bir boynu keser.” Burada ifade edilen, konuşma yeteneği sınırlı olan ensesi kalınların, toplumda fiziksel olarak kendilerinden daha zayıf olanların, sert bir dille söylediği yaralayıcı ve keskin sözlerin tehdidi altında olduğudur.

Omuzlar ve Kollar

Bir koca, karısının omzunu ağlamak için kullanmalıdır. (İrlandaca)

Omuzlar hakkındaki ender bulunan atasözlerinin her biri ayrı bir anlama gelir. “Başı taşıyan omuzlardır” bir Kundu atasözüdür ve toplumun başı olan ya da yüksek rütbeli kişilerin kendilerini destekleyecek adamlara ihtiyacı vardır ya da bir erkeğin iki karıya ihtiyacı vardır anlamına gelir. Omuz, bedenin güven veren bir parçası sayılır: “Kazancını kaybeden onurlu bir kadın omuzlarını kaybetmiş sayılmaz.” Bu Arapça atasözü kadını hayata devam etmeye cesaretlendirmek üzere söylenmiştir. Mecazi anlamda kullanılan omuzla, bir kadının kocasına boyun eğmesi gerektiğini anlatan Kweli atasözünde daha önce karşılaşmıştık. Kongo’dan bir Yaka atasözüne göre, hiyerarşi olsun olmasın, karı koca birbirine omuzla kol gibi kaynaşmıştır, iyi günde de kötü günde de birlikte olmaları gerekir. “Kol hastalandı diye omuz kaçmaz.” Bunun tam tersine Rusça bir atasözü kollar ve omzu, aşkın özgürlüğü ya da evliliğin zincirleri ile ilişkilendirir: “Aşkın omzunda kanatları vardır; evliliğin kollarının altında, kol değ-

nekleri.”

Omuzlarından aşağı kollara doğru indikçe, atasözleri kadın kollarını rahat ve istenilecek bir yer olarak yansıtır. Elbette, kaçınılmaz olarak, çocuk büyütme ya da anne sevgisine bağlı olarak annenin kolları hakkında da atasözleri vardır ama başka kadınların ve eşinizin de kolları vardır. “Gündüz rahip olan, gece kollarımıza gelir”, Mezopotamya’dan gelen eski bir Sümer atasözüdür ve kadın bakış açısından söylenmiştir. Bir atasözünün bakış açısının toplumsal cinsiyete bağlı olup olmadığını söylemek kolay değildir. Kuzey Amerika’dan gelen aşağıdaki atasözü erkekler tarafından (bir uyarı olarak) söylenmiş olabileceği gibi, kadınlar tarafından da (tatlılıkla hatta memnunlukla) söylenmiş olabilir: “Kolları güçlü erkekler, kadınların kolları arasında macun gibi yumuşar.”

Kadınlar hakkında söylenmiş atasözlerinde gizli bir korku duygusu vardır, kadın üzerindeki denetimin kaybedileceği korkusu. Öteki’nin duygularından ve bundan sonra neler olabileceğinden nasıl emin olabilirsiniz? Bunlar, kadın ve erkek her iki cinsiyeti de uzun uzun düşündüren bilmece gibi sorulardır. Erkek bakış açısından, bir Ruanda atasözü erkeğin kuşkularını dile getirir: “Ahlaksız kadın, kolunu size yastık yaparken ihanet eder.”

Acı çekme ve hayal kırıklığı çok değişik yollardan anlatılmıştır, örneğin Fas’tan bir Yahudi atasözü: “Bir kız evlenmeden önce yedi kolu bir ağzı vardır; evlendikten sonra yedi ağzı ve tek kolu vardır.” Bunun olmasını nasıl önlersiniz? Aşağıdaki Kuzey Amerika atasözünün esin kaynağı, bir erkeğin âşık olup kendini bir kadının kollarına atmasının sonuçlarından duyduğu korku olmalıdır: “Bir kadının eline düşmeden kollarına düşmek mümkün olsaydı, kadınlar daha çekici olurdu.” Kaçma fırsatı olmadan, bir başkasının eline düşmek, her iki cinsiyet için de geçerlidir. Soru şu: Kim, kimin eline düşecek?

Eller ve Parmaklar

Zevce, ellerinden dolayı zevcedir. (Zulu dili)

İnsanların genellikle sağ eli gibi bir de sol eli vardır ama çoğu kültürde -belki de hepsinde- sağ el sol elden daha değerli görülür.

Hangi benzerlik iki elimiz arasındaki benzerlikten daha mükemmel olabilir! Oysa ne kadar büyük bir eşitsizlik var! Bütün onurlandırma, iltifatlar ve öncelikler sağ ele gider: hareket eder, emir verir ve alır. Buna karşılık sol elden nefret edilir, yalnızca yardımcı bir ek muamelesi yapılır: Kendi başına hiçbir şey yapamaz; yardımcı olur; destek verir, tutar.³⁸

³⁸ Robert Hertz, 89. Bu klasik deneme İngiltere’de şu başlık altında yayınlandı: *Death and the Right Hand* (Aberdeen 1960).

Bu alıntı toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerine bir metafor gibi okunmalıdır. Atasözlerinde iki el arasındaki ilişki nasıl ifade edilir? “Sol el, sağ elin ne yaptığını bilmemeli” sözü Kitab-ı Mukaddes’ten gelir ve sadaka verirken bunun gösterişsiz ve sessizce yapılması gerektiği anlamına gelir. Martinik’te bir Creole atasözünde bunun anlamı başka türlü yorumlanır: Kadın, kocasının işlerine burnunu sokmamalıdır. Erkek, tercih edilen sağ el iken, kadın sol eldir.

Bazı başka atasözlerinde kadından sağ el olarak bahsedilir. “Kadın, kocasının sağ elidir” (Mordvin dili). Burada yine hiyerarşi hiç bozulmaz. Kadından sağ el diye bahsedildiğinde, ya başın verdiği emirleri yerine getiren bir parçadır ya da bütün gövdeyi temsil eden kocanın bir parçasıdır; ama her ikisinden de el olarak bahsediliyorsa, hiyerarşi, kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde doğrulan-sın diye koca sağ el, kadın sol el olur.

Bir de, hiçbir ele cinsiyetin yüklenmediği “tarafsız” durumlar vardır, örneğin yukarıda Kitab-ı Mukaddes’ten yapılan alıntı gibi ya da aşağıdaki Igbo örneğindeki gibi: “Sağ el sol eli yıkar, sol el sağ eli yıkar.” Nijerya’dan gelen bu atasözü yalnızca evlilikte çiftler birbirlerine yardım etmeli anlamına gelmez, daha genel olarak, insanların kendilerine iyilik edenlere iyilikle karşılık vermelerini hatırlatır.

“Tek elle alkışlayamazsın” der Burmalılar, hayatta eş sahibi olmanın bir ihtiyaç olduğunu belirtmek için; Malayca bir atasözü ise tek taraflı aşkı, “tek elle alkışlama” çabasına benzetir; bu, boşu boşuna sızlanmak yerine, bir başka eş bulmanın daha iyi olacağı anlamına gelir, çünkü “kavga etmek için de aşk yaşamak için de iki kişi gerekir”, elbette öyle, doğru söze ne denir?

Eller sıcak ya da soğuk olabilir ama yalnızca soğuk iklimlerden gelen atasözlerinde sıcak elli kadınların erkeği mutlu edeceği vurgulanır. Elin sıcaklığı kadının bütün olarak sıcaklığına işaret eder. Böylelikle, ortalama sıcaklıktaki bir kadın eli ile yarım litre biranın biraraya gelmesi, bir İrlandalının kendisini, kraliyet ailesinin yakın akrabası gibi hissetmesini sağlayabilir: “Bir bira, bir de sıcak kadın eli işte o zaman kraliçe teyzem olur.” Çelişkili görünse de bazı Avrupa ülkelerinde aynı biçimde soğuk elin de, yanıp tutuşan bir tutkuya işaret ettiği vurgulanır: “Eller soğuksa, aşk sıcaktır” (Almanca, Fransızca, İtalyanca).

Bize, sevdiklerimiz tarafından verilen şeylerden daha fazla hoşlanırsınız. “Anne elinden verilen her şey tatlıdır” der bir Adige atasözü. Anne elinin aynı zamanda iktidar ve etkileme anlamına geldiği, o çok ünlü ama bir o kadar da abartılı İngiliz atasözü tarafından bildirilir: “Beşiği sallayan el, dünyayı da yönetir.” Gelgelelim, bir güzelin elinin etkisi, bir anne elinin başarabileceklerinden kat kat üstündür. Bu gerçeğin Arapça’dan bir örneği, “Çayı veren el güzel bir hanım eliyse, daha da lezzetli olur” atasözüdür; bununla birlikte aynı kültürde, bu söze eşlik eden bir uyarı da piyasaya sürülmüştür: “Sevdiğin kadının

elinden iç ama onun senin elinden içmesine izin verme.” Fazla yakınlık, erkeğin duygusal bağımsızlığını tehlikeye düşürür.

Bir kıza evlenme teklif etmek, ailesinden istemek, birçok dilde yaygın olarak kullanılan, “*elini istemek*” deyiimiyle ifade edilir [örneğin eskiden dilimizde de olan, dest-i izdivaç (Farsça) ellerin birleşmesi anlamına gelir, ç.n.] ve elin, bedeninin hayati bir organı olduğunu vurgular. Tüm dünyada, bir kıza evlenme teklif edilir/”eli istenir” ve bu teklifte bulunacak tecrübesiz delikanlılara, yaptıkları seçimde dikkatli olmaları şiddetle tavsiye edilir. Bir erkek doğru kıızı seçtiğini nereden bilebilir? Güzellik bir garanti değildir; hatta tem tersi bile olabilir: “Beyaz bir eldiven kirli elleri gizler” der İngilizler, bir kızın yalnızca dış görünüşüne bakmanın yetmeyeceğini vurgulamak için. Atasözleri genç erkeklere, resmen teklifte bulunmadan önce bile seçici olmalarını tavsiye eder.

Dansa gittiğin zaman, kimin elini tuttuğuna dikkat et. (Danca)

Bir kadının dest-i izdivacına talip olmak, at satın almak gibidir: aç gözlerini, damat. (Almanca)

Emniyette olmak isterseniz kız aramaya uzağa gitmemeniz gerekir; çünkü, Estonya’dan bir örnekte öne sürüldüğü gibi, bir erkek ne yaptığını bilmelidir: “Alacağın kadın yakınlardaki bir çiftlikten olsun, çünkü ellerini de bacaklarını da tanırsın.” Böylece kızın geçmişini bildiğin gibi çalışma kapasitesini de bilirsin ve zaten bir çiftçinin geleceği, sağlam elli, sağlam bacaklı, kazanç sağlayacak, verimli bir kadınla evlenmesine bağlıdır.

Bir kıza evlenme teklif etme/elini isteme konusunda, atasözlerini esinlemiş binlerce hikaye anlatılmış olmalı. Çarpıcı bir biçimde bu konuda en fazla atasözünü Arapçada buldum. Kız istemek/elini istemek ya da kız vermek konusunda böyle diziler halinde atasözünü art arda okursanız, film seyrediyor gibi, evlenmek isteyen delikanlıyı, dostlar ve babaların verdiği öğütleri dinleyip kızın evinin çevresinde dolaşırken görürsünüz. “Önce adamın evini gör, sonra kızını iste” atasözünün, Mağrip’te Arapça ve Ladino dilinde birçok çeşitlemesi vardır.

Kızın talibi evin uygun olduğuna karar verirse, kendini kızın babasına takdim eder. Kız duraksar ya da hayır diyecek cesareti gösterirse; ona, tam da böyle davranışları için sonradan pişman olanların başına gelenler anlatılarak uyarıda bulunulur. Arap dünyasının dört bir köşesinden gelen atasözlerinde, bazı kızların karşılıklarına çıkan bütün taliplerini reddedecek kadar inatçı olduğu belirtilir ve onlar böyle akıllarına estiği gibi davranışları için eleştirilir ve açıkça “kötü” kız damgasını yerler:

Seni istemeye geldiler ama evde yoktun. Kız cevap verir: Öyleyse, şimdi gelsinler!

Evlenme teklif ettiler, şuh bir tavır takınıp reddetti; kendi başına bıraktılar, bu kez yıkıldı, yalvarmaya başladı.

Şimdi bir talibi çıktı ya, adam tek-gözlü diyor. (Lübnan)

Kötü bir kadın, karşısına çıkan taliplerin hepsini reddeder. (Irak)

Burada verilen ana mesaj, genç kız davranışından pişman olduğunda artık çok geç olacaktır. Kendisine kur yapacak birinin ortaya çıkmasına can atan bir kız, gelen ilk adayın istediği gibi olmaması karşısında teklifi geri çevirebilir. Onun ikilemi şudur: Şimdi hayır deyip, çok istediği birinin çıkıp gelmesini mi beklemeli yoksa, istediği birinin hiç gelmeyeceği korkusuyla, evet cevabı mı vermeli? O halde bu hikaye Mağrip'te iki şekilde devam edebilir: Birincisi, "Evlendikten sonra, çok talibi çıktı" ya da "Birincisi evlenme teklif etti, o ikincisiyle evlendi." Genellikle hayatta olup bitenler, düz değil ters bir sıra izler.

Gelini almak için, kız ailesine gelin ya da başlık parası ödenen kültürlerde kız istemek damada pahalıya patlayan bir iştir ve bir Rusça atasözünün belirttiği gibi, bazen: "Kızın eli, balığın kendisinden daha pahalıdır." Burada kız, mecazi anlamda, damat tarafından yenen bir tabak yemek olmuştur. Öte yandan, gelinle birlikte çeyiz/drahoma gelen kültürlerde ise, kızdan çok parayla ilgilenen talipler de bulunur, bir İrlanda atasözünde anlatıldığı gibi: "Talip olduğu şey kızın elidir, ama evlendiği paradır."

Kadın eli, kazanç getiren işgücünü akla getiren imalarla yüklüdür. Bir Sot-ho atasözü bunu şöyle dile getirir: "Kadın maymundur, elleri yenebilir." Maymun yiyenler için, elbette eller en önemli ve lezzetli parçalardır - ve bu kadınlar için de geçerlidir: Bir kadında aranması gereken en önemli şey onun güzelliği değil; uysal, çalışkan elleridir. Bu bölüme uygun, Güney Afrika'dan bir Zulu düsturu da, bir kadının pratik işlerde becerikli ve hazırlıklı olması gerektiğini vurgular ve aynı mesajın yankısını, Afrika'nın kuzey bölgesinde Etyopya'da bir Oromo atasözünde buluruz. Bu atasözünde, kadınlar ve köpeklerin, kendi farklı becerileri nedeniyle, her eve lazım olduğu savunulur: "Kadın eldir, köpek ses." Kadın elleriyle, eve iyi bakmalı, köpek de havlamasıyla o eve bekçilik yapmalıdır. Bir Ladino atasözü şöyle der: "İyi bir ev kadının elleri, yemek tabağındaki yağ gibidir" - burada "yağ" lezzetli, lüks bir yiyecek anlamına gelir ve evin hanımının çok faydalı olduğunu anlatır.

Eller hakkında söylenmiş atasözlerinde, bedeninin daha önce tartıştığımız, başka organları hakkında söylenenlere benzer mesajlara rastlarız. Birincisi, eldeki hiyerarşilere uyulması gereklidir ve Yemen'den Arap Yahudilerine ait bir atasözünün belirttiği üzere, güçlü bir kadın şunu hiç unutmamalıdır: "Elinde hükümdarlık esasını tutsa bile, kadın kadındır."

İkincisi, "Bir erkek karısının ellerini yıkamaz" diyen Kenya'dan Nandi ata-

sözünde söylendiği gibi, hiçbir zaman erkek karısını şımartmamalıdır.

İdeal durumda, bir kız eğer talibi çıkarsa/eli istenirse, buna sevinmeli ve onu isteyen erkeğe elini vermeli, oysa erkeklere “sakın bir kadının eline düşme” diye, sürekli uyarıda bulunulur, çünkü Fas’tan bir Ladino atasözü şöyle der: “Kadının eline düşen erkek, kızgın kömürün üstüne düşmüştür.” O halde, erkek hiçbir zaman denetimi elinden bırakmamalıdır.

Birçok kültürde, evlilik sözü verildiğinin işareti ya da evliliğin sembolü olarak, kızın parmağına yüzük takılır, birçok atasözünde bu konuya değinilmiştir. İşte dünyanın çok farklı bölgelerinden bazı örnekler:

Yüzüğü yakışıklı parmak kapar. (Svahili dili)

Parmakta yüzük varsa, kız boşa değildir.” (Danca)

Evlenme vaatleri rüzgar gibi geçer gider, işi sağlam kazığa bağlayan tek şey parmaktaki yüzüktür. (Creole dili, Guadeloupe)

Başka bir grup atasözü de kadın parmağı ya da parmaklarını, kadının iş kapasitesiyle ilişkilendirir:

Kadın parmağını işe bulaştırınca, sineklere kaçmak düşer. (İngilizce, ABD)

Kadının her parmağına bir erkek düşer. (İbranice)

Bu son atasözü bir ev kadınına söylenebilecek en büyük övgüdür çünkü on kişiyi bakıp besliyordur ve elbette böyle bir kadın koca için çok faydalıdır. Birçok çeşitlemesi olan bir Arap atasözünde de, bir kadının kocasıyla iyi geçinmesi, parmak sözcüğüyle yapılan bir mecazla dile getirilir:

Kocasının rızasını alan kadın, tek parmağıyla dünyayı yönetir.

Kocasını yanına alan kadın, parmağıyla gökteki ayı döndürür. (Suriye)

Belli ki bu atasözü çok tutulmuş, çünkü Arap dünyasında birçok çeşitlemesini bulduğum gibi, birçok kaynakta ve birçok ülkede karşıma çıktı. Elbette böyle sine iyi bir ilişki hem güç hem de olanaklar bakımından kadına bir lütuf gibidir; ancak, bütün bunlar yalnızca bu ortaklığın sürmesi koşuluna bağlıdır.

Cinsel Özellikler

Allah bizi kılı kadınlardan ve sakalsız erkeklerden korusun. (Arapça)

Dişinin cinsel özelliklerine adanmış atasözü sayısı dünyanın farklı bölgelerine göre değişir.³⁹ Kültüre ve bağlama göre göğüsler, ya yeni doğan bebeleri beslemeye yarayan, bedenın sıradan, işlevsel bir parçası gibi doğal karşılanır ya da bir erotik uyarı nesnesi olarak kabul edilir. Görünen o ki, Çin’de kadın göğsüne erotik nesne olarak ilgi duyulmuyor. Çince de memelere *ru fang* denir; bu “mandıra” anlamına gelir, süt vermeyi, anneliği anlatır. Süleyman’ın Şarkısı ya da İlahilerin tersine, Çin klasik şiirinde güzel göğüslere söylenmiş övgülere rastlanmıyor, hatta Kasideler Kitabı’nda⁴⁰ bile göğüslerden hiç söz edilmez. Bunun nedeni ne olabilir? Bunun nedeni belki de, kırsal bölgelerdeki ailelerde (özellikle varlıklı olanlarda) Çinli oğlan çocukların (kızların değil) oldukça uzun süre, genellikle altı yaşına kadar süttten kesilmemesidir. Doğru mu yanlış mı pek bilmeden, Çinli erkekler göğüslerin yalnızca çocuklar için önemli olduğunu düşünebilir.⁴¹

Çince de göğüslerle ilgili atasözü bulamamamın nedeni bu olabilir miydi? Aslında göğüsler, rahim ve vajina hakkında Asya’da genellikle çok atasözü vardır, hele Afrika ile karşılaştırırsanız bu daha açık görülür. Bu aslında, ABD’de olduğu gibi yazılı kaynaklarda belirli bir edebe uyma gereği hissedilmesiyle ilgili olabilir mi? Benim Kuzey Amerika’da bulup derlememe aldığım atasözlerinde göğüsler, rahim ve vajinadan bahsedildiğine hemen hemen hiç rastlamadım. Bu durum, göğüslerin kesinlikle heyecan verici olmadığı ya da onlardan hiç bahsedilmediği anlamına gelmez; püritenlik, ciddiyet, edepli olmak ya da görgü kurallarına uygun konuşmak gibi nedenlerle *avant la lettre*⁴² [yazılı kaynaklar] derlemelere dahil edilmemiş olabilirler. Aslında, kadınlar üzerine söylenmiş tüm atasözleri içinde en edepli ve saygılı dili kullananlar (ve böylelikle de en yavan olanlar) Kuzey Amerika atasözleridir: Orijinal sözlü geleneğin resmi derlemelere alınmadan, yayımlanmadan önce, “sansür edilip” temizlenmiş olması mümkündür ancak bunun kanıtları yok. Cinselliği dar görüşlü bir ahlak anlayışına hapsetmesiyle bilinen Victoria dönemine rağmen, Avrupa’da göğüsler ve rahim üzerine söylenmiş birçok atasözü günümüze kalmıştır.

³⁹ Evrim kuramcılarına göre, insan bedeninin ayırt edici cinsel bölgeleri insan evriminin gücü tarafından biçimlendirildi ve öyle görünüyör ki seksüel seçim tüm insan kültürlerinde penisi, vajinayı, göğüsleri, kalçaları, saçları, sakalları vb. cinsel çekiciliği arttıracak şekilde biçimlendirdi. (bakınız, örneğin, Knussmann, Morris).

⁴⁰ MÖ 1000-400 yılları arasında şarkılar, ilahiler ve şiirlerden derlenmiş bir antoloji; Çin edebiyatının başlangıcı kabul edilir.

⁴¹ Kişsel bilgi: Xiaohong Zhang ve Kristofer Schipper

⁴² Karşılaştırınız: Dundes 1984: 281: “ABD’de Püriten yayınların standartları ile benzer derleme standartlarının birleşmesi, buradaki veri eksikliğini pekâlâ açıklayabilir.”

Dişi çıplaklar ve özellikle de çıplak göğüsler bakımından, ihtiyatı elden bırakmamanın sınırı nerede biter, iffet taslama sınırı nerede başlar? En azından çağdaş Batı dünyasında, göğüsler ender olarak emzirme işlevi açısından görül-müş, genellikle estetik nesneler olarak cinselleştirilmiştir. Sahra'nın güneyinde-ki Afrika'da, göğüslere ilişkin atasözlerinin bolluğu şaşırtıcıdır - iki anlamda: bir yandan emzirme ve annelik, öte yandan güzellik ve cinsel çekicilik. Bu iki yöne başka kıtalarda da rastlanır (Kuzey Amerika hariç); ancak sayıları Afri-ka'ya göre daha azdır.

Birçok kültürde erkek sakalı, zaman içinde edinilen saygınlığın işaretidir. Bir Meksika atasözüne göre, "Ak sakal altında yaşayan kadın onurlu bir hayat sürer", sakalı ağarmış bir erkeğin toplumdan gördüğü saygı sayesinde karısının hayatı sağlama bağlanmıştır, anlamına gelir. Kadının sakalın "altına" yerleşti-rilmesi de gözden kaçmamalı.

Laf arasında, genç kadınlara sorarsanız, onlar yaşlı, zengin, "sakalı ağar-mış" erkeklerin aynı zamanda çekici olmaları gerektiğini düşünmezler. Bir Arap atasözü konuya genç kadın açısından bakar: "Kadın, sakalı ağarmış er-kekten, koyunun çakaldan kaçtığı gibi kaçır." Ayrıca, bir erkeğin sakalının ağarmasına onun bilgeliğinden çok dertleri yol açmış olabilir: "Karısı kötü bi-riyse, erkeğin sakalı çabuk ağarır" gözleminde bulunur, İran'dan bir Tati öz-deyişi. Herneyse, sakallı olmak iktidar sahibi olmak demektir ve aşağıdaki İs-panyol atasözünde olduğu gibi, koca bu iktidarı asla karısıyla paylaşmamalı-dır: "Evli bir kadına, sakalının bir parçasını bile verme." Ya da Farsça: "Saka-lını karına vermektense, yolmak daha iyidir." Sakal bir erkeği saygın kılar, ama bir kadını değil. Tam tersine bir kadının yüzünde sakal olması katlanıl-maz bir şey olarak kabul edilir, mecazi anlamda da düz anlamda da. Sakal bir "erkeklik" belirtisidir ve kadının "erkeksi olması" var olan düzeni yıkma teh-likesini taşır.

Sakal ya da bıyık bırakan bir kadın elbette "doğal olarak" çok rahatsız edi-cidir.

Sakallı bir kadının cinsi kötüdür. (Hollandaca)

Bir aile yıkılmaya yüz tuttuğu zaman, en büyük gelinin yüzünde sakal çıkma-ya başlar. [geleceğe ilişkin kötü bir işaret anlamına gelir] (Korece)

Sakallı bir kadın, Tanrı yardımcımız olsun! (Portekizce, Brezilya)

Tanrım beni yaşlı, sakallı bir kocakarıdan korusun. (İspanyolca, Arjantin)

Bir atasözü, gereğini yapmaya razı olup yüzünü tıraş etme zahmetine katlanan bir kadını bile suçlar. Öyle şey mi olurmuş! "Tıraş olmuş bir kadından yüzünü-zü çevirin" (İspanyolca). Son olarak, Güney Amerika'ya, İberya yarımadasın-

dan geldiği kesin gibi görünen “Sakallı kadın: onu uzaktan selamlayınız” atasözünün çeşitlemelerine, İspanya, Portekiz gibi, Kolombiya ve Brezilya’da da rastlanır. Bu, sakallı bir kadın tarafından öpülmek istenmeyen erkeklere bir uyarıdır. Herhalde, İberyalı erkekler ve onların Güney Amerika’daki torunlarına göre, yüzü kıllı bir kadın tam bir iğrençlik örneği oluşturuyor.

“Teyzem sakal bırakırsa, amcam olur”, Hindistan’da Tamillerin bir sözüdür ve hayatta insanlara biçilen rollerin değişmesi çok zordur, hele toplumsal cinsiyetler arasında daha da zordur, anlamına gelir. Bu fikir, örneğin aşağıdaki Hollanda atasözünde olduğu gibi, başka bölgelerdeki atasözleriyle de teyit edilir: “Sakal, pantolon ve cüzdan, erkeğe ait olup, kadınların uzak durması gereken üç şeydir.” Danca bir atasözü de, kadınların pürüzsüz cildini bir başka stereotip kadın niteliği sayılan şeyle ilişkilendirir: “Kadınların sakalı yoktur çünkü, tıraş olacak kadar uzun süre çenelerini tutamazlar.” Eğer sakal sahibi olmak iktidar sahibi olmak anlamına geliyorsa, kadın yüzündeki tüylerin böylesine hor görülmesinin nedeni, erkek alanına ait sayılan ayrıcalıklardan birinin ihlal edilmesi korkusu olamaz mı?

Bazı kültürlerde erkekler tıraş olmaz, örneğin Ortodoks Yahudiler ya da köktendinci Müslümanlar. Doğu Avrupa’dan bir atasözü, şöyle bir iddiada bulunur: “Yılda bir kez çocuk doğurmak, her gün tıraş olmaktan daha kolaydır.” Ama bilinmesi zor olan, bu tür iddiaların kime ait olduğudur, kadınlara mı, erkeklere mi yoksa her iki tarafa birden mi?

Kültürel farklara rağmen, kadınların başlarında bol miktarda saç bulunması gerektiğine dair genel bir fikir birliği olduğu görülüyor ama ideal olarak, bedeninin birçok bölgesinin hatta bazı kültürlerde tüm bedeninin tüsüz olması ya da cildin “doğal” olarak pürüzlü olduğu yerlerde o tüylerin alınması gerekiyor. İçinde yaşadığı kültüre göre, kadın kollarını ve bacaklarını kaymak gibi yapmak ve koltuk altlarını hatta cinsel organının çevresindeki tüyleri tıraş etmek zorundadır. Çok zaman alan işler bunlar!

Baştakiler hariç, böylesi istenmeyen tüyler hakkında elbette çok atasözü vardır. Örneğin, “Ancak ata binince tüylerini almayı unuttuğunu fark etti” Fas’a aittir. Bu söz, düz anlamıyla, bir yeni gelinin, yeni evine gitmesini anlatır. Berberi kültüründe bir geline en yakışmayacak şey, koltuk altlarındaki ve cinsel organının çevresindeki tüyleri almamaktır. Bu atasözü, insanların aklına yapmaları gereken şeyler geldiğinde, genellikle çok geç kalmış olduklarını mecaz yoluyla anlatır.

Buraya kadar göğüslerin kadınlara özgü olduğunu ve erkeklerde bulunmaları gerektiğini gördük, tıpkı kadınlarda da sakal bıyık bulunmaması gerektiği gibi. “Şeylerin sırası ve düzeni ile ilgili hiçbir karışıklık olmamalıdır”: Rusya Federasyonu’na bağlı Tataristan’dan gelen bir atasözüne göre, “Gökyüzünü

süsleyen yıldızlardır, erkeği süsleyen sakalıdır, kadını süsleyen ise saçıdır”. Erkeğin sakalı olabilir hatta bazı kültürlerde hiç kesilmeden uzamış sakalı olması tavsiye edilir. Geri kalanlara gelince, örneğin saç, her yönde çıkabilir; oysa bu bir kadında asla kabul edilemez. Kuzey Amerika’da şöyle bir söz vardır: “Kıllı adam zengin olur, kıllı kadın orospu!” Oysa Arapçada, aradaki fark daha zarif bir dille anlatılır: “Allah lütfunu, erkeğin tüylüsünden, kadının ise tüysüzünden esirgemez.”

Kadınların yüz ve bedenlerindeki tüyler gerçekten de, yazılı olmayan o çok çeşitli kuralların ve normların kısıkcıdadır. Burada ana fikir, kadınla erkeğin arasındaki farkların hiçbir belirsizliğe yer bırakmayacak kadar açık olması gerektiğidir. Yukarıda verilen reçeteler, kadın bedeninin istenmeyen bölgelerinde azıcık tüye rastlanmasının bile kabul edilemeyeceğini gösterir. Böylece, kadında hafif bir bıyık bile ciddi bir felaket gibi görünmeye başlar, Brezilya’dan iki Portekizce atasözünün belirttiği gibi:

Şeytan bile bıyıklı bir kadınla başa çıkamaz.

Burun delikleri kıllı bir kadına şeytan bile katlanamaz.

Yine, erkekler söz konusu olduğunda durum bütünüyle değişir. Japonya’da belli ki bir erkeğin burnundaki kıllar bile ilgiye değer bulunuyor: En sevdiği sahibinin burun kıllarını saymasına izin verilen bir geyşa, büyük bir övgü almış gibi hisseder kendini, çünkü bu ayrıcalık saygı ve güvenin işareti olarak kabul edilir. Geyşaya da iktidar sağlar: “Bir kadına, erkeği tarafından burnundaki kılları sayma izni verilirse, o kadın o adama her istediğini yaptırır.”

Bir kadının erkeksi cinsel özellikler geliştirdiği için “diskalifiye” olması gibi, bir erkeğin de, örneğin göğüsler gibi, dişi cinsel özellikler geliştirmesi aynı derecede kötüdür. Bu, hormonlardaki değişikliğin bir sonucu olabilir ya da bazı atasözlerinde belirtildiği gibi, belirli bitkilerin, belirli yiyeceklerin yenmesi sonucu da olabilir. Ekvador’daki Quecha Yerlileri, çekirdeği sütümsü bir sıvı içeren bir bitkinin yenmesi hatta dokunulmasının bile erkekler için tehlikeli olduğunu söyler: “Bir *chuchu muyu* tohumuna dokunursan, göğüslerin çıkar.”

Erkekler, göğüslerin baştan çıkarıcı ve çekici olduğunu kabul etseler bile, bunların kendi bedenlerinde çıkmamasının daha iyi olduğunu düşünürler. Öte yandan göğüslerin (tıpkı sakal gibi) o kadar da önemli olmadığına ısrar eden atasözleri vardır:

Bir kadın göğüslerinden ibaret değildir; keçilerin de memesi vardır. (Ruanda dili)

Göğüsler sakal gibidir: kısır bir kadında bile bulunur. (Ganda dili)

Gerçekten, göğüsleri gelişmeyen kadınlar vardır. Bazen göğüsleri olmayan kadınların kısır olduğuna ve erkeklerin böyle kadınlarla evlenme tehlikesini hafife almamaları gerektiğine inanılır ki bu yanlıştır. Ergenlik çağına giren genç bir kızın göğüsleri büyümezse, bazı atasözlerine göre o kız hiç çocuk sahibi olmadan yaşlanacaktır. “Bir kızın memeleri olmadığının kanıtı, saçlarının ağarmasıdır” (Ruanda dili) atasözü, kızın evlenmeden yaşlanacağı anlamına gelir. Kamerun’daki Kundular da, göğüs ile rahim arasındaki bu bağı kurar: “Bir kızın memeleri varsa öteki şeyi de vardır”, burada “öteki şey”, rahim ve doğurganlığa işaret eder. Ancak memeler ve onların büyüklüğü anneliğin garantisi değildir ve kadınların doğurganlık kapasitesiyle hiçbir ilişkisi yoktur.

Besleyen Memeler ve Arzu Nesnesi Memeler

Bir çocuğu meme vererek her zaman yatıştırabilirsin ama kocayla nasıl başa çıkacaksın? (Estonca)

Milyonlarca yıl boyunca insanların hayatında ilk gıdayı veren anne olmuştur. Çocuğun doğduğu ilk andan itibaren anne onu emzirmeye, beslemeye başlar. O, bunu yapmaya isteklidir ama yine de çocuk ona ihtiyaçlarını hatırlatmak zorundadır. Annesine, meme istediğini hatırlatmak için ağlayan çocuk imajı, atasözlerinde çok geniş bir biçimde kullanılmıştır.

Annesinin sütünü isteyen bebek, ağlamak zorundadır. (Sinhalece, Sri Lanka)

Çocuk ağlamadıkça, annesi emzirmez. (Romence)

Çocuk ağlamazsa annesi acıktığını bilmez. (Rusça)

Çocuk ağlayıp isteyene kadar anne ona süt vermez. (Farsça)

Çocuk ağlayana kadar anne onu emzirmez. (Tibetçe)

Ağlayan bebe emzirilir; ama çenesini tutmayı bilmeyenleri kimse sevmez.

(Khiongtha dili)

Ağlamayan çocuğa meme vermezler. (Türkçe)

Küçük bebeğin hayatta kalabilmesi için vazgeçilmez olan emzirme, kişinin sonraki hayatının temelini oluşturan, bebeklikteki genel bakımının bir metaforu olarak da kullanılır: “Herkes annesinden emdiği sütün miktarına göre davranır.” (Kürtçe, Türkiye). Emzirme üzerine söylenmiş atasözlerinin çoğu, kadın göğsünün çocuk emzirmek için yaratıldığını öne sürer. Ne var ki, bu konudaki atasözleri annenin memelerini yalnızca gerçek işlevleriyle bağlı olarak ele almakla kalmaz, her zamanki gibi başka mesajlar da verir. Böylece Oromolar şu gözlemde bulunur: “Memelerden iki tane var ama süt aynı süt.” Bu atasözü dinleyenlere, bir metaforla, farklı araçlar kullansan da sonucu değiştiremezsin an-

lamına gelen eski bir bilgiyi hatırlatır ya da Avrupa'da bambaşka bir alanda söylenmiş başka bir özdeyişi: "Her yol Roma'ya çıkar."

Bazı atasözleri, bu konuyu büyük bir hünerle, çok iyi tanıdığımız bir başka mesajla birleştirir: Kadının "doğal olarak" kadın gibi davranması gerekir. Emzirme, kadın erkek rollerinin cinsiyet doğrultusunda ayrışmasını haklı çıkarcak bir bahane olarak kullanılır:

Bırak kadının göğsü büyüsün, sonunda onu çocuğuna verecek. (İgbo dili)

Küçük kız, annenin memesini em ki, seninki de emilsin. (Lega dili)

Erkeğin memesi süt vermez. (Hehe dili)

Meme ağrısı, erkekte olmaz. (Minyanka dili)

Böylece kadın memesi, hayatın kültürel olarak yerleşik alanlarında, her iki cinsin birbirlerini dışlamasına hizmet eder: Erkekler çocuk emzirmemelidir, kadınların da zihinsel yetenekleri fazla gelişmemelidir - beyin konusundaki tartışmada gördüğümüz mekanizmanın aynısıyla karşı karşıyayız.

Emzirme metaforu, çocuğun en başından beri, her şeyi çevresindekilerden, özellikle de annesinden öğrendiğinin altını çizmek için kullanılır:

Anne ne yemişe, çocuk da aynısını memeden alır. (Sranan dili)

Memeden emdiğin süt, mezarının üzerine de serpilecek. (İspanyolca, Bolivya)

Sütle giren huy, canla çıkar. (Türkçe)

Ne var ki, bunun tersi de imkansız değildir. Böyle bir fikir de, göğüsle ilgili atasözlerine yansımıştır, örneğin Botsvana'dan alınan bir atasözünde olduğu gibi: "Tüm kadınların memeleri akıllı çocuklar besleyebilir." Burada aptal bir kadının bile çok farklı bir çocuk doğurabileceği ve büyütebileceği kast edilir. Buna karşılık, akıllı kadınların çocuklarının, makul yaratıklar olarak yetişeceğinin de garantisi yoktur: "Anne çocuğun ağzına memesini sokar ama kafasına akıl sokamaz." Birkaç çeşitlemesi bulunan ve Avrupa'da yaygın olan bu atasözü meseleyi açıkça ortaya koymaktadır. İlerki sayfalarda göreceğimiz gibi gelecek nesle ilişkin aynı belirsizlik rahimle ilgili atasözlerine de yansımıştır.

İnsanın çocuklarına bakması hiçbir zaman fazlasıyla büyük bir yük değildir ve bir annenin çocuğuna duyduğu sevgiyi, gösterdiği özeni ve daha genel anlamda insanın hayatta alması gereken sorumlulukları anlatmanın en mükemmel yolu, kadın memesi metaforlarıdır. Aşağıdaki Haiti'den bir Creole atasözü de bunu dile getirir: "Memeler hiçbir zaman taşınamayacak kadar ağır olamaz" ya da başka bir çeşitlemeye göre, "sahibinin koşmasını engelleyecek kadar ağır değildir."

Her yerde, herkesin, insanın annesi tarafından emzirilmesinin harika bir ya-
şantı olduğu konusunda hemfikir olduğu görülmektedir:

Anne sevince çocuk memeye yapışır. (Maori dili)

Annenin memesi çocuğa güneş ışığından daha faydalıdır. (Adige dili)

Annenin memesi çocuğun cennetidir. (Kabardino-Balkar dili)

Benim evim annemin göğsüdür. (İspanyolca)

Memeler beslenmeyle ilişkilendirilirse, bu, anneler çocuklarını besleyecek yol-
lar arar ve bulurlar, anlamına gelir. Bazı atasözleri, anne sütü emdikten sonra
hayatın devam etmesinin büyük bir şans olduğunu vurgular. Anneler cömertçe
vermeye devam eder ama ihtiyaç duyulursa, insan hayatta alternatif beslenme
kaynakları aramak ve uydurmak zorundadır:

Bir ananın göğsü kuruyabilir ama elleri kurumaz. (Oromo dili)

Anasının memesi kurudu diye çocuk ölmez. (Nijerya)

İnsanın annesine bağlı olduğunu gösteren bir imge olarak meme, bir erkeğin
bütün hayatı boyunca yaşar. “Bir annenin her zaman verilecek memesi vardır,
bir şifacının da ilacı.” Bu bir Yaka atasözüdür ve annesinin evinden ayrılan bir
erkeğin hiçbir zaman onunla bağlarını koparmayacağı anlamına gelir. Meme-
ler hakkındaki bazı Afrika atasözleri de erkeklere, çocukken onları emziren,
tüm hayatları boyunca onlara özen gösteren yaşlı annelerine iyi bakmaları ge-
rektiğini hatırlatır:

Bir ananın memesi asla unutulmaz. (Tonga dili)

Bir ananın göğsü, yaralı diye terk edilmez. (Mboshi dili)

Bu tür mesajlar, genç kuşaklara eskiden onlara bakıp büyütenlere iyi bakmala-
rı gerektiğini hatırlatır - önce anneye, ama sonra da geniş ailedeki yaşlı akraba-
lara. Sosyal güvenliğin olmadığı kültürler ve ülkelerde, tıpkı yaşamak için anne
sütüne bağımlı bebekler gibi, yaşlılar da bir sigorta biçimi olarak gençlere gü-
venir. Bu anlamda emzirmek, ileride yaşlılığın çökme ve solma günleri gelip çat-
tığında meyvesini vereceği umuduyla çocuklara erkenden yapılan bir yatırımdır.

Memelerin beslenme işlevi hakkındaki atasözlerine ek olarak, onların cinsel
cazibesiyle kendinden geçme halini dile getiren atasözleri de vardır ve bir Arap-
ça atasözüne göre: “Memelerin tadı mezara kadar unutulmaz.”

Cennet farklı kavramlarla hayal edilebilir belki ama erkek bakış açısına gö-

re kadın memelerinin cennet yerine geçen bir metafor olması, memeden kesildikten sonra da çok uzun zaman devam eder.

Bir kadının göğüsleri genellikle, bir genç kızın göğüslerinden daha gelişkindir ve bazı atasözleri, memelerin karşı konulmaz ve aynı zamanda problemleri kazibesine özel bir dikkat gösterir. Bir İspanyolca atasözünde belirtildiği gibi: “Büyük memeli bir kadınla ya evlenmelisin, ya onu gömmelisin ya da manastıra kapatmalısın.” Burada gözlemi yapan kişi için, o akıl karıştıran nesneler, tam bir saplantı haline gelmiştir. Atasözünde belirtilen her üç seçenek, erkeğin sorunlarını onun kendi dürtüleri ve arzuları doğrultusunda çözmeyi amaçlar, oysa ironik bir biçimde, bulduğu çözümler, tek suçu memelere sahip olmak olan masum kadına karşı alınacak uzun vadeli tedbirlerdir!

Kadın memelerinin erkekler için özel bir çekim gücü olduğu açıktır ve bu yüzden atasözleri de memelerin kışkırttığı tehlikeler ya da yarattığı kafa karışıklığına karşı erkekleri uyarır: “Başka birinin karısının memelerini arzulama” der örneğin Kongo’daki Yakalar. Genç kızlar, göğüslerinin gücünün farkında değilmiş gibi görünür ama çok işveli de olabilir.

Kız, memelerini hoplatırken sonunda başına gelecekleri bilmez. (Ruanda dili)

Dansa giden kız memelerini saklamaz. (Oromo dili)

Kadın bedeninin çekiciliğinin erkeklerin mantığı üzerinde etkili olduğunu düşündüren pek çok deyiş vardır. Anlaşılan kadın memeleri büyüleyicidir ve kadın göğsünün dayanılmaz cazibesi hakkında söylenmiş atasözü çoktur:

Kadının göğsü yoksa, gerisi hiçtir. (Zulu dili)

İki meme ucunun çekim gücü, yüz vagonun çekim gücünden fazladır. (İspanyolca, Panama)

Birçok yerde bunun çeşitlemeleri vardır, bazen “meme ucunun” yerini “saçlar” alır. Atasözlerinde dile getirilen erkeklerin başlıca derdi, zevceleri ve kızlarının iffetidir. Sanki, “iffet” ile bedenın baştan çıkarıcı bölgesi olan “göğüslerin” birbirlerini dışladığı düşünülmektedir:

Bir kaplanın postunu, bir yılanın cevherini, iffetli bir kadının göğsünü, bir filin dişini, cesur bir adamın kılıcını, bir Brahma’nın servetini, insan ancak onlar öldükten sonra elde edebilir. (Hindistan)

Oysa başka atasözlerinde, sorun daha çok, kadınların (özellikle iffetli olanla-

rın) memelerine yapışmak isteyen erkekleri reddetmesindedir. Bu nedenle erkeklerin kadınlara bol bol iltifatta bulunması tavsiye edilir. Bunun yanı sıra, erkeklerin arzularının hedefe varmasını, çekingenliğin engelleyebileceğinin altı çizilir.

Tatlı dil, iki meme emer. (Yunanca)

Çekingen gönül, bembeyaz bir göğüs göremez. (Kürtçe)

Kadınlar tarafından reddedilenleri rahatlatmak için, bir Afrika atasözü azıcık sabır tavsiye eder: “Eğer kız evlenme teklifine hayır cevabı veriyorsa, memeleri sarkana kadar bekle yeter” (Rundi dili). Ama öte yandan, kendi seçimleri sonucunda şikayet edenler varsa, suçu önce kendilerinde ararlar: “Yaşlı bir kadınlı evlenen adam, sarkmış memelerden şikayet edemez” (Almanca/Romence). Elbette göğüsler sahipleriyle birlikte yaşlanır ve emzirme, yaşlanma gibi nedenlerle çekiciliklerini yitirmeleri olağandır, tıpkı Avrupa’nın tümünde söylendiği gibi: “Emzirmek yaşlandırır, çocuk yatağı gençleştirir.”

Kadın memeleri, besleyici ve estetik olmak üzere her iki yönüyle de onları öven atasözlerine esin kaynağı olmuştur; ya memelerin besleyici, sıcak, annelik duyguları uyandıran yanını ya da sevilesi tatlılıkları ve çekim gücünü anlatırlar.

Rahim

Bir evin kaderini, kadının rahmi belirler. (Almanca)

Rahim kadınları erkeklerden ayırt eden temel organdır: “Kadını kadın yapan rahimdir” diye buyurmuştur Latince bir atasözü ve bir İtalyanca atasözü şunu bile söyleyecek kadar ileri gider: “Kadın, rahmiyle düşünür.” Burada da bir kez daha, kadının bedeninin şekli ya da belirli bir bölgesi temelinde, kadını erkek alanı sayılan akılcılıktan dışlayan çoktan aşına olduğumuz, aynı, bilinen savla karşılaşırız: Bölge bu kez rahimdir.

Rahim konusunda atasözlerinin pek çoğu, onun aslında ne işe yaradığı ile ilgilidir: Neslin devamı - çocuk doğurma mucizesi ve endişesi.

Hem erkeklerin hem de kadınların çocuk doğurmaya hayati bir önem verdiği görülüyor. Bazı atasözleri rahmin, geleceğin depolandığı yer olduğunu öne sürer:

Bir kıza duyulan aşk göbeğin altındadır. (Ruanda dili)

Göbeğinde ambarı olan kadın açlıktan da ölmez, soğuktan da. (Ladino/İbranice)

Göbeğin altındaki ambar, eski kuşaklar tarafından iyi bir yatırım sayılırdı. Bu nedenle kızlar, doğurgan olmalıdır, doğurganlığın işaretini veren ise âdet görmektir - ancak bu konuyla ilgili çok az atasözü buldum. Zulular, kızların ilk aybaşı olduğunu kutlamak ve artık evlenecek yaşa geldiğini duyurmak için davul çalar, ama durum böyleyse, “Adına davul çalınmayan kız, mutsuzdur.” Arapça bir atasözünde, belli ki bu durumla ilgili duygular çok karışıktır: “Kız âdet görmeye başlayınca, ya evlendir ya da toprağa göm.” Bu atasözü tıpkı daha önce bir İspanyol atasözünde gördüğümüz gibi hızla kontrolü ele alma ihtiyacını dile getirir, seçenekler bile aynıdır, ya evlendireceksin ya da gömeceksin.

İslam dinine göre kadının aybaşı hali, “kirli olmak” kabul edilir ve aybaşı halindeki kadın namaz ve oruç gibi olağan dinsel görevlerinden muaf tutulur. Aybaşı olan kadın, camiye gidebilir ama dua etmesine izin verilmez. Elbette aybaşı olup olmadığını kimse kontrol edemez, o nedenle bu konuya odaklanılmaz. Yalnız, Farsça bir atasözü, konuya şöyle değinir: “Âdet gören bir kadın var diye, cami kapatılmaz.”⁴³

Birçok kültürde âdet gören kadınlar geleneğe göre, başkaları için yemek hazırlayamaz. Yiyeceklerin bu yolla “kirlendiği” fikrini yansıtan Fildişi sahilinde bir Baule atasözü buldum yalnızca: “Âdet gören kadının hazırlayacağı yemeği beklemektense, aç karnına yatmak daha iyidir.” Bauleler arasında (ama daha başka birçok halk arasında da) aybaşı ile ilgili bir kural daha vardır: Aybaşı olan kadınların cinsel ilişkiye girmelerine de izin verilmez, dullar için de geçerli bir kuraldır bu. O yüzden şöyle bir atasözü vardır: “Dulun aybaşı dönemi olsa da olmasa da, fark etmez”. Dulun cinsel ilişkiye girmesi zaten her durumda yasaktır.⁴⁴ Sonuçta aybaşı olmak, gebe olmamak anlamına gelir. Bir Kongo Mboshi atasözü, evlendikten sonra gebe olma arzusuyla kıvranan bir kadının durumunu anlatır. Her ay, aybaşı olmamayı diler ama sonra hayal kırıklığına uğrar: “Düzenli aybaşı devam ettikçe, annelik şansı azalır.”

Kadınların doğurmadan önce çocuklarını dokuz ay karınlarında taşıması onların arasında güçlü bir bağın kurulmasını sağlar. Bir anne, çocuğunu daha doğmadan önce sevmeye başlar, bu nedenle anne sevgisinin sonsuz olduğu öne sürülür. Bir anne için çocuğu, “Gözüyle görmeden önce kalbiyle gördüğü” insandır (Arapça, Lübnan). Bazen bir çocuğun yalnızca ana rahminde yaşadığı dönemde tam olarak mutlu olduğu öne sürülmüştür. Bir Yaka atasözü bu anlamda ana rahmi için “büyük orman” metaforunu kullanır ve şu cevap beklemeyen soruyu sorar: “Çocuk, büyük ormandayken hiç ağlar mı?” Kadın ya da erkek bakış açısından söylenmiş bazı atasözlerine göre de, rahim henüz içi boşken bile, bazı önlemler alınması gerektiren bir bölgedir:

⁴³ Kişisel bilgi: Irwan Abdullah.

⁴⁴ Bu atasözü ile ilgili olarak daha önce Önsöz bölümüne bakınız : s. 16.

O [erkek], beni çok güzel seviyor, bu da karnımı şişiriyor. (İngilizce, Britanya)

Bir kadının ellerini karnının üstünde kavuşturması, onun bir erkek evlat sahibi olmasına yetmez. (Arapça, Suriye/Lübnan)

Gelin görün ki, bazen kadınlar kocalarını, çocuklarından daha çok seviyor. Öyle durumlarda, örneğin “Mide, çocuktan önce gelir” atasözünün geldiği Rundi gibi yerlerde, bu tercih toplumsal olarak ayıplanır ve bu yalnızca Rundilere özgü bir tutum değildir. Tüm kültürlerde çocuklar geleceğin umudu ve böylelikle de bir kadının topluma yaptığı en büyük katkı olarak görülür.

İlk erkek çocuğum Kongo’da doğduğunda, çevredeki bütün komşular, dünyaya bir çocuk getirdiğim için bana “teşekkür etmek” üzere tek tek gelip kapımı çaldı. Yeni bir insana hayat vererek toplumun güçlenmesine katkıda bulunmuş oluyordum. Bu fikir, dünyanın başka yerlerinde böylesine açık ve duygulandırıcı bir biçimde ortaya konmaz; ama altta yatan hakikat, evrensel olarak kabul görür. Gikuyu atasözünün kelimeleriyle: “Rahimdeki cenin geleceğin taşıyıcısıdır.” Arapçada güzel çocuklar doğuran bir anne şöyle övülür: “Rahmi mücevher madeni gibidir” (Lübnan); bu, dünyaya çocuk getirmekte başarılı olduğu anlamına gelir.

Atasözleri temelde, rahmin içerdiği iki farklı şey üzerinde yorum yapar: Birincisi, çocukların annelerine ve aynı zamanda birbirlerine benzediği düşüncedir ve İngilizcede kısacık bir biçimde ifade edilir: “Çocuğun gittiği yol rahmin yoludur.” Daha sık kullanılan ikincisi ise, rahim her cins çocuk ürettiği için, onun ne getireceği önceden bilinemez, savına dayanır.

Bir annenin rahmi umulmadık şeyler yapar. (Digor dili)

Bir rahim, içine aldığı hiçbir şeyi birbirinden ayırt etmeyen bir kaptır; hırsız da doğurur, cadı da. (Shona dili)

Rahim, muwogo [manyok kökü ç.n.] gibidir: hem güzeli hem çirkinini biraraya getirir. (Ganda dili)

Bir annenin rahmi esir gemisi gibidir, hem iyiyi hem kötüyü getirir. (Sranan dili)

Manyok Kökü ve esir gemisi gibi şeyler, taşımak için kullanılan kap metaforları, rahme ilişkin görüşlerin farklı kıtalarda farklı şekillerde geliştiğini gösterir. Bir Rus atasözü her şeyin erkeğe ve onun spermine bağlı olduğunu ileri sürer: “Kadın bir çuvala benzer, içine ne koyarsan onu taşır.”

Çocuk sahibi olmak, rahme düştüğü andan başlayarak sonsuza kadar onların derdini dert edinmek anlamına gelir. “Çocuk içindeyken de dışarı çıktıktan

sonra da, can yakar” der, Zambiya’da bir Tonga atasözü. Bu, bir annenin çocukları nedeniyle daima acı çekeceği anlamına gelir. Bu acı dünyasını Gandallılar çok güzel özetler: “Ana rahmi, dert nedir bilir.”

Vajina

Karının cinsel organı küçük bile olsa, şafak vakti geldiğinde oraya varmış olursun. (Minyanka dili)

Vajinaya, rahme doğru giden bu dar yola erkeklerin bakışı, karışık duygularla yüklüdür, kadınların onu sunma biçimi de karışık duygular içerir. Bir Thai atasözü, erkekleri, genç bir kadının küçük vajinaya özenle davranması gerektiğini bir metaforla uyarır: “Küçük gözlü dikiş iğnesinden ipliği geçirirken yavaş ol.” Öte yandan Guadeloupe’den bir Creole deyişi şöyle bir yorumda bulunur: “Vajina domuzun burnu gibidir.” Bir vajina o kadar sağlamdır ki hiç eskimez, hayat boyu tepe tepe kullanılmalı, anlamına gelir. Anlaşılan bu o kadar aşıkardır değildir. Binlerce yıl önce kil tablet üzerine çivi yazısıyla yazılarak günümüze kadar korunmuş bir Sümer atasözü bu konuda bir şikayeti dile getiriyor: “Vajinam iyi durumda [ancak] halkıma göre benim [onu kullanma] zamanım sona erdi.” Bu şikayet, yaşlanmasına karşın mesleğini yapma yeteneğinin devam ettiğini savunan bir fahişeye isnat edilir. Bu kadın Creole atasözünü bilseydi, savunmasını güçlendirmek için kullanırdı onu!

Daha başka atasözleri, bir kadının erkeklerin tekliflerini kabul etmekte fazla istekli ya da hevesli olmamasını tavsiye eder. Tüm dünyada kadınlara, bu tür bir hevese kapılmanın ciddi sonuçlar doğuracağı uyarısında bulunan metaforlar vardır. Bedenin ilgili bölgesine tam anlamıyla işaret eden, aşağıdaki örnekler -hepsi Afrika’dan, Sahraaltından alınmıştır- konuyu gözler önüne seriyor:

Lütfen izin ver, lütfen izin ver! Diye sürtünür vajina. (Ruanda dili)

Kadın önüne gelene cinsel organını verirse, tokmağı yer. (Minyanka dili)

İyi yürekli kadının vajinası tüysüz olur. (Mamprusi dili)

Yapılan uyarılara bakılırsa, cinselliğe fazla düşkünlük zararlı olabilir. Mamprusi atasözünde verilen imaj, kadının özel bölgelerinde bol miktarda tüy bulunmasının sağlık işareti olduğudur ve bu atasözü daha genel olarak; bir şeyin varlığı, şimdilik gizlenen başka bir şeyin varlığının işaretidir, anlamına gelir. Her üç atasözü de düz anlamlarıyla cinsellikten söz eder; ama mecazi olarak, başka insanları memnun etmek için kendilerini feda edenlerin dillere destan iyiliğinden fırsatçıların yararlanacağını anlatır. Minyaka atasözündeki şiddet içeren tokmak imgesi, böyle bir davranışın kötüye kullanıldığı kadar, iğrenç bu-

lunduğunu da vurgular.

Bazen vajina, kadının çıplaklığı yerine kullanılır: “Sabahleyin kadın organı gören adam, hemen pazara gitmelidir” (Arapça, Cezayir) çünkü çıplak kadın görmenin bir erkeğe şans getireceğine inanılır. Ancak, tesadüfen bunun tersi olursa, o zaman şanssızlık anlamına gelir. Yine burada da, erkeğe iyi şans getiren obje kadındır, oysa bir “penis” yani çıplak bir erkek görmek şanssızlıktır. İyi de, kimin için şanssızlıktır bu?

Her ne kadar, pek çok atasözü bir kadının cinsel çekiciliğinin tehlikeleri ve gücünden bahsetse bile, korkunç *vajina dentata* [dişli vajina ç.n.] arketipine doğrudan gönderme yapan tek bir atasözüne, Şili’de Mapucheler arasında rastladım: “Çarpıcı görünümlü kadının vajinası ısırır.” Bazı durumlarda, aşağıdaki Ruanda atasözünde olduğu gibi, açıkça adı anılmadan bahsedilir vajinadan: “Mutlu bir kız, kendisinininkinin hepsinden daha iyi olduğunu düşünür.” İnsanlar yalnızca şans sayesinde kazançlı çıkıp, bunu kendi marifetleriymiş gibi açıklamaya çalıştıkları durumda söylenen bir atasözüdür.

Gördüğümüz gibi, bu bölümdeki atasözlerinin çoğu Afrika’dan ve pek azı Asya’dan ya da Güney Amerika’dan. Elbette ki günlük hayatta vajina, bedenimizin hakkında açıkça konuşulmayan bir bölgedir.⁴⁵ Yine de vajinamızın olması ya da olmaması hayati bir sorudur ve buna verilen cevap da, hayatta çok önemli bir fark yaratacaktır.

Kalçalar

Az pişmiş bir yemek sunan kadın bile, kalçalarını sunan kadından iyidir. (Ruanda dili)

Kadın kalçaları hakkındaki atasözleri hemen hemen her zaman cinsel çekiciliğe değinir. Bazı bakımlardan kalçalar da göğüsler gibidir: Aynı yuvarlak çizgiler, aynı çekicilik. Güzel kalçası olmayan kadınlar kusurlu sayılır: “Ne yüzü güzel, ne de arkası oynak” Arapçada, beğenmediğinizi belirten bir atasözüdür. Hiçbir yönüyle tavsiye edilemeyecek bir şey ya da kişi hakkında söylenir.

Afrika, Karayipler ve Güney Amerika’da bedenin bu bölgesinin, Avrupa ve Asya’ya göre daha fazla vurgulandığı görülür. Gösteriş yapma amacı da olduğundan, ideal popo büyük olmalıdır:

Kimse, büyük olmadıkça kalçalarını göstermez. (Ruanda dili)

Kadın merinos koyunu gibidir, arkasına göre değer biçilir. (Sotho dili, Lesotho/Güney Afrika)

⁴⁵ Eve Ensler’in kitabı, *The Vagina Monologues*’a (New York 1998) göre, bu durum hâlâ devam etmektedir.

Kalçalar, erkeklerin kadının çekiciliğini baştan aşağı değerlendirmesinde önem taşımakla birlikte, erkeklere bunların bedava olmadığı da sürekli hatırlatılır. Küba'da şaka yollu şöyle denir: "Büyük arkası olan kadın çok benzin yakar." Yani kadın güzel olduğu için kocasına çok pahalıya mal olacaktır. Bir Ermeni atasözünde değinildiği gibi, bazı kadınlar bedenlerinin bu bölgesini büyük bir ustalıkla, etkilerini ya da kazançlarını arttırmak amacıyla kullanır: "Akıllı gelin kocasına arkasının yalnızca yarısını gösterir."

Erkekler, böyle zayıf noktalarda kendilerini silahlandırmaları için yapılan birinci tavsiye, bu bölümün başına alınan bir Ruanda düsturunda ifade edildiği gibi, arzuların peşinden gidilmemesidir: Daha az güzel ama iyi yemek yapan, çok çalışkan bir kadın, bir çift kalçadan başka sunacak bir şeyi olmayan tembel bir kadından çok daha iyidir.

Üzerinde ısrarla durulan bir başka nokta da, erkek gözüne ne kadar çekici gelirse gelsin, tıpkı göğüsler gibi, kalçaların da hemen servise hazır olduğu zannedilmemelidir:

Büyük kalçalar davul değildir. (Creole dili, Marie Galante)

Bir erkek kalçalara çok düşkün olabilir ancak kadın ne kadar izin verirse, yapacağı da o kadardır. (Hollandaca)

Bundan başka, kadın kalçalarıyla ilgili diğer konular ısı ve yellenme sorunudur. Kadının kalçaları sıcak mıdır, soğuk mu? Soğuktur, der bir Japon atasözü: "Kedinin burnu ile kadının kalçaları soğuk şeylerdir." Hollanda'dan Frizce bir atasözü ise sıcak der: "Demirci 'Sıcağı sıcak üstüne koy' dedi, sonra da çıplak popolu karısını sobanın üzerine oturttu."⁴⁶

Yellenme her iki cinsin de doğal işlevlerinden biridir; bu nedenle, neden özellikle kadınlarla ilişkilendirildiği bir muammadır. Yanlış bir anda, başka insanların huzurunda yapıldığı zaman, böylesi denetimden kaçmış bir bedensel ses, kadınları utandırır: "Kadın yellendikten sonra poposunu sıkıttı", bir kaza olduktan sonra önlem almanın yersizliğini anlatan Arapça bir atasözüdür - ama olayın kahramanı neden erkek değil de "kadındır"?

Kalçaların ikiye ayrılmış olması, eşler gibi yakın ilişkiler yaşayan insanlar arasında kaçınılması mümkün olmayan yanlış anlamaları ve kavgaları açıklamak için kullanılır. "İki kalçanın birbiriyle sürtüşmesi kaçınılmaz" der, Zambiya'dan bir Tonga atasözü. Birçok Bantu atasözünde de bunun aşağıdaki çeşitlemeleriyle karşılaşırız: "Birbirine sürtünen kalçaların teri eksik olmaz." Ermenistan kökenli bir Avrupa atasözünün, göğüsler üzerine buna benzer bir çe-

⁴⁶ Atasözlerinde bedenın soğuk sayılan başka dışıl bölgeleri arasında en sık bahsedilenler dizler ve göğüslerdir.

şitlemesi vardır: “Memeler bile birbirine sürtünür.” Burada da bir kez daha göğüsler ve kalçaların aynı amaca hizmet ettiklerini görürüz.

Bacaklar, Dizler, Ayaklar

Cennet, annelerin ayakları altındadır. (Arapça/Türkçe/Endonezce)

Bacaklar, dizler ve ayaklar güzellikleri kadar çirkinlikleriyle de atasözlerine konu olmuştur. Çirkinlikten başlayalım. En aşağı sırada, bacakları olmayan kadınlar yer alır: “Bacakları olmayan biri [kadın] bile, bacakları sağlam olanların sahip olduğu her şeye kavuşur.” Tanzania’da Hehe dili konuşanlar bu sözü, önemsiz ve güçsüz kişilerin bile bazen mucizeler yaratabileceği anlamında kullanır. Çirkin bacaklar hakkında atasözü çok azdır. Aslında yalnızca bir tane bulabildim. İrlanda’da, şaka yollu söylenen bu atasözüne göre çok çirkin bacaklı kadınların, böylesine korkunç bir günah taşıdıkları için Vatikan’dan kovulmaları gerekir.

Genç kadınların bacaklarının çok çekici olduğu düşünülür ve dans ederken gösterilmesinden zevk alınır: “Dans kıvamını bulunca, kızların bacaklarının yuvarlığı da görünür.” Baulelilere ait olan bu atasözü, yapılan bir işin hayranlık uyandırması için, kişinin tüm dikkatini o işe vermesini teşvik etmek amacıyla söylenir. Bir Katalan atasözü, güzel şeylerin, büyülerine kapılan kurbanlarını çarpacak kadar tehlikeli bir güce sahip olabileceğini göz önüne alarak, şöyle bir uyarıda bulunur: “Sofu bir cadı bacaklarını saklayıp kıcını gösterir.” Bacaklara karşı duyulan takıntılı arzuya şaka yoluyla gönderme yapan bir de Danimarka atasözü vardır: “Rahiplerin ve kızların bacakları, daha yükseklerde bulunan daha iyi şeyler vaat eder.”

Bazen sahibinin evlilik statüsüne geçmesinde bile, kararı belirleyen bacaklardır - ama burada da aynı soru çıkıyor ortaya, bacakların sahibi kimdir? Arapça bir atasözü, “[Erkek] Onu reddetti ve tekrar bacaklarına baktı” der. Böylece, bacakların bir kadının kaderi ve geleceği, yani evliliğinin geleceği ve kaderi üzerinde büyük bir etkisi vardır. Gerçek hayatta bu atasözünün anlamı daha geniştir, bir insanın kendini düşürdüğü durumu bir daha gözden geçirmesine ve eskiden verdiği bir kararı düzeltmesine işaret eder.

Maoriler annelere aşağıdaki tavsiyede bulunur: “Kızının bacaklarına masaj yap ki, kumsaldaki ateşin önünde salınırken güzel görünsün.” Açıklamaya göre Maorili genç kızlar ıstakoz yakalamak için suya dalar, sonra da elbiselerini giymeden önce ateşin önünde vücutlarını kuruturdu; böylece ilgilenen talipler varsa, kızların güzel bacaklarını övünerek göstermeleri için çok iyi bir fırsattı bu.

Omuzlar ve kollar gibi dizler hakkında da çok az atasözü vardır ve yine or-

tak yönleri çok azdır. Hollanda'ya ait bir "dedi-" özdeyişi, kadınların dizlerini iki bakış açısından da, şaka yoluyla ele alır: "Adam 'Ört şunları ört,' dedi karısına. 'Nedenmiş, o? Başkasından çalmadım ki,' diye cevap verdi kadın ve eteği dizlerinin üzerinde oturmaya devam etti."

Kıskanç koca karısının dizlerini başka erkeklerin istekli bakışlarından gizlemeye çalışırken karısı, saklanacak bir şeyi olmadığını öne sürer. Yorubalar arasında yaygın bir atasözünün tavsiyesine göre, dış görünüşünüzle durum sizin aleyhinize ise, suçu kabul edin çünkü inkar etmek çok daha büyük bir zaman ve enerji kaybına mal olacaktır: "Suçu kabul eden kadın, vaktini diz çöküp yalvararak geçirmek zorunda kalmaz."

Dizler üzerine bir atasözü de iş bağlamında kullanılır: "Dinlenmek dizleri aşındırmaz." Tembel kadın çok çalışan kadın tarafından böyle eleştirilir: Berberi kültüründe kadınlar çamaşır yıkarken, temizlik yaparken hatta hamur yoğururken çoğunlukla diz üzerinde oturarak çalışır.

Son olarak ayaklar genç, yaşlı, güzel ya da çirkin kadınlarla ilişkilendirilir. Bir iş tam olarak bitirilmeden önce sonuçtan bahsedilemeyeceğini ifade etmek, ya başladığı bir işi tamamlayacak sabrı olmayan ya da da maymun iştahlı kişileri uyarmak için bazı Afrika atasözleri yaşlı kadın ayağı imgesini kullanır. Örneğin, Rundiler şöyle der: "Yaşlı kadınların adımları kararlı başlar ama devamı gelmez." Yaşının önemi yokmuş gibi davranan ama kendini idare edemeyen kadınlarla alay eden Frizce bir şaka vardır: "Yaşlı kadın 'Buz pateni yapmak insanın iştahını açar' dedi ve tek ayağıyla buzun üstünde durdu."

Ayaklar hakkında bazı garip inançlar vardır. Örneğin bir Küba inancına göre, yeri süpürürken, süpürgenin bir kadının ayağına değmesi ya da üzerinden süpürülmesinin kötü şans getireceğine inanılır: "Ayağı süpürülen bir kız yaşlı kocaya düşer." Öte yandan Ekvador'da Quecha yerlileri hamile kalmak isteyen kadınlara ayaklarını sarmamalarını tavsiye eder: "Ayağını sarma; doğum yap[a]mazsın." İnsan merak ediyor, ayaklarını saran kadınlar bunu hamile kalmayı önleyen bir yöntem olarak görüyor mudur? Sarılıp bağlanmış ayaklarla kısırlık arasındaki bağ nasıl keşfedildi? Quecha kadınları ayaklarını neden bağlıyor? Yoksa Çin'de olduğu gibi güzellik uğruna mı yapıyorlardı bunu? Bu soruların cevaplarının Quecha uzmanları tarafından verilmesi gerekiyor elbette.

Ufak tefek kadınların ayakları genellikle küçük olur; anlaşılan, küçük ayaklar gibi, ufak tefek kadınların da daha çekici olduğu kabul ediliyor. Eski Çin'de, daha kışkırtıcı olacağı düşüncesiyle kadınların çoğunun ayakları topuktan parmak ucuna kadar sımsıkı sarılıp bağlanırdı. Atasözlerine girdikleri zaman, büyük kadın ayakları yalnızca cinsel yönden itici olmakla kalmaz, genellikle başka bir anlama da bürünür. Mecazi anlamda kadınların küçük ayaklı olmaları, evlilik ilişkisinde de "doğru ölçünün" tutturulduğu anlamına gelir. Genel ola-

rak, erkeklerin bakış açısından, güçlü görünen kadınlara oranla kırılgan görünen kadınların daha fazla cinsel cazibesi olduğu düşünülür, çünkü kadının kırılganlığı yerleşik toplumsal cinsiyet hiyerarşisini doğrulamaktadır. Atasözlerinde sunulan “doğru ölçü” eşit temelde olmayan bir ilişkiyi anlatan doğru bir denklemdir. Malavi ve Mozambik’te yaşayan Senalar, büyük ayaklı kadın tehlikesine karşı birkaç atasözü çeşitlemesiyle uyarılarda bulunur:

Ayağı seninkinden büyük olan kadınla asla evlenme.

Büyük ayaklı kadınla evlenme çünkü yoldaşlığı bir erkekten farklı olmaz.

Küçük ayaklı bir kadın bul, çünkü büyük ayaklısının yoldaşlığı bir erkekten farklı olmaz.

Kuşkusuz böyle bir ilişki kocanın hayatını karmaşıklatacaktır, önlenmesi bu nedenle gerekir. Senalar tarafından “Bantu bilgeliğinin” kanıtı olarak gösterilen bir açıklama vardır: “Erkek kadından üstündür”; böylelikle bir erkek kendisine eş ararken, üzerinde otorite kurabileceği birisini seçmelidir.⁴⁷ Yakın zamanlarda Çin’de, atasözleri akademisindeki araştırmacılarla birlikte yaptığımız bir tartışma toplantısında, bu kitabın başlığına esin kaynağı olan Sena atasözünü alıntılıdım. Meslektaşlarımdan biri gülümsedi ve Çince de benzer bir atasözü olduğunu söyledi: “Büyük ayaklı bir kadın, en sonunda bir odada yalnız yaşamaya mahkumdur.” Bir odada yalnız yaşamaya mahkum olmak, yetenekli bir kadının kaderi olarak görülür; çünkü o, koca bulmayı beceremez. Çin kültüründe kadınların ayaklarının büyük olması yalnızca mecazi anlamda bir kötülük olmakla kalmaz; eskiden, güzelleştirme uğruna kadınların ayakları fiziksel olarak küçültülürdü.

Ayakların boyu (ayakkabıların da) ile kişinin yeterliliğini ilişkilendiren daha birçok örnek vardır. Örneğin Hindistan’da, yaşlı kadınların genç kadınlara, ayaklarını fazla büyütmemeleri uyarısında bulunan bir Telegu atasözü şöyle der: “Eğer kızın ayakları çok büyürse, evlenince başı belaya girer.”⁴⁸ Bir başka örnek de İbraniceden: “Ayağıma büyük gelen ayakkabı istemem”, kendimkinden daha yüksek sınıftan gelen bir kadınla evlenmek istemem, anlamına gelir. Büyük ayak metafor olarak yalnızca daha yüksek bir toplumsal sınıfa değil, aynı zamanda statükoyu değiştirme tehditlerine de işaret eder. Erkeklerde açıkça görünen büyük ayaklı kadınlardan kaçınma tavrı, çok derinlere yerleşmiş, kontrolü elden kaçırma korkusunu yansıtır. Aslında, kadınların genellikle erkeklerden daha küçük ayaklı olduğu gerçeği göz önüne alındığında, atasözleri bu imajı toplumsal cinsiyet ilişkilerinin nasıl düzenlenmesi gerektiğini anlatan,

⁴⁷ J.T. Milimo, *Bantu Wisdom*, Lusaka 1972: 16

⁴⁸ Kişisel bilgi: Sanjukta Gupta.

ikna edici bir metafor olarak kullanılmaktadır. Böyle olmasını durdurmaya çalışan bütün mesajlara rağmen, bir Avrupa atasözünde de dile getirildiği gibi, kadınların etkisi vardır: “Ayağını yere değdirmese bile bir kadının ayak izleri kalır” (Portekizce ve Almanca).

Kadının ayakları özellikle de topukları bazı kültürlerde, örneğin Etyopyalı Oromolarda güzelliğin ölçütlerinden biridir: “Bir kızın güzel olup olmadığı topuklarından anlaşılır” atasözünde, kadının güzelliğinin belirtisi, kusursuz topuklara sahip olmasıdır ve bu yüzün peçeyle kapatılması geleneğiyle ilişkilidir. Bu bağlamda, bir kadının genç mi yaşlı mı olduğunu anlamanın tek yolu kadının çıplak ayaklarına bakmaktan geçer. Mombosa’nın Müslüman Svahili kıyısında doğan Kenyalı arkadaşım Zera’nın bana dediği gibi: Evlenmeden önce annesi onun, tüm erdemli kızların yapması gerektiği gibi, peçe takmasını istemiş; ama başını örtmesi ve peçe takması erkeklerin onun poposunu çimdiklemesini önleyememiş. “Ama” diye sordum, “senin yaşlı bir kadın olmadığını nasıl anlıyorlardı? Yoksa o tehlikeyi göze mi alıyorlardı?” Cevabı şöyleydi: Erkekler bir kadının ayaklarına bakarak yaşını tahmin eder o yüzden çimdik atmaya değer mi diye karar vermeden önce baktıkları yer ayaklardır.

Bu açıklama, yüzün örtülmesi ile ayakların güzelliği arasında bağ kurulan bazı Kuzey Afrika kaynaklı atasözlerinin anlamını yorumlamak açısından yararlı olabilir, örneğin Mağrip’ten bir örnek: “Ayakları güzel olan kadının yüzünü örtmesi gerekmez” der. Burada yürütülen mantık şöyledir: Eğer erkekler, bir kadının ayağını güzel bulup beğenirse, yüzünün de aynı şekilde güzel olacağını hemen anlar. Oysa, üzerinde biraz düşünülmesi gereken bir noktadır bu, çünkü daha çekici görünmek için bir Arap göreneğine uyup, ayaklarını kına sürerek güzelleşmeye çalışan kadına söylenen bir başka atasözü vardır. Ancak, amansız bir eleştiriye bakılırsa bu tamamen boşuna bir çabadır: “İstedığın kadar ayaklarını örtmeye çalış, ey budala kadın, doğduğunda sana bağışlanan güzellikten daha fazlasına sahip olamazsın.”

Çıplak ayaklar hakkındaki atasözlerinde iklimin de rolü vardır: Çıplak ayaklar konusuna değinen atasözlerine yalnızca Mağrip ve Etyopya’da rastladım, buralarda kadın bedeninin örtülmeyen tek bölgesi kadınların ayağıdır. Böyle bir bağlamda kadının çıplak ayakları ya da en fazla, bir sandalet veya bir terlikle kısmen çıplak bırakılmış ayakları, soğuk iklimlerde çorap ve ayakkabı ile saklanmış olan aynı bölgelere göre daha çok dikkat çeker.⁴⁹

Arkadaşım Zera’nın hikayesinin diğer bölümü de çok aydınlatıcı. Hemşire olup bir hastanede çalışmaya başladıktan sonra üniforma giymek ve peçesini çıkartmak zorundaydı ve bu durum artık kızının “namusunun” iyice tehlikeye

⁴⁹ Birçok kültürde, kadınlar ayakkabı ve terliklere benzetilir.

düştüğünden korkan annesini dehşete düşürmüştü. Oysa Zera'ya göre durum bambaşkaydı: “Üniformamı giydikten sonra, ben izin vermedikçe, hiç beni çimdikleyen olmadı!” Farklı zamanlarda ve kültürel bağlamlarda edep kavramı, saçlardan göğüslere, kalçalardan ayaklara kadar, kadın bedeninin çeşitli bölge-leriyle ilişkilendirilmiştir. Cinsel yönden duyarlı muntıkaların değişmesi ve be- denin şimdi bu, sonra şu bölgesinin ötekilere göre daha fazla (ya da daha az) kışkırtıcı sayılması, edeple ilgili normların değişmesiyle ilişkilidir. Böylelikle, İslam kültürüne (en azından bazılarına) ait atasözlerinde, erkeklerin çıplak ka- dın ayağı görmelerinde bir sakınca yokken, çıplak kadın yüzü görmenin sakın- calı olduğu anlaşıyor. Buna karşın Çin kültüründe ve Victoria dönemi Batı kültüründe, kadınların ayaklarını göstermesi ayıp sayılırdı. Bu tür uygulamalar- ın altında yatan standartlar, kontrol amaçlı tedbirler olarak kadın bedenine iz- düşüm yapar.

“Tepeden Tırnağa” bölümünün başında, erkeklere eş ararken dış güzellik- ten çok sağlam, geçici olmayan nitelikler aramalarını salık veren, güzelliğin ge- çici ama evlendiğiniz kadının kalıcı olduğu hakkında bir atasözüne yer vermiş- tik. Buna rağmen kadın güzelliğinin, dünyanın her yerinde atasözlerine tüken- mek bilmez bir esin kaynağı olduğu görülüyor.

Güzellik ve Güzelleşme İşlemleri

Kadın güzelliği, suda yüzen balığı dibe batırır, uçan yaban kazını gökten aşı- ğı düşürür. (Çince)

İnsanlar görünüşlerine göre değerlendirilir. Çekici insanların, toplum içinde da- ha girgin, entelektüel performanslarının daha yetkin olduğuna ve daha fazla se- vildiklerine inanılır.⁵⁰ Bazı atasözleri bu tezi destekler: “Yüzün güzelliği içteki güzelliğin dışa vurmasıdır” (Arapça, Lübnan) ya da “Güzel insanın kalbi de gü- zel olur” (Japonca). Güzel ve çekici insanlar çirkin ya da çekici olmayanlara gö- re genellikle daha başarılıdır ve daha kolay arkadaş edinir. Rusça bir atasözü- ne göre, “Güzeli herkes sever” ya da sırasıyla Endonezce ve Korecede olduğu gi- bi metaforlar kullanılır: “Şekerin olduğu yerde karınca da olur” ve “Kelebekler güzel çiçeklere konar.”

Basmakalıp fikirler üzerinden düşünmek, içsel niteliklerle dış güzelliği kay- naştırır ve böylelikle güzel insanlara hayatta bir avantaj sağlar. Bazı atasözleri güzellerin talihinin de güzel olacağını öne sürerken; bazıları hiç duraksamadan dış görünüşün güzelliğini, iç güzelliğin ve iyiliğin tam karşısı olarak konumlan- dırır. Bunlar fiziksel güzelliği, iç güzelliğiyle karıştırmamak gerektiği uyarısın-

⁵⁰ Bu bir araştırma ile gösterilmiştir: Arthur Marwick, *Beauty in history: Society, Politics and Personal Appearance c. 1500 to the Present*, Londra 1988: 385.

da bulunmakla yetinmez, güzelliğin kışkırttığı vahim tehlikelere karşı uyarılarda da bulunur. Kadın bedeni ve bunun estetik boyutu, (daha çok) erkeklerin sonsuz yorumlarına teslim edilmiştir.

Parlaklık

Güzeller güler, ağlamayı çirkinlere bırakır. (Papiamentu dili)

Kadınların görünüşü ve güzelleşmek için uyguladıkları yöntemlerin her türlü, hem de en ince ayrıntısına kadar atasözlerinde ele alınmıştır: Kadınlar üzerine, saç modelinden, vücut yağlarına, parıldayan küpelerden, rengarenk giysilere kadar, kelimenin tam anlamıyla tepeden tırnağa yorumlar yapılmıştır. Kadın güzelliğini tasvir etmek için atasözleri kaçınılmaz olarak bu özelliğin karşısını da -çirkinliği- ele almak zorundadır. Her ikisini de avantajlı ve dezavantajlı yönleriyle ortaya koyması gerekir. Kadın açısından ise, kadın güzelliği konusundaki erkek takıntısını eleştirel yönden ele alan çok az atasözü vardır. İşte Çin'den dikkate değer bir örnek: "Evde seni bekleyen sapı dimdik bir çiçek varsa, yolda rastladığın solmuş çiçekleri koparma." Bu bir kadının yalnız başınayken söylediği bir dua gibi sunulan bir atasözüdür. Kocasının davranışını etkilemek istiyorsa, kocasının önünde yüksek sesle "dua etmesi" gerekecektir, ama bunu gerçekten yapar mı?

Kültürel farklılıklara karşın atasözleri, şu Türkçe örnekte olduğu gibi hep aynı aklın ürünüymüş gibidir: "Güzele bakmak sevaptır." İnsan nereye giderse gitsin, kadının güzelliği göklere çıkarılır. Birçok şiirsel terim, kadının kendisini seyreden bir erkeğe verdiği görsel zevki dile getirir.

Güzel bir kız, oturduğu zaman şakayık, ayaktaiken haseki küpesine, yürürken mügeye benzeyendir. (Japonca)

Güzel bir kadın, yeni dövülmüş altın külçesi gibidir. (Endonezce)

Üç kadın biraraya gelince, gün ışığında bile yıldızlar parlar. (Telegu dili)

Parlayan güzel, gökteki aya şöyle der: "Ben varken sen doğmaya zahmet etme." (Farsça)

Özellikle Asya, yukardakilere benzer, kadın güzelliğine adanmış şiirsel övgü çeşitliliği yönünden çok zengindir ama elbette dünyanın başka yerleri de bu övgülerden yoksun değildir. Bazı atasözleri erkeklerin böyle kadınları okşamak, onlara hizmet etmek istediğini vurgular.

Güzel bir kadın el üstünde tutulur. (İngilizce, Hawaii)

Bir kadının güzelliği girdiği yere ışık saçmasından, bir genç kızın güzelliği ise

masumiyetinin tazeliğinden anlaşılır. (Arapça)

Tabiat ana şaheseri olarak kadını yarattı. (İngilizce, ABD)

Çarpıcı bir güzellik, çok sessiz olsa bile kolayca gözden kaçmaz, der bir Japon atasözü: “Hiç sesi çıkmasa bile güzel bir kadın gizlenemez.” Sıradan insanlar arasında rastlandığında güzellik her zaman, kaçınılmaz olarak çarpıcıdır ve o zaman sıradan görünümlü kişiler onların arkasında yalnızca bir fon gibi durur. Japoncada “Dağın ağaçları arasında çiçekler” deyiimi, güzelin yanında görülen hiçbir şey değerini bulamaz, anlamına gelir. Güzelliğin kendisi, gösterişi sever: “Alacalı tavuk evin bir köşesinde durmaz” der Kamerun’dan bir Kundu atasözü. Çekici kadınların kendilerine hayran olunmasından çok hoşlandıkları anlamına gelir. Öte yandan bu tür bir güzelliğin, tıpkı dağlarda gizlenen kiraz çiçekleri gibi, insanlara keyif vermeden, hayranlık toplamadan, ıssız yerlerde, gözlerden uzak yaşaması hazindir:

Ormanda dolaşan tavuskuşunun kimseye hayrı olur mu? (Malayca)

Ormanda çıkan mehtap. [Çevresinde ona hayran olacak kimse bulunmadan kendini göstermek] (Telegu dili)

Güzellik anlayışı kültürel ve bireysel zevke göre değişir. Güzelliğin ilişkilendirildiği şeylerden bazıları şunlardır: gençliğin saf tazeliği, “Güzel bir kız taze ya-pılmış peynire benzer” (Nenets dili); ya da bir kadının güzel saçları, “Dağın güzelliği taşlardan, başın güzelliği saçlardan gelir” (Türkmence); ya da başın şekli, “Geniş alın, güzel kadın demektir” (İspanyolca, El Salvador); ya da kadın vücudunun zarif kıvrımlarından herhangi biri, “Bir kadının güzelliği belinin ince-liğindedir” (Tamilce, Hindistan). Bazı durumlarda ideal güzelliğin nasıl olması gerektiği tasvir edilir: “Güzel bir kızın kaşı söğüt yaprağı gibi, gözü kayısı çekerdeği gibi, dudakları kiraz gibi, yüzü kavun çekirdiği biçiminde ve beli kavak ağacı kadar ince olmalıdır” (Çince). İşte, göze çarpan nitelikler üzerine bazı atasözleri:

Kadının doğuştan gelen üç özelliği olmalıdır: geniş göğüslü, incecik belli ve kısa sırtlı. (İrlandaca)

Bir kadının, bir de tazının beli ince olmalıdır. (İspanyolca)

Sıksa kadın yarış atı gibidir: hızlı ve eğlencelidir ama işe koşulunca, dayanıksızdır. (İngilizce, ABD).

Şişmanlık güzelliğin bir parçasıdır. (İspanyolca, Şili)

Güzellik boğazdan gelir. [Kadınlar şişman olmalıdır] (İspanyolca, Kolombiya/Panama)

Şişman kadın kışın iyi yorgan olur. (Multan dili, Hindistan)

Bugün Batı dünyasında reklamı yapılan zayıflığın tam tersine toplu olmak (bugün bile dünyanın birçok bölgesinde), kadınlarda sağlık ve güzelliğin belirtisi olarak çok makbul sayılırdı. Hatta zayıf kadınlarla alay edilirdi: Şişmanların borusunun öttüğü yerde, “Zayıf olmak ceylanın özelliğidir, toplu olmak büyük ata özgüdür” atasözü, zayıf bir kadının özür dilercesine verdiği cevaptı (Suriye, Lübnan). “Şişmanlık yedi ölümcül günahı kurtarır”, çok sevilen bir Arapça atasözüdür. Şişman olmak, güzellik, zenginlik ve sağlık işaretiydi özellikle de insanların açlık ve kıtlığın acı deneyimlerine alışık olduğu toplumlarda.

Şişman bir karın varsa kışın iyi battaniye olur. (Pencap dili)

Hasat zamanı, kızları ve öksüzleri şişmanlatır. (Ovambo dili)

Karısı şişmanlarsa kocası onu suçlamalı mıdır? (Mossi dili)

Belirli bir toplumda yerleşik normlara göre, bedenın şekli hakkında, bir şeyin çok ya da az olmasına göre birbirinden çok farklı görüşler olabilir ama kesin olan bunun her zaman sorunlu bir konu olduğudur:

İnce bir kadın balık gibi kokar. [İnce kadınlar beğenilmez.] (Creole dili, Martinik)

Büyük ekmeğe müşteri çıkmaz. [Çok şişman kadınlar koca bulamaz.] (Portekizce, Brezilya)

Kadın Cazibesinin Etkisi

Gençler ve güzeller her şeye erişebilir. (Kırgızca)

Güzellik geçici bir metadır ancak, geçici olması, genç kadınların bu kısa-ömürlü şansın tadını sonuna kadar çıkarmasına engel değildir: Svahililerin dediği gibi, “Her kız gençliğinin tadını çıkarır.” Genç, güzel bir yüz ve beden, sahibinin gururunu okşar. Drahoma kültürlerinde, güzel bir kız, gerçek bir kazanç kaynağıdır da; çünkü o, babası zorunlu drahomayı ödemedenden evlenebilir: “Yüzün güzel olduktan sonra varlıklı olmana gerek kalmaz” (Ladino). Atasözlerinde, güzel kızlar görünüşleri dışında başka hiçbir dayanak olmadan, yalnızca kendine güvenen değil, aynı zamanda nüfuz sahibi kişiler olarak gösterilir:

Güzel bir yüz kilitli kapıları açan anahtardır. (Tacikçe)

Her güzel kız altından bir geleceği davet eder. (Rusça)

Güzellik iyi bir tanıtım mektubudur. (Portekizce, Almanca)

Güzel bir kadın, hasata üşüşen kuşlar gibi kovulmaz. (Svahili dili, Doğu Afrika)

Güzel bir kızın ağzından çıkan öğütler cankulağıyla dinlenir. (İspanyolca, Porto Riko)

Böylelikle güzellik, yalnızca sıradan insanları değil, aynı zamanda sıradışı erkekleri ve insanüstü varlıkları diz çöktürdüğüne inanılan kadın gücü ve nüfuzunun kaynağı olarak sunulur.

Tanrı bile güzelleri sever. (Peştuca)

Melek bile güzel bir kızın karşısında direnemez. (İbranice)

Ne kadar uğraşırsa uğraşsın, bir kahraman bile kadın güzelliği karşısında yenik düşer. (Çince, Tayvan)

Hatta hayvanlar bile: Daha önce görmüştük, kadın güzelliğinin mıknatısına kapılan balıklar artık yüzemez, yaban kazları da uçamaz olur. Birkaç örnek daha verelim:

O, başını penceresinden dışarı uzatırsa, at yürümeye başlayıp bahçeye girer, köpekler üç gün susmadan havlar. (Rusça)

İnsanın karısı güzel olursa, domuzları iyi olmaz; çünkü yiyecek peşinde gitmek yerine tüm zamanı kadını seyretmekle geçirirler. (Fransızca)

Güzelliğin etkisi fiziksel güçten daha etkileyici kabul edilir: “Hoşa giden bir görünüş, kaba kuvvetten daha güçlüdür” (İngilizce, Jamaika). Güzelliğin etkisi paranın gücüne bile boyun eğmez: “Dünyayı yöneten para ve güzel kadınlardır” (Portekizce, Brezilya). Güzelliğin kızlara getireceği kazanç şiddetle vurgulanır:

Tüm güzel kızlar, altın iplikle dikiş diker. (Rusça)

Güzel bir zevce, ev halkının altın sabanıdır. (Romence)

O halde, atasözleri açısından bakıldığında kadın güzelliğinin birçok avantaj sağladığı konusunda hiçbir kuşkuyla yer yok. Ancak, kadınların çoğu, bunu doğanın verdiği bir armağan gibi kabul etmez.

Dilberler

Doğa bir kadına güzelliğinin yalnızca onda üçünü verir. (Çince)

Kadınlar, erkek bakışlarının kolayca başka yerlere çevrilebileceğinin her zaman farkında olduklarından; seçtikleri erkeğin gözünde gençliklerindeki etkinin kaybolmasını önlemek ve yaşlarından daha genç görünmek için nasıl göründüklerine önem verir ve güzelleşmek için çok çaba harcarlar. Bir erkeğin bugün hoşlandığı bir kadın bedeninin yarın da ona aynı zevki vereceğinin bir garantisi olmadığını söyleyen o kadar çok atasözü vardır ki! Aç bir kocayı yalnızca iyi bir yemekle doyurmak yetmez, ona her gün yeterli dozda baştan çıkarıcı güzellik de ikram edilmelidir ki, tatmin olsun. O nedenle, kadınların muhtaç durumundaki kocalarına gerekli her türlü hizmeti vermelerinin bazen kendi başına kadının güzelliğiyle eşdeğer sayılmasına da şaşmamak gerek: “Kadının güzelliği, onun kendisini kocasına hasretmesindedir” (Lokaniti dili) ya da Sanskritçede söylendiği gibi kadını, en çok güzelleştiren şey şöyle tanımlanır: “Kocasına hizmet etmek bir kadının en büyük süsüdür.” Bir Ganda atasözü, kadın bakış açısına göre ideal olanı şöyle açıklar: “İyi bir evlilikte kocanın yemeğini önüne verirken bir de üstelik süslenmen gerekmez.” Oysa kadınlar, kendi deneyimlerinden bilirler ki, tek başına kendini kocaya adamak yetmez - tam tersine ve işte bu nedenle kesinlik, belirsizlik olarak kabul edilir:

Kadın, onu memnun eden bir erkek için süslenir. (Çince)

Görünüşüne özen gösteren kadın, kocasını başka kapılardan uzaklaştırır. (İspanyolca, Arjantin/Meksika/Porto Riko)

Kadınların güzelleşme alanında gösterdikleri yaratıcılığın sınırı yoktur ya da atasözlerinde durum böyle görünmektedir. En başta, çoğu zaman aynı kültür içinde birbirine karşıt iki görüş vardır. Bunlardan birisi, çirkinleşmek ve yaşlanmaya karşı yapılabilecek hiçbir şey yoktur ve “Doğanın verdiği güzelliğe yardımcı olmaya çalışmak” faydasızdır. Güzelleşmek ya da güzelleşmeye uğraşmak hiçbir işe yaramaz, hatta herşeyi daha beter edebilir. Oysa güzel bir kadının makyaja ihtiyacı yoktur, giyimi de iyi olmayabilir ama o yine de çekicidir:

Allanıp pullanmamış güzellik, en çok yaraşan güzelliktir. (İbranice)

Gerçek güzelliğin süse ihtiyacı yoktur. (Hindistan)

En çirkin kadın en çok süslenen kadındır. (Portekizce)

Pudralanır, allığını sürer, yine de yüzüne bakan olmaz. (Rusça)

Güzel bir kız eski püskü bir elbise içinde bile güzeldir. (Çeçence)

Öte yandan, büyük bir güvenle ya da umutla, güzelleşme işlemlerinin doğanın verdiği kusurları örtmeye yaradığı öne sürülür.

Beyaz ten birçok kusuru saklar. [Beyaz ten çok beğenilirdi.] (Japonca)

Biraz pudra, biraz boya çirkin bir kadını kendine benzemekten kurtarır. (İngilizce, ABD)

Kendini donatan kadın hiçbir zaman çirkin olmaz. (Portekizce, Brezilya/İspanyolca, El Salvador/Venezuela)

Bir atasözü vardır ki, makyajsız bir kadını büsbütün yoksayar: O kadından hemen kurtulmak gerekir. En sık tekrarlanan görüş ise, kadınların kendilerini yalnızca kocaları için süslemeleri gerektiğini savunur: “İpekli giyen kadın evinde oturmalıdır” (İngilizce, ABD). Kör bir adamın süslenen karısının gerçek niyeti de -iyi veya kötü- atasözünden kaçmaz:

Körün karısı kimin için süslenir ki? (Portekizce, Brezilya; İspanyolca, Arjantin)

Körün karısının makyaja ihtiyacı yoktur. (İngilizce, ABD)

Kör adamın karısı kimin için yüzünü gözünü boyar? (İbranice)

Kör adamın karısı, kimin için süsleniyorsun sen? (Yunanca, Portekizce)

Böylece kör bir adamın karısı, dedikoducu mahalleli arasında davranışını haklı göstermek zorundadır. Aynı şekilde bütün günü dağ tepe dolaşarak geçirmek zorunda olan çobanın karısı için de geçerlidir. O bazı kurallara uymalıdır: “Çoban karısı, geceleri güzel giyinmelidir” (Tatarca). Neden gün içinde kendini güzelleştirsin ki? Dul kadın ise, elbette ki hiçbir zaman güzelleşmek için bir neden bulamayacaktır.

Atasözleri, erkeklerin tersine, bir kadının beğenildiğini belli eden bakışlardan hoşlandığını vurgular. “Erkek sokağa işine gitmek için çıkar, kadın kendini göstermek için” (Fince). Koca bulma durumunda olan genç kızlar için bu daha doğru kabul edilebilir gibi görünmekle birlikte her iki kategori içinde, birinci derecede önemi olan iffettir. Evlilikten sonra, özellikle kocanın açısından bakıldığında, karısının süslenip güzelleşmesi, onun başka erkeklerin tehlikeli arzularının önünde kendini sergilemesidir ve kadın isteyerek ya da istemeyerek bir erkeği baştan çıkarabilir ya da kadının kendisi baştan çıkan biri olur ve o iffetini kaybeder. Böylelikle Arapça bir atasözünde erkeklere, “malını” dikkatle gözlemeleri gerektiği uyarısında bulunulur: “Malını ortaya serme, değeri düşer” (Lübnan). Arjantin’den İspanyolca bir atasözü erkeklere, kendi iyilikleri için, önlerine çıkan güzel kadınların güçlü cinsel cazibelerine aldırılmamalarını öğütler: “Makyaj yapmış biri geçerse yoldan, adam başını öbür yana çevirir.”

Buna karşılık bir İbranice atasözü, yalnızca gözlerin kapatılmasını önermekle yetinir. Cezayir’den bir Arapça örnek de şöyle der: “Kadınının yüzüne peçe tak-tır, kalenin duvarlarını da sağlam tut.” Bu iki etkinlik, erkeklerin ani bir baştan çıkma durumuna karşı alabilecekleri vazgeçilmez tedbirlerdir.

Kadınlara, özellikle eş olan kadınlara gelince, eğer evden çıkmak zorunda kalırlarsa (her zaman tercih edilen, onların hiç evden çıkmamasıdır); bilmelidirler ki, yalnızca hiç göze çarpmayan ve en süklüm püklüm olan kadınlar “güven-de” olabilir:

Sade bir sukabağı güvenle dışarıda bırakılabilir. (Maori dili)

Bir kadın ve bir genç kız, boya sürünürse, bundan kendileri zararlı çıkar. (İngilizce, ABD)

Beyaza boyanan küçük ev, kiracı ister. (İspanyolca, Arjantin)

Böylelikle, süslenip püslenmekle, güzelleşmeyle uğraşmak tehlikeli bir etkinlik sayılır; oysa kadın güzelliği son derece büyük bir zevk kaynağı olarak sunulmaktadır. Atasözlerinde, bir koca hep karısını başka erkeklerin arzulu veya kötü niyetli bakışları altında olduğunu hayal eder ve onu bu bakışların sonuçlarından koruması gerekirmiş gibi hisseder kendini. Bazı kültürlerde, erkekleri fettan kadınlardan korumak; kadınları da, onları yiyecek gibi bakan erkek gözlelerinden korumanın kolay yolu olarak peçe takılması benimsenmiştir.

Ama bu uygulamanın da görüldüğü kadar basit olmadığı anlaşılıyor. Atasözlerine bakılırsa, kadınlar peçeyle örtülü olmalarına karşın alımlı olduklarını göstermenin yollarını buluyor: “Yüzünü peçeyle örtse de işveli olduğunu belli ediyor” (Bengalce). Üstelik peçe, erkeklerin fantezilerine ve tahmin yürütmelerine daha geniş yer tanır: “Peçeyle örtündükten sonra herkes güzeldir” (Azerice) ve böylece Peştuca bir atasözünün vurguladığı gibi, peçesiz kadının daha az çekici olabileceği sonucuna varmak da mümkündür: “Peçesiz kadın, tuzsuz yemek gibidir.” Öte yandan, çirkin kadınlar için peçe kendini gizlemek açısından bir nimettir: “Çirkin bir kadın, ipekli kemeri yüklü bir peçeyle değişmeye razıdır” (Rusça) ama bir Türkçe atasözünde olduğu gibi, böyle kalın peçeler, kanıtlanması mümkün olmayan sonuçlara kadar vardırıyor işi: “Peçenin kalını, kaldırma zahmetine bile değmez.”

Güzelleşme işlemlerine gelince, tüm dünyada atasözlerinin şunu anlattığını görürüz: Kadınların hayalinde, erkeklerin kadın güzelliğinden beklentisine göre, kadınların bu istenilenleri karşılamak için yapmayacakları fedakarlık yoktur ve bunun için dâhice yollar bulurlar. Malzeme o kadar bol ki, resmi gösterebilmek için sıkı birkaç örnek seçmek gerekiyor.

Öncelikle, kadınların sonsuz ilgi gösterdikleri yerler cilt, yüz ve saçlardır.

Her üçünün de yağlarla veya kremlerle nasıl ovuldukları hakkında atasözleri vardır. Yüz ya pembeleştirilir ya da beyazlaştırılır, saçlar kişisel zevke veya moda göre bukle yapılır ya da boyanır. Sık sık rastlandığı üzere, güzelleşmeye ilişkin atasözleri de başka konulardakiler gibi birden fazla mesaj içerir. İnsanın, birisinden akıl danışacaksa bu kişiyi doğru seçmesi gerektiğini belirten bir Lega atasözü örneğine bakalım: “Varandan [iri kerkentenkele] cilt kremi istemedenden önce, onun cildine dikkatli bak.” Geleneğe göre, saçları yağlamak için süt ya da süt kaymağı kullanılan Oromolarda saç üzerine söylenmiş bir atasözü, hayatta seçim yapmanın ne kadar güç bir iş olduğunu anlatır: “Taze sütün tadından hoşlandığı için saçları kurudur.” Ovambo kadınları cilt kremi olarak tereyağ kullanırlar, tabii eğer bu lüksü yapacak kadar tereyağı bulabilirlerse: “Yüzüne tereyağı süren kadının başka eksiği de yoktur” atasözü de bunun yapabilecek kişilerin çok sayıda büyük baş havyanı olması gerektiğini hatırlatır.

Özellikle Arap dünyasında ama daha geniş olarak İslam kültürlerinde kadınların saçları, elleri ve ayakları kınayla süslenir: “İşıltılı görünmek istiyorsan kına ve merhem kullanacaksın” (Fas) ya da “Kadın kocasına, ‘tırnaklarıma kına sürmek istiyorum’ der; kocası da ona, ‘Ben de senden bundan daha güzel bir şey isteyemedim’ der” (Suriye/Lübnan). Çok güzel bir teklifle karşılaşılınca söylenen bir atasözüdür bu. Gerçi “Kara gözler makyaj istemez” (Ladino) ama gözlerin ve kaşların boyanması çok sık görülen bir uygulamadır:

Sürme kadını, geçit töreni kabileyi, eyer atı güzelleştirir. (Arapça)

Ben kaşlarıma rastık çekebileyim diye evlendim, eski giysilere yama yapmak için değil. (Farsça)

Saç, güzelliğin başlıca konusudur, Küba’dan İspanyolca bir atasözü, “Saç kadının gururudur” der; Amerika Birleşik Devletleri’nden İngilizce bir atasözü de, saç kadının “şanının tacıdır” der. Saç renkleri konusundaki tercihler ise farklıdır:

Şen şakrak bir esmer, kederli bir sarışından iyidir. (Portekizce, Brezilya)

Kızıl saçlıların ve dikenlerin yetiştiği yerde toprak bereketli olmaz.

[Kızıl saçlı kadınlar genellikle cadaloz kabul edilir ve geçimsiz bir eş olacağına inanılır.] (Almanca, Pensilvanya)

Sarı saç dayanaksızdır. (İspanyolca, Kolombiya).

Kadının saçının edepli bir biçimde örtülü olması gereken tüm kültürlerde, ev işlerinde çok çalıştığı için güzel saçlarını gösterecek şekilde baş örtüsü kayan zarif kadına aşağıdaki atasözüyle kompliman yapılır: “Başörtüsü sıyrıldı, zerafet

ve endamı ortaya çıktı” (Berberice, Fas). İnsan merak ediyor, bilerek mi yapıldı, bilmeyerek mi? Kadın saçlarının bütün ayrıntılarıyla tek tek uğraşılır: Dolaşık mı yoksa taranmış mı, boyalı mı yoksa “doğal” renginde mi, düz mü dalgalı mı?

Atın kuyruğu ve yelesi dolaşık olmayanı iyidir, kadının saçları dağınık olanı kötüdür. (Fince)

Sahtekarlık genellikle açık renkli saçın altından belli olur. (Danca)

Kıvrıcık saçlı kadınlar aşka eğilimli olur. [İkinci Dünya Savaşı’ndan önce Japon kadınlar düz saç çok severdi; günümüzde kentli kadınların çoğu kıvrıcık saçlı olmayı yeğliyor.] (Japonca)

Perçemi dalgalı olanlar yaban sığırlarıdır. [boğalar ve kadınlar] (İspanyolca, Meksika)

Kıvrıcık saç, kıvrıcık zeka. (Hollandaca)

Atasözlerinde, kadınların ayaklarının küçüklüğü yalnızca güzelliğin bir işareti olarak görülmez, aynı zamanda eşininkinden daha ufak tefek bir bedene ve ondan daha az düşünsel kapasiteye sahip olacağı hüsnükuruntusuna da işaret eder. Küçük ayaklar olayının aşırıya kaçan bir örneği, Çinlilerin onuncu yüzyıla kadar giden ve ondan sonraki bin yıl boyunca da modası geçmeyen, kız çocukların ayaklarını bağlama geleneğidir. Bunun anlamı, kızların ayaklarının güzellik nesnesi olarak öne çıkarılma amacıyla baş parmaktan topuğa kadar sımsıkı sarılıp bağlanmasıydı. Bu acı veren işlemin ve erkeğe sağladığı cinsel avantajın tasvir edilmesi, hayal edilen güzellik uğruna, kadınların bedenlerinin bir parçasını nasıl feda ettiklerini ortaya koymaktadır:

Küçük ayaklara sahip olmak bir güzellik işaretiydi ve erkekler normal boyutlarda ayağı olan kadınlarla evlenmezdi. Ayaklar ne kadar küçükse, kadının da o kadar erotik olacağı düşünülürdü. Bağlı ayaklar, cinsel organla eşit konumdaydı - yalnızca kocaya gösterilirdi... Hayranları için küçücük bir ayak, özel bir cinsel organ olarak ve muhtemelen en yasak bölge olarak, erotik bir oyuncak gibiydi. Ayağı bağlama işlemi, tabanda, ayak köprüsünün altına derin bir yarık bırakırdı -ki bu biçimsel bozukluk erkekler tarafından çok kışkırtıcı bulunurdu... Kadın güzelliğinin çok yüksek bir biçimini bir ayakta bulabilirdiniz: Düzgünce bağlanmış bir ayak, göğüs gibi toparlak, ağız kadar minik ve bedenin bütün özel bölgelerinden daha gizemliydi. Bazı fetişistler, sarılmış bir ayaktan yayılan küf kokusundan çok zevk alırdı ve hatta ayağı bağlı bir cinsel partneri en erotik yollardan tahrik etme hakkındayken, kibar beyler için yazılmış el kitapları vardı. Bu tekniklerden birine, “Al-

tın Lotusu Yemek” adı verilirdi. Bu tekniğe göre, kur yapan erkeğin, kadının sargısı açılmış ayağını ağzına almasını gerektirirdi. Bu, erotik zevkin doruk noktası kabul edilirdi.⁵¹

Bu feodal uygulama, Çinli kadınlara çok büyük bir acıya mal olurdu. Doğal olmayan bir biçimde küçük ayaklı olmak zorunda bırakılırlardı. Aslında hayat boyu bir işkence söz konusuydu çünkü böylesine şekli bozulmuş ayaklarla düzgün bir biçimde yürüyemezlerdi. Bu ekonomik yönden gerekliydi çünkü annelerinin bu kızlara dediği gibi, hiçbir varlıklı erkek, evlenmek için başını çevirip onlara bakmazdı bile. Hiçbir aile büyük ayaklı bir kızı gelin almak istemezdi: “Eğer ayakların büyükse, senin evin gelini mi yoksa çarşıdan yeni alınan köle mi olduğunu, hizmetçiler nereden bilsin?” denirdi.⁵²

Varsayılan bütün avantajlarına karşın, çekilen acı aşağıdaki atasözünde gerçekçi bir biçimde dile getirilmiştir: “Bağlanmış her ayağın arkasında bir sürahi gözyaşı saklıdır.”

Bir güzelleşme yöntemi olarak bazı batılı kadınların ince uçlu yüksek topuklu ayakkabı giymesi bazen Çinli kadınların ayaklarını bağlamalarıyla karşılaştırılmıştır, çünkü her ikisi de ayak şeklinin bozulmasına neden olabilir ve her ikisi de hem doğal değildir hem de kısıtlayıcıdır:

Çin ayakkabılarının daha soluk bir gölgesi olmakla birlikte, [bu] yine de doğanın çizdiği yoldan büyük bir sapmadır. Çinlilerin ayakkabıları gibi, Batının yüksek topukları da onları giyenleri sakatlar. Elbette ki Çin ayakkabıları kadar aşırı değildir ama yine de, giyeni daha narin, daha kırılgan gösterirler ve böylece erkek cinsinde daha çok koruma güdüsü uyandırmaları olasıdır... Bu sadece bir derece meselesidir. İlke aynı ilkedir.⁵³

Kadınların güzelleşmek için yaralandığı araçların çoğu, aynı zamanda fiziksel acı verir ve Hollandaca bir deyim, şaka yoluyla bu olguya değinir: “Hizmetçi kız ‘Kim güzel olmak istiyorsa, acıya katlanmalıdır’ dedi ve bonesini kulaklarına iğneledi.”

Kadın bedeninin güzelleşmesinde aksesuar olarak adı geçen küpeden, gerdanlıktan bileziğe, yüzüklere burun halkalarına kadar her tür süs üzerine olumlu ya da olumsuz yorumlar yapılmıştır:

⁵¹ Alison Dakota Gee, “In the Eye of the Beholder”, *Sunday Morning Post* (Hong Kong), 8 Ağustos 1999: 10.

⁵² A.g.e. 9.

⁵³ Morris 47-48; aynı zamanda bakınız John Carl Fögel, *Studies in Feeling and Desire*, Londra 1955: 43

Küpesi olmayan kadın, mobilyası olmayan ev gibidir. (İspanyolca, Küba)
 Çok sayıda bilezik takan kadın kaprisli olur. (Fransızca/Katalan)
 Burnu halkalı ya da halkasız, kadınlar daima güzeldir. (Makua dili)

Bununla birlikte, namuslu kadınlara iç güzellik cevherinin, dış güzellikten daha çok yakıştığı öne sürülür. Kadın süslerinin bir numarası olan sessizlikten sonra yumuşak başlılık gelir ve bundan genç kızlara çok yaraşan bir gerdanlık olarak söz edilir (Rusça). Ve tabii bir de namus konusu vardır, o Yunan kadınların süsü olarak belirlenir; alçakgönüllülük ise, Almandada harika bir elbise olarak gönülden tavsiye edilir.

Böylesine etkileyici bilgeliğe karşın Rusça bir atasözü, “Güzel tüylerden güzel kuş olur” der. Genellikle giysilerden de çok önemli şeyler gibi bahsedilir elbette. Kumaşlar, renkler ve elbiselerin kadınları nasıl etkilediği üzerine olduğu kadar, etraflarında topladıkları erkek hayranları üzerine de zengin bir atasözü dağarcığı vardır. Bir erkek evlenecekse önce karısının giysilerinin parasını ödeyecektir ki, bu Svahililerin dediği gibi, oldukça masraflı bir iştir: “Karın olursa elbiseye para harcamak, muz ağacın olursa yaban otlarını temizlemek için harcamak zorundasın.” İkincisi, bazı Güney ve Kuzey Amerika ülkelerinde giysilerde göz alıcı renkler üzerine farklı atasözleri vardır. Örneğin sarı çok çarpıcı bulunur; siyah yas rengidir, yeşil ise bir yandan gençlikle bağdaştırılır bir yandan da (çimenle kaplanmış) mezarla:

Sarı giyen kadın güzelliğine güveniyor demektir. (İngilizce, ABD)

Yeşil giyen kadın güzelliğine güveniyor demektir. (İspanyolca, Kolombiya)

Siyah giyen kadın mutlaka güzelliğinden emindir. (İspanyolca, Meksika)

İpeğin, satenin, dantelin ve kadifenin şatafatlı zarafeti takdir edilirdi ama kullanışlı olmamalarına dikkat çekilirdi. Örneğin, Romencede: “İpek ve dantel giyen bir kız dansa ya da bir davete gitmek için iyi sayılır, ama evin hanımı olmak için iyi sayılmaz” ya da İbranicede: “İpekler, satenler mutfaktaki ocağı söndürür.” Etekler, kimonolar, çoraplar, ayakkabılardan tutun da çamaşırlara kadar farklı giysi türlerine de ilgi gösterilir. Kadınların farklı giysi türleri üzerine yorumlar, hem çok ayrıntılıdır hem de bildiğimiz konulara değinir: Evlilikte aşkın kaybı, şatafatın lüzumsuzluğu, güzelliğin öldüren cazibesi, kadının kocası üzerinde iktidar kurmasının istenmemesi, kızın güzel olmasının yararları ve aşıl-maması gereken toplumsal cinsiyet sınırları. Jupon bu çeşitli konuları çok güzel gösteren bir örnektir:

Aşk kırmızı juponla birlikte uçar. [Kıyafetin bu parçasını yalnızca evlenme-

miş kızlar giyer] (Japonca)

Bir kadın juponu Şeytanı bile bağlar. (Romence)

Bir kız evladın juponu sayesinde İrlanda'nın mülkü çok artmıştır. (İrlandaca)

Bir juponun kurdeleleri, bir çift öküzün çekebileceğinden çok daha büyük yükü çeker. (İspanyolca, Meksika)

Budala kadın juponlarından anlaşılır, varlığını jupon sayısı ile gösterir. (İngilizce, Britanya)

Juponun sana yakışıyorsa, kocanın pantolonunu giymeye hiç uğraşma. (Creole dili, Martinik)

Her ne kadar bazı atasözleri kıyafetin önemli bir fark yaratmadığını öne sürse ve "Giysileri çirkin olsa da, güzel yine güzeldir" (Özbekçe) dense bile, tam tersine insanın görünüşü açısından giysilerin hayati bir önem taşıdığını vurgulayan daha güçlü bir kanaat vardır. Kadının giysileriyle güzelleştiğini bir metaforla doğrulayan Tsonga atasözüne bakalım: "Bir evi güzel yapan şey onun samandan damıdır." Lübnan'dan bir Arapça atasözü güzelliğin doğallıktan geldiğini aşağıdaki şekilde reddeder: "Beni ne anam ne de babam güzel yaptı ama giysilerim [güzelleştirdi]." Giyim ve süslerle, en itici varlıklar bile kabul edilir hatta hoş bir hale gelebilir. Başka kadınların kusursuz şıklığını kıskanan kadınlar şu atasözlerini söyler:

Mısır koçanını güzel giydirirsen o bile gelin gibi görünür. (Arapça)

Güzelce giyindikten sonra bir değnek bile güzeldir. (Ladino)

Güzel giyinmişse bir odun bile güzel görünür. (Macarca)

Üzerine mücevher takınca, bir kütük bile güzeldir. (Estonca)

Giyinmenin soyunma karşısındaki avantajları da cevapsız kalmış bir soru olarak ortada bırakılmıştır; çünkü bu konu üzerinde (birbiriyle çelişen) yalnızca iki atasözü bulabildim:

Soyunmuş bir kadın tuzsuz yemek gibidir. (Peştuca)

Güzel kıyafetlerle örtünmüş hali buysa, acaba soyunduğunda nasıldır? (Türkmençe/Azerice)

Dünya çapında gösterilen çabalar sayesinde yeryüzü güzel kadınlarla dolu. Çokluk elbette enflasyona yol açar. Madem, alımlı kadınlar bu kadar bol bulunuyor, o zaman türün örneklerinden yalnızca biri sizi terk etmeye karar verirse bunda üzülecek ne var? Erkeklerle, bir güzelin kaybindan pek fazla üzüntü duymamaları öğütlenir:

Güzel kadınlar, taze muz yaprakları gibidir; çiftlikte istediğin kadar var.

(Ganda dili)

Bu yılın Küçük Hanımının güzel olduğunu düşünüyorsan bil ki gelecek yılın Küçük Hanımı daha da güzel olacak. (Hausa dili)

Güzel bir kadın bulmak kolay ama iyi bir zanaatçı bulmak kolay değil. (Thai dili)

Sıkça dile getirilen son bir itiraz daha vardır: Kadınların tüm güzelleşme çabalarının değeri geceleri sıfıra iner. Kusurlar karanlıkta silinir ve güzellikle çirkinlik arasındaki fark karanlıkta sıfıra iner; bu, dünyanın tüm kıtalarında ve tüm kültürlerinde yapılmış bir gözlemdir.

Her kadın karanlıkta, uzakta ve şemsiye altında güzeldir. (Japonca)

Karanlıkta tüm kadınlar gökteki ay gibidir. (Arapça, Tunus)

Karanlıkta her kadın [ay kadar] güzeldir. (Ladino)

Çirkin kadın güzelim demek için ışığı söndürmek zorundadır. (İspanyolca, Küba)

Karanlıkta, tüm kediler ve kızlar güzeldir. (Macarca)

Güzellik Zekaya Karşı

Kadın zeki ve akıl küpü olmaktansa güzel olmak ister, çünkü genellikle erkeklerin görme yeteneği düşünme yeteneğinden daha iyidir. (İbranice)

Birçok atasözü kadınlar için görünüşün, erkekler için ise aklın önemli olduğunu söylediği gibi, güzellik ve aklın aynı insanda birarada bulunamayacağı fikrini de pekiştirir: “Tanrı, güzelliği akılla yanyana koymamış”, Polonya’dan bir örnektir. Kadının saçlarının güzel olması da çoğu zaman onun sözde akıl kıtlığıyla birleştirilmiştir. “Saçı uzun akıllı kısa”, popüler bir atasözüdür ve beyin başlıklı bölümde tartışıldığı gibi bunun birçok çeşitlemesi Asya, Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika, Karayipler’deki dil ve kültürlerde bulunmaktadır. Öyle görünüyor ki, tüm kadınların hayatta ihtiyacı olan tek şey güzelliktir:

Kız evlat güzel, erkek evlat becerikli olmalıdır. (Nepalce)

Erkek ellerinden, kadın güzelliğinden...(Rusça)

Kadının akli saçının buklelerindedir. (Yeni Aramice/Süryanice, Irak)

Erkek kusursuzlukta güzeldir, kadın güzellikte kusursuz. (İspanyolca)

Akl erkekğin mücevheridir, mücevher ise kadının aklıdır. (Yahudi Almancası)

Kadınlar kaçıktır, kadınlar boştur; güzel olmayı akıllı olmaya tercih ederler. (İngilizce, ABD)

Beden ve güzellik üzerine atasözleri, farklı ölçülerle değerlendirilecek iki ayrı kategori oluşturarak erkekleri kadınlara karşı konumlandırmıştır. Kadınları yüzeysellik-geçici güzellik, mücevherler ve saç lüleleriyle- erkekleriye derinlikle-somut beceriler, akıl ve kusursuzluk- ilişkilendirmiştir. Bu tür mesajlar erkekleri dış görünüşlerinden koparıırken, kadınları “doğal olarak” dış görünüşleriyle özdeşleştirdi.⁵⁴

Geçicilik

Kadın güzelliği, ormandaki yankı ve gökkuşağı çok çabuk geçer. (Almanca)

Güzellik geçicidir, yok olabilir, çabucak solar; ya da Kamerun ve Gabon’dan Fang dilinde bir atasözüne göre, “Kadın güzelliği bulut gibidir.” Avrupa, Karayipler ve Mağrip’te birçok çeşitlemesi bulunan bir atasözüne göre ise: “Güzellik uçar, para biter, çirkinlik yataktan kalkmaz.” Kadın bedeninin güzelliğinin geçici olduğunu tüm atasözleri oybirliğiyle kabul eder, “Yakışıklı bir şekil çabuk sarkar” (Almanca) ya da metafor olarak ifade edilirse, “Hiçbir ayakkabı, terlik olarak kullanılamayacak kadar güzel değildir” (Fransızca). Japocada daha da vurgulu söylenir: “Dünün güzel çiçeğinden bugüne kalan sadece bir hayaldir.”

Kadın güzelliği çocuk emzirmekle ya da yaşlanmakla yıkılır. Ama Lübnan’dan Arapça bir atasözü, konuyu belirsizliğe havale ederek hamile kadına da kendine bir pay çıkarma hakkı tanır: “Kadının fiziksel güzelliği ancak hamilelikten ve çocuk emzirdikten sonra kanıtlanabilir.” Oysa hamilelik ve meme vermenin beden kırılgan güzelliğini talan ettiği, daha büyük çoğunlukla benimsenen görüştür. Yine de bazen meme vermekle lohusalık arasında bir ayırım yapıldığı da olur: “Meme vermek insanı soldurur, lohusalık güzelleştirir” (Katalanca, Fransızca, Almanca).

Bir elbise ilk yıkandığı güne kadar güzeldir, bir kadın da ilk çocuğu doğurana kadar. (Tamilce, Hindistan)

Hamilelik, kadının belini bozar. (Almanca)

Tavuğun güzelliği, yumurtlayana kadar devam eder. (Sırpça)

Creole güzelinin ölüm vakti geldiğinde eski güzel kalçalarının yerinde yeller eser. (Creole dili, Guadeloupe)

Kadınların yaşlanması, erkeklik ateşini azaltır. Güzelliğin geçici olduğu üzerine çok sayıda atasözü vardır. Endonezce bir örnek: “Tatlı lezzeti tükenince sa-

⁵⁴ Bu konu “Kadın İktidarı” başlıklı dördüncü bölümde daha uzun tartışılacak.

kız ağızdan atılır.” Ne var ki, bunun tersini savunarak insanın yüreğine su serpen bazı başka sesler de yükselir, aşağıdaki Avrupa atasözünde olduğu gibi: “Buruşmuş belki ama sevilmiş işte” (Rusça) ve “Kalbin kırışıkları olmaz” (Fransızca).

Dış Güzellik ve İç Nitelikler

Kadının güzelliği yüzünde değildir. (Svahili dili)

Dış görünüşün çoğunlukla ısıltı ve zarafetle yarıştığı düşünülür. Böyle bir yarışta güzellik, estetik duyuların ve özellikle de göze hoş gelen niteliklerin bir karışımıdır; zarafet ise, davranış ve hareketlerde alımlı olmak demektir. Geçici fiziksel güzelliğe karşıt olarak zarafet kalıcıdır. Bir Burma atasözünün dediği gibi, zarafet “tüm bedeni kaplar” ve açıklanamaz bir biçimde insanın içinden ışıldar. Zarafeti olmayan bir güzellik eksik sayılır ve bazı atasözlerine göre, çirkin bir kadın güzel bir kadından daha zarif olabilir:

Zarafeti olmayan güzellik, kokusu olmayan menekşe gibidir. (İbranice)

Güzel olmaktansa zarif olmak daha iyidir. (İspanyolca, Bolivya)

Güzellik yüzedir, zarafet bedendedir ve hiç tükenmez. (Burmaca)

Güzellik ayna gibidir, sırrı içindedir. (Türkçe)

Zarafeti olmayan güzellik, yemsiz olta gibidir. (Fransızca)

Zarafet ve inceliğin güzellikten daha fazla prim yaptığı görünüyor. Dış görünüş, “iç güzelliğe” karşı konumlandırılır. İç güzellik, saflık, iyilik, onurlu, namuslu ve uslu olmakla eş tutulan bir niteliktir; buna karşılık “yalnızca güzel görünüş”, yani yüzeysellik, sorun kaynağı olarak görülür. Hatta birisi varsa ötekisi yoktur anlamında, iyilik ve iffeti dışlar ki, bir zevcede aranan, olmazsa olmaz nitelikler bunlardır:

Karını, var olduğu için seversin, güzel olduğu için değil. (Svahili dili)

İyi olanın güzel olması şart değildir. (Japonca)

İyi kadınların çoğu güzel değildir. (Çince)

Onurunu kaybedersen, güzellik boş ve anlamsızdır. (İngilizce, Britanya)

Erdemli olmayan güzellik tadı olmayan şarap gibidir. (İtalyanca)

Alçakgönüllülük ile güzellik yanyana gelmez. (İbranice)

İdeal olan, bir Slovak atasözünde ifade edildiği gibi, bu ikisinin birleşmesidir: “Erdem ve güzelliğin birleşmesi nimettir.” Arapçada da: “İffet ve güzelliğin birleşmesi kadını mükemmel kılar” (Lübnan) ama yaşlanma sorunu nedeniyle

böyle bir mükemmellik kısa sürer. Böylece, birçok atasözü, erkeklere evlilikte güzellik takıntısından kurtulmalarını tavsiye eder:

“Bir kadınla güzelliği için evlenme, başka meziyetler ara.” (Arapça, Lübnan)

Güzellik solar ama iyilik kalır. (Filipince)

Arzunun peşinden gitme; yalnızca güzellik uğruna sevmeye. (Khiongtha dili/Bangladeş)

Karakter varsa çirkin güzel olur, karakter yoksa güzel çirkin olur. (Hausa dili)

Böylece dişi güzelliğinin yaşla kaybaldığı anlaşılmış oluyor; o halde, karşı kutba bakıp orada saklı avantajları araştırmaktan başka çare yok gibi.

Çirkinlik

Güzel yollar seni fazla uzağa götürmez. (Çince)

Kadın güzelliği ile kafasını bozmuş erkekler dünyasında, çirkinliğin kadınlar için ciddi bir ilgi alanı olması muhtemeldir: “Çirkinlik acı çekseydi, çılgılık atardı” (Ladino). Tunus’tan Arapça bir atasözü, çirkinliği öyle çaresiz bir olay halinde ele alır ki, domuzun iğrenç ve pis sayıldığı bir kültürde, domuzun bile çirkin bir kadını eş olarak almaya hevesli olmayacağını söyler: “Onu domuza verin, ‘evlenmeye acelem yok’ der.” İlk bakışta kadının, evlilik ve aşk alanında kaderi, prestiji, hesap defteri temelde dış görünüşüyle belirleniyormuş gibi görünüyor, özellikle gençse. Ama iş burada bitmiyor.

Kadın çirkinliğinin sağladığı avantajların sonu yok. O nedenle, uçucu güzellik karşısında tercih edilebilir gibi görüldüğü de oluyor. Hiçbir atasözü tam olarak çirkinlik nedir tanımlamamıştır. Çirkinlik, öylesine kabul edilmiş bir şeydir. Şurada burada birkaç ipucu vardır. “Güzellik ve çirkinlik yüzdendir” der Hindistan’dan bir Tamil atasözü. Bir İngiliz atasözünün önerisi ise şöyledir: “Kendi türünün en çirkinleri şunlardır: seyrek kıvılcıklı kadın, sıksa bir boz at ve sıksa bir beyaz inek”, ancak bu da konuya daha fazla açıklık getirmiyor. Çirkinlik, örneğin bir Alman atasözünde pratikte kullanışlı olmakla tanımlanmıştır: “Çirkin bir kadın evin etrafında iyi bir çittir” ya da Çinlilerin dediği gibi “Bir evi en iyi koruyan şey, dışarıda bağımsız bir bahçe, içeride de çirkin bir kadının olmasıdır.”

Görünen o ki, güzellik ve çirkinlik oldukça göreceli konular çünkü işin içine aşk girince resim baştan aşağı değişiyor.

Kimsenin sevgilisi çirkin değildir. (İskoçça)

Çirkinini seven onu güzel bulur. (İspanyolca, Meksika/Şili)

Çekici bir görünüme karşı çıkan bir görüş de güzellerin son derece sıkıcı olduklarını öne sürer: “Eğlenceli bir çirkin, sıkıcı bir güzelden iyidir” (Arapça, Fas); ya da “Kar gibi dondurucu” (Osetçe). Bunun da ötesinde, aşağıdaki iki Japon atasözünün vurguladığı gibi, çirkin kadınların tutkusuz olması düşünülemez:

Daha tutkulu olanlar, çirkin kadınlardır.

Çirkin bir kadında büyük bir tutku varsa, teşekkür eden taraf hangisi olmalı?

Çirkin bir kadınla evlenmeyi destekleyen birçok gerekçe öne sürülür. Güzellik yalnızca tehlikeli ve hatta ölümcül değil aynı zamanda geçicidir. Üstelik çirkin birinin başlık parası da çok daha düşük olacaktır. Son ama önemli bir nokta da, çirkin kadınla evlenen bir erkeğin duygusal hayatının kesinlikle daha huzurlu olmasıdır: “Bir kirpiyle gelen huzur, bir ceylanla gelen huzursuzluktan çok daha iyidir” ya da bir başka çeşitlemeye bakarsak, “Bana huzur veren bok böceği, beni öldüren bir ceylandan yeğdir.” Güzeli kadın anlamında ceylan metaforu kullanılan bu son iki Arapça atasözünde, güzel kadınla evlenmeye niyetlenen erkeklere uyarı vardır. Çirkinliğin, onu seyredenlere görsel zevk vermemekten başka bir eksikliği yoktur. Bu eksik de, böylesine çirkin bir kadının “sahibi” olanların ruhlarının kavuştuğu teskin edici bir armağanla kapatılır: huzur ve uyum. Çirkin kadın, aptallık edip güzelliğin sılgılığına kapılmış başka erkekleri kolayca baştan çıkaramayacağı gibi, onlar tarafından da kolayca ayartılmaz.

Kısacası güzel görünmek, erkeklerde hiç önemli değilmiş gibi görünmektedir. Meseleyi kurcalayan atasözleri, erkek çirkinliğini önemli bir eksiklik olarak kabul etmemektedir: Çince, “Genellikle kadınlar güzeldir, kocalar çirkin; ama ara sıra bir erkeğin çirkin bir kadını eş olarak aldığı da görülür” denir. Vietnamlıca ise, “Şeytan kadar çirkin olan bir erkek bile kadınların peşini kovalayabilir” denir. “Erkek ayı gibidir, ne kadar çirkinse o kadar güzel olur”, Kolombiya’dan gelen İspanyolca bir mesajdır. Erkeğin ne kadar çirkin olursa o kadar güzel olacağı savı, kadın güzelliğinin apaçık biçimde erkeğin beyninin “karşılığı olarak” düşünüldüğünü doğrulamaktadır.

Yalnızca bir Tibet atasözü şu noktaya dikkat eder: “Bir kadın çirkin kocayla mutlu olur”, bunun nedeni tam da başka kadınların onun kocasını ayartmak istemeyecek kadar çirkin olmasıdır, yani burada yukardaki reçetenin aynısını görürüz: kocaların kendilerini güvenli ve huzurlu hissetmesi için, erkek gözüyle çirkin kadınlarla evlenmelerinin tavsiye edilmesi gibi. Kadınlar, kocalarının çir-

kin olduğuna hiç aldırmaz etmezler mi gerçekten? Sorun şu ki, eldeki atasözleri, kadınların erkek güzelliği konusundaki bakış açılarını ortaya çıkaramayacak kadar, erkeklerin duyguları, arzuları ve çıkarlarıyla meşguldür.

Akılcı olarak bakılırsa, Nijerya'dan bir Igbo atasözünün belirttiği gibi, "Çirkin bir insan (kadın veya erkek), güzelliğin boş bir gösteriş olduğunu söyleyerek kendini teselli edebilir"; ama uygulamada kadın güzelliği, hem kadın hem de erkek cinsini aşırı ölçüde meşgul etmektedir. Konunun öyle çok yönü vardır ki, burada yalnızca en yaygın biçimde konuşulan ilk üç konuyu tartışacağız.

Birincisi, Uganda'dan bir Acholi atasözünün ifade ettiği gibi güzellik, kızların başlarını belaya sokmalarını kolaylaştıran bir niteliktir: "Güzelin gözleri iyi görmez." Bir güzelin etrafını itişe kakışa saran erkeklerin yarattığı mahcubiyet duygusu, güzel kızların yanlış erkeği seçmesine yol açar. Oysa, çirkin kızlara kader bir tür ayrıcalık sağlıyor çünkü onların bu kadar çok talibi olamaz. İşte kaderin oynadığı bu oyun, çok duyulan bir Güney Amerika atasözünde dile getirilir: "Güzel kadın, çirkin kadının mutlu olmasını diler." Güzelliğin talihsizlik getirdiğine, güzel kızların şansız doğduğunu kabul eden daha birçok atasözü vardır:

Tilkinin düşmanı kendi kürküdür. (Adige dili/Kabardino-Çerkezce)

Güzel yüze sahip olmak bir cezadır. (Estonca)

Güzel kadın talihsizdir. (Japonca)

Gül yanaklı bir kadının kaderi her zaman zorlukla doludur. (Çince, Tavyan)

Güzelin istediği, çirkinin kaderidir. (Ladino)

Güzel yüzlü bir kadın genellikle mutsuz bir insandır. (İspanyolca, Porto Riko)

İkinci konu başlığı, kadın güzelliğinin erkeğe hiçbir maddi yarar sağlamazken, çirkin kadınlara birçok yönden yarar sağlamasıdır. Aslında, iş ve güzellik birbirini dışlayan iki şeydir, oysa evlilik bir iş ortaklığıdır. O nedenle erkeklere, bir kadınla dış görünümü nedeniyle evlenmemesi öğütlenir, çünkü evi yürütmekte başarısız olacağı kesindir. Temel soru şudur: Kadın ne getirecek?

Güzellik karın doyurmaz. (Arapça)

Güzellik salata getirmez. (Creole dili, Guadeloupe)

Güzelliği kaşıkla yiyemezsin. (Fransızca)

Denizin üstü güzel ama üzerine yatıp uyuyamazsın. (Ga dili)

Güzel bir yüz tencereyi kaynatmaz. (İbranice)

Ne güzel bir yüzde ekmek yetişir, ne de güzel omuzlarda elma.

(Dargin dili, Rusya Federasyonu)

Ve bunun gibi. Örneğin birçok dilde kadın güzelliği ile çorba pişirmek asla bağdaşmayan iki şeydir.

Modayı takip eden kadın hiçbir zaman çorbayı iyi pişiremez. (İngilizce, Jamaika)

Güzelliği sjtsji'nin [lahana çorbası] içine koyamazsın. (Fince)

Güzellik çorbana lezzet katmaz. (Lehçe)

Güzelliğe çabuk doyulur, ama lahana çorbasına doyulmaz. (Rusça)

Kimse güzellikten çorba yapamaz. (Estonca)

Güzellik çorba yapamaz. (İbranice)

Aynı fikir bir metaforla, şu Kore atasözünde de dile getirilir: "Pamuk en iyi çiçektir." Pamuk çok güzel değildir ama pamuk, ipliği verdiği için daha güzel çiçeklerden çok daha yararlıdır, anlamına gelir. Güzeller kendi görünüşleriyle o derece ilgilidirler ki, zamanlarının çoğunu ayna önünde geçirirler. Başka işler yapılabilecek değerli zamanı boşa harcarlar:

Aynayı seven kadın, tencereden nefret eder. (İngilizce, ABD)

Erkek bağırır, kadın aynanın önünde dikilip durursa o ev mutsuzdur. (Danca)

Aynada kendine çok bakan kadın ev işlerine fazla zaman ayıramaz. (Lüksemburg lehçesi)

Kadın aynaya ne kadar çok bakarsa, evine o kadar az bakar. (İbranice)

Çirkin olan kadınlar hiç durmadan çalışır; çünkü o en baştan bilir ki aynaya göz atmak bile boşuna zaman kaybı ve tam bir hayal kırıklığı olacaktır.

Eviyle meşgul kadın aynalardan nefret eder. (İbranice)

Çirkin kadın aynalardan nefret eder. (İngilizce, ABD)

Atasözlerinin, güzellik çirkinlik karşıtlığını gösterme trendini bozmasına çok ender rastlanır. Bir İrlanda atasözü evlilikte çirkin kadının yarar sağlayacağı varsayımını sorgular: "Kadının güzeli elbette tencereyi kaynatmaz ama çirkin kadın da tencereyi doldurmaz." Avrupa'dan bir başka atasözü de güzelliğin tutkuyu ateşlediğini söyler ama hemen ardından tutkuyla sevişmenin kadının ev işlerini aksatacağını eklemeyi ihmal etmez.

Güzel kadınların yalnızca ev işlerinde çalışma kapasitesindeki verimsizlik değil, doğurganlığı da sorgulanmaya yatkın bir konudur. Erkeklere yapılan bir uyarı da, kadının dışarıdan güzel olabileceği ama içinden bir yarar gelmeyebileceğidir:

Güzellik içi boş bir sukabağıdır. (Kundu dili)

Güzel kız, içi boş bir sukabağı. (İspanyolca)

Dış harika, içi boş. (Thai dili)

Gelinin güzelliği beşikte anlaşılır. (Ermenice)

Güzelliğin boş bir rahimle ilişkilendirilmesinin altında birkaç sebep aranabilir. İlk akla gelen; kadının baştan çıkarıcı güzelliği birden fazla erkekle cinsel ilişki kurmasına yol açmış olmasıdır ve böyle çoklu ilişkilerden bulaşan cinsel hastalıklar kısırlığa yol açabilir. Togo'da Bassarlar şöyle der: "Güzel kadınlar, hastalık getirir." Böylelikle güzellik rahatça fahişelikle ve erkekler için yarattığı tehlikelerle birleştirilir.

Bengalce bir atasözü, örnek alınacak karısı olan bir adamı anlatır. Kadın hem çok güzeldir, hem de oğlan doğurmuştur. Bu atasözü, kadının başdöndürücü güzelliğinin yanısıra neslin devamını da başarılı bir biçimde sağlaması, yani kız değil de erkek çocuk doğurmuş olmasıyla parlak bir geleceğe, tam bir kumsursuzluğa işaret eder.

Üçüncü ve en son konu, erkekler açısından güzel bir kadınla evlenmenin, dikkat ve ustalık isteyen bir iş olmasıdır. Güzelliği devam ettiği sürece erkeğin hayatında her zaman sorun olacaktır: "Güzel kadınla evlenen erkeğe yazık; kadın yaşlanana kadar adam korkudan rahat yüzü görmeyecek" (İspanyolca, Kolombiya). Böylelikle, kadın güzelliği erkek duyuları açısından bir zevk gibi yansansa bile ve gösteriş yapabileceği bir gurur ve prestij kaynağı olsa bile, güzel bir kadın erkeğin başına açılan sonsuz bir dert ve bela gibi sunulur. Sranan dilinde bir atasözüne göre, güzel bir kadın, "bir erkek için ölüm" demektir. Bir Brezilya atasözü ise kendini emniyete almayı önerir: "Çirkin kadınla evlenen adam bir başka erkekten korkmaz."

Bir Amerikan atasözüne göre: "Sadık bir eş, kocasının güzel çiçeğidir" (İngilizce) ama sadakatinden nasıl emin olunur? "İnsan malının sahibidir ama güzel bir eş ortak maldır" (Khiongtha dili). Elbette ki, erkeklerin atasözlerinde güzel eşlerden bahsetmesi, "sahip olunan mallar" ve sahip olma arzusu duyulan mallar bağlamındadır. Kural, sahip olduğunuz arzu edilir şeylere dikkat çekmek değildir, çünkü bu, gözünüzün önünde başka erkekleri, onu sizin elinizden kapmaya kışkırtabilir ya da bir İrlanda atasözünün ikaz ettiği gibi: "Erkeklerin övünmemesi gereken üç şey vardır: cüzdanının şişkinliği, karısının güzelliği, birasının tadı." Bir kadını hayat boyu kontrol altında tutmak imkansız olduğuna göre konunun ironik yanı, deyim yerindeyse, erkeklerin, kadın denen kumaşı kendi arşınlarıyla ölçmelerindedir. Şu makul gözlemde bulunan İbranice atasözünde olduğu gibi: "Kadın iffetliyse, onu gözetlemene gerek yok; değilse, gözetlesen neye yarar?"

Öldüren Cazibe

Güzel bir kadın, hayatla bağlanıyır kesen bir baltadır. (Japonca)

Güzel bir kadın muazzam bir arzu nesnesi olarak sunulur ve erkeklerin ona sahip olmak için yapamayacağı şey yoktur: “Güzel o kadar arzulanır ki, bir erkek ona ulaşmak için dipsiz kuyuya bile iner” (Arapça, Mağrip). Yüzü “ay ışığı gibi parlayan” bir güzel bile ölümcül bir kargaşa başlatabilir o yüzden atasözleri erkeklere, arzularına karşı direnmelerini öğütler.

Bu tartışmada içiçe örülmüş birden fazla tez vardır. Vurgulanan ana nokta şudur: Erkekler içgüdüsel olarak güzel kadınların arkasından koşma eğiliminde olsalar bile, duyguların yolundan gitmemeli ve Tanrı’nın kendisinin de, çirkinini güzelden biraz daha fazla sevdiğini unutmamalıdır!

Birçok atasözü, kadın güzelliğinin hoş ve yararlı bir şey olduğunu vurgular. Kim için hoştur ve kime yarar sağlar? Güzellik onu seyredenlerin hoşuna gider ama öncelikle güzellerin kendileri için hoş bir şeydir bu: Her ne kadar atasözleri aşk konularında güzellerin kötü talihli olacağını öngörse bile, çirkinlere göre onlar kendilerini herkese çok daha kolay dinletirler. Kadın güzelliğinden hemen rahatsız olan erkekler kırılğan varlıklar gibi görünür. Toplumun yaşlı erkek üyeleri de, kendi tecrübeleri nedeniyle daha kederli ve daha bilge görünür, genç ve naif erkekleri kadın güzelliğinin yarattığı tuzaklar ve kaos hakkında uyarırlar:

Güzel bir zevce düşmandır. (Sanskritçe, Hindistan)

Güzel kadınlar tehlikelidir, onları uzun süre yanında tutamazsın.

(İspanyolca, Meksika)

Kadın güzelliği bir erkeği öldürecek kadar tehlikeli sayıldığı için elbette kaçınılmaz olarak kadının gücü ve erkeğin zayıflığı ile ilişkilendirilir. Atasözleri, örneğin bir kazın boynunu kırmak, hatta öldüren bir balta kullanmak gibi mümkün olan en sert metaforları kullanmaktan da çekinmezler. Avrupa’da ve Arap dünyasında güzel kadınlar şeytanla ilişkilendirilir. Kadının tek bir saç telinin güçlü kuvvetli hayvanlarla eşit güce sahip olduğu metaforu çok yaygın olarak kullanılır: “Bir kızın saçı on öküzden daha güçlü çeker” (Yahudi Almancası) veya “Güzel bir kadının saçının tek bir teli bile koca bir fili yularından çekmeye yeter” (Japonca) - bu iki örnek dünyanın birçok yerinde çeşitlemeleri olan aynı mesajı verir. Atasözleri, kadın güzelliğinin yıkıcı güçleri olarak gösterilen şeyler karşısında uyarıda bulunmaktan hiç vazgeçmezler: Bunlar, acı ve sefalet çekmek, kötü şansa, hastalığa uğramak, büyü yapılması, savaşa gitmek, şeytanlık ve ölümdür ve böylelikle kadın, “tehlike, arzu ve bilinçdışı korkuların bu-

lunduğu bir yere yerleştirilir.”⁵⁵ Bu öğütler dünyanın çok farklı bölgelerinde hemen hemen aynı terimlerle dile getirilir:

Güzel kadın, güzel bela. (İngilizce, Jamaika)

Güzelle evlen, belanı bul (Krio/Mende/Kru/Jaba/İbranice/İngilizce, ABD)

Atasözlerinde erkekler, kendileri karışık işlere bulaştıkları zaman suçu kadın güzelliğinin üstüne atar, şu Çin atasözünde olduğu gibi: “Güzel, insanları tuzağa çekmekle kalmaz; kendileri de tuzağın içine girer.”

O halde zayıf ve güçlü yanlarını özetleyecek olursak, güzellik mutsuzluk getirir; güzellik iyidir ve güzellik kötüdür; güzelliğin avantajları vardır, çirkinliğin de avantajları vardır. Atasözleri farklı şeyleri savunsalar bile aslında birbirleriyle çelişkiye düşmezler; daha ziyade, toplumsal hayata egemen olan karşılıklı pazarlığın çeşitli yönlerini gösterirler. Güzel kadının görünüşü kafa karıştıran bir tehdit olarak gösterilir ama bu bakış açısını ters yüz eden hemen hemen hiçbir atasözü yoktur. Atasözlerinde kadınlar, özellikle de güzel kadınlar, yalnızca erkek arzusunun nesnesi olarak görülür. Yakışıklı bir erkeği arzulayan bir kadın böyle bir duyguyu saklamalıdır; saklamazsa, bu davranışı hemen bir “utanmazlık” olarak gösterilir, sanki gerekli olan, kadının kendi adına bir yetişkin gibi davranmasının önlenmesidir.

Atasözleri kadın bedenine büyük ilgi gösterir, fiziksel özellikleri zihinsel niteliklere, karaktere ve davranışa bağlar. Beden ve onun farklı bölgeleri, belirli normları ve çıkarları haklı çıkaran ve devam ettiren mesajlara esin kaynağı oluşturur. Doğanın kendisinin, kadına üstün yetenekler ve nitelikler vermek yerine bir rahim ve göğüsleri bağışlaması kuşaktan kuşağa yalnızca erkekler tarafından aktarılan bir fikir değildir. Birçok kadın da kuşaklar boyunca bilerek ya da bilmeyerek kendi cinsleri üzerine bu olumsuz fikri içselleştirmiş ve bu tür mesajları kendi kızlarına ve oğullarına güzelce aktarmıştır.

⁵⁵ Efrat Tseelon 6.

Kızlar, Kız Evlatlar, Gelinler

Her kızın kendi bahtı vardır. (Özbekçe)

Çocuklar yeryüzünün en büyük hazineleridir, der bir Japon atasözü ve bu sağlam inanca karşı çıkan bir tek deyiş bile yoktur. Her yerde çocukların ailenin desteği ve evin süsü olduğu söylenir. Ne var ki Tibetlilerin dediği gibi, “Eğer bir fark var derseniz, fark vardır, kız çocukla erkek çocuk arasında olduğu gibi.” Oysa birçok atasözünde cinsiyetler arasındaki farkın altı çizilmekle kalmaz, bu ayrım aşırı ölçülere vardırılır. Birçok kültürde çocuklar doğar doğmaz, sanki dünyaya aynı yoldan gelmek dışında başka hiçbir ortak yönleri yokmuş gibi birbirine karşıt kategoriler içine yerleştirilir.

İnsanlığın gelişmesi, zenginleşmesi için her iki cinse de eşit ölçüde ihtiyaç vardır ama toplumların çoğu bir cinsi öbüründen üstün tutar ve bir kız çocukla bir oğlan çocuğun doğumu hiç de aynı hevesle karşılanmaz. Bu, insanların toplumsal grupları nasıl örgütlediklerinde ve kaynaklara nasıl ulaştıklarında görülür: Temelde, çiftin evlilikten sonra nerede yaşayacağına cinslerden yalnızca biri karar verir ve mirastan da, ya kadın ya da erkek yalnızca bir cins yararlanır, ancak çoğu toplumda gelenek erkeklerden yanadır.⁵⁶

⁵⁶ Carol R. Ember, “A Cross Cultural Perspective on Sex Difference”, Ruth H. Munroe, Robert L. Munroe and Beatrice B. Whiting, ed., *Handbok of Cross Cultural Human Development*, New York/ Londra 1981: 543: “Meskun grubun çekirdeği olarak yalnızca bir cinsiyet seçilmiş ise; yalnızca cinslerden biri -anne ya da baba- tarafından devam ettirilen soyun çekirdeği olarak ya da mülkün mirasçısı yalnızca bir cinsiyet ise, bu erkek ya da kadın cinsi olabilir ama çok büyük çoğunlukla toplumlar, erkekleri tercih eder... [Etnografik Atlas], evli çiftlerin akrabalarla birlikte ya da onların yanında oturduğu yüzde seksen dokuzluk bir grup için (bir çiftin, cinsiyetlerden birinin bir akrabası ile birlikte ya da onların yanında yaşadığını güvence altına alan) tek yerde oturma kuralı vardır; taşınabilir mülke sahip toplumların yüzde seksen ikisinde yalnızca bir cinsiyete bu tür mülk miras kalır; ve soyun yalnızca cinslerden biri -anne ya da baba- tarafından devam ettirildiği toplumların yüzde seksen dokuzunda yalnızca cinslerden biri -anne ya da baba- tarafından devam ettirildiği gruplar vardır (bu tür gruplarda üyelik yalnızca bir cinsiyet tarafından geçirilebilir).” Bunun neden böyle olduğu açık değildir. Bu konuda birkaç öneri yapılmıştır (George Peter Murdock, *Outline of World Cultures*, New Haven 1949; Carol R. Ember and Melvin Ember, “The conditions favouring matrilineal versus patrilineal residence” *American Anthropologist* 73 (1971): 571-594). Kuşkusuz bu konu, *unilocal* (tek yerde yaşayan) toplumların çoğunun baba soyunun bulunduğu yerde kalmasıyla ilgilidir. Bu elbette, kurala uymak zorunda olan gelinlerin, konutlarını değiştirmek zorunda olduğu anlamına gelir. Böylece bir kız evlat, “başka bir yerde” yaşamak zorundadır, yani rahatça kendi evinde, alıştığı çevrede oturan kocasının ailesinin yanında. Kentsel ortamlarda bu durum hızla değişmektedir.

Kız mı Erkek mi?

Arkasında erkek evlat bırakan insan ölmüş sayılmaz. (Danca)

Çoğu toplumda kızlar evlendirilirince, artık hayatlarının büyük bir bölümünü “yabancılar” yani kayınlar arasında geçirmek üzere ya bir başka eve ya da başka bir köye uğurlanır. Böylelikle, henüz kendi evinde otururlarken bile oradaki hayatlarının “geçici” olduğu, aşağıdaki Çince atasözünde belirtildiği gibi genç kızlara sık sık hatırlatılır: “Anne baba evi erkek çocuklar için sahip olunan bir ülkedir ama kızlar için yalnızca bir lokantadır.” Ya da Korece atasözündeki gibi: “Evlendirilen kız artık akraba değildir.” Evden ayrılmak kızlar için bir tür kaçınılmaz kaderdir ve çoğu zaman onun çocukları da, erkeğin klanına ait olacaktır.⁵⁷ Kız, gelin gittiği ailenin de bir üyesi sayılmaz: “Bir kadın hiç kimsenin akrabası değildir” der, Kongo’dan bir Mongo atasözü. Elbette her şey kültürel sisteme bağlıdır. Atasözleri temelde konuya büyük aile çıkarı açısından bakar. Birçok kültürde, bir kızın kocasının ya da kocasının ailesinin gözetiminde hareket etmek ve yaşamak zorunda olması (bugün bile) onun kimliği üzerinde bir etki yaratmıştır. Böyle bir durumda kendi ailesine ve kocasının ailesine karşı geliştirmesi gereken birbiriyle çelişen sadakat bağları, kızları kırılganlığa ve belirsizlik içinde yaşamaya zorlar. Kızlarda oluşan böylesine kalıcı bir yabancılaşma duygusunu yönetebilmek, ancak egemen kuralların, koşulsuz olarak benimsenmesi ve bunlardan doğan mesajların içselleştirilmesi yoluyla mümkündür.

Dünyanın neresine gidersiniz gidiñ, atasözleri, kız çocuk doğurmanın erkek çocuk doğurmak kadar olumlu değerlendirilmediğini söyler. Örneğin Çin atasözleri bu konuda hiç ödün vermez ve son derece açıktır:

Tanrıça gibi on sekiz kız evlat, bir kambur erkek evladın yerini tutmaz.

On güzel kız bir sakat erkeğin yerini tutmaz.

Bir topal oğlan, altın gibi on sekiz kızdan daha değerlidir.

Aptal bir erkek evlat, becerikli bir kızdan iyidir.

Erkek çocuk doğurmak bir nimettir, kız doğurmak felaket.

Bir kız çocuk bir erkek çocuğun onda biri eder.

Ne var ki, neslin devamı önemli sayıldığından, başka seçenek olmadığı durumlarda kızlar da iyi karşılanır. Aşağıda, yine Çin’den bir atasözü böyle bir durumu anlatır: “İçinde balık olmayan bir gölde, karidesler çok değerlidir.” Bu atasözü, erkek çocuk olmayan bir evde, kızlar hakkında iyi konuşulur anlamına gelir. Ya da, “Hiç cıva bulunmayan yerde, kırmızı toprak değer kazanır.” Baş-

⁵⁷ Atasözlerinde bu travmalı ayrılığa kızların perspektifinden hiç bakılmamıştır, ama tüm dünyada kadın şarkıları ve öyküleri konuyu ele almıştır.

ka türlü söylersek, kızlar, hiç yoktan iyidir.

Erkek çocukların kızlara tercih edilmesi, Asya'da bulunan başka kültürlerde de görülür. "Bir erkek evlat bir sayılır; on kız evlat sayılmaz bile" (Vietnamca). Hindistan'dan bir Telegu atasözü kız çocuk doğmasını, işlenen bir günahın cezası olarak görür: "Başkaları hakkında yalan dedikodu çıkaranlar, kız çocuk doğurur."⁵⁸

Bir Yahudi atasözü, bir erkek çocuğu varsa bu kız çocuğu "nötralize" eder, der ama yine de bir kız çocuğun dünyaya gelmesini hiç hoşla gitmeyen şeylerle ilişkilendirir: "Bir erkeğe istemeyeceği üç şey sorulsa, cevabı şöyle olur: bahçesinde yaban otları, oğulları arasında bir kız ve şarabının içine sirke katılması." Buna karşılık Arapça bir atasözü de şöyle der; "Her kız çocuk bir avuç beladır." Arapçadan başka örnekler:

Kız doğduğunda evin eşiği kırk gün ağlar. (çok yaygın)

Kız çocuk, her zaman başa dert açar, sonunda kraliçe tahtına otursa bile.

Afrika'da da, yine aynı tercihin yapıldığı görülür: "Kız doğurmak bela doğurmaktır" sözü, Eritre'de Tigrinya dilinden bir örnektir. Ancak bununla birlikte, Afrika'dan gelen birçok atasözünde kız çocukların getirdiği avantajlara, örneğin ev işi görmelerine, ailelerine sadık olmalarına ve doğurma yeteneklerine değinilir.⁵⁹

Kızı olmayan ana kendini diri diri gömmelidir. (Ladino)

Kızı olmayan bir adam öldüğünde kimsenin haberi olmaz. [Bir baba öldüğünde arkasından ağlayan, yas tutan kişi onun kızıdır.] (Arapça)

Neslini kadınlarla devam ettiren bir klan hiçbir zaman yok olmaz. (Woyo dili/Kongo)

Sahra'nın güneyindeki kültürlerde başlık parası kuralına göre, müstakbel koca evlenmek için seçtiğin kızın ailesine para vermek zorundadır ve böylece bazı aileler hem kız hem erkek çocuk sahibi olmayı ister, çünkü kız için verilen başlık parasını daha sonra oğullarına gelin aldıklarında kullanacaklardır. Avrupa'da da (oğlanlardan çok) kız çocukların doğumunu aşağılayan birçok atasözü vardır:

⁵⁸ Doğacak çocuğun cinsiyeti hakkında tüm inançlar ve kehanetler insanlık tarihin başından beri tüm dünyada yaratılmıştır. İki "en beğenilen" (yani çocuğun tercih edilen cinsiyet olan erkek olması) çok eski kehanet, Mezopotamya'dan çıkmış: "Bir erkeğin penisi uzun ve kalın olursa: o adam erkek çocuk sahibi olur"; "Eğer kadının burnu simetrik ise erkek evlatlar [doğuracaktır]. Eğer bir erkek bir kadınla çorak bir yerde cinsel ilişkiye gireirse, kadının kız doğuracağına inanılır; eğer erkek kadınla bir tarlada ya da bir bahçede sevişirse (verimli, 'medeni') bir zemin üzerinde) kadın oğlan doğuracaktır." Marten Stöl, *Women's History*, Leiden 1955: 206).

⁵⁹ Bereket konusunun önemi üçüncü bölümde tartışılacaktır.

Bütün gece doğum sancısı çek, sonra kız doğur. (İspanyolca)

Ne kadar çok oğlan çocuk varsa Tanrı'nın lütfu o kadar büyük demektir; kızlar çoksa felaketlerin ardı arkası kesilmez. (Almanca)

Kız çocuk doğduğunda evin damı bile ağlar. (Bulgarca)

Bir kadın erkek çocuk doğurursa, evin duvarları bile bayram yapar. (Ermenice)

Dokuz erkek doğurmak bir kız doğurmaktan iyidir. (Estonca)

Yalnızca kızı olan [ve erkek çocuğu olmayan] annenin vay başına gelenler! (Sırpça/Hırvatça)

Birçok atasözü yalnızca erkek çocuklar yönünde bir tercih yapmakla kalmaz, erkek çocukların neden tercih edildiğini açıklayan nedenleri de belirtir. Olumsuz önermelerin altında yatan ana fikir, elbette toplumun geleneksel örgütlenme biçiminden kaynaklanır. Çoğu kültürde, gelin edilen kızların kaderi baba evini terk etmektir. O zaman, bu kızın ve onun çocuklarının baba evine angajmanı bitmiş sayılır yani ekonomik olarak “elden çıkarılmışlardır” çünkü artık o kocasının ailesine ait olacaktır. Oysa erkek çocuk, bunun tam tersine ailenin adını devam ettirir. Bunun anlamı, gelin alınan kızın, insanın kendi kızımdan daha önemli olabileceğidir. Bu konu üzerine söylenmiş atasözleri listesinin sonu yoktur: Kız çocuğu başka bir erkeğin kızı gibi gösterilir (Korece, Vietnamca); kızın kanatları vardır (Ladino); kız çocuk, kayıp çocuktur (Bengalce); ziyan (Çince), sigara külü (Arapça), ya da incir ağacı, çünkü meyve vermesi uzun zaman alan incir ağacı onu diken kişiye kazanç getirmez (Ganda dili). Yukarıdaki görüşler bir kız ailesinin, bir kez evlendirdikten sonra, kızlarına ilişkin beklentilerinin ne kadar az olduğunu gösterir.

Bir Çin atasözünün dediği gibi kız çocuğun kaderi “yüzünü dışarı çevirmektir”, oğlanınki ise “içeri çevirmektir”, bunun anlamı, erkek çocuk doğduğu evde kalacak, kız çocuk ise evden ayrılmak zorunda kalacaktır.⁶⁰

Kızların doğumu üzerine çok sayıda açıkça olumsuz atasözünün yanında, durumu biraz olsun hafifleten sözler de vardır. Yeni bir kız bebek doğduğu haberi geldiğinde, anne ile baba, kızın kabul edilmesini kolaylaştırmak için kibarca, gelecekte bir de oğlan doğacağı umudu dile getirir. Anneye, aşağıdaki türden cümlelerle cesaret verilmeye çalışılır: “Önce kız geldiye, arkadan mutlaka oğlan gelecektir” (Japonca), başka türlü söylersek, bundan daha iyisini yapmaktan umudunu kesme! Küçük kızın anne ile babasını neşelendirmek amacıyla söylenen bu sözler aynı zamanda, küçük kızın çok geçmeden evde annesine yardımcı olacağı ve ondan sonra doğacakların bakımını üstleneceğinin de altı-

⁶⁰ Aile içinde genellikle yalnızca erkeklerin toprağın ve taşınmaz mülkün mirasçısı olmalarının nedeninin açıklaması tam da budur.

nı çizer. Bir Kore atasözünde bu pratik avantaj çok açıkça ifade edilir: “İlk doğan kız eve sermaye getirir” ve bir Vietnam atasözü de bununla hemfikirdir: “En büyük kız kendinden küçük kardeşlerinin bakıcısıdır. “Böylelikle toplumsal cinsiyete bağlı işbölümü kalıpları doğum olduğu andan itibaren, büyük bir ustalikle sonraki kuşaklara geçirilir.

Bu tür belirsiz dilekler başka kültürlerde de vardır örneğin Yahudi geleneğinde, “Erkek çocuk doğmadan önce kız çocuk gelirse o ev kutsaldır atasözü, bir kız çocuğun doğumu üzerine söylenir. Müslüman geleneğinde de benzer bir söz vardır: “İlk çocuğu dişilik organıyla doğan kişi, Tanrı’nın sevgili kuludur.” Arapçada Peygamber Hz. Muhammed’e yapılan bir göndermede, kendini geri çekme ve alçakgönüllülük savunulur: “Peygamberimizin ideali bir kız ile bir erkek evlat sahibi olmaktı.” Bu, Allah ne verdiyse, insanların onunla yetinmesi gerektiği anlamına gelir ama aynı zamanda, doğumdan hemen sonra, dünyaya bir kız çocuğu getirmiş bir anneye söylendiği zaman, kızların erkekler kadar değerli sayılmadığını, eğer doğan çocuk erkek olsaydı daha yürekten karşılanacağını gösterir.

Aynı konu ABD’den gelen bir atasözünde de tartışılır: “Önce kız, sonra oğlan doğdu, demek ki bu aile iyi bir başlangıç yaptı.” Ya da Ganda halkının gönl almak için söylediği gibi: “Kız doğuran kadın, oğlanı da doğurmuştur.” Kız çocuk evlenince aileye bir damat gelecektir, anlamına gelir. Bir başka teselli biçimi de şöyledir: “Kötü huylu bir erkek çocuğun olacağına, iyi huylu bir kızın olsun ve sonra damadına güven.” Bu Oromo atasözü, önemli konular dururken önemsiz şeyler öne çıkartıldığı zaman söylenir: kızın önemi, onunla kimin evleneceğine bağlıdır. Bir koca bulmanın katma değerine bağımlı olmak, Bengaledede de ifade edilmiştir: “İyi huylu bir kız, on erkek çocuğa değer, eğer iyi bir damat bulabilirse.”

Genellikle, bir kadının prestiji erkek çocuk doğurmasına bağılıymış gibi gösterilir. Aşağıdaki Ruanda atasözü, erkek sahibi olmayan annelerin aşağı görülmelelerini ifade eden bazı Afrika atasözlerinin bir örneğidir: “Yalnızca kızları olan bir anne, başkaları gülmeden önce gülemez.” Etyopya ve Kenya’daki Oromolar da kız çocuk doğuran kadından şöyle bahseder: “Kız annesi, kızların şeyleriyle alay etmez.” Eğer toplumdaki norm kızları aşağı görmekse, erkek anneleri bu olumsuzluklar korosuna katılmaya eğilimli olabilir ama kız anneleri bunu nasıl yapar?

Erkek beklerken kız doğuran herkes için temel soru elbette şudur: Bir dahaki sefere ne olacak? Atasözlerinde dört kız çocuktan sonra bile iyimserlik baskın çıkar, en azından eski bir Çin atasözüne göre: “Dört kız, bir yatağın dört ayağı eder: bu, beşinci olarak gelen oğlana sağlam bir temel sağlar” - onun rahat yatakta doğması için! Ruanda’da bir baba cesaretini kaybetmemek için söy-

le der: “Adam hâlâ çocuk yapmaya devam ediyorsa, hiç kimse onu kızı var diye kötüleyemez.” Birkaç erkek çocuktan sonra bir, ama yalnızca bir kız doğurmak genellikle anne babayı çok mutlu eder. Ondan genellikle tekil şahıs olarak söz edilir:

Tek kızı olan ondan harikalar yaratır. (İspanyolca)

Kızı olmayan aile, ısınmayan bir fırın gibidir. (Korece)

Ne var ki çok sayıda kız çocuk varsa onların yükünün de çok ağır olacağı, özellikle hiç erkek çocuk olmayan ailelerde çok vurgulanır. Erkeklerin mali sorun yaratabileceğinden bahseden bir tek atasözü buldum: “Kızı olanın ekmeği olur ama oğlu olan bir gün dilenmek zorunda kalabilir.” Bu Katalan atasözünde kız evlatlar, aile işinde özellikle de tarlada çalışma kapasiteleriyle övgü toplar. Çalışkan kızların eve sağladığı kazanç bir Kuzey Amerika atasözünde de dile getirilir: “Çiftçinin şanslısı: ineğinin yavrusunun boğa, kendi çocuklarının kız doğmasıdır.” Böyle bir durumda, kızın evlenip evi terk etmesi daha da üzücü olur, çünkü Güney Afrika’dan bir Zulu atasözünün uyardığı gibi, “Evlilik onların verdiği desteği azaltır.”

Burada işaret edilen kızın kendi ailesi ve akrabalarına verdiği destektir. Bu durum, geleneksel olarak kadınların ev dışında çalışmalarının (en azından yüksek sınıflarda) tercih edilmediği Müslüman cemaatlerde önemli bir sorun oluşturmaz.

Başlık Parası ve Çeyiz

Kız babasının mumu sabaha kadar yanar. (Ladino)

Başlık parası da çeyiz de evlilikle bağlantılıdır ve mal değiş tokuşu olarak her ikisi de toplumsal, ekonomik sistemin bir parçasıdır. Başlık parası damadın ailesi tarafından gelinin ailesine yapılan resmi bir ödemedir (nakit para, sığır ya da başka madeni nesneler gibi armağanlar biçiminde olabilir) ve evliliklerini resmiyete dökmek anlamına gelir. Ancak bu servet gelinin kendisine gitmez.⁶¹ Bu alışverişte damadın ailesi, gelinin ailesine değerli mallar verir ve bunun karşılığında gelin üzerinde bazı hakların sahibi olur. Bu pazarlığın anlamı, bu evlilikten doğacak çocukların baba soyuna ait olacağı ve gelinin ailesinin gelin ettikleri kız üzerinde pek fazla kontrolü kalmayacağı anlamına gelir, böylelikle boşanma tehlikesi en aza indirilmiş olduğu gibi, bir zina durumunda istenecek tazminatın miktarı da artar.

⁶¹ Jack Goody, “Bridewealth and Dowry in Africa and Eurasia”, Jack Goody and S.J. Tambiah. *Bridewealth and Dowry*, Cambridge 1973: 6: “Bu, gelin için verilen bir servet, geline verilen değil.”

Bunun tam tersine, gelinle birlikte, damadın evine giden mala çeyiz denir.⁶² Bu bölümün Ladinolara ayrılan parçasında görüleceği gibi, drahoma ya da çeyiz konusu kız babalarının sıkıntı içinde, uykusuzlukla geçen gecelerini de bir ölçüde açıklar. Bir çeyiz toparlamak, ailenin tüm üyelerinin (yani babanın, diğer erkek kardeşlerin), genç kızın düzgün bir evlilik yapabilmesi için fedakarlıkta bulunması gerektiği anlamına gelir. Böylece, kız çocuk sahibi olmak pahalıya patlayan bir iştir ve bu nedenle çeyiz sistemi olan kültürlerde bir ailenin birden fazla kız çocuk sahibi olması, trajik ve sıkıntılı bir iş olarak gösterilir.

[Evde] iki akrep olması iki kız çocuk olmasından iyidir. (Arapça, Mağrip/Batı Sahra.)

Bir kız bir kızdır, iki kız yarım kız eder, üç kız elde var sıfır demektir. (İngilizce, ABD)

Bir kız çocuk, iyi kız olur; iki kız çocuk, yeter artık dedirtir; üç kız olursa fazla gelir; dört kız çocuk, bir de anne olunca, bir babaya karşı beş şeytan demektir. (Katalanca: aynı zamanda, İspanyolca, Arjantin)⁶³

Dünya, kadınsız da olamaz erkeksiz de, ama yine de, ne mutlu erkek çocuk babalarına, ne yazık, yalnızca kızı olan babalara. (İbranice)

Özellikle de çok kız çocuklu ailelerde, aileyi toptan perişan etmeden kızları uygun bir biçimde evlendirmek çok büyük çaba ister. Kızların bazıları, özellikle de daha az güzel olanları, sevmedikleri bir kocaya varmak zorunda kalabilir. Arapça bir atasözü bu durumu, pis sayılan bir hayvan olan köpek metaforu kullanarak çok kuvvetle vurgular: “Kız çocuğu çok olan baba, damat diye bir köpeğe razı olma tehlikesini göze almalıdır.” Erkek çocukların kızlara tercih edilmesi böyle bir sistemin doğurduğu bir mali sonuçtur. Ailenin karşı karşıya olduğu mali sorun aşılamayacak derecede büyük olmalı ki, bir genç kızın vakitsiz ölümü bile bir kurtuluş olarak gösterilir, Lübnan’dan Arapça bir atasözünde olduğu gibi: “Gelinlik çağına gelmiş bile olsa bir genç kızın ölümü hayırlıdır.” Açıkça belli ki, çeyiz, yoksul aile için büyük bir sorun. Bazı kültürlerde, aile malı “yabancılar” gitmesin diye, büyükler kuzenler arası evliliği teşvik eder:

Dayı kızı parayla alınmaz. (Arapça, Tunus)

⁶² A.g.e., 6, 7. Bu, “pazarlığın sonucudur ve özgül bir amacı var: kız evladı belirli bir arzu edilir damada bağlamak.” Anaerkil toplumlarda ataerkil toplumlara oranla daha düşük başlık parası istenir çünkü anaerkil toplumlarda gelinin ailesi daha fazla hakka ve etkiye sahiptir. Mülkün transferi, eşler üzerinde hakların devrinin karşılığına tekabül eder. Böylece başlık parası yoluyla gelen mallar, gelinin transfer edildiği yönün tam tersine akar.

⁶³ Bunun tam tersi anlama gelen bir mesaj veren benzer bir yapı ile karşılaştırınız. Estoncada erkek çocuklar için söylendiği gibi -ne kadar çok o kadar iyi-: “Bir oğlan varsa hiç yok demektir, iki oğlan varsa yarım oğlan vardır, üçüncü [oğlan gelirse] bir oğlan eder.”

Gel kuzen evlenelim, çeyizimiz aile içinde kalsın. (İngilizce, Jamaika)
Kuzeninle evlen, eğer başınıza bir dert gelirse, işin içine başka bir aile girmez. (Maori dili)

Kuzen evliliklerinin başka avantajları da vardır: Bir erkek, kuzeninin nasıl bir kadın olduğunu bilir. Öte yandan bazı Mağrip atasözleri böyle bir düzenlemenin aile kavgaları çıkartabileceğini de vurgular.

Kızların ne düşündükleri, atasözlerinde neredeyse hiç öne çıkmaz. Onun nasıl mutlu olacağına başkaları karar verir. Brezilya'dan Portekizce bir atasözü'nün şaka yoluyla ifade ettiği gibi: "İstedğin kişiyle evlenebilirsin, ancak bu kişinin kuzenin Manuel olması şartıyla." Kuzenler arası evliliği tavsiye eden Afar dilinde bir atasözü de şöyle der: "Kızın iyi huylusu mutludur," koca adaylarını akrabalar arası anlaşmalarla belirleyen kız da her zaman mutlu olur.

Başlık parası en başta Afrika'da, çeyiz ise Avrupa ve Asya'da görülür, gerçi Afrika'da, Hristiyan ya da İslam dinlerinin etkisinin kökleştiği yerlere de, çeyiz âdeti girmiştir. Kızları evlendirirken alınan başlık parası, ailedeki erkek kardeşlerin kız almasını mümkün kılar. Bu iki sistemi biraz basitleştirerek özetlemek gerekirse, başlık parası, kızın verilmesi karşılığında alınan bir bedeldir; oysa çeyiz, kızı vermek için ödenen bedeldir.⁶⁴ Böylece, içinde yaşadığınız kültüre göre kız vermek, ya para getirir ya da paraya mal olur.

Evlilikten sonra da kızların kendi aileleriyle birlikte yaşamaya devam ettiği anne merkezli kültürlerle ilişkin çok az atasözü vardır. Gana'dan bir Twi atasözü açıkça şöyle buyurur: "Çocuk babasına benzer ama klana [annesinin klanına] aittir." Minangkabau dilinde bir atasözünde babanın hafife alındığını gösteren, "bir ağacın gövdesinin üzerindeki bir tutam toprak" gibi örneklerle çok ender rastlanır.

Arap dünyası, Avrupa, Asya ve Latin Amerika'da, çeyiz sisteminin mali yönden yıkım getirmesi, birçok atasözüne büyük bir tehlike uyarısı olarak yansımıştır:

İç i kız dolu bir ev, yıkılmış bir evdir. (Arapça)

Çok sayıda kız çocuğu ve büyük bir bahçe en güzel çiftliği bile mahveder. (Almanca)

⁶⁴ "Çeyiz aslında Avrupa ve Asya ile sınırlıdır. Afrika'da yoktur ancak, bu kıta İslam dini ve başka evrensel dinler tarafından istila edilmiştir. Bununla birlikte Fransızca ve İngilizce konuşulan alanlarda *dot* ve *dowry* [çeyiz] genellikle başlık parası yerine de kullanılır" (a.g.e. 22). Burada yalnızca ana kuralları tartıştık. Aynı kültür içinde bile çok geniş çeşitlemeleri vardır. Hâkim olan ilke (eskiden olduğu gibi günümüzde bile devam ediyor) bir erkek bir kızla evlenmek isterse, genellikle, kızın ona başka bir erkek, ya babası ya da abisi tarafından verilmesi gerekir (Claude Lévi-Straus, *Anthropologie Structurale*, Paris 1973) ve genç kadınlar, erkeğin statüsünün şanını yüceltmek uğruna değiş tokuş edilir (Georges Balandier, *Anthropologie*, Paris, 1974).

Beşikte kız çocuk, sandıkta çeyiz demektir. (Rusça)

Zarif kızları olan bir aile, hırsızların en kötüsüdür. (Çince)

Bir kralın bile beşten fazla [kız] çocuğu olursa, sonunda dilenci olur. (Tamilce)

Üç kızın varsa, servetini tükenmiş bil. (Japonca)

Kızını evlendiren adam meteliksiz kalır. (Portekizce, Brezilya)

Yoksullar kızlarını evlendirmez. (İspanyolca, Venezuela).

Sayıcı hiç de az olmayan bu tür atasözlerine yansıyan yakınmaların haddi hesabı yok: Tek bir kız çocuğun doğumu, “kasanızın yedi kez soyulması” gibidir (Lehçe); bir kızdan fazlası, yoksulluk demektir (Romence); kızlarla dolu bir ev, “ekşimiş bira dolu bir kiler” gibidir, yani yoksulluğa mahkumdur (Hollanda-ca); bir kızın yalnızca giysileri “bir hasadın gelirini yutar” (Katalanca) vb. Bir Kore atasözüne göre, “Üç kızı olan kişi, gece evinin kapısı açık yatabilir.” Babanın hırsızdan korkmasına gerek yoktur çünkü kızların evlenmesi o kadar büyük masraf gerektirir ki evde hırsızın çalabileceği hiçbir değerli eşya kalmamıştır. Son olarak, Hindistan’da Bhojpuri dilinden bir örnek verelim, kız evlendirmek tıpkı kuyu kazmak kadar zorlu ve pahalı bir iştir.

En kötü ve en korkulan senaryo, evlendirilen kızın kocası tarafından baba evine geri gönderilmesidir. Bunu önlemek için, belki yalnızca çok değerli evlilik armağanları vermek dışında yapılacak hemen hemen hiçbir şey yoktur: “Armağanlar sayesinde, gelin geri gönderilmedi” (Bulgarca); “Bir çuval dolusu parayla çirkin kızlara da koca bulunur” (İsveççe). Paranın faydası vardır ama bir garanti değildir. Birkaç yıl geçtikten sonra bile gelin giden kız geri gelebilir, babasını fena halde üzmeğe pahasına: “Kafam rahat etsin diye kızı evlendirdim sonra bir de baktım ki, geri dönmüş, üstelik peşine dört de çocuk takmış” (Arapça, Lübnan). Kız evlat için üzmek bir babada kalıcı izler bırakır: “Kızı olan çabuk kocar” (Türkçe). Bu nedenle bir İspanyol atasözü şunu tavsiye eder: “Kızına iyi bir teklif gelirse, babasının pazardan dönmesini bekleme.” Kadının güzelliği pazarlığı yoluna koyar. Kızın talibi, kızın dış görünümünü beğenmişse, baba küçük bir çeyizle veya hiçbir şey vermeden onu başından atabilir: “Güzellikten hoşlanıyorsan, çeyizin miktarını tartışamazsın” (Arapça). Bu Avrupa’da da çok yaygın bir fikirdir:

Kızın güzelliği çeyizinin yarısı eder. (Rusça)

Genç, güzel hanımların para çantasına ihtiyacı yoktur. (Almanca)

Güzel doğan evli doğar. (İtalyanca)

Güzellik, yüze giyilen çeyizdir. (İngilizce /Britanya)

Çirkin kızların fazladan paraya ihtiyacı vardır ama güzel ya da çirkin, çok var-

lıklı bir gelinle evlenmek her zaman tehlikelidir. Gelinin önemli miktarda mal mülk getirdiği durumlarda evlilik ilişkisinin doğası değişecektir çünkü varlıklı bir gelin ilişkide daha fazla söz hakkına sahiptir: “Büyük çeyiz, dikenle dolu bir yatak demektir” diye uyarır bir İngiliz atasözü. Bir Belarus atasözü de konuyu tersinden ele alır yani damat zengindir ama çekici değildir: “Eğer hayat zevkli değilse, gümüşlerin ne önemi var?” İbranicede her iki durum için de uyarı yapılmıştır: “Para için evlilik şeytanın işidir.” Kıza gelince, onun, iki aileden, iki erkek arasında edilgen bir değişim nesnesi olması beklenir, Çinlilerin dediği gibi: “Bir kadın evlenmeden önce babasının sözünü dinler; evlendikten sonra kocasının” ya da Korelilerin dediği gibi: “Bir kızlar bir de su, onlar, nereye gönderilirlerse oraya gider.”

Bekaret ve Namus

On iki yaşına gelene kadar kızının saçını tara, on altı yaşına kadar gözünü onun üzerinden ayırma, on altı yaşından sonra her kim olursa olsun onunla evlenecek adama teşekkür et. (Çekçe)

Bir bakirenin İbranicede şiirsel bir tanımı şöyledir: “Taçyaprakları henüz açılmamış bir gül.” Birçok kültürde kızların gelinlik çağı, yaklaşık on beş ya da bazen on yaş gibi çok erken başlardı (hâlâ öyle olanlar da var). “Bir kız çocuğu testiye ağzına götürmeyi öğrendiği zaman annesinin karnında taşıdığı şeyi taşımaya hazır demektir” (Arapça, Mağrip). Bir yorum da çöl kızlarının erken geliştiğini buna ilave eder. Tamiller arasında eskiden on yaşına varmadan kızların evlenme çağına geldiği kabul edilir ve genellikle yaşlı erkeklerle evlendirilirlerdi. Bu Tamil atasözü çocuk gelinler fenomenine değinir: “Gelin büyümeye başladığı zaman, kocası ölür.” Eski Mezopotamya’dan çok erken çocuk evliliklerine ilişkin bir atasözünde, ergenlik çağına erişmemiş bir kız “olgunlaşacak zamanı bulamamış ekmeğe” benzetilir.⁶⁵ Rusya’da çiftler arasındaki yaş farkına daha çok ironiyle yaklaşılır: “Gelin doğduğunda, damat çoktan ata biniyordu.” Brezilya’dan Portekizce bir atasözü fiziksel olgunlukla, ruhsal gelişmemişlik arasındaki uçurumu vurgular: “Bir genç kız ananasa benzer: üstü hamdır

⁶⁵ Bakınız Edmund I. Gordon, *Sumerian Proverbs: Glimpses of Everyday Life in Ancient Mesopotamia*, Philadelphia 1959: 452. Aynı kültürde, çocuk gelinlere başka eski göndermeler de vardır. (Bunları en az MÖ 2500 yılından kalma kil tabletler üzerinde görürüz ancak, o atasözleri daha eski sözlü kültürlerden kalmış olup sonradan yazıya geçirilmiştir) Örneğin, çok küçük yaşta kızlarla evlilik ilişkisi kurulması tabusundan bahsedilir: Ergenlik çağına girmemiş bir kız çocuk kocasının kucağına oturmamalıdır (a.g.e: 47). Bir başka çeşitleme, çocuksulukla “kocasının kucağında yellenmekten” bahseder (bakınız Bendt Alster, *Proverbs of Ancient Sumer: The World’s Earliest Proverb Collections*, Bethesda 1997, Vol I: 9). Sümerlerin bu gibi konularda çok titiz ve dikkatli olduklarını, eski bir atasözünden anlıyoruz: “Hatırlanabilen en eski zamandan beri görülmemiş bir şey: genç bir kız kocasının kucağında yellendi.” Bu atasözü kızın çok genç evlendirildiğine işaret eder. Morten Stol’a bu konudaki yorumları için teşekkür ederim.

ama altı yeterlidir.”

Atasözleri, kızların evlenene kadar “bozulmamış” olmalarının önemi üzerinde durur. kızların evlilikten önce bekaretlerini kaybetmesi her zaman ve her yerde karşımıza çıkar çünkü, bir Sorbca atasözünün dediği gibi, “kaybolan bekaret için şifacının ilacı yoktur.” Yitirilen masumiyet bir kızın adını lekeler ve iyi bir koca bulma şansını azaltır: “Bir kızın namusu onun çeyizidir” der, Hindistan’dan bir Tamil atasözü ama bundan da önemlisi bu değerli hazineyi kaybettiği için tüm ailenin onurunu ve özellikle de babanın saygınlığını lekelemiştir.

Bir babanın bakış açısından, Fas’tan bir Berberi atasözü, kızların zaten her zaman insanı küçük düşürdüğünü belirtir. Brezilya’dan Portekizce bir atasözü faciayı şöyle ifade eder: “Rezil olmuş bir genç kız, tüm ailesinin onurunu zedeledir.” İyi ailelerin ahlaklı, dürüst kızları evden dışarı çıkmamalıdır. Endişeli babalar, kızlarının onurunu kendi onurları gibi korumaya uğraşır çünkü kendi adlarının temiz kalması kızlarının namusunun bozulmamasına bağlıdır:

Eğer kızın sokaklarda geziyorsa, bir kontrol et bakalım namusun yerinde duruyor mu? (Arapça, Tunus)

Çiçek koparılmış sapı çiğnenmiş. [Sap, kızın ailesi anlamına gelir.] (Malayca)

Para da, kızlar gibi, bahçede yatmamalıdır. (Creole dili, Haiti)

Kız evlat bir hazinedir ve gecelerin uykusuz geçmesine neden olur. (Ladino)

Babalar şu ikilem içindedir: ya kızı erkenden evlendirmek ya da hiç evlendirememek. İlk çıkan talip sıradan biriye, insan bir sonrakinin daha iyi olacağından nasıl emin olur? Burada iki tehlike vardır: Biri, kızın namusunu kaybetmesi (daha kötüsü, hamile kalması) ve böylece, “değerini” de kaybetmesi; öbür tehlike ömür boyu bakir kalması, evde kalmış kız olmasıdır ki bu küçümsenen hatta alay edilen bir durumdur. Böyle bir şeyin olması ya babanın, daha iyi bir kısmet çıkar beklentisiyle bütün talipleri reddetmesine ya da kızını çok sevdiği için imkansız istemesine bağlıdır: “Kızını evlendirmek istemeyen baba, onun fiyatını yükseltir” (Arapça, Lübnan). Dünyanın çeşitli yerlerinde, özellikle Avrupa’da bu tehlikeli senaryo karşısında uyarıda bulunan çok sayıda atasözü vardır:

Yalnızca üç şey beklemeye gelmez: kızın evlendirilmesi, ölünün gömülmesi ve misafirin karnının doyurulması. (Farsça)

Ölüler ve kız evlatlar evden çabuk çıkarılmalıdır. (Hollandaca)

Kız evlatlar ve cansız balıklar depoda saklanacak mal değildir. (İngilizce/İskoçça, Britanya)

Kızlar ve yumurtalar saklamaya gelmez. (Almanca/Lüksemburg lehçesi)
 Kızlar at gibidir, onları gençken vermezsen şanslarını yitirirler. (İtalyanca)
 Armutların tadı ve hanımların gençliği uzun sürmez. (Frizce)

Erkekler her zaman bir eş bulabilir, yaşlandıklarında bile, ama kızların evlenmesine gelince iş değişir, çok kısa bir süre içinde onlar için vakit “artık çok geçtir”: “Oğlanı istediğin zaman evlendir, kızı ise mümkün olduğu an”, Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika, Karayipler ve Arap dünyasında çok sevilen bir atasözüdür. Kızlar -tıpkı yumurtalar, salatalıklar, meyveler, hatta ölümler gibi- “saklanacak mal” değildir ve vakti gelince anne babaları onları hemen evden çıkarmalıdır: “Paskalya gelince elmaların, otuz yaşını geçen kızların tadı kalmaz” (Fransızca, Almanca, Lüksemburg lehçesi). Bir kızın evlenmesi öylesine önemlidir ki, İbrani’de bir atasözü, şöyle bir tavsiyede bulunur: “Eğer kızın yaşlanıyorsa, evdeki köleni azat et ve ikisinin evlenmesine izin ver.” Bir Tamil atasözü de anne babaları aynı yönde zorlar: “On yaşından büyük bir kızın, evlendirilmesi gerekir, gerekiyorsa bir paryayla.”

Evlilik ne kadar ertelenirse, kızın baştan çıkarılma olaylarıyla karşılaşma tehlikesi de o kadar büyür. Kızın namusu, çok hassas olduğu kadar kutsaldır da. Çok çeşitli kültürlerde bekaretin dayanıksızlığını anlatmak için cam ya da kristal metaforları kullanılır.

Kızlar ve camlar her zaman tehlike altındadır. (Almanca)
 Bir kız incecik bir camdır. (Osetçe, Rusya Federasyonu)
 Kızlar kolay kırılan porselendir. (İngilizce, ABD)
 Bir kız kristal gibidir: kırılırsa bir daha toparlanamaz. (Ermenice)
 Bir şişe ağzı balmumuyla mühürlüyken [iyidir], bir kız da, kızlık zarı yerindeyken. (Arapça, Mağrip)
 Bekareti bozmak cam kırmak kadar kolaydır. (Korece)

Bu son atasözünü izleyen bir yorum vardır: “Eski görgü kurallarına göre, evlenene kadar kızların gonca gül tazeliğini korumak için, karşı cinsler birbirinden uzak tutulurdu.” Bu tazeliğin bozulması nasıl önlenebilir? Tehlikeler sayılır gibi değil. Kızın el değmemiş kaldığından nasıl emin olunur? Bir İspanyol atasözüne göre, “Saç ve bakireler, her ikisi de çoğu zaman sahtedir.” Bunun yanı sıra, bir kız ne kadar güzelse, bakire kalması da o kadar güçtür düşüncesi de oldukça sık işlenen bir konudur.

Bir bakire, bir de Noel zamanı sıcacık bir güneş, ender bulunan şeylerdir.
 (Danca)

Bir kızın namusu kar gibidir; eridiği zaman beyazlık artık görünmez.

(Romence)

Bekaretle güzelliğin yan yana bulunması çok ender bulunan bir şeydir.

(İbranice)

İffet [yalnızca] hiç kimsenin istemediği kızda bulunur. (İngilizce, ABD/Hollandaca)

Atasözleri kızların bekaretlerini kaybetmelerine neden olacak sürekli tahriklerle karşı direnmeleri gerektiğinde ısrar eder. Eğer biz kız hakkında “artık temiz değil” (Endonezce) deniliyorsa, bu, o kızın onu “kaybettiği” ve bu nedenle kendisinden iğrenildiği anlamına gelir. Birçok dilde atasözleri, kızların kendilerini “el değmemiş” olarak saklaması gerektiğini tekrar eder; bu onun kendi sorumluluğudur ve başaramazsa onun suçudur. Böyle bir kızın çevresi tehlikelerle doludur, her ne kadar bir Hollanda atasözü şu yorumu yapsa da: “Genç bir bakire, bekaretinin yangında zedelenmesini istemez.” Bir Pencap atasözüne göre o, evin içinde bile tehlike altındadır: “Bir bakire, ana baba evindeyken bir öbek hamur gibidir; bahçeye koysan kargalar gagalar, içeride tutsan fareler kemirir.” Bu türden “gagalama” ve “kemirmeleri” engellemek için ve genç kızın edep, gösterişsiz tavırlar içinde olması için çeşitli öğütler verilir. Ancak görünen o ki, atasözleri genç erkeklerin bekaretinin kaybolması konusunu pek fazla dert etmiyor, oysa bekaret ve namus bağlamında sevişmenin iki kişi gerektirdiği hiç dikkate alınmıyor ve sorumluluğu paylaştırmak hiç düşünülmüyor:

Bir sarılma, bir gerdanlığı koparır. (Peştuca)

Öpülmeye değer bir kız, kolayca öpülemez. (İngilizce, ABD)

Değerli olan kız, masumiyetini [bekaretini] koruyan kızdır. (Nepalce)

Bir kız yalnızca bir kez gebe kalır. (Ruanda dili)

Seni alıp uzaklara uçuracak erkek gelene kadar yuvandan çıkma. (Arapça, Mağrip)

Bekareti önemsiz sayan atasözü yoktur. Burada bir olağandışı örnek verelim: “Gerçekten âşıkсан, onun bakir olup olmamasını düşünmen gerekmez” (Creole dili, Haiti). Oysa atasözlerinin çoğu bir kızın evlenmeden önce “bir ayıp yapmasını”, özellikle böylesi bir “namussuzluktan” sonra gebe kalmasını bir kepa-zelik olarak görür.

Onaylamama genel bir tavidir. Bir Estonya atasözü faciayı iğrençlik olarak anlatır: “İlişki bitti, kaltak bir köşeye çekildi, çocuk kucakta, memeler sütle dolu.” Bu tür kızlara eskiden “günahkâr” denmesi, Hristiyan Avrupa’da da, İslam kültürlerinde olduğu kadar yaygındı: “Gizlice günaha giren, doğumu ka-

munun önünde yapar” (Dargın dili/Tatarca). Skandalın varacağı boyutlar her çeşit tonlamayla söylenmiş, kızlara, bir anlık düşüncesizliğin uzun vadeli sonuçları olacağı anlatılmıştır:

Denize ağ atan, balık yakalamak ister. (Creole dili, Martinik)

Beş dakikalık haz için, dokuz ay işkence çek. (Portekizce, Brezilya)

Biz gelini göklere çıkardık ama hamile olduğu anlaşıldı. (Arapça, Tunus).

Sabırsız bakire, gelin olmadan anne olur. (İngilizce, ABD)

İyi dans ettiği için övülen kız, evlilik dışı gebe kalırsa, hakkında dedikodu yapılır.

(Oromo dili)

Namibya’dan Nama dilinde bir atasözüne göre, işi gebe kalmaya vardır bir kız, hayat boyunca iyi bir koca adayı bulmak şansından vazgeçmiştir: “Hamile kadın, mutfağa giren ilk zevce olmayacaktır” (hiçbir zaman kabile şefinin birinci karısı olamayacaktır). Bu konuda dünyanın her köşesine yayılmış, çok çeşitli uyarılar vardır.

Çamaşır yıkama yerine hiç gitmezdi [kızlar için tehlikeli olduğu bilinen bir yer] - ama yine de ... (Mapuche dili, Arjantin, Şili)

Bir zamanlar... geriye yalnızca hamilelik kaldı. (Rusça)

Çocuğu yaptıktan sonra boşuna sırtını kaşıma. (Danca)

Sık sık öpüşmek sonunda çocuk getirir. (Romence)

Çeyizinizin kötü olması, kötü bir armağandan [yani evlilik dışı hamilelik] iyidir. (Fulfulde dili)

Bol bir palto ve hamile kızla evlenmeyi kabul eden bir erkek bulunsa bile cemaatin kin dolu dedikodularının önüne geçilmez:

Güzel bir elbise, ayıbı saklamaz. (Sırpça)

Kızın paltosu, komşuların dedikodusuna malzeme olur. (Katalanca/
Fransızca)

Bu tür yorumlar temelde her zaman kızı hedef alır. Yalnızca bir atasözünde, istenmeyen bir hamilelikten şikayet eden bir erkeğe rastlıyoruz: “Bir bakireyi hamile bırakan adam, ondan sonra gökte çıkan her yeni aydan nefret eder” (Oromo dili). Güvenli bir doğum kontrolü yöntemi olmayınca, düğün gününden önce sıkı disiplin içinde davranmak gerekir ve önceden yapılması gereken ciddi anlaşmalar vardır: “Küpeler gelmeden öpücük yok” (Katalanca, Fransa). Yüzükler gibi küpeler de nişanlılık armağanıdır ancak bir Arap atasözünün kızla-

ra hatırlattığı gibi, nişanlanmış erkekler her zaman sözlerini tutmaz: “Küpe armağan edeceğine söz vermiştin, ben de kulaklarımı deldirmiştim; küpeleri vermedin, bana boşu boşuna acı çektirdin.” Bir Hollanda atasözünün belirttiği gibi bu birleşme nikah kıyılarak ve düğün töreni yapılarak resmileştirilmelidir: “Samanlıkta evlenmek harika bir şeydir ama kilisede evlenmek sonsuza kadar bir gerçek olarak kalır.”

Bir eşin seçilmesi piyango bileti almaya benzer: “Evlilik ve idamı belirleyen, yazgıdır” (İngilizce, Britanya). Yahudi-Hıristiyan kültürlerinde evliliklerin cenette yapıldığı ima edilir. Tanrı, yazgı ya da yükseklerdeki bazı başka güçlerin iki insanı biraraya getirdiği düşünülür, Endonezya’dan şu atasözünün metaforla anlattığı gibi: “Denizde balıklar, dağda *asam* ağacı, birbirleriyle yemek tenceresinde karşılaşır.” Kızlarının alın yazısının ne olduğunu anlamak için anne babalara, yalnızca bekleyip görmek düşer: “Evlilik dersen, seni evlendiren benim; ama nerede benim şansım dersen, onu ben nereden bulayım?” (Arapça).

Evde Kalmış Kızlar

Sevmediğin bir kocayla yaşamaktansa, evde kalmış kız olmak daha iyidir.
(Rusça)

Toplumsal beklentilere uymayı reddedenler, dedikodu konusu olur ve küçümseilir. Yalnız yaşayan kadınlar, (evlenmemiş kadınlar, dullar, fahişeler) “sapkındır” ve bu nedenle onlardan şüphe edilir. Evlenmemiş kızları aşağılamak için onlara, “rafta kalanlar” denir. Gana’dan Adangme dilinde bir atasözü onların kaderini kaba hatlarıyla çizmiştir: “Evlendirilemezse, incir ağacı gibi olur.” Bu, herkesin onun bedeninden faydalanacağı anlamına gelir çünkü “ulaşılması kolaydır.” Tıpkı bahçe kapısının yanındaki ya da yol kenarındaki bir incir ağacından herkesin incir toplayabilmesi gibi. Evlenmemiş bir kızın, “treni ya da vapuru” kaçırma tehlikesi içinde bulunduğu vurgulanır ve evde kalmış kızlar, “aysız bir gece” (Bengalce) ile ilişkilendirilir; “Henüz vergisi ödenmemiş bir çuval pirinç” (Çince); “üstünde hurması olmayan, hurma ağacı” (Arapça); “dizginsiz at” (Türkçe) ve bu gibi şeyler. Durumu kabullenmek dışında hiçbir şey yapılamaz; bir Ladino atasözü örneğinin vurguladığı gibi, toplum başka seçeneklere hoşgörü göstermez: “İnsanı utandırıp alay konusu yapmasaydı, hiçbir bekar [kadın] kanopi altına girmezdi”, burada kanopi, Yahudi düğün törenlerinde, gelinle damadın altında durduğu, dört direk tutturulmuş örtü anlamında kullanılmıştır. İbranicede evde kalmış bir kız, çorak toprağa benzetilir, Marcacada ise, “adresine ulaşamayan mektup” olur. Toprak işlenmek, mektup adresine ulaşmak zorundadır, çünkü “Evde kalmış kızı yönetmek çok güç bir iş” (İspanyolca, Arjantin). Bir Bulgar atasözüne göre, “Evde kalmış kız olmak,

kötü bir evlilik yaşamaktan daha beterdir” ve kızlar genellikle bu baskıya boyun eğer: “Bize evde kalmış kız denmesin diye evlendik, kısır denmesin diye oğlan doğurduk” (Ladino, Fas).

Daha ileri yaştaki evlenmemiş kızlar belli ki, evlilik normuna bir olmazsa olmaz gibi bakmamıştı. Birçok toplumda, bir kadın olarak yalnız yaşamak, sizde kadın olarak bir şeylerin yerinde olmadığı anlamına gelirdi (hâlâ da çoğu zaman bu anlama gelir): Görünüşünüz, davranışınız, sağlığınız gibi şeylerden birinde, bir bozukluk olduğu düşünülürdü. Böyle olmasaydı, bazı erkekler “eş olarak almak” üzere size ilgi gösterirdi. Bir Arapça atasözünde, evlenmemiş bir kadın, yolda düşürülen bir nesneyle karşılaştırılır, şansı varsa biri görüp onu alacaktır, yoksa kimsenin gözüne çarpmayacaktır: “Düşen her şey birisi tarafından kaldırılır, evde kalmış bir kız bile bazen talihlidir.”

Yukarıdaki tüm örneklerde, öznenin kim nesnenin kim olduğu, kimin seçtiği, kimin seçildiği, kimin reddettiği, kimin reddedildiği, kimin alındığı, kimin bırakıldığı apaçık ortadadır. Sonuza değin “yemek artığı” gibi kalma endişesi duyan ve bekleyip de görmesi gereken kişi olarak kız kardeşlerin en büyüğü gösterilir. Öte yandan yaşlı bir bekar kadın için bütün umutlar tükenmiş değildir tezi de ileri sürülür:

Mutluluk yaşlı evde kalmış bir kadının da yüzüne güler. (Digor dili)

Evde kalmış yaşlı bir kadın evlenirse genç bir zevce olabilir. (Macarca)

Evliliği benimsetmek için yapılan zorlu promosyonlara rağmen, evlenmemiş kız olarak kalmanın bazı avantajları olduğunu savunan birkaç atasözü de vardır. Her şeyden önce, kocan yoksa onu kaybetmek diye bir dert de yoktur; ikincisi aşkın eğilimi, düğünden sonra ortadan kaybolmaktır; ve üçüncüsü, karısına kişi olarak hiç ilgi duymadığı halde onun yaptığı işlerden yararlanan bir kocaya kölelik etmek ağır bir iştir:

Evlenmemiş kadınların dul olma tehlikesi yoktur. (Ladino)

Evli tavuk gagalar, evlenmemiş tavuk gagalar. O zaman evlenmemişi daha iyidir: hiç değilse, kendinden başka galeyayacak birini bulamaz. (Fulfulde dili)

Kötü bir evlilik yapana göre evde kalmış bir kızın hayatı daha iyidir. (İspanyolca, Meksika)

Beş para etmez bir kocanın karısı olacağına, dürüst, yaşlı bir evde kalmış kız ol, daha iyidir. (Estonca)

Yine de mesajların çoğunda ağır basan olumsuzlamadır: Evde kalmış kızlar hor

görülür ve onların hakkında olumsuz konuşulur. Hiç evlenmemiş bir kadından ne kadar nefret edilebileceğini çok iyi gösteren bir Minyanka atasözü vardır: “Yapacak daha iyi işi olmayan gitsin, evde kalmış kızın mezarını kazsın.”

Düğün Günü

Hanım kız, gelinliğine bakıp da çok sevinme; onun arkasında çok dert saklıdır. (Arapça)

Düğün, bir kızın hayatının en önemli günü gibi gösterilir. Geri dönülmez bir nokta olduğundan, o gün duygularla doludur, öncelikle gelinin kendisi için böyledir bu: “Düğün yemeğinde en az yemek yiyen kişi gelindir” (İspanyolca, Porto Riko). Ve gelinin annesi için de aynı derecede duygu yüklüdür: “Her gelin annesinin gözünde çocuk gelindir” (İngilizce, ABD). Gelinin bu kadar iş-tahsız olmasının nedeni, tüm dikkatlerin üzerinde toplanmasıdır. Ansızın, bir kız için kural dışı sayılan bir biçimde kamusal bir kimliğe bürünmüştür ve bu durum yalnızca o günle sınırlıdır. Düğün gününün sonunda o da sona erer: “Gelin yalnızca bir gün saygı görür” (Çince).

Rusça bir atasözü hiç çekinmeden “Her gelin bir damat için doğmuştur” der. Düğün günü gelinin hayatını belirleyecek kadar önemli bir gündür çünkü birçok kültürde genç kız o gün anne baba evini sonsuza dek terk eder. Bir Hint atasözünün deyişiyle: “Bir kız, baba evini gelin arabasıyla terk eder ve ancak tabutunun içinde geri döner.” Düğünde herkes onun görünüşü hakkında bir şeyler söyler ya da arkasından dedikodu yapar:

Gelinin kurbagadan farkı yok ama düğün fırtına gibi. [Gelin önemsiz, ama düğün büyük, göz alıcı bir gösteri.] (Arapça)

Çirkin gelin duvağına çok para harcar. (Hollandaca)

Gelinimizin hiçbir kusuru yok, körlüğü, sivilceleri ve hastalık nöbetleri dışında. (Farsça; aynı zamanda, İbranice/Ladino)

Eğer gelin çirkinse annesinin güzelliğinden bize ne? (Peştuca)

Bir gelinin düğününde taktığı inciler daha sonra ağlayarak döküleceği gözyaşlarıdır. (İspanyolca)

Bir gelinin gözlerinden dökülen yaşların kötüye işaret olmadığına inanılır; tam tersine, Çin’den Rusya’ya, Rusya’dan ABD’ye kadar her yerde, düğün gözyaşları mutlu bir evliliğin habercisidir:

Ağlayan gelin, yüzü gülen bir zevce olacaktır; gülen gelin ise ağlayan zevce. (Rusça)

Düğününde ağlamayan gelinin talihi açık olmaz. (Çince)
Hüzünlü bir gelinden mutlu bir zevce olur. (İngilizce, ABD)

Geleceğin nasıl olacağına ilişkin bazı tahminlerin, düğün gününde havanın nasıl olduğuna bakılarak yapıldığı da görülür. Güneşli bir hava, mutluluğu müjdeler ama bazen yağmur da olumlu bir işarettir:

Ne mutlu güneşli günde evlenen geline, ne mutlu yağmur altında gömülen ölüye. (İngilizce, ABD).

Düğünde yağmur yağması iyiye işarettir. (Rusça)

Düğünde gelinin kucacağının yağmurdan ıslanması, çabuk hamile kalacağının işaretidir. (Hollandaca)

Gelinle damadın ayakları ıslanırsa, bir yıl geçmeden üç kişi olurlar. (Fransızca)

Düğün gecesinde bile damada ne kadar güvенеebilirsiniz? “Süslenmek zorunda olan yalnızca kadındır ve yalnızca bir kız damadı kaybeder” (Vietnamca). Daha birçok dert vardır, hele evde baba yoksa: “Kızın babası yoksa onun evliliği evin dışında da tartışılacaktır” (Oromo dili). Bu atasözünün ait olduğu kültürün âdetlerine göre, böyle bir kızın kaçırılma ihtimali yüksektir: Her zaman sahipsiz bir insandan yararlanmaya çalışan olur. Anlaşılan o ki, bir kız, evlenmeden önce, evlilik sırasında ya da evlilik sonrasında başına geleceklere hazırlıklı olmalı. “Gelin düğünü için giyinirken bile kiminle evleneceğini bazen bilmez” der, Arapça bir atasözü. Bu demektir ki, gelinle damadın ailesi arasında yapılan resmi anlaşmaya rağmen, kızın kaçırılma ihtimali vardır ve bu kaçırılma her zaman kızın isteği dışında olmayabilir.

“Bir kuzenin, gelini atın sırtından çekip alma hakkı vardır” atasözü aynı konuda bir başka Arapça örnektir: Düğün günü kızı kaçıır ve böylelikle onunla evlenme hakkı olduğunu iddia edebilir. Ne yazık ki bu kaçırma işi yalnızca kuzenlere bağışlanmış bir hak değildir, gelin büsbütün yabancı biri tarafından da kaçırılabilir. Onun bu tür olaylar karşısında bağışıklık kazanması için, Bengalce bir atasözü, kızlara, kolayca canlarının yakılmasına izin vermemelerinin öğretilmesini öğretir: “Kızını çok şımartma, ya bir gün bir Türk tarafından kaçırılırsa?” Düğün sırasında, damadın rakipleri tarafından gelinin kaçırmasına işaret eden bir atasözüdür bu. Gelini kaçırma göreneğinin Şili’deki Mapuchelardan, İskoçya’ya ve oradan Yeni Gine’ye kadar uzanan çok farklı kültürlerde eskiden olduğu gibi bugün de var olduğu anlaşıyor.⁶⁶

⁶⁶ Gelin kaçırma konusunda daha ayrıntılı bilgi için, bakınız: Gisela Völger ve Karin von Welck, *Die Braut: geliebt, getauscht, geraubt: Zur Rolle der Frau im Kulturvergleich*, Köln 1985: Vol. I 102-107.

Bir başka anlaşılır dert de, birçok kültürün geleneğinde olduğu üzere, gelinin bundan böyle birlikte yaşamak zorunda olduğu damat ailesinden duyduğu korkudur. Arapçada görmüş geçirmiş, kederli yaşlı kadınlar, genç kızın düğün günündeki masum sevincini sulandırmaya çalışır. Gelinlik ve düğün armağanlarının arkasından gelen sorunları yaşamışlardır. Japonca bir atasözünün sözleriyle: “Yakalanan balık artık yemlenmez.” Birçok atasözü, gelini bekleyen parlak geleceği güçlü bir biçimde ifade eder, örneğin şu Farsça atasözü, gelin, damadın arkasından yürüyerek kayınlarının evine girerken söylenir: “Koca evi yedi fıçı safrayla doludur”.

Atasözlerinde genç kızlarla yaşlı erkeklerin evliliklerinden sıkça bahsedilir ve bu tür evlilikler genellikle tavsiye edilir, oysa bunun tersi, yani yaşlı kızlarla genç erkeklerin evliliği hiçbir zaman tavsiye edilmez. Yaş farkı çok çeşitli biçimlerde dile getirilir. Yunancada olduğu gibi başka Avrupa dillerinde de şu tavsiyede bulunulur: “Genç bir kız yaşlı erkeğin üzerine yatırılmalıdır.” Hollandaca bir atasözünde, bunun sonucunda soyun devamını sağlayacak çok sayıda çocuk olacağı belirtilir: “Genç bir kızla yaşlı bir zamparanın evindeki beşik yıllar boyu boş kalmaz.” Bu konuda çok sayıda atasözü, yaşlı erkeklerin ciddi bir biçimde ve tutkuyla genç kızlara düşkün olduğunun altını çizer: “Gözler asla yaşlanmaz” (İspanyolca, Arjantin/Uruguay).

“Yaşlı bir erkekle evlendirilen genç bir kız, yaşını başını almış bir kadın gibi davranmak zorunda” olsa da (İngilizce, ABD) bazı atasözleri, böyle bir anlaşmayı kabul etmiş kızların büsbütün zararlı çıkmayacağını söyler: “Zengin bir erkek bir kız için hiçbir zaman çok yaşlı değildir” der, Fransızca bir atasözü ve Porto Riko’dan bir atasözüne göre de: “Bir erkeğin gençliği cüzdanındadır.” Öte yandan yaşlı kocanın da her zaman içi rahat değildir. Genç bir hanım nasıl tatmin edilecek ve eğer tatmin olmamışsa sadakatinden nasıl emin olunacak?

Yaşlı bir adamın genç bir kızla evlenmesi, başkası okusun diye bir kitap satın almaya benzer. (İngilizce, ABD)

Genç bir kızla evlenen yaşlı bir adam başkaları okusun diye gazete almış olur. (Portekizce, Brezilya)

Genç bir kızla evlenen yaşlı bir adam hiç evden çıkmamalıdır. [Yaşlı koca kızın davranışlarını kontrol etmek zorundadır.] (İspanyolca, Kosta Rika).

Yaşlı adam genç bir kadınla birlikte olursa, ya boynuzlanır ya da mezara gider. (Portekizce, Brezilya)

Yaşlı bir adam içi kemik dolu bir yataktır. (İngilizce, Britanya)

Genç kadınlar, yaşlı erkeklerin cehenneme gitmek üzere bindiği attır. (Hollandaca/Lehçe)

Genç bir kadın yaşlı bir adamın tabutudur. (Frizce)

Genç kızlarla yaşlı erkeklerin ilişkilerini teşvik eden atasözlerinin büyük çoğunluğu Güney Amerika'dan gelir ama bunlara başka kıtalarda da rastlamak mümkündür. Bir Yahudi ve bir Rus atasözü de şu epeyce sinik yorumu yapar: "Yaşlı bir adam genç bir kadın aldığı anda, ölüm gülmeye başlar."

Tüm dünyada kızlar gelecekteki kocalarını ve aşkı hayal eder. Bir Ruanda atasözü şöyle der: "Küçük yaşta zevce olmak, 'küçük kız' olmaktan daha iyidir." Bu, bir genç kızın kaderinin genç evlenen bir kızinkinden daha kötü olduğu, çünkü anne olmanın, evli kadına nüfuz sağladığı anlamına gelir. Gelinlik bir köşeye kaldırıldığında, gerçek hayat başlar.

Evlilik Hayatı

Bu dünyada da, bundan sonrakinde de kadınlar için tek çare kocalarıdır.
(Sanskritçe)

Romantik bakış açısından mükemmel bir evlilik, olgun çiçekler ve dolunayla tanımlanır. Böylesi cennete özgü sonsuz bir uyum durumu, madalyonun öbür yüzünü saklar. Daha düğün gününden başlayarak kadınlar ve erkekler karşılıklı olarak hapsolmüştür, evlilik hayatının karşılığı olarak İngilizcede yer alan *wedlock* [evlilik kilidi ç.n.] sözcüğünün mükemmel bir biçimde dile getirdiği gibidir. Bu nokta üzerinde duran iki türlü atasözü vardır; birincisi evli olmayanların, evlenmek için üzerlerinde hissettikleri ağır baskıyla boğuşmasını anlatır; ikincisi ise evli olanların "yakayı kaptırmaktan" doğan katlanılmaz sonuçlarla boğuşmasını anlatır: "Evlenmek felakettir, evlenmemek de felakettir" (Litvanca). Atasözleri iki durumun da iyi ve kötü yanlarını, karışık duygularla da olsa, dengelemeye çalışır:

Bekar adam sıkılır, koca ise kendini boynuna yular takılmış gibi hisseder.
(Ladino)

Evlilik bir kafes gibidir: dışarıdaki kuşlar içeri girmeye, içerdekiler dışarı çıkmaya can atar. (İbranice)

Evlilik bir yolculuğa çıkmak değildir: evlenerek başını ipin ilmeğinden geçirmiş olursun. (Creole dili, Martinik)

Evlilik tavuk kışkırlamak gibidir, biri içeri girmek ister biri dışarı çıkmak.
(Rusça)

Evlilik yılan balığı tuzağı gibidir: içerdekiler dışarı çıkmak, dışarıdakiler içeri girmek ister. (Danca/Almanca)

Yular, celladın ipi, tavuk kışkırlama, yılan balığı tuzağı konuyla ilgili kabus gibi metaforlardan yalnızca birkaçı. Kadın bakış açısından şüphe ya da toplum-

sal baskıyı dile getiren bazı atasözleri vardır:

Hiçbir erkeğin kendisine layık olmadığını düşünen bir kız haklıdır ama ortada kalır. (İngilizce, ABD)

Tavuk düğüne katılmayı tercih etmedi ama onu kanatlarından sürükleyerek götürdüler. (Rusça)

İnek evlenmek istemez ama boynuna ip bağlayıp götürürler. (Ukraynaca)

Atasözleri tüm gençlere evlenmeleri için baskı yapar yapmasına ama kızlara, hayatta yapabilecekleri tek meslek olarak evliliği gösterir, çünkü onlar için kabul edilen budur; oysa genç erkekler düğünden sonra da kendi “gerçek” mesleklerine döneceklerdir ya da Bangladeş ve Hindistan’dan bir Khiongtha atasözü-nün belirttiği gibi: “Erkeğin hayatı onun emelleridir; kadının hayatı ise erkektir.”

Yaşlı bir kadının bakış açısından geçmişe bakarak söylenen atasözleri, genç kızlara evlilik bağının, hayal ettikleri cennete benzemeyeceğini hatırlatmaya çalışır. Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika’da bir ana-kız konuşması: “Anne, evlilik nedir? Yün eğirmek, çocuk doğurmak, sonra da ağlamak mıdır? diye başlar ve hatta bu atasözünün bir de Rusça çeşitlemesi vardır: “hamur yoğurmak, dokumak, çocuk büyütme ve ağlamak.”

Kızlar, evli kadınların dertlerinden anlamaz. (Minyanka dili)

Genç kızlar, yaşlı karıların bildiklerini bilselerdi asla evlenmezlerdi. (İngilizce/Jamaika)

Evleneyim diye ağlayıp durdu, evlenince yine ağladı. (Oromo dili)

Evlilik bütün kadınların yaptığı bir gaftır. (İngilizce, ABD)

Yukarıdaki uyarılara karşın, neden böylesine yığınlar halinde evlilik seçeneği tercih edilir? Bir Çin atasözüne göre, bir genç kız, “anne babasını memnun etmek için evlenir.” Buna ek olarak, genel olarak toplum da onların evlenmesini ister. O halde, düzgün bir kadın için koca, evin vazgeçilmez direğidir ve atasözlerinde reklamı yapılan kız için evlilik bağı tek “meslektir.”

Bir kadın ancak kocası yoluyla evli kadın olur. (Rundi dili)

Bir kız için evlilik bir korumadır. (Arapça, Lübnan)

Bir kadının zevki, kocasıdır. (Seylanca, Sri Lanka)

Sahte bir koca bile vaziyeti kurtarır: “Tek başına kalmaktansa odundan yapılma bir koca daha iyidir” (Arapça, Lübnan). Öyleyse, bir başka insanın karısı

olmak (ekonomik ve toplumsal yönden) sahiplenilmek ve aynı zamanda bir koca tarafından denetlenmek anlamına gelir. Böyle bir bağımlılık, tüm avantajların kocanın hanesine yazıldığı anlamına gelmez. Erkeklerle daima ciddi maddi sorumlulukları ve ileride karısı olacak kadına karşı yerine getirmesi gereken ağır görevleri hatırlatılır. Bu iş başlık parasını ödemekle bitmez. Birçok atasözü kocaların karılarını maddi olarak desteklemeleri gerektiğinde ısrar eder ki, bu konuya yalnız düz anlamlı sözlerle değil metaforlarla da değinilir:

Parası olan padişahın kızıyla da evlenir. (Arapça)

Karına karşı vazifen ona kumaş [satın] almakla bitmez. (Baule dili)

Konuklarının önüne iyi yemek ve *betel* fıncığı koy; bir kadının önüne armağanlar ser. (Khiongtha dili)

Bir ineği beslemek için bir samanlık dolusu ot gerekir. (Tibetçe)

Bir tavuğun kümesini yaparsan, o da sana yumurtalarını verir. (Portekizce)

Kendine karı bakmadan önce ev bak. (İtalyanca, Fransızca)

Bir kadın bulmak onu beslemekten daha ucuzdur. (İngilizce, ABD)

Kuşu almadan önce kafesini al. [Evlenmeden önce bir ev al.] (Creole dili, Trinidad/Tobago).

Herhalde iki taraf da bir pazarlık payı bırakmıştır. Nasıl bir sonuca varmalı? Çeşitli nedenlerden ötürü kızların, kız evlatların ve gelinlerin atasözlerindeki konumları sıkıca yerleşmiş rollere bağlıdır. Özellikle çeyiz verilmesi ve drahma ödenmesi âdeti olan toplumlarda ve kızın baba evini terk edip kocasının soyuyla birlikte yaşamak zorunda olduğu toplumlarda, kız çocuklar erkek çocuklardan daha az takdir edilir. Birçok kültürün geleneğinde kızın geleceği (ve genellikle hâlâ da öyledir) neredeyse hiç istisnasız evlilikle ilişkilendirilmiştir oysa erkeğin geleceği bambaşka bir ışık altında görülür.

Zevceler, Kumalar, Dullar

Zevceler

Karınız battaniye gibidir: üzerinize örtün, sizi rahatsız eder; kenara fırlatın, üşürsünüz. (Ashanti dili)

Gözle görünür bir ferahlamayla derin bir nefes alırcasına, “Bakire iken ne ol-duysa oldu, şimdi artık evli” der, Rusça bir atasözü. Gerçekten de toplum, kızların bir an önce evli kadınlara dönüşmesi için sabırsızlanıp durur. Atasözleri-nin çoğu erkek bakış açısını yansıttığı için, ele alınan temel “zevce” konuları, nasıl iyi bir zevce bulunur, sorusundan başlayıp, sonunda kötü bir kadının kol-

larına düşmekten nasıl kaçılır sorusuna kadar değişen konuları kapsar. Düğün ve balayı bittikten sonra, hayat kocaya (bir zevceye de daha az olmamak koşuluyla) bir dolu çirkin hayal kırıklığı hazırlamıştır. Tecrübesiz ve aynı zamanda çekici olduklarından dolayı genç kızların hataları, belki başlangıçta, bir süre görmezlikten gelinmiştir. En azından bize ima yoluyla söylenenler böyle. Birçok atasözü, kızların bir kez evli kadın olduktan sonra kökten değiştiğinden yakındır. Bu konuda genellikle cevap istemeyen soru şeklindeki bir söz sanatı kullanılır:

Kızlar güzel, tatlı ve yumuşaktır; peki bütün bu kötülük dolu karılar nereden çıktı? (Rusça)

Hepsi iyi kız, iyi ama kötü karılar nereden geliyor? (İngilizce, ABD)

Bir kızın kalbi, evli kadın elbisesini giyince sınıanır. [Bütün kızlar kusursuzdur; çirkin karılar nereden çıktı?] (Ruanda dili)

Evliyken yün eğirirler, kocaları ölünce muhtaç duruma düşerler. (Arapça, Mağrip)

Anasının yanında otururken kuzu gibi iyi kalplidir; kocası olur olmaz dili uzar. (Sırpça/Hırvatça)

Bu tür mesajlar -ki, bunlardan daha çok vardır- kadının düğünden bu kadar kısa süre içinde hayal kırıklığına uğradığını mı anlatmak istiyor ve bu nedenle mi kocalarına kendilerine öğretildiği şekilde davranmıyorlar? Genç zevceler isyankar mı, yoksa kendi özgürlüklerinin sınırlarını mı araştırıyorlar? Ya erkekler: Karşılarına çıkan her kadından eş olarak kesinlikle hayal kırıklığına uğrayacak kadar mı anneleri tarafından şımartılmışlar? Atasözlerindeki temel eleştiri, kadınların iş yaparken, kocalarının istediğinden daha az, konuşurken daha fazla üretken olmalarıdır. Evlilikten hemen sonra kadının “kötüleştiği” ima edilir. İyi ama, iyi nedir, kötü nedir? “Kötü bir zevce” olmakla ilişkilendirilen özellikler şöyledir: “kötülük yapmak”, “öfkeli olmak” ve “şeytanca şeyler yapmak.” Bunun tersine, “iyilik”, “yumuşak başlılık”, “melek tabiatlı” ve “cennete layık” olmak, ideal ya da ideal olarak görülen “iyi zevceyi” tanımlamak için kullanılır.

İyi mi, Kötü mü?

Karanlık her şeyi örter, kötü bir zevce dışında. (İbranice)

Kadın her zaman evlilikte belirleyici-etken olarak sunulur: Bu işi yürütmek de bozmak da onun elindeymiş gibi görünür. Kadın, ya kocasının olumlu yönde gelişmesini etkiler ya da onun hayatını mahveder; ya onu gençleştirir ya da yaşlandırır; ya vezir eder, ya rezil; ya bir ziynettir ya da haşere, ve böyle devam

eder. İbranice bir atasözü, kadınların güçlü etkisinden söz eder: “Boşandıktan sonra, adam kötü bir kadınla evlendi ve o kadın adamı mahvetti; kadın kötü bir adamla evlendi ve onu adam etti.” İyi bir kadının kocası üzerindeki olumlu etkisi Farsça bir atasözünde de vurgulanır: “İyi bir kadına düşen adam, iyi bir koca olur.” Sanki kadın mucize yaratan bir ayna, ona bakan koca çarpılıyor. Aynı fikir Avrupa’da ve dünyanın başka yerlerinde de dile getirilmiştir. Atasözlerinde iyi kadın daima övülerek göklere çıkarılır, “kötü zevce” ise yerin dibine batırılır:

İyi bir zevcenin iyiliğinin, kötü kadının da kötülüğünün sonu yoktur.

(İbranice)

İyi bir karınız varsa, düğünlere gitmeyin; zaten evinizde her gün düğün var.

Kötü bir karınız varsa, cenazelere gitmeyin; zaten evinizde her gün cenaze

var. (Ermenice)

İyi karısı olan adamın yanında melek vardır, kötü karısı olan adamın dirseğinin dibinde şeytan. (İngilizce, ABD)

Bir adamın karısı iyiye bundan daha iyi bir şey olamaz; kötüye, bundan daha kötü bir şey olamaz. (Yunanca)

Avrat var ev yapar, avrat var ev yıkar. (Türkçe)

Ama yine de elimizde “iyi” ve “kötü”nün bir tanımı yok. Romence bir atasözü, bu noktada karamsardır: “Kocanın iyisi, soğanın tatlısı olmaz.” İdeal bir kocanın nasıl olması gerektiğini bilmek zordur çünkü bu konuda çok az atasözü var. Eğer erkeklerin doğal olarak iyi koca oldukları gibi bir varsayımı benimsemiyorsak, böyle atasözlerinin olmayışı, bu konuda kadınlarının görüş açısının hemen hemen hiç ifade edilmediği anlamına gelir:

İyi bir koca, karısının suyunu sıkıp çıkarmaz. (Komi)

İyi bir köpek tavukları öldürmez; iyi koca karısını dövmez. (Çince)

İyi bir koca iyi bir dosttan ya da abiden daha iyidir. (Tacikçe)

İyi bir koca iki iyi zevceye eşdeğerdir; çünkü az bulunan şey daha değerlidir.

(İngilizce, ABD)

Son atasözü iyi kocaların ender bulunduğunu ima ediyor, öteki üç örnek olumsuzlardan yola çıkarak tanım yapıyor: İyi bir koca karısını sömürmez, dövmez. Öte yandan Hindistan’dan bir Telegu atasözü ise, kocanın iyi davranmasını, kadının kendisine yükler, kadının kendi davranışlarıyla bunu “hak etmesi” gerektir: “İyi şeyler yapmak iyi kocayı getirir, hayırseverlik yapmak iyi çocuklar getirir.”

Bir kocanın kötülüğü hakkında dikkate değer derecede az atasözü vardır. Bulduğum iki örnek de Rusya Federasyonu'ndan: "Kötü bir adamın karısı daima aptal olur" (Rusça) ve "Kötü bir adam daima karısının onu aldattığından şüphe eder" (Digor dili). Eşlerden her ikisinin de kötülüğünün tartışılıp karşılaştırıldığı atasözlerinde de kadın kötülüğü mutlaka erkek kötülüğünden daha beterdir: Ve bu düşünce tarzına göre, iş bununla da bitmez, bir kadının "iyiliği" bile bir adamın "kötülüğünden" daha kötüdür. "Bir erkeğin kötülük yapması bir kadının doğruyu yapmasından daha iyidir" (İbranice).

Atasözleri, erkeğin adını korumak ve kadının karakterine çamur atmak eğilimindeymiş gibi görünüyor. Kötü kocalara gelince, öyle görünüyor ki, bu konu gerçekten ne atasözünü icat edenlerin, ne dinleyenlerin, ne de derleyenlerin ilgisini çekmiş olmalı. Yalnızca birkaç istisna vardır. Bir Çin atasözü kötü bir kocayı, karısı için "umutsuz bir mezar" olarak görür ve bu konuda bir de Rusça atasözü vardır: "Soğuğa katlanmak kötü bir kocayla yaşamaktan daha iyidir." Çok yaygın bir Arapça atasözü, şakacı bir tutumla, erkeklerin "iyi" koca olmaktan kârlı çıkacağına işaret eder: "Karına iyi davran, o zaman komşunun karısı da senin olur."

"İyi" Zevce

Zarif ve dürüst, üstelik altın gibi kalbi var. (Arapça)

Atasözleri, iyi bir zevcenin kesinlikle hayati bir önem taşıdığını savunur ama bu çok az rastlanan bir cinstir: "[İdeal] zevce *mvuumbu* mantarı gibidir: Onu bulmak için çok şanslı olmak gerekir" (Yaka dili). Onun değeri her tür şiirsel övgüyle dile getirilir. O "erkeğin gururudur" (Özbekçe); bir evde, mutfak edevatından daha önemlidir (Japonca); "evdeki mobilyanın en iyi parçasıdır" (Hollanda/Frizce/Almanca/ Danca); o, "mutluluktur" (İbranice); ya da en azından "mutluluğun yarısıdır" (Kırgızca); "cennettin bile ötesidir" (Bulgarca); ya da en azından "cennet yolunun yarısına kadar getirir" (İsveççe); köşe taşıdır (Uygurca); "evin sütunudur" (Minangkabau dili, Endonezya); ya da daha iyisi, "altın sütunudur" (Çekçe); iyi kadın kocasının başının tacıdır" (Rusça/İbranice); "evin tacıdır" (Macarca); "evin onurudur" (Estonca); "evin kalbidir" (Gikuyu dili); aynı zamanda "büyük hazinedir" (İzlandaca) ve "altın anahtardır" (Letonca). Liste böyle uzar gider. Kısacası, "İyi zevceye paha biçilmez" (Çekçe).

Çok geniş bir kültür yelpazesi için le sözü edilen niteliklerin karışımından ideal zevcenin açık seçik bir portresi ortaya çıkar. Bu kadın iffetlidir, sürekli kocasına bakar ve onun ihtiyaçlarını karşılamaya çalışır; mükemmel bir ev hanımı, temizlikçi ve aşçıdır, hiç şikayet edip homurdanmaz; kadınlara ayrılmış alanlarda, canla başla çalışır, üstüne düşeni tam anlamıyla yapar; erkeğinin

sağlığına, gıdasına, giysilerine, cinsel hayatına, çocuklarına özenle bakar, onların her sorunuyla ilgilenir:

Bir adamın iyi bir karısı olduğu üstünden başından anlaşılır. (Türkçe/Bulgarca)

İyi bir karısı olan adam kıyafetinden belli olur. (İngilizce, ABD)

Kocanın şanına şan kat, onu *cassava* köküyle besle. [Sevgi, güzel yemekler ve başka güzel işlerle ifade edilir.] (Yaka dili)

Kocasına iyi bakmayan kadın, iyi bir zevce olamaz. (Kru dili)

İyi bir zevce kocasının sıkıntılarını yarıya indirir, servetini de ikiye katlar. (İbranice, Gürcistan/İsrail)

İyi bir zevce, kendisinin ya da kocasının ve hatta başka insanların bile, kocasını mahcup edecek herhangi bir şey yapmasına engel olur. Bu kadın yumuşak başlıdır, hayrandır, kendini adapte eder ve kocası karşısında daha aşağı konumda olduğunu kabul eder. Toplumsal hayat içinde kimsenin dikkatini kendi üzerine çekmez. Kocasının işlerine karışmaz, hiçbir erkek rolü üstlenmez ya da erkek etkinliğine bulaşmaz. Onun gözünün içine bakar ve ona uyar:

Nasıl ki su toprağın rengini alır, bir kadın da kocasının davranışlarını alır. [Onun etkisini benimser.] (Oromo dili)

Bir kız “parwe”dir.⁶⁷ (Yahudi Almancası/Hollandaca)

Korse göğüslerin sığacağı büyüklükte yapılır. [Kadın uyum sağlamayı bilmedir.] (Creole dili, Guadeloupe)

İyi bir zevce erdemli zevcedir; kamusal alandan uzak durur; kedi gibi evde oturur; onun adı “Evet”tir ve hiç homurdanmaz. Erkeğini destekler ve korur, görür ama sesini çıkarmaz, kocasının zayıf yönleri hakkında hiç kimseyle konuşmaz.

İyi bir zevce kocasını kötü yollardan uzak tutar. (Çince)

İyi bir zevce kocasının bozduğunu tamir eder. (İspanyolca, Şili)

Bir kadın kocasının kıyafetidir. [Yani, iyi bir kadın kocasının kusurlu yönlerini başka insanlardan saklar.] (Oromo dili)

Rusya’da ideal bir zevce şöyle tanımlanır: “kurbanlık koyun kadar mazlum, arı kadar çalışkan, cennet kuşu kadar güzel, bir kaplumbağa kadar sadık.” Bazı atasözleri anneliği de ideal zevceliğin ayrılmaz parçalarından biri olarak görür. “Bir zevce, insanın annesi gibidir” der Tanzanya’dan bir Svahili atasözü; Kosta Ri-

⁶⁷ Tıpkı, et ve süt olmayıp her ikisiyle de uyum kuran kosher bir mutfak gibi, kız da damada alışır.

ka'dan bir İspanyolca atasözü de bunun tam aynısını tekrarlar: “İyi bir zevce an-ne gibidir.” Ve bir Gürcü atasözü şöyle buyurur: “Her ihtiyacını karşılayan bir zevce, annen olur.” Aslında, bir erkeğin hayatında annenin yeri doldurulamaz gibi görünmektedir.

Ve elbet, “İyi bir zevce tek erkekle yetinir” (Latince). Konu üzerine yapılan çeşitli gözlemler göz önüne alınınca, insan merak ediyor, acaba birbirine uyan hiçbir çift yok mudur? Devamlı söylenen bir kadını, özellikle de bir zevcesi olmayan bir erkeğin hayatının daha az karmaşık olacağıdır; ancak, iyi bir zevceyle hayatın o kadar fena olmayacağı da itiraf edilir: “Hayatta iyi bir zevceden daha iyi olan tek şey... hiç zevcesi olmamaktır” (İngilizce, Britanya, ABD).

Biraz ironiyle de olsa, İngilizce bir atasözü şöyle der: “Dünyada yalnızca tek iyi zevce vardır ve her erkek kendininkini o sanır” (İngilizce, Britanya/ABD). Ve buna yakın ölçüde kinayeli bir de Almanca atasözü vardır: “Üç iyi kadın vardır: Birincisi bu dünyadan çıktı gitti, ikincisi Ren Nehri'nde boğuldu, üçüncüsü hâlâ aranmakta.” Bir Çin atasözü oldukça karanlık bir sonuca varır: “İyi zevcele- rin kocaları kötü olur, iyi kocaların zevceleri kötü” - dünyada adalet yoktur.

“Kötülük”

Bir peçe bir kadının kötülüğünü örtmeye yeter mi? (Tamilce, Hindistan)

Kadınlar her tür “kötülükle” suçlanır: ahlaksızlık, kırıcılık, münasebetsizlik, terbiyesizlik edepsizlik. “Kötü/hain” ve “günahkar/şeytansı” anlamları birleşir. Atasözleri, “kötü” ya da “şeytansı” bir kadının nasıl bir şey olduğunu, neler yaptığını anlattığı gibi, öyle bir kadınla yaşamamanın ne demek olduğunu da açık-layan, çok zengin seçenekler sunar: o kadın “Aileyi mahveder” (Çince/İngilizce, ABD); o, “altmış yıl art arda gelen kötü hasattır” (Japonca); o, “kocasının cüz-zamıdır” (İbranice); o, “kocasını satar” (Khiongtha dili). “Hiç durmaksızın kavga etmekle” suçlanır (Nogay dili), “zavallı erkekleri tırmalamak ve boğ-makla” suçlanır (İbranice), “sarhoşluk nöbeti tutan kocasını bağışlamamakla” suçlanır (Danca). O kadın, “evde bir düşman gibi” davranır (Karaçay-Balkar dili), o kocasını “sobada” pişirir (Rusça) ve kocasının öğütlerine kulak asmaya hiç hevesli değildir (İngilizce, Britanya; Somali dili). O, bir erkeği uykusunda bi-le korkutabilir (İbranice). Atasözleri “kötü” ya da “şeytansı” zevceleri evliliğin yürümesini aksatan bir unsur olarak görür:

Kötü bir zevce, her gün vücut ateşinin çıkmasıdır. (İtalyanca)

Kötü bir karısı olan adam, hüznün içinde yaşlanır. (Oromo dili)

Kötü bir zevce, usandırıcı, yağmurlu bir gün gibidir. (İbranice)

Çöl bile kötü bir kadından daha iyidir. (Yahudi Almancası)

Zevcelerin yönetilmesi gerekir, atasözlerinin bu konuda hiç kuşkusu yoktur. Korkunç bir eş olmanın işaretlerinden biri, kocaya boyun eğmeyen tavırlardır. Görünüşe göre kadınlar, kocalarının otoritesinden otomatik olarak etkilenmiyor. Bir Çin atasözü başına buyruk bir zevceyi başına buyruk bir atla karşılaştırır: “Kötü bir kadını yönetmek, azgın bir ata binmek kadar güçtür.” Bu tür atasözleri kadın gücünün erkekler tarafından nasıl vehmedildiğini ortaya koyar, hatta bu o kadar ileri götürülür ki bazen bir bütün olarak kadın cinsine içkin olumsuz güçler atfedilir:

Bir giysiden bir güve çıkar; bir kadından, kötülük. Bir erkeğin kötülük yapması bir kadının doğruyu yapmasından bile daha iyidir. (İbranice)
Kadın şeytandan daha habistir. (Bulgarca)
Avrattan vefa, zehirden şifa. (Türkçe)

Kadınların kötülüğü erkekleri, bırakınız otoriteyi elinde tutmayı, kadın düşmanlığına karşı kendilerini nasıl savunacağını bilemeyen, masum ve kırılgan kurban durumuna düşürür. Karamsar bir Katalan atasözü “Koca emir verir ama karısı istediğini yapar” sonucuna varmıştır. Ve son olarak, kadın erkeğini evde görmekten hoşlanmaz. Erkeklerin hiç bitmeyen tasalarından iki örnek verelim:

Kötü zevce kocasının topuğunun evin yönüne dönmesini ister, ayak parmaklarının değil. (Danca)
Kötü zevce kocasının topuklarının evin yönüne dönmesinden memnun olur. (İngilizce, ABD)

Senaryo bundan da beter olabilir: “Tanrı seni açlıktan ve boşanmak isteyen kötü bir zevceden korusun” der, bir Ladino duası. Böylesine kötü bir yarattığı neden evinizde tutasınız ki? Cevabı hayal etmek o kadar zor değil: Evin işlerinin yürümesi, soyun devamını üretmek için ona ihtiyaç vardır ve kazançlar kayıplardan daha fazla oldukça, tercih evlilik statükosunun sürmesinden yana yapılacaktır:

Başlık parasını kötü bir gelin için ödeyen şey [penis], geceyi onunla geçirmek zorundadır. (Ruanda dili)
İnsan kötü bir kadını, çocukları yüzünden yanında tutar. [Belirli durumlarda her şey kötü olmayabilir.] (Minyanka dili)

Öte yandan atasözleri isteksizce de olsa, “kötü zevcenin” davranışları ne kadar kötü olursa olsun, bir erkeğin pek çok yönden onun varlığına bağımlı olduğu-

nu itiraf eder:

Boş bir evdense, kötü bir zevce olsun daha iyi. (Baule dili)

Yalnız yatmaktansa, kötü bir zevcenin olması daha iyidir. (Twi dili)

Kötüyle [kadın] olmak kötüdür ama kötüsüz kalmak daha kötüdür.

(Macarca)

Zevcenle işler kötü gidiyorsa, onsuz daha da beter olur. (Rusça)

Kadınlar arılar gibidir: bütün kötülüklerine rağmen daima biraz bal alırsınız. (Bamum dili)

O halde atasözlerinde işaret edilen zevcelerin “kötülüklerinin” çoğu, kocaların, ideal evlilik dengesi olarak gördükleri şeyi karılarının bozmasından duydukları korkuya eşittir. Elbette ki yalnızca koca değildir karısı üzerinden kazanan, bunun tam tersi de doğrudur. Bu karşılıklı etkileşime rağmen (ya da bu sayede?) karı koca arasında arkadaşlıktan bahseden yalnızca birkaç atasözü vardır:

Zevce kocanın en iyi arkadaşıdır. (Bulgarca)

Evde, en iyi arkadaş insanın karısıdır. (Sanskritçe)

Kocanız, onu en iyi dostunuz gibi bağrınıza basın ama en kötü düşmanınız-mış gibi ona hiç güvenmeyin. (Ladino)

Kumalar

Bir çaydanlıktan beş fincan çay çıkar ama bir fincandan beş çaydanlık çay çıktığını gören var mıdır? (Çince)

Birçok halkın tarihinde çokeşliliğin izlerine rastlanır ama hiçbir yerde başat evlilik biçimi değildir, buna izin verilen kültürlerde bile, insanların çoğu tekeşliliği uygular. Geçmişte, bir erkeğin aynı zamanda birden fazla kadınla evlilik yapmasına izin veren sistem olarak çokkarılılık (polijini), birbirinden çok farklı kültürlerde ve kıtalarda vardı. Günümüz dünyasında eskisi kadar geniş alanlara yayılmış değildir ama hiçbir şekilde ortadan kalkmamıştır.

Çin’de ve Japonya’da odalıklar bazen yasal zevce gibi kabul edilirdi ve resmi eşten farkı neredeyse hiç anlaşılmazdı. Japonya’da ortak-eş statüsü resmen, 1880’de kaldırıldı. Çin’de, Mao’nun püriten devrimi 1949 yılında, odalıklara karşı sert bir mücadele verdi. Birçok Afrika halkı arasında güçlü bir çokeşlilik geleneği vardır. Eski Mısır’da çokeşliliğe izin verilirdi ama olağandışıydı, oysa Babil’de evliliklerin çoğunda tekeşlilik ilkesi kabul edilmişti. Yahudilerde ise bir erkeğin alabileceği kadın sayısının sınırı yoktu ve bu kadınlar arasında yasal statü farkı da yoktu, ama zamanla tekeşlilik kural oldu. Arabistan’da, Hz.

Muhammed yasal olarak bir erkeğin dörtten fazla karısı olamayacağı kuralını getirdi.

Çokeşliliğe, birçok Hint-Avrupa halkı arasında da izin verilmiştir -örneğin Slavlar, Tötonlar ya da eski İrlandalılar ve Vedik Hintliler- ancak, bu uygulama daha çok krallar ve soylu sınıflarla sınırlıydı. Hiçbir Hindu yasa kitabında bir erkeğin evlenebileceği kadın sayısı kısıtlanmış gibi görünmüyor; bununla birlikte tekeşlilikten yana bir tercih var.

Eski Yunan'da, erkeklerin metresleri vardı ama yalnızca tekeşlilik kabul edilen evlilik biçimiydi. Roma evliliklerinde de, yine evli erkeklerin metresleri ve başka ilişkileri olmasına karşın tekeşlilik kuralı kabul edilmişti. Hristiyan Avrupa'da pek çok kral Hristiyanlığın gelmesinden önce çokeşliliğin kabul gördüğü yerlerdeki bu uygulamayı devam ettirdi. Örneğin, Şarlman'ın iki karısı ve çok sayıda metresi vardı.⁶⁸

Kumalar hakkındaki atasözlerinin çoğu Afrika ve Asya'dan gelir; bununla birlikte uygulamada Kuzey ve Güney Amerika ve Avrupa'da da bulunur. Aynı erkeğin peş peşe aldığı zevcelere, odalıklara, metreslere ve evlilik dışı bir gece-lik ilişkilere yapılan göndermeler de vardır. Bazen resmi bir evliliğin, kadının haklarını resmi olmayan bir ilişkiden daha sağlamca koruduğu öne sürülür. Bir erkeğin aynı anda birden fazla kadınla resmen evli olduğu bir sistem olarak, kurumsallaşmış çokeşliliğin iyi ve kötü yanlarına değinen birçok atasözü vardır.⁶⁹

Toplumların çoğunda çokkocalılık (poliandri) bir seçenek olarak kabul edilmez. Sebep, bir kocanın, karısının doğurduğu çocukların gerçekten babası olduğundan emin olmak istemesidir ve doğrudan ya da metafor yoluyla birçok atasözünde yansıtılan bu sebep, kadına tek eşle birlikte olmak dışında başka hiçbir seçeneği olmadığını hatırlatır:

İki erkek hipopotam aynı havuzda yaşayamaz. (Mandinka dili)

Bir mağarada bir kaplan yaşayabilir. (İspanyolca, El Salvador)

İki erkek ayı, aynı delikte kışlamaz. (Yakutça)

Bir erkeğin karısı olan kadın, iki erkeğin getirdiği pirinci yiyemez. (Çince/İngilizce, ABD)⁷⁰

⁶⁸ Bu bilgi için, çokeşlilik konusunda daha geniş bilgilere de yer veren Britannica Ansiklopedisi'ne müteşekkirim. Dünyada çokkarılığın ortaya çıkmasını (201-2) açıklayan çok çeşitli teorileri burada ele almamız mümkün değil. Karşılaştırmalı bir inceleme için bakınız: Peter Brettschneider, *Polygyny: A Cross Cultural Study*, Uppsala 1995.

⁶⁹ "Resmi olmayan" ilişkiler ve aşk ilişkileri daha sonra tartışılacak. Bakınız, "Aşk" başlıklı üçüncü bölüm.

⁷⁰ Amerika'da kullanılan çeşitlemenin kökeninin Çin olması çok muhtemeldir. Çin'den gelen bir başka çeşitleme ise şöyledir: "Bir kız, iki ailenin çayını içemez." Bu Çin'de, aslında yeniden evlenmek isteyebilecek bir dul kadın için söylenir. Başka dillerde de bu isteğe karşı çıkan öğütler atasözü yoluyla belirtilir. Çok sayıda kültürde, ölmüş bir kocanın zevcesi rahat ve serbestçe yeniden >

Havuz, mağara ve delik rahme işaret eder. Kadının yanısıra erkeğin anatomisine de metaforlarla örtük biçimde gönderme yapılarak, kadının (bırakın çokeşliliği) iki kocalı olmaktan kaçınması gerektiği hatırlatılır. Bunu göstermek için dünyanın ayrı bölgelerinden üç örnek seçtim. Arap dünyasından bir metafor şöyledir: “İğnenin gözünden iki iplik geçmez.” Burada iğnenin (gözü) vajina, iki iplik de rakip penislere işaret ederken, bir Ovambo atasözü de kap ve içeriği (yine rahme işaret eden) imgelerini kullanır: “Aynı tencerede iki büyük kemiksi birden pişiremezsin.” Erkeğin çokeşli olmasına ilişkin toplumsal cinsiyet hiyerarşisi, yukarıdaki çay fincanlarının çaydanlığın imbiğinden aktif olarak akan sıvıyı pasif olarak kabul etmesi metaforunda en açık biçimiyle gösterilir.⁷¹

Dünyada genel olarak çokkocalılık son derecede enderdir.⁷² Bazı örneklerde, çocuklar farklı erkekleri baba statüsünde görebilir; genellikle bu tür babalar, erkek kardeşlerdir. Bazı durumlarda bir kadın, sırayla birkaç erkeğe çocuk doğurur; hatta tek bir yasal koca, başka erkeklerin karısına cinsel olarak yakınlaşmasına izin verir. Bu tür zevceyi ödünç verme âdeti, bir konukseverlik işaretidir. Genel olarak atasözleri bu âdete aşırı derecede olumsuz tepki verir:

İnsan hiçbir zaman karısını ve jiletini ödünç vermemelidir. (Maltaca)

Bir zevce, bir de çakı ödünç verilmez. (İspanyolca, Arjantin)

Sana ait olan kadın ve kalem ödünç verilmez çünkü ikisi de bozulur. (İspanyolca, Venezuela)

Bir zevce ve bir kol saati ödünç verilmez. (Portekizce, Brezilya)

Karısını dansa gönderen ya da atını boğa güreşine veren adamın yakınmaya hakkı yoktur. (İngilizce, ABD).

Kızını, kol saatini ya da bıçağını ödünç verirsen, geri aldığında bozulmuşlardır. (Hollandaca)

İnsan karısını ve silahını gösterebilir ama ödünç vermez. (Sırpça/Hırvatça)

Üç şeyi ödünç verme: iktidar, kadın ve silah. [Bunları geri almak zordur ve istismar edilirler.] (Fulfulde dili, Senegal)

[<] evlenemiyorsa, ki aşağıdaki dullar bölümünde bunu göreceğiz, bir zevcenin iki yaşayan kocası olması, birçok toplumda erkeklerin düşünemeyeceği bir durum gibi görünmektedir.

⁷¹ Kumalar hakkında pek çok atasözü arasında, bir zevcenin iki kocası olması ihtimali üzerinde tek bir atasözüne rastladım. “Onların çıkarı öyle gerektiriyorsa, iki erkek aynı kadını paylaşabilir” (Arapça) ya da Tunus’tan bir çeşitleme: “Ortaklıkta bir kâr varsa, iki kişi bir kadını paylaşır.” Müslümanların atasözlerinde bu fikre rastlamak elbette mümkün değildir. Bu bir şaka mı, ironi olarak mı söylenmiş? Pek mümkün değil, çünkü yalnızca *onların* [yani erkeklerin] lehine olan durumlar ile böyle bir ilişkinin arzu edilir olması arasında bir bağlantı kuruluyor. Söz konusu zevcenin ne düşündüğü kimseyi ilgilendirmiyor bile.

⁷² Britannica Ansiklopedisi’ne göre, kadınların birden fazla erkeği paylaşması görüngüsünün var olan örneklerine bakılacak olursa bunları “tam anlamıyla çokkocalılık olarak tanımlamak” da tartışmaya açık bir konudur.

Yukarıda örnekleri verilen türde atasözlerinde, şaka yoluyla kadınlardan, erkeklerin sahip olduğu diğer nesneler gibi bahsedilir ve bunların arasında en son bahsedilen iktidar konusu, önem bakımından en başta gelir. Bu damarı işleyen ama kadın bakış açısı yansıtan bir tane atasözü buldum: “İnsan pirincini ya da bir elbisesini ödünç verebilir ama hiç kimse kocasını ödünç vermez” (Vietnamca). Bu atasözü, yukarıdakilerden farklıdır çünkü; birincisi, seçilen nesneler kadınların alanına aittir; ikincisi, bir kez olsun, ödünç vermede kadın özne, koca nesne olarak gösterilmiştir ve üçüncüsü, bu atasözünde koca dışında, iki nesne ödünç *verilmektedir!* Bir atasözünde, kadınların bir şeyi ödünç vermesine bu kadar şaşırtıcı derecede az rastlanmasının nedeni, herhalde gerçek hayatta, geçmişte, kadınlar genellikle hiçbir şeyin sahibi değilken, kendilerinin bir sahibi olmasına bağlıdır. Böylece, bırakınız kocalarını, herhangi önemli bir başka şeyi bile ödünç vermeleri imkansızdı.

Evli bir kadın, bir nikah yüzüğü ve saçlarındaki bittin başka hiçbir şeyin sahibi değildir. (İngilizce, Britanya).

Bir kız, bir duvak ve bir mezar taşından başka hiçbir şeyin sahibi değildir. (Arapça, Suudi Arabistan)

Neden Fazladan Bir Zevce Daha Olsun?

Bir erkeğin ikinci bir pantolonu olursa, yeni bir karı almayı düşünmeye başlamıştır bile. (Farsça)

Yukarıdaki Farsça söz, bir “kadın deyişi” olarak sunulur. Bir kocayı birden fazla kadın alma ihtiyacına isteklendiren şey nedir? Atasözlerinde, aşağıdaki savlar öne çıkıyor. Karısından daha genç bir kadının tazeliğine ve güzelliğine kapılan bir erkek onunla evlenmek ister. Bazı atasözleri basitçe, mali yüklerini karşılayabilen her erkeğin iki karı almasını savunur: “Eğer ikisine de bakabiliyorsan, tek kadın alma”, İsviçre Almancasından bir örnektir; “Her zaman bir tabak pilav daha ilave edilebilir” ise Malezya’dan. Bu atasözü bir Malay ziyafetine gönderme yapmaktadır, her konuğa ayrıca pilav ikram edilir ama herkes istediği kadar alabilsin diye ortaya ek bir tabak pilav konur. Bu atasözü (İslami yasalara uygun olarak) erkeğe izin verilen dört kadının yanısıra (İslami yasaların izin vermediği) daha fazla sayıda cariye alabilmesi için izin istemektedir. Soyun devamını sağlamak da ikinci bir önemli savdır: Bir erkek, tek bir kadının verebileceğinden daha fazla çocuk sahibi olmayı arzular. Birkaç kadına sahip olmak, bir kocanın, örneğin hamileliğin ileri aşamalarında ya da doğumdan hemen sonra süt verdiği dönem gibi birkaç yıl süren bir zaman dilimi içinde karısıyla cinsel ilişkiye girme yaşağından doğan sorunlarına bir çözüm yoludur.

Mezopotamya'da, karısı hasta ise ya da çocuk sahibi olamıyorsa bir erkeğin birden fazla karısı olması “insana özgü” bir davranış olarak tavsiye edilirdi: “Birkaç kadınla evlenmek insana özgü bir şeydir; çok sayıda çocuk sahibi olmak ise tanrılara özgüdür” (Sümerce). Bir erkeğin çokeşlilik eğilimlerini haklı göstermek için icat edilmiş bir gerekçe bunun “doğaya” uygun olmasıdır:

Bir kurdun bile iki kez evlenmesine izin verilir. (Avarca)

İki çiçek, bir böcek. (Türkçe)

Erkeği güdüleyen, nüfuz sahibi olma isteği de olabilir; birkaç kadının başlık parasını ödeyebilecek güçte olduğunu topluma göstermek ister: “Evlenmemiş erkekler arasında, tek karısı olan adam şeftir” der bir Gana atasözü. Yarar sağlamak da çoğu zaman öne sürülen bir tezdır: Daha fazla sayıda çocuk sahibi olmak ileriki yaşlarda insanın güvencesi olduğu anlamına gelir ama aynı zamanda daha büyük bir yatırım demektir; oysa birden fazla kadın sahibi olmak, evde ve tarlada daha fazla “kadın gücü” demektir. Birden fazla karısı olan adamın her zaman çalıştıracak bir kimsesi var demektir. Bu yorumun vurguladığı konu, eğer koca “kadın işi” yapmak istemeyen biriye karısının yokluğunda ya da hastalığında, kendisine yemek pişirecek, odun ve su getirecek birine ihtiyaç duyacağıdır. Erkek bakış açısına göre, ideal olan bir erkeğin hayattaki farklı ihtiyaçlarını karşılayacak iki karısı olmasıdır, biri güzel biri zengin. Bu konunun altını çizen bir Galla atasözü vardır: “Bir eş kalbi ısıtır, öteki tencereyi.”

Bu tartışmanın bir başka yönü de, eğer ikinci bir eş varsa, içlerinden birinin ölmesi felaketi, koca bakımından daha az üzücü olur çünkü hâlâ ona bakacak bir (ya da birden fazla) karısı daha vardır. Afrika'nın hem kuzeyinde hem de güneyinde eşler konusuna “göz” metaforuyla gönderme yapılır: “Tek kadın, tek göz” (Ovambo dili, Angola). Aynı imgeyi kullanan şu Oromo atasözünde daha açık biçimde söylenmiştir: “Tek gözlü adam ve tek eşli bir adam ölürken eşittir.” Her iki atasözü de bir erkeğin dul olarak yaşamını devam ettiremeyeceğini ima eder. Kırılgan nesnelere gönderme yapan metaforlar da kaybetme tehlikesini ifade eder: “Tek karın varsa sepette de tek kavanozun var demektir” (Yaka dili).

Konunun bir de ceza boyutu vardır. Bir erkek, zaten sahip olduğu o kontrol edilemez eşini ya da eşlerini, yeni bir eş daha alarak “cezalandırmaya kalkışabilir” ki bu “bir kadının aklını başına toplaması için” oldukça etkili bir yoldur: “Kötü zevceyi yeni zevceyle değiştir” (Nübye dili).

Kumalar, aynı kocayı paylaşmakta hiçbir avantaj görüyorlar mı? Atasözlerinin çoğunun, erkeklerin karar verdiği, yorumladığı ve emirleri verdiği bir dünyayı yansıttığı inkar edilemez gerçi ama kıdemli eşin ya da eşlerin bakış açısı

sından, yeni bir kumanın gelmesinin, büyük bir acı ve çaresizlikle karşılandığı atasözlerinde altı çizilerek belirtilmiştir:

Hurma bile olsa, kumanın tadı acıdır. (Arapça, Cezayir)

Kuma, taze undan yapılmış olsa bile istenmez. (Racastan dili)

Bir kumanın sesine bile dayanılmaz. (Farsça)

Bir zevce, kumasına saygı beslemez. (Mamprusi dili)

Zevceler Arası Hiyerarşiler

Birinci eşin ayakları, sabah ayazında nemli çimenlere basmaz. (Fang dili)

Birinci eşin bazı ayrıcalıkları vardır. “Birincisi hiçbir zaman çamurlu su içmez” (Ovambo dili). Kuyudaki suyu herkesten önce o içer, herkesten biraz daha fazla uyumasına izin verilir ve kavga, şikayet gibi durumlarda herkesten önce o konuşur: “Sen birinci kadın, konuş; sen ikincisi, sus” (Yaka dili). Bu tür atasözlerinin başka hiyerarşik bağlamlarda da kullanıldığını söylemeye bile gerek yok.

Atasözleri, birinci eşin en iyisi olduğunu vurgulama eğilimindedir. Zambiya’dan bir Tonga atasözünün dediği gibi, “İlk balık sahibidir.” Bir erkeğin ilk eşiyle mutlu olması gerektiği, ikinci eşin bir yanılsama olduğu anlamına gelir. Bir Yaka atasözüne göre, “Birinci [eş], evliliğin sahibidir; daha sonra gelenler muz ağacının filizleri gibidir.” Atasözleri, birinci eşin, ötekilerden daha güvenilir olduğu kabul eder ve eğer bir sorun çıkarsa, kocanın birinci eşe dönmesini ya da ondan yardım istemesini öğütler. Böyle atasözleri, kocalara ilk karılarından nefret etmemelerini öğütler. Kocasını en iyi tanıyan odur. Sıkıntılı zamanlarda ona bakacak, onu desteleyecektir. Bir Gikuyu atasözünün dediği gibi, “Eğer genç olan karın ölürse, eski karına dön.”

Yeni bir zevce gelince, eski zevce geçimini nasıl sağlayacağını düşünür. Daha fazla çalışarak ve başka yönlerden kocasını memnun ederek kendi vazgeçilmezliğini göstermeye çabalar. Haya topluluğundan bir kadın, çektiği acıyı ve uğradığı hayal kırıklığını hazmetmek için, birinci eşin kovulma korkusunu yansıtan aşağıdaki atasözünü kendine hatırlatmaya çalışır: “Onları mutlu etmeye çalışmam gerek, der birinci eş ve onlarla birlikte sofraya oturur.”

Sahraaltı Afrika’da bunun kuralı vardır. Dürüst bir koca ikinci eşi alınca ilk eşini reddetmemesi gerekir ve atasözleri erkeğe bu görevini hatırlatır:

Yeni toprak çömleğin olursa, eskisini atma. (Svahili dili).

Yeni bir karı alırsan, eskisini unutma. (Ngwana dili).

Yenisini alırsan, eski karını kovalama. (Mamprusi dili)

Uganda'dan bir Acholi atasözünde, birinci zevce anne ile karşılaştırılır: "Birinci karın annendir." Ne var ki, bu yalnızca bir iltifat değildir, birinci zevcenin evi yönetmekteki hayati derecede önemli rolüne işaret eder. Bir koca bu atasözünü, ilk eşine, iltifat olarak ve ona ikinci bir eş alma niyetini açmak için söyler. Doğu Afrika'da Svahililerde de neredeyse tıpatıp aynı atasözü vardır: "İlk eşiniz anne gibidir." İlk ve sonraki eşler hakkında bulduğum atasözlerinin çoğu Afrika'dan çıkmış ama dünyanın başka yerlerinde de var.

Hindistan'da bir Bengal atasözü şöyle der: "Tek zevce olduğu zaman tanrı-ça muamelesi görürdü; şimdi kuması olunca, çöplüğe atıldı." O kadın için kocasının ikinci karısını ne kadar çok tercih ettiğini görmek, bir aşağılanmadır. "İlk karım pabucum, ikincisi kavuğumdur" (Türkçe), bir erkeğin gözünde, birinci karısının hiyerarşik konumuna rağmen, ikinci karısının en azından bir süre için, birincisinden çok daha iyi olduğu anlamına gelir.

Birinci zevcenin kocasının ikinci evliliğini önlemesi neredeyse imkansız olsa da, özellikle Müslüman olmayan Sahra'nın güneyindeki Afrika toplumlarında dikkate alınması gereken ürkütücü bir etkidir: "Birinci karınız büyü gibidir: Hiçbir zaman ondan kurtulamazsınız" der Mongolar. Ama aynı zamanda hiyerarşiyi azaltmaya da çalışırlar: "Bir kadının değeri, onun birinci eş olmasında değildir", bir kadının değeri kendini kocasına adanmasıyla ölçülür anlamında kullanılır. Bir Yaka atasözü, kocanın otoritesinin sorgulanamayacağını ifade eder: "Genç zevceyi, ister en uç köşeye oturt, ister ocağın yanı başına, sana kalmış." Başka türlü söylersek, hiyerarşide yeni kadının yerinin neresi olacağına karar verme yetkisi yalnızca kocaya aittir.

Başka atasözleri de, iş disiplini gelince aynı kocanın karıları arasında hiç fark olmadığını (ya da daha doğrusu olamayacağını) belirtir, şu Krio atasözünde ifade edildiği gibi: "Büyük zevceyi döven sopa genç zevceyi de döver." Bunun hafifçe değişik bir Yoruba çeşitlemesi de vardır: "Büyük zevceyi döven sopa tavan arasında genç zevceyi bekler" - kuşkusuz genç zevce için tatsız bir sürpriz.

Bir koca için "tarafsız" olmak ve tercihlerini saklamak zor gibi görünüyor: "Tereyağ Zübeyde'ye, çöpler Ubeyid'e" der bir atasözü, bir eşin ötekinden nasıl üstün tutulduğunu alaycı bir dille (Arapça) göstermek için. Çoğu erkek daha düşünceli davranmaya çalışır: "Çokeşli bir erkek, kumaşı kime vereceğine karar vermeden önce çok tereddüt eder" (Yaka dili). Yalnızca bir eş verecek kadar kumaş alabildiyse, ötekilerin kıskanacağını bilir.

Yeni gelen kadın kendini üstün hissedebilir ama büyüğüne saygı göstermek zorundadır. Birinci eşle alay etmek onun için hiç iyi olmaz. Minyakaların dediği gibi: "Yeni tencere eskisini asla küçük görmez." Yeni evli olduğu için kocasının eski karısına duyduğu bağı azımsayabilir: "Yeni zevce, eskisinin sevildiği-

ni bilmez” (Baatomun dili).

Aynı kocanın eşleri, iltimas yapılmasından hiç hoşlanmaz - tabii ki en gözde eşin kendisi olmadığı durumlarda. Gerçi kayırılma da her zaman hoş değildir, çünkü sert rekabet koşulları altında sürekli stres yaratır: “Gözde kadın şişmanlamaz” der bir Kundu atasözü. Onun konumu, ister istemez öteki eşlerde düşmanlık ve sürekli bir kıskançlık yaratır.

Birçok atasözü, kumalarla yaşamanın ne kadar güç olduğunu dile getirir. Ona yumuşak kalpli davranmak da işe yaramaz: “Ona biraz un ölçersen, verdiğin un, kocanın geceyi onunla geçirmesine yarar” (Rundi dili). Onun hakkında kötü şeyler söylemenin de yararı yoktur: “Kumanın küçük vulvasını küçümsersin ama kocanı elinden alır” (Ruanda dili). Eşler arasında hiçbir dayanışma olmaması yüzünden bir kadının acısı, kumasını haince memnun eder: “Gözde kadın bir hata yaparsa, sen, o horlanan kişi, bayram yaparsın” (Ganda dili) ve hayatta başarılı bir iş yaparsa, kıskanırsın: “Kuman doğum yaparsa, bayramlık takılarını takıp takıştırmazsın” (Ruanda dili). Kıskançlık ağır basar ve o kadar ileri gidebilir ki, kocanı bir başka kadınla paylaşmaktansa, dul kalmayı tercih edebilirsin: “İnsanın kocasının ölmesine razı olmak, onu başka bir kadınla paylaşmaktan daha iyidir” (Bengalce).

Böylece kumalar arasında gerçekten duygudaşlık ve sadakat olması beklenmemelidir. Tam tersine bir eş, daha ziyade kumasının canını yakmakla ilgilenir: “Rakip kumanın hiçbir suçu olmadığı zaman bile, öteki bağıırır: “O yaptı!” (Sotho dili). Bir kadın, kumasının ona karşı oyun oynayabileceğinden kuşku lanmak zorunda olduğu için her zaman tetiktedir: “Kumanla dans ediyorsan gözlerini yumma” (Rundi dili): kaçınılmaz olarak seni tökezletmeye çalışacaktır. Gelgelelim bir kadın kumasına zarar verecekse, karşılığında cezasını çekmemesi ancak kocasının gözdesi olduğundan eminse mümkündür: “Eğer kumalardan biri ötekine tekme atmışsa, arkasından kocasının desteğini aldığı için böyle yapabilmiştir” (Fulfulde dili). Bu tür atasözleri güç politikaları bağlamında birçok yerde söylenir.

Bir kadında nefret o kadar takıntı haline kadar gelmiş olabilir ki, kumasının ölümünü isteyebilir: “Ah, gelincik! Şu balığı ye de kocamı rahat bırak ama kumamı ye” (Bengalce). Kumanın ölmesinden sonra bu saplantı çabucak yok olur: “Bir kadının rakibi ölünce, artık bir daha onunla ilgilenmez” (Wolof dili, Gambiya). Koca öldüğü zaman da kumalar arasındaki düşmanlık sona erer, bir Bengal atasözünün dediği gibi: “Allahtan ki koca öldü. Şimdi kumalar dost oldu.” Acıklı bir hikaye bu, daha doğrusu, tek hikaye olmaktan çok, kocalarının çokeşliliğinden memnun olmayan kadınların başrolde olduğu milyonlarca acıklı hikaye: “Genç ölmek, kuma olmaktan daha iyidir”, Vietnamlıların vardığı sonuç budur.

Sorunlar ve Düş Kırıklıkları

İki eş demek, zehir dolu iki kap demektir. (Gikuyu dili)

Belli ki, kadınlar kocalarının çokeşli olmasından memnun değil. Pekiyi, erkekler birden fazla kadınla nasıl başa çıkıyor? Birçok atasözü bu fikre karşı çıkar. Aynı ağaca iki at bağlamak (Türkmence) kadar yanlış olduğuna işaret eder; imkansız, aynı anda iki hurma ağacına birden tırmanmak kadar imkânsız bir iş (Kundu dili); aynı anda iki ceylanı birden kovalamak (Ndebele dili); aynı anda iki kayığın küreğini çekmek (Ovambo dili); bir koltukta iki karpuz taşımak (İbranice) vb.

Diğer mesajlar yukarıdaki iyi öğütlere kulak asmayanların başlarına gelenleri yansıtır. Çokeşli bir adam hasta adamdır, bir kurbandır, bir savaşçıdır, bir şehittir:

Bir günlük hastalıksa: konyak iç. Ömür boyu hastalık istersen, iki karı al.
(Rusça)

İki karı, iki sorundur, üç eş pantolonsuz dolaşmak gibidir. (Osetçe/Arapça, Lübnan)

Tek kadın büyük şan getirir; iki kadın büyük dert. (Türkçe)

Bir ev içinde ev sahibi kadın sayısı ikiyse, o evde her yer toz içindedir.
(Farsça)

İki ayrı köyde tarla sürmek ve iki karısı olmak aynı derecede kötüdür.
(Telegu)

İki saban satın almak bir aileyi zenginleştirir; iki kadınla evlenmek yoksullaştırır. (Çince)

Mali yönden de, fazladan bir kadını geçindirmek zordur: “Yoksul adam ikinci bir zevce almaz” (Tamilce, Hindistan). Bir erkek koşulların elvermemesi halinde, hayat mücadelesinde ayakta kalabilmek için eşlerden birini terk etmek zorunda kalabilir: “İkimiz birlikte güneşte yanmaya dayanamayız” diyen Ovambo atasözü, kuraklık yüzünden kıtlık olan bir yılda, iki eşli bir erkeğin eşlerden birini terk edeceği anlamına gelir. Kadın, yalnız başına mı açlıktan ölecek? Daha fazla kadın aynı zamanda daha fazla çocuk ve daha fazla masraf demektir: “Çocuğun çoksa borcun da çoktur; çok karın varsa yanacak ocak da çoktur” der bir Vietnamca atasözü.

Çokeşli erkekler, hem eşleriyle kendileri arasındaki, hem de eşlerin birbirleri arasındaki bitmez tükenmez gerginliklerin, kavgaların tuzağına düşmüş ve iki arada bir derede kalmış gibi hisseder kendilerini: “İki karılı olmak iki değirmen taşı arasında kalmaktır” [öğütülmektir] (Karaçay-Balkar dili). Mağrip’te de

benzer bir atasözü vardır: “İki karılı kocanın hiç huzuru olmaz, el değirmeninin taşları arasında ezilir” (Ladino).⁷³ Böylece çoğu zaman çokeşlilikten bahsederken, anlaşmazlık, rekabet ve çatışma terimleri kullanılır. Aşağıdaki Avar atasözü de buna bir örnektir: “İki zevce demek, iki düşman demektir.” Atasözlerinde çokeşlilik ailede uyumsuzlukla eş tutulur:

İki deveyle başın rahat olur, iki eşin olursa savaş çıkar. (Moğolca)

İki keçiyi aynı direğe bağlarsan iplerin birbirine dolaşacağından hiç kuşkun olmasın. (Fiote dili, Angola/Cabinda)

Tekeşli ilişkinin, çokeşli ilişkilerden daha uyumlu olduğu fikri birçok atasözüne sızmıştır ve aşağıda Çin ile Nijerya’dan alınan örnekler, dünyanın bambaşka bölgelerinden gelen bu atasözlerinin bazen şaşırtıcı derecede benzer terimler kullandığını gösterir. Her ikisi de erkeklere tekeşliliğin daha az fırtınalı olduğunu hatırlatır:

Tek bilezik şingırdamaz. [Tek eşte huzur vardır.] (Fulfulde dili)

Tek anahtar şakırdamaz. (Çince)

Fas’tan bir Berberi atasözünde, karar vermekte beceriksiz olan koca, tüyleri rüzgarda uçuşan horoza benzetilir. Sürekli birbiriyle zıtlaşan iki eş arasında gidip gelen koca karar veremez: “Çokeşli bir koca horozun kuyruğu gibidir.” Ya da bir Kürt imgesi kullanırsak: “İki karısı olan adamın iki yüzü vardır.” Çokeşli bir erkeğin evinde huzur bulması pek mümkün değildir. İki kavgacı kadınla evli erkeklerin uğradığı talihsizlikten bahseden çok sayıda atasözü vardır:

İki karılı adamın evinde kavga eksik olmaz. (Svahili dili)

İki papağanla evli olan koca, [ona vuran] iki sopa arasında kalmış bir boyun gibidir [boyuna benzer]. (Arapça, Mısır)

Bin kadın, bin palavra. (Ashanti dili)

Afrika’da olduğu gibi Asya atasözlerinde de kumalar tarafından sevgiyle sarmalanmak, değer verilmek ve pohpohlanmak hayali paramparça edilmiştir. Kongo’dan bir Mongo atasözünde ifade edildiği gibi, çokeşli bir erkek için günün geçerli kuralı, aldanmaktır: “Aptal zevce, yapılacak işi, kumanın hallettiğini sanır.” Örneğin banyo yapmak gibi basit bir ricayı ele alalım: “Adamın yirmi karısı var ama daha bir kez banyo yapmış değil” Fildişi Sahili’nde, Liberya’dan bir

⁷³ Belki her ikisi de Yahudi kökenlidir.

Kru atasözüdür. Adam peş peşe bütün eşlerinden su getirmesini ister, her biri ona bu işi bir sonraki eşin yapacağını söyler.

İki ağaç arasında sıkışmış bir bambu çatlama noktasına gelmiştir; iki karılı bir koca çoğu zaman aç kalır. (Khiongtha dili)

Tek karılı adam genellikle yemeğini zamanında önünde bulur, iki karısı varsa, yemeğin gelmesini çok bekleyecektir. (Bengalce)

Çok zevcesi olan hasta adam açlıktan ölür. (Twi dili)

İki eşli koca, kapının dışında uyumak zorunda kalır. (Ladino, Fas)

Değirmen sahibi, bahçe sahibi, birden fazla eş sahibi; bu üç adamdan hiçbiri gece rahat uyumaz. (Arapça, Mağrip)

Büyük evin başı, [çok karısı olan adam] evinin temiz olmasını isterse, yerleri kendi süpürmek zorunda kalır. [Bu bir kadın işidir ama kadınlardan hayır gelmez.] (Kundu dili)

O halde bir bilanço çıkaracak olursak, elimizde oldukça kasvetli bir senaryodan başka bir şey kalmaz, sonunda kocayı bekleyen sefil ve erken bir ölümdür:

İki kadınla birden evlenirsen, daha erken ölürsün. (Luba dili)

İki ayrı köyde toprağı olan adam iflas eder; iki karısı olan adam erken ölür. (Tamilce, Hindistan)

Atasözlerindeki olumsuz teşhise rağmen çökeşlilik, Afrika'da olduğu gibi Asya'da da (eski komünist bölgeler hariç) birçok ülkede resmen uygulanmaktadır.⁷⁴

Dullar

Soğuk pilav hâlâ pilavdır; bir dul da hâlâ kadındır. (Khmerce)

Hayatta eşini kaybetme trajedisi dünyanın her yerindeki atasözlerine yansımıştır. Çince'de ifade edildiği gibi, paylaşılmış bir deneyim olarak kocanın ölmesi karşılıklı bir anlayış yaratır: "Bir dulun acısını ancak bir dul anlar. Ne var ki bir

⁷⁴ Hristiyanlığın etkisi nedeniyle Polinezya ve Melanezya'da çökeşliliğe hemen hemen hiç rastlanmaz. Daha fazla hükümet bu sistemi kaldırmak için başarılı girişimlerde bulundu ya da bulunuyor ve *Müslüman Kız Kardeşler* gibi gruplar buna karşı açıkça eylem yapıyor. Türkiye'de çökeşlilik yasaktır, Malezya, Suriye ve Mısır'da ise bir erkek bu iş için mahkemeden özel bir belge almak zorundadır. Fas'ta, bir erkek birinci karısından izin kağıdı getirmek zorundadır. Birçok Afrika ülkesinde çökeşlilik kaldırılmıştır; örneğin Tunus, Fildişi Sahili, Zimbabve, Botsvana, Namibya. Bununla birlikte, Kuran'ın, erkeklerin dört zevce sahibi olmasını haklı gösteren bir yorumu olduğu sürece, İslam toplumlarında erkeklerde çökeşliliğin uygulamada son bulması kolay olmayacak. Öte yandan, kızlar daha iyi eğitim almaya başladı, daha iyi işlerde çalışıyor ve ekonomik olarak daha fazla özgürlük kazanıyor böylece kendi hayatları hakkında daha fazla söz sahibi oluyor.

dulun acısı bir dul erkek tarafından anlaşılmaz” (Korece). Onlar için ideal çözüm birbirleriyle evlenmeleri olurdu. Bir Fransız atasözüne göre, “Dul bir kadınla dul bir erkeği evlendirmek iki kişiyi birden sevindirmek olurdu”, ancak bir Polonya atasözüne göre ise, “Dul erkekle dul kadının birleşmesi çok enderdir.”

Karısını seven ve birlikte ihtiyarlamak isteyen bir Japon koca, karısından önce ölmek isteyebilir: “Sen yüz yaşına kadar yaşayasın, ben doksan dokuzuma kadar.” İkisinin içinde en uzun yaşayanın karısı olmasını ister çünkü karısı onun ölmüş ruhu için dua etmek, yas tutmak mecburiyetindedir.⁷⁵ “Tanrı’nın acıdığı kadın, kocasının cenazesinde ona eşlik eder” Arapça atasözü, çiftin birlikte ölmesini diler, ama bambaşka bir nedenle: Kocasını öldükten sonra onun için en iyisi kendisinin de ölmesidir çünkü kocasının ölümünden sonra artık hiç kimse onunla ilgilenmeyecektir, ona özenle bakmayacaktır. Örtük olarak bu, kadının kendi hayatını yönetemeyeceği anlamına da gelir.

Zevcenin Ölmesi, Kocanın Ölmesi

Şanslı kadın kocasından önce ölür, şansız kadın ondan sonra. (Çince)

Kadın bakış açısından, karı kocanın peş peşe, önden kadının arkadan erkeğin ölmesi tercihi, Çin’den bir atasözünde de ifade edilir: “Kocasından önce ölürse, mezarında bir demet çiçek olacağını garantilemiştir; kocasından sonra ölürse, kalbi paçavra gibi olacaktır.” Kadın, bir dul olarak hayattan çok fazla şey bekleyemez; bunun için, onun tercihi kocasından önce ölmektir.

Bir zevce ile bir kocanın kaybı üzerine tutulan yas arasındaki büyük fark, çok sayıda Çin atasözünde vurgulanmıştır: “Bir koca öldüğünde karısı üç yıl derin bir yasa gömülür; bir zevce öldüğünde yüz günden fazla hatırlanmayacaktır.” Bir zevcenin ölümü üzerine yapılmış bu gözlemi, Batı dünyasından atasözlerine yansıyan şekliyle karşılaştırsak, bu atasözünde hâlâ az da olsa, bir saygı olduğu görülür. Bir zevcenin kaybı üzerine Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika’da çıkmış atasözleri insanı şaşırtacak kadar acımasızdır. Konu üzerine birçok atasözünden, Batılı erkeklerin, açıkça ve hiç çekinmeden, zevcelerinin ölmesinden büyük bir rahatlama hatta mutluluk duyduklarını, ölen zevcelerini, yerine başkası konabilecek bir maldan ibaret gördüklerini ve onun ölümünün yarar getireceğini ifade ettikleri anlaşılıyor. Atasözleri en sinik önermeleri yapmaya uygun bir türdür, çünkü alıntılamanın kişisi, kişisel olarak atasözünün kendisinden sorumlu tutulamaz:

⁷⁵ Japoncada dul kelimesinin kelime anlamı, “henüz ölmemiş olan kişi”dir.

Ölü bir zevcenin arkasından duyulan acı, kapıya kadar devam eder. (Katalanca/Fransızca/İtalyanca)

Bir zevcenin ölümü, düğünün yenilenmesidir. [Eskisinin ölümü üzerine hemen yeni bir zevce alma âdetine yapılan gönderme.] (Arapça, Mısır)

Yeni bir zevce iki güzel gün yaşatır: biri düğün günü öteki ölüm günü. (İngilizce, Britanya)

Ölü bir zevce, bir erkeğin evindeki en iyi maldır. (Katalanca)

Ölü bir kaz insana hayat verir; ölü bir zevce, cenneti serer önünüze. (İspanyolca)

Kadınlar dört günlük hummadır, insanı ancak ölüm kurtarır onlardan. (Almanca)

Bir erkek karısının ölümüne, kamçısının sapının kırılmasından daha fazla üzülmez. (Çuvaşça)

Zevcenizin ölümü, yatakta değişim. (Çeçence)

Ne mutlu ölü bir kadının çıktığı kapıya. (Portekizce, Brezilya)

Bir zevcenin ölümünden duyulan acı, evin kapısına kadar sürer. (İspanyolca, Arjantin)

Ölmüş bir zevce ile baş belası bir konuğun ardından duyulan acı, kapının eşiğine kadar sürer, ondan sonrası rahattır. (İngilizce, ABD)

Bu tür fikirler nereden geliyor? Hristiyan geleneğinde, boşanma neredeyse yasaktı, (yalnızca delilik ve iktidarsızlık gibi bazı çok özel durumlar hariç) evliliği sonlandırmanın tek yolu ölümdü. Karı koca, istese de istemese de birbirleriyle ömür boyu yaşamaya mahkumdu. Para konuları da evliliklerin düzenlenmesinde önemli bir rol oynardı.⁷⁶ Bir zevcenin ölümü oldukça kârlı olabilir, özellikle yeni gelin yeni drahoma getirirse.

Sığırın sağlığı ve zevcenin ölümü yoksul bir erkeği ileri götürür. (İtalyanca)
Zevcelerin ölümü, koyunların sağlığı erkekleri zengin eder. (Fransızca/İngilizce, Britanya)

Yeni hayat, yeni gümüşler. (Fransızca)

Zevcelerin ölümü üzerine temelde yalnızca kocaların bakış açısının yansıtılması, zevcelerin bakış açısının ise neredeyse hiç yansıtılmaması büyük talihsizliktir. Ancak, bir tür oluşturan kırsal temelli bazı “dedi-” atasözleri vardır ve bun-

⁷⁶ Batı Avrupa’da çeyiz göreneği on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar devam ettiği gibi, Güney Avrupa ve Akdeniz’de hâlâ devam etmekte. Bakınız Olwen H. Hufton, *The Prospect Before Her: A History of Women in Western Europe*. Vol I. 1500- 1800. Londra 1995; Aynı zamanda bakınız Jack Goody, *The European Family: An Historico-Anthropological Essay*, Oxford 2000.

lar en iyi biçimde batı Avrupa'nın Kuzey ülkelerinde temsil edilir. Eşlerden birinin ölümünden, hem kocanın hem de zevcenin ağzından şakayla bahsedilir:

En küçük şey bile hafifletir gemiyi, dedi reis ve karısını denize attı. (Frizce)
 Zevkli bir şey yaparken asla onu zor bir iş haline getirme, dedi adam ve karısına yalnızca yarım metre derinlikte bir mezar kazdı. (İrlandaca)
 Herkes kendine ama Tanrı hepimize çalışır, dedi karısını boğulurken görüp kılını kıpırdatmayan adam. (Hollandaca)
 Aralık vermeden süren ziyafet zırvalıktır, dedi kadın kocası boynunu kırıncı. (Danca)
 “İşte bu bir yer açtı” dedi Grietje, kocası ölünce. (Hollandaca)

Daha yukarıda bir zevcenin ölümü hakkında verdiğimiz atasözü örnekleri, toplumun köşe taşı olarak evlilik hayatı hakkında hiç olumlu şeyler söylemiyordu ama şaka amacıyla söylenen yukarıdaki “dedi-” atasözleri de onlardan hiç geri kalmıyor.

Birçok evlilik ekonomik nedenlerle düzenlendiği için, karı kocalar genellikle başlangıçta büyük bir istekle, evliliğe katkıda bulunmak için getirdikleri şeyleri (ve tercih edilen, diğer eşin getirdiklerine de sahip olmaktır) sınıksız ellerinde tutmaya çalışır. Görünen o ki, bunun sonucunda Avrupa’da, ekonomik kazanç ya da miras nedeniyle önceden tasarlanmış (kocalar kadar zevceler tarafından da) cinayetler işlenmiştir.⁷⁷ Dullar hakkındaki atasözlerinde boş inançlara ve kalıp düşüncelere yer verilmesine, bu tür cinayetlere ilişkin hikayeler katkıda bulunmuş olabilir.

Ne var ki, bu tür inançlar Avrupa sınırları içinde kalmaz. Bir koca öldüğünde, hayatta kalan eşi, beş kıtadan gelen atasözlerinde de, şüpheli sayılır:

[Birinci] Kocasını asılmadıysa, asla bir dulla evlenme. (İngilizce, Britanya/ABD)

Bir kocayı gömen kadın, birini daha gömmekte hiç zorluk çekmez. (Fransızca)

Bir dulla evlenen adam, ailede birkaç ölümün acısını çekmekten kaçınmaz. (İspanyolca, Meksika)

Su yılanı yılında doğan bir kadının her ağzını açışında bir koca yutulur. [Su yılanı yılında doğan kadınların kocalarının erken yaşta öldüğüne inanılırdı.] (Tibetçe)

Yazgısı, sekiz kişinin hayatına son vermek olan kadından kaç. [Böyle bir kadın evlendiğinde, koca ölecektir.] (Çince)

⁷⁷ Bakınız Hufton 1995; Goody 2000.

Bir dulla flört ettin, ama onun kocasını kimin öldürdüğünü biliyor musun? [Bir dulla evlenmekte acele etmemek gerektiği konusunda bir uyarı.] (Bassar dili, Togo)

Dul bir kadınla evlenmek isteyen bir erkek, ilkin bu kadının, kocasının ölümüyle bir ilgisi olmadığını kesin olarak bilmek zorundadır. Dul kadın, çok basit bir nedenle ölümün gücüyle ilişkilendirilir, çünkü ölüm onun evine uğramış ve kocasını almıştır. Yukarıda alıntılanığımız atasözlerinin hepsi, şu ya da bu şekilde bu inanca bağlıdır.⁷⁸

Mavi Sakal'ın gaddarlığı ya da kocasının ölümü ardından şen şakrak dolaşan dul kadınlar hakkında hikayeler olmasına karşın, atasözlerinde dul erkekler hakkında yukarıdakilere benzer gözlemler neredeyse hiç yoktur.

Kayıp ve Üzüntü

Bir kadının akıllı olup olmadığı dul kalmıca anlaşılır, aynı şey bir erkek konuşmaya başlar başlamaz anlaşılır. (Tangut dili, Çin)

Peri masallarında, çiftler birbirlerine kavuştuktan sonra sonsuza değin mutluluk içinde yaşar. Bu ideal, düğün gününde herkesin ağzından iyi dilek olarak ifade edilir. Bu tür dileklerden biri çiftlerin ömrünün uzun olmasıdır. Bunun bir ifadesi, Hindistan'dan bir Assam atasözünde görülür: “*Kinowari* işareti hiçbir zaman alınından kaybolmasın.” Evlilik mutluluğunun bu simgesi, onu yüzünde taşıyan kadının evli olduğunu gösterir. Bu atasözü, bir kadının dul kalmama dileğini ifade eder.

Birçok kültürde, günümüzde bile, yetişkin kadınların konumu güçlü bir biçimde evlilikleri tarafından belirlenmiştir. Dul kadın kendini zor bir durum içinde bulur: Kocasının yokluğu, hayatının çapasını kaybetmek gibidir. Erkek ölünce kadın, sözgelimi yemek “artığı” gibi olmuştur; Brezilya'dan Portekizce bir atasözü konuyu şu sözcüklerle anlatır: “Dullar, ölü erkeklerin artığıdır.”

Atasözleri, hayatı dullar için en fazla zorlaştıran konuları yansıtır. Birinci sorun, bir zevcenin kocasını kaybetmesinin, statü kaybı anlamına gelmesidir. Bu, Minyanka dilinde devrilen ağaç metaforuyla çok güzel anlatılır: “Baobab devrildi; artık üzerine keçiler tırmanmaya başlar” (Mali). Bu, bir kadının topluluk içinde zevce olduğu sürece saygı gördüğü ama bir kez dul kaldıktan sonra bu saygının kaybolduğu anlamına gelir. Böylece, “hâlâ” kocaları olan kadın-

⁷⁸ Bugün bile aynı durum devam ediyor, “bir kocanın hastalanmasından dolayı zevcenin suçlanması göreneğinin yaygın olduğu toplumlarda, AIDS'den ölmekte olan bir kocanın bozulan sağlığı nedeniyle zevcesi, ona iyi bakmamakla suçlanıyor.” Caroline Moorehead, “A World of Silence”, *Widows: Life After Death (Index on Censorship*’in özel sayısı), Mart/Nisan 1998: 43.

lar, bu prestijden yoksun kalanlara acır: Dul kalanlar da, kaybettikleri statüyü yeniden kazanmak için olanca açık yüreklilikleriyle dua eder: “Lütfen Tanrım, dul kalmayalım” (Rusça). Teselli edecek söz bulmak zor. Igbolar şöyle demekle yetinir: “İnsan bir dula ancak şunu söyleyebilir: sabırlı ol.” Belki başka bir erkek gelecek, ama o güne kadar dulun durumu hiç parlak değil. Kocasını hayat-tayken saygı gören bir kadın, statü kaynağının ölümünden sonra, gerçekten insanların ilgisini çekmez. Neden?

Dul kadın, toplum içinde çözümlenmesi gereken bir sorun ya da bir “aykırılık” oluşturmak bakımından, evde kalmış bir kızıdan aşağı kalmaz. Dul kadın var olan toplumsal cinsiyet yapılarını bozar ve böylece toplumsal düzeni tehlikeye atar: “Dul kadın, düzensiz bir teknedir”, bu fikri çok iyi ifade eder. Bu atasözüne rastladığımız yer, yalnızca Asya, Çin ve bazı çeşitlemeleriyle Vietnam değildir, bu atasözü aynı zamanda Kuzey ve Güney Amerika’da da bulunur. Kadınların kocalarının sözünü dinlemesi gerekir ama ya koca ölünce, kimin sözünü dinleyecek? Sorunun denetlenemez noktaya gelmesini önlemek için, bir İspanyol atasözü, dul “sorununa”, hele de dul alımlı birisi ise, üç çözüm önerir: “Olgun ve dolgun bir dul ya evlendirilmeli, ya gömülmeli ya da manastıra kapatılmalıdır.”⁷⁹ Binicisi olmayan at metaforu da, erkek kontrolünün yok olmasını yansıtır ve dolaylı olarak da binicisi olmayan atların hepsinin çaresiz ve acınacak halde olmadığına da işaret eder:

Binicisi olmayan bir kısrak otlığı bulur. (İspanyolca)

Dullar, üzerinden binicisini atmış at kadar oynaktır. (Malayca/Malayalam dili)

Bir dulla evlenmek, binicisini üzerinden attığı için tehlikelidir. (İngilizce, Britanya)

Bir dul (ya da konumuz açısından, evlenmemiş kız) olmanın, yaşayan bir koca sahibi olmaktan daha az acınacak bir durum olabileceği fikrinden bahseden atasözü çok ender bulunur. “Dullar ve genç kızlar: evli kadınlara merhamet edin” deyimi, (Arapça, Lübnan) bu konuda dikkate değer bir kuraldışı örnektir. Temel mesaj, bir kadının tüm hayatı boyunca bir erkeğin korumasına ihtiyacı olduğu, ihtiyacı olması gerektiğidir: evlenmeden önce bir babaya, sonraki hayatında kocaya. Bu nedenle sık sık, bir dulun başka insanların koruması altında olması gerektiği öne sürülür: “Dul ve kısrılaştırılmış horoz: her ikisi de kendilerine ne verilirse onu yer” (Portekizce, Brezilya). Bazen, kocasını kaybetmek bir kadının hayatında başına gelebilecek en büyük felaket gibi sunulur:

⁷⁹ Alımlı göğüslü kadınlarla ilgili daha önce alıntılarladığımız İspanyolca bir atasözünü hatırlatıyor: “Büyük memeli bir kadınla ya evlenmelisin, ya onu gömmelisin ya da manastıra kapatmalısın”, bakınız birinci bölüm (Kadın Bedeni).

“Mal kaybetmek, berbat olmuş bir gün demektir, kocayı kaybetmek, hayatın mahvolmasıdır (Burmaca).

Kocasının ölümünden sonra bir dulun sözgelimi, “ayna koca” ya da “kalkan koca” gibi bir vekile ihtiyacı vardır. Bu iki Malayca ifade, dulların yeniden evlenmesi için yaratılmış bir düzenlemeye işaret eder. Kadının korunması ya da birtakım işlerin yürümesi amacıyla gerçek evliliğin yerini tutacak bir evlilik düzenlemesidir bu. Dullar için bir başka güvenli bölge, oğullarının yanına sığınmaktır. Bazı kültürlerde felaket, dulun erkek çocuğu olmaması ya da ölmesiyle tamamlanır. Bu onu omurgasız bırakır:

Çocuksuz olanı [dulun], biçilmemiş tarla gibidir. (Amhara [Habeş] dili)
Omurgası olmayanı kim destekleyecek? (Çince)

Bir başka çözüm de “*levirate*” geleneğidir. Buna göre ölen erkeğin dul karısı, ölen erkeğin kardeşine miras kalır, bu kardeş dulla evlenmek ve ölen kardeşi adına ondan çocuk yapmakla görevlidir.⁸⁰ Bu, bir cemaat sorumluluğu olarak görülür. Bu uygulamadan Kitab-ı Mukaddes’te (hem Eski Ahit’te hem de Yeni Ahit’te) bahsedilir ve birçok atasözünde yer alır: “Dul, herkese bedava verilmez” (Kweli dili, Kundu), başka türlü söylersek, törenin buyurduğu gibi ölen adamın kardeşlerinin mirasında kalmalıdır, çünkü dul, merhumun klanında kalmak zorundadır. Ya da Peştuca bir örnek verelim: “Ölen kocanın erkek kardeşine bakayım derken, başka bir kocayı kaçırdı.” Buna mecburdu. Bir kez daha, dulun “aykırı durumu” onun adına ya da onun arkasından “onarılır” ve onun kendi hayatının iplerini elinde tutamayacağı gözler önüne serilir.⁸¹ Onun kendi sorunlarına çözüm bulmayı beceremeyeceğini ima eden onca atasözüne karşın, bu bölümün girişindeki insanı ferahlatan o Çince özdeyiş, hiç değilse dula, şüpheden yararlanma hakkı tanıyor. Bir dulun kendi başına ayakta durabileceği fikrine çok ender rastlanır.

Bir dulun başaramayacağına inanılan işlerden biri de, çocuklarını kendi başına büyütebileceğidir:

Bir dulun yetiştirdiği çocuk burnunda ip halkası olmayan tosuna benzer. (Telegu dili)

⁸⁰ Jack Goody, *Food and Love: A Cultrural History of East and West*, Londra 1998: 163

⁸¹ “*Levirate*”, aslında bir dula ve çocuklarını ekonomik yönden desteklemek için düşünülmüş bir çözüm olabilir ama aynı zamanda, dula hiçbir seçim hakkı bırakmayan bir sistemdir: kendilerine dayatılan evliliği yapmamak için evini, çocuklarını terk etmek zorunda kalan hatta kocasının ailesi tarafından malına, toprağına el konulan kadınlar. Bir zamanlar “*levirate*” geleneği dula belirli bir güvence sağlayıp erkek ailesine de bir yükümlülük getirirken eski toplumsal yapıların çözülmesi ve artan kentleşme bu güvenceleri de ortadan kaldırmıştır” (Moorehead, 38-9).

Bir dulun oğlu ya kötü yetiştirilmiştir ya da karakterinde kötülük vardır. (İspanyolca)

Bu ve benzeri yetersizlikler Arapça atasözlerinde kestirmeden ifade edilir. “Bir dulun köpeği havlamaz; öküzü tarlayı sürmez.” Ya da bunun daha süslü çeşitlemeleri vardır: “Bir dul çocuk büyütürse, onu adam edemez; köpeği eğitirse o köpek havlamaz; sabanın önüne bir öküz koyarsa, o saban çalışmaz; hangi işe eline atarsa atsın başaramaz.” Bu yaklaşım, ya kadın henüz hiçbir şey denemeden önce onun cesaretini kırma amacı güdüldüğünü ya da bir hüsnekuruntu olduğunu gösterir ki, bu genellikle kolayca kendini doğrulayan bir kehanete dönüşebilir.

Dulların Gözyaşları

Dulun elbisesi geçmişi gösterir, gözyaşları bugün için dökülür, kalbi ise geleceği gözler. (Almanca)

Yeryüzünün her köşesinde her gün, bin bir çeşit nedenle dulların akıttığı gözyaşları okyanuslar doldurur. Birinci neden, kaybın yarattığı acıdır: “Siyah bir gömlek ve siyah tül, ruhu çektiği acılarından kurtarmaz” (İspanyolca). İkinci neden, böyle bir kaybın sonucunda, dulun sonraki hayatında nelerle karşılaşacağıyla ilgilidir. Ve böylece dul kadın ağlar da ağlar. Atasözleri de onun gözyaşlarını çeşitli yollardan yorumlar.

Bir dul kadın bir düğüne katılırsa, kaybettiği kocasını hatırlar: “Düğünde dul ağlar, ötekiler güler” (Fransızca). Dul kadın ağlayabilir ama o sırada geleceği de düşünür: “Dul ölen için ağlar ama aklı yaşayanlardadır.” (İtalyanca). Ne kadar çok ağlarsa o kadar çabuk yeniden evlenecektir, der bir Kuzey Amerika atasözü: “Ekim için, nemli havadan iyisi yoktur.” Gözyaşı dökülmemesi de cemaati şaşırtmamalıdır. Sert koşullar altında ağlamak bir lükstür. Bir Yaka atasözüne göre, “İki yıl gözyaşı döken dula yardım eden biri vardır mutlaka”; yoksa toprağı kendisi işlemek ya da bir başka çare bulmak zorundadır.

Gözyaşları olsun ya da olmasın, bir dulun kocasının kaybı hakkındaki duyguları birçok atasözünde tam bir esrar perdesi altındadır. Onu seviyor muydu, özlüyor muydu? Unutması ne kadar zaman alacak? Özellikle genç dullar, yeniden evlenmek isteyebilir: “Genç dullarla taş çanaklar çabuk soğur” şeklinde akıl yürütür, bir Estonya atasözü. Ya gözyaşları ve iç çekmeleri ne anlama gelir? Konuya Arjantin’den bir İspanyol atasözü açıklama getirir: “İçini çeken bir dul, yeniden evlenmek istiyordur.”

Atasözleri, ortada kesin bir bilgi olmasa da, bir dulu iki yüzlülükle suçlamaktan geri durmaz: “Bir soğan mirasçıları ve dulları ağlatmaya yeter” (İngiliz-

ce, ABD). Ve Latin Amerika'da, kinayeli deyimler vardır, örneğin: “Dul gibi ağlamak” ya da “Bir dulun hafızasına sahip olmak.” Burada şeytanca ima edilen fikir, bir dulun gözyaşları, genel olarak dullar kast ediliyor -hatta bir kadının ve genel olarak kadınların- gözyaşlarının samimi olmadığıdır: “İyi ve dürüst bir dul, mezarına girmiş bir duldur” (Portekizce, Brezilya). Bazen bir kadının yazgısı dinmek bilmeyen gözyaşlarıyla simgelenir. Ama yine de bu gözyaşları hiç dinmiyorsa, etkisi o kadar azalır ki, anlamını yitirir:

Dul ağlar çünkü duldur, belki kocası olan bir kadın da ağlar [onun da ağlayacak nedenleri vardır]; ama onların yanındayken evde kalmış kız da, hiç durmadan ağlar! (Bihari dili, Hindistan)

Dullar ağlarmış, ne önemi var ki, kızlar daha mı az ağlıyor? (Bulgarca)

Bir dulun gözyaşları nasıl yorumlanırsa yorumlansın, onun konumu hemcinsleri arasında en ufak bir kıskançlık uyandırmaz.

İftira

Dulun kapısının önünden rezalet eksik olmaz. (Çince)

Dul, zaten hassas olan konumuna kolaylıkla zarar verebilir. Dulun hayatı ne kadar kontrol altında tutulursa tutulsun, insanların onun davranışları hakkın-da sürekli dedikodu yapmak ve ona iftira atmak gibi korkunç eğilimi hiç azalmaz. O her zaman çevresindeki mütecessis bakışlarla yüzleşmek zorundadır.

Dul açık bir tarla gibidir, her geçen rüzgar ona dokunur. (Karelyaca)

İftiralar dulun kapısının önünde yumak yapar. (İbranice, İsrail/Çince)

Jacques öldükten sonra Thérésine'in davranışlarını gözleyeceğiz. (Creole dili, Guadeloupe)

Dul kadın sağa sola bakarken kocasını unuttur. (Mamprusi dili)

Bazı kültürlerde, bir kadın dul olduğunu giyimi ve saç modeliyle göstermek zorundadır. Dul kadının giyimi, statüsü nedeniyle karşı karşıya olduğu tehlikelerin bir metaforudur. Bundan biraz olsun sapsa, hiç acımasızca mahkum edileceğini bilir:

Bir dul kadını saçından tanırırsınız. [Dul kadının saçını güzel bir biçimde yapmasına izin verilmez, üstelik beyaz bir saç bandı takmak zorundadır.] (Senufo dili/Minyanka dili)

Keklik kanadı gibi benekli bir bulut ve saçına parfümlü yağ süren bir dul görür-

seniz birincisi, yağmur yağacak, ikincisi dul kadın kaçacak demektir. (Bihari dili)

Dulun elbisesinin eteği uzundur, herkes üzerine basar. (Hollandaca)

Etekleri bile dulun düşmanıdır. [Bir dulun ahlakı her zaman gözetim altında tutulur.] (Bulgarca)

Eteğinin kuyruğu bile dulun düşmanıdır. (Türkçe)

Kocasını öldükten sonra dul süslenir. (İtalyanca)

Güneşsiz Cumartesi, rujsuz dul olmaz. (İspanyolca, Porto Riko)

Saçı, giyimi, makyajında en ufak bir hoppalık izi varsa, dul kadın ahlaksızlığından ötürü azarlanır. Dul kadın dikkatleri üzerine çekmemelidir, yoksa onun yeniden evlenmeye aday olduğunu belli etmek için böyle davrandığı yorumu yapılır. Böyle yaparsa kendini rezil eder. Eski bir Sümer atasözü bir dulun dikkat çekmek için yaptıklarını, bir eşeğin yellenmesine benzeterek [çift anlamlı bir sözcük kullanarak] alay etmiştir: “Dul kalmış bir eşek, osurarak gösteriş yapar.”

Varlıklı bir dul, ait olduğu topluluğun gösterdiği sürekli ilginin keyfini çıkarır. Bu konuyu yorumlayan birçok atasözü vardır. Yoksul bir dula göre durumu çok iyidir çünkü hayatı başkalarının hayırseverliğine bağımlı değildir. Bu atasözlerinde, ölen kocanın bıraktığı servet ne kadar büyükse, dulun onu o kadar çabuk unutma eğiliminde olacağı ima edilir: “En gözde zevce, kocasının ardından yas tutmaz” der bir Kundu atasözü. Görünen o ki, dünyada vefa yoktur. Avrupa ve Kuzey ve Güney Amerika’da varlıklı bir dul, kesinlikle başkalarının dilediği kadar çaresiz değildir:

Zengin dulun gözyaşları çabuk kurur. (Danca)

Zengin dul bir gözüyle ağlarken öbür gözüyle [yeni bir düğün için] çanlar çalar. (İspanyolca)

Zengin bir dul bir gözüyle ağlar ötekini kırpar. (İspanyolca/Portekiz ve Brezilya)

Zengin dul bir gözüyle ağlar, ötekiyle güler. (İngilizce, ABD)

Hali vakti yerinde olan dul çabucak yeni bir koca bulacağı için o belli belirsiz bir yas dönemi geçirir. Nasıl ki varlıklı bir dul kadın şanslı sayılıyor (genellikle erkekler ona ilgi gösterdiği için), yoksul dul kadın da, ayakta kalmak için hesapçı olmalı ve angaryalara katlanmalıdır:

Dulun evinde tumbul fare bile bulunmaz. (Japonca)

Dullar yağlı et bulup yemez. (Kundu, Kamerun)

Dul çaresiz olduğu için yoksul adamlarla arkadaşlık eder. (Sümerce)

Hayatını kazanamayan [ya da kazanmasına izin verilmeyen] bir dul, Korelilerin dediği gibi, birikimlerini harcar: Karnını doyurmak için gümüşlerini satar.

Yeniden Evlenme

Dul aceleyle yakışıklı adamın yanından geçer. (Bassar dili)

Bir dulun pekala kocasını öldürmüş olabileceği tezi başta olmak üzere, insanı bir dulla evlenmekten caydıran birçok neden vardır.⁸² İçlerinden biri, dul bir kadının masraf kapısı olmasıdır. Buna ilaveten örneğin dulun çocuk sahibi olması, zor koşullarda yaşaması ya da özellikle çeyiz toplamanın gerektiği toplumlarda dulun çocuğunun kız olması gibi nedenler sayılır:

Kız çocuğu olan bir dulla evlenmek bir yıl içinde evin başına yıkılacak demektir. (Arapça, Lübnan)

İki kızı olan dul bir kadınla evlenen adamın üç arka kapısı vardır. (İskoçça/İngilizce, ABD)

Üç kızı olan bir dulla evlenen adam dört hırsızla evlenmiş demektir. (Danca/İngilizce, Britanya/ABD)

Bu örnekler yukarıda kız evlatlar başlığı altında tartıştığımız atasözlerinin bilinen çeşitlemeleridir. Aradaki tek fark, “gerçek” babaların bir seçim yapma hakkı yok iken, iki kızı olan bir dulla evlenecek olan koca adayının böyle bir seçim yapma hakkına sahip olmasıdır.

Bir dulla evlilik yapmaya karşı öne sürülen tezlerden biri de, böyle bir eşin önceki kocası tarafından “eğitilmiş” ve “kalıplanmış” olabileceğidir: “Bir başkası tarafından eğitilmiş bir katır, daima o kişinin izlerini taşır” (İspanyolca, Antigua). Atasözü ne tür “izlerden” bahsediyor? İlkın, merhum kocasının canlı anılarının yeni evliliği koşullandırması akla geliyor:

Bir dulla evlenen adamın önüne hep ölen adamın ayakkabıları konur. (İngilizce, ABD)

Dulla evlenen adam öbür dünyadakine de [ölen koca] katlanmak zorundadır. (İspanyolca, Meksika)

Dulu yatağına alan, ölü adamı da evine sokar. (Danca)

Dul kadın, yüreğinin yalnızlığından çifte rüya görür [önce ölen kocasını sonra yeni aşkını]. (Peştuca)

Kaplan aynaya baktığında iki kaplan başı vardır [ikinci kocaya varan kadına işa-

⁸² Bir kadının dul kalmış bir erkekle evlenmesine karşı çıkan, bir tek Japonca atasözü vardır. Burada öne sürülen gerekçe, erkeğin eski karısının sevgili hatırasına bağlı kalmasıdır.

ret eder]. (Çince)

Yanaklarında gül bitse bile, asla bir dulla evlenme. Sen onu seversin ama o şöyle der: “Tanrı, kutsanmış olanı [yani ölen kocayı] kutsar.” (Arapça/Ladino)

Dul kadın eski kocasını övmekten hiç geri durmaz. (Ganda dili)

Asla dulla evlenme, sana her zaman eski kocasını hatırlatır. (Bamum dili)

Çin’de erdemli bir dula, nasıl ki “iyi bir at ot yemek için geri dönmez” ya da “sırtında iki eğer taşımaz” ise ikinci kez evlenmemesi şiddetle tavsiye edilir. Her iki metafor da seks yapmak anlamında kullanılmıştır. Dul bir kadın yeni kocasının cinsel performansını eski kocasınınkiyle karşılaştırma olasılığına sahiptir ve Avrupa’dan bazı atasözleri, çok da lafı dolandırmadan, ölen adamla istem-dışı bir cinsel rekabet olacağını ima eder:

Karı diye dul almak, bit pazarından pantolon almak gibidir; önceden kimin giydiğini bilemezsin. (Lehçe)

Bir dul ciğer böreği gibidir; içine ne konduğunu Tanrı bilir. (Hollandaca)

Dulun evinde elbette hazır alınmış ekmek vardır, ama ekşidir. (Lehçe/Rusça)

Dulun eski kocasının cinsel başarıları konusundaki karışık duygularını bundan daha açık bir biçimde dile getiren bir başka Lehçe atasözü vardır: “Bir atın cesur bir biniciden sonraki sahibi olmak ve bir dulun güçlü bir erkekten sonra kocası olmak tehlikelidir.”⁸³ Bir dulla evlenme konusundaki bu tür isteksizlik ya da korku duyguları, -eski kocasına karşı bir sadakat meselesi olarak görüldüğü için- dul kadınların yeniden evlenmekten kaçınması yönündeki güçlü bir baskıyla pekiştirilir:

Yeniden evlenen dul bir kadın itibarını kaybeder. (Fransızca)

Dulun sabuna ihtiyacı yoktur. [Yani, yeniden evlenmemelidir. Sabun, bir erkekle yattıktan sonra sabunla yıkanmaya işaret eder.] (Bulgarca)

Sadık bir zevce iki kez evlenmez. (Japonca)

Birçok Afrika kültüründe dulların cinsel ilişkide bulunması tabudur ve atasözlerinde buna değinilir:

“Benimki işe yaramaz” dedi dul kadın [cinsel organını kast ederek]. (Oromo dili)

Ölü horozun etinden yiyen tabuya karşı çıkar. [Bir dulla -yasak- cinsel iliş-

⁸³ Bekaret karşısı olarak cinsel deneyim üzerine daha fazla bilgi için, üçüncü bölüme de bakınız.

kiye giren bir erkek için söylenir] (Zulu dili)

Dul bir kadınla evlenmeye karşı çıkmak için öne sürülen son bir güçlü tez de, onun varsayılan iktidarı ve bağımsızlığıdır. İnisiyatif alması ile ünlüdür, oysa bu davranış kadınların olağan namus ve erdem kurallarına aykırıdır. Kontrol sahibi olması gereken erkektir, oysa bir dul kendi iradesini geliştirebilir:

Bir dulla evlenemezsin çünkü dul seninle evlenir. (İngilizce, ABD)

Bir kız anne babasının isteği doğrultusunda evlenir; dul bir kadın ise kendi evliliğine kendi başına karar verir. (Çince)

Atın yerine eşeği bağlamam. (Arapça, Fas)

Eğer daha aşağı sınıftan biri, daha üst sınıftan bir dulla evlenmeye kalkışırsa ve kadın onu reddetmek isterse, bu son Arapça atasözünü söyler. İngilizceden gelen bir ipucu ise, demirin tavındayken dövülmesidir: “Dulla evleneceksen yasın bitmesini bekleme”, yani o hâlâ olayların etkisi altındayken davran. Apaçık görülüyor ki bir erkek genç ve deneyimsiz bir kızla olduğu gibi, bir dulla kolayca başa çıkamaz. Dul bir kadın, bakire bir genç kızın sevişmekle ilgili bilmediği hatta korktuğu şeylerin yabancıları değildir. Bu “bilgi” üzerine yapılan yorumlar olumludur:

Genç dullar yaş odun gibidir. Bir ucundan yanarken öbür ucundan su süzülür. (Danca)

Dulun tavaşı küçük ve derli topludur. (İspanyolca)

Dulun tenceresi küçüktür ama iyi karıştırılmıştır. (Portekizce, Brezilya)

[Hiçbir şey] Taze bir dulun öpücüğünden daha ateşli olamaz. (İngilizce, ABD)

Aşk için dul kadın iyidir, çünkü dana kendiliğinden boyunduruk altına girmez. (Peştuca)

Yaşlı bir bakireyle evlenmektense genç bir dulla evlenmek yeğdir. (İbranice)

Ama aynı zamanda olumsuz yorumlar da yapılır:

Dullarda şeytan vardır. (İtalyanca)

Dul kadın seni korkutmuyorsa, gücünü azaltacaktır. (İspanyolca, Bolivya)

Demek ki, dul kadının belirsiz konumu ve çoğu toplumda hayatının iplerini kendi ellerine almasının yasaklanmış olması, kocasının ölümünden sonra bir zevcenin, akrabalarının ve ondan yararlanmak isteyenlerin açgözlülüğüne terk edildiğini gösteriyor.⁸⁴

⁸⁴ *Index of Censorship*'in özel sayılarında, Caroline Moorhead dullar dünyasına küresel bir

Anneler ve Kaynanalar

Anneler

Her nehir anasına döner. (İngilizce, Jamaika)

Zevceler üzerine hiç de dostça olmayan bütün o yorumlardan sonra, anne konusuna girmek gerçekten ne büyük bir rahatlama! Anneler yüksek bir kaidenin üzerine yerleştirilmiştir, korolar tatlı ve yüceltici ses tonlarıyla anneler hakkında söylenmiş atasözleri şarkılarını okumaya başlar. Anneler, sonsuz övgü şarkılarıyla kadın cinsinin, hatta insan cinsinin en değerli temsilcisi olarak bir kenara ayrılır. Bir tanrıça gibi tapılır ona -Tanrı'nın varlığı "o" *dur-* ya da en azından bir süper-insan olarak, sonsuz sevginin ve kusursuz bir kendinden vazgeçme halinin kaynağıdır. "Tanrı her yerde olamaz, o nedenle anneleri yaratmaya karar verdi" gözleminde bulunur bir İngiliz atasözü. Bambaşka kültürler ve kıtalardan toplanmış birkaç örnek daha verelim:

Anne, iki numaralı Tanrı'dır. (Chewa dili)

Annesinin ayak sesinin yaklaştığını duyan Rab Joseph, şöyle diyecektir:

"Ayağa kalkmalıyım, çünkü Shekhinah ["İlahi Varlık"] içeri giriyor.

(İbranice)

Hayat annedir. [Her şey insanın annesine bağlıdır.] (Arapça, Lübnan)

Annesi olan ağlamamalıdır. (İspanyolca, Arjantin)

Hiçbir tapınak insanın annesinden güzel olamaz. (Tamilce, Hindistan)

Anne sütü kutsaldır. (Moğolca)

Benzersizlik

Anneler kimseye benzemez. (Kongo)

Anneler neden böylesine eşsizdir? Doğdukları andan itibaren çocuklar onun sevgi dolu varlığını özel bir şey olarak yaşar. Onun vericiliğinin sınırı yoktur. Bir Malta atasözü, bir annenin asla "eğer sen" demeden, isteneni hemen o an verdiğini belirtir. Anne çevresine sıcaklık, özenli bakım ve koruma yayar: "Güneşin altı sıcaktır ve annenin yanında olmak güzeldir"(Rusça). Annenin kokusu harikadır: Parfüm-

> perspektiften bakıyor: "Tüm dullarda ortak olan ... onların sayısının dul erkeklerden çok daha fazla olmasıdır" (37). Evli kadınların neredeyse hepsi bir gün dul kalacaktır. Oysa dullar arasında, insan hakları açısından büyük farklar vardır. Batı'da bir kadın gelir bakımından kayba uğrayabilir, statü bakımından kayba uğrayabilir ama hukuksal açıdan ayrımcılığa tabi değildir. Dünyanın birçok başka bölgesinde "kültürel kurallar ve tabular, mirasla ilgili göreneğe dayalı hukuk ve devlet hukuku ve hepsinden kötüsü AIDS, hepsi birleşip dulluk dönemini bir cehenneme çevirmektedir"(a.g.e). Margaret Owen'in *A World of Wisdoms* (Londra 1996) adlı yapıtında gösterdiği gibi, birçok yerde dul kadınların insan hakları ihlal edilmeye devam etmektedir.

ler arasında en güzeli anne kokusudur (Yunanca). Her zaman anlayış ve sabırla doludur ve birçok metaforla ifade edildiği gibi hiçbir zaman yaptığı işlerden bıkmaz usanmaz:

Yukarı tırmanan bitkinin meyveleri ona yük olmaz. (Seylanca, Sri Lanka)

Filler hiçbir zaman kendi dişlerini taşırken yorulmaz. (Chewa/Haya/Shona/Vai)

Koşarken, memeler sahibine ağır gelmez. (Creole dili, Haiti)

Hiçbir tavuk tüylerinin yükünden rahatsız olmaz. (İspanyolca, Dominik Cumhuriyeti)

Anne sevgisi sarsılmaz ve örnek bir sevgi olarak gösterilir. Bir Kongo atasözü, “Başka insanlara duyulan sevginin kaynağı, anne sevgisidir” der ve bir Yunan atasözünün mesajı da iltifatta bundan aşağı kalmaz: “Tek cömert sevgi, anne sevgisidir”; hiçbir sınır tanımaz (Rusça); ömür boyu sürer (Filipinler) ve her yerde hazır ve nazırdır; hatta bu sevgi “denizleri yarar” (İngilizce, ABD). Anne sevgisi, “incir ağacının rahatlatıcı, serin gölgesidir” (Bengalce). Bir anne çocuğunun bakımını üstlenmeye, yatıştırmaya ve yaraları sarmaya her zaman hazırdır. Çocuklarının sorunlarını çözmenin -en azından atasözlerinde- yollarını bulur:

Bir anne dilsiz çocuğunun dilinden anlar. (Lüksemburg Lehçesi)

Bir anne çocuğunun çıkardığı seslerin anlamını bilir. (Ermenice)

Bir annenin her tür yaraya karşı ilacı vardır. (İtalyanca)

Oğlanın ayağı kırıldı mı, anasının bahçesinin yolunu bulur. (İngilizce, Jamaika)

Tek bacaklı çocuğun nasıl taşınacağını annesi bilir. (Mandinka dili)

Dilsiz çocuğun annesi onun dilini konuşur. (Arapça, Lübnan)

Acil bir durum olduğunda, çocuğun hayatta kalması için annesinin yapmayacağı şey yoktur: Lak dilinde bir atasözü “Bir anne çocukları için denizi yüzerek geçer” gözleminde bulunurken, çok ünlü bir Güney Afrika atasözü şöyle der: “Bir çocuğun annesi, bıçağı sivri ucundan tutar” (Sotho dili/Tsvana). Annelerle çocukları arasındaki ilişki mezarın ötesinde de devam eder: “Bir anne çocuğunun ağlayan sesini mezarından duyar” (Osetçe). Hatta bir annenin cennete girmesi serbesttir ve başkalarına da geçiş izni verme yetkisine sahiptir: “Annenin bir emriyle cennet kapıları açılır” (Arapça, Lübnan). Elbette, “Annesi varsa dostu da var demektir” (Katalanca). Hindistan’dan bir Tamil atasözü hem soruyu sorar hem de cevabını verir: “Kim birbirine bağlıdır? Anne ile çocuğu.” Anneye her dert anlatılır:

Ağla ağaç, kim seni doğurduysa ona ağla. [Annene sorunlarını söyle]
(Ovamba dili)

Karına sevgini ver ama sırlarını anana. (İrlandaca/İspanyolca, Guatemala)

Anneler çocuklarının uğradığı zararları onarır, hatalarını ve başarısızlıklarını kapatır:

Çocuk elbisesini kirletir, yırtar, anne diker ve temizler. (Çekçe)

Bir anne ve bir de önlük, nice uçurumları kapatır. (İbranice)

Anne yorgan gibidir: Bir cesedi örtemez ama senin ayıbını örter. (Sranan dili)

Anne iyi cins bir kapaklı tencere gibidir. [Çocuklarının zayıf yönlerini gizler.]
(Creole dili, Martinik)

Çocuklar annelerinin kendilerine öylesine büyük bir değer verdiğini ve öylesine büyük bir sevgiyle kucakladıklarını hisseder ki, herhangi bir başka kadının onunla boy ölçüşemeyeceğine inanırlar:

Annenin değneği üvey annenin tereyağlı ekmeğinden yeğdir. (Almanca/Fince)

Dadıya teslim edilmektense anneye teslim edilmek çok daha iyidir.

(Papiamentu dili)

Binlerce kadın vardır ama anne tektir. (İspanyolca, Bolivya)

Anneniz annenizdir; karınız, sadece bir kadındır. (Sranan dili)

Yüz teyze bir anneye eşit olamaz. (Krio dili)

Bin teyze biraraya gelse annenin yerini tutmaz. (Azerice)

Danışmak için zevce, selamlaşmak için kayınvalide iyidir, ama kendi annenden tatlısı yoktur. (Rusça)

Ya babalar? Birçok atasözünde hem babalara hem analara eşit ölçüde değer verilir ve ikisi de eşit ölçüde övülür; örneğin biri tanrısal bir varlık, diğeri bir hazinedir (Telegu dili); dünyada yalnızca onlar size yabancı değildir (Arapça); elleri yumuşaktır (Litvanca); onları satın alamazsın (Tamilce) ve:

Bir babanın duyguları dağlardan daha yüce, bir anneninki ise okyanuslardan daha derindir. (Japonca)

Bir ağacın gölgesi tatlıdır; bir anne ya da babanın gölgesiye daha tatlıdır.
(Burmaca)

Anne, Tanrı'nın lütuflarıyla dolu bir bahçe; baba ise kaya gibi sağlam bir dayanaktır. (Yahudi Arapçası, Yemen)

Bir anne ya da babanınkinden daha büyük bir aşk yoktur. (İspanyolca, Meksika)

Bununla birlikte diğer atasözlerinde, anneye gösterilen itibar babaya gösterilmez. Tam tersine, ikisi arasında belirgin bir hiyerarşi vardır.

Bir anne, on babadan daha değerlidir. (Korece)

Anne altındır, baba aynadır. [Ayna çabucak kırılır] (Yoruba dili)

Birden fazla baba olabilir ama anne tektir. (Papiamentu dili)

Babana benzer birkaç kişi vardır ama annen kimseye benzemez. (Danca)

Baba omuzdur, anne ruh. (Tatarca)

Çocuk acı çektiği zaman annenin bu acıyı babadan daha fazla duyduğu düşünülür. Bir Alman atasözüne göre: “Çocuklarına acı veren şeyi baba serçe parmağında anne tüm bedeninde hisseder” ve Rusçada da şöyle bir tez savunulur: “Annenin yüreğine dokunan şey babanın yalnızca dizine dokunur.” Babanın çocuğuna sevgi dolu ilgisinin, anneninkinden daha büyük olduğunu gösteren atasözü bulamadım.

Genellikle insanlar, bebekken, bağımlıyken ve kırılganken onlara bakan kişilerle ilgili güzel anılar saklar. Çoğu durumda, bu anılar arasında annenin ilgisi vardır. Atasözlerinde, özveri rolü genellikle, bunu karşılığında fazla bir şey beklemeden yaptığı düşünülen anne ile ilişkilendirilir.

Mükemmel Çocuklar ve Kaygılı Anneler

Eğer çocuğun yoksa, ona duyduğun özlemden ölürsün, çocuğun varsa onu merak etmekten ölürsün. (İgbo dili)

Anneler çocuklarını idealleştirme eğilimindedir ve bu, atasözlerine de yansır. “Dünyada tek güzel çocuk vardır ve her anne onun sahibidir” (İbranice/İngilizce, ABD). Çocuk açısından bu, büyük bir talihtir. Sevgi dolu ilgi ve hayranlık, hayvan metaforlarıyla dile getirilir; örneğin bir annenin gözünde küçük bir maymun, ceylan olur çıkar (Arapça, İbranice) ve bir baykuş yavrusu güzel bir kız olur (Rusça). Aynı şey böcek, ördek, kaz, kirpi, kunduz yavrusu ve benzeri için de geçerlidir; çok geniş bir ülkeler ve kültürler yelpazesi içinde bunlar hep annenin olağanüstü soyunu temsil eder. İşte bazı başka örnekler:

Karafatma duvarda yavrusunu görmüş ve demiş ki: “Bir inci tanesi.” (Arapça, Lübnan)

Kirpi yavrusunu okşadı ve dedi ki: “Aman Tanrım, ipeksi tenine iyi bak.” (Kürtçe)

Dişi gelinciğe yavrusu çok kıymetli gelir. (Seylanca)

Hamamböceği yavrularına güneş diye seslenir. (İspanyolca, Küba)

En güzel şeyi getir, dendiğinde karga yavrusunu alıp gelmiş. (Çeçen)

Hayvanlar dünyasıyla ilgili böyle iyi niyetli atasözlerinden sonra, doğurdıkları çocuklar ne olursa olsun, annelerinin onlara tapmasıyla hafifçe dalga geçen atasözleri gelir:

Çocuğu doğuran onun salyasını da sever. (Portekizce, Brezilya)

Her anne, güneşin yalnızca kendi çocuğunun üzerine doğduğunu sanır.

(İrlandaca)

Anne, kör olan oğluna, “Sabah yıldızım benim”, topal oğluna da, “Dümdüz akan nehrim benim” der. (Oromo dili)

Kör oğlanın annesi, onun gördüğünü sanır. (Çerkezce)

Ve böylece, Latin Amerika’da dendiği gibi: “Çirkin çocukların annesi olmaz”. Bir Seylan atasözünün, Buda’yı öldürecek kadar kötü yürekli bir oğul olan “Devadatta” hakkında dediği gibi, suçluların bile sevgi dolu bir annesi vardır: “Devadatta annesinin gözünde hoştur.”

Bir anneyi memnun etmek isterseniz ona çekilecek en büyük numara, çocuklarına iyi davranmaktır: “Çocuğun elinden tutarsanız, annesinin yüreğini fethedersiniz” (İngilizce, ABD) ya da yine bir hayvan metaforuyla söylersek: “Yavru-
larının güzel olduğunu söylerseniz, dişi kaplan sizi ısırmaz” (Korece). Anne eleştirel bakıştan öylesine uzaktır ki, onun yargısını her zaman biraz pay bırakarak dinlemek gerekir:

Annenin gözü afsunlanmıştır, o yüzden her şeyi yanlış görür. (İtalyanca)

Bir şeyi öven anne ise, onu hemen bırak ve kaç; ama öven komşu ise, onu al ve kaç. (Ermenice)

Hakikat annenin dediği gibi değil, komşunun dediği gibidir. (Hindu dili)

Annenin çocuklarına böylesine hayran olmasının başka sonuçları da vardır: “Dertleri tartamazsınız ama annelerin çoğunun yüreği ağırdır” der bir İrlanda atasözü. Bir annenin bakış açısından, çocuklarının ayakta kalması tümüyle onun ilgisine, onun savunmasına bağlıdır. Çocukları ya da çocukların esenliği tehlikeye düşerse, o her zaman cesur ve girişkendir. Onların sorunlarını önceden görür ve her zaman tetiktedir. Bu, Sierra Leone’den bir Krio atasözünde olduğu gibi Karayipler’den bir Creole atasözünde de çok gerçekçi bir biçimde dile getirilmiştir:

Yerde yatan bir anne, ağacın tepesindeki çocuktan daha uzağı görür. (Krio dili)

Anne uyurken, ayak parmakları uyanık kalır. (Creole dili, Guadeloupe)

Bir anne, çocuklarının içinde bulunduğu ya da bulunabileceği olaylar ve durumlar üzerinde kontrolünü kaybettiğini hissettiği anda çaresizce üzüldür. Büyüyen çocuklar artık annelerine sürekli ihtiyaç duymaz ve hayatlarındaki anne etkisi yavaş yavaş silinmeye başlar. Bu, onu ilgi göstermeye ve üzölmeye devam etmekten alıkoymaz. Aşağıdaki Yunanca atasözünün çok güzel örneklediği gibi, kafasında en korkunç senaryoları canlandırır: “Güzöl Tanrım, bir çocuğa, annesinin onun başına gelmesinden korktuğu şeyi verme.” Gerçekten de “Çocuğun kaygı kaynağı olduğu kesindir, ama sevinç kaynağı olacak mı bilemezsiniz” (İsveççe), “Çocuk annesini nasıl üzdüğünü bilmez” (Çince).

Anne-babaların özellikle annelerin, büyümüş çocuklarının ergenlikte karşılaştığı sorunlar karşısındaki çaresizliği, birçok dilde farklı çeşitlemeleri olan şu çok yaygın deyişle dile getirilir, çocuklar küçükken dertleri de küçüktür, büyüdüklerinde dertleri de büyür:

Küçük çocuklar baş ağrısı, büyük çocuklar kalp ağrısı verir. (Almanca)

Küçük çocuk annesinin memesini emer, büyük çocuk kalbini. (Rusça)

Küçük çocuklar çorba içer; büyükler anne babalarının yüreğini yer. (Çekçe)

Çocuklar büyürken kollara ağır gelir; büyüdükleri zaman yüreğe. (Tacikçe)

Küçük bir çocuk sevinç getirir; büyüyünce hüzün. (Uygurca)

Önce çocuğu kollarında tut; sonra kucağında; en sonunda sırtında. (Japonca)

Annenin en derin korkusu çocuğunu kaybetmektir, özellikle de tek çocuk sahibi ise: “Tek çocuk: anne için sonsuz bir endişe kaynağıdır” (Bengalce, Bangladeş). Oğulların ölme olasılığı kız evlatlardan daha fazladır. Erkek çocuklar evden ayrıldıktan sonra daha tehlikeli işlere girer: “Oğlu uzarlarda yolculuk yaparken, annesi onu merak eder” (Çince); ama buna rağmen erkek çocuklar çoğu zaman uzarlara kaçar. “Erkekler, annelerinin olduğu yerde ölmez” (Mongo) atasözü, erkek çocukların evi terk edip yolculuğa çıkmasının, hatta daha da kötüsü savaş gitmesinin doğal olduğu anlamına gelir. Sık sık uzak yerlerde savaşlara gönderilen erkek evlatlardır. “Oğlu olmayan kadının derdi de yoktur” (İspanyolca, Kolombiya). Atasözlerinde, zorlu bir girişimde hayatını kaybetme olasılığı yüzünden, oğlunun kahraman olmasından korkan annelerden söz edilir:

İlk ağlayan kahramanın annesidir. (Sırpça/Hırvatça)

Cesur olanların anaları ağladı, korkakların anaları güldü. (Giryama)

Erkek oğlanın anası hiç ağlamaz. (Türkçe)

Erkek [olan] çocuk, annesini üzölmekten kurtarır. (Ladino, Fas)

Tarih boyunca, doğurdukları çocukların ölmesi yüzünden “Anneninkinden daha

büyük bir acı yoktur” (Maltaca). İtalyanların dediği gibi, “Anne demek şehit demektir.”

Analar ve Çocuklar, Analar ve Oğullar

İyi bir fırın, iyi ekmek pişirir. (Romence)

Kaçınılmaz olarak anne ve çocukların arasındaki benzerlik yalnızca yüzlerinde değildir, davranışları da benzer. Atasözlerinde bazı bitkiler ve hayvanlar bu fikri metaforla ifade eder. Örneğin “ Bir *girauman* [bitki] su kabağı doğuramaz” (Creole dili, Haiti) ve “Bir Afrika tavuğu bir koç doğuramaz” (Creole dili, Trinidad/Tobago); çünkü “doğada” böyle bir şey yoktur. İşte, sonuçlar bakımından ahlaki yargı taşımayan bazı örnekler:

Her ağacın bir kökü vardır. (Sranan dili)

Eğri dalın gölgesi de eğridir. (Japonca)

Siyah beyaz benekli ineğin yavrusu mutlaka alacalı olacaktır. (İspanyolca, Kolombiya)

Kediden doğan, fareyi yakalar. (Çekçe/Sırpça/Hırvatça/Romence/İspanyolca, Şili)

Bir keçi, kuzu doğuramaz. (Romence)

Bir armut ağacı dikersen, şeftali çıkmasını bekleme. (Arnavutça)

Elma ağacı olmasa, elma nasıl olurdu? (İrlandaca)

At pisliğinin düştüğü yer, attan çok uzak olamaz. (Hollandaca)

İyi bir annenin kötü bir çocuğu olabileceği gözlemi de söz sanatı kullanan atasözlerinden eksik olmaz: “Güzel bir dal, çirkin meyve verebilir” (Burmaca) ama bunun tersi sanki asla mümkün değildir: “Kötü bir çalı, iyi bir bitki vermez” (İspanyolca, Dominik Cumhuriyeti).

Anneler çocukları için her şeyi yapmaya hazırdır, ama özellikle erkek çocukları için zayıf bir noktaları vardır, bunu ifade eden birçok başka atasözü arasında Fulfulde dilinden örnek verelim: “Oğlan, annesi sayesinde cennete gider.” Analar ve oğulların özellikle birbirlerine bağlı olduklarına inanılır ve aralarındaki bu güçlü ilişkiye işaret eden atasözleri, Sigmund Freud’u bile şaşkına çevirebilir: Örneğin “İktidarsız bir erkeğin annesi ne sevinir ne de üzülür” (Arapça).

Hausa dilinden bir atasözü, insanın annesiyle evlenmesi mümkün olsaydı, eş olarak başka her kadından çok o tercih edilirdi düşüncesini öne sürer: “Anası olmayınca, adam kendine bir karı alır” atasözü, bir annenin daha faydalı ve daha sorunsuz olduğunu savunur. Aşağıdaki iki atasözü, anne ile cinsel ilişkiyi, onaylamasa bile, ele alacak kadar ileri gider: “Eğer bir erkek annesiyle cinsel ilişkiye gi-

rerse, sanki bunu *ka'bah*'ta yapmış gibi olur" ki bu, biriyle kamuya açık bir yerde seks yapmak kadar büyük bir rezalettir (Arapça, Fas). Bir Katalanca örneğinde bu örnekte görülen fikir, hayatta bir *force majeure* kabul edilir, "İnsan annesiyle mutlak bir zorunluluk nedeniyle yatar" (Katalanca). Bundan başka atasözlerinin çoğu anne ve oğul arasındaki sıkı dostluk bağını vurgulamakla yetinir.

Annesinin kucaklaması oğula beşik gibi gelir. (Peştuca)

Ana gibi yar olmaz. (Türkçe)

Bir oğlun en iyi dostu annesidir ve annenin önlük bağından daha güçlü bukağı⁸⁵ yoktur. (İrlandaca)

Güneşin altı sıcaktır, oğullar analarıyla rahat eder. (Rusça)

Her adamın kalbinde annesi vardır. (İspanyolca, Küba)

Aslında bir anne sevgili oğlunun hayatı boyunca güvende ve kendi yanında olmasını ister: "En büyük oğlan aile evini terk etmemelidir; en küçük oğlan ise annesinin odasından çıkmaz" (Çince). Oğlunu bırakmak kızını bırakmaktan daha zor gelir bir anneye: "Oğlan evlenince annenin sırtı kambur oldu ama kızı evlenince kamburu düzeldi" (Çeçen).

Annenin kaderi oğlu âşık olunca geri adım atmaktır: "Oğlanın en iyi arkadaşı anasıdır, oğlanın kendisi, sevgilisinin en iyi arkadaşı olana kadar" (İrlandaca). Yine de, İbranice bir atasözüne göre, oğlun anne saplantısı annenin ölümüne kadar devam eder ve ancak ondan sonra bir erkek kendisini karısına bağlayacaktır. Bir Adige atasözünün ısrarla vurguladığına göre, ölümünden sonra bile bir annenin etkisi kaybolmaz çünkü sıkıntıya düştüğü anlarda içgüdüsel olarak onun adını bağıracaktır: "Nehrin sularına kapıldığında, yaşlı adam çığlık attı: Anne!"

"Annenizin sevgisi ve karınızın desteği", İtalyan erkeklerin idealidir: Her ikisi de yeni evli bir erkeğe eşlik etmelidir. Gerçekte ise, anne ile gelin arasında, belki sessiz (hatta belki o kadar sessiz de değil) bir rekabet düğmesine basılmıştır.⁸⁶ Onu pohpohlamak ve anlamak bakımından kim onlarla yarışabilir? Durumun doğurduğu gerginlikler aşağıdaki Telegu atasözünde dile getirilir: "Annesi oğlunun göbeğine bakar, karısı sırtına." Anne soylu duygularla oğlunun nasıl olduğunu inceleyen karısı eve ne getirdiğine bakar. Bazı atasözleri erkeklerin zorlu kararlar vermek, seçim yapmak durumunda kaldığı gergin bir üçgen ilişkisi içinde olduğunu ima eder:

Anne çok alırsa eşe daha azı kalır. (Çuvaşça)

⁸⁵ Süt sağma sırasında ineği bağlamak için kullanılan ip.

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için, bu bölümde yer alan Anneler ve Kaynanalar bölümüne bakın.

Karısını anasından daha fazla seven oğul evlatlık duygusundan yoksundur; karısından nefret eden oğlunu destekleyen anne iyi değildir. (Çince)

Ana oğlunu sever, ama oğul karısını. (Khiongtha dili)

Ana kalbi yumuşaktır ama oğlun kalbi taştandır. (Tibetçe)

Ana sevgisi ölçüsüzdür, oğlanın kalbi ise taş gibi katı. (Peştuca, Pakistan)

Anandan vazgeç, sana çocuk verecek olan başka bir kadındır. [Seçim yapmak gerektiği durumlarda kullanılır.] (Haya dili)

Herhalde, bir oğlan için anasıyla arasının bozulması kolay değildir. Oğlan anasının sıcakık, ilgi dolu varlığını yanında hissedince kendini o büyük zevke teslim eder ve anası da onun uzaklaşmasını istemez. Ama böylesine “şımartılmak”, oğlanın önüne bir engel koyar, toplumun ondan beklediği gibi “gerçek bir erkek” olamaz:

Anasının kuzusundan ancak sütlü-kahraman olur. (İngilizce, ABD)

Anasının evinden ayrılmayan çocuk, kendi evinden iyisi olmadığına inanır. (Efik dili/Ga dili)

Evinden hiç dışarı çıkmayan oğlan, en gürültülü osuruğun kendi anasınınki olduğunu sanır.

Anası oğluna çok yakın durursa, her zaman ona karışır, bu nedenle bir Somali atasözü şu düşüncüyü savunur: “Bir oğlan bir kadın tarafından yetiştirilmişse, hiçbir zaman erkek olamayacaktır.” Tıpkı bebeklik günlerinde “doğal” olarak olduğu gibi anasıyla özdeşlemeye devam ederse, asla gerektiği gibi bir erkek rolünü gerçekleştiremeyecektir: “Bir erkek anasına benzemez” (Ovambo dili, Angola) atasözü, ergin bir erkek evladın gerçek bir erkek gibi davranması gerektiği anlamına gelir. “Gerçek erkek” nedir konusu, ilgili kültürel bağlama göre değişebilir bile, bu “erkeklik” mesajı çok yaygındır. Öyleyse atasözleri erkek çocuklara, hatta oynamaları gerekecek olan rollere hazırlanmalarını kendi özel yollarından hatırlatarak bir baskı oluşturur ancak güçlü bir ana-oğul ilişkisi varsa erkek çocuğun bu rolü üstlenmesi mümkün değildir.

Analar ve Kızlar

İyi bir annenin kızı büyüyünce, iyi bir kız evladın annesi olacaktır. (İngilizce, ABD)

Anneler ve kızları üzerine atasözleri genellikle yalnızca ikisinin kaçınılmaz olarak birbirlerine benzeyeceği mesajını taşır. Dolaysızca söylenen, “Anasının kızı” deyimi, Batı dünyasında ve Ortadoğu’da pek çok dilde bulunur, örneğin:

Danca, İtalyanca, Macarca, Estonca, Bulgarca, Hollandaca, İngilizce (Britanya ve ABD’de), İbranice ve Arapçada. Diğer çeşitlemeler arasında aşağıdakiler sayılabilir:

- Kızdan çok anasına bak. (Japonca)
- Annesini gör, kızını anla. (Peştuca, Afganistan)
- Annesini tanı, kızı al. (Arapça)
- Annenin huyları kızına geçer. (Fince)
- Kızı almadan önce annesine iyi bak. (Avrupa’da yaygındır)

Annelerle kızlar arasındaki benzerlik metaforlar ve karşılaştırmalar aracılığıyla da dile getirilir:

- Ekmeğin değeri ununa bağlıdır. (Telegu dili)
- Kız evladın erdemleri annesinden gelir; tereyağının güzelliği ineğin kalitesinden. (Bengalce, Bangladeş)
- Kızı almadan önce annesine bak; danayı almadan önce ne kadar süt verdiği-ne bak. (Telegu dili, Hindistan)
- Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al. (Türkçe)
- Dişi tay kısrağa göre değerlendirilir, kızlar da annelerine göre. (Estonca)

Görünen o ki, bir kızın “iyi” ya da “kötü” bir zevce olacağı yalnızca annesine bağlıdır; kız iyi çıkarsa övülecek olan “o”dur, terbiyeli kız normuna uymazsa suçlanacak olan “o”dur:

- Şehvetli anneler, fahişe kızlar. (Hollandaca)
- Kızın annesine bravo. (Bulgarca)
- Yumuşak anne, tembel kızlar. (Estonca)
- Telaşlı annenin kızı tembel olur. (Fransızca)
- Yumuşak kalpli bir anne kancık bir kız yetiştirir. (Almanca)

İyi olması gereken annedir: Yukarıda alıntıladığımız atasözlerinde, babanın lafı bile edilemez. Kötü bir babaya gönderme yapan, ender bulunan cinsten bir İngilizce atasözünde, o adamın çocuk üzerinde hiçbir etkisi olmayacağı açıkça iddia edilir: “İyi bir annenin kızını seç, babası şeytan bile olsa” (İngilizce, Britanya). Bir babanın kızı üzerinde olumsuz etkisi olabileceğinden söz eden bir tane atasözü (Portekizce) buldum: “Arsız bir adamın kızı saygısız olur.”

Kızların annelerine benzediği ve onlar gibi davrandığı iddiası, temelde evlenmek isteyen erkeğin bakış açısından öne sürülmüştür. “İyi” bir annenin kı-

zından iyi bir zevce olup olmayacağını ele alan atasözlerinde tartışma, bu konuda olan erkeğin bakış açısı ve çıkarları üzerinden yürütülür.

Annelerle kızlar arasında kadın olarak ilişkiden söz eden atasözlerine şaşırtıcı derecede az rastlanır. İspanyolcadan bir örnek, bir kızın anne anlayışına değinir: “Kız dilsiz bile olsa, annesinin ne dediğini anlar”; Ladino’dan bir örnek de, ikisi arasındaki yakınlığa değinir: “Anne ile kız, etle tırnak gibidir.” Bir başka Yahudi atasözünde, anneden kızın sırdaşı olarak bahsedilir: “Bir kız sırlarını yalnızca annesine söyler.” Hemen hemen hepsi bu kadardır. Ana kız arasındaki karşılıklı anlaşma üzerine atasözü, ana oğul arasındaki ilişkiye göre belirgin bir biçimde az ele alınmıştır. Erkek bakış açısından konu herhalde önemli değildi.

Anaya Kim Bakacak?

Oğlana soruldu: “Annene senin için yaptıklarının karşılığını nasıl ödeyeceksin?” “Ben de bir erkek evlat yetiştireceğim.” (Gürcüce)

Annelere özgü böyle sonsuz bir biçimde kendinden vazgeçme ve cömertliğin karşılığını vermek ne kadar imkansız bir görevdir: “Oğlan avucunun içinde yumurta pişirse, annesinin hakkını ödeyemez” (Dargin dili). En iyi karşılık ona bir erkek torun vermektir. Çoğu Afrika’dan olmak üzere, biraz kadirbilirlik ve takdir duyguları ifade eden birkaç atasözü vardır:

Yaşlı bir tavşanı yavruları emzirir. (Ganda dili)

Annenin bebesini taşıdığı post, şimdi o çocuğun annesini taşımasına yarayacaktır. (Mboshi dili)

Civciv, git anana yiyecek getir; eskiden o senin için yemek arardı. (Ovambo dili, Namibya)

Gelgelelim bazı başka atasözleri de çocukların, annelerinin (ya da hem anne hem de babalarının) onlar için ne büyük fedakârlıklar yaptığını unuttuğuna ve dayanışmanın genellikle tek yönlü işlediğine işaret ederler: “Anne çocuklarını beslediği zaman, gökler ve denizler kadar verir; çocuk annesini beslediği zaman, günleri sayar” (Vietnemca). Sranan dilinde bu davranış farkı, iki metaforla grafik olarak gösterilmiştir, kaynatma ve yeme:

“Anneyi haşlayın, çocukları onu yer; çocuğu haşlayın, annesi onu yemez” ya da bir başka çeşitlemede olduğu gibi: “Bir annenin çocuğunu kaynatacak kadar büyük tenceresi yoktur.” Başka bir deyişle, bir anne çocuklarının üzerinden menfaat sağlamazken, bunun tersi pekala mümkündür. Bir Tibet atasözü bunu epeyce sinik bir biçimde ifade eder: “Yavru saksagan anasının tüylerini yolar-

ken ona müteşekkir olduğunu gösterdiğini zanneder.” Bu karşılıklı dayanışma aldatmacası dünyanın her yerinde, hemen hemen aynı sözcüklerle açık bir biçimde eleştirilir:

Bir anne on çocuk büyütür; on çocuk bir anneyi besleyemez. (Vietnamca)
 Bir anne on çocuğa bakabilir, ama bazen on çocuk bir anneye bakamaz. (İngilizce, ABD)
 Bir anne on iki çocuğun ihtiyacını karşılayabilir, ama bunun tersi olamaz. (Lüksemburg lehçesi)
 Yoksul bir anne yedi çocuğun karnını doyurur, ama yedi çocuk biraraya gel-se bir anneyi ancak doyurur. (Çekçe)
 Yüz çocuk için bir anne yeter, ama bir anne için yüz çocuk yetmez. (İspanyolca, Şili)

Çocukların egoizmi ve ilgisizliği yüzünden duyulan acı hayal kırıklığını daha başka yollardan da gözler önüne seren aynı yakınmaya birçok yerde rastlarız:

Yufka yürekli anne, mutsuz ölür. (Arapça)
 Sevgi aşağıya geçirilebilir; yukarıya geçen sevgi yoktur. [Anne babalar çocuklarını sever, çocuklar anne babalarını sevmez.] (Korece)
 Anne babalar çocuklarını düşünür, çocuklar kendilerini. (Abhazca)

Bir Japon atasözü, insanlara, ebeveynleri öldükten sonra gösterişli mezarlar yaptırmaktansa hayatta iken onlara merhamet göstermelerinin, daha saygın bir evlatlık görevi olduğunu hatırlatır: “Taşı yorganla örtmeye çalışma.” Burada ana mesaj, en sevilen annelerin bile nankör bir dünyada yaşadığıdır.

Annesizlik

Annen ölene kadar ağlamanın nasıl bir şey olduğunu bilemezsin. (Ovambo dili)

Onlara ihtiyaç duyuldukça, anneler çocuklarının tüm zahmetini çeker. Çocuklara bakmak, annenin hayatının kalbiymiş gibi gösterilir. Bazen, çocuklar evden ayrılır ayrılmaz bir annenin hayatının tüm anlamının yok olduğu öne sürülür. Papiamentu dilinde bir atasözü bunu metaforla, şöyle ifade eder: “Küçük akrepler annenin sırtından iner inmez, anne ölür.” Kaç yaşında olursa olsun tüm çocuklar için, annenin ölümü büyük bir felaket gibi gösterilir. Ve yine annenin kaybı, babanın kaybından daha büyük bir felakettir, hele çocuğun yaşı henüz küçükse:

Anneleri olmazsa çocuklar arılar gibi darmadağın olur. (Rusça)
 Annesini kaybetmiş bir çocuğun, yol göstereni yoktur. (İngilizce, Britanya)
 Babasız bir çocuk yarı yetimdir, annesiz çocuk tam yetim. (Fince/Bulgarca/Estonca)
 Annesiz yetim, başına merdiven basamaklarını yastık yapar; babasız yetimin hâlâ başını yaslayacağı anne kucağı vardır. (Arapça, Tunus)
 Anne ölürse, baba amca olur. (Tamilce, Hindistan)

Baba yeniden evlenince “amca olur”, tekrar evlenince yeni eşi de çocukların üvey annesi olur. Üvey anne, eşinin önceki karısından olan çocuklardan çok, yeni kocası ve kendi çocuklarına ilgi gösterecektir⁸⁷: “İnsan anne sevgisini ancak üvey anne geldikten sonra gerçekten anlar” (Ladino).

Her zaman kıtlık tehdidi altında olan bölgelerde, annenin ölümü hayatta kalma savaşı anlamına gelir:

Annen evdeyse, iyi zeytinyağıyla beslenirsin; annen mezarda ise, küspeyle. (Arapça, Mağrip)
 Çocuğun gerçek annesi yoksa, yeterince beslenmez. (Ganda dili)
 Annen ölürse, yer elması kabuğu yersin. (Ngbaka dili)

Ne var ki, annelerini şiddetle özleyenler yalnızca küçük çocuklar değildir. Bir Mongo atasözü, annenin hiç ölmemesi için, bir tür büyü işlevi görür: “Anne ölemez.” Bu, annesini kaybetmek istemeyen bir erkek tarafından söylenmiş bir dilektir -sadece, anne ölmemelidir. Atasözleri bu olaya kederle ve umutsuzca değinir:

Annesini kaybeden biri hayatını da kaybetmiştir. (Yahudi Arapçası/Arapça, Yemen)
 Annesini kaybeden birinin, evi nerededir, sığınacak limanı neresidir? (Arapça, Cezayir)
 Annenin öldüğü gece ağlanmaz. [Zamanla acı daha da büyüyecektir.] (Creole dili, Guadeloupe)

Bazı atasözleri annelerini kaybedenleri teselli etmek için, ölmüş bile olsa bir annenin hep çocuğunun yanında olduğunu söyler: “İyi bir anne evladını mezarın

⁸⁷ Bu kitapta üvey anneler bir kategori olarak ele alınmamıştır, çünkü üvey anne olmak, genel olarak kadının hayatının evrelerinden biri değildir; onlara masallarda ve atasözlerinde yakıştırılan stereotip kötülük, genellikle, bu bölümün ikinci yarısında tartışacağımız kaynanalara atfedilen kötülüğün aynısıdır. Aynı olumsuz mesajı taşımaları bakımından bazen üvey anne ile kaynana kelimeleri yer değiştirebilir.

ötesinden bile ısıtır” (Lüksemburg Lehçesi) ve çocukları onu övgüyle anmaya devam ederse, o da yaşamaya devam eder: “Anne ölmez” (Ganda dili). Ölmüş anne babalar, kaç yaşında olurlarsa olsunlar çocuklarını duygulandırır. Ghana’dan bir Twi atasözünün dediği gibi: “Başkasının cenazesinde kendi ana babalarımız için ağlarız.” Yine de, öyle görünüyor ki, annelere duyulan özlemin acısı, babalara duyulandan daha fazla sızlatıyor insanın içini:

Babanın yedi kez ölmesi, annenin bir kez ölmesinden daha iyidir. (Lak dili)
Babam öldüğünde neredeyse farkına varmayacaktım, annem öldüğünde evi yerle bir ettim. (Arapça/Yahudi Arapçası, Irak)

Anneler hakkında söylenen atasözleri baskın biçimde olumludur. Annenin çocuklarına yük olduğunu dile getiren yalnızca üç atasözü buldum. Bunlardan biri, İspanyolcada anneyi övmek için söylenen bir sözle oynanarak elde edilmiştir: “Anne - yalnızca bir anneniz vardır.” Venezuela’da aynı söz şu şekilde uzatılmıştır: “Anne - çok şükür ki yalnızca bir anneniz vardır!” İkincisi bir Kundu atasözüdür, “Anne öldü: şimdi güzel günlerin zamanı geldi. “Bu atasözü, insanların nihayet bağımsızlığa kavuşmaları nedeniyle daha iyi günler görme umudunu anlatır. Üçüncüsü Tibetçedir: “Annesi ölünce sıpanın tüyleri parlamaya başladı.” Bu tür mesajlar, çok fazla sevgi ve ilginin boğucu etkilerine işaret eder.

Maymun yavrularını çok fazla kucaklayarak boğar. (Creole dili, Martinik)
Anneliğin fazlası zarar verir. (İbranice)

Gördüğümüz gibi atasözleri anneler ile erkek çocuklar arasındaki sevgi bağına çok fazla ilgi gösterirken, kızlarla anneler arasındaki dayanışmaya çok daha az yer verir. Aynı zamanda annelerin oğullarıyla, kızlarıyla olduğundan daha farklı bir ilişki kurduklarını gösterirler.⁸⁸ Özellikle de toplumsal ve kültürel bağlamda, daha prestijli ve kızların girmesi bile yasaklanmış olan “erkeklerle” ait olduğu kabul edilen alanlarda, anneler erkek çocuklarına fazlaca hoşgörülü

⁸⁸ Bu fikir aynı zamanda psikanaliz tarafından da öne sürülmektedir. Psikanalistler, küçük çocukların, annelerinin gözünde nasıl görünüyorlarsa ona göre örgütlendiklerini savunurlar. Bir kız çocuk annesinin gözünde, onun kadın olmakla ilgili tüm endişelerini, çelişkilerini, bunalımlarını okur ve bunun sonucunda bir kız evlat annesinin onaylamasını ya da onaylamaması deneyimini her düzeyde yaşar. Bir oğlan çocuk, annesinin kendisine bakışını, annesinden basit bir fiziksel farkı olması nedeniyle böylesine özel olmasının bir onaylanması gibi görebilir: annenin bakışı aynı zamanda, onun tüm hayatı boyunca doyurulmamış umutlarının ve bir kadın olarak gerçekleştiremediği ya da gerçekleştirmesine izin verilmeyen yasaklanmış hayallerini bir alın yazısı gibi gerçekleştirecek kişi olarak oğlunu gördüğünü ifade edebilir. Bu annelerin oğullarını idealleştirmesi konusunda Arapça bir özdeyişte çok güzel örneklenir: “Bir kadın kaç tane doğurduysa, yeryüzünde o kadar çok akıllı erkek vardır.”

davranmakla suçlanır.

Annelerin erkek çocuklarına daha hoşgörölü, onları oldukları gibi kabul etmeye daha yatkın olması yeni bir şey değıl. Bu tür tutumlar kadim Sümer atasözünde görölür: “Gevezelik eden bir kız çocuğı annesi tarafından susturulur; gevezelik eden erkek çocuk annesi tarafından susturulmaz.” Birçok költürde, annelerin yanısıra babalar da, küçük çocukları yetiştirmenin anne alanına ait olduğunu öne süren geleneksel görüşü benimser ve bu görüş atasözlerine açık bir biçimde yansımıştır. Bir Arapça atasözünde, “her çocuğın büyümek için anesine bağımlı olduğı” savunulur. Aşağıdaki atasözü bu fikri, farklı dillerde ifade eder: “Oğlunuz siz onu nasıl yetiştirirseniz öyle kalacaktır; kocanız da, kendisi nasıl yetiştirildiyse öyle kalacaktır” (Adige dili/Arapça/Ladino). Annenin yetiştirme tarzının oğlunun zihniyeti üzerinde ne kadar etkili olduğunu vurgulayan bu gözlem, Bulgarca bir atasözünde de yankısını bulur: “Anneyi kızları mahveder ama kendisi de oğlunu [şımartarak] mahveder.” Her iki atasözü de toplumsal cinsiyet rollerinin tıpkı bir zincir gibi aktarıldığı konusunda farkındalık yaratır ve bu açıdan her ikisi de büyük bilgelik uyarıları olarak görülebilir.

Toplumsal ve költürel bağlamların çoğunda, babalar, anneler kadar “annelik” yapmaz (ya da çoğunlukla, “annelerden” daha az yaparlar). Böylece çocuğın sonraki hayatındaki davranışları üzerinde anneler, babalardan çok daha büyük bir etki yapar, özellikle de kritik dönem olan ilk yıllarda. Bir annenin var olan toplumsal cinsiyet kalıplarını ve hiyerarşilerini, böyle yaptığının farkında bile olmadan pekiştirmesi, üstü örtölü bir olasılıktır. Annelere düzülen övgüler ve bunun yanısıra bir annenin sadece çocuğının ihtiyaçlarını karşılamak için her an hazır olması görüşü ne kadar çok söylenirse, “annelik ideolojisi” o kadar desteklenmiş olur. Bu görüşün kendisi babaları, ilk kritik yıllarda çocuğın sorumluluğunu ya da onunla ilgili görevleri almaktan korkutur. Annelerin kendileri de bazen bu çok önemli işlerden babaları dışlamak için çaba gösterir. Katı toplumsal cinsiyet rollerinin olduğı bir sistemde, çocuk için neyin iyi olduğunu yalnızca annelerin sezgi yoluyla bildiğı, “özel” anne mitini doğurur. Tıpkı bir akrep gibi o da, kendini biyolojik ve sosyolojik anne olmakla kısıtlamak zorundadır ve ölene kadar kendini çocukları için feda etmesi gerektiğini hissetmekten kurtulamaz. “Kadınlar annedir, erkekler erkek” diyen eski bir Hollanda atasözü, eskiden beri çok iyi bilinen bir düşünceyi yeniden vurgular: Anneliğı seçen kadınlar hayattaki başka bütün emellerinden vazgeçmelidir.

Kaynanalar Gelinlere Karşı

Bir zevce bulmak kolaydır, uygun kayınpeder ve kaynana bulmak zordur. (Malgaşça).

Atasözlerinde anneler ne kadar sevilip göklere çıkarılıyorsa, kayınpeder ve kaynanalardan da bir o kadar nefret edilir. Bir Endonezya atasözü çaresizlikle, “Ya oğlumuz bir yılan yakalasa, ne yaparız?” sorusunu sorar. Erkek evladın seçtiği eş, ne kadar kötü ya da değer bilmez olursa olsun, anne baba tarafından saygıyla kabul edilmek zorundadır.

Bu durum temelde, ya gelin ya da kaynana açısından ifade edilir. Anne baba açısından, aileye dahil olan ve genellikle sizin kendi evinizde, kendi gözleriniz önünde, sizin oğlunuzla yaşamaya gelmiş, davetsiz bir misafir vardır. Bu durum kaçınılmaz olarak gerilimler yaratacaktır. Belki de bunlar ilkel dürtüler ve denetlenemez içgüdülerle ilgilidir: “güven veren, alıştığınız” yuvadan yükselen kokular ansızın, yabancı bir unsurun yaydığı bilinmeyen, kokular tarafından bozulur ve böyle durumlarda kan bağıyla bağlı akrabaların içgüdüsel tepkisi, birlik olup dışarıdan gelen bu davetsiz misafiri kapı dışarı etmektir.

Genellikle kan bağıının, kayın ilişkisine göre önceliği vardır. Örneğin bu görüş bir Yaka atasözünde şöyle ifade edilir: “Önce doğum, arkasından evlilik gelir.” Kan bağı ilişkisinin tersine kayınların tümüne genellikle olumsuz bakılır. “Yabancı, içimizden biri değildir” der Bulgarca bir atasözü ve böylece ilk ve son olarak dışarıdan geleni damgalar.

Her yerde, kayın ilişkilerinin olumsuz niteliklerini sergileyen atasözlerinin merkezinde kaynanalar yer alır. Bunlarda kaynananın, gelinleri ya da damatlarından nefret ettiği gösterilir: “Kaynana, bir akraba değil, bir cezadır” (Portekizce, Brezilya). Gelini yabancı gibi görür, emirler verir, hiç durmadan her işe burununu sokar: “Kaynana bir domuzun burnu gibidir, bir burayı kazar bir orayı” (Yaka dili). Ona güven olmaz ve dostluğundan şüphelenilmelidir:

Kaynanasının çorbasına güvenen, aç karnına yatar. (Creole dili, Dominik Cumhuriyeti)

Sabahın güzelliğine ve kaynananın tebessümüne asla güvenme. (Japonca)
Kaynananın dostluğu yağmur mevsiminde kuru hava gibidir. (Papiamentu dili)

Kaynana gelin arasındaki dostluk, [tebessüm ederken görünen] dişlerin ötesine geçmez. (Portekizce, Brezilya)

Atasözleri, kaynananın tatlı biri olamayacağını savunur: “şekerden yapılmış olsa bile fayda etmez” (Katalanca/Yunanca/İspanyolca, Bolivya). Nereye giderse

gitsin, *mongasa* ağacı gibi, arkasında acı bir lezzet bırakır (Telegu dili) ya da acı havuç gibi (İtalyanca) ya da ekşi üzüm gibi (Romence). Bir kaynana yalnızca iyilikten yoksun sayılmaz, aynı zamanda kötülük dolu, zarar verici biri olduğu düşünülür:

Hiçbir kötülük kaynana kadar kötü olamaz. (Yunanca)

Bir kaynananın kötü sözleri eşeğin tepmesinden daha kötüdür. (Creole dili, Saint Lucia)

Turnabalığının kuyruğu her zaman siyah olur; dünyanın hiçbir yerinde iyi bir kaynana bulamazsın. (Bengalce, Bangladeş)

Kaynananın en iyisi, damadını yedi. (İspanyolca, Şili)

Yamyamca bir arzuyla gelin ya da damadın hayatına son vermek, kaynananın aklından geçenlerden çok farklı sonuçlar doğurabilir: “Gelinin haklamak için sıvırltilen diş, oğlanı ısırarak” (Çeçence) ya da: “Gelinin başının eti yenirken, tüketilen oğlan olur” (Avarca). Böylelikle, kaynananın yıkıcı ruh hali, öyle niyet etmiş olmasa bile kendi oğluna zarar verir ve en sonunda da hem çiftin başına hem kendi başına kötü işler açar: “Kötü bir kaynananın dili boşanmaya yol açar” (Alman İbranicesi/İbranice) ya da, Arapça örnekteki gibi: “Kaynanan kavgacı mı? Hemen kızını boşa” (Mısır). Sonuç, kocanın hem annesini hem karısını evden atması olabilir. Böyle bir atasözü, kötülüğü kökünden halletmek için, işe yarar bir öğüt olarak söylenir.

Gelinler ve damatlar da nefret beslemekte, kaynanadan geri kalmaz. Şu deyimde olduğu gibi, kaynanalarına beddua etmek isteyebilirler: “Taşlar, nehirde yuvarlansın; karidesler köprü altında; hamamböcekleri ve sıçanlar, kaynananın bacaklarında” (İspanyolca, Panama). Ancak bir Haiti atasözünde gördüğümüz gibi, tıpkı kaynananın dileklerinin ters yöne gitme olasılığı gibi, gelin ve damatların bedduaları da istenmeyen bir yöne gidebilir: “Kaynanana ettiğin beddua, döner kendi annenin başına gelir” (Creole dili).

Avrupa’dan çıkan atasözlerinde kaynananın kötü kalpliliği şeytanla ve cehennemle ilişkilendirilir:

Kocanın annesi, zevcenin şeytanıdır. (Almanca)

Zevcenin annesi, kocanın şeytanıdır. (Almanca)

Cehennemden altmış fersah sonra, kaynanalar için özel bir cehennem varmış. (İspanyolca, Kolombiya)

Böylesi kalıcı önyargılar insanlarda merhamet bırakmaz: “Topraktan yapılmış bile olsa, bir kaynana sevinçle ağırılanmaz” (İbranice/İspanyolca/ Meksika).

“Serçeler yıldızlardan ne kadar uzaksa” (İspanyolca, Peru) insanlara da kaynaklarından o kadar uzak durmaları öğütlenir. Ama bu, ne yazık ki, aynı evde kaynana ile birlikte yaşamak zorunda olanlar için gerçekleşmesi imkansız bir diledir.

Rakipler

Kaynana ve gelin: ikisini birlikte pişirebilirsin ama asla lezzetli olmaz.
(Fransızca)

Atasözlerinde kaynana ve gelinler en ufak bir kıskırtma görmesinler, hemen kavga ederler. Onları birarada yaşatmak, “eve bulaşıcı hastalık getirmek gibidir” der Thai atasözü. Kaynana gelin arasındaki imkansız ilişkiler başka imkansız durumlarla karşılaştırılır:

Gelin, kömürün beyaz renge dönüştüğü gün kaynanasını seveceğine yemin etmiştir. (Arapça, Fas)

Kaynana ile gelin arasında kavga ne zaman biter? Eşek merdiven tırmandığı gün. (İbranice)

Yüz askerin sığacağı yere, bir kaynanayla bir gelin sığmaz. (Estonca)

Onların ilişkilerinin kötülüğü, birbiriyle geçinemeyen hayvanların ilişkileriyle karşılaştırılır:

Gelinlerle kaynanalar, köpekler ve maymunlar gibidir. (Japonca)

Kaynana, gelin, bir köpekle bir kedi hiçbir zaman aynı tabaktan yemek yemez. (İtalyanca/ İspanyolca, Şili)

Tıpkı bir keçiyle bir aslanın aynı ahırda yaşayamayacağı gibi, bir gelin de kaynanasıyla aynı dam altında yaşayamaz. (İbranice)

Atasözlerinde, onların hiçbir zaman birbirlerini sevmeyeceği mesajı verilir. Lübnan’dan Arapça bir atasözü, bunun ölümcül bir ilişki olduğunu ifade eder: “Cennetin kapısında şunlar yazılıdır: Kaynanasını seven gelin yoktur.” Bir Irak atasözüne göre, “Eğer gelin kaynanasını sevseydi, bütün kadınlar cennete giderdi” (Arapça/Yahudi Arapçası). Burada iki önyargı vardır: Birisi tüm kaynanaların ve gelinlerin birbirlerinden nefret ettiği; ikincisi, kadınların “kötülük yaptıkları” için, cennete giremeyeceği. Birbirlerinden bu kadar derinden nefret etmelerinin nedeni, belki de birbirlerine benzemelerindendir? Birçok atasözü her iki kategorinin birbirlerine besledikleri karşılıklı olumsuz duygular ve tepkilere işaret eder.

Gelinle kaynana, aynı yamuk kaburgadan yapılmıştır. (Çeçence)

Gelin, kaynanasından bir parça taşır. (Alman İbranicesi, Doğu Avrupa)

Gelinle kaynana, biri fırtına biri dolu. (İngilizce, Britanya/ABD)

Antilopun üzerindeki benekler, ona kaynanasından geçmiştir. (Kamerun)

Bu savı güçlendirmek için daha fazla örnek vermeye gerek yok. Atasözleri arasındaki benzerliğin vurgulanması, kendinizde de olan kusurları başkalarında - özellikle de kaynana ve kayınpederde ya da gelin ve damatta- görmemelisiniz, anlamına gelir.

Yeni Gelen

Bir zamanlar, çok eskiden, iyi bir kaynana varmış ama onu kurtlar yemiştir.
(Fransızca)

Müstakbel gelin adayı, kaynanasının evinde oturmayacaksa, ciddi sorunlar olmadan birlikte yaşayabilir. Yine de yüzeyin altında, atasözlerine mal olan kural şudur: “Hiçbir kaynana genç gelinden hoşlanmaz” (Sırpça/Hırvatça) ve bir İspanyol atasözü de şu uyarıda bulunur: Kaynana, gelin, daha kapının eşiğinde birbirlerine girer.” Birçok atasözü, özellikle de gelin, kaynanası ile aynı evde birlikte oturacaksa düğünden sonra ortaya çıkan gerginliklere işaret eder: “Düğünden önce sarılıp öpüşmeler, düğünden sonra boğaz boğaza kavgalar” (Ladino).

Başlangıçta, yeni gelin elinden gelenin en iyisini yaparak durumu idare etmeye çalışır. Bir Çin atasözü gelinin bu hevesli haline değinir: “Yeni gelin ilk geldiğinde çok hamarattır.” Oysa, bir başka atasözüne göre, eve yeni bir kadının gelmesi, kaynana tarafından kendi ölüm fermanı gibi algılanır: “Kaynana için eve yeni gelinin girmesi kendi cenazesinin kalkması demektir.” Kaynanalar, eve davetsiz misafir gibi gelen gelinlerinden intikam almak ister gibi gösterilir. Bir Estonya atasözü, kızı hayatta kalabilmesi için ne yapması gerektiğini hatırlatır: “Gelin at gibi sabırlı, köpek gibi itaatkar olmalıdır.”

Dünyanın farklı yerlerinden gelen atasözleri, genç gelinin yaşadığı katlanılmaz acıları yansıtır.⁸⁹ Bıkmadan usanmadan didinip durması takdirle karşılanmaz: Fince bir atasözünün dediği gibi: “Ender de olsa bir hizmetçinin övüldüğü görül müştür ama bir gelinin övüldüğü hiç görülmemiştir.” Kore dilinde de bunun yankısı görülür: “Bir gelinin bir de kedinin iyi yaptığı işler görmezden gelir.” Farsça bir atasözü, cevap gerektirmeyen şu soruyu sorar: “Kaynananın

⁸⁹ Eltinin de çok olumsuz bir imajı vardır. “Elti iğneleyici bir ısırgandır ya da kıymık gibi batıcı” (Rusça); “Kaynana ateşin yükselmesidir, elti akrep sokması” (Arapça, Lübnan); “Kocanızın ablası kaynananız kadar otorite sahibi, küçük kız kardeşi ise, Cehennemin Kralı kadar korkunç olabilir” (Çince); “İki elti birbirlerine vurmuş; cezayı kaynana çekmiş” (Bulgarca) vb.

huzurunda gelin kim ola?" Gelinin herhangi bir rütbesi varsa, o da kaynananın ücretsiz hizmetçisi olmaktır.

Atasözlerinde yoksul genç kızlara iyi yemek verilmez: "Bir geline patlıcan vermek çok büyük bir iyilikseverliktir" (Japonca). Patlıcan pahalıdır ve nefret edilen gelin böyle değerli bir yemeğe layık değildir. Tam tersine, Rusya Federasyonu'ndan bir Komi atasözüne göre, "Genç gelinin kaderi, gözyaşıyla tuzlanmış kuru bir lokma ekmeğe razı olmaktır." Gerçekten de, aşağıdaki Afrika'dan Rundi atasözünün dediği gibi, ona evin kızı gibi yemek verileceğine, hiç kimsenin yapmak istemeyeceği pis işler verilir: "Kaynana sana yemek için pişmiş mısır vermez ama mısırı öğütme görevini verir."

Kaynana, genç gelinin hayatını eline almayı kendi görevi gibi görebilir: "Çocuğunu doğduğu günden, gelinini eve ilk girdiği günden itibaren terbiye et" (Nogay dili). Oğlanın genç karısının davranışları hakkında konuşulur. Bu iş, aşağıdaki atasözlerinin de gösterdiği gibi bazen daha incelikli yollardan yapılır:

Kaynanam bana bir şey öğretmek istiyorsa, kendi kızını azarlar. (Bengalce)
 Komşuma söylüyorum ki, gelinim duysun. (Arapça)
 Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla. (İspanyolca, Meksika/İngilizce, ABD/Türkçe)

Genç zevce, sürekli çeşitli sınavlardan geçmek, her an bir olay çıkarmaya hazır olan kaynananın keyfine göre verdiği emirleri yerine getirmek zorunda bırakılır. Hindistan'dan iki atasözü bunu anlatır:

Kaynana kocaman bir çanak kırsa önemi yoktur, gelin küçücük bir çanak kırsa ev başına yıkılır. (Tamilce)
 Gelinin, habis bir kaynana tarafından kontrol edilmesi acıdır. (Bengalce)

Atasözlerinde, kaynana, hoşuna gitmeyen her konuda olumsuz sözler söyler ve kusur arayan gözleri gelinin üstünden hiç eksik olmaz. Genç kadının yaptığı en ufak bir hata onun gözünden kaçmaz: "Bir yabancıнын sert bakışları kaynananınkinden iyidir." Burundi'den gelen bu Rundi atasözü, bir yabancıнын nefretinden çekeceğiniz acı yakınlarınızın nefretinden çekeceğiniz acının yanında hiç kalır, anlamına gelir. Kötü bir kaynananın kusur arayan bakışları kadar olumsuz şeyler yakalamaya çalışan kulaklarına da değinen iki Rus atasözü vardır:

Kötü kaynananın arkasında gözleri vardır.
 Habis kaynananın arkasında da gözleri vardır.

Gelinin şu çok ünlü öğüdü tutması akıllıca bir iş olabilir: “Her zaman kaynananın baktığı yeri süpür” (İngilizce, ABD; İspanyolca, Dominik Cumhuriyeti; İbranice, İsrail). Aşırı ölçüde boyun eğmek, bir dizi Bulgarca atasözünün alayla belirttiği gibi, gülünç görünür. İşte bir örnek: “Akşama kadar ye kayınpeder, sonra da oturup bitlerini ayıklarım.”

Birçok farklı kültürde gelin, aşağıdaki Bengalce ve Arapça çirkin atasözlerinde olduğu gibi, kaynananın kötülükten başka bir şey görmeyen bakış açısından, aptal, işe yaramaz biri olarak tanımlanır: “Benim gelinim baltayla asma kabağı kesmek gibi faydasız işlerde çok iyidir” ve “Aptallık dağıtılırken benim gelin nasibini bol bol almış.”

İntikam

Gelinler, daha sonra kaynana olur. (İngilizce, ABD)

Horlanan gelin bütün baskılara dayanmalıdır, o kaynana-kayınpeder evinde yaşarken hiç rahat yüzü görmez. İlk güdüsü fırsat bulduğu an kaçmaktır: “Gelinin şalı her zaman kapıya en yakın asılanıdır” (Fince). En sık rastlanan üç tepki ele alınmıştır. Birincisi, gelin kaynanasının evinden şiddet ve korku yüzünden kaçır: “Gelin anasının evine yalınayak kaçır” (Ermenice). İkincisi öfkedir. Başta kahramanca ve sabırla bütün aşağılanmalara katlanan gelin, bir Sümer atasözünün dediği gibi, sonunda öfkesini yenemeyecektir: “Bir gelinin keyfi, öfkesini çıkartmaktır.” Kaynanasıyla açıkça yüzleşemiyorsa, öfkesini çıkaracağı şeyler arar: “Kaynanasına kızan gelin, [kaynananın] köpeğini tekmeler” (Korece). Damat da gerçek düşmanın çok güçlü olduğunu düşünürse, hıncını alacak birini arar ve Mısır’dan bir Arapça atasözünün dediği gibi, kolayca en yakınındaki kişiye yönelir: “Kaynanayla çatışmayı damadın gözü yemedi, ondan sonra karısına saldırdı” ya da Lübnan’dan bir çeşitlemeye göre: “Kaynanasıyla başa çıkamayan karısından öç alır.” Bir Amhara atasözü, kaynanasına karşı biriktirdiği öfkeyi karısından çıkaran bir kocaya değinir: “Gelinin yediği soğanın üçte biri, her şeye burnunu sokan kaynanaya gitmeli.” En sonunda gelin, kontrol edilmez bir öfke patlamasıyla, kaynanası ve kayınpederi ile yüzleşir: “Dokuz yıl hiç ağzını açmadı, onuncu yılda yeniden konuşmaya başlayınca dokuz köy birden yıkıldı” (Bulgarca). Damadın korkunç tepkileri de bundan daha az şiddetli değildir. Bir dizi Arapça atasözü bu tür aşırı şiddetli öç fantezilerine değinir:

Kaynanasını dövme zahmetine katlanan [adam], onu kafasını kırmadan bırakmaz. (Arapça, Mağrip)

Kaynanasına el kaldıran adam, ona çoktan hak ettiği dayağı da atmalıdır.

[Ona daha sonra işleyeceği hataların bedelini baştan ödetmek için] (Arapça, Cezayir)

Kaynananın sırtını yere getirdiysen, sıkı bastır, kim bilir bir daha ne zaman böyle bir şansı ele geçirirsin. (Fulfulde dili)

“Akıldan çok sopa işe yarayacak” dedi adam, köpeğe taş atarken kaynanasını vurunca. (Danca)

Bir gelinin hayatına devam etmesini sağlayan üçüncü tepki de günü gelince kendisinin de kaynana olma ihtimalidir: “Gelinin sabrı, gelecekte kendisinin de kaynana olma arzusundan doğar” (Çince). Bir kuşağın yerini bir başka kuşağın alması, Avrupa’dan, Japonya’ya hatta Kuzey ve Güney Amerika’ya kadar her yerde atasözlerine konu olmuştur. Kötü kaynanaların gelinleri de kötü olur ve bu kısır döngü, kaynana, gelin ilişkisine damgasını vurur:

Gelinin kaynana olacağı gün gelecek ve o kendi kaynanasından daha beter bir kaynana olacak. (Korece)

Gelin olduğu için yaptığı hiçbir şey kaynanasının gözünde iyi olamazdı, kendisi kaynana olunca gelininden nefret etti. (Baskça)

Genellikle kaynanaların hafızalarının güçlü olmadığı ya da en azından seçici olduğundan söz edilir. Atasözleri, yıllar geçtikçe onların eskiden kendi kaynanalarıyla yaşadıkları deneyimleri unuttuğunu vurgular:

Kaynana, sen hiç gelin olmadın mı? Evet, hepsini unuttum. (Arapça, Lübnan)

Kaynana bir zamanlar gelin olduğunu hiç hatırlamaz. (İngilizce, Britanya/ABD)

Kendisinin de bir zamanlar gelin olduğunu hatırlayan hiçbir kaynana yoktur. (İspanyolca, Venezuela)

Ölüm ve Kaynana

Âdem, ilk mutlu erkekti çünkü onun kaynanası yoktu. (İbranice)

Atasözlerinde, kaynana ve kayınpederler ile gelinlerde, karşılıklı olarak birbirlerinin ölümünü isteme içgüdüsü vardır: Sadece birbirlerinden kurtulmak isterler. “Davetsiz misafir” ortadan kaldırılmalıdır - ne kadar erken olursa o kadar iyi:

Ölüm kapının eşiğine geldi, herkes geline baktı. (Yunanca)

Bir evin kaderinde kederi yaşamak varsa, ölen gelin olsun, evde gelin yoksa damat olsun. (Çeçence)

Elbette bu ölüm dileği yalnızca gelinler için değildir, kaynana ve kayınpederi de vurur ama özellikle kaynanaları:

Kayınpederler, kaynanalar, mısır ve fasulye için en uygun yer toprağın altıdır. (Portekizce, Brezilya)

Kaynana iyidir ama toprağa gömülü olanı daha iyidir. (Katalanca)

Bir kaynana, tıpkı yuka (manyok kökü) gibi, gömülmeye değecek kadar iyidir. (İspanyolca, Antigua)

En iyi kaynana gömülmüş kaynanadır. (Almanca)

Kaynananın son nefesi, bülbülün şarkısından bile daha güzeldir. (Farsça)

Atasözlerinde kaynanaların ölümü, büyük bir kurtuluş ve rahatlama olarak bazen alkışlanır bile. Fulfulde dilinde bir atasözüne göre, “Kaynananı gömmedikçe, karın sana ait sayılmaz”; ancak, onun ölümünden sonra bir erkek karısının gerçek anlamda “sahibi” olur, çünkü bundan böyle annesi onu etkisi altına alamayacaktır. İki Hint atasözünde, kaynananın ölümü fikir olarak bile bayram sevinci yaşatır. Bengalcide şöyle bir söz vardır: “Evin hanımı olacağım, yıkanmaya giderken sarimin belinde anahtarlar asılı olacak.” Burada, kaynananın ölümünden sonra, anahtar destesinin simgelediği gibi otoriteyi gelinin eline alacağı anlatılır.

Racastan dilinde de, kaynananın ölümünü rahatlama, zafer dolu bir nefes alma izler: “Kaynana öldü, bukağı kırıldı, kaidenin üzerine o [gelin] çıkacak.” Kaynanası olmayan gelin, şanslıdır.

Gelin mutlu, çünkü ne kaynanası ne de görümcəsi var. (Farsça)

Mutlu evliliği olan kadının ne kaynanası ne de görümcəsi vardır. (İspanyolca, Şili)

Asya’dan gelen iki atasözünde değinildiği gibi, ikiyüzlülüğün doruğu kaynana ya da kayınpederinin ölümünde gelinin ağlamasıdır:

Kayınpederinin ölümüne ağlayan bir gelin. (Telegu dili)

Kaynanası için yas tutan gelin, sahtekar ve numaracıdır. (Çince)

Ne var ki cv işleri yaparken öbür dünyaya göçmüş olan kaynananın katkısının eksikliği de acıyla hissedilir: “Pirinci döverken, ölen kaynana bile hatıra gelir”

(Korece) - geline bir yardım eli uzansın da isterse bu kaynanasının eli olsun.

Kaynana, kayınpeder ve gelinle damat ilişkileri üzerine dünyanın her yerinde söylenmiş atasözleri arasında, sempatik bir kaynana o kadar ender görülür ki, Arapça bir Yahudi atasözünde böyle bir durum, kurak ülkelerde su kaynağı olan bir toprak parçasından daha değerli sayılır. Bulgarca bir atasözü şöyle bir hatırlatma yapar: “Armağanlar, kötü yürekli bir kaynanayı bile yumuşatır”, öte yandan bir İspanyol atasözü de, Hollanda dilinde söylenmiş eski bir yargıyı -“İyilik yapan iyilik bulur”- kayın ilişkilerine uygular: “İyi kaynana, iyi gelin.” Her iki atasözünde geçen olasılık binlik oranlarda hayal edilir, en azından Arapça bir Lübnan atasözünde: “Bin gelin arasında, biri kaynanasını sever; bin kaynana arasında bir kaynana gelinin değerini bilir.”

Yaşlılık

Bir arkeologla evli olmak harika bir şeydir. Siz yaşlandıkça onun size duyduğu ilgi artar. (Agahta Christie)

Dünyanın her yerinde kadınların ömrü erkeklerinkinden uzundur ve yaşlı nüfusun büyük çoğunluğunu kadınlar oluşturur.⁹⁰ Ortalama ömür süresi ve yaşlanmanın kültürel ve toplumsal koşulları oldukça büyük farklılıklar gösterir. Yaşlılık konusunda bakış açısı biraz keyfidir, belirli bir yaş grubuna ait olan insanların, bireysel olarak, kültürler arasında olduğu kadar aynı kültür içinde de yaş ve hayat hakkındaki düşünceleri birbirlerinden farklıdır. Böylece, yaşlılığın hangi noktada başlaması gerektiğini belirlemek kolay değil. Pek çok atasözü yaş sorununu dolaylı yoldan cevaplasa ve kadınların yaşlanması üzerine görüşler hakkında bazı ipuçları verse bile, tutarlı referans noktası neredeyse hiç verilmemiştir.

On beşinde süt kokar; yirmisinde çiçek kokar; otuzunda pis kokar; kırkında berbat! (İspanyolca, Şili)

Bir kadının hayatındaki en uzun beş yıl yirmi dokuz ile otuz yaş arasındadır. (İngilizce, ABD)

Otuz yaşında bir erkek hâlâ bir çiçek kadar çekicidir, ama kadın yaşlı görünür. (Çince)

Kırk yaşında bir erkek çiçek kadar tazedir, kırk yaşında bir kadın süprüntüler arasındaki kırık seramik parçaları gibidir. (Çince)

⁹⁰ Harriet G. Rosenberg, “Complaint Discourse, Aging and Caregiving among the !Kung San Of Botswana”, Jay Sokolovsky, ed., *The cultural Context of Aging: Worldwide Perspectives*, New York/Westport/ Londra 1990: 19-41: “Daha az gelişmiş milletlerde altmış yaş üzeri cinsiyetlerin oranı birbirine oldukça yakındır. Her yüz kadına, doksan erkek düşer, oysa gelişmiş ülkelerde, yaşayan kadınlara göre yaşayan erkek oranı yüzde yirmi daha düşüktür.” (17)

Kırk yaşı, büyükanne yaşıdır. (Rusça)

Kırk yaşına gelince, kadın solar. (Ukraynaca)

Kırk beş yaşına gelince kadın yeniden tomurcuk açar. (Rusça)

Bir kadın on yaşında melektir, on beşinde azize, kırkında şeytan, sekseninde cadıdır. (İngilizce, Britanya)

Böylece bir kadının yaşlanması, otuz ile kırk arasına ayarlanmıştır. Hindistan'dan Bengalce bir atasözü, cinselliği asıl kriter olarak kabul eder: "Cinsel olarak etkin olmayan kadın yaşlı kabul edilir" ve Çin'den Uygurca bir atasözü şu gözlemde bulunur: "Çocuk büyürken, anne yaşlı bir kadına dönüşür."

Çoğu bakımdan, büyükannelere de, kadınlığın geri kalanının tabağına düşen sosun aynısı ikram edilir. Birçok atasözünde büyükanne ve yaşlı kadın birbirinin yerine kullanılabilen sözcüklerdir. Bazı kültürlerde arada hiçbir aile bağı olmamasına karşın, gençler, yaşlı kadınlara "büyükkanne" ya da hatta "büyük büyükanne" diye hitap eder. Aşağıdaki Afrika atasözlerinde gösterildiği gibi, bu terimlerin anlamları üst üste biner:

Herkes yaşlı kadının adını bilir, ama herkes ona [büyük] büyükanne diye hitap eder. (Mamprusi dili/Mossi dili)

Çorbanın suyunu kaynatan yaşlı kadının torunları eksik olmaz. (Ruanda dili)
Zengin yaşlı kadın birdenbire çok sayıda torunu olduğunu keşfeder. (Rundi dili)

Büyükanneler ve Yaşlı Kadınlar

Büyükannene saygı göster, çünkü o olmasaydı annen de olmazdı. (Umbundu dili)

Yukarıdaki Umbundu atasözünün altını çizdiği gibi büyükanneler özeldir ve çocuklar onlara layık olmaya çalışmalı, saygı göstermelidir. Büyükanne ve büyükbabalar torunlarına tapar ve bir Alman atasözü bunu şöyle dile getirir: "Torundan daha tatlı bir şey yoktur." Büyükanneler atasözlerine, torunlarının isteklerini asla geri çevirmeyen kişiler olarak yansır:

Büyükannenin sepetinde her zaman *waranawa* balığı bulunur. (Papiamentu dili)

Bir büyükannenin torununa duyduğu sevgiyi göstermek için yapabileceklerinin sonu yoktur. (Çince)

Kendisine büyükannesinin bakmasına razı olan, güzel bir hayat yaşar. (Rusça)

Büyükanneler hakkında fikri olmayan neyin iyi olduğunu bilmez. (İspanyolca, Şili)

Torunlarını şımartmalarından doğan sonuçlar yüzünden, büyükanneler de anneler kadar kusurlu görülür. Bir Vietnam atasözünün dediği gibi: “Kötü bir oğlan yetiştirmenin sorumlusu anne, kötü bir torun yetiştirmenin sorumlusu büyükannedir.” Atasözleri böylesi vahim davranışların sonuçları konusunda uyarılarda bulunur:

Çocuğa büyükannesi dadılık etmişse, o çocuk bir daha yanlışlarını düzeltmez. (Gikuyu dili)

Büyükanneler tarafından yetiştirilenler üç yüz [sikke] daha ucuzdur. (Japonca)

Büyükannelerin sevgisi torunları yaramaz yapar. (Katalanca)

Büyükannenin düzeltmeleri hiçbir etki bırakmaz. (İngilizce, Britanya)

Bir Rus atasözü, bir büyükannenin torununu nasıl şımarttığını şaka yoluyla şöyle anlatır: “Büyükanne, bana neyi yasaklarsın? Bilmem ki, belki kiliseye girmeni.”

Yaşlarına rağmen büyükannelerin akrabalarına çok faydalı yardımları olduğu kabul edilir. Onların çalışma gücüne aile içinde çok değer verilir ve bazı atasözlerinde deneyimlerinin ve yaptıkları bazı işlerin, annelerinkinden üstün olduğundan söz edilir: “Bunu sana büyükannen öğretti, sen bir de annene mi sormak istiyorsun?” Bir Baule atasözünde geçen bu cevap gerektirmeyen soru, kuşaklar arasındaki hiyerarşiyi gözler önüne serer: Bir büyükanne, anneden çok daha fazla bilgilidir çünkü anne de bütün bildiklerini ondan öğrenmiştir.

Bir büyükanne, gençliğinde anne iken yaptığı bütün işleri ve oynadığı rolü yeniden yerine getirir, bunun için yalnızca sevgiyle çocuk bakmaktan, sevgiyle torun bakmaya geçiş yapması yeterlidir. Bu, Fulfulde dilinde emzirme konusunda bir atasözünde açıkça belirtilir: “Annesi olmadığı için büyükanneninkini emer” (Batı Afrika). Pek çok Karayip ve Latin Amerika atasözünde, ihtiyaç olan her an, büyükanne gelir, annenin yerini alır ve o rolü oynar:

Çocuğun anası yoksa bırakın büyükannesi yetiştirsin. (Creole dili, Haiti/Jamaika)

Annesi yoksa büyükannesine razı olacak. (İspanyolca, Panama/Arjantin)

Anneni göremiyorsan git büyükannenini ara. (İngilizce, Jamaika)

Tıpkı bir Chewa atasözünün anneyi, ikinci Tanrı olarak adlandırdığı gibi, bir

Ovamba atasözü de Tanrı'yı büyükanne ile özdeşleştirir: "Tanrı yalnızca bir kişinin büyükannesi değildir" (Namibya). Bu, onun, herkese göz kulak olacağı anlamına gelir. Oysa Hollandaca bir atasözü de şu düşünceyi öne sürer: "Tanrı her an her yerde olmadı için büyükanneleri yarattı."

Yaşlılığın İyisi

İyi koruk iyi üzüm döner. (İspanyolca, Arjantin/Bolivya)

Bilinçlerini bunama sonucu kaybetmedikleri sürece, büyükanneler ve yaşlı kadınlar son derece yararlı kişiler olarak takdir edilir. Yaşamları boyunca süregelen deneyimlerinin semeresi olan, beceri ve bilgelikleri onlara saygınlık kazandırırken, onlar kendi akrabalarına ve sosyal çevrelerine sağladıkları yardımlardan dolayı da övülmektedir. Haklarında düzülen en büyük övgü, Nijerya'dan bir Efik atasözünün ifade ettiği gibi, onların varlığını "her şeyin üzerinde asılı ya da sarılı olduğu, devrildiğinde her şeyin öleceği bir ulu ağaç", bir *mater familias* sayan övgüdür. Güçlü, sağgörülü ve saygın bir yaşlı kadının Araplarca yapılan tanımı şöyle olmaktadır: "Özgür ve asil ölür o; parasını çantasında saklar; düşmanları kovar." Bu konudaki Arap atasözlerinin çoğu son derece olumsuz olduklarından, bunun sıradışı bir ifade olduğunu hemen eklemek dürüst bir davranış olur.

Kültürlerin çoğu, birlikte yaşadıkları akrabalarının refahına katkıda bulunan yaşlı kişiler hakkında takdirlerini ifade eder. "Evinde büyüğü olan talihlidir" (Türkçe). Hollandacada bu, "Ak saç, bilge saç" şeklinde ifadesini bulur; bu iki atasözünün anlamı danışılacak deneyimli birinin yakın çevrede bulunmasının iyi bir şey olduğudur. Yaşlı kadınlar yaşlı erkeklerden daha yararlı sayılır. Bu konu pek çok Yahudi atasözünde özellikle vurgulanmıştır:

Yaşlı bir kadın bir evi neşeli bir yere çevirir. (İbranice)

Evde yaşlı erkek yükür, yaşlı kadın hazine. (İbranice)

Yuvada yaşlı bir erkek ve yaşlı bir kadın [zevce]: erkek [tahammül edilecek] bir yük, kadın ise bu yükü taşımakta [aynı zamanda: kadının kendisi boyun-duruk]. (Ladino)

Başka atasözleri de bu fikri desteklemektedir. Yaşlı kadınlar evi daha gönençli bir hale getirir: Onların evi çekip çevirme konusunda deneyimleri vardır ve tüm yaşamları boyunca yaptıkları gibi, her türden etkinliklere katılırlar. Afrika kökenli atasözleri onların yararlı oluşlarına, doğrudan ya da mecazi olarak atıfta bulunur:

Eski bir sukabağı bile işe yarar. (Minyanka dili)

Eski bir kap bir kenara atılmaz, hâlâ işe yarayabilir. (Yaka dili)

Bir yaşlı kadın bile Tanrı'nın gönderdiği haberci olabilir. (Oromo dili)

Yaşlı bir kadın iyi bir dansla eşlik ettiği şarkıda yaşlı değildir. [yani beceri sahibi olduğu bir alanda] (Nijerya)

Yaşlı kadın, eğer kap olarak işe yaramazsa sofrta takımı olarak işe yarar. (İspanyolca)

Atasözleri büyükannelerin ve yaşlı kadınların düşünüş yıllarında yapmayı sürdürdükleri özgül etkinliklere, onların özel bilgilerine ya da kullandıkları aletlere atıfta bulunur. Pek çok kültürde, yaşlanmış kadınlar deneyimli bir ebe ve şifalı otlar uzmanıdır. Kötü davranışlara karşı bir haykırıyla, bir Bulgar atasözü çocuğun doğuşunda büyükannesinin ebelik yapmış olmasını bir kusur gibi gösteriyor: "Göbeğini kesen büyükannen kafanı neden kesmedi?" Daha sonra, bir ebe olarak elde ettiği deneyim sayesinde, onun bu konuda kimseden alınacak dersi olmadığı öne sürülüyor: "Büyükanneye çocukların nasıl doğurtulacağı hakkında talimat vermeye kalkmayın" ve yine Bulgarcada "Büyükannenin bilime ihtiyacı yoktur" deniliyor.

Atasözleri aynı zamanda yaşlı kadınların mutfak etkinliklerine, hünelerine ya da tarıma atıfta bulunur:

Yaşlı kadının bavulunda havan ve havaneli bulunur. (Lega dili)

Yaşlı kadın iki buklüm bile olsa ekmek yoğurmaya devam eder. (Litvanca)

Yaşlı kadın azar azar bütün sürünün ipliğini бүker. (İspanyolca, El Salvador/Arjantin)

Tek bir öpücüğün bir kıza zararı dokunmaz, bir örgü şişinin yaşlı kadına zararı olmaz. (Estonca)

Eski sepetler yerfıstığı hasatında yeniden kullanılır. [Talep edildiğinde başkalarının ihtiyaçlarına cevap vermek] (Yaka dili)

Birtakım atasözlerinde, yaşlı bir kocanın bakış açısından, yaşlı kadın mutlak bir hazineymiş ve hatta güzelliği takdir edilen genç bir kadına tercih edilirmiş gibi sunulur:

Eğer ateşin yanında ihtiyar bir kadın varsa koç kendini asmayacaktır. (İngilizce, Jamaika)

Üç sadık dost vardır: ihtiyar bir eş, yaşlı bir köpek ve hazır para. (İngilizce, ABD)

Eğer evde yaşlı bir karınız varsa kafanız rahat eder. (Ladino, Fas)

Genç kadın erkeğin bakışlarını, yaşlı kadınsa kalbini çeker. (İrlandaca)
Çift yaşlandıkça, hem koca hem de zevce olasılıkla birbirlerinin garip alışkanlıklarına uyum sağlamış olup birbirlerinin aile içindeki varlıklarının kıymetini bilmeye başlamışlardır. Erkeğin bakış açısından -özellikle Asya atasözlerinde- zevcelerle geçinmenin uzun bir süre beraberlikten sonra daha kolay olduğu savı öne sürülmektedir:

Zevceler, kaplar ve çaydanlıklar eski olduklarında daha iyidir. (Japonca)

Zevceler ve ayakkabılar eskidiklerinde daha iyi olur. (Japonca)

Eğer bir köpek gibi gerinilemezse bir köpek gibi kıvrılıp yatılabilir; daha yaşlı bir kadınla ilişkisi olan için bu bir kat daha doğrudur. [Olana katlanın ve mutlu olun] (Tibetçe)

Yaşlı kimseler kendilerini, mutlaka yaşlı olarak görmez: “Her kadının gönlünde her zaman otuz iki yaşında olduğu bir köşe bulunur” (İngilizce, ABD). Bir Türk atasözüne göre vücut yaşlanabilir ama gönül yaşlanmaz; ve Fransızlar da bu konuda aynı fikirdedir: “Gönül yaşlanmaz.” Genç bir kız olarak sevilen eş hakkında kocanın görüşü bir Oromo atasözünde ifadesini bulur: “Yaşlı zevce ihtiyar kocası için bir çocuktur” ve Kabardino-Çerkezcede yaşlı eşin terk edilmemesi tavsiye edilir. “Zevkle çiğnenen yolları unutmayın.” Bununla birlikte olgun aşk ilişkisinin tüm derinlik ve zevkini Asya atasözleri tasvir eder:

İnciler eski istiridyelerde bulunur. (Vietnamca)

Aşkta olgun [yaşlı] kadın en âlâsıdır. (Japonca)

Heyhat, her erkek ve kadın ileri yaşlarda, hayatın ilk evrelerinde olduğu gibi sürekli gelişip çiçek açacak olgun bir aşk arkadaşlığı idealini gerçekleştirmeyi başaramaz. Afrika’dan bir Twi atasözünün iddiasına göre, yaşlı erkek maymunun seçeceği eş yaşlı bir dişi maymundur; oysa Vietnam’da kadınlara hayatın gerçeklerine uyum sağlamaları için bilgece öğütler verilmektedir: “Güzel olduğunuz sürece genç erkekleri seçin; güzellik solunca yaşlı bir erkekle evlenin.” Ancak çok az sayıda atasözü genç bir erkekle daha yaşlı bir kadının birleşmesinin iyi yönlerini vurgulamaktadır:

Yaşlı kadının genç kocasını sevdiği gibi, üstat da en iyi öğrencisini sever. (Khiongtha dili)

Yaşlı kadın kendisiyle evlenene haz verir. (İla dili)

Her zaman daha yaşlı bir kadınla evlenin; açıktan ölmezsiniz ve onun deneyiminden yararlanırsınız. (Endonezce)

Bununla birlikte genellikle, daha yaşlı bir kadınla genç bir delikanlı arasındaki aşk ilişkisi hiçbir şekilde işlerin “doğal” olarak yapılma tarzı sayılmaz. Bu olay hakkında yorumlar yapılır, dedikodu olur ve insanlar bunun altında ne gibi çıkarlar olduğunu kendi kendilerine sorar: “Eğer ergin bir genç kıza bir yaşlı kadın yeğlenmişse, bunun bir nedeninin olması gerekir” (Minyanka dili). Bu belki de bazı Avrupa atasözlerinin ima ettikleri gibi maddi bir avantaj sorunudur:

Benliğinizin ikinci yarısı olarak altın saçlı bir sevgilidense parası olan bir yaşlı kadın alın. (Almanca/Hollandaca)

Yaşlı bir kadın alan, onun kendinden çok parasını sever. (Fransızca)

Sadece dış görünüş ve pis paradan ötesine bakabilen bilge kişi eski ayakkabıların rahatlığının tadını çıkarabilir (Japonca) ve eski istiridye kabuklarının içinde saklı olan şaşırtıcı incilerin zevkini tadabilir (Vietnamca).

Yaşlılığın Kötüsü

Uzun bir hayat güzelliği kaybetmek demektir. (Türkmence)

Kültürlerin çoğunda, daha yaşlı bir kadının genç bir adama âşık olması bir skandaldır ve örneğin bir Rundi atasözünde ifade edildiği gibi, yine genç bir adamın yaşlı kadını sevmesine de aynı gözle bakılır: “Genç adamın gözü, yaşlı kadını hor görür” ve Britanya’dan gelen bir İngiliz atasözünün daha da güçlü olarak söylediği gibi: “Bir genç delikanlı ile bir yaşlı kadının yanyana gelmesi şeytan işidir.” Bu tür bir birlikteliğe karşı en sözünü sakınmaz yorumların çoğu Mağrip kökenli Arap atasözleridir:

Körpe güvercinlerinin ve kuzularının etini yiyeceğinizi [yani en lezzetli yemekleri] bilseniz bile yaşlı kadınla evlenmeyin. (Fas)

Kadını [eşi] yaşlı olanın, vebası da vardır. (Fas)

Üç şey insanın yüzünü kara çıkarır: ensenizde ağır yük taşımak, çıplak ayak yürümek, yaşlı bir kadınla evlenmek. (Mağrip)

Kederinizin tam olmasını istiyorsanız, anneniz yaşında bir kadınla evlenin. (Mağrip, Lübnan, Mısır)

Başka bir deyişle, “Kadın gençse şans açık, kadın yaşlıysa şans kapalı”; bu kendine eş arayan bir erkeğe yöneltilen bir temennidir (Arapça, Mağrip). Aynı bölgeden bir Berberi atasözü yaş sorununa kadınlar açısından bakıyor: “Ey *iskni* seni çekici yapan yüklü olduğun arpaydı, ama hasat biteli senin ne yararın kaldı?” Hasat sırasında kullanılan bir tür sepet olan *iskni*, burada, genç ve güzel-

ken kocası tarafından sevilen, ama yaşlandığında terk edilen bir eş için metafor olarak kullanılıyor. Bazı atasözleri sınırsız horgörü ifade ediyor, örneğin şu Yemen'den gelen Arap Yahudisi atasözünde olduğu gibi: "Erkek bir genç kadını kolları açık karşılamalıdır; yaşlı kadın bir süprüntü gibi defedilmelidir." Avrupa'da da insanlar yaşlı bir kadınla ilişkiden ciddi bir şekilde caydırılmaya çalışılır:

Braga [evde yapılan bir tür bira] değil şarap için, yaşlı bir kadını değil bir [genç] kızı sevin. (Rusça)

Kimse yaşlı bir kadının aşkına, gençlerin aklına ve ufak tefek atlara çok para harcamamalıdır. (Almanca)

Anlamsız bir iş saman öğütmek, anlamsız bir iş yaşlı bir kadınla evlenmektir. (Karelyaca)

Daha iyisini bulamayan yaşlı karısıyla uyur. (Hollandaca)

Bu son mesajın bir çeşitlemesini Fildişi Sahili'nden bir Baule atasözünde de bulabiliriz: "Eğer yaşlı eşinizden utanıyorsanız, tek başınıza uyursunuz." Burada genel fikir kaderin kabul edilmesidir, buna rağmen, atasözü, aynı zamanda, yaşlı erkeğin sanki kendi yaşlanmıyormuş gibi, yaşlanmakta olan karısını terk etmeyi yeğlediğini ima etmektedir.

Daha yaşlı kadınlarla ilişki hakkındaki atasözlerinin çoğunluğu yaşlı erkeklerin, kendilerinin en azından yarı yaşındaki kızları fethetmek için gösterdikleri dinmeyen isteği yansıtır: "Arı solmuş çiçeklere konmaz" (İspanyolca, El Salvador). Bununla birlikte, taze çiçeklerin yaşlı arılarla uyum sağlaması gerekir:

Yaşlı bir adamla evlenen genç kadın yaşlı bir kadın gibi davranmalıdır. (İngilizce, Britanya)

Yaşlı bir adamla evli bir genç kadına, yaşlı kadın gibi davranılmalıdır. (Portekizce, Brezilya)

Yaşlı bir erkek karısının yaşlı olduğunu düşünür [genç bile olsa]. (Oromo dili)

Yaşlı erkeklerin genç kadınlara duyduğu yoğun ilgi onların yaşlanmadıklarını kanıtlamak için başvurduğu bir numaradır belki; oysa yaşlı bir zevce, bir ayna gibi, kocasını yaşlanmasının ürkütücülüğüyle yüzleşmek zorunda bırakır. Bu "olgu" öteki taraf için de daha az geçerli değildir, ancak atasözlerinde kadınların görüş ve duyguları çok ender yer alır. Bir Rus atasözü "Yaşlı inek de boğaları sever" dese de, atasözleri esas olarak erkeklerin genç kızlara olan "doğal"

tutkusuna odaklanırken erkek bakışını benimser ve yaşlı kadınları “ikinci en iyi” sayar:

Öksürüklü bir yaşlı zevce bile boş bir kulübeye yeğlenir. (Mossi dili, Burkina Faso)

Bir eşeğe binmek yürümekten daha iyidir. (Arapça, Mağrip)

Yaşlı bir kadının sevmeye ve süslemeye değer olup olmadığı sorusu akla gelebilir: “Eski evi payandalayın, yaşlı kadının üzerine titreyin” (Khiongtha dili) atasözü olumlu olarak yorumlanabilir; ama “Eski bir evi payandalamak yaşlı bir kadını çiçeklerle süslemek gibidir” (Burmaca) ifadesi biraz belirsiz kalmaktadır; yaşlı bir kadını biraz canlandırmak çoğu kez ayıp ya da utandırıcı sayılır: “Yaşlı bir kadının saçlarına takıldıkları zaman güzel çiçekler utanır” (Çince), çünkü güzel giysiler ve süsler gençliğin güzelliğini geri getirmeyecektir. Yaşlı bir kadının güzel giysilere bürünmesi tehlikeli bir gençlik kuruntusu yaratır: “Yaşlı bir kadın genç olma iddiasındaysa ona göz koyan biri var demektir” özdeyişi genç erkeklerin kendilerinden büyük kadınlara âşık olmalarını engellemeye çalışan Alman usulü bir uyarıdır. Yaşlı kadınlar daha genç görünmeyi başarsalar bile sonuç olasılıkla çocuksuz bir ilişki olacaktır: “Yaşlı tavuk artık yumurtlamaz” (İtalyanca) ya da en azından: “Ne kadar yaşlıysa çocuğun doğumu da o kadar yavaş olur!” (Hollandaca).

Yaşlandıkça insanlar giderek yeteneklerinden bazılarını kaybeder. Atasözlerine göre, yaşlanan kadınlar erkeklerce daha az talep edilmektedir ancak fiziksel yönden çekici olmamalarına rağmen bir tür yarar ya da prestij sağlarlar. Kadının yaşlanmasının her yerde geçerli olan acı gerçeği Fildişi Sahili’nden gelen bir Baule atasözünde ifadesini şöyle bulur: “Yaşlı kadınlar genç kızlara yer verir.” Yaşlılık sonucu gerilemek her iki cinsiyet için de geçerlidir. Bununla birlikte, hayatları ekonomik ve diğer açılardan, esas olarak erkeklere bağımlı olan kadınlar için kadın güzelliğinin kaybı, erkeklerin ilgisinin kaybedilmesi demektir ki bu da çok sayıda toplumsal, maddi ve cinsel riski içerir.

Yaşlı Davranışı

Dağ çiçeği solmak ister mi hiç? (Korece)

Kadınlar, cesaretle bedenleri ve yüzlerinin yaşlanmasına karşı trajik bir savaş yürütmektedir, hiçbir zafer umudunun olmadığı bir savaş: Kamerun’dan bir Kundu atasözünün soğukkanlılıkla belirttiği gibi, “Güzelliğiniz sizinle birlikte mezara girmediği sürece ‘Vücudumu kurtardım’ demeyin.” En sonunda kimse hayatta kalmayacak. Dünyanın her yanında, fiziksel yaşlanma, bu geriye dön-

dürülemeyen süreç, özellikle kadınların bu konuda kendilerini ne kadar çaresiz hissettiklerini ifade eden kelime ve imgelerle anlatılır:

Yaşlılık gençliği kemirir [yani kadınlarınkini]. (Gikuyu dili)

Yaşlılık “akeyo”yu harap eder [Çiçek açtığında çok güzel olup çok kısa sürede solan bir bitki]. (Acholi dili)

Yaşlılık ısırgan otlarından bir çelenktir; gençlik güllerden yapılmış bir çelenktir. (İbranice)

Makyaj yaparak güzelliğe sarılmak, gençliğin çiçeğiyle kıyaslanamaz. (Çince)

Bir karga ne kadar gürültücü olursa olsun kaz olamaz; ne kadar uğraşırsa uğraşsın, yaşlı kadın genç olamaz. (Kırgızca/Karakalpakça)

Çok şey saklayabilirsiniz, ama kırıksıklıklarınızı nereye saklayacaksınız? (Assam dili)

Yaşlanmanın kadınları ne kadar çok endişelendirdiği konusunda yeterince örnek var. İşe bakın ki endişe sorunu çözmiyor. Tam tersine: “Endişeler sizi yaşlılıktan önce yaşlandırır” (Ladino). Bazı atasözleri, yaşlılığın muhakkak eski güzelliğin tamamının kaybedilmesi anlamına gelmediğini ifade ederek yaşlanan kadınlara moral vermeye çalışıyor: “Servetten geriye kalan yine servettir, güzellikten geriye kalan da yine güzelliktir” (Arapça/Tunus). Gençliğe hiçbir geri dönüş yolu olmadığından boş bir tesellidir bu.

Erkekler için de gençliğe dönüş yolu yoktur, ama onlar kendi yaşlanma problemlerini örtbas edecek atasözleri icat etmiştir: “Er kocarsa koç olur, karı kocarsa hiç olur” (Türkçe); bu, erkeğin her yaşta erkek kaldığı anlamına gelmektedir. Çok sayıda bu tür atasözü bakışların, duyguların ve kararların öznesinin kim nesnesinin kim olduğunu ve aynı zamanda kimin genç kimin yaşlı olduğunu açıkça gün ışığına çıkarıyor; böylece yaşlanmanın erkekler için kadınlar kadar telaş konusu olmadığını şaka yollu ima ediyor. Aşağıdaki örneklerin tümü Batı dünyasındandır:

Erkek kendini dokunduğu kadın kadar yaşlı hisseder. (İrlandaca)

Erkek kendini yaşlı hissettiği kadar yaşlıdır; kadın görüldüğü kadar yaşlıdır. (Avrupa’da çok yaygındır)

Bir kadın görüldüğü kadar yaşlıdır. Erkekse gözü dışarıda olmaktan vazgeçtiği zaman yaşlıdır. (İngilizce, ABD)

Yaşlılık kayıp ve pişmanlıklar getirir; bunlar atasözlerinde gençliğin ve eski güzelliğin kaybı olarak tanımlanır: “Beni daha önce görenlerin içi açılırdı; şimdi görenler kaçacak yer arıyor” diyor gençliğin zevkleri ve yaşlılıktan duyulan tik-

sintiye atıfta bulunan bir Türk atasözü; oysa Hindistan'dan gelen bir Tamil atasözü kadınların yaşlılığı karşısında sabrın taşmasını yansıtır: "Genç kadın neşedir; yaşlısı ise kızgınlık."

Bir eşin kaybedilmesi ya da iktidarsızlığı acı çekilmesine yol açar. Özellikle, bunun dul kalmış ya da daha genç biri uğruna kocaları tarafından terk edilmiş yaşlı kadınlar üzerindeki etkisi büyük acıya neden olur: "Evinde [yalnız] gecelerini düşünürken yaşlı kadının söylediği gibi: dün bugün değildir" (Hausa dili). İbranice bir atasözü bir kocanın iktidarsızlığını onun karısı için bir tür dulluk olarak görür: "İhtiyar bir kocayla evlenen genç bir kadın gündüz bir hanımefendi gece ise duldur." Aynı imge Arapçada da kullanılır. "Yaşlı bir adamın çocukları yetim gibidir [ve] karısı da dul sayılır."

Tabii, yaşlı bir kocası olan genç bir kadının geceleri "dulluk" problemiyle karşılaşması bunun tersinin vuku bulması olasılığından çok daha güçlüdür. İşin garibi atasözlerinin bu olasılığı bilmezden gelmeyi yeğlemekte olmaları ve bunu söyleyeceklerine ihtiyar adama, yaşlanan eşinin yerini alacak genç bir kadın bulunmasını var güçleriyle öğütlemeleridir. Erkeklerin iktidarsızlık korkularıyla ilgili olan bir diğer nokta da yaşlanmış kadınların cinsel dünyalarında çok istekli ve yetenekli olarak tanıtılmalarıdır. Bu cinsel deneyim çeşitli biçimlerde yorumlanır. Bu ya bir avantaj ya da uygunsuzluk sayılır. Yaşlı bir kadınla cinsel ilişkiyi konu edinen atasözlerinde, Orta ve Batı Avrupa'da olduğu kadar Karayipler'de ve Güney Amerika'da da rastlanan en yaygın metafor "iyi çorba" yapmaya yarayan eski kap ya da kart tavuk üzerine olandır:

Yaşlı keçiler bile tuz yalamayı sever. (Estonca/ Macarca)

Yukarısı beyaz saç, aşağısı şehvet. (İspanyolca, Bolivya)

Kart tavuktan iyi çorba yapılır. (Creole dili/Papiamentu dili/ İspanyolca)

Gerçekten, bu gibi atasözleri cinsel gereksinimin yaşlanmayla azalmadığını, hatta deneyimin yaşlı kadınları daha çok istek uyandıran cinsel partnerler haline getirdiğini ifade eder. Bu konuda sık kullanılan bir başka metafor da ateş ve yanma üzerine olanlardır:

Odun ne kadar kuruyrsa, o kadar çabuk yanar. (İspanyolca, El Salvador)

Yıllanmış saman, harı yaman. [Olgun yaştaki kadınlardan söz ederken] (Kürtçe, Türkiye)

Eski ambar [yaşlı kız] tutuşursa, bulunmaz onu söndürecek tulumba. (Holandaca/Almanca)

Eski fırın yenisinden kolay ısınır. (Fransızca)

Aşağıdaki İngilizce atasözünde olduğu gibi durumu belirtmek için eski müzik aletlerinin akort edilmelerinin kolaylığı ve bunların çalınırken ele daha iyi gelmeleri türünden bu aletleri konu edinen metaforlar kullanılır: “Eski kemanla çalınacak çok nağme vardır.”⁹¹ Belize’den bir Creole atasözü de aynı fikri vurgular: “Keman ne kadar eskiyse, müzik o kadar tatlı olur”. Böylece, çeşitli yollardan yaşlı kadınların sevişme konusunda, genç kadınlardan daha yeteneksiz değil, hiç şüphesiz tam tersine, daha yetenekli oldukları ileri sürülür. Bununla birlikte çoğu kez yaşlı kadınların cinsel isteklerinden söz ederken bunları onaylamayan sözler kullanılır. Yaşlı bir hanımın istekliliğinin ya bir iffet yoksunluğu ya da olumsuz bir gücün bir tehdit biçimi olarak algılandığı görülür ve çoğu kez bununla büyüclük arasında bağlantı kurulur. Fas’ta yaygın bir Arapça atasözünün ifade ettiği gibi, bunun uğursuz sonuçları olacağına inanılır: “Yaşlı bir kadınla cinsel ilişkide bulunan bir kişinin başı bittene ve uzun saçtan kurtulmaz.”

Menopozdan sonra doğal olarak kazanılan bazı özgürlüklere rağmen, kadın davranışları yaşlılıkta da gençlikte olduğu kadar kısıtlamalara konu olmaktadır. Kendilerinden beklenen normlara uyup uymamalarına göre yaşlı kadınlar da gençler kadar “iyi” ya da “kötü” diye sınıflandırılır. Yaşlı kadınların tarzının ılımlı olması beklenir; dış görünümlerine dikkat etmeleri gerekir, çarpıcı renkli giysilere bürünmeleri, dedikodulara, eleştirilere ve hatta alaya yol açar.

Genç kadına düşen canlı olmak, yaşlı cadiya düşen iffetli olmaktır. (Nepalce)
Yaşlı olduğum ve saçıma ak düştüğü için kırmızı entari giymem mi gerek?
(Arapça, Lübnan)

Yüz yıllık bir yeşil giysi. [yani hâlâ cilveli ya da ölü: yeşil giysiye bürünmek yeşil çimenin altında gömülmeye gönderme yapmaktadır.] (Katalanca/Fransızca)

Böylece âşık olmanın ya da kendine bir eş bulmak istemenin, yaşlı kadınlara göre bir iş olmadığı anlaşılır: “Aşk gençlikte bir erdem, yaşlılıkta ise bir ayıptır” İtalyancası ve “Yaşlı bir beygir hareketli olmamalı, saçına ak düşmüş karı öpüşmemelidir” de Ukraynacasıdır bunun. Frizce bir atasözü “Aşkta yaşlı, aşkta delidir” inancını ifade eder, bir Yunan atasözündeysen kendine eş isteyen bir yaşlı kadın alay konusu olur: “Kalabalığı gören yaşlı kadın, ‘Bana bir erkek bulun’ dedi.” “Yaşlı kadın ve tunç güğüm her zaman erdemlidir” denilen bir Estonya atasözündeki “dir” “nasıl olunması gerektiğini” basit bir şekilde anlatmaktadır. Britanya’dan gelen ve yaşlı zevcelerle barut arasında çağrışım yapan atasözleri yaş-

⁹¹ Cinsellik üzerine birçok başka büyüleyici metafor vardır. Cinsellik üzerine, bkz. üçüncü bölüm; metaforlar üzerine, beşinci bölüm.

lı kadınların cinselliğine ölümcül darbeyi indirir:

Yaşlı bir zevceden barut imal etmekten gayrı ne yapılabilir ki?

Barut yapmak için yaşlı bir kadın güherçileden ehvendir.

Barut -libidolarını azaltmak için- hapishanelerde erkeklere verilen yatıştırıcı bir madde olan güherçileden yapılır. Çince iki buyruk, yaşlı kadınlardan (olmaları gereken biçimde) sakın ve tutkudan sıyrılmış olarak söz eder: “Eski kuyular fıkırdamaz” ve “İleri bir yaşta iyi bir kadının erkeğe ihtiyacı yoktur.” Bir Malgaş atasözü, “Bir [kadının] son kocası ona kardeş olur” (Madagaskar) diyerek yaşlı çiftlerin cinsel ilişkide bulunmadan yaşamaları gerektiğini ileri sürer. Yaşlı bir kadının, tercihen, ne âşık olması, ne de, bundan böyle, canının cinsel ilişkide bulunmak istemesi gerektiğine göre, onun evlenme ya da tekrar evlenmeye ilgi duyması hakkında ne denebilir ki? İki Alman atasözü yorum yapmaktadır bu konuda: “Geç evlilik mezar kazıcıya yazılan bir mektuptur”, özellikle yaşlı kadının torunları varsa “Annemiz gelin oldu” demek olanaklıdır, ama “ninemiz gelin oldu” demek berbat bir şeydir. Yaşlı bir kadın hamile de kalamaz: “Çocuk taşıyan bir yaşlı kadın onu nereye bırakacağını bilmez” (Kazakça).

Isık çalmak, koşmak, dans etmek, neşesini açıkça ifade etmek ya da başka “taşkınlıklar” yapmak gibi gençlere özgü etkinlikler, ileri yaşlardaki kadınlar için “uygunsuz” sayılır.⁹² Çok sayıda atasözü, yaşlı hanımları görülebilecek ya da işitilebilecek kabalıklara karşı uyarır: Hem Danca hem de Almancada söylendiği gibi “Yaşlı kadınların gülüşü öksürükle son bulur”; burada “gülme” her türde “uygunsuz” davranışa atıfta bulunmaktadır ya da İspanyolca ve Yunançada söylendiği gibi: “Alkış tutan bir yaşlı kadın havaya bir toz bulutu yayar.” Hatta Latince de yaşlı kadınların kendilerini eğlenceye vermemelerinin gerekliliği vurgulanır: “Yaşlı bir kocakarı eğlendiği zaman ölüm kıkır kıkır güler.” Buna benzer bir atasözü de Almancada vardır: “Yaşlı kadınlar neşelenince ölüm bayram yapar.”

Yaşlanmış kadının taşkınlığı sadece olağanüstü durumlarda ya da tehlike anlarında kabul edilebilir bir şeydir:

Yaşlı kadınlar bir neden olmadan ısık çalmaz.⁹³ (Rundi dili)

Keçi enfiye kutusunu alıp götürdüğü zaman yaşlı kadın bile koşabilir. (Nijerya)

⁹² Çok sayıda atasözü yalnızca yaşlı kadınların değil, hangi yaşta olursa olsun kadınların alçakgönüllü ve çekingen davranmaları gerektiği üzerinde ısrar etmektedir.

⁹³ Birçok dilde atasözleri kadınların herhangi bir biçimde ısık çalmasına karşı uyarıda bulunur, çünkü bunun uğursuzluk getireceğini zannederler. Rundi kültüründe yaşlı kadınların ısık çalarak kırmızı karıncaları kovabileceklerine inanılır.

Zaruret yaşlı bir kadını bile koşturur. (Pidgin, Jamaika/Danca/Hollandaca/İngilizce/Almanca/Fransızca/İrlandaca)

Bir kadın kaç yaşında olursa olsun, ateşi tuttuğunda zıplar. (Danca/İspanyolca)

Süslenmenin yanı sıra, dans etmek de yaygın olarak yaşlı bir kadın için uygun-suz sayılır. Onlar gençler gibi dans etme becerisine sahip değildir artık ve gençlerin yaptığını yapmayı denememelidirler bile:

Yaşlı bir kadınla dans etmek bir eşek sırtında yolculuk etmek gibidir. (İspanyolca, Meksika)

Genç kızlar gibi dans etmek bir nineye yakışmaz. (Rusça/Romence)

Dişi kedi dam üstünde, yaşlı kadın kararmış gözlerle dans etmekte [yani kedi gibi çevik olduğunu kanıtlamak istemekte]. (Arapça, Cezayir)

Dansı bitmediği sürece: “Nine, ayağın çevik demeyin.” (Mandinka dili)

Sabah yağmuru yaşlı kadının dansı gibidir, çabucak son bulur. (İngilizce, ABD)

Böyle davranıp normu ihlal eden, ölümün müdahalesiye cezasını bulur: Bir Alman atasözü, “Yaşlı bir kadının dans ettiği avluya ölüm girer” uyarısını yapmaktadır. Bu tür atasözlerinin ne ölçüde gözlem, uyarı ya da işlerin nasıl olması gerektiğine dair talimat işlevi gördüklerine karar vermek zordur. Ama bütün bunların arasından bir şey açıkça ortaya çıkıyor: Yaşlı kadınlar sağduyulu ve dikkatli davranmalıdır; çekici olma yaşını arkalarında bıraktıklarından, kamusal alanda, ilgiyi hiçbir şekilde kendi üzerlerine çekmemelidirler.

Düşünlük ve Ölüm

Yaşlı hanımlar birbirilerine cesaret vermek için “Ey genç hanım” der. (Oromo dili)

Oromo atasözünde “Yaşlı bir kadın diğer yaşlı kadını büyükanne diye çağırır” denir; burada söylenmek istenen, saygılı davranırmış görünüşü altında yaşlı hanımlardan birinin diğerine “gerçekten yaşlıymış” gibi hitap etmesi ve bu arada kendinin hâlâ daha genç “olduğunu” iddia etmesidir. Bu atasözü insanların genellikle başkalarının içinde bulundukları kötü durumlardan söz etmeyi yeğlerken kendi durumlarının hiç de parlak olmadığını kabul etmek istemediklerini ifade eder. Ruanda’dan bir Afrika atasözü de benzer niteliktedir: “Bir başka yaşlı kadını yarısta geçen yaşlı kadın ‘Bu boş gözlerden esirge beni’ der.”

Yaşlı kadınlar ileri bir yaşa gelene kadar durumu oldukça iyi idare eder; bir

İngiliz atasözünün dediği gibi “Bir kadının topuğunda çetin bir kiriş vardır.” Bazen onların gücünün hemen hemen doğaüstü boyutlara eriştiği ileri sürülür: “Dayanıklı bir kadını değirmen bile öğütemez” (Litvanca); ama böyle olağanüstü güçlere gerek olmadan bile, bir Mamprusi atasözünde hoş bir biçimde ifadesini bulduğu gibi, yaşlılığın getirdiği kısıtlamalara pek çok yoldan direnebilirsiniz: “Dişsiz yaşlı kadın hâlâ kola cevizleri çiğnıyor.”

Ama yine de yaşlılık rahatsızlıkların ortaya çıkmasına neden olur; güzelliğin azalmasının yanı sıra sağlığın bozulması da ileri yaşlılığın olumsuz sonuçları arasında sayılır:

On yaşlı kadın on bir hastalık. (Almanca)

Yaşlı kadın sağır olunca “Eskiden horozlar öterdi, şimdi ise esniyorlar” der. (Frizce)

Güneşsiz cumartesi, ağrısız yaşlı kadın, aşksız genç kız olmaz. (İspanyolca, Bolivya/Arjantin)

Eski evlerin ve yaşlı hanımların her zaman tamire ihtiyaçları vardır. (İngilizce, ABD)

Enerji kaybı en sonunda dikkat etme yeteneğinden yoksun kalmaya yol açar: “Yaşlı kadın artık havanı kontrol edemez” (Hehe dili). Başka bir deyişle, yaşlılıkla gelen kusurlar hayatın daha önceki dönemlerinde hayal edilemez. Bu, kadının giyim tarzına bile yansır: “Büyükannenin etekliği hiçbir zaman buruşuk olmaya alışık değildi” (Sranan dili) ya da mecazi olarak: “Yaşlı inek her çamur birikintisine yapışır” (İspanyolca, Kolombiya). Yaşlı kadınların zihinsel yeteneklerinin kaybına atıfta bulunan atasözleri hemen hemen yok gibidir, aşağıdaki üç örneğin bu kategoriye girdiği bile kesin değildir:

Eski kocakarı laflarını sadece büyükanne bilir. (Bulgarca)

Martı, en yaşlısı en delisi. (İspanyolca/Arjantin)

Yaşlı, kör, sağır, dilsiz ve kötürüm [kadın] iplik büküyor, sağdan soldan gelen haberleri etrafa yayıyor ve kayaların yakınında zıplayıp hopluyor; tesbihini çekiyor, dedikodu yapıyor ve eğer havlayarak işe karışmaya kalkarsa köpeğin dişlerini kırıyor. (Arapça, Mağrip/Batı Sahra)

Yaşlı kişilerin ölmeleri ve geriye bazı şeyleri miras olarak bırakmaları kaçınılmazdır. Atasözleri insanların yaşlanan akrabaları hakkındaki tamahkar düşüncelerini açığa vurur: “Yaşlı büyükannelerin yıllanmış tasarrufları vardır” (Almanca) ve “Eğer yaşlı kadın iki kez düşerse, sepetindekiler sayılır” (İgbo dili). Yaşlı kadınlar hakkında açıkça ifade edilen beddua ve ölüm temennileri de ek-

sik olmaz; ne var ki bu tür ifadelerin hiçbiri Asya kökenli değildir:

Yaşlı kadını keçiboynuzu kurabiyeleri için öldür. (Hausa dili)

Yaşlı kızlar ve küçük köpekler suda boğulmalıdır. (Romence)

Yaşlı bir kadın ve yeni bir saban hiçbir yerde toprakta oldukları kadar iyi olamaz. (Almanca)

Bir kimsenin kendi hakkını savunmasını teşvik etmek Ganda dilinde ifadesini şu sözlerde bulur: “Terbiyeli ve utangaç bir yaşlı hanım diri diri gömülmeye razı olur.” Bu atasözü dolaylı olarak, yaşlanmış kimselerin öldürüldüğü ya da ıssız bir yerde terk edildiği ya da doğa güçleri karşısında savunmasız bırakıldığı “ölümü çabuklaştırma” göreneğine bir gönderme mi acaba?⁹⁴ Bu geleneğe sadece bir tek İspanyolca gönderme vardır: “Yürüyemeyen yaşlı kadını kumluk düzlüğe götürün.” Bir Lega atasözü bu seçime karşı çıkar: “Büyükanne, yakında kendi kendine -yani kendi rızasıyla- kırılacak bu tavayı, öldürmeyin.”

Farsça bir atasözünde ölümü geciken yaşlı kadınlar karşısında duyulan sabbırsızlık ifade edilir: “Kış geçti, yaşlı kadın hâlâ ölmedi” (İran). Bu atasözü gelecek için hazırlık yapmayan savurgan insanlara atıfta bulunur. İşlerin uygun olmayan zamanlara denk geldiğini ifade etmek için bir başka Farsça atasözü vardır: “İhtiyar kadın yağmurlu güne kadar ölmedi.” Böylece, üzüntü yaratan, ihtiyar kadının ölümü değil, ama defnin yağmurlu bir günde yapılmış olmasıdır. Ölüm rasgele hasat yaptığından, kimse öleceği zamanı seçemez: “Hem yaşlı bir kadın, hem de genç bir kız mezara gidebilir” (İspanyolca, El Salvador). Bir Ruanda atasözü ölümün özellikle yanlış insanları seçtiğini ileri sürer: “Yaşlı bir kadın Ölümü görüp geceyi geçirmek için gitmesini ondan istediği zaman, o geri gelir ve onun tüm çocuklarını öldürür.”

Sık sık sözü edilen son bir konu da yaşlanan insanları küçük gören ya da onları alay konusu haline getirenlerin, kendi geleceklerinin de yaşlılık olduğunu unutmalarıdır:

[Genç] kız asla gülme yaşlı kadına, çünkü sen de yakında ay gibi kuruyup gideceksin. (Bulgarca/Dolgan dili)

Ey görkemli ağaç, kurumuş odunla alay etme: sen de ölüp gideceksin. (Lega dili)

⁹⁴ Bu insan toplumlarının yaklaşık olarak yüzde yirmisinde mevcuttur. (Steven M. Albert and Maria G. Cattell, *Old Age in Global Perspective: Cross-Cultural and Cross-National Views*, New York 1994)

Statü ve Otorite

Kurumuş göğüsleri olan bir kadın birayr bir erkek gibi içer. (Ganda dili)

Menopozdan sonra yaşlanan kadınların toplumsal konumlarının düzeldiği ve otoritelerinin arttığı çok geniş ve çeşitli toplumlarda ileri sürülmüştür.⁹⁵ Bu bölümün başında yer alan Ganda dilindeki düstur menopoz sonrasında elde edilen hakların doğrulanması üzerine bulduğum biricik atasözüdür. Çok sayıda atasözü menopozdan sonra yaşlanmış kadınların, hayat deneyimleri ve bir kez gençliğin verdiği güçlü cinsel çekiciliklerini kaybettikten sonra erkekler arasında artık “kaos” ve kargaşa yaratmak için yeterince cazibeye sahip olmamaları nedeniyle eskisine kıyasla bir nebze daha fazla saygınlık kazanmalarını yansıtır. Gördüğümüz gibi, yine aynı nedenle, yaşlı kadınlar gençlik ve güzelliğe gereğinden yüksek bir değer biçildiği bağlamlarda küçümsenir. Yaşlı kadınlara (ama bu yaşlı erkekler için geçerli değildir), genç kadın ya da zevcelerden daha silik bir konumda olmaları ve sanki cinsellikten yoksun varlıklar gibi davranmaları tavsiye edilir. O zaman da atasözleri, kadınların menopoz sonrası elde ettikleri varsayılan “özgürlüğü” kutlamaları için çok fazla neden bulamaz.

Burada tartışılan atasözleri arasındaki hiyerarşi, esasen toplumsal cinsiyet konularıyla bağlantılı olmakla birlikte, kadınların yaşam evreleri bağlamında bazı iç hiyerarşiler de görülebilir. Bir Lao atasözü bu hiyerarşilerin ikisine de atıfta bulunur: “Kocasr olmak bir hizmeti gibi yaşamak demektir, çocuğu olmak kendi krallığının hâkimi olmak demektir.” O zaman, genel çizgileriyle belirtirsek kadınların değerler şemasında kızlar en aşağıdadır; toplumun onları biraz ciddiye alması için, kızların değerlerinin ne olduğunu kanıtlamaları, önce evlenmeleri ve ocuk sahibi olup gelecek kuşakları üretmeleri gerekmektedir. Evde kalmış kızlar zevcelerden “daha aşağı” basamaktadır, kısır zevcelerse zevcelerin en alt kategorisini oluşturur.

Anneler, bütünüyle, kadınların en fazla saygı gören kategorisini oluşturur. Bununla birlikte, anne tipleri arasında ayrımlar yapmak gerekecektir; farklı türler farklı biçimlerde değerlendirilir; bir ya da daha çok kız çocuğu annelerinden başlayarak, sırasıyla, daha yukarıda bir erkek çocuğu ve hiyerarşinin tepesinde ise çok sayıda erkek çocuğu (olasılıkla bir kız çocuğunu da içerebilir bu

⁹⁵ David Gutmann, *(The Cross-Cultural Perspective: Notes Toward a Comparative Psychology of Aging, Michigan 1977)* daha çok nüfuz gücüne kavuşmanın yaşlı kadınların erkeksileştiklerinin varsayılmasıyla ilgili olduğu savını ileri sürüyor; bu, menopozdan sonra kadınların erkeklere daha çok benzedikleri fikri üzerine kurulu bir savdır. Bunun anlamı kadınların kendine daha çok güvenen ve toplumun çoğu kez daha genç kadın ve zevceler için koyduğu kısıtlamalara karşı daha az boyun eğer olduklarıdır. Atasözlerinde bu iyimser ifadenin kullanılmasını haklı gösterecek çok az kanıt bulunmasına rağmen, gerçekte Gutmann'ın deyişiyle bu “geç-yaşta kadın kurtuluşunu” doğrulayan antropolojik tanıklıklar vardır. Erkek ve kadınlar arasında yaş ilerledikçe bazı bakımlardan biraz hafifleyerek süregelen bir asimetrisinin varlığından söz etmek daha gerçekçi görülmektedir (bkz. Albert and Cattell 1994).

çocuklar) olan anneler yer alır. Büyükkanneler ve yaşlı kadınlar bazen bilgelik ve pratik bilgilerinden dolayı takdir edilir ve elbette, torunları olduğu için saygı görür. Kadınların (özellikle yaşlı kadınların) dehşete düşüren güçlerinden duyulan korku, büyücülük, şeytanla ilişki gibi gizli bilgiler ve yıkıcı güçler biçiminde atasözlerine yansır; bu konuya daha sonra döneceğiz. Kadının yaşam evreleri hakkındaki bu uzun bölüme uygun düşen bir son olarak, kadınlara atfedilen bu gizli güçler konusunda bir örnek vermeme izin verin: “Bir kadın bir erkeğe istediği her şeyi yapabilir, hatta yaşlı bir kadın haline bile getirebilir” (Frizce).

Aşk

Aşk bir halkadır ve halkanın sonu yoktur. (Rusça)

“İhtiyacınız olan tek şey aşktır” yirminci yüzyılın ikinci yarısında Beatles’ın söylediği en popüler şarkılardan biriydi. İnsanlar sever ve seilmek ister. Aşk, hayatı pek çok bakımdan güzelleştirir. Bir Alman atasözünün kelimeleriyle söylersek “Aşkın ekildiği yerde neşe biter”; ama nedir bu aşk denilen nesne? Bu soruya verilen cevapların sayısı sonsuzdur. Aşk, onun tatlılığı, körlüğü, mucizeleri, sefaleti, kıskançlığı, mantıksızlığı, güvenilmezliği, mutlu başlangıçları ve içler acısı bitişleri. İnsanların hayatında aşk ilişkisinin temsil ettiği çok önemli duygunun üzerine yapılan bilgece gözlemlerin ve acı düşüncelerin çok büyük çeşitliliğini birkaç sayfaya sığdırmak olanaksızdır. Aşktan söz edilirken bazen rüya imgesi kullanılır. Farsça bir atasözü susamışlık imgesini kullanıyor: “Susamış bir insan suyu hayal eder.” Âşıkların cennette bir nilüfer çiçeğinin üzerinde beraberce oturması bir Japon rüyasıdır: “Açılmış bir nilüfer hayatı kavrar.” Bu atasözü hayal kırıklığına uğrayan âşıkların bu rüyayı gerçekleştirmek için birlikte intiharına atıfta bulunmaktadır. Âşıkların sevgilileri için gördükleri daha pek çok hasret rüyası vardır. Rüyalar, arzuları ve aşkın sonuca erişmesi isteğini ifade eder. Bir Macar atasözü, büyük bir iyimserlikle “Rüyalarda ve aşkta hiçbir şeyin imkansız olmadığına” inanır; ancak, bu oldukça az rastlanan bir ifadedir; aşkta kaygı, korku ve hayal kırıklıkları sevinçten çok daha fazladır, en azından atasözlerinde bu böyledir.

Burada en belli başlı konular ele alınacaktır. En başta, aşkın çok karmaşık bir duygu ve özellikle bir insanın ilk aşkının, silinmez izler bırakan bir olay olarak ele alındığını belirtmek gerekir:

İlk aşk tek gerçek aşktır. (Arapça)

İlk aşk ve ilk yemişin tadı başkadır. (Portekizce)

İlk aşk gibi olanı yoktur. (İspanyolca, Meksika)

Bir genç kız ilk erkeğinden tam olarak vazgeçemez. (İngilizce, ABD)

İlk aşk yılan gibidir; sizi yıkmaya bile felce uğratar. (Lehçe)

İlk aşk o kadar iz bırakabilir ki hiçbir zaman unutulmayabilir. Bu deneyimi ifade edebilmek için, biçildikten sonra tekrar biten söğüt ağacı, çok önce tadıldığı halde sizi gene susatan tuz, tekrar donan erimiş buz, tekrar parlayan sönmüş

ateş gibileri de dahil olmak üzere her tür metafor icat edilmiştir. Bununla birlikte, iyi gelişmiş, istikrarlı ve olgun aşk daha çok uyum getirir ve kıymetli maddelerle karşılaştırılır. Bazı Asya kökenli atasözlerinde olgun aşka kısa sürede yaşanan yoğun aşk ve tutkuların çok üstünde bir yer verilir.

Sedefi ne kadar uzun süre yıkarsanız o kadar güzelleşir. (Moğolca)

Gençlerin aşkları gümüşten bir çift yoncadır, ama olgun insanların aşkı altın çiçekler gibidir. (Japonca)

Âşık Olma

Bir aşıkta bin sefalet vardır. (Pencap dili)

Açıklanamayacak biçimlerde bir kaynama ile başlayan, o şaşırtıcı çekicilik duyusuna İngilizce “aşka düşmek [falling in love]” adı veriliyor. Bu deyim, aşkın kurbanlarının o andan itibaren hayatta attıkları adımları ve aldıkları kararları kontrol edemediklerini gerektiği gibi ifade ediyor. Bu öylesine kafa karıştırıcı bir deneyimdir ki atasözleri olup biteni ifade edebilmek için doğru kelimeleri aramak zorunda kalmıştır. Bir Kürt atasözü bunu ilk yıldırımın kurbanlarının kalbine çarptığı andan itibaren olup bitenler olarak görür: “Aşk darbesi yiyenin olağan uğraşı suskunluktur.” İnsan kendini çaresiz hisseder. Bu nedenle birçok Afrika atasözü böyle bir şaşkınlığa kapıldığınız zaman aceleyle hareket etmemeyi öğütler:

Çabuk âşık olan, çabuk ayrılır. (Amhara dili)

Bir kadını çabuk sevmek onu çabuk sevmemek demektir. (Yoruba dili)

Çabuk âşık olmak, aşkı çabuk bırakmaktır. (Yoruba dili)

Öyleyse iki kere düşünmek daha yerinde olur. Bu konuda çok sayıda itiraz ya imgeler yoluyla ya da doğrudan doğruya ifade edilmektedir. Üzerinde durulan başlıca noktalar böylesine fırtınalı bir tutku ya da ani bir aşk ilişkisinin rüzgar tarafından kolayca devrilecek olan bir köksüz ağaç ya da denize asla ulaşamayan bir ırmak gibi olduğudur. Başka bir deyişle, kısa aşklar sadece uzun uzun ah çekmelere ve sürüp giden acılara neden olur.

Bu tür uyarılar çok makul görünebilir, ama sorun âşık olmanın makul bir şey *olmamasıdır*. Aşk insanlar hazır olmadan yakalar, öyle birden oluverir, hatta ilk görüşte. Âşık olunan kişi âşığı istemezse ya da aşk ilişkisi âşıklardan birinin istegine rağmen son bulursa, kaçınılmaz bir biçimde azap ve acı çekme gelir arkasından. Bu deneyimi yaşayan herkesin bildiği gibi mutsuz âşığın akibeti acınacak bir durumdur. Böyle ya da şöyle, herhalde hiç kimse ızdırap çekmeden yaşamamıştır aşkı: “Aşksız da ızdırap çekebilirsiniz, ama ızdırap çekmeden sevezsiniz” der

bir Alman atasözü. Kendisine karşı yapılan tüm güçlü mantıksal kanıtlamalara rağmen aşk asi bir saplantı haline gelebilir: “Kalp sızısı bir ceviz kabuğu gibi kaldırılıp atılamaz” (Udmurt dili). Onun dayanılmaz acısına, insanlığın bildiği en eski atasözü mirasında, aşk tanrıçasına hitap eden dilek ve dualar şeklinde yapılmış olan atıflar vardır: “İnanna sızlayan kalbime biraz zeytinyağı dök!” (Sümerce)

Sık sık mutsuz aşkla, acıyı, yaralanmayı ve hastalıkları da kapsayacak biçimde, fiziksel dertler arasında benzetme yapılır. Bir Wolof atasözü şu benzetmeyi iletir: “Eğer aşkın sancıları bacak hastalığı olsaydı herkes topallardı” ve eğer sahiden durum böyle olsaydı, gerçekte, çoğu kez sessiz ve gizli kalan, acı çekmenin bu biçimini keşfetmek daha kolay olurdu:

Aşk, kalpleri kırar [insanın canını acıtır]. (Korece)

Don kulakları acıtır, aşk kalbi. (Başkurtça)

Aşkta kötü hastalık yoktur. (Romence)

Basit bir kanun gereği, bizzat aşkın aşk derdini iyileştirdiğine dair mutlu bir çözümümü ima eden deyişler de vardır: “Kalp hastalıkları bir kalp şurubuyla tedavi edilir” diye tesellide bulunur bir Çin atasözü. Bir Acem atasözüyle aşk illetine yakalanmış bir kimsenin çektiği acının da, bulacağı devanın da sevilen kişiden kaynaklandığını kabul eder; bir Malta atasözü de doğrudan, kısa ve öz bir şekilde sevilen kişiye hitap eder: “Kalbimi kır ve bana bir plaster getir.”

Dünyanın çeşitli bölgelerinde atasözleri, çiçeklerin ve balın tatlılığını, dikenlerin ya da böceklerin iğnelerinin neden oldukları acıyla karşılaştıran benzer metaforlar kullanarak aşk madalyonunun iki yüzünü de yansıtır:

Kim ki gül ister onun dikenine de saygı duyar. (Farsça)

Dikensiz aşk olmaz. (Romence/Slovençe)

Güller solar, dikenler kalır. (İtalyanca)

Bal isteyen, arıların iğnelerine de katlanır. (Arapça)

Önce öper [kız], sonra sokar. (Endonezce)

Eğer arıya sataşırsanız, sizi sokar. (Vietnamca)

Kadın arı gibidir, ya size bal verir ya da sizi sokar. (Portekizce,

Brezilya)

Açıktır ki, güllerin güzelliği ve dikenlerin sivriliği, balın tatlılığı ve arıların iğneleri ya da bir Türkmen atasözünün deyişiyle “zehirleri” kadınlardan kaynaklanmaktadır ve -en azından erkeklerin bakış açısından- bu dişi tehdide karşı uyarılanlar da erkeklerdir.

İğne battıktan sonra, aşkın ızdırapları acılı özlemlerle başlar. “Özlemler ne ka-

dar çoksa, hayal kırıklıkları da o kadar çoktur” diyor Bengalliler. Aşkın verdiği kontrol edilemez acıyı ve onun zararlarını sınırlayabilmek için Afganistan kökenli bir Peştu atasözü yığıtçe: “Seni gerçekten seviyorum, ama senin için suda boğulmam” diyor. Ne yazık ki sorun tek yanlı aşkın acılı tutkusunun kurbanını sessizce yakalayarak yakıp kül etmesidir. Sırılsıklam âşık bir kadından söz ederken “Cırlayan ağustosböceklerinin tersine, pervaneler kendilerini ateşe atıyor” diyor bir Japon atasözü çılgın gibi âşık bir kadına gönderme yaparken; arzunun zalim alevleri onu yakıp kül ederken, o kadın susuyor ya da susmayı yeğlemek zorunda kalıyor. Yüksek sesle açıkça konuşmak erkeklere özgü bir girişim sayılmaktadır; Malayca bir metaforla belirtildiği gibi, bu tip davranışta bulunan kadın -tıpkı bir havanın, havan tokmağını araması gibi- eşyanın düzenini feci bir biçimde altüst etmiş olacaktır. Eşyanın tabiatına aykırı böylesi bir ters gidiş dünyanın hiçbir yerinde onaylanmamaktadır:

Eğer bir adam bir kadının peşinde koşarsa kendini evlilikte bulur; eğer bir kadın bir adamın peşinden koşarsa kendini harabede bulur. (Khiongtha dili)

Bir tavuk horoz gibi ötemez. (Ovambo dili)

At kendine eğer vuramaz. (Tiv dili)

Diğer alaycı imgeler ise şunlardır: Kendine tarla arayan ufak göl (Endonezce), bir atın peşinden giden saman (Hollandaca), ihtiyaç duyduğu biniciyi umutsuzca bekleyen at (İspanyolca), bir elinde gem, diğerinde eğer dönüp duran bir kişi (İspanyolca, Uruguay).

Âşık olmada en önemli rolü oynayan gözlerdir: “Aşk gözlerden geçerek doğmuştur” diye görüş belirtiyor bir Meksika atasözü. İki kişinin gözleri rastlaşır rastlaşmaz kalplerinin birbirilerine âşık olabileceğini öne sürüyor bir Özbek atasözü, ya da Hindistan’dan gelen bir Assam atasözünde olduğu gibi: “İlk görüşte âşık olmak dört göz arasındaki bağıdır.” Gözler bedeninin tehlikeli kısmıdır ve insanlara bu ızdıraplı sancılara hiç şans tanınamaları öğüdü verilmektedir. İnsanlar farkında olmadan aranıp durmamalıdır, çünkü kalbin kırılması sonucu ödenecek bedel çok yüksek olacaktır. Bir Creole yargısının ifade ettiği gibi: “Gözün görmediği, yürek acısı vermez.”

Gözler sadece görmekle kalmaz, onlar aynı zamanda âşık olan kimselerin derin ve tutkulu duygularını da dışa vurur; sırasıyla, Norveç ve Digor dillerinde söylendiği gibi “Gözler âşıkları ele verir” ve “Aşk gözlerden kıvılcım saçar.” Gerçi, yalnızca gözler değil vücut dilinin tümü âşıkları kolayca ele verir. Birçok dilde ve birçok biçimde, atasözleri âşık olanların duygularını saklamakta başarılı olamadıkları fikrini ifade etmiştir. Sessiz âşıklar saklı kalamayan diğer şeyler gibidir: örneğin bir sivrisinek (Peştuca), sırtta bir kambur (Ladino), öksürük

(Portekizce), yoksulluk (Danca), bir dağa tırmanmak ya da deveye binmek (Arapça). Âşıklar, kesin olarak, kötü sır saklayıcılarıdır (Rusça).

Öyleyse, bir Kırgız atasözünün dediği gibi “Aşk kilit altında tutulamaz”; bu da yalnızca, aşk maceraları toplumun kurallarına uygun olmayan tüm kimseler için değil, aynı zamanda, özel bir deneyim olarak bu gizliliğin üzerine titreyenler için de üzücüdür.

Tutkulu aşkın en aşırı biçimi gizli aşktır. (Japonca)

Gizli aşk her zaman gerçek aşktır. (Slovakça)

Tutkulu aşk hem idealleştirilir, hem de insanlar birçok biçimde buna karşı uyarılır. “Tutkuyla sevdiğiniz avucunuzdaki kına gibidir” (Arapça, Mağrip): Yani o güzel olduğu kadar geçicidir de. Bir Japon atasözü tutkunun sonucunu öngöremez olarak tanımlıyor. “Tutkulu aşk yüz yemişin kökenidir”, bazen iyi olabilir bazen de kötü. Bir kimsenin “tutkuyla yakan aşkını hayatın bütün günleri arasında paylaştırması” bir Ladino öğüdüdür. Danimarka’dan gelen bir mesaj da kontrol edilebilir bir tutkuyu savunmaktadır: “Isıtan ufak bir ateş, tutuşturmuş büyük bir ateşten daha iyidir” der bu mesaj, sanki aşk “makul” bir duyguymuş gibi!

Aşkın Mantığı

Ateşli aşk ve soğuk mantık çok ender birlikte gider. (Frizce)

Kim kime âşık olur? Bugün genellikle Batı’da ve onun etkisi altındaki bölgelerde halk arasında hüküm süren, tutkulu aşkın evlilik için “mantıklı” bir temel oluşturduğuna dair yaygın fikir, buralarda bile her zaman “âşıkâr” olarak kabul görmedi. Geçmişte, tutku bir aile ocağı kurmak için bir neden olarak sayılmazdı ve evlenmek için bir kıza kur yapılırken duygular güvenilir bir rehber olarak görülürdü. Birçok toplumda tutkulu aşk, evlilik için hiç de muhakkak en başta gelmesi gereken neden değildir ya da değildi. Âşık olmak insanın rasyonelliğini kaybetmesi demektir. Bir Porkekiz atasözüne göre, “Gönül eğildi mi akıl düşer.” Âşıklar, duyuların yönlerini şaşırması eğilimine ciddi bir biçimde maruz kalacaktır:

Beş duyumuz var bizim, beş duyumuzu kaybederiz âşık olduğumuzda. (İspanyolca, Meksika)

Aşk hapishane değildir, ama insanların duyularını yok eder. (Rusça)

Aşk kapıdan girdiğinde, akıl fırlayıp gider pencereden. (Almanca)

İlk pes eden görme olur. Aşkın kör olduğu tüm dünyada tam anlamıyla kabul edilmiştir ve tekrarlanıp durur. Aşk körlüğün arkadaşı (Arapça) ve onun ikiz kardeşi olarak tanıtılır (Rusça). Âşık olanlar, bakar körlerdir (İngilizce). Aşağıda bu konunun ciddiliğini gösteren daha başka örnekler verilmiştir:

Baykuş gündüzleri kördür, karga geceleri kördür; ama âşıklar hem gündüz hem de gece kördür. (Hintçe)

Aşk kördür: bir tezeğe, güzel bir genç kızın üstüne indiği kadar kolay iner. (İsviçre)

Aşk kördür ve başkalarının da görmediğini sanır. (Danca)

Aşk kördür, ama komşular değildir. (İspanyolca, Meksika/Porto Riko)

Bir Surinam atasözü en sonunda, içgörünün mutlaka vuku bulacağını kör âşıklara hatırlatıyor. “Aşk gözleri kör eder ve ancak pişmanlık onları açar.” Bu arada, önyargılı bakış açıları âşıkların sevilen kişiyi farklı bir ışık altında görmelerini sağlar, öyle ki, örneğin Afrika’dan Asya’ya sevilen tek bir kişinin deri sorunu olduğu görülmemiştir! Kim olduğu, neye benzediği ya da nasıl davranıldığı önemli değildir. Duygularınca efsunlanmış olan âşıklar sevdikleri kişiyi kayıtsız şartsız idealleştirir ve onunla çağrışım yaratan her şeye adeta tapar. Hatta aşk düpedüz bayağılıkları bile içerebilir:

Aşk kusurlara ve yanlışlara kördür. (İrlandaca)

Sevgilinin ayağı yürünen yolu yeşertir. (İtalyanca)

Âşık olduğunuz zaman, bir maymun bile güzeldir; âşık değilseniz, bir nilüfer çiçeği bile çirkindir. (Çince)

Bir kurt, aşk illetine yakalanmış bir kızın gözünde yakışıklıdır. (İngilizce; ABD)

Aşk pantolondaki yamaları fark etmez. (Creole dili, Guadelupe)

Aşk damdaki kargayı bile kapsamına alır. (Japonca)

Diğer duyular da söner. Örneğin, âşıklar birlikte olduklarında soğuk ya da yağmuru hissetmez görünür:

Sıcak âşıklar soğuğu hissetmez. (Hollandaca)

Âşıklar yağmurun farkına bile varmaz. (Malgaşça)

Bir şemsiyenin altında iki ıslak kırlangıç. (Japonca)

Aşk karakter ya da en azından davranış değişikliğine yol açar ve böylece “Aşk akli başında olanı budala, utangacı vahşi yapar” (Rusça). Her türlü zorluğa

meydan okuyan âşıklar için mesafe ve diğer engeller önemsiz hale gelir. Âşıklar için hiçbir yol çok uzun ve hiçbir çit çok yüksek değildir:

Aşk sevdiğinizin peşinden gitmektir, bu on iki bin dağ geçidini aşmak anlamına gelse bile. (Korece)

Âşığa Bağdat ırak gelmez. (Türkçe)

Aşkın yolu uzaklık nedir bilmez. (Sranan dili)

Bir ileri bir geri gidip gelen âşık için bin *ri*⁹⁶ bir *ri* olur. (Japonca)

Âşıklar arasında çit yoktur. (Kürtçe)

Bu fikir üst ve alt sınıflar ya da rütbelere arasındaki engeller için de geçerlidir. Duygular dik başlıdır ve norm ve kurallara aldırılmaz. Özellikle kadınlar, âşıklarıyla birlikte olmalarını önleyen tüm engelleri saf dışı bırakmakta son derece becerikli olarak gösterilmektedir:

Âşık bir kadını yakalamak için Tanrı bile yeterince zeki değildir. (Yoruba dili)

Bir sandığa kilitlendikleri zaman bile kadınlar âşıklarını nasıl bulacaklarını bilir. (Almanca)

Kadın bir dolap çevirdiği zaman yüz erkeği fendiyle yener. (Abhazca)

Bir dişi kirpi bir erkek kirpiyi severse dikenlere rağmen kendini ona verir. (Arapça, Mağrip)

Öyleyse aşkın, bir Japon atasözünün de öne sürdüğü gibi, akıl sınırının altında kalan kendine ait bir mantığı vardır. Bir Arap görüşüne göre bir âşığın getirdiği kanıtlar bahar yağmurları gibidir: hem öngörülemezler hem de kısa sürerler. Çeşitli kökenlerden atasözleri âşık olanların tutarsızlıkları konusunda uyarılar getirir. Bunlar bir şey söyler, tersini yaparlar. Âşıktırlar, ama bunu inkâra devam ederler. Bir Meksika atasözüne göre bir erkeğe karşı kayıtsız gözükken kadın yalnızca bunu iddia etmektedir. O bir testere kuşuyla, testere gibi bir gagası olan bir kuşla karşılaştırılır: “Testere mayısı reddeder, ama azar azar yemeğe cüret eder.” Duygularını açıkça kabul edemeyecek kadar kendilerini kırılgan hisseden insanlardır bunlar ve kırılganlıklarını garip ve çelişkili tepkilerle saklamaya çalışırlar:

“Senden nefret ediyorum” demek, “seni seviyorum” demektir. (Japonca)

Bir eliyle size vurur [kadın], diğeriyle size sarılır. (Tamilce, Hindistan)

⁹⁶ Bir *ri* yaklaşık 4 km'dir.

Bir kadın hayır dediği zaman, çoğu kez evet demek istemektedir. (İsveççe)
 Bir kızın “hayır”ı, bir oğlanın “evet”idir. (Danca)
 Derler ki, bir kadının “hayır”ı iki kere evet demektir. (İngilizce, Britanya)

Atasözleri, kendinizi cazibeye ne kadar kaptırırsanız, sevdiğiniz o derece sizden uzak bir yere uçuyormuş duygusuna kapılacağınızı ileri sürer. Afrika’dan, Avrupa ve Amerika’ya kadar tüm kültürlerde, şu atasözüne rastlanır: “Kadın bir gölge gibidir, peşinden gittiğinizde sizden kaçır, kaçın ondan, peşinizden gelir.” Önerilen taktik, sevilen kişinin bir süre görmezden gelinmesi olmaktadır. Bu söylenen, atasözlerinde özellikle kızlarla ilgili olarak geçerlidir. Bir Amerikan atasözü şu mantığı salık vermektedir: “Kız koştuğca, oğlan onu kovalar.” Ve bu da şaşakalmış bir âşığa verilen Ladino öğüdüdür: “Bir kadını sevmeyin, o sizi sevecektir.” Bütün bu iddialar ve yadsımlar kur yapmayı oldukça karmaşık hale getirmektedir.

Ve de, doğaldır ki kıskançlık diye bir şey de vardır. Tüm ülkelerde atasözleri kıskançlıkla aşkın el ele yürüdükleri fikrini ileri sürmektedir. Kıskançlık bazen aşkın ruhu olarak sayılır. Japonya’da kıskanç olmayan kadınlar zıplamayan kauçuk toplarla kıyaslanır. Kıskanç olmayan bir aşk ne kadar ciddi olabilir ki? “Kıskançlık olmadan aşk, aşk değildir” der İbranice bir atasözü. Öte yandan, kıskançlık acı ve umutsuzluğa neden olur ve üstelik aşkı da harap edebilir:

Aşkta gülüş bal gibidir; kıskançlıkta gülüş kalbe saplanan bir diken gibidir. (Filipince)

Kıskançlık sinekten daha derin ısırır. (İzlandaca)
 Kıskançlık aşkı tahrip eder. (İspanyolca, Meksika)

Bir Burmaca atasözünün deyişiyle “Şüphe, aşkı öldüren hastalığın başlangıcıdır.” Birçok atasözünün üstünde anlaştıkları gibi, gerçek kıskançlık, giderek kıskanç kişinin sıhhatini bozar: Uykusuz geceler onların nasibidir ve en sonunda bunlar tüm aşk duygularını boğar.

Evlilikte Aşk

Giydiğin hasır ayakkabıyı aşındıracağım, seçtiğin kadımla birlikte yaşayacağım. (Letonca)

Düğünden sonra, evlilik ölene kadar sürecektir; şairane bir Malgaş imgesinde olduğu gibi “Tıpkı bir kuşun tüyleri misali: onlar kuşu hayatının sonuna dek terk etmez.” Uyumlu bir birliktelik ve karşılıklı anlayış ideali atasözlerinin taşıdıkları imgelerde ifadelerini bulur:

Koca ve karı dil ve dişler gibidir. (Burmaca)

Koca ve karı yemek çubukları gibidir: her daim beraber. (Vietnamca)

Karı ve koca, balta ve sapı gibi birbirlerine kenetlenmiştir. (Osetçe)

Karı ve koca birbirlerinin beli ve kazmasıdır. [Birbirlerini desteklerler] (Kürtçe)

Yer elmasının hissettiğini bıçak anlar. [Bıçak yer elmasına en yakın olandır: koca, karısına en yakın olan kişidir.] (Yoruba dili)

İdeal olarak aşk ve evlilik örtüşür ve ideal olarak partnerler birbirlerini tam olarak anlar; bir Çin atasözünde şahane bir durum sunulmaktadır: “Birbirini seven evli eşler bir tek sözcük söylemeden birbirlerine binlerce şey söyler.” “Onlar öylesine bir uyum oluştururlar ki aralarından su bile sızamaz” (Litvanca). Sanki evlilik, çok sayıda başka atasözünde yansıtılan çelişkiler, yanlış anlamalar, karışıklık, sinirlenme ve hatta iğrenme ya da nefret duygularıyla dolu bir kurum değilmiş gibi. Genellikle evlilik aşkmış gibi görülmez. Hindistan’dan bir Tamil atasözünde ifade edildiği gibi iki kişiyi birlikte tutan, romantik aşktan çok toplumsal bağdaşma ve geleneklerdir. “Eğer öküz ve kağrı birlikte kalabiliyorlarsa iniş çıkış sayısının ne önemi var?”

Bir Katalan ve aynı zamanda Fransız atasözü paradoksal deyimlerle şu öğüdü veriyor: “Kocanızı bir arkadaş gibi sevin, ondan bir düşmanmış gibi korkun.” Bu tür karmaşık evlilik duygularına rağmen, evli çiftlerin yaşamına dışarıdan karışılmaması ciddi olarak tavsiye edilir:

Ağaça kabuğu arasına girmeyiniz. (Arapça)

Bir kocayla karısı arasına bir toplu iğne bile koymayın. (İspanyolca, Panama)

Bir kocayla karısı arasına kaşık koymayın. (Portekizce, Brezilya)

Dolaylı bir biçimde “Çok aşkın olduğu yerde az özgürlük olduğunu” doğrular bile, evlilik ilişkilerine müdahale etmek isteyenlere hitabendir bu tür uyarılar. Bu İspanyol atasözünün evlilik içindeki aşka mı, yoksa evlilik olmadan aşka mı gönderme yaptığı açık değildir, ama şu doğrudur: Aşk ve özgürlük atasözlerinde de sık sık birbirlerinin karşısı olarak gösterilmiştir. Âşıkların ilişkilerinde, resmen birlikte yaşamaya zorlanan ve kişisel özgürlüklerini evliliklerinin bozulmaması için feda eden karı kocadan çok daha özgür ve mutlu oldukları tekrar tekrar öne sürülmektedir. Bir Özbek atasözünün öne sürdüğü gibi. “Zorunluluk aşkı boğar” ve bundan dolayı, sanki bu ikisi çelişkili deyimlermiş, evlilikle aşkın sonunun başlangıcına gelinmiş gibi birbirinden çok farklı kökenlerden atasözleri aşk ile evliliği birbirinin karşısı olarak gösterir:

Aşk şahane bir bahçedir, ama evliliğin tarlası dikenli ısırgan otlarıyla kaplıdır. (Fince)

İki genç âşığın arzusu ve karı kocanın pişmanlığı. (Urduca)

Bir Akan atasözü “Mutluluk palmiye şarabına benzer: eğer çok su katarsanız tadını kaybeder” diyor. Eğer evlilik mutluluğun su katılmış bir biçimiye, bir evliliğin hem devam etmesi hem de karı kocanın aşklarını yitirmemeleri için (tutkudan hiç söz edilmeksizin) ne kadar su kaldırır olması gerekir acaba? Kültürel ve dini gelenekler, sosyal normlar, söz konusu olan (eski) âşıkların delice sevdalı olmalarına ve benzeri nedenlere bağlı olarak ileri sürülen birbirinin tersi kanılar var. İnsanlar evlilik statülerinden dolayı belki hayal kırıklılığına uğramıştır ama hayal kırıklıklarına rağmen sulandırılmış palmiye şarabını içmeye razı olabilir. Bazı atasözleri sinik bir biçimde aşk evliliklerine karşı uyarıda bulunur, hatta bir Rus atasözü evliliği “aşkın mezarı” olarak niteler. Birçok bölge ve kültürde atasözleri aşk ve evlilik arasındaki farkı kabullenmektedir: “Aşk sizi bir mucizeye götürür, paraysa evliliğe.” Fransızcadan gelen bu örnek aşkın evlilikle fazla bir ilgisi olduğu konusundaki şüphesini açıkça belirtiyor. Evlilik, çiftler arasındaki aşktan çok bu birleşmenin getireceği maddi sonuçlara ilgi duyan iki aile arasında kararlaştırılırdı (ve hâlâ sık sık kararlaştırılmaktadır). Evli çiftin bunun duygu olarak ne anlama geldiğini kavraması gerekir. Bir Kırgız atasözüne göre “Evlenen kız evlendirildiği kişiyi arzu etmez, sevdiğini arzu eder.” Birçok atasözü açıkça aşk ve evliliğin birlikte olamayacağı üzerinde durur:

Gelin, budalalığı ve toyluğuyla evliliğe “aşk” adını verir. (Ganda dili)

Evlilik bağı “sev beni” demek değildir. [Birçok kimse kısa zamanda yanlışlarının farkına varır] (Kundu dili)

Aşk için evlenen, keder içinde yaşamaya mahkûmdur. (İspanyolca, Şili)

Aşk kanatlar verir [insana], ama evlilik meşalesinin erittiği balmumundan kanatlar. (Rusça)

Aşk için evlenenin geceleri güzel, gündüzleri ise kederli geçer. (İngilizce/ Fransızca/ İtalyanca/İspanyolca)

Bir Arap atasözü kızları, istekleri dışında evlendirilse ve mutsuz olsalar bile düğün günlerinde mutlu görünmeye teşvik eder: “Sana yeni evli diyorlar, kederli olma.” Yani oyunu oynamakla yetin! Bununla birlikte, az sayıda atasözü rol kesilmemesi öğüdünü veriyor. Örneğin, “güneş parlarken yağmur yağıyormuş gibi hareket etmeyin” diyor Kübalılar:

Aşksız evlilik; çiçeksiz bahçe, kolsuz bir gömlek ya da keçesiz bir toplantı meclisi gibidir. (Kürtçe)

Aşksız evlenen ızdırap içinde yaşar. (Portekizce)

Aşksız evlilik can sıkıcı bir şeydir. (Estonca)

Kuskusun salçası, evliliğin aşkı. (Berberice)

Az sayıda atasözü, iyimser bir bakış açısıyla, aşkın evlilikten sonra geleceğini öngörürken diğer atasözleri aşkın, tantanayla ön plana çıkarıldıktan az sonra, hatta evlilik günü bitmesinden korkar.

Aşk sunakta biter. (Estonca)

Düğünden önce “aşkım” dersin ve sonra da “Ah bilseydim” diye iç çekersin. (Creole dili)

Bazen evliliğin birinci gecesi son aşk gecesi olur. (Hollandaca)

Kadınlara duygularına kapılmamaları ve kendi sevdikleri adam yerine kendilerini seven adamla evlenmeleri uyarısı yapılır:

Kendisini seven erkekle evlenen kadın, sevdiği erkekle evlenenden daha hayırlı bir iş yapmış olur. (Arapça)

Akıllı bir kadın sevdiği erkekle değil kendisini sevenle evlenir. (Slovence/Sırpça/Hırvatça)

Sevdiğiniz zaman esir olursunuz, sevdiğiniz zaman efendi olursunuz. (Lehçe)

“Beklemektense, beklenilen olmak evludur”; bir Japon atasözü, aşk özlemi çeken ve rüyalarındaki erkeği, ızdırap çekerek usandırıcı saatler boyu bekleyen bir kadının kaderini yansıtırken işte böyle demektedir. Bir kural olarak, daha çok âşık olan, ilişkide daha fazla bağımlı olup üzerine hâkimiyet kurulan kişi olmaktadır. Aşk ve evliliğin bileşimi atasözlerinde daha çok olağandışı görünmekle birlikte, bir mucize hiçbir zaman tamamen olanakdışı tutulamaz. “Aşk için evlenmek risklidir, ama Tanrı buna gülümser” der, umut veren bir biçimde bir Alman atasözü. Gerçekten Tanrı, partnerleri aşta birleştirmek için atasözlerinde sık sık işe karışır: “Tanrı her buğdaya ölçekçisini bulur” (Arapça, Fas). Bununla birlikte, bir çift tahta ayakkabı ya da çizme (Rusça) ya da huş ağacı kabuğundan yapılmış bir sandalın (Açık ayakkabı ç.n.) diğer huş ağacı kabuğundan yapılmış sandalı araması (Estonca) türünden metaforlarda ifadesini bulduğu gibi partnerlerin bizzat kendilerinin eşitlik arayışı içinde olmalarını gerektiriyor. Her “üstün” zevcenin sahneye çıkışında eşitliğin imdadına koş-

salar bile Porto Riko'dan Sırbistan ve Irak'a kadar her yerde birbirine eşit olmayan kişiler arasındaki aşka şüpheyle bakılıyor.

Fiziksel anlamda tamamen "eşit" olmak eşyanın atasözlerindeki düzeninde vuku bulmayan bir şey. Lezbiyenler arasındaki aşk çok ender söz konusu edilmekte, "öpüşen iki kadın" -İngiliz bağlamında tanımlandığı gibi- sadece reddedilmekte ve onaylanmamakta:

Tereyağ tereyağla sos olmaz. (İskoçça)

Ekmekle peynir iyi gider, ama peynirle peynir abestir. (İngilizce, Britanya)

Bir güzelle bir lezbiyen, kaşıntılı bir orospuyla samandan bir kulübedeymiş gibi. (Arapça, Fas)⁹⁷

Bir Oromo atasözü bir kadının eşcinsel bir erkeğe olan aşkına atıfta bulunmaktır. Bu atasözünde kadın, alaycı bir biçimde, bir erkeğin sevgisini kazanmaya çalışan bir diğer erkeğin rakibi olarak gösterilmiştir. Bir eşcinsel için yas tutan kadın: "Ey benim belalı dostum" der. Bu çıkmazdaki durumlarda alıntılanan bir atasözüdür. Kadınlar arasındaki aşk ilişkileri konusunda bu kadar az atasözü olması lezbiyenliğin ne derecede tabu sayıldığını -ve hâlâ sayılmakta olduğunu- yansıtır.

Aşk ve Başka Erkeklerin Karıları

Kaşığınızı kâsenizin olmadığı yere koymayın. (Abhazca)

Birçok atasözü kendi karısından başka bir kadına âşık olan erkeğe karşı sempati duygusu ifade etmektedir; ve daha önce gördüğümüz gibi, bir dizi kültürde erkek, bir, iki ya da daha çok kumayla evlenebilir. Bu, örneğin Vietnamca'daki "Bir erkek birden fazla kadınla evlenebilir, iyi bir zevcenin sadece bir tek kocası olur" ya da Yaka dilindeki "Kadın, üzerine bir tek erkeğin oturabileceği bir ahu postudur" (Kongo) atasözlerinde görülebilir. Ahu küçük bir hayvan olduğundan iki koca için yer yoktur.

Bununla birlikte, başka bir kimsenin karısıyla bir aşk ilişkisi ayrı bir iştir. Dünyanın her bir yanındaki erkeklere başka bir erkeğin yemek tabaklarına, yemişlerine, hayvanlarına, ayakkabılarına âşık olmamasını, başka bir erkeğin "malı" olduklarından bunlara dokunulmaması, tatlarına bakılmaması, yenil-

⁹⁷ Atasözünün yanısıra verilen bir yorum kadınlar arasındaki cinsel ilişkilerin hem erkekler hem de kadınlar tarafından aşağılandığını vurguluyor. Bir başka atasözü evlenmemiş erkeklerden olumsuz bir biçimde söz ediyor: "Evlenmemiş erkek İblis'in erkek kardeşidir." Bir başka Arap atasözünde ister zıtcinsel ister eşcinsel olsun cinsellik üzerine olumsuz yan anlamları ifade edilmektedir: "Kıtık Tanrı'nın gazabıdır ve insanlar [bunu] genç oğlanlar ve kadınlarla [ilişkide bulunarak] arttırıyorlar" (Arapça, Fas).

memesi, bakılmaması ya da üstlerine oturulmaması ve bunun gibi daha başka şeyler öğütlenir:

Evli kadınlar filin dişleri gibidir: dokunmayın onlara. (Svahili dili)

Evli kadınlar Firavun faresi derisi gibidir, üzerlerine yalnızca bir kişi oturabilir. (Luba dili)

Bir başkasının karısının tadına bakılmaz. (Bassar dili)

Bir başkasının tavuğunu ayartmayın. (Songye dili)

Bir başkasının elmasına ağzını kapamak gerek. (Karakalpakça)

Başka birinin akdarısının içine boynuzlarınızı sokmayın. (Rusça)

Başkasının ayakkabısına ayağınızı sokmayın. (Karaçay-Balkar dili)

Başka birinin tabağına gözünüzü dikmeyin. (İspanyolca, El Salvador)

Açık yerde kışlamayın, başkasının karısını sevmeyin. (Moğolca)

Bir yılını yakalayıp zehrini emmek başkasının karısıyla ilişki kurmaktan evladır. (Urduca, Hindistan)

Heyhat! Aşk kurbanını masmavi gökte aniden çakan bir şimşek gibi yakaladığı zaman makul öğütler bir işe yaramıyor. “Sahipleri olan” kadınlar dokunulamaz olduklarından daha da çok karşı konulamaz oluyor. Meksika’dan gelen bir İspanyolca atasözünde, “en lezzetli yemeğin” bir başkasının evinden gelen olduğu söylenmektedir. Başkasına ait olan şeyler bir kimsenin kendisine ait olanlardan daha kıymetli gözükmektedir. Bu “ait olan şeylerin” buna razı olup olmamalarıyla ise ilgilenilmez bile.

Başkasının tavuğu kazdır; başka bir erkeğin karısı güzeldir. (Türkmence)

Başka bir erkeğin karısı her zaman en güzel olandır. (İbranice)

Komşunun tavuğu, komşuya kaz görünür. (Türkçe)

Farsça bir atasözünde öne sürüldüğü gibi bir erkek bir zevceye “sahip” oldu mu, kısa sürede aşkı, can sıkıntısı halini alır: “Kendi karınızı öpmek ham pamuk çiğnemek gibi bir şeydir.” İşin komiği zevceler erkeklerin çok sevdikleri diğer ürünlere benzememektedir:

Erkekler kendi yaptıkları bileşimleri ve başka erkeklerin karılarını sever. (Çince)

At eğer sizinse bir eğlencedir; zevce ise, bir başkasınınkıyse. (Avarca/Çeçence)

İnsan kadınlardan başkasınınkini ama oğullardan kendininkini yeğler. (Rusça)

Martinique kökenli bir Creole atasözü zinayı, iyimser bir bakışla suyu iz bırakmadan kesen bir bıçak olarak görse de, evli bir kadınla gizlice bir aşk macerasına başlayan bir erkeğin yüksek rizikolar altına girdiği sık sık belirtilir. Atasözleri âşğın korkusuna ve farkına varırsa, “mal sahibinin” alacağı haklı intikama atıfta bulunur. Antik dönemlerden beri her zaman, gözüpek âşık böyle tehlikeli bir tutkuyu pahalı ödeyeceğı konusunda uyarılmıştır:

Evli bir kadınla sevişen kimse onun kapısının eşğinde öldürölür. (Eski Mısır)

Bir başkasının karısına âşık olanın benzi her zaman uçuktur; duyduğı aşktan dolayı değil, kocanın korkusundan. (İspanyolca, Meksika)

Dikenli armutları sevenin dikenlerden, evli kadını sevenin ölümünden korkmaması gerekir. (Maltaca)

Boynuzlanan erkeğın bakış açınsındansa, karısının sadakatsiz olduğı fikri katlanılması son derece güç bir şey olarak gösterilir. Çok sayıda deyim bir zevcenin aşk macerasına kapılmasını kocası için mutlak bir aşağılanma olarak tanımlamaktadır; bu durum özellikle Latin Amerika için geçerlidir.

Çok sayıda metafor onu “bir başkasının ekmek pişirmesi için fırını önceden ısıtan biri” olarak ya da “sunağı bir başkasının ayin yapması için hazırlayan kimse”, “bir başkasının sallanması için salıncak kuran bir insan” ya da “bir başkasının *maté*⁹⁸ içmesi için su ısıtan biri” olarak tanımlar ve bu tanımlamalar uzar gider. İntikamın yanı sıra tazmin de normun ihlaline bir çözüm olarak görünür. Bu konudaki bir İbrani atasözü retorik bir soru olarak formöl şeklinde ifade edilmiştir: “Bir kimse ayağını yakmadan kor halindeki kömür üzerinde yürüyebilir mi?” Bir başkasının karısına âşık olan şu ya da bu biçimde -mal sahibine, kadının meşru kocasına- bunun kefarecini ödeyecektir. Bu konuyu daha olumlu bir Macar deyişiyile bitirelim: “Gerçek aşk sadakatsizlikten korkmaz.”

Acı Kaygılar ve Tatlı Sözler

Dil kalbin tercümanıdır. (Arapça)

Aşk korkunun karşıtı olsa bile, sık sık korku yaratan kaygılara yol açar. Bir İspanyol atasözünün deyişiyile, “Yoğun bir biçimde seven yoğun korkulara kapılır”, o derece ki bunlar aşkı tamamen kovmak tehlikesini getirebilir. Aşk konularında korku; dehşet verici boğulma, ortadan yok olma ve kaybolma imgelerini esinlemiştir. Yıldırıcı duygular hep pes perdeden sunulmuştur:

⁹⁸ *Maté* otlardan yapılan sıcak bir içecektir.

Aşk bir deryadır: yüzme bilmeyen boğulur. (Türkçe)

Aşkın dibi yoktur. (Umdurt dili)

Aşk karanlık bir çukurdur. (Macarca)

Aşk kötü batan bir ısırgan otu gibidir. (Rusça)

Şiddetli aşk, şiddetli öfke. (Burmaca)

Aşkın anlamsız başlangıcı, izlediği gizemli yollar ve genellikle hayal kırıcı son buluşları hakkındaki şüpheyi ifade etmek için her türlü imge kullanılmıştır, örneğin İspanyolcada: “Aşk çorba gibidir, ilk yudumu çok sıcaktır, onu izleyenler giderek daha ılık olur” denilir. Afrika kıtasının hem doğu hem de batı yörelerinde deniz yosunu, aşktan kaçılmazlığı simgeleyen alışılmış bir metafordur:

Aşk bir deniz yosunu gibidir: onu itmek geri gelmesini engellemez. (Fulfulde dili)

Aşk bir deniz yosunu gibidir, ona doğru giderseniz sizi terk eder, terk ederseniz peşinizden gelir. (Malgaşça)

Aşka şüpheden yararlanma hakkı da tanınır ve hatta âşıklara korku, endişeler ve güvensizlik karşısında kendilerini ürkme duygusuna kaptırmamaları için cesaret veren mesajlarda, ona mutluluk şansı bile verilir. Ürkme duygusuna kapılma yerine, aşkın kendileri için saklı tuttuğu hazineleri keşfetmelidirler. Aşk gene, her türden metafor içinde yoğrulmaktadır: her gün baştan kurulması gereken bir çiftlik (Hollandaca), her gün pişirilmesi gereken yulaf lapası (İrlandaca) ya da kendisine şefkatle davranılması gerekli bir küçük çocuk (Afrikaans). Aşağıda biraz daha fazlasını bulacaksınız:

Aşk ipek gibidir: onunla ölü de sarılabilir diri de giydirilebilir. (Malgaşça)

Aşk güneşin çiçeklere verdiğini verir: güçlü olanlara güç verir, zayıf olanları kurutur. (İrlandaca)

Sadık aşk ateşte yanmaz, suda boğulmaz. (Rusça)

Kadınların aşkıyla geçicilik arasında çağrışım yapılır; örneğin Rusçada “Kadınların aşkı sabah çiysi gibidir, rüzgar esince gider” denir. Ya da aşağıdaki Thai atasözünde olduğu gibi kaprisli olmakla çağrışımsal bağıntı kurulur: “Bir kadının kalbi nilüfer yaprağının üzerinden akan su gibi istikrarsızdır.” Bazen aşk illetinin tedavi edilemez olmasına atıf yapılsa bile, yeni aşkların bir kimseye eskisini unutturacağını söyleyen atasözleri çok daha fazladır.

Yeni bir aşk size eskilerini unutturacaktır. (İspanyolca, Meksika)

Yeni aşklar bize eskilerini unutturur. (İspanyolca)

Yeni azizler bize eskilerini unutturur. (Danca)

Yeni tabaklar iş görmeye başlayınca eskileri ateşe atılır. (Latince/Almanca)

Zevkine varılması için aşkın ve yumurtaların taze olması gerekir. (Rusça)

Eyer değiştirmek zevk verir. (Arapça)

Hayal kırıklığına uğrayan âşıkları teselli etmek için onlara dünyanın kadın dolu olduğu söylenir, Hollanda'da ilişkileri parçalanıp giden kişilere söylendiği gibi: "Bir avuç dolusu değil tüm toprağı doldururcasına." Erkeklerle, aşk ve isteklerini hep kaybedilen (ve hatta kaybedilen biri bile olmadan) ulaşılması olanaksız biri üzerine odaklayacakları yerde gözlerini diğer kadınlara çevirmeleri söylenir: "Bir ağzı öp, diğerini unutacaksın" (Ladino/İbranice, Fas). Bu mesaj kadınla harcıalem nesneler arasında çağrışım kuran imgelere sarıp sarmalanmış olarak verilir:

Kadınlar otobüs gibidir, eğer bir tanesi giderse bir diğeri gelir. (İspanyolca, Venezuela)

Kadınlar bir revolverin kurşunları gibidir, biri namludan çıktığında diğeri topuzda hazır beklemektedir. (Portekizce, Brezilya)

Kadınlar kurbağa gibidir, her suya dalana karşılık dört tanesi su yüzüne çıkar. (İspanyolca, Peru)

Bu tür ifadeler ulaşılmaz bir ideale çaresiz bir biçimde âşık olanların gözünde gerçekten itibar görür mü? Bunlar kendilerini şairane bir Malay atasözünün ifadesi ettiği duyguya daha yakın hissedebilir: "Bahçede açan çok çiçek var, ama bunlardan yalnızca bir tanesi gönlümü aşkla çılgına çeviriyor."

Kültürlerin geniş çeşitliliği içinde, bir diğer nokta âşıkların maddi refaha vermeleri gereken önemdir. Aşk ve fakirlik konusundaki atasözlerinde iki tane birbirine karşıt fikir büyük ölçüde mevcuttur. Bunlardan ilki idealist romantizme dayanmaktadır: Aşk tüm eksikliklerin yerini doldurur. Âşıklar derme çatma bir kulübeyi paylaşırken bile bir sarayda yaşar ve onların yedikleri bir lokma kuru ekmek mükellef bir yemek lezzetindedir. Onların ihtiyaç duydukları tek şey bir diğerrinin aşk dolu varlığıdır:

Âşıklara suyun tadı bile tatlı gelir. (Çince)

İki gönül bir olunca samanlık seyran olur. (Türkçe)

Seninle birlikte: soğan ekmek. (İspanyolca, Bolivya)

Bir sevgiliyle kulübe cennete dönüşür. (Rusça)

Uyum yer açar ve aşk battaniyeyi genişletir. (İskandinav)

Mutlulukta bir lokma ekmek, kederde altın külçelerden evladır. (Fince)

Bununla birlikte, birçok dil ve çeşitlemede, daha pratik yönelimli atasözleri bu görüşe tüm güçleriyle karşı çıkmakta ve sağlam bir maddi temeli olmayan aşkın çabucak uçup gideceğini ileri sürmektedir. Örneğin, Avrupa’da baştan sona tekrarlanan mesaj şudur: “Yoksulluk kapıdan girdiği zaman, aşk pencereden dışarı çıkar.” Âşıkların yaşamında bile yiyecek ve barınağın önemi, çeşitli yollardan vurgulanmıştır:

Sadece aşk bir bacayı tutturmaz. (Almanca)

Aşk bir ateştir: beslenmezse söner. (Rusça)

Yemek yemek âşıklıktan evladır. (Japonca)

Ekmek ve tuz olmadan aşk olmaz. (Lehçe)

Hatta, paranın kadınları baştan çıkarmak için kullanılabileceği ve kadınların varlıklı erkeklerin peşinden koştuğu ısrarla öne sürülmüştür. Kadınlar âşıklarının parasının peşinde olmakla suçlanır:

Aşk çok şeye, para her şeye kadirdir. (Fransızca)

Eğer yiyecek, süslü püslü hediyeler ve aşk sağlayabiliyorsanız, kadınlar uysal olur. (Hintçe)

Parayı yatır, zevce gelecektir. (Arapça, Mağrip)

Hem savaş hem de aşkta galip gelen altındır. (İspanyolca, Venezuela)

En son olarak ele aldığımız, ama önemi en önde gelen bir konu da dildir. Birçok atasözü sözcüklerin aşk üzerindeki can alıcı etkisini vurgular; bir Japon atasözü şu gözlemi yapmaktadır: “Şiir erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkileri yumuşatır.” Sözlü ilişki normal olarak cinsel ilişkiden önce yer alır ve pek çok atasözünde sözlü kur yapmanın önemi vurgulanmıştır:

Tatlı sözlerle taşları kırabilirsiniz. (Rusça)

Tatlı sözlerle bir dağ geçisini sağabilirsiniz. (Gürcüce)

Bütün kızlar tatlı sözleri çabucak yalayıp yutar. (Yahudi Almancası)

Hoş sözler erkeklerin kalplerinin avcılarıdır. (Farsça)

Afganistan kökenli bir Peştü atasözü kalp ve dilin birleşmesinden aşkın doğduğunu ileri sürüyor. İnsanlar onun en güzel rüya ve fantezilerinde olmasını hayal ettiklerinden, aşk, özellikle Asya atasözlerinde romantik deyimlerle övülür:

Birleşen iki kalp dağı yıkar. (Farsça)

İki kalp bir dağı diğerinin tepesine koyabilir. (Kürtçe)

Birleşmiş bir çift toprağı altın yapabilir. (Çince)

Dost olmuş karı koca Büyük Okyanus'un bütün suyunu pompalayabilir.
(Vietnamca)

Müziğin oynadığı bir rol de vardır. Hatta bir Amerikan atasözü ona “kadınların kalbinin anahtarı” adını veriyor. Doğa, çiçekler ve bahçeler de romantik aşkın şairane havasında kendi paylarına düşeni yapıyor:

Aşksız kalp çiçeksiz bahçe gibidir. (Japonca)

Gülün kadrini bülbül bilir. (Türkçe)

Sevgilimin hoşnutluğu benim için kıymetlidir ve gülün yaprağı da çok narindir. (Farsça)

Siz olmasaydınız çiçekler renkli çiçek olmaz, meşe ağaçları meşeliklerde böyle güzel büyümezdi. (Rusça)

Örnek aşk tüm yanlışları ve zayıflıkları örter, sevgiliye saygılı ve sabırlı bir özen gösterir. Bir Malgaş atasözü bu tür aşkı pamuktan iplik bükmeye ve kumaş dokumaya benzetiyor: “Beni pamuğun yapıldığı gibi sev: ince kısımlarını doldur biraz ve kopan iplikleri ekle birbirine.”

Bir Danimarka atasözünün deyişiyle aşk “ceketi ve gömleği çıkarttıracak kadar güçlenir güçlenmez, aşkın ideal karşılığı olan cinselliğe sıra gelmiştir artık: Hollanda’da denildiği gibi “âşıkken sevişmek yeryüzünde cennete gitmektir.”

Cinsellik

Tava demiş ki, “Benim dibim altından [yapılmıştır]”, kepçe cevap vermiş, “Biraz önce oradaydım.” (Akadca)

Doğal aşk isteğinin masum belirtilerinden cinselliğe varana dek çok mesafe vardır. Şehvet, zevk, şakalar ve haz duymanın yanı sıra, cinsellik ya da buna benzer konularda şu ana kadar toplanmış olan bin beş yüz kadar atasözü önemli derecede korku, güvensizlik, çaresizlik, beceriksizlik, bencillik ve mızıkçılığı yansıtmaktadır. Cinsellik sadece erkek ve kadınlar arasındaki biyolojik cinsiyet farklılığına gönderme yapmaz, çiftleşmeye ve her türlü duygu ve özlemleri işin içine sokacak bir biçimde, fiziksel yönleriyle aşka da atıfta bulunur. İngilizce “to make love” ve Fransızca “faire l’amour” [aşk yapmak, ç.n.] fiilleri insanların aşklarını ve karşılıklı çekicilik duygularını bedenleriyle cinsel olarak ifade ediş-

lerinin çok yönlülüğünü dile getirir. Cinselliğe metafor yoluyla yapılan çok sayıdaki göndermenin yanı sıra, özellikle Afrika kökenli, sınırlı sayıdaki atasözü, beden ilgili kısımlarını açıkça dile getiriyor.⁹⁹ Bununla birlikte, metafor biçiminde olsun ya da olmasın, atasözleri insanlığın cinsel mutluluğu ve mutsuzluğu konusunda bize geniş bir bakış açısı kazandırıyor.

Mahrem Bölgeler

Penis vajinanın ne düşündüğünü bilmez. (İgbo dili)

Atasözleri vücudunun en mahrem kısımlarını aşk partnerine ilk defa gösterilmesinin kaçınılmaz olduğu kadar rahatsız edici olduğunu da vurguluyor. Bu rahatsızlık bir sürpriz değildir. Eğer günümüzde cinsel cerrahi pazarının büyümesini -ve yalnız Batı dünyasında değil- düşünürsek, görünüşte cinsellikten özgürce ve rahatlıkla konuşulan çevrelerde bile, bu konularda hâlâ utanma ve sıkılma duygusunun fazlasıyla varlığını korumaya devam etmekte olduğunu görürüz. Bu, ancak cerrahların en mahrem yerlerinde çalışmasına izin verebilecek kadar cesur olan, varlıklı bir mutlu ya da mutsuz azınlığın altından kalkabileceği türden bir ameliyattır. Bunun yanı sıra, dünyanın her bucağında, cinsel organlarının ideal olarak gördükleri boyut ve biçime uygun olmadığını hissederek yaşayan sayısız erkek ve kadın olması gerekir. Bunlar, vücudun bu mahrem kısımlarına bir başkası bakmaya başlayana kadar sahip oldukları -yalnızca kendilerini ilgilendiren- bu özelliklerle yaşamak ve bunlara katlanmak zorundadır: Bu kimse ne düşünecektir ya da siz elbiselerinizin verdiği güven olmadan kendinizi nasıl hissedeceksiniz? Mahrem yerleriniz başkalarının beklentilerinin altında mı kalacaktır? Karşınızdaki kadın ya da erkeğin çıplaklığı sizin beklentilerinizin düzeyinde olabilecek midir? Ürküntü verici ve belki de alışlagelmiş sorular atasözlerince söz konusu edilmekte ve insanlara utanma ve sıkılmalarının üstesinden gelmeleri ve cesaret bulmaları mesajı verilmektedir. Söz konusu vücut olduğunda, bir kimsenin sahip olduğu ne varsa, gösterilmeli ve maksadına uygun olarak kullanılmalıdır:

Kocasına gösterilen kadının mahrem yerleridir. (İgbo dili)

Kuşun cinsel organı küçük bile olsa onu karısına gösterecektir. (Mossi [Mòoré] dili)

⁹⁹ Victoria dönemi ile muhafazakar ahlak ve orta-sınıf normları ya da bunların tümü nedeniyle, geçmişte on dokuzuncu yüzyıldan ve yirminci yüzyılın başlarından bu yana, antropoloji ve folklor araştırmalarında cinsellik çoğu kez sansüre uğramış ya da buna yalnızca dolaylı bir biçimde atıfta bulunulmuştur. Avrupa'da, cinsel konulardaki bilgiler utandırıcı sayılmış ve bu nedenle bunlar birçok yoldan perdelenmiş ve ayıklanmıştır.

Yukarıdaki Mossi örneğinde de olduğu gibi, bazı atasözleri penis ve rahmin boyut ve özelliklerine atıfta bulunmaktadır; bunun yanı sıra, söz konusu edilen vücuttaki bu çok önemli yerlerin, sahiplerinin her biri için bu boyutun ne gibi avantaj ya da dezavantajları ifade ettiğini de göstermektedir. “Penisin küçükü uyuyanından evladır” bir Baule atasözüdür; öte yandan Mali’den bir Minyan-ka atasözünde küçük penis gösterişsiz boyutuna rağmen gerçekte bir aletmiş gibi, sözün gelişi, cilalanmıştır: “Penis kısa bile olsa kadının cinsel organını, bir Fulfulde şapkasının -yani geniş bir şapkanın- bir erkeğin başını örttüğü gibi örttebilir.” Buna rağmen her iki atasözü de dolaylı olarak, elde etmek için fazla bir şey yapılamasa bile, büyük bir penisin daha çok arzu edilecek bir şey olduğunu anlamamıza çalışıyor. Bunların ikisinin de verdikleri mesaj insanların hayatın kendilerine verdikleriyle yetinmek zorunda olduğudur.

Öte yandan bir Ganda atasözünde en büyük boydan, genç kadınların gözü-nü korkutmak için bir gulyabaniymiş gibi söz edilir. Onların hareket tarz ve davranışlarının sonuçlarının farkında olmaları gerekir: “Soyunan kadın penisin uzunundan korkmamalıdır.” Cinsel ilişki çocuk yapmak için zorunludur; Bu nedenle Svahili dili isteseler de istemeseler de hem erkeklerin hem de kadınların görevlerini yapmaları gerektiğini hatırlatırken, bir Ruanda atasözü de cinsel isteksizlik gösteren kadınlara rahimlerine girişi tıkamamalarının kendileri için bir görev olduğunu hatırlatıyor: “Topuklarının üzerine oturarak, bir kadın çok sayıda dölün girişini engeller.” Erkekler de ellerinden geleni yapmak için cesa-retlendirilmektedir:

Bir kadın bir çiçek gibidir: ancak sularsanız filiz verir. (Guarani dili)

Karısıyla evlilik hayatı yaşayamayacak kadar utangaç olanın çocuğu olmaz.

(Arapça, Suriye/Lübnan)

Bu gibi düşünceler acemilere yönelik ileri sürülür. Güney ve Batı Afrika atasöz-lerinin yansıttıkları gibi, deneyimli bir kadının gözü genç bir kıza kıyasla daha zor korkar:

Hamile kadın kocasının penisinden korkmaz. (Ovambo dili)

İkiz çocuğun anası koskoca penisten korkmaz. (Baule dili)

Sadece penisin değil, vajinanın büyüklüğü üzerine de atasözleri vardır; bir Min-yanka atasözünün belirttiği gibi “Karınızın cinsel organı küçük bile olsa şafak sizi orada bulacaktır”; yani bir kimse hayatta kullanmak yetkisini elinde tuttu-ğu az sayıda şeyden yararlanır ve onun değerini bilir, denilmek istenmektedir. Bir Tibet atasözünde, boyutların iyi ve kötü yönleri karşılaştırılmaktadır: “Bü-

yük bir penis bir kıza kalan bir miras gibidir; geniş bir vajina açlıkta buğday dövmek gibidir.” Birincisi kadının hoşuna giden, ikincisi de erkeği tatmin edemeyen şeyler olarak sayılmıştır. Bir Creole atasözünde erkeklerin rahmin gücü karşısındaki korkusu oldukça korku verici imgelerle ifade edilmiştir: “Bir ahtapotun üretim organlarına sahip olan kadın, Tanrı’dan ve hatta şeytandan bile güçlüdür”.

Cinsel ilişkide iki partnerin karşılıklı olarak işe sarılması etkili olabileceği gibi, sorunlu da olabilir: “Penisi etkileyen vajinayı da etkiler” der büyük bir belgelle İgbolar. Atasözleri insanlara cinsellik hakkında her şeyi öğretebilmek için deneyimin gerekliliğine vurgu yapmayı tekrarlayıp durur. Aşağıda kadınların “penis konusundaki deneyimleri” hakkında bazı dolaylı yorumlara yer verilmiştir.

Bir şeyin uzun mu, kısa mı olduğuna ancak üzerinizde denedikten sonra karar verebilirsiniz. (Korece)

Erkek biber gibidir, ancak tadına baktıktan sonra ne kadar acı olduğunu anlayabilirsiniz. (Hausa dili)

Eğilmiş bir şeker kaşığında bile şeker tadı vardır. (Telegu dili)

Bazı atasözlerinde dünyanın nankörlüğü üzerine yapılan uyarılar cinsel metaforlar yoluyla yapılır:

Eğer bir kimsenin kudretsizliğini tedavi ederseniz, karınıza tecavüz eder. (Mossi [Mòoré] dili)

Hayalarını tedavi edersiniz, bunları karınız üzerinde kullanır. (Ganda dili)

Ne zaman düşmanınızın penisini tedavi ederseniz, o bunu karınızı hamile bırakmak için kullanır. (Mamprusi dili)

Mısır’da bu daha dolaylı ifade edilir ama aynı anlama gelir: “Yolculuğunu bir şey ödmeden yapıyor, bir de üstelik kaptanın karısına göz kırıyor.”

Atasözleri bir kadının rahmini seks için sunmaya hazır oluşu ya da çekinçli davranışı üzerine yorum yapar. Bazı atasözlerinde vajinalar sanki bağımsız olarak düşünüyor, hissediyor ve hareket ediyormuş gibi canlandırılır. Atasözlerinde olduğu gibi fıkra ve şakalarda da penis ve vajina, bazen kendi hayatlarına yön veren bağımsız kişilikler olarak gösterilir. Örneğin, bu bölümdeki İgbo düsturu bunların her ikisini de bilinçli kişiler olarak tanıtırken, Ruanda atasözü kadının aşırı şehvetine karşı vajinasını bağımsız bir kişilik olarak göstererek sert bir biçimde uyarıyor: “İstekli vajina yol üzerinde kendine bir yatak yaparak ölür.” Daha Eski Mezopotamya’da bunların ikisi de ön planda gelen kişi-

likler olarak bir atasözünde yer almıştı: “Sadakatsiz bir penisin, sadakatsiz bir kadın cinsel organına zarar verdiği görülmüş müdür?” Eğer ikisi de razıysa kötülük bunun neresindedir? Böyle bir sorunun cevabı, onların sahiplerinin cinsel kimlikleri ve normlarına bağlı olacaktır. Atasözlerinde erkekler kendilerini genellikle yalnızca kendi “mahrem yerlerinin” değil karılarınının de kanuni sahibi sayar.

Arzu

Arzu çağırır, alçakgönüllük alıkoyar. (Telegu dili)

Kısa ve anlatımı etkili bir Sanskritçe atasözü “Arzunun sınırlarını kim bilebilir?” diye sorar. Bunun Çince veciz cevabı “Arzunun sınırları yoktur” biçimindedir. Bir Hausa tanımlamasına göre, “Arzu sorunlara götüren kapıdır”; ama birçok atasözü yalnızca erkeklerin değil kadınların da cinselliğe götüren kapının açılmasına ilgi duydukları, böylece de onu çevreleyen sorunları kabullendiklerini ima etmektedir. Çok sayıda atasözü gösterişli bir biçimde erkeklerin dürtüsünü “doğalarından” gelme olarak görüp ona karşı sempati duymakta, hatta onu haklı çıkarmaktadır. Bunun için her türlü kanıt geçerli görünmektedir. Hayat bir kargaşa olduğuna göre bir erkek eğilimini baskı altında tutmak için ne yapabilir, kadınlar fiziksel olarak zevk vericidir ve benzeri:

Kadın ve para, yaratıcı Brahma’yı bile baştan çıkarır. (Telegu dili)

Fırtınalı havada her delik sığınılacak bir liman gibi görünür. (İspanyolca)

Kadın ve çorbanın tadı tüm bir yıl boyu iyidir. (Katalanca/Fransızca)

Gündüz palmiyenin kırmızı yemişi, gece kadın zevki. (Maori dili)

“Erkeklerin doğası” erkek anatomisiyle bile doğrulanmaktadır. Guadeloupe’den gelen bir Creole atasözü, “Penisin omuzları yoktur” diyerek, penis başını insan kafasıyla karşılaştırmaktadır. Anatomik olarak omuzlarca ve olasılıkla da insan aklınca engellenen “gerçek” başın tersine, erkek bedeninin bu küçük parçasını engelleyecek hiçbir şey yokmuş gibi görünmektedir. Böylece, yalın düşüncenin gösterdiği yoldan, neden penis dosdoğru gitmeyecekmiş ki?

Cinsellik hakkındaki atasözleri arzu ve korku çevresinde toplanır. İlk önce arzuyu ele alalım: Erkeklerin isteği söz konusu olduğunda süregelen bir onaylama ve kadınların isteği söz konusu olduğundaysa onaylamama vardır: “Yatağı yapmakta çok iştahlı olan kadın, hoşla gitmediğinin farkına varmaz” (Ruanda dili). Atasözlerinde erkeklerin zina yapmaları sempati ve anlayışla karşılanırken, kadınların sadakatsizlikleri felaket getiren bir olaymış gibi bir kenara atılır ya da Komilerin dediği gibi: “Kocanın bir sevgilisi olduğu zaman, ambarda bir

kazık yanmaktadır. Kadının bir aşk ilişkisi olduğu zaman ambarın tümü tutuşmuştur.” Bu görüş, Çin’den -Avrupa’ya uğrayarak- ABD’ye kadar bir tek ve aynı imge ve kanıt kullanılarak paylaşılmaktadır:

Bir erkeğin karısına sadakatsizlik göstermesi evden sokağa tükürmek gibidir, ama eğer kadın kocasına karşı sadakatsiz olursa, bu sokaktan evin içine tükürülmesi gibi olur. (Çince/İngilizce, ABD)

Eğer bir erkek günah işlerse bu pencereden tükürmek gibidir, eğer bir kadın günah işlerse bu pencereden evin içine tükürülmesi gibi olur. (Estonca)

“Tükürme” konusundaki bu konuşma, erkek sperminin evi terk etmesi ya da eve getirilmesiyle ilgili bir metafordur. Bir erkek sokağa tükürme özgürlüğünü kendinde bulabilir (bunun için bir karşılık ödemesi gerekse bile), ama bir zevce bunu yapamaz. Bir Rus atasözü de erkeğin “sınıra tecavüzü” ile kadının ki arasındaki farka atıfta bulunuyor: “Kocanın günahı eşiğin ötesinde kalır, zevcenin ki “her şeyi” evin içine getirir.” Tabi ki ev rahim için bir metafordur ve “her şey” olası sonuçlara gönderme yapmaktadır. Bir erkek, davranışının evi dışındaki sonuçlarından kendini sorumlu hissetmemektedir. Sözün gelişi “başka bir erkeğin tarlasına tohum atmakta” sakınca görmüyormuş görünmektedir, ama kendi evi ya da tarlasının dışarıdan birinin tohumunca etkilenmesini sakıncalı bulmaktadır. Bir tek kelimeyle kadınlara cinsel konularda erkeklerle aynı oyunu oynama izni verilmemektedir. Toplumsal cinsiyet konusundaki bu çifte standart fazla soru sormadan geçerli sayılıyor. Bir Oromo atasözü mutsuz bir zevceyi kaderini kabullenmesi için sert bir biçimde uyarıyor: “Kötü bir kocayla hoşnut olmak bir başkasının iyi kocasını elde etmeyi umut etmekten daha iyidir.” Kocalarından başka bir erkek arzu eden kadınlara leke sürülmekte -modern gebelikten korunma metotlarına rağmen hâlâ da leke sürülmekte-, ağır bir şekilde cezalandırılmakta ve bazı kültürlerde, suçüstü yakalandırıldıklarında recmedilmektedirler. Bu durumda kesin tavsiye bu kadını reddetmek ya da boşamaktır:

Eğer zevce sadık değilse, çocuğu bile olsa, ondan boşanın, onu sevmeyin. (Arapça, Fas)

İki kişiyi seven kadını şeytan alsın götürsün. (İspanyolca, Kolombiya)

Kitaplar, zevce, zenginlik, başkaları tarafından alındıklarında kaybolur. (Sanskritçe)

Atasözlerindeki belli başlı konulardan birisi, bir kimsenin kendi karısını nasıl yolunu şaşırmaktan alıkoyacağı hakkındaki erkek kaygısıdır. O, dışarı çıkar

çıkılmaz, “dışarıdakilerin” gözlerine ve arzusuna hedef olmaktadır: “Dişi keçi bahçedeyken, erkek keçi çitin üzerinden bakar (Rusça). Karayipler’de küçük bir ada olan Marie-Galante’den gelen bir Creole atasözü kadınları, fırsatını bulur bulmaz yasaklanan şeyleri yapmaya cesaret eden ineklere benzeterek, aynı fikri ifade eder: “İnek çiti basık olduğu yerden tırmanıp aşar.” Fas’tan gelen bir Berberi atasözü her türlü alışageldiği önlemi almasına rağmen yabancılar tarafından görülen bir kadınla alay eder: “Üstünü bir sepetteki yumurtalar gibi örtüyor.” Bazı Müslüman ülke ve topluluklarda ideal kadın, örtünüp peçe takarak erkeklerin kendisini görmesini engelleyen iffetli ve edepli olan kadındır; ama o zaman bile bir Tamil atasözü sinikçe “bir tek peçenin bir kadının günahkarlığını örtmeye yeterli” olup olmadığını kendi kendine sormaktadır. Erkeklerdeki, bu sabit fikir haline dönüşen korkunun sonu yoktur: Kadının özgürlüğü ne kadar azsa, kocanın ürkmüş dimağını sakinleştirmek için o kadar çok kontrol gerekir. Bir Arap atasözü bu irrasyonel zayıflığı bir başkasının kumaşının kendi arşınınla ölçülmesine benzeterek açıklıyor: “Uçarı koca, karısının sadakatine güvenmez, hırsız kendi evinin soyulmasından korkar.”

Erkeklerin bu akıl sır ermez korkusu bir zevcenin cinsel isteklerinin kaçınılmaz bir biçimde alevleneceğini ve kontrol edilemez cinsel ilişkilerin her bir tarafta ve her köşe başında, kötü ruhlar gibi, göz kamaştıracak bir biçimde parlayacağını hayal eder. Cinsel isteklerin bu şekilde yansıtılmasında, sözün geliş yemişler onları yutmak isteyenlerin kontrol edilemez açlığından daha çok sorumlu tutulmaktadır; bu o hale varmıştır ki baştan çıkarma olaylarında erkekler daha az, kadınlarsa daha çok suçlu olmaktadır. Atasözü akımları, erkeklerin davranışlarını örtbas ederken kadınları sadakatsizlikten sorumlu tutar. Daha önce alıntılanan “Kötü adam daima karısının sadakatsizliğinden şüphelenir” diyen Digor atasözü kadınları ve özellikle zevceleri, şüphe ya da suçlama altında tutan hâkim mesaja bir istisna oluşturmaktadır:

Eğer inek namuslu olsaydı boğanın boynuzları olmazdı. (İspanyolca, Arjantin/Bolivya)

Koca uzakta olduğu zaman kadın oyun oynar. (İngilizce, ABD)

Palmiye şarabı saydam bir şişede saklanmaz. (Zevceye güvenilmez)

(Krio dili)

At, zevce ve kılıç: bu üçü sadakatsiz olur. (Keşmir dili)

Sadık at, kadın ve kılıcı kim gördü ki? (Farsça)

Asla bir ata ve bir avrata güvenmeyin. (Türkçe)

Bir kadın kendisine atfedilen “şüpheli” düşüncelerden de sorumludur: “Koca-sıyla sevişirken, başka erkeği düşünen kadınıninkinden daha kötü zina yoktur

(İbranice). Tam tersine, atasözlerinin erkeğin cinsel istekleri anlayışı bazen, erkeği bulduğu her fırsatı kullanmaya cesaretlendirecek kadar ileri gider; bu anlayışa, özellikle Karayip ve Güney Amerika atasözlerinde rastlanır: “Başınızı geçireceğiniz bir deliği olan her kilim parçası paço olarak kullanılabilir”, bir kadının vücudunun -özellikle söz konusu kadın “erdemli” sayılmıyorsa- erkeğin cinsel emelleri için kullanılabileceği savını ileri süren Meksika’dan gelen İspanyolca bir mecazlı örnektir:

Eğer kapıyı açık bulmuşsa hırsız suçlanamaz. (İspanyolca, Kolombiya)

Eyer vurulmuş bir at bulan adam çoğu kez bir at gezintisi yapma gereği duyduğuna karar verir. (İspanyol, Meksika)

Bir ekmek somunu üzerinde hazır kesilmiş bir dilim bulan bir kimse bunu kaçırmak istemez. (İngilizce, Jamaika)

Kulaklar bir kez delindi mi, bütün küpeler buraya takılabilir. (Creole dili, Guadeloupe)

Bir kızın ve şekerkaşının yanından geçip gidilmez. (Oromo dili)

Herhangi bir kadının bu işi görebileceği, (çok yaygın olan) tüm kadınların karanlıkta aynı oldukları savıyla daha da güçlendirilir:

Güneş batıktan sonra tüm kadınlar birbirine benzer. (İngilizce; ABD)

İşığı söndürün bütün kadınlar aynıdır. (Arapça, Tunus)

İşığı söndürün bütün kadınlar eşittir. (Almanca)

Geceleyn bütün kadınlar eşittir. (İtalyanca)

Çarşafların altında, siyah olan, beyaz olan kadar iyidir. (İspanyolca)

Lambanın söndürülmesinden sonra hepimiz aynı renk oluruz. (İspanyolca, Dominik Cumhuriyeti)

Karanlıkta kraliçenin değeri, siyah aşçı kadınıninki kadardır. (Portekizce, Brezilya)

Bu fikrin ters yönde olan bir tek örneğini bulamadım. Kadınların daha seçici olduklarına mı inanılıyor? Bu atasözlerinin, erkeklerin fiziksel ihtiyaç ve fantezilerini karşılamak için kolay çözümler sunmaları, erkeklere cinsel ilişkinin ciddi bir biçimde ele alınması gerektiğini hatırlatan atasözleri olmadığı anlamına gelmez. Bunlardan oldukça az bir bölümü bunu, çarpıcı bir biçimde “bir kadın/zevce (gibi) değildir” deyip çekici mallara gönderme yaparak çağrışım yaratan her türlü deyme başvuran formülü kullanır. Böylece kadınlarla yiyecek, müzik aletleri, giysiler ve benzerleri arasında çağrışımsal bir bağlantı kurulur. Mesajlar, köken olarak çok farklı olmalarına rağmen içerikleri bakımından birbirlerine benzer:

Bir zevce yatak örtüsü değildir. (Creole dili, Haiti)

Bir zevce ihtiyaçlarınıza göre değiştireceğiniz bir gömlek değildir. (Ladino)

Bir kadın kızartılıp tadına bakılarak değer biçilecek manyok değildir. (Bau-le dili)

Bir kadın çizme değildir, onu tekmeyle çıkarıp atamazsınız. (Rusça)

Kadın bir gusli (keman gibi telli bir müzik aleti) değildir; çaldıktan sonra duvara asamazsınız. (Almanca/ Fince/Rusça)

Cinsel ilişkilerden tamamen sakınmak yönündeki aşırı tavsiye de hemen hemen yok gibidir. Cinsler arasında hiçbir nüans gözetmeden “Cinsel ilişkiden sakınma en iyi ilaçtır” savını öne süren Tamil örneği, benim topladığım atasözleri içindeki tek örnektir. Az sayıda başka atasözü apaçık bir biçimde kadınların peşinden koşmama konusunda uyarmaktadır. İki örnek verelim: Bunlardan ilki Moğolcadır: “Devamlı kadın arzu eden bir erkek, vücudunu mahveder; devamlı mal, mülk isteyen bir erkek, hayatını mahveder.” İlginçtir ki, atasözü yalnızca *erkeğin* vücudu üzerindeki etki konusunda kaygı ifade etmekte, ama arzu ettiği kadınların vücudu üzerinde ne anlama gelebileceğinden hiç söz etmemektedir. Bunlardan ikincisi Arapçadır: “Sofuluk küpelerle yanak arasındadır, dağların tepesinde değil”, bunun anlamı bir erkeğin yalnızca gökyüzüne bakıp sofuca dua etmekle kalmayıp, aynı zamanda kendini kadınların yanında kontrol etmesini de bilmesi gerektiğidir.

Genellikle kısıtlama ve kontrole -gerçekteyse kendini kontrole- yapılan bu göndermeler, erkeklere değil kadınlara hitap etmektedir. Anamlı bir biçimde, atasözlerinin, eski Mısır’dan başlayarak, iffet ve edebe ilişkin olarak verdiği derslerin büyük kısmı erkeklere değil kadınlara doğru yönlendirilmiş emirlerdir: “Bilge bir kadın için büyük övgü onun hayattaki hal ve hareket tarzında kendini kontrol etmesidir.” Bu buyruk ve yasaklamalar, her zaman cinsellikle dolaylı bağları olsa da, geniş bir davranış alanını kapsar.

Cinsel istek çok güçlü ve cinsellik çok önemli olduğundan atasözleri, eğer tek başlarına uyumak istemezlerse çiftlere güneş battıktan sonra kavga etmelerini ve ederlerse de gece olmadan barışmalarını salık veriyor. Çin’den Kostarika’ya ve Rusya Federasyonu’ndan Endonezya’ya kadar, atasözleri yatağa girme saatinde her türlü dalaşın son bulması konusunda ısrar ediyor. Irak’tan gelen bir Arap özdeyişinde şakacı bir tarzda ifade edildiği gibi yatağın insanları birarada tutmak için güçlü araçları vardır: “Ona, ‘Seni boşayacağım dedim!’, ‘Gel yatağa!’ dedi bana.”

Evli eşler arasında kavgalar ve batıdan esen rüzgar gece olunca biter.
(Japonca)

Eğer yalnız başınıza uyumak istemezseniz karınıza güneş battıktan sonra sövüp saymayın. (Çince)

Gündüz kavga ederler, ama gece birlikte uyurlar. (Endonezce)

Karı ve koca birbirlerine ağızlarına geleni söylerler, ama aynı kürkün altında yatarlar. (Rusça)

Gündüz birbirinden nefret eden iki kişi gece birbirini sever. (Estonca)

Bir balyozun darbeleri bir zevcenin yataktaki şikayetlerinden daha iyidir. (Arapça, Lübnan)

Gündüzleri benim çöp tenekemdir, geceleri benim güzelim. (Arapça, Ceza-yir)

Bir İbrani atasözünün belirttiği gibi, evlilik bir gül bahçesinden çok bir muharebe alanına benzese de, “battaniyenin erkekle karısı arasında barışı kuracağına” inanan Kürt atasözü yatak hayatı konusunda daha iyimserdir. Mutlu ya da mutsuz olsunlar, gün boyu birbirlerine karşı olası sövüp saymalarına ve hatta dövüşmelerine rağmen ikili, bir diğerini kaçınılmaz olarak yatakta bulur ve birlikte uyumaları gerekir.

Bununla birlikte, kadınlara yatakta verilen sözlere inanmamaları öğüdü verilir; çünkü bunlar, bir Arap atasözünün dediği gibi, tereyağından yapılmış olup “güneşin ışınları görünür görünmez eriyip gider”, bununla vurgulanmak istenen, verilen bu tür sözlerin amacının erkeklerin cinsel arzularını en kısa zamanda tatmin etmeleri olduğudur.

Haz

Kadın ve at değerli binici ister. (Yunanca)

Zevke yolculuk rehberinde oynama, çimdik atma, dokunma, öpme, koklama ve kokuyu içine çekmekten, giderek daha yoğun bir biçimde okşama ve elbise-lerini çıkarmaya kadar değişen, daha kısa ve uzun güzergahlar vardır. Pek çok kültürde, cinsel isteğin zevk almayla bitmesine izin verilmesinden (eğer verilirse) önce, uzun bir mesafenin kat edilmesi gerekir. Bunlar oyunun bir parçasıdır; bununla birlikte atasözlerinde neye, nerede, ne zaman ve kim için izin verildiği ve neyin, nerede, ne zaman ve kim için yasaklandığı konusundaki kurallar değişiklik göstermektedir. Bir Rus atasözünün öne sürdüğü gibi “bir öpücük gömleğin altına geçmez” dense bile, atasözleri bir oğlanla bir kızın baş başa yalnız bırakılmaması gerektiği görüşünde birleşmek eğilimindedir; Panama’dan gelen İspanyolca bir atasözünün de dediği gibi: “Köpekler ne kadar çok oynarsa, o kadar fazla düğümlenirler.”

Fiziksel zevk ve duyarlılık haritasının nasıl keşfedileceğine ilişkin öneriler

rasgele seçilebilir. Bir Estonya atasözünde beden, şairane bir biçimde “aşkın dallarını birbiriyle filizlendirdiği” ve “neşenin elbiselerini yukarı kaldırdığı” bir ağaca benzetilir. Özenli bir peşrevin haz oyununun önemli bir bölümü olduğu çeşitli yollardan vurgulanmaktadır. Atasözlerinin temel kuralı bunun erkeğin sorumluluğu olduğudur. Erkekler kadınları sevişecek ruhsal duruma getirmelidir, yoksa tersi değil. Bu ilke çeşitli dolaysız ve dolaylı bildirimlerle ifade edilmiştir:

Eğer kadın soğuksa bu, onun kocasının kusurudur. (Rusça)

İneği sağmadan önce okşayın. (Hausa dili)

Kadın bir postun bacakları gibidir; eğer onları ovmazsanız yumuşamazlar. (Ganda dili)

Kadın bir ilaç şişesi gibidir, kullanmadan önce sallayın. (Portekizce, Brezilya)

Kadınla, bir hamakla olduğu gibi yandan ve sabırla. (İspanyolca, Kolombiya)

Kadın ve gitar kullanılmadan önce akort edilir. (İspanyolca)

Harekete geçirdiğiniz zaman, kadın ve ateş insanı yakar. (Korece)

Bir hanımın üstüne hücum etmemeniz gerekir. (İngilizce, ABD)

Patlıcan yavaş yavaş yenir. (Arapça, Fas)

Birbirinden farklı kültürlerin tümünde, müzik aletleri sevişme için en gözde imgelerdir. Bu metaforlar oyununda, yalnızca erkekler oyunu etkin olarak oynayandır, kadınların rolüyse akort edilen ve çalınan edilgen aletler olmaktır:

Bir harp udu yaparsanız, onu nasıl çalacağınızı bilmeniz gerekir. (Ngbaka dili)

Kadın bir gitar gibidir, çalmaya başlar başlamaz ses vermeye başlar. (İspanyolca, Meksika)

Bir kadının ve bir gitarın nasıl akort edileceğini bilmek gerekir. (İspanyolca)

Bir Türk atasözünün ileri sürdüğü gibi “Önce utangaç davranır, sonra zevk alır.” Bir Japon atasözü de bir genç kızın başlangıçtaki (yapmacık?) utangaçlığının “koşan bir dişi tavşanın” cüretine dönüşmesini anlatırken; deneyimin avantajlarını doğruluyor. Aşağıdaki örneklerin gösterdiği gibi, bazı metaforlar zevk ve deneyim arasında bağlantı kuruyor:

Eski fırınlar çabuk ısıtılır. (İngilizce, Britanya)

Yeni bir hasır üzerinde uyumanın hiçbir zevki yoktur. (Svahili)

Daha önce bunun tersi bir fikri vurgulayan atasözlerine rastlamıştık; bu fikir yaşlanmış erkeklerin genç kızlarla cinsel ilişkiye güçlü bir ilgi duyduklarıdır. Gençliğe karşı duyulan bu heves aşağıdaki Filipin atasözü tarafından da ifade edilir: “Hindistan cevizinin tazesinin tadı, olgun olandan daha iyidir.” Bu, kadınların cinsel olgunluğu ve deneyimi lehinde yapılan savunmayla çelişen bir fikirdir. Gerçekte, bu gibi fikirler birbirleriyle gerçekten tam çelişkili değildir, bunlar daha çok farklı yaklaşımları temsil ederler. Erkeklerin bakış açısından, seçme lüksü olanlar genç ama tecrübesiz bir kızın fiziksel çekiciliğiyle, olgun ve deneyimli bir kadınla elde edilebilecek daha tatmin edici ilişki arasında lehte ve aleyhte, avantaj ve dezavantajları kıyaslamalıdır.

Bir diğer nokta da elbiselerle ilgilidir. Giyinmiş ya da giyinmemiş olmak cinsel isteğe tutulmuş olanlar için kafa karıştırıcı bir soru olarak görünmektedir. Bazı atasözleri çıplaklığa karşı uyarıda bulunur, bazıları duraksama gösterir, daha başkalarıysa cesur olunmasını tavsiye eder. Bir Romen atasözü her iki tarafa da, hiç olmazsa şimdilik (evliliğe kadar) “Soyunmayın, ırmağa kadar daha çok yol var” der. Bu mesaj kadınlara hitaben yalnızca bir Adige atasözünde verilir: “Suda bata çıka yürümek zorunda kalmadan etekliklerinizi çıkarmayın.” Erkeklerle de yalnızca bir Frizya atasözünde: “Tanrı’yı önünüzden ayırmayın ve pantolonlarınızı kapalı tutun” denir, bu, babaların kur yapmaya giden oğullarına verdiği ünlü bir öğüttür. Duruma bağlı olarak her iki tercihin de lehinde atasözleri vardır, ama sonuç Martinique’den gelen bir Creole atasözünün yansıttığı gibi açıktır: “Eğer gelininin elbisesini kaldırmazsanız, altında ne olduğunu göremezsiniz.”

Soyunmanız, bir başkasının giysilerini çıkarmanız, bir başkasının sizin elbiselerinizi çıkarmasına izin vermeniz, soyunmuş biriyle birlikte olmanız için cesarete ihtiyacınız vardır; sonuç olarak, soyunmuş biriyle birlikte olmak hem erkekleri hem de kadınları kaygılandırır ve atasözleri, bu olay vuku bulduğu zaman her iki cinsiyetin de içine düştüğü bozguna uğramışlığı yansıtmaktadır. Aşağıdaki Japon yorumunda, bunun erkekleri kaygılandığı apaçık görülmektedir: “Kaplardan daha fazla korkulması gereken şey kızıl ipek kreptir.” Japonya’da kızıl ipek krep, genç kadınların iç çamaşırı olarak kullanılır. Dolayısıyla, yalnızca iç çamaşır giymiş olan ya da üzerinde bu bile bulunmayan bir kadınla baş başa olmak, bu duruma alışmamış bir erkek için korkutucu bir şeydir. Bir Çin atasözünde, kadınlar kocaları için soyunmalarını “normal” görmeleri için cesaretlendirilmektedir: “Kayınlarınızı görmek için giyinin, kocalarıyla buluşmak için soyunun.”

“Eğer uyluğunu hissederseniz, cinsel organından korkmayın”, genç erkekleri cinsel konularda korku duymamaları için yüreklendiren Batı Afrika’dan gelen bir Mandinka atasözüdür; ama cesaret gerektiren tüm diğer bağlamlarda da

doğal olarak uygun düşer. Zambiya'dan bir Bemba atasözü, derhal kınanamayacak giyinik kız metaforu aracılığıyla, insanlara iyi bir muhakeme için en iyi garantinin insanın kendi deneyimi olduğu yargısını hatırlatıyor: "Soymadığınız kadını küçümsemeyiniz." Guadeloupe'dan gelen bir Creole atasözü bu sağduyuyu onaylıyor: "Bir kimsenin tatlı mısırın kalitesi konusunda yargıya varabilmesi için onu soyması gerekir." Madalyonun diğer yüzü olan, daha ileri giden bir taahhüt olmadan böyle bir soyunmaya kesinlikle karşı çıkan tavsiyelerde bulunan bir Baule atasözünde -"bir kadın değildir" dizisinin bir başka örneğisunulmaktadır: "Bir kadın yaprakları yolunarak değeri biçilecek bir mısır koçanı değildir."

Gene, cinsel arzu konusundaki pek çok atasözü yalnızca erkeklerin bakış açısından sunulmaktadır; aşağıda yer alan Aruba'dan gelen bir Yoruba atasözünün bir kez daha örneklediği gibi: "Hiç kimse bir kızın elbiselerini, onun yanına oturup gözlerinin içine bakmak için çıkarmaz." Elbiseleri çıkarmak başlı başına bir amaç değildir; bu daha çok cinsel ilişkide bulunmak için -en azından erkeğin bakış açısından- bir ricadır. Soyunma ya da soyunmuş olma konusunda kızlar ya da kadınların ne hissettikleri hakkında neredeyse hiç bilgi verilmez. Gerçekte, kim kimin giysilerini çıkarmaktadır? Ve giysi için kim ödeme yapmıştır? Bu iki soru bir Frizya atasözünde yanıt bulmaktadır: "Bir kadını giydirene onu soyma izni verilir." Bu ifade kadınların evlilikteki ekonomik bağımlılıklarını ve bu nedenle, kocalarına bir karşılık olarak cinsel hizmetler sunmak yükümlülüğü altında bulunduklarını açıkça ve doğrudan doğruya yansıtmaktadır. Bir kadının giysileri için para harcamış olan hem elbisenin hem de onun sarıldığı vücudun "sahibi" saymaktadır kendini.

Öznesi cinsel arzu duyan bir kadın olan atasözlerine hemen hiç rastlanmaz. Aşağıda bunlardan, çok ender rastlanan, bir örnek olarak bir Estonya atasözü veriyoruz: "Kafa erkeği düşünür, gözler tekeyi düşünür." Bu tür mesajların enderliği, olasılıkla, kadınların, alçakgönüllü olmaları buyruğuna aykırı düştüğünden, cinsel isteklerini açıkça ifade etmelerinin tabu olması nedeniyledir.

Cinsellik konusundaki atasözleri, eylem ve güçlerinde bir hiyerarşi göstermek eğilimindedir. Bu, halk arasında yaygın olan, aşağıdaki Güney Amerika atasözünde olduğu gibi sık sık rastlanan, tanınmış at ve binici cinsel metaforuyla ifade edilir: "Ata binen emreder." Aşağıda birkaç örnek verilmiştir:

Koca, at üstündeki binici gibidir. (Ladino)

At biniciye, kadın kocaya bağlıdır. (Arapça, Mağrip)

Bir kadının boyu bosu ne olursa olsun, ona erkek biner. (İkwere dili)

At binicisine göre şahlanır. (Türkçe)

İlk Kez ve Sonrası

Penis öldürmek istediğinde kalkmış olarak gelir, ama vajina onu yutar ve evcilleştirir. (İgbo dili)

Gerdek gecesi sırları az yoruma konu olur. Ama bazı atasözleri bazı dolaylı gözlemleri iletir. Damatların, kızların “kendilerini kocalarına vermek” konusunda ürkek ya da çekingen olabileceklerini bilmeleri gerekir. Deneyimsiz erkekler işleri fazla zorlamamaları konusunda uyarılır, örneğin Türkçede: “Zamansız açılan gül, çabuk solar” denilmektedir, bunun anlamı haşin girişimlerin bir kızı kesinlikle yıldıracağıdır. Bazı atasözleri erkeklere ilk seferden sonra çok memnun görünmemelerini öğütler, çünkü böyle bir methiye gelini daha işin başından şımartır:

Gelini ilk geceden sonra, çobanı ilk seneden sonra övmeyin. (İbranice)

Kızı sabah olmadan, günü akşam olmadan övmeyin. (Litvanca)

Girişimde bulunmak yeni evli kocanın rolüdür -en azından ona atasözlerinde atfedilen roldür- oysa deneyimsiz olduğundan (öyle sanıldığından) genç zevcenin rolü kocanın ellerinde sadece edilgen kalmaktan ibarettir. Bu bakımdan ikinci kez evlenen bir kadından farklıdır o: “Bir genç kızla istediğiniz gibi, bir dulla istediği gibi” (Lehçe). Bununla birlikte, kızlar olmaları gerektiği kadar istekli değildir ve zevcelerin hevesli olmaları da tamamen garanti edilemez:

İsteksiz geline dans etmeyi öğretmek zordur. (Hollandaca)

Bir bakirenin direnişinin ya da bir zevcenin gücenmesinin sonu yoktur.

(Çince)

Anneler ve diğer deneyimli kadınlar, kızları zıfaf gecesine hazırlamayı, onlara nasıl hareket etmeleri gerektiğini, sabırlı olmayı ve olabilecek her şeyi kabullenmeyi öğretmeyi görev bilir. Bu, özellikle, genç gelinin müstakbel (ve belki de çok daha yaşlı) kocası karşısında korku ve tiksinti duyduğu zaman gereklidir; o koca ki genç kız onu zerre kadar sevmeyecek ama kendi adına kararlaştırıldığı zaman onunla hayatını paylaşacaktır. Ona büyümesi ve bu durumu kabullenmesi tavsiye edilir:

Büyümüş kız damattan korkmaz. (Baskça)

Katlan, genç gelin, o bir erkektir. (Bulgarca)

Sakin ol ve onun yanında yat. (Oromo dili)

Yaşlı bir adamla yeni evlenmiş olan genç kız, bu kendisine ne kadar korkutucu görünürse görünsün, kaçınılmaz olanı şikayet etmeden kabullenmelidir. Zifaf gecesinden sonra kadınlar, olan biten, damadın davranışı ve bekâretlerini kaybederken çektikleri acılar konusunda susar: “Havan gelinin altındadır ve o hâlâ susuyor.” Bu Berberi atasözü, tıpkı yaşadığı deneyimden şikayet etmeye cesaret edemeyen gelin gibi, sessizce acı çeken insanlara gönderme yapıyor. Kızın açısından, bir Bengal atasözü zifaf gecesi, genç kadının karmaşık duygularını ifade ediyor: “Gelin yemekten utanır ama yine de muzun tamamını yutar.”

Erkeklerin de kendi korkuları vardır: Midyenin içini yiyecek olan, kabuğu kırmak zorundadır (Danca/Lehçe). Onların harekete geçmeleri beklenmektedir; ama eğer başarısızlığa uğrarlarsa ne olacaktır? Bir Berberi atasözü gelin yerine damada acımakta ve onun acısını paylaşmaktadır: “Kocaya Tanrı acısın; geline gelince başına geleceği biliyor o.” Bu atasözü, alaycı bir biçimde, zifaf gecesi kocanın bakire gelinin kızlığını bozmak görevine gönderme yapıyor: Deneyimsizliğine ya da ilerlemiş yaşına rağmen kızlık zarını delebilmesi gerekmektedir.

Erkeklerin kadınları başarımlarına inandırabilmeleri için cüret ve kendilerine güvene ihtiyaçları vardır. Erkeğin neşesinden çok korkusunun ton verdiği çeşitli atasözleri vardır; bunlar, ürküntü veren vajinalar, kadınların varsayılan cinsel doymazlıkları, cinsel iktidar güvensizliğinin yanısıra erkeklerin kadınları tatmindeki sınırları gibi konulardadır:

Zamanından önce büyük cesaret; tam anında, büyük korku. (İngilizce/İspanyolca)

Fare ölecek, delik tatmin olmayacak. (Arapça, Tunus)

Kadınlar, toprak ve karın doymak bilmez. (Yahudi Arapçası, Yemen)

Su, ateş ve kadınlar asla “yeter” demez. (Lehçe)

Erkek yapabildiği sürece, kadın istediği sürece. (İspanyolca, Bolivya)

Kadınların iştahları erkeğinkinin iki katı, zekâları dört katı, istekleri sekiz katıdır. (Burmaca)

Bu bölümün başında yer alan, vajinanın kalkmış penisi “yutup evcilleştirme-si”nden söz eden Igbo özdeyişinde olduğu gibi, bir Şili Mapuche atasözü kadın gücünü cinselleştirir: “Kadınlar şiddete başvurabilir, bir erkek penisini bile alaşağı edebilirler.” Kadının cinsel iştahından korku bazen ateşin tehlikeleriyle çağrışımı getirir. Bir İbrani atasözüne göre kadın “ateşi taşıyan ateştir” ve erkeklere dikkatli olmaları öğüdü verilir. Bir Fulfulde atasözünde benzer bir uyarı vardır ve aşırı derecedeki yanmaları önlemek için erkeklerin kendilerini kontrol etmelerini tavsiye eder: “Kadın ateştir; eğer almanız gerekiyorsa az alın.”

Cinsellik üzerine olan atasözlerinde yaş, kuşkusuz, ele alınan bir konudur. Bir keresinde Bette Midler'in televizyon şovunda söylediği gibi yirmi yaşındaki erkeğin seksen yaşındaki kadınla olması bunun tersinden daha kolaydır. Bazı atasözlerinde olgun kadınlar cinsel açıdan hevesli ve becerikli olarak gösterilir. Bu onları hem övülen hem de korkulan kimseler haline getirir. Kızlar ve yaşlı erkekler arasındaki yaş farkı da daha az muğlak bir biçimde yorumlanmaz. Kızların cinsel güçleri olduğu konusunda kuşku yoktur; gençlerin yanı sıra yaşlı erkeklerin onları arzu ettiklerine dair de kuşku yoktur; korku ve dehşetin cinsel oyunun bir parçası olduğu konusunda da kuşku yoktur. Yaşlı bir erkek için başlıca korku genç bir kadını cinsel olarak tatmin etmeye iktidarının olmamasıdır; böylece en kötü senaryonun gerçekleşmesi durumunda, onun bu iktidarsızlığı genç kadını daha iyi bir seks partneri aramaya itecektir. Atasözleri bu soruna hem erkek, hem de kadının bakış açısından yaklaşmaktadır:

Kadın bir mısır koçanı gibidir: dişiniz yoksa yiyemezsiniz. (Fang dili)

Yaşlı bir adam genç bir zevce aldığında, kendisi bir vahada, karısı ise çölde yaşar. (İbranice)

Daha genç bir kadınla evlenen yaşlı adam, sonunda onu daha genç bir adamla bulur. (Ladino)

Yaşlı adam soğuk bir yatak arkadaşıdır. (İngilizce, Britanya)

Okuma yazma bilmeyen için kitap neyse, yaşlı adam için de kadın odur. (Rusça)

Bir köpek için kirpi neyse, kadın için yaşlı adam odur. (Lehçe)

Görünüşte bu konudaki karamsar yargılarla aynı fikirde olan bir Alman atasözünün doğru olarak vurguladığı gibi: "Ne aşk yapmak her zaman başarılı olabilir, ne de ekmek pişirmek." Burada ekmek pişirmek çocuk yapmak şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte, bu atasözünün anlamına olumlu yönde bir açıklama da getirilebilir: Şaşırtıcı bile olsa, ekmek pişirmek de, seks de her zaman başarısızlığa uğramaz, evlilikte bile. Bu oyunun en rahatlatıcı kuralı herkesin kendi usulünce sevişmesidir:

Bütün kadınlar erkeklerini kendi usullerince öper. (Sranan dili)

Her erkek bir kadını kendi usulünce öper. (Papiamentu dili)

Bununla birlikte bu kural ne kadar gerçek ve basit olursa olsun, eğer atasözlerinin söylediklerine inanacak olursak, cinsellikte rekabet fikri erkeklerce bir saplantı gibi hissedilmektedir. Yahudi kültüründe Talmud, erkekleri boşanmış kadınlarla evlenmemeleri için uyarmaktadır, çünkü "Bütün parmaklar farklı-

dır”; bu ifadede parmak penisi temsil etmektedir. Farklı parmakların kadınlara karşılaştırma olanağı verdiğini bilmek korkutucu bir fikirdir. “Komşunuzun tavasında yemek pişirmeyin” uyarısı, olasılıkla kısmen de olsa, bir dul ya da boşanmış kadınla -“deneyimleri” olması nedeniyle- evlenilmemesi uyarısını yaptıran korku tarafından güdülenmiştir. Eğer erkek, bekâretini kaybetmiş bir kadın isterse, atasözlerinin altında yatan başlıca kaygı ya da soru onun cinsel başarısının bir öncekinden daha iyi olup olmayacağıdır. Acaba bu pek çok kültürde bir kızın bekâretinin bu kadar önemli sayılmasının (ya da sayılmış olmasının) gerçek nedenlerinden biri midir? Eğer o hâlâ bu işin cahiliyse rekabet sorunu yoktur. Bu sorunun tersi, yani bir kadının kocasıyla deneyimi olan ya da (olmuş olan) kadınlardan daha iyi cinsel başarısı olup olmadığı konusundaki kaygıdır ki bunlar atasözlerinde öne çıkarılmaktadır.”

O zaman, ideal olarak, bir kadının tüm ömrü boyunca fiziksel anlamda, yalnızca bir erkek “tanımış” olması gerekir, böylece bir koca her zaman karısıyla sevişmiş olan tek erkek olduğundan emin olabilecektir. Atasözlerinin bu ilkesi iyi ve kötü kadınlar arasındaki sınır çizgisini tamamen temiz ve düzgün duruma getiriyor:

Ezilmiş bezelye yemeyin, kızlığını kaybetmiş kadını zevce olarak almayın.

(Bulgarca)

Karaktersiz bir kadın bir penisi bırakıp ötekine gider. (Lega dili)

[Kötü kadın odur ki] söğütten liri bıraktı ve ut çalmaya devam etti.

(Arapça)

Evlilikten önce erkeklerle oynayan kız kayıptır. (Oromo dili)

Çok az atasözü partner değiştirmek üzerine kadınların bakış açısından yorum yapar; bunlardan yalnızca iki tane buldum. Bir Yoruba atasözüne göre: “Çok evlilik yapmamış olan bir kadın mükemmel bir evlilik nedir bilmez” ve Mağrip kökenli bir Arap atasözüne göre “Sarık değiştirmeyen tatlılık nedir görmez”; bu atasözünün bazı çeşitlemelerinde “tatlılığın” yerine “mutluluk” denmektedir. Çok kocası olmuş kadınlar bu atasözünü alıntılar, ama genellikle, bu atasözü daha geniş bir anlamda da alıntılanır: Deneyim olmadan bir şey bilinmez. Hemen eklemek gerekir ki bu iki örnek çok geniş kapsamlı bir kuralın istisnalarıdır; bu kural yaygın bir Latin Amerika atasözünün iki çeşitlemesinde uygun bir biçimde ifade edilmiştir:

İffetli kadına Tanrı yeter. (İspanyolca, El Salvador/Arjantin)

İffetli kadına kocası yeter. (İspanyolca, Kolombiya)

Tanrı'ya ya da kendi kocasına bağlı olmak pratik olarak aynı şey oluyor. Dik-
kati çeken bir biçimde, bu mesaj İspanyolcanın yanı sıra Portekizcede de ifade
edilen “Daha iyi bir şeyi olmayan karısıyla uyur” tipinde maço atasözlerinin
kökenlerinin bulunduğu kıtadan gelmektedir. Bu özdeyişin çeşitlemelerine Por-
to Riko, Küba, Brezilya ve Şili'yi de kapsayacak biçimde birçok ülkede rastla-
nır; benzeri mesajlar Avrupa'da ve başka yerlerde de bulunabilir.

Cinsellik ve sevişme konularındaki çifte standartlar, kadının doğal cinsel ar-
zusu ve kadınların cinsel duygularına kapılmalarını yasaklayan sosyal norm
arasındaki karışıklığın beşiğidir. Çince bu rahatsızlık şöyle ifade edilir: “Bir
kadının dudakları ‘artık yeter’ dediği zaman, size bakar ve gözleri ‘bir daha’
der.” Bir Amerikan atasözü kadınların cinsel arzusunu, kafa karışıklığını ve bo-
calamalarını yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda, -burada örtmeceli bir biçim-
de “bir hanıma yakışmayan” davranış olarak atıf yapılan- kadının “uygunsuz-
luğu” ve “alçakgönüllü olmaması” halinde hemen gelebilecek olan toplumsal
kınamayı da yansıtır: “Ne zaman bir hanım hayır derse, belki demek istemek-
tedir; belki derse, evet demek istemektedir; eğer evet derse hanım değildir o.”
Kadının cinsel istekleri konusundaki geniş kapsamlı tabu, bundan başka, daha
önce atıfta bulunduğumuz aşkın evet-hayır mantığını da açıklar. Cinsel konu-
larda kadınlar, dünyanın her tarafında toplumun kendilerine dayattığı katı çe-
kingenlik nedeniyle, çelişik duygular ve kararsızlık içine sıkıştırılmıştır.

Cennete Çıkaran Haz

Sevişebildiğiniz sürece, dünyada hiçbir şeyin sizi üzmesine izin vermeyin.
(Macarca)

İdeal cinselliğe yalnızca pek az atasözünde atıfta bulunulmuştur. Aşağıdaki ör-
neğin bir kez daha gösterdiği gibi, erkeklerin bakış açısı burada da ağır basmış-
tır:

Fiziksel rahatlık açısından, bir kimseye hiçbir şey bir zevceye sahip olmak
kadar hoş gelemez. (Sanskritçe)

Yatak, şarap ve kadın bedeni güçlendirir. (Almanca)

Şahane bir bedensel tatminden söz edilmektedir ama erkeklere bu mükemmel
mutluluğu verenlerin kendilerini nasıl hissettiklerini kestirmek zordur.

Bazı atasözleri, incelikle, kimin zevk aldığı sorusunu açık bırakarak, gece
zevklerinden söz etmektedir; zevk alan kimdir, erkek mi, yoksa kadın mı ya da
her ikisi de aynı derecede zevk almakta mıdır?

Kadının yanaklarındaki kızartılar onun kocası tarafından yapılmıştır.

(Kürtçe)

Gece kalbin olduğu yerde, bacaklar sabahleyin uyanır. (Haya dili)

Çok sayıda kumanın bir tek ve aynı erkeği paylaştıkları kültürlerde, zevcelerden her biri sırası geldiğinde kocayla cinsel ilişkide bulunur. Görünüşe göre şanslı olanla diğer zevceler arasındaki fark, bir Minyanka atasözünde belirtildiği gibi yalnız onların anlayabileceği gizli kodlardan farkına varılabilir: “Geceyi kocayla birlikte geçiren zevce bunu kocasıyla selamlaşma tarzıyla belli eder.” Bir yakınlık ve mahremiyet işareti ya da diğer kumaları kıskandırmak için yapılan gösteriş midir bu?

Bir erkeğin değişikliğe ihtiyacı vardır, diye ısrar ediyor cinsellik konusundaki atasözleri; bununla birlikte, arada sırada, bir erkeğin kendi resmi karısına başvurabileceği fikri de ileri sürülmektedir. Eski alışıklıklardan çıkmak, değişiklik yanlıgısı yaratır savı da ileri sürülmektedir: “Kendi karınız bile başka bir ambar-da daha iyidir”; bu bir Fin öğüdüdür. Ancak bazı atasözleri “evim, evim, güzel evim”in (home, sweet home) cinsel çeşitlemesi lehinde savlar ileri sürüyor: “Kendi evinde sevişmek daha uygundur” Hollanda’dan gelen bu tür bir örnektir.

Evlenmiş bir kız tükürülmüş su gibidir: onu kimse tekrar içmek istemez.

(Çince)

Tilki öldürülmeden güzeldi; gelin evlenmeden önce güzeldi. (Moğolca)

Cinselliğin “arılığını kaybetmeyle” eşit tutulması ve cinsel ilişki sonucu değerin azalması fikri dünyanın başka yerlerinde de kadınlar için geçerlidir. Batı’da İsa’yı doğurmasına rağmen bakire kalan Bakire Meryem’in kusursuz örneği, geçmişte “sıradan” zevce ve anneler için bir suçluluk sorunu yaratmıştır: Onlar için böyle cinsel ilişkide bulunmadan çocuk sahibi olunan kusursuz model, asla olanaklı olamayacaktı. Böylelikle cinsellik korku ve utanmayla bağıntılı oluyordu. Katolik Kilisesi’nde bekâretin idealleştirilmesi ne kadar değerli sayıldıysa, Batı toplumunda da, sadece kadınların doğum yapma mucizevi yeteneğine sahip olmalarına (ve demografik gerekliliğe) rağmen kızlığın kaybedilmesi kadınlar için o derecede değer kaybettiren bir olay olarak kabul edildi. Bakire Meryem’in anneliği dışı etin cinsel arzularıyla lekelenmemiştir. Müslümanlıkta da genç erkekler evlenmeden bekâretini kaybetmiş bir kızı aşağılar. Birçok kimse onun böyle korkunç bir günaha girmiş olmanın cezasını özürlü bir çocuk doğurarak çekeceğine inanır.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Guy Bechtel, *De vier vrouwen van God*, Kampen/Averbode 2001.

Kültürlerin çoğunluğundan gelen atasözlerinde, “erkeklerin açık cinsel ihtiyaçlarının” karşıt kutbunu oluşturacak bir biçimde, bir kıza “cinsel olmayan erdem” öğretilir.¹⁰¹

Kızlar evlilikten önce cinsel ilişkiyi reddetmeli ve bakire kalmalıdır; erkeklerinse genellikle, cinsel tatmini başka yerde, “kötü” kadınlara giderek bulmasına izin verilir. Bir Hollanda kadın dergisinde şu yakınarda yapılan bir röportajda, Hollanda’da yaşayan bir Türk kıızı erkek arkadaşına şimdilik bir Hollandalı kızla cinsel ilişkide bulunmasına izin verdiğini itiraf etmiştir, çünkü kendisi ve nişanlısı Batılı kızları “utanmaz” bulmaktadır. Bu “çözüm” nişanlısının cinsel açlığını tatmin edecek ve kendi “arılığını” saklı tutarak bakire bir gelin olarak evlenmesine imkan verecektir.

Eğer bir zevce bekâret konusundaki direnişini edebe uygun zorunlu bir davranış olarak bu kadar güçlü bir biçimde içselleştirmişse, bundan evlendikten sonra da asla kurtulamaz. Burada tehlike, aşk ve cinselliğin karı ve koca için birbirinden ayrı şeyler olarak kalmalarıdır. Kim bilir kaç zevce hayat boyu süren evliliklerinde cinselliğin zevklerini hiçbir zaman tatmadı (ya da bu zevkleri tatmayı kendine yasakladı)?

Tüm bunlardan hangi sonucu çıkarmalıyız? Atasözleri toplumların çoğunda erkekler ve onların istek, duygu ve beklentilerinin cinsel konularda ağır basmakta (basmasının zorunlu) olduğunu vurgular. Kadınların bu konularda girişimde bulunmamaları beklenirken, erkekler cinsel konularda girişimde bulunmalıdır; erkekler evlilik öncesi ve evlilik dışı özgürlüğe sahip olanlardır, kadınlar ise buna sahip değildir. Bu konudaki atasözlerinin çoğunda cinsel ilişki demek erkeklerin ihtiyaçlarını gidermeleri ve kadınların cinsel olarak kullanılmaları demektir. Bu bağlamda, deneyim elde etmiş olmalarının onlara kazandıracığı az şey vardır ya da hiçbir şey yoktur (“edebe uygun” hareket eden insanların aşağıladıkları, hayatlarını bu yolda kazananların dışında). Eğer atasözlerinde kadınlar için bir zevk kaynağı olarak cinselliğe atıf yapılmışsa bu hemen hemen hiçbir zaman olumlu bir biçimde olmaz. Yetişkinler arasındaki aşk ve cinsel ilişkiler sorunlu olarak gösterilir ve âşıkken sevişmek yalnızca mutlu azınlığın ayrıcalığı olan bir idealmiş gibi gözükür.

Doğurganlık, Hamilelik, Doğum

Arkasında bir çocuk bırakan, sonsuza dek yaşar. (Chagga dili)

Dünyanın her yerinde atasözlerinde doğrulanan bir gerçek, gelecek kuşakların mutlak bir biçimde önemli olduğudur. Sri Lanka’dan gelen Seylanca bir atasözünün sözcükleriyle: “Evin cevheri çocuktur.” Hamilelik ve doğum mucizesinin

¹⁰¹ Constantina Safillos-Rothschild, *Love, Sex and Sex Roles*, New Jersey 1977: 56.

bu şekilde idealleştirilmesi, hamilelik ve çocuk sahibi olmaktan derin acı ve ciddi sorunların nedeni olarak sık sık söz edilmesine rağmen, dipdiri ayakta kalmaktadır; çocuksuzluğun acısı çok daha kötü ve çocuksuz kadının kaderi içler acısı sayılmaktadır.

Hayatı daha az çekilmez hale getirmek için kısır kadın, bir çocuğu evlat edinmeğe teşvik edilmektedir:

Şansını kız kardeşinin kucağından al. (Arapça, Mısır)

Taşımayan rahim, başka bir kadının çocuğunu yetiştirir. (Oromo dili)

Bu gibi atasözleri umutsuzluğa düşmüş çocuksuz kadınları avutur. Eğer bir çift çocuksuz kalırsa bundan dolayı esas olarak kadın açık bir biçimde damgalanır. Atasözleri, üzerine basa basa, bir doğurucu olarak kadınların vazgeçilmezliğini ve olabilecek en kötü felaketlerden biri olarak kısırlığı vurguluyor. Kadına başlıca ya da yalnızca anne olması nedeniyle değer verilen toplumlarda, kadınlar çocuk sahibi olmak için her yola başvurur. Artık kendilerine yalnızca çocuk sahibi olarak değer biçilmeyen toplumlarda bile kadınlar çoğu kez bir çocuk sahibi olmak için katlanılmadık zahmet bırakmaz.

Kısırlık

Kısırlıktan dolayı yatağı suçlamayın. (Çince)

Ne var ki çocuğu olmayan kadın illa ki kısır değildir. Örneğin Minayanka kültüründe dostlar ve akrabalar düşük yapan bir kadını “Düşük yapmak kısırlık değildir” diye avutacaktır. Atasözlerinde, kadınların çocuk üretme hiyerarşisinde en alttakiler kısır olanlardır, bunu düşük yapan kadınlar izler, biraz üstündeyse ölü doğmuş çocukların anneleri vardır ve bunu da çocuğunu ya da çocuklarını kaybedenler izler. Bunlar en azından hamile “kalabildiklerini” kanıtlayabildiklerinden, az çok daha “üsttedirler” ve ayrıca bunlardan henüz tamamen umut kesilmemiştir. Kısır kadınlar için böyle avunma yoktur. Bir kadın çocuğunun ölümü nedeniyle çocuksuz kaldığı zaman, bazı Afrika atasözleri, yeni hamilelik umutları besleyebildiklerinden, bu tür kadınların çocuğu olmayan, kısır kadınlardan “daha iyi durumda” olduklarını vurgulamaktadır. Buna karşılık, kısır bir kadının böyle bir umudu yoktur. Doğum yaptığı için gurur duyamaz ve hatta çocuklarının mezarlarında ağlayarak avunamaz bile:

Çocukları ölmüş olan kadın kısır kadından daha zengindir. (Gikuyu dili)

Çocukları rahimde gömülü olan, onların mezarlarını göremez. (Rundi dili)

Ölen oğullar için taziye, onları doğurma umudu yokluğu nedeniyle taziye-den evladır. (Ladino)

İkizlerin uğursuzluk getirdiğine inanılan kültürlerde bile, ikiz doğurmak kısırlığa yeğlenir: “Kısır olmaktansa ikizleri taşımak evladır” (Frafra dili, Gana); ikizleri olmak netameli bir şey olsa bile, doğum yapanın en azından “değerli” bir kadın olduğunu kanıtladığı anlamına gelmektedir. Atasözlerinde, kısır kadın dikkat çekici bir biçimde eleştirilir: Bir Haya atasözünün deyişiyle onun zıdırıp veren eksiği açlık kadar gizli kalır. Kısır kadının sürekli aşağıdakiler gibi, hakaret ve aşağılayıcı sözlerle karşı tetikte bulunması gerekir:

Çocuğu olmayan kadın aşk nedir bilmez. (İngilizce/İtalyanca)

Çocuksuz ev bir mezarlıktır. (Sanskritçe)

Kısır bir kadın çocuğu olma mutluluğunu nereden bilebilir ki? (Telegu dili)

Kısır dişi domuz, yavru domuzlara hiçbir zaman müşfik davranmaz. (Danca)

Kısır bir kadına doğum yapmış ve dolayısıyla daha prestijli ve deneyimli olanlara şaka yapmaması öğüdü verilir. Aynı şey genç kızlar için de geçerlidir; Jamaika’dan gelen bir Creole atasözünün onlara hatırlattığı gibi: “Çocuk yapmadın, o halde ninenin arkasından gülme.” Gana’dan gelen bir Mamprusi öğüdüne göre, biricik yavrusunu kaybetme riski her zaman yüksek olduğundan, tek bir çocuk sahibi kadınlar kısır kadınlarla alay etmemelidir.

Atasözlerinde kısırlık esas olarak kadınların kısırlılığıyla eşit tutulur. Eğer, kazayla erkek iktidarsızlığına gönderme yapılmışsa, bu daha çok bir erkeğin cinsel ilişkide bulunma yeteneğini kaybetmesi bağlamındadır ve iki tehdit edici senaryoyu içerebilir: Zevcenin ya “görevini” yapmayan bir adama bakmayı reddetmesi ya da bir çocuk yapmak için ona sadakatsizlik etme biçiminde vereceği bir “ceza”:

İktidarsız erkek baharatlı yemek yemez. (Lunda dili, Zambiya)

Eğer havanın kolu kırılmışsa havan kaybedilmiştir. (Malayca)

Malezya atasözündeki kırılan havan kolu kötü işleyen erkeklik organı için bir metafordur; “kaybedilen” havansa zevcenin kontrolden çıkan “rahmini” simgelemektedir.

Dedikodu sorusu şu olmaktadır: Kısır adamın karısını kim hamile bıraktı? Bu soru, örneğin, aşağıdaki Yaka atasözünün altında yatmaktadır: “Zina yapan erkek köyün nüfusunu arttırır, kısır olan arttırmaz.” İma edilen kuşku, iktidarsız bir kocanın karısının bir başka erkekten çocuk yapmaya çalışacağıdır.

Bu olasılık kadın bakış açısından sunulmuş bir Arap atasözünde açıkça ileri sürülmektedir: “Ey koca, eğer sana güvenseydim asla çocuklarımız olmazdı” (Fas). Zina halinde yakalanmak tehlikesini göze alacak kadar ileri giden bir kadının çocuk edinmek için kendini gerçekten umutsuz hissetmeli.

Doğurganlık ve kısırlık bir kadına hayat boyu damga vurur. Atasözlerinde, kadın kısırlığını çevreleyen çeşitli dezavantajlar ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Aileler güvenli mirasçılar ister. Bu nedenle, birçok kültürde erkeklere “kısır” bir eşten ayrılma izni tanınmıştır; kısır eş evlilikten birkaç yıl sonra doğum yapmayan kadındır, sanki bu yalnızca kadının kusuruymuş gibi:

Erkekler için çocuksuz evlilik çok uzun sürmez. (Arapça, Mağrip)

Üç yıl evlilikten sonra hamile kalmayan gelin boşanmalıdır. (Japonca)

İster metafor biçimindeki deyimlerle olsun, ister olmasın mesajlar haşin ve yıkıcıdır: “Kısır bir zevcedense çamur evladır”, Hindistan’dan gelen bir Andrah atasözüdür. Meyve vermeyen bir ağaçla ne yapılabilir ki? Aynı mesajın İbrani- ce ve Romence çeşitlemelerine göre onu balta ile kesip parçalayarak ateşe atmak en iyisidir. Yalnızca bir atasözü kadınlara şüpheden yararlanma hakkını kullanmak için daha uzun bir süre tanıyor: “Bir balkabağı kütüğünün meyve taşımaya başlayabilmesi için yedi yıl uzun bir süre değildir” (İngilizce, Jamaika). Fas’tan gelen bir Ladino atasözünün insanlara hatırlattığı gibi: “Kısırlar doğum yapmaya başladı mı, hazırla beşikleri!” Gerçekten de, hayatta insan bir uçtan ötekine geçebilir.

Bir Ganda atasözü hangi gerçek nedenlerle erkeklerin kadınlara ihtiyaç duyduğunu şöyle özetliyor: iş ve çocuk, “Yararsız bir kimse, hem tembel, hem de kısır bir kadın gibidir.” Boşanma korkusundan, çocuğu olmayan kadınlar kocalarını, çocuğu olan bir kumanın yapmayı akıl edeceğinden, daha fazla ve daha iyi yemek pişirerek şımartmaya çalışır; böylece söz konusu olan koca “ayıbına” rağmen bu eşi yanında tutmakta bazı avantajlar görebilir. Görüldüğü kadarıyla bu tür çabalar bazen olumlu sonuç verebilmektedir. Kısır zevcenin anne ve babasının yanına geri gönderilmesini ya da derhal boşanmasını savunan oldukça az sayıda atasözünün yanında bir Yaka özdeyişi kısır kadını doğurgana örnek olarak gösteriyor: “Eğer sen yemek pişirmezsen, iyi yemek pişiren [kısır] neden nefret edeyim?” Topluluk tarafından damgalanan bu kadınlar, başka kimselere karşı abartılı bir biçimde nazik ve yardıma hazır olmak zorundadır ve böylece onlar, Gandalarda alaycı bir tarzda söylendiği gibi, “ziyaretçileri doğururlar.” Bu kadınlar kendilerini maddi ve cinsel olarak sömürenlerin karşısında savunmasızdır:

Kısır kadını ziyaret eden hamurdan husyeler arasında seçim yapar. (Ruanda dili)
Yavrusuz eşek kurtlara yem olur. (Özbekçe)

Kadın kısırlığıyla pek çok şey arasında çağrışımsal bağlantı kurulur: kazığı olmayan bir çadır (Ladino); sönmüş bir ocak (Fince); kör pencereler (Litvanca); güneşsiz bir gün (Çekçe/Sırpça); çanı olmayan bir inek (Almanca); dağın tepesindeki tek çiçek (Vietnamca); kuşsuz ağaç (Thai dili); meyvesiz ağaç (Almanca/Tacikçe); yapraksız ağaç (Tibetçe) vb. Güzellik kısırlıkla eşit tutulurken, “gerçek” kadın güzelliği annelikle bağlantılı görülür.

İnsanlar, kaçınılmaz olarak böylesine aşırı bir dereceye varan kötü talihin nedenini bulmaya çalışır, birçok doğal ve doğaüstü neden ve tedavi bulunmuş ya da icat edilmiştir; bununla birlikte atasözleri bunlar konusunda çok fazla bir şey söylememektedir. Şili’deki Mapuchelerin inançlarına göre bir katırın toynaklarının kazıntıları kısırlık bulaştırmaktadır. Bunun nedeni büyüclük de olabilir. Anlaşıldığı kadarıyla, eğer yeterince çabuk hamile kalınmazsa dışlanılacağı (ve böylece geçim olanaklarını kaybedeceği) fikri korkutucudur. Doğal olarak, eğer çabucak hamile kalmazlarsa, kadınlar dua etmekte, doktor ve din adamlarına başvurmaktadır. Bunlar göreneksel ritüelleri âdet edinir ve sorunu çözmek için, kendilerini şifalı bitkiler, iksirler ve büyüyle tedavi etmeye çalışır; bu yol bir Telegu atasözünde işe yarar görünmektedir: “Kutsal ağacı geçer geçmez hamilelik belirtilerini hissetti.”

Özellikle Afrika’da ve daha az ölçüde de Güney Asya’da kısırlık ve çocuksuzluk, atasözlerinde Avrupa ve Kuzey Amerika’ya kıyasla çok daha sık rastlanan bir konudur. Bununla birlikte, kadın kısırlığı konusundaki olumsuz atasözleri Batı’da da kuşkusuz eksik değildir. Birçok toplumda çocuk yapamayan kadınların kaderi imrenilir olmaktan uzaktır.

Doğurganlık

İki, on yapabilir. (Moğolca)

Birçok kültürde, görünüşte kız ve kadınlara, oğlan ve erkeklerden daha az değer verilmesine rağmen, atasözleri toplumun geleceğinin kadınlara bağlı olduğunu kabul ediyor. Bir Kamba metaforu insanları çöldeki ağaçlarla karşılaştırıyor: “Çölde iki tür ağaç vardır: kurumuş olanlar ve yeşil olanlar.” Kurumuş olanlar erkekleri düşündürmektedir, yeşil olanlarsa kadınlar gibidir. Bunun anlamı erkeklerin doğum yapamayacağıdır. Erkeklerle zevcelerini hamile kalma yeteneklerini göz önünde bulundurarak dikkatli bir biçimde seçmeleri öğüdü verilmektedir. Sorun, sözün gelişi, bir şeyin değerinin kullanılışında anlaşılmasıdır. Özellikle zıfafgecesine kadar bekârete saygı gösterilmesini gerektiren kül-

türlerde bir riskin üstlenilmesi gerekir. İnsanlar şanslı ya da şanssız olabilir, bir zevce çabuk hamile kalabilir ya da kalmaz, hatta hamileliğin en küçük belirtilerini boş yere bekleyebilir. Bulgarların söyledikleri gibi bir gelin satın alınabilse bile bir çocuk satın alınamaz. Bir Fulfulde atasözü bir soy sopa sahip olmak için acele eden erkeklere şöyle söylemektedir: “Eğer bir çocuğunuzun olması konusunda sabırsızsanız, hamile bir kadınla evlenin.” Çeşitli Latin Amerika atasözleri doğum yapmak için bir zevce satın alınmasını diğer bir kaygı konusuyla karşılaştırıyor - aynı amaçla köpeklerin ya da sığırların satın alınması:

Horoz, at ve zevce yavru yapmak için seçilmelidir. (İspanyolca, Meksika)

Kadınlar ve keçiler: onları yavru yapmaları için seçin. (İspanyolca, Porto Riko)

Kadınlar, atlar ve av köpekleri: onları yavru yapmaları için seçin. (Portekizce, Brezilya)

Bir klan yeni bir kuşağı doğuracak ergen kızlara sahip olduğu sürece refaha erer. Çocuk ölümlerinin yakın bir tehdit olarak yaşandığı Afrika toplumlarından gelen atasözlerinde bu noktanın özellikle üstünde durulur:

Bir kız yer fıstığı tohumu gibidir: klanı genişletir. (Woyo dili)

Bir kızın serveti onun ön cephesindedir. (Ruanda dili)

Kız, doğur da görebilelim [değerinin ne olduğunu]. (Bembe dili)

Kız bir aile meydana getirmek için büyür. (Rundi dili)

Tanrı'ya şükürler ola ki, kızınız evinizi [oğlan çocuklarıyla] doldurabilsin ve meyve taşıyabilsin. [Bir evlilik dileği] (Arapça, Mağrip/ Batı Sahra)

Çocuklar aile mutluluğu için yalnızca değerli bir hazine değil aynı zamanda pratik bir yarar kaynağıdır da. Böylece, bir annenin bakış açısından bakıldığında, onların en gençleri bile bir annenin günlük yükünü hafifletebilir:

Annenin [çocuklarını] göndereceği yere, çocuğu olmayan kendi gider. (Ganda dili)

Çocuksuz yaşlı kadın için kim su çekecek? (Gikuyu dili)

Çocuğu olanlar suya ilk önce varır; çocuksuzlar çamurlu sudan alır. (Yaka dili)

Anneler çocuklarını okşar ve onlarla oynar, ama çocuksuz kadın asık suratlı kalır. (Seylanca)

Üstelik, kocasıyla kavga ettikten sonra, kısır kadın duygularını yatıştırmak için kızgınlığını çocuklarından alamaz, Afrika kökenli bir Nyanja atasözünün söy-

lediği gibi “Çocuğu olmayan kadının azarlayacak kimsesi yoktur.” Ayrıca kısrılık doğurganlığa göre neyse, yoksulluk da varlığa göre odur. Bu sadece anneler için değil, babalar için de geçerlidir. Çocukların yaşlılıkta mümkün olan biricik güvence oldukları toplumlarda, çocuk sahibi olmak maddi anlamda uzun vadeli bir yatırımdır: “Çocukların ağılamalarından korkanlar yaşlılıklarında ağlar” demektedir bir Svahili özdeyişi. Bu bakış açısından, çoluk çocuğunuz ne kadar çok sayıdaysa, bunlardan bazılarının yaşayarak hayatınızın son döneminde size bakmaları şansı da o kadar artmaktadır. Oğullar genellikle iyi bir yatırım sayılmaktadır:

Çocuklar fakirin zenginliğidir. (Japonca)

Eğer oğullarınız varsa paraya neden ihtiyacınız olsun ki? (Çince)

Oğul dolu bir ev, inci dolu bir evdir. (Kürtçe)

Bu nedenle, erkeklere, iş işten geçtikten sonra yakınıp duracaklarına, gerekli önlemleri zamanında almaları öğüdü verilmektedir: “Eğer bir yaşlı zayıflıyorsa, bu onun kendi hatasıdır” diye vurguluyor bir Yaka atasözü. Gençlik yıllarında, kendisini çok çocuk sahibi yapacak çok sayıda zevceyle evlenmesi gerekirdi.

Kadının engin doğurganlığının iki yüzü vardır. Olumlu tarafı -gördüğümüz gibi- bir Sümer atasözüne göre “çok çocuk sahibi olmanın tanrısallığıdır.” Çocuk sahibi olmak, aşağıdaki Oromo atasözündeki gibi çoğu kez katıksız bir mutluluk ve yarar olarak sunulur: “Yıl iyi bir yıl olduğu zaman, evdeki kadınlar çok çocuk yapar” (Etyopya). Birçok atasözü çok sayıda çocuğu olmanın iyi şans ve prestijini ifade eder:

Ve ağaçlar vermeye devam ediyorlar. (İspanyolca, Meksika)

Ne kadar çok çocuk, o kadar çok şans. (Almanca)

Çok çocuk Romenlerin zenginliğidir. (Romence)

Nasıl yemek pişirilen yere odun hiçbir zaman fazla gelmezse, bir kadının da asla yeterince çocuğu olmaz. (Pencap dili)

Bütün bunların hepsi hamilelik ve doğurmayla gerçekten ilişkisi olmayan ve bu kadar boğazı nasıl besleyeceğini düşünmek zorunluluğunu duymayanlar için çok güzel görünür. Bununla birlikte, başka atasözleri kadınların böylesine ezici zenginliğine düzülen övgünün tonunu bir perde aşağı indiriyor, hatta kadınları çok kolay hamile kaldıkları için kusurlu buluyor (ya da bunu yapan kadınlara karşı uyarıyor):

Bazı kadınlar pantolon sallamanızla hamile kalır. (İngilizce, Britanya)

Bazen çitin üstünden atlamakla da hamile kalabiliyorsunuz. (Estonca)
 Çok çocuk doğuran bir kadın en hafif bir rüzgardan bile hamile kalabilir.
 (İbranice)
 Her yıl bir çocuk, dokuz yılda on iki tane. (Bulgarca)
 Yıldızı kötü olan kadınların yılda iki çocuğu olur. (Peştuca)

Halk arasında yaygın olan avcılıkla ilgili “Gözünü koyduğu yere, mermiyi de koyar” atasözünün bir gülünçlemesi olarak, Bolivya kökenli İspanyolca bir atasözü böylesine taşkın bir doğurganlığa açık bir kınamayla gönderme yapmaktadır: “Gözünü koyduğu yerden bir çocuğu olur.”

Diğer atasözleri, geniş bir ailenin beraberinde getirdiği dert ve kaygıları gözden geçirmektedir. Bir Kore atasözü: “Çok dalı olan bir ağacın rüzgarsız bir gününü bile olmayacağını” vurgulamaktadır; burada rüzgar terslikler için bir metafor olmaktadır. Aynı fikir daha dolaysız ifadelerde de bulunabilir:

Çok çocuk taşımak, çok gözyaşı dökmektir. (Shona dili)
 Çok çocuk; çok borç; çok zevce, çok fazla kötü niyetli dedikodu.
 (Vietnamca)
 Tanrı bizi çok çocuk ve az ekmekten korusun. (İspanyolca)
 Çok çocuk mümkün, ama çok fazla çocuk imkansız. (Rusça)
 En sonuncu çocuk annesini öldürür. (Papiamentu dili/İngilizce/Creole dili)

Çok yaygın bir Arap atasözünün örneklediği gibi, bir tek ve aynı mesaj farklı çarpıtmalara uğrayabilir. Bir Mısır versiyonu çok çocuk sahibi olmanın bolluk ve zenginliği üstünde duruyor: “Kadının karnında bir çocuk, memesinde başka bir çocuk ve önünde de dört çocuk daha var”; başka bir versiyon duruma daha çok sırtında aşırı yük taşıyan bitkin bir kadının bakış açısından bakar:

Kadın hamiledir, bir çocuğu emzirmektedir, öteki dört küçüğünü de gezdirmektedir ve hamileliğe karşı bir ilaç aramak için dağa çıkmaktadır. (Arapça, çeşitli ülkeler)

Bu çeşitleme hamileliği önleyen (ya da çocuk düşürmeye neden olan) bir ilaca atıf yapar gibi görünmektedir. Kaderci bir Rus atasözü şöyle diyor: “Rahim, bir daha çocuğun olmayacağına yemin etme”, bunun anlamı ne kadar çok olursa olsun, yine olacak bunlardan, sen istemesen bile demektir. Atasözleri söz konusu olduğu ölçüde, hamileliği düzenlemek için pek fazla bir şey yapılmıyor gibi gözükmektedir: “İyi kalpli bir kadın her zaman hamiledir” denilmektedir Sri Lanka’dan gelen bir Seylanca atasözünün kelimeleriyle. Aynı zamanda yoksul-

luk ve doğurganlığın bileşiminin gelecek için kötü belirti olduğu öne sürülmektedir:

Eğer mumlardan tasarruf için yatağa gitmeniz sonucunda karınız ikiz doğarsa, tasarruf edilen nedir? (Çince)

İki aç âşık ve bir tek yatak bir dilencinin doğumu demektir. (Türkçe)

Fakir bir kadın hamileymiş: mezarlık için iyi haber. (Arapça, Lübnan)

Hamilelik

“Saygıdeğer” dediler geline hamile olduğunu öğrenince. (Oromo dili)

Kültürlerin çoğunda hamilelik prestij sağlar: “Hamile kalana kadar, zavallı bir kızdı” (Ladino, Tunus). Bir hamile kadınla ilgilenirken özen göstermek gerekir; çünkü, bir Mongo atasözünün ileri sürdüğü gibi, onun çocuğu topluluğu güçlendirecektir: “Yelkenli gemi ve karnı burnunda kadın görülebilecek en güzel iki şeydir.”

Kadınların yadsınamaz doğurucu gücü, örneğin Endonezya’dan gelen Minangkabau atasözünde olduğu gibi, kabul edilmektedir: “Horoz yumurta yu-murtlamaz.” Bazı atasözleri bir kadınla birlikte yaşamının ya da ona tahammül etmenin bir erkeğin çocuk sahibi olabilmek için ödemesi gereken bedel olduğunu açıkça belirtmektedir. Mamprusilerin dedikleri gibi: “Zevce çocuk uğruna erkeğin tamamlayıcı parçası olur.” Ya da İngilizce ve Türkçede de söylendiği gibi: “Yumurta isteyen, tavukların gıdaktamasına katlanır.”

Hamilelik bir kadının cinsel ilişkide bulunmasının doğal sonucudur. Bu basit olay atasözlerinde bir kimsenin yaptıklarının kökeni gizli bile olsa sonuçlarının herkese açık olacağını ifade etmek için kullanılmıştır. Doğu Afrika’da Svahili dilini konuşanların ileri sürdükleri gibi: “Gebe kalan kadın, bir *maka-j’a*’ya (kadınların doğumdan sonra giydikleri kumaş) bürünse de gebedir. Açık bir ahlaki yargı ile ya da böyle bir yargı olmadan, tüm dünya atasözlerinde tekrarlanıp durulan bir konudur bu.

Bir erkek bundan kaçabilir ama kadınlar artık hamileliklerini insanların aşklarını sakladıkları gibi saklayamaz; hamilelik bir öksürük, sırttaki kambur ya da bir dağa tırmanma kadar aşıkardır; örneğin, Arapça konuşulan çeşitli bölgelerde popüler olan bir dizi atasözüne göre: “Üç şey saklanamaz: aşk, hamilelik ve deve gütmek.” Aşağıda diğer kültürlerden bazı benzer örnekler sıralanmıştır:

İnek boğayı gizli kabul eder, ama herkesin önünde doğum yapar. (Kürtçe)

Kadın penisi saklar, ama karnını saklayamaz. (Mamprusi dili)

Dil ne yediğini gösterir. (Lunda dili)

Ateş ve bir kızın hamileliği saklı tutulamaz. (Ruanda dili)

Öte yandan, birçok tehlike hem müstakbel anneyi hem de henüz doğmamış çocuğu tehdit ettiğinden işler her zaman beklendiği gibi olmaz. O halde, hamile kadının kırılgan statüsü ve onun belirsiz akıbetinin, isim bulmak, giysiler dikmek, beşik yapmak ya da çocuk bezleri hazırlamak gibi tehlikeli beklentilere karşı, birçok dilde, uyarıcı bir metafor görevi görmesine şaşmamak gerek. Böyle bir erken davranış bazen hamilelikten önce başlar ve güçlü ve etkili bir biçimde, kadınların anneliği ne kadar çok istediklerini yansıtır:

Daha evlenmeden, bebek bezleri hazırlıyor. (Korece)

Oğlu rahimde henüz cenin halinde ve daha şimdiden bayramlık bornozunu dokuyor [geniş giysi]. (Arapça, Fas)

[Kadın] daha oğlunu görmeden ismini koymuş. (Oromo dili)

Daha bebek doğmadan askı bezi aramayın. (Hehe dili)

Doğmamış bir bebek için şal dikilmez. (Gikuyu dili)

Çocuk doğmadığı sürece ona beşik yapmayın. (Shor dili)

Çocuk doğmadan mama pişirmeyin. (İbranice)

Özellikle, sağlık ve tıp hizmetlerinin eksik olduğu ve hamileliği çok sayıda tehlikenin çevrelediği durumlarda, çocuk doğmadan pek çok şey kötü gidebilir:

Hamile kadınların bir ayağı mezardadır. (Almanca)

Hamile kadın mezarlığın kapısıyla yüz yüzedir. (Vietnamca)

Hamile bir kadın denizciler ve binicilerden daha ciddi tehlikeyle karşı karşıyadır. (Çince)

Belirli bir toplumda çocuk ölümü ne kadar büyük bir tehlike oluştursa, çocuğun gelişini öngören hazırlıklara karşı uyarılar da o kadar çok sayıda olur. Avrupa’da bu tür uyarılardan çok az buldum, ama eğer hamilelikten çok mutlu görünürseniz, kötü bir cinin henüz doğmamış bebeği yok edecek kadar kısıncasına yaygın bir biçimde inanılan Afrika’da bu uyarılara çok rastladım. Bu -diğer halklar arasında da olduğu gibi (ve yalnızca Afrika’da değil)- Fildişi Sahili’ndeki Baulelerin hamile kadınlara hitaben henüz “anne” denilmemesini öğütlemelerinin nedeni olabilir. Bu onurlandırıcı unvanın kullanılması, yalnızca kadının henüz doğum yapmamış olması nedeniyle çok erken sayılmamakta, aynı zamanda bu davranışın müstakbel anne ve onun taşıdığı cenin için tehlikeyi davet edebileceği de düşünülmektedir.

Hamilelik henüz çocuk sahibi olmak değildir. (Almanca)

Hamilelik henüz bebek anlamına gelmez. (Baule dili)

Hamile kadın doğmamış olan çocuğunu hayatta olan çocuklar listesine koymamalıdır. (Yoruba dili)

Birçok atasözü önce beklenip sonucun görülmesi gerektiğini devamlı olarak tekrar edip bu konu üstünde duruyor ya da Yakaların bilgece ve veciz bir biçimde söylediği gibi: “Çocuğu övün, hamileliği övmeyin.” Her şeyin bir zamanı vardır ilkesi hamilelik için de geçerlidir: Daha şimdiden hamile olduklarından, sırları -evlenmeden önce cinsel ilişkide bulundukları- ortaya çıkacağından düğün günü bazı gelinlerin başı derttedir. Batı dünyasında bu korkunç bir utanç sayılıyordu: “Haziran gelinleri, Ocak anneleri” (İngilizce, ABD). Tam tersine diğer bazı gelinler ise yeterince kısa zamanda hamile kalıp kalmayacakları kaygısı içindedir. Bunların durumu genellikle daha kötüdür. Öyle bile olsa, bir genç kadının zamansız ve istenmeyen hamileliği çocuk doğurmanın getirdiği çok büyük prestiji bir nebze eksiltir; örneğin İtalyancada söylendiği gibi: “Hamile bir kadının saygınlık kazandığı” dünyanın her yerinde üzerinde anlaşılan bir konudur. O zaman özetlersek, bu konudaki atasözlerinin büyük çoğunluğu için, “Bir kız için hamile kalmak ve bir kadın içinse hamile kalmamak bir utançtır” ilkesi geçerli oluyor; Etyopya’da Oromoların kısa ve öz biçimde söyledikleri ya da Estonyalıların: “Bir çocuğu olmak bir kız için utanç bir kadın için onurdur” dedikleri gibi.

Doğum ve Loğusalık

Çocuk bir evlilik kuşağıdır. (Tumbuka dili)

Hamilelik ve doğum, dünyanın her yanında kadınların ve onların bebeklerinin katilidir. Halk içinde yaygın bir Arap atasözüne göre, “Doğum ölümün habercisidir.” Dört bin yılı aşan bir süre önce, Sümerler kadının doğum sırasındaki belirsiz kaderi hakkındaki kaygılarını topraktan bir tablet üzerine kazıyordu: “Hasta bir insan [görece] iyidir; [gerçekten] hasta olan doğum yapan kadındır.” Bir diğer Sümer atasözü birbiri peşinden gelen sürekli doğumların getirdiği bitkinliğe vurgu yapmaktadır: “Sekiz çocuk doğuran kadın bitkin yatıyor.” Bu atasözü farklı biçimlerde, çok sayıda yoruma konu olmuştur: son derecede gurur duyan bir babanın övünmesi olarak, ama aynı zamanda, kocası tekrar sevişmek istediğinde, yeni bir tehlikeli hamilelik korkusuyla edilgen bir biçimde yatan, hâlâ doğurgan olmakla birlikte yaşlanmaya başlayan anne için bir sempati işareti olarak. Hayalar arasında dokuzuncu çocuğun doğumu tehlikeli sayılmaktadır: “Ne kadar da iyi ve çabuk doğuruyorum” diyen kadın dokuzuncu çocuğunun doğumuyla ölmüş”; bir Karayip atasözü de “Son çocuğun anneyi öl-

dürdüğü” konusunda uyarıda bulunuyor. Bundan su testisi su yolunda kırılır anlamı çıkmaktadır; gerçekten pek çok atasözünde olduğu gibi, burada da testi doğum yapan rahim anlamında bir metafor olarak da kullanılmaktadır.

Karayıpler’den bir Papiamentu atasözü kadınlarda: “Arzunun acıdan daha güçlü olduğunu” ileri sürmektedir. Bununla beraber, bu kadınların doğum yapma ve yaşlanmasının bir bedelinin olmadığı anlamına da gelmez: “Meyve taşımak muz ağacının gövdesini eğer.” Gikuyuların kullandıkları bu imge doğum yapmanın kaçınılmaz bir biçimde acı anlamına geldiğini dile getirmektedir. Bazı atasözleri cinselliğin zevkleri ile bunun arkasından gelen kadınların gerginlik dolu doğum ağrıları arasındaki göze batan farka dikkat çekiyor:

Sevişmek iyi bir şeydir, doğum yapmaksa değildir. (Creole dili, Guadeloupe)

Bin kadın bile biraraya gelse, doğum yapacak olan acı çekecektir.

(Ermenice)

Hamile kalmak kolay, doğum yapmak zordur. (Rusça)

Gülerek hamile kaldı kız, ağlayarak doğurdu. (Oromo dili)

Gök gürültüsüz yağmur, ağrısız doğum, âşksız kız olmaz. (Ladino)

Oysa diğerleri doğum yapma sırasındaki zahmetin çocuk dünyaya gelir gelmez unutulacağını vurgular:

Doğum sancıları, unutulmuş sancılar. (İtalyanca)

Kadınlar doğum sancılarını hatırlamaz. (Somali dili)

Yumurta yumurtlandı, tavuk gıdaklamakta. (İspanyolca, Porto Riko)

Bazı atasözleri işlerin yapılmadan önce korkulduğundan daha kolay gerçekleştiğini iddia etmektedir: “Çocuk doğurmaktan çok, korkudan ızdırap çekilmektedir” (Japonca). Doğum yaparken kadınlara, genellikle, bir ebe yardımcı olur- sa da, bir Ganda atasözünün vurguladığı gibi: “Doğum yapan bir kadın [yalnızca] eğer kendine yardım edecek biri varsa titrer.” Başka bir deyişle, eğer çevresinde kendisine yardım edecek kimse yoksa, titremeden kendi işini kendi görür! Pek çok atasözünde doğum sırasında yardıma atıfta bulunulur. Hamile kadın, kendisinin yapmakta olduğunu daha önce yapmış olan bir kuma hakkında hor gören bir biçimde konuşmaması için uyarılır: “Hamile bir kadın kumasının çocuğunu azarlamamalıdır.” Bu Mamprusi atasözü başka bir kimsenin başardığı işlerin hakkı olan kıymeti vermemezik etmemelerini tavsiye etmektedir, ama sadece bunu da değil. Kumalardan her birinin, zamanı geldiğinde, ebe olarak diğerine ihtiyacı vardır: “Kadınlar kumaların yardımıyla doğum yapar” atasözü Uganda’daki Acholilere ait olup insanlara karşı nazik davranmaları ve terbiyeli

olmaları için uyarmaktadır, çünkü bazen rakipler birbirlerine yardım etmek zorunda kalabilir. Tam çaresiz olduğunuz bir anda bir rakibin canı öç almak isteyebilir. Bazı Doğu Afrika atasözlerinde ebe metaforu açıkça insanların hayatta birbirlerine karşı olan bağımlılıklarını ifade etmek için kullanılmaktadır:

Ebeye hakaret et, bir dahaki sefere sana kim yardım edecek? (Sena dili)

Doğum sürüp giderken ebelere hakaret etmeyin. (Hehe dili)

Doğum sürüp giderken ebelere kötü davranmayın. (Svahili dili)

Sadece az sayıda atasözü bir erkeğin doğum karşısında gösterdiği tepkileri yansıtır. Ebe sözcüğünün de akla getirdiği gibi, doğum yapmak açıkça kadınların işi sayılmaktadır. Bir Tsvana atasözü bir erkeğin kahramanlığını pek öyle savaşta cesareti ya da av serüvenlerinden dolayı değil -bir erkeğin bakış açısından korku verici olan alana- o her şeyin olup bittiği noktaya yaklaşmasından dolayı övüyor: “Bir kahraman doğum bölümüne bile adım atabilir.” Karısı doğum yapmakta olan bir erkek edilgen bir duruma gelmiş olduğundan kendini [ondan] daha sinirli hisseder: Onun yapması [kadın] gerekli bir iş vardır, [diğerinin] dayanışmasını ifade etmekten başka yapabileceği bir şey yoktur. Çaresizlik duygusu içindeki erkek kendiliğinden hastalanır:¹⁰²

Azzuna (hahamın karısı) çocuk doğuruyor ve haham alt tarafında ağrı duyuyor. (Yahudi/Arapça, Fas)

İnek buzağılıyor ve boğanın kıcı kaşınıyor. (Belarusça)

Çok az atasözü kadınların loğusalık sırasında üstün dikkat ve bakım gerektirdiği gerçeğine dikkat ediyor. Çince de bu fikre açıklıkla atıfta bulunuluyor:

Hastaların hareketliliğe ihtiyaçları varken yeni annelerin uyumaya ihtiyaçları vardır.

Doğumdan önce kadının sağlığını güçlendirmek, sonra da sütünü beslemek. Eğer eşinizle uzun bir mutluluk tatmak istiyorsanız, cinsel ilişkileri çocuğunuzun doğumunun yüzüncü gününe kadar durdurun.

Olabilecek en kötü şeylerden biri de ölü bir çocuk doğurmak ya da doğurduğunuz bir çocuğun ölümüdür ve ne yazık ki, bu her zaman olmaktadır. Sümerlerin daha o dönemlerde bildikleri gibi, bu ilk önce fakirlerin başına gelir, ama

¹⁰² Az sayıda atasözü, biraz erkek loğusalığını anımsatan bu ruhsal tepkiye gönderme yapmaktadır; en azından geçmişte, bazı halklar arasında kabul görmüş bir âdet olan erkek loğusalığına göre karısı çocuk doğururken koca da yatağa düşer.

zenginlerin de başına gelebilir. “Bir sarayda, bir gün bir anne doğum yapıyor, ertesi gün matem tutan bir anne oluyor. Hindistan’da Tamiller: “Mezardaki çocuk anasının rahmindedir” der ve gerçekten de, bir anne böyle bir kaybın acısını asla üzerinden atamaz ve başka hiçbir dram bununla kıyaslanamaz: “Boyun acısı” altı ay sürer, rahim acısı sonsuza kadar” (Telegu dili); burada “boyun acısı” evlilik bağının son bulması, başka bir deyişle, dulluk anlamına gelir; “rahim acısı”, tüm bir hayatı keder içine gark eden bir çocuk kaybı anlamına gelmektedir. Bazı Afrika atasözleri, bir kimsenin sonunda bir tek çocuğun bile hayatta kalmasından umudunun kesilmesine neden olacak, çok sayıda çocuğun kaybından söz etmektedir:

Sürekli çocuk kaybeden kadın isim bulmaktan vazgeçer. (Ganda dili)

Doğum yaptım, öldüler, [bir kadın söylüyor] ve o [kadın] artık bunların hiçbirine isim takmıyor. (Haya dili, Tanzanya)

Bu iki atasözü de bir geleneğe atıfta bulunuyor: Çocuklarının birinin ölümünden sonra anne, hiçbir kötü ruhun yeni hamileliği fark etmemesi ya da yeni doğan çocuğu alıp götürmeye ilgi duymaması umut ve inancıyla, en son doğan çocuğa çirkin bir ad verir ya da hiçbir ad vermez. Bu soruna ek olarak, gördüğümüz gibi, annelerin daha pek çok kaygısı vardır:

Anne onları acı içerisinde doğurur ve acı içerisinde gömer. (Ladino, Fas)

Doğuran kadın üstüne dert alır. (Ganda dili, Uganda)

Çocuk doğuran kadın bir sorun doğurur. (Berberi, Fas)

Yine de çocuk doğurma yalnızca keder ve acı çekmekten ibaret değildir. Bir zevceye saygınlık veren anneliktir, kayınların nezdinde bile; Farsça bir atasözünün vurguladığı gibi: “Bir çocuk doğurana kadar zevce bir yabancısıdır.” Annelik ve doğum mümkün olan en büyük mal varlığı ve kutsama olarak övgüyle karşılanır.

Evlilik neşedir, bir oğlun doğumu onurdur, bir kızın doğumu şanstır.

(Tacikçe)

Çocuk aile bahçesinin çiçeğidir. (Türkçe)

Çocuğu taşımak servet; onu giydirmek yalnızca renktir. (Tsonga dili)

Kültürlerin çoğunda doğum yapmak konusunda atasözleri bir kere daha kız çocuk yerine oğlan çocuğuna sahip olmanın önemini doğrulamaktadır. Bir kadının doğum ağırları çekmesinin sonucuna duyulan yoğun ilgi esas olarak onun

bir oğlan çocuk doğurmasının beklenmesindendir:

Bir erkek çocuk gelene kadar peygambere dua edelim. (Arapça)
 Oğulları olan kadının kederi olmaz. (İspanyolca)
 Oğlan doğuran kadın için, güneş doğacak. (Nogay dili)

Bir Yahudi deymi bir kızın doğumunun, bir oğlanının neden olacağı neşenin aynısını yaratmayacağı gerçeğini yansıtmaktadır: “Sanki bir kız doğurmuş kadar sakinsin” (İbranice). Bir Ermeni atasözü, şakacı bir biçimde, doğum sancılılarıyla kıvranan bir kadına şu sözleri yakıştırıyor: “Biraz daha çabuk olacağını bilsem, bir kız çocuğunu bile tercih edebilirdim.” Böylece, kız çocuğu doğurmak sadece yapılabilecek ikincil bir seçim oluyor; bir sonuç alınması hiçbir sonuç alınmamasından daha iyi olduğu için:

Ne yaptılarsa [kadın], kız çocuğu doğurmaya devam etti. (Abazaca)
 Boş oturmakta kız çocuğu doğurmak evladır. [Her şey aylaklıktan iyidir] (Oromo)
 Kız çocuğu doğurun ve gereksiz bir hayat sürmeyin. (Arapça)
 Kız evladın doğmasından sadece evdeki misafir memnun olur. (Çuvaşça)

Bir de çocuklara kimin sahip olacağı sorunu vardır. Bir toplumda geçerli kurallara göre çocuklar annenin ya da babanın ailesine ait sayılır. Ovambo toplumunda, babanın akrabaları çocuğun akrabası sayılmazken, çocuk annenin klanına aittir; hatta bir Ovambo atasözünün açıklıkla ifade ettiği gibi, baba bile çocuğun akrabası değildir: “Aile erkekten fıskırmaz.” Bu konudaki diğer atasözlerinin çoğu esas olarak çocuğun koca ve onun ailesine ait olduğunu vurgulamaktadır: “Bir kadın size, sizin olanı doğurur, ama o[nun kendisi] sizin değildir” (Ruanda dili). Birkaç atasözü, acınarak kızın kendi ailesinin yerine, koca tarafının kızlarının “üretiminden” yararlanacağı düşüncesini belirtiyor: “Bir kız evlat yağmur damlası gibidir: başkalarının tarlalarının verimini arttırır”, bunların arasından alınmış bir Luba örneğidir.

Bir erkeğin babası olduğu çocukların sorumluluğu konusunda durum nedir? Erkeklerin kadınlarla -kendilerinininki olsun ya da olmasın- cinsel ilişkilerine ilgi duyan çok sayıdaki ve kadınların annelik sorumlulukları konusundaki birçok atasözüne kıyasla, bu soruyla ilgilenen atasözlerinin çok az olması anlamlıdır. Ben erkeklere cinsel etkinliklerinden doğan sorumluluklarını hatırlatan sadece iki özdeyiş buldum; bir Oromo atasözü erkeklerin dikkatini çekiyor: “Hamileliğin sorumlusu olan şey [penis] çocuğun da sorumlusudur” ve Gana’dan bir Ashanti atasözü de buna katılıyor: “Doğumu yapan yalnızca kadın

değildir; erkek de kendini onlar kadar sorumlu hissetmelidir.”

Atasözleri sık sık hassas bir konuya, kadınların doğurdukları çocuklara kimin gerçekten babalık ettiği konusuna değiniyor. Fildişi Sahili’nden gelen bir Baule atasözü: “Kadın kocasından ayrı olmaya dayanır, ama hamile kalamaz” diyerek tehlikeyi uzaklaştırıyor. Babanın adının en sonunda annenin sırrı olduğu konusunda güçlü bir farkındalık vardır:

Ananın çocuğu, babanın belki. (İngilizce, Jamaika)

Bırakın bebek doğsun, babasının kim olduğunu söyleyecektir (İspanyolca, Meksika)

Çocuğun babasının kim olduğunu en iyi hamile olan bilir. (Twi dili)

Çocuğun babaya benzeyip benzemediğini en iyi anne bilir. (İngilizce, ABD)

Anne belli, baba bilinmez. (Estonca)

Çocuğun ana rahmine düşmesi ve ölüm, hayatın aralarında geçirildiği iki kuptur ve üreme dünyanın her tarafında çok önemli sayılır. Erkekler çekici cinsel partnerlere ve kendilerine sağlıklı çocuklar verecek doğurgan zevcelere karşı istek duyar ve arar. Her ne kadar, dilek ve arzuları aşk, cinsellik, doğurganlık ve doğum konusundaki atasözlerinde ihmal edilmiş olsa bile, kadınlar güçlü âşıklar ve çocuk yapmak için hali vakti yerinde kocalar hayal eder. Genellikle her iki taraf da oğlan evladı tercih eder görünür (ya da geçmişte öyle görünüyordu). En son kertede, erkeklerin atasözlerindeki prestijleri onların toplumda hem fiziksel, hem de ekonomik olarak egemen olma güçlerinden türer, oysa kadınların atasözlerindeki prestiji, onların cinsel çekiciliklerinden ve doğum yapma yeteneklerinden türemektedir. Bazı atasözleri erkek ve kadınların tamamlayıcı rollerini, veciz ve sinik bir biçimde şöyle sunar:

Erkek için savaş meydanı, kadın için çocuk doğurma. (Maori dili)

Erkek için savaş neyse, kadın için çocuk doğurmak odur. (Assam dili)

Her birimiz pantolonun bir bacağıyız, dedi kadın ve pantolonun her iki bacağına da aldı.

(Frizce)

İktidar tüm zaman ve mekanlarda belirleyici etkindir ve atasözlerinde, iktidar ve fayda ana konulardır. Onu elinde tutanlar, ellerinde tutmaya devam etmek ister, ona sahip olamayanlarsa, kendi iktidar paylarına sahip olmak hayalindedir. Toplumsal cinsiyet konusunda birçok atasözü, var olan hiyerarşilerin akla uygunluğunun ve erkek üstünlüğünün kanıt getirmeyi gerektirmeyecek bir biçimde apaçık ortada olduğunu ısrarla belirtir. Aynı zamanda, erkekte her yerde varlığını sürdüren olağan otoritesini kaybetme ve “ötekilerin” üzerlerinde “yalnızca erkekler için” yazılı değerli alanları fethetmeleri korkusu vardır. Astlar sadece uysal emir alıcılar değildir. Otoriteye meydan okurlar ve kadınlar ne birçok atasözünün ilan ettiği gibi güçsüz yaratıklar ve ne de bazı feminist vaizlerin ilan ettikleri türden edilgen kurbanlardır. Eğer onlar uysal çoğunluğun cisimlenmesi olsaydı, onları onaylamayan tüm bu atasözleri hangi amaca hizmet etmiş olacaktı? Kadınların otorite ya da nüfuzlarının kamuya açık bir biçimde yadsınması, gerçeğin bunun tam tersi olduğunun tanıklığını belagatle yapmaktadır.

Atasözleri kadınların iktidarından çeşitli biçimlerde söz ediyor: gerçek varlığını yadsımdan onun yıkıcı etkilerinin korkusunu açıkça ifade etmeye kadar. Kadınlar için başlıca kural, güçleri, bilgileri ve diğer olağanüstü zihinsel ya da sanatsal yetenekleri olduğunu açığa vurmamaktır. Özellikle bir zevce yetenek ve niteliklerini sergilememelidir (ev işleri ve çocuk bakımı alanları dışındakileri); onu herkesin içinde küçük düşürmek, böylece öfkeliendirmek ve sonuç olarak da şiddet ya da boşanma riskini almak istemezse, kocasına üstünlüğünü açıkça göstermekten kesin olarak kaçınmalıdır. Görkem bu dünyada erkeklerin ayrıcalığıdır ya da bir Rus atasözünde ifade edildiği gibi: “Akıllı kadın erkeğe şan getirir, şeytani olan rivayet yayar.” Atasözleri erkeklerin rol ve alanlarını belirtmek için pantolonu (özellikle, geçen yüzyılda giderek daha çok kadının gerçekten pantolon giymeye başladığı Batı’da) bir metafor olarak kullanıyor. Akıllı kadınlar “erkek giysileri” giymeyi çekici buldukça, erkekler bu arzu edilmeyen eğilimin istenmeyen sonuçlarına karşı giderek daha çok uyarılıyor:

Karının pantolon giydiği yerde koca çocukların bezini değiştirir. (Lüksemburg lehçesi)

Makul kadın pantolonu kocasına bırakır. (Almanca/Hollandaca)

Zevcenin pantolon giydiği yerde, Şeytan evin hâkimidir. (Almanca)

Bir kadın kendi etekliğiyle kocasının pantolonunu ayırt edebiliyorsa akıllıdır. (İskoçça, Britanya)

Kurnaz zevce kocasından kendine önlük yapar. (İngilizce, Britanya)

Zevce pantolon giydiği zaman koca çocuğu sallar. (Ladino)

Eğer iç etekliğiniz size uyuyorsa, bunun üzerine kocanızın pantolonunu giymeye çalışmayın. (Creole dili, Martinique)

Bu konuda daha çok örnek vardır. İtalyancada: “Kadının pantolon giydiği ve kocasının da önlük taktığı yerde işler kötü gider” denir. Kimin için kötü? “Pantolonu” metafor olarak kullanan bir Fon atasözü anatomiyile kaderi tamı tamına eşit tutuyor: “Pantolon giymiş bir kadın mı, peki içerde ne sallanıyor?” Kadınların bilgi ve yetenek sahibi olmaları fikri karşısındaki gönülsüzlük en küçük bir çekince gösterilmeden ifade edilmektedir; örneğin Çince şöyle denilmektedir: “Bir kadın hiçbir zaman ön plana çıkmamalı ya da kuraldışı olmamalıdır: yüzü çok güzel, sözleri çok akıllı, yaptığı iş de çok iyi olmamalıdır.” Mesaj, erkeklerin kadınların kendilerinden daha becerili olmasını istemediklerinden ibarettir. Vasatlık, özellikle kocanın bakış açısından, kadınlar için fazlasıyla tavsiye edilecek bir nitelik olarak ortaya çıkmaktadır; ama kabul edilebilecek derecede becerikli olsa bile, bir kadının kaderi, kadınlar için önceden yazılmış rolleri izlemekten başka bir şey olamaz:

Eğer çok becerikli bir kadın evlenirse, başarılı olamaz. (Twi dili)

Kışneyen bir katır ve Latince konuşan bir kadından iyi bir şey çıkmaz. (İngilizce, ABD)

Kadınların bilgeliği evleri yıkar. (Rusça)

Kadının hiçbir yeteneği olmadığı zaman, işleri iyi yapıyor demektir [ya da kadın o zaman bile erdemlidir.] (Çince)

Birçok kültürde, kadınlar yaşamlarını sürdürmek için, ekonomik olarak erkeklerle (babalar, erkek kardeşler, kocalar, oğullar) bağımlıdır ve geleneksel olarak kadınlara ayrılmış olan alanlar onların ekonomik bağımsızlıklarına kavuşmalarını engelleme eğilimindedir. “İşe” dair atasözlerinin “iktidar” başlıklı bölümüne alınmış olmalarının nedenlerinden biri de kadınların ve özellikle zevcelelerin çalışma yeteneği olarak çok büyük güç ve sebat göstermeleri olmuştur. Ermenice bir atasözünün deyişiyle: “Tanrı bile bir zevcenin inşa ettiğini, inşa ede-

mez.” Bu arada, kadınların yetenekleri, bir erkeğin zeka, bilgi ve prestij gibi niteliklerinin -en azından kamusal alanda- her zaman zevceninkilere üstün olması kuralıyla doğrudan bağlantılı duruma getirilmiştir. Bu kuralı destekleyen atasözleri, buna karşı çıkan asi seslerin yankılarını gürleyerek örtmeye çalışmaktadır; işe bakın ki bunların etkileri, yok edilmeleri için gösterilen çabaların bizzat kendileri tarafından gün ışığına çıkarılmaktadır.

Konuşma Yeteneği

Bir akıllısını alın, size bir tek laf söyletmeyecektir. (Rusça)

Fiziksel olarak zayıf cinsiyet olduklarından kadınlar, söz söyleme yeteneklerini güçlü bir biçimde geliştirmiştir ve atasözleri kadınların bu niteliklerinin getirdiği tehlikelere karşı uyarıda bulunmaktadır:

Kadınlar! Yedi ağız ve içlerinde sekiz dil, çene çalmak için. (Çince)

Karınızı her kırk yılda bir dinleyin. (Türkçe)

Kadınlar erkeklerden dokuz kere daha konuşkandır. (İbranice)

Kadınlara topluluk önünde söz alma ya da herhangi bir yerde konuşma hakkından yoksun bırakılmaları gerektiği fikri, geniş bir kültür çeşitliliğinden gelen atasözlerinde şaşırtıcı bir şekilde yaygındır. Bir erkek ağzıyla bir kadın ağzı arasındaki fark Vietnamcada şöyle ifade edilmiştir: “Büyük ağızlı bir erkek zariftir; büyük ağızlı bir kadın komşular için kötüdür.” Tüm dünyada atasözleri kadınların söz söylemede doğuştan çok daha fazla yetenekli olduklarını vurgulamaktadır. Bu doğal yeteneğe kadınların diğer zihinsel yeteneklerine olduğu gibi, küçültücü bir biçimde atıf yapılır. Kadınların konuşması konuşkanlık, gevezelik, heyecanla konuşma, kıkırdama vb. olarak sunulur; gerçekte söylenen şey sadece hor görmedir, oysa erkeklerin konuşması övülür.

Kadının sözü rüzgârda rüzgar, erkeğin sözü duvardaki kayadır. (Arapça, Fas)

Bir kadının gücü, konuşmasının bolluğudur. (Hausa dili, Nijerya/Nijer)

Erkekler kitap gibi konuşur, kadınlar ayrıntılar içinde kaybolur. (Çince)

Erkek düşünür ve konuşur, kadın konuşur ve düşünmez. (Estonca)

Kadınların sözleri yalnızca erkeklerinin sözleriyle karşılaştırılmamakta, erkeklerin yaptıklarıyla da karşılaştırılmaktadır:

İşler erkektir, sözler dişidir. (Hollandaca/Yunanca/İbranice/İtalyanca)

Sözler dışıdır, işler maçodur. (Portekizce, Brezilya)

Sözler iç eteklik giyer, işlerse pantolon. (İspanyolca, Meksika)

Hor görme işlemediği zaman ve kadınların sözleri abes sayılarak hemen süpürülüp bir kenara atılamadığı zaman, bir başka strateji geliştirilir: Kadınların dilleri tehlikeli hatta öldürücü olarak tanıtılır. Bunlarla kılıçlar, süvari kılıçları, bıçaklar ve diğer kesici nesneler arasında -erkekleri bu çok ciddi sözlü tehdide karşı alarma geçiren- çağrışımlar yapılır:

Kadın dilinin beş santimi bir erkeğin iki metrelik boyunu alt edebilir.

(Japonca)

Bir zevcenin dili bahtsızlıkların [eve] geldiği bir kat merdivendir. (Çince)

Fesat çıkarmada, eli dili olan bir erkek bile, tek bir dili olan bir kadına eşit olamaz. (Seylanca, Sri Lanka)

Bir kadının dili Türk kılıcından daha keskindir. (Sırpça/Hırvatça)

Doğuştan Gelen Bir Nitelik mi?

Bir kadının kılıcı asla paslanmaz. (Sümerce)

Çok eskiden Sümerler kadın dilinin tehlikelerine karşı kılıç metaforu aracılığıyla uyarıda bulunmuştu. Aynı metafor, aynı amaçla daha sonraki dönemlerde ve dünyanın oldukça farklı yörelerinde de atasözlerinde kullanılmıştır:

Bir kadının kılıcı dilidir ve onu paslandırmaz o. (Çince/İbranice)

Bir kadının dili kılıçtır. (Portekizce)

Bir kadının dili iki yanı keskin kılıçtır. (Romence)

Bir kadının dili iki yanı keskin kılıçtan daha keskindir. (İngilizce, ABD)

Aynı zamanda dille kadının varlığı tartışma konusu yapılan kafası ve beyni arasında çağrışımsal bir bağlantı kurulmuş olur ya da bunlar eşit sayılır:

Bir kadının zekası dilindedir. (Arapça)

Bir kadının sağduyusu dilindedir. (Portekizce, Brezilya)

Dil gevezelik edip durur ama kafanın ondan hiç haberi yoktur. (Rusça)

Fiziksel şiddete başvurmak her zaman sözel zayıflık işaretidir. Fiziksel olarak zayıf olan kadınlar şiddeti önlemek için sözel güçlerini bir savunma mekanizması olarak geliştirmiştir. Avrupa atasözlerinde kadınların dillerinin boyutları devasa olarak olarak tanıtılmaktadır:

Kadınların dilleri eteklerinden uzundur. (Hollandaca)

Kadınların dilleri kollarından uzundur. (İngilizce, Britanya)

Kadının saçı uzundur ama dili daha da uzundur. (Rusça/ İngilizce, ABD)

Bunlar aynı zamanda korkutucu zıpkınlara ve şeytanın süpürge sapına [cadıların uçan süpürgeleri, ç.n.] benzetildikleri gibi insanı sokan böcekler ya da eşekarıları, akrepler ve yılanlar gibi ısırın ya da sokan zehirli yaratıklara da benzetilmektedir; örneğin Çince şöyle denilmektedir: “Kadınların kullandıkları dil: bir engerek yılanının dili ve bir eşekarısının iğnesi.”

Görünüşte, Nijerya’da Yoruba erkekleri de kadınların becerili konuşmalarından ürker: “Konuşma ve tartışmada becerikli olmayan konuşkan bir zevce almamalı.” Başka atasözleriye, hor gören bir biçimde, kadınların sözlerini, bunun kadın karakterinin yaratılıştan gelen bir niteliği olduğunu akla getirecek bir biçimde konuşkanlık olarak niteler:

Bir balığın yüzme öğrenmeye, bir kadının nasıl konuşulacağını öğrenmeye ihtiyacı yoktur. (Ladino, Fas)

Kadınlar çenebaz olarak doğar. (Japonca)

Konuşkan bir kadınla evlenmeyen bekar kalır. (Mongo dili)

Nerede kadınlar çoktur, orada gürültü boldur. (Oromo dili)

Sükut Altındır...

Sessiz bir zevce Tanrı’nın bir lütfudur. (İbranice)

Mantıksal olarak, suskunluk yukarıdaki İbranice atasözünde ifade edildiği gibi en fazla takdir edilen kadın niteliklerinden biridir. Heyhat! Atasözlerinin, kadınların en son yapacakları şeyin susmak olduğunu vurgulamaya devam ettiklerine bakılacak olursa, Tanrı bu konuda pek cömerde benzemiyor.

Suskunluk kadının en güzel süsüdür. (Avrupa’da çok yaygın)

Ya da bu sonuncunun bir çeşitlemesinde denildiği gibi: “Suskunluk kadın için zarif bir mücevherdir, ama onu çok seyrek takar” (Danca/İngilizce, ABD). Bir Alman atasözüne göre, “Kadınlar için doğum yapmak susmaktan kolaydır.” Ama sessiz bir kadın kendi tanımı içinde bir çelişkidir: “Kadın dilinin doğasında susmak yoktur” (İngilizce/ABD). Dolayısıyla onun sıkı bir biçimde kontrollü gereklidir ya da gerektiğinde dili kesilmelidir: “Karınıza bir sır verin, ama onun dilini kesin” (İbranice/ Yahudi Almancası). Önlemek tedavi etmekten daha iyi olduğuna göre, birçok kültürde kız evlatlara çocukluklarından itibaren

görgü kurallarının susmak demek olduğu ve erkeklerin -(birçok diğeri arasın-
dan) aşağıdaki atasözlerinin örneklediği gibi- çenelerini kapamasını bilen kız-
larla evlenmeyi yeğledikleri öğretilir:

Çok ejder gürültüsü [gök gürültüsü] çıkaran bulutlar yağmur yağdırmaz;
çok konuşan kızın düğün şenliği yapılmaz. (Tibetçe)

Kız evlatlar görülmek içindir, işitilmek için değil. (Hollandaca)

Bir kadın ve bir orospu; susan en iyisidir. (İspanyolca)

Bir kadın için suskunluktan daha çok parlayan giysi yoktur. (İbranice/
Rusça)

Nazik ve az söz bir kadının süsüdür. (Danca)

Kadın ve kavun, her ikisinde de sessiz olanları en iyileridir. (Portekizce,
Brezilya)

Konuşmayan zevce çok güzeldir. (İngilizce, ABD)

Atasözleri ev işlerini sessizce yapan uysal kadınları hayal etmektedir. İdeal olan, kocasına hayran gözlerle bakan mükemmel bir zevcedir: Sessizce ya da en fazla bir iki tatlı sözle, zevce evin dışında yapması gereken işlerinde ona cesaret vermeli ve kendini güvende hissetmesini ve kendine güven duymasını sağlama-
lıdır. Bu, örneğin, şu Japon atasözünde ifade edilmiştir: “Tavuğun cesaret ver-
diği horoz, saati söyler.” İnsanlar önünde konuşmak bir iktidar ve etki aracıdır,
tavuk ve horoz, dünya çapında bilinen bir metafor olarak, sık sık kadınların ka-
musal mekanları erkeklere bırakmaları savını ifade etmek için kullanılmıştır.
Erkeklerle kadınlar arasında eşit bir düzeyde iletişim kurulması bir sorundur:
“Kadınlar arasında kadınca bir konuşma vardır; erkekler arasında erkekçe bir
konuşma, ama bir erkekle bir kadın hangi konuda konuşabilir ki?” diye kendi
kendine soruyor Seylanca bir atasözü.

Kadınların sözel yetenekleriyle kadın zekası arasında çağrışımsal bir bağın-
tı kurulduğu zaman mesaj, kadınlar için konuşmamanın daha zekice olduğu-
dur. “Kadının zekası dilindedir” diyen Irak atasözünün tam olarak söylemek is-
tediği kadınların en üstün niteliğinin suskunluk olduğudur.

Kadınlar konusundaki atasözlerinde “sapkın” ilgiler arzu edilmeyen ve “do-
ğaya karşı” sayılıp şiddetle reddedilmektedir. Kadınlar kendileri için *terra non
grata* (yasak toprak) ilan edilen alanlara girmemeleri için durmaksızın sert bir
biçimde uyarılır.

İş

İnsan için tüm dünya bir oteldir. (Hollandaca)

Dünyanın ilk başlarında, insanlara acıttıklarında gökyüzünden bir parça kesip yemek izni verilmiş olduğundan, insanlar hiç çalışmak gereğinde değilmiş. Her gün ekmeğimizi çıkarmak için çalışmamız gerekiyor, çünkü diyor Nijerya'da yaşayan Binilerin bir miti, gök yerden uzaklaştı ve bunun nedeni açgözlü bir kadındır. İşin ta başında gök, hiçbir zaman çok fazla kesilmemesi konusunda insanları uyarmış, çünkü, fazla koparıldığı zaman artıkların atılacağını ve kendisininse sonunun bir çöp sepetinde bitmesini istemediğini bildirmiş. İnsanlar yiyebildiklerinden fazlasını asla kesmeme kuralına dikkatle uymaya çalışmış; ancak, heyhat, günün birinde obur bir kadın bu yasağı çiğneyip ne kendisinin ne de yeryüzünde bir başkasının hiçbir zaman bitiremeyeceği kadar kocaman bir parça kesmiş ve sonunda da arta kalanı çöp yığınına atmış. Gök kendini fena halde hakarete uğramış hissetmiş ve erişilmeyecek yüksekliğe çıkmış. O zamandan beri insanoğlu her zaman yaşamı için alın teri dökmek zorunda kalmış.

Bu mit insanlara yararlanabilmeleri için kendilerine verilmiş olan zenginliklerin hiçbir zaman boşa harcanmaması dersini vermektedir; bu mit aynı zamanda birçok başka köken hikayesinin de yaptığı gibi cennetin kaybedilişinin suçunu kadınların kötü davranışının üstüne atmaktadır. Bununla birlikte, kadın ve erkeklerden her birine verilen görev ve işlerdeki ayrışımından hiç söz etmez; birçok yaratılış miti de bunu yapmaz. Köken mitleri böyle bir ayrışmaya atıfta bulunsun ya da bulunmasın, toplumların çoğu neyin “erkek” işi ve neyin “kadın” işi sayılması gerektiği konusunda fikirler geliştirmiştir. Bu cinsel işbölümü için çeşitli nedenler ileri sürülmüştür: fiziksel güç farklılıkları, erkeklerin becerilerinin daha fazla olduğu varsayımı ya da kadınların çocuk doğurma ve çocuk bakma işlevi. Biyolojik farklılıklara ek olarak, toplumsal cinsiyet temelinde görev ve rol verilmesini haklı göstermek için tabular türünden kültür temelli savlar ileri sürülmüştür. Kural olarak, sert bir biçimde cinsel ayrım politikaları uygulayan ülkelerde, toplumsal cinsiyete göre işbölümü üzerinde daha çok durulduğu ifade edilebilir.¹⁰³ Görev bölümünü haklı gösterme çabaları, kadınları ve dolayısıyla onların rahimlerini tehlikeye (av, savaş, yolculuklar) atmanın çok riskli olacağı ve topluluğun çıkarlarıyla en iyi biçimde bağdaşmayacağı savından yapılan çıkarsamalara dayanmaktadır. Kadınlar insanlığın gelecek kuşaklarını güvence altına almak için vazgeçilmezdi ve hâlâ vazgeçilmezdir.

Verimlilik de toplumsal cinsiyet temelinde işbölümünün lehine bir sav olarak ileri sürülmüştür. Kadınların bebeklerine bakmaları eskiden beri alışılacak-

¹⁰³ Bu tür görev dağılımlarının ayrıntıları ancak ilgili özel kültürel bağlamlarda açıklanabilir ve bunların burada tartışılması olanaksızdır. Bkz. Ember 1981; Reeves Sanday 76.

miştir (ve bu genellikle hâlâ da öyledir). Bu, eve yakın işlerin sorumluluğunun kadınlarda olmasının başlıca nedeni olabilir, bunlar hemen durdurulabilecek ve çocuk emzirme ve çocuk bakımıyla -nöbetleşe- kolaylıkla birlikte götürülebilecek türden görevlerdir.¹⁰⁴

Fiziksel güç savı pek çok bakımdan tartışmaya açık bir savdır: Erkek ve kadın bedenleri arasında çok büyük çeşitlilik vardır ve doğaldır ki bütün erkekler bütün kadınlardan her zaman fiziksel olarak daha güçlü değildir. Çoğu durumda, cinsel işbölümü gerçek fiziksel güç farklılıklarına indirgenemez ve bizatihi cinsel farklılıklarla haklı çıkarılamaz. Bu tarz işbölümü, toplumun üst bölümlerinde kendilerini fiziksel bir biçimde ya da başka yollardan kabul ettirmiş olanlar tarafından kendi çıkarları doğrultusunda yaratılmış ve kurumlaştırılmıştır.

Bu tür kabul ettirilmiş kalıplar, kuşaklar boyu genellikle çocukların bunları aynı cinsiyetten yetişmişlerin görevle ilgili davranışları olarak belirlemeleri olgusunca güçlendirilmiş ve yapılandırılmıştır; genç kuşaklar daha önceki kuşaklar tarafından kolayca var olan kalıplara girmeye ya da bunların model rolü oynamalarını kabule zorlanmaktadır.

İş konusunda atasözleri cinsiyetlerle ilişkili olarak neleri gözler önüne seriyor? Bunlar, ne tür işleri az ya da çok prestijli olarak sunuyor? Hangi işler “yalnızca kadının yapacağı” iş sayılıyor? Ve bunun yararı kimedir? Kadınlar işlerini mutlu bir biçimde yapan ve onlardan hoşlanan kimseler olarak mı tanıtılıyor? Hayatta erkeklerin ve kadınların işleri nereye kadar birbirlerinin karşısı, birbirini tamamlayan ya da hiyerarşik bir biçimde düzenlenmiş olarak tanıtılıyor?

Bu tür sorulara verilen cevaplar kültürler arası kalıpların kavranabilmesi için bir miktar içgörü sağlayabilir ve insanların anatomilerinden dolayı “erkek” ya da “kadınlara” ayrılmış alanlardan nasıl dışlanmış olduklarının (ve bazı yerlerde hâlâ nasıl dışlandıklarının) daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilir.

¹⁰⁴ Sürmekte olan bu tür oldukça genelleşmiş rol modellerinin bölünmesinin geniş etkili sonuçlarından biri de insanlık tarihinde toplumsal cinsiyete göre yapılan teknolojik etkinlikleri arayanların küçük ölçekli toplumlarda kesin olarak kadınlara verilmiş teknolojik etkinliklere rastlamamış olmalarıdır; görünüme göre araştırmacılar gıda maddelerinin hazırlanmasını ve iplik bükülmesini ileri teknoloji olarak saymamışlardı. Bununla birlikte, dünyanın her tarafında, kesinlikle erkeklere ayrılmış bu tür teknolojik etkinliklerin varlığı ortaya çıkarılmıştır: Avcılar ve kasaplar bu kategorilerin belli başlı olanlarından biridir; demirciler ya da daha genel olarak, demir, taş, kemik ve tahta gibi işlenmesi zor hammaddeleri işleyenler ise bir diğer kategori oluşturur. Örneğin, bkz. Levinson and Malone, 26. Bölüm.

“Kadın İşi”

Evlenin, evlenin, peki ev işlerini kim yapacak? (İspanyolca)

Yiyecekleri hazırlamak ve temizlik her gün yapılması gerekli işlerdir. Bu sorunun alışlagelmiş çözüm yolu yüksek sınıflardan olanların aşağı sınıftakilere -kölelerine ya da az bir ücret karşılığında tuttukları el işleri yapan işçilere- bu tür işleri devretmeleridir. Bugün, bunu yapacak olanakları olan kimseler, hayatlarını daha konforlu bir duruma getirebilmek için ev aletlerine yöneliyor ve böylece, daha ilginç ve daha fazla karşılık alınan uğraşlar için zamandan tasarruf ediyorlar. Yıkamak ve temizlemek, insanlara seçme özgürlüğü verildiğinde, pek çok kimse için tutkuyla arzu edilir bir tam gün çalışma olanağı oluşturacak işler değildir. Bunun kanıtı, kadınların -en azından bugünün dünyasındaki çekirdek aile ocaklarının eğitilmiş, ayrıcalıklı çiftlerin arasında- ev işlerinin daha eşit olarak paylaşılması için gittikçe büyüyen istemidir.

Genel olarak, her zamanki gibi kaçınılmaz bir biçimde, ev işleri kendilerine hizmet sunulanların gözünde gerçekte kendilerine verilmesi gereken itibara ulaşmadı. Az sayıda atasözü bu konuda bir miktar farkındalılık gösteriyor, örneğin Kamerun’dan gelen bir Kundu atasözü gibi: “Kötü koca karısının yaptığı işleri görmez.” Ya da şu aşağıdaki Porto Riko’dan gelen İspanyolca atasözünde olduğu gibi: “Temiz bir eve girip kurulmuş masaya oturan, bunun kaçama mal olduğunu bilmez.” Burada söz konusu olan duygudaşlık, ev işlerini gerçekleştirmiş olan kişiye karşıdır açıkça. Tüm bu çabaları harcayan kişinin erkek mi kadın mı olduğu açıklığa kavuşturulmamıştır, ama bundan yararlanan kimse açıkça “erkek” olarak tanıtılmaktadır. Dünya çapında, atasözlerinde kadınlarla bağlantılı olarak gösterilen dört ana görev “dört C” olarak özetlenebilir: [childcare (çocuk bakımı), cleaning (temizlik), cooking (yemek pişirme), crafts (el işleri) sözcüklerinin başharfleri]

- Çocuk bakımı (emzirmeden sallamaya ve diğer her türlü bakım biçimlerine kadar)
- Temizlik (süpürmeyi, yıkamayı vb. içerecek bir biçimde)
- Yemek pişirme (su tedariki, yakacak odun, çalı çırpı toplama, kokulu otlar ve yemeğe konan malzemeleri sağlama, öğütme, ekmek pişirme ve benzeri)
- El işleri (eğirme, dokuma, iğne işi, örme)

İş konusundaki atasözleri geleneğe uygun olmayan davranışların reddedilmesinde diğerlerinden daha aşağı kalmaz. İlk olarak yapılması gereken, işlerin ne ölçüde ve neden toplumsal cinsiyetle ilişkili olarak tanıtıldığını ele almaktır. Kurallar ve nedenler farklı olabilir. Kadınların neden kendi *souk* (Arap ülkele-

rinde bir tür kapalı çarşı, ç.n.) ya da pazarları olmadığını anlatan bir Berberi masalı vardır: Çok eskiden kadınlar kendi souklarının olmasını istemiş ve erkeklerinkini boykot etmeye karar vermiş. Ama, erkeklerin bunu kabul etmesine rağmen -görünüşe göre, masalın üstünde durduğuna bakılırsa, onların [erkeklerin] iznini almaları gerekiyormuş- bundan bir sonuç alınamamış, çünkü kadınlar vakitlerini kendilerini güzelleştirme işlemleriyle ve fuzuli konuşmayla geçiriyormuş. Masalın sonucu bir atasözünde belirtilmiş: “Kadınlar souku hiçbir zaman olmayacak” (Fas). Böylece, söz konusu olan toplumda, pazar işleri erkeklere ayrılmış bir alan olarak ilan edilmiş oluyor. Bir diğer örnek de Ashanti kültüründen geliyor: “Bir kadın barutu değil, bahçesinin yumurtalarını satar.” Bir kadının barut satmayacağını varsayılması silahların ve barutun erkeklerin “av” ve savaşa gitme alanlarına ait olmasındandır, öte yandan piliç ve yumurtaları gözetmekse bir kadının işidir.

Tanzanya’da Heheler ve birtakım diğer halklar arasında çiftçilik işleri, aşağıdaki şifreli atasözlerinde dile getirildiği gibi, toplumsal cinsiyet çizgileri boyunca ikiye bölünmüştür: “Çapa tavuktur, pala (machete) horozdur.” Bunun anlamı, kadın toprağı işlediğine göre onun aleti çapadır, demektir. Ağaçları kesmek ve kadın işin kendi üzerine düşenini işlemeye başlamadan toprağı temizlemek erkeğin işidir. “Erkek toprağı sürer, kadınlar dokur”, bir Çin atasözüdür ve rollerin tersine çevrilmesine karşı ciddi bir uyarıyla daha da güçlendirilmiştir: “Kızlar tarlayı sürdüğü zaman üç yıl kuraklık olur.” Erkek ve kadınların yapmaları gereken işleri düzenleyen diğer göreneklerden birçoğu atasözlerinde kural biçiminde yer almıştır:

Erkek ruh canlı olduğu sürece, dişi ruh fındıkları kırmaz. (Asanti dili)

Bir kadın baş [bir hayvanın] kopartmaz, bardağı biraya daldırmaz. (Gikuyu dili)

Bir adamın aşçısı varsa, niçin parmaklarını yaksın? (Arapça, çok yaygın)

Kadın uysal olmayan tipte olabilir, ama bebek bezlerini yıkayacaktır. (Endonezce)

Bundan başka açıklama yok. Dünyanın her tarafında atasözleri, kadınlara yalnızca kendi cinsleri için uygun oldukları belirtilmiş olan işleri yapmalarını ve erkeklerin alanlarına girmemelerini -ve de bunun tersini- hatırlatmaktadır. Pek çok durumda, atasözleri sadece işlerin bu biçimde olduğunu dile getirmekle yetinmez:

Hasat mevsimi bittiğinde kadınlar kumaş dokur, erkekler demir döver. (Thai dili)

İlk ayın on altısında ataların lambaları söndürülür; erkek çocuklar okula gider, kızlar iplik bükme çarkının arkasına geçer. (Çince)
 Kız evlat iplik bükme çarkının başına ve oğul kalkana. (İspanyolca)
 Baba bürosunda, ana tabakların başında. (İngilizce, ABD)

Yukarıdaki örneklerin hiçbirinde, yapılan işlere verilen değerlerde açıkça yapılmış bir farklılık yoktur. Bununla birlikte, toplumların çoğunda madeni madde işlemek çok prestij getiren ve uzmanlık gerektiren bir teknik ve okula gitmek de, genellikle, ilerlemek -ve dolayısıyla güç ve nüfuza kavuşmak- için evde el işleriyle uğraşmaktan daha önemli bir yol sayılır. Okul “büroya” götürür ve “dünya işlerinde” olmak hayatının tümünü evde kalarak geçirmekten genellikle daha önemli sayılır. Ayrıca, atasözleri genellikle kadınların okula gönderilmesi konusunda ciddi kuşkuları yansıtır ya da bazı durumlarda bu seçimi düpedüz reddeder; çünkü, onlara göre okula gitme, onların ev kadınlığı görevlerini zevkle yapmalarını engeller; bir Danimarka atasözünün dediği gibi: “Eğitilmiş kadınlar, budala ev kadınları” olur. Beyinleri olsun ya da olmasın, kadınlar için kaderden kaçmak olanaksızdır ve onların kaçınılamaz ev işleri ve görevleri tekrar edip duracaktır:

Kadın yalnızca ev için yaratılmıştır. (Ladino)

Bir kadın için evlilik bir meslektir. (Portekizce, Brezilya)

“Tanrı’ya güven erkekçe, dünyevi önlemler kadıncadır” diyen Farsça atasözünün mesajı erkeğin ruhani olanla, kadınınsa maddi şeylerle eşit tutulduğudur ki dini bakımdan birinci, ikinciye üstündür. Başka atasözlerinde erkek ve kadınlar birbirlerinin tamamlayıcıları olarak tanıtılmaktadır; Suriye ve Lübnan’dan gelen Arapça bir atasözü: “Kadın dönen bir tekerlektir; eve para getiren erkektir” der; bunun anlamı, eve para getirmenin erkeğin sorumluluğu olduğu ve kadının rolünün de evin çevresindeki işlerin gereği gibi yapılmasını sağlamak olduğudur. Başka bir deyişle, söylenmek istenen her ikisinin de iyi bir ev idaresi için gerekli olduğu ve yaptıkları işlerin bir bütün oluşturduğudur:

Atasözlerinde ekonomik bağımsızlığa götüren tek kadın “mesleği” fuhuştur. Öyle olsa bile bir Minyanka atasözü: “Fahişenin ekmeğini kazanan onun dibidir” yani bu onun geçim aracıdır savını tarafsız bir biçimde ileri sürmektedir; bu “mesleği” yapan kadınlar genellikle ahlaki açıdan sert bir biçimde kınanmaktadır. Hayatlarını bu yoldan kazanan kadınlar toplumdan dışlanmış olarak görülür, ama onların erkek müşterileri aynı şekilde görülmez:

Çarşı hamamındaki kurna gibi, orospuyu kullan ama sonra başkasına bırak.
(Arapça)

Bir tükürük kadar ucuza kiralanacak bir kadın. (İbranice)

Erkekler fahişelere para harcadıkları için kınanabilmektedir ama onlarla cinsel ilişkide bulundukları için bir kınamaya uğramamaktadır: “Fahişelerin zararı size değil sizin kesenizedir” (İngilizce, Britanya). Aşağılayıcı bir iş olarak görülse bile fuhuşun ödüllendirici bir etkinlik olduğunu atasözleri kabul etmektedir:

“Eğer şansım varsa evleneceğim, eğer başaramazsam fuhuşla yaşayacağım” dedi evde kalmış kız. (Oromo dili)

Fakir bir orospu ve iyi bir kadın yoktur. (İspanyolca)

Orospuların işi şaibeli para getirir. (Almanca)

Kadınlar yatarak para kazanır. (Portekizce, Brezilya)

Simone de Beauvoir’ın da dikkat çekmiş olduğu gibi, bazı atasözleri fahişeleri evli kadınlarla karşılaştırmaktadır. Kadınlar kendilerini verir, erkekler onları alır ve “kullandıkları” için de ödeme yaparlar. Evli kadınlar fahişelerin rakipleri sayılır ve dolayısıyla: “Bir fahişeye evlilik tavsiye edilmez” (Wolof dili). Batı’da, her iki rolü de evlilik kapsamına sokarak zevcelerle fahişeler arasında anlamlı bir ilişki kuran (erkeklerin hüsnükuruntusunun ürünü mü?) bir atasözü vardır: “İyi bir zevce salonda gerçek bir hanımefendi, mutfakta iyi bir aşçı, yatakta da bir fahişedir” (Hollandaca/İngilizce, Britanya/ABD). Tüm diğer atasözlerindiyse, fuhuş evlilik bağının karşıtı olarak gösterilmektedir.

Fuhuş dışında, atasözlerinde sözü geçen her türlü kadın işi ve etkinliği evlilikte, edep ve erdemle bağdaşır sayılmaktadır. Bununla birlikte bu kadınların yapabileceği işler maddi anlamda ödüllendirici etkinlikler değildir.

Atasözlerinde, özgül olarak kadınlar için sayılan işlerden bazılarına bir ya da iki kere rastlanırken diğerleri hemen her yerde karşımıza çıkar. Örneğin, Katalan ve Fransız atasözlerinde sadece bir kadın çoban ve Litvanya atasözlerindeyse bir kadın değirmenciden söz edilirken, iki atasözü de kadınların koyunları kırpmasına atıfta bulunur. Bir kadın terzi (Arapça) ve toprak sahibi kadınlar söz konusu edilmektedir (Avrupa). Bir Sırp kadın aktar, bir Arap güzellik uzmanı, çoğunluğu Arap dünyasından gelenlerden oluşan, beş tane kadın terzi ve Senegal’den bir bızır sünnetçisi de bunlar arasında sayılmıştır. On dört süt annesi, otuz bir ebe ve dünyanın her bir yanındaki kırılık alanlardan gelen atasözlerinde de bol bol kadın çiftçilerden dem vurulmaktadır. Kadın çiftçilerin etkinlikleri arasında şunlardan söz edilmektedir: civciv ve güvercin yetiştirmek, inekleri sağmak, tereyağ ve peynir yapmak, tarlalarda çalışmak, ekmek ve ha-

sat yapmak. Ayrıca bir dükkancı ve çok sayıda satıcı da buldum:

Dükkancı [kadın, ç.n.] yükü kaldıramaz ve eğer şikayet etmiyorsa sesi çıkmadığı içindir bu. (İspanyolca, Küba)

Yelpaze satan kadının gözlerini saklamak için ellerinden başka bir şeyi yok. (Çince)

Şekerlemecinin karısı satış yapmadığı zaman kendi yer. (Portekizce)

Arap ve Yahudi kültüründe ağlayıcı rolünü üstlenenler kadınlardır. Bu rolü kendi ailelerinde üstlenirler, ama başkalarının cenazeleri münasebetiyle de para karşılığında bağıra çağıra ağlamak için kiralanırlar:

Tanrı bizi ağlayıcı kadınlardan korusun. (Arapça)

Çocuklarını kaybetmiş olan acılı kadın, kirayla ağlayan kadınla bir değildir. (Arapça, Mısır)

Bir yakınma söyleyemeyen kadın, kocasının cenazesi için ne acınacak şey! (Ladino)

Su ve yakacak odun tedariki gerekli temel maddelerdir. Onları bulup eve getirmek görünüşe göre kadının işi sayılmaktadır. Bu etkinliklerle ilgili atasözlerini yalnızca Arap dünyasıyla Afrika'da Büyük Sahra'nın güneyinde buldum. Su tedarikinin gerçekten ağır bir iş olduğu, bir Ladino atasözünde dile getirilmiştir: "Kim ki evlilik kolaydır der, kendi başına gidip uzak bir kuyudan su getirmelidir." Bu toplumsal cinsiyete göre işbölümü mesajına ek olarak, hayat veren değerli bir sıvı olarak suya karşı duyulan saygı güzel bir Arap özdeyişinde ifade edilmiştir: "Ey! Ne mutlu Aşkut oturanlarına, su şişesi guruldadığı zaman; bir kadın, 'Su taşıyor' der; diğeri cevap verir: Tanrı sesini işitsin." Su ev halkı için hayatidir ve bir Namibya atasözü çok önemli olan kuyudan su çekme işini yaparken zihinsel yoğunlaşmanın gerekli olduğunu vurguluyor: "Su alan bir kadını durdurmayın." Kuraklık ve suyun az olduğu zamanlarda, bir Kundu atasözü suçun kadınların üzerine atılmaması gerektiğini belirtiyor: "Irmak kuruduğu zaman, kocanın banyosu için su alınamaz." Mesaj kimsenin olanaksız olanı yapamayacağıdır, ama atasözü işbölümü üzerinde vurgu yapmadan da geçemiyor: Birileri su alırken diğeri banyo yapıyor. Diğerleri arasında Yaka atasözü su almanın bir erkek işi olmadığı fikrini, zevcesi olmayan bir erkeğin "su problemi" olacağına işaret ederek ayrıca doğrulamış oluyor: "Testisi olmayan adam çok susamıştır" atasözünde testi, yalnızca ayaklı küp olarak değil, her anlamda hizmet eden bir zevce için metafor olarak kullanılmıştır. Burada fikir ilkesel olarak kocanın kendisini bu tür işler yaparak küçülmeyeceğidir.

Bu tür atasözlerindeki mesajlar başka bir şeye atıf yapmakta olsa da, bu atasözlerinde yakacak toplamak, yakılacak odunu yarmak ve yemek pişirmek için ateş yakmak da kadının yapması gerekli işler olarak tanıtılmaktadır:

Çocuksuz olan odun yarmaya gitmeden önce yağlanır. (Ruanda dili)

Odun toplamaya uygun, evlenmeye uygun değil. (Arapça, Suriye/Lübnan)

İlk atasözü güzellikle kısırlık ve dolayısıyla da hayatta yardım bulamamak arasında çağrışımsal bir bağlantı kuruyor. İkincisiye, yakacak toplamakta iyi olmanın bir kadının iyi zevce olacağını garanti altına almayacağını öne sürüyor. Çad'dan bir Sara atasözü ateş yakmak için odun toplayan bir kadın imgesinden yararlanarak, dünyada iyiliğin karşılığının nankörlük olduğunu vurguluyor: "Kadının eve getirdiği çalı çırpı demeti onu döven dokuz kuyruklu kedi olur." [Dokuz kamçılı kırbaç, ç.n.]

Suya gitmek için kadınlar erkeklerden daha hevesli görünmüyor. Atasözleri kadınların gönülsüzlüklerinden şikayet ediyor; örneğin, daha önce sözünü ettiğimiz Fildişi Sahili ve Liberya'dan alınan Kru örneğinde: "Yirmi karısı var, ama bir banyo yapmaktan bile aciz" deniliyor. Görünüşe bakılırsa, birbirlerinin ardından zevceler kocaya bir diğer kumanın kendisi için su almaya gitmesi gerektiğini söylüyor. Atasözü bir zevceyi ihmalinden dolayı eleştiriyor. Aynı fikir halk arasında yaygın olan Mağrip'ten gelen atasözlerinde de dile getiriliyor:

[Büyük] bir kadın grubu ve su tulumu boş kalır. (Ladino)

Çadırdaki dört kadın, su tulumu boştur anlamına gelir. (Arapça)

Kızlar genç yaşta kadınlar için kabul edilmiş iş kalıplarına uymaya zorlanır; bir Azeri atasözünden de anlaşılacağı gibi: "Evlilikten söz edildiğinde ben küçüğüm derler, su almaya gitmeden söz edilince ben büyüğüm derler." Aşağıdaki iki atasözündeki "siz", erkeklerin kendi kendilerine hitap ettiklerini göstermek için kullanılmıştır:

Kötü bir ev sizi su ve yakacak için gönderir. (Ruanda dili)

Parası olan bir zevce almayın, size küstahça davranır ve "Git su getir" der. (Arapça, Fas)

Güçlü, iradeli ve -çoğu kez kötü zevcelerle aynı kefeye konulan- varlıklı zevceler, kuralları ve bunun yanı sıra sallantıda olan ayrıcalıklar statükosunu altüst etmeyi de göze alabilir. Mesaj açıktır: El altında kadınlar olduğu sürece, erkeklerin bu tür işleri görmemeleri gerekir. Rollerin değiş tokuş edilmesi gülünç bir

durum olarak sunulmakta ve bunun için de aşağıdaki gibi alaycı deyimler seçilmektedir: “Karısından sopa yiyen Shyirambere ‘Testiyi verin, gidip su getireceğim’ der” (Ruanda dili). Aynı amaca hizmet eden Hindistan’dan Bengalce bir atasözü kocasına yemek pişirmeyi reddetmeyi kafasına koymuş bir zevceyle alay etmektedir: “Sevgili karım, lütfen benim için yemek pişirme. Pişmemiş pirinç yerim ben, lütfen ağlama.”

C'lere dönmenin zamanı geldi. Annelik konusu ele alındığı zaman çocuk bakımını ilgilendiren en önemli konularda -özveriler, kaygılar ve tüm yönleriyle sevgi dolu bakım- epeyce konuşmuştuk. Diğer üç “C”, yemek pişirme, temizlik ve el sanatları burada tartışılacak.

Yemek Pişirme

Doğmamış çocuk daha şimdiden şöyle dedi: “Benim annem en iyi aşçıdır.”
(Haya dili)

Her gün ve dünyanın her yerinde insanların gerek duydukları ilk şey gıdadır. Mutfakta çalışanlar için bayram günlerinde bile dinlenme fırsatı yoktur. Portekizce bir Brezilya atasözünün deyişiyle, “Gün ne kadar kutsal olursa olsun, kazan kaynayacaktır.” Tüm bu yemekler en önce bunları gerçekten hazırlayanlar için değil, onları yiyenler içindir. Bir Fin atasözü bunu alaycı bir tarzda gözlemliyor: “Ev kadını daha yemeği hazırlarken memnuniyet duyar.” Yemek hazırlamak güç bir iştir ve atasözleri buna yoğun bir dikkat atfeder. Yemekleri ve onları pişirme ve fırına koyma süreçleri için gerekli malzemeleri ve çanak çömleği saymadan, belli başlı konu ve savları inceleyeceğim.

İlk olarak, besinleri hazırlamak kadın işi sayılır. Yirminci yüzyılın başlarında yayımlanmış olan annemin yemek kitabındaki Hollandaca özdeyiş (orijinali nazım olarak yazılmıştır) şöyle der: “İyi yemek yapan küçük kadın, kocası ona çok itibar eder.” Tüm kıtalardaki tüm kültürlerden gelen atasözleri mutfakın kadının alanı olduğunu vurguluyor, bu konu üzerinde ısrar ediyor, talepte bulunuyor, emrediyor ve tartışıyor.

Bir kadın ne kadar akıllı olursa olsun, sonunda mutfaka girecektir. (Endonezce)

Bir kadın ve bir sardalyenin mutfakla yüzleşmesi gerekecektir. (İspanyolca, Arjantin)

Bir kadın ve bir tava mutfaka aittir. (İspanyolca, Şili)

Zevce ve ocak mutfaka aittir. (Ladino, Fas)

Yetenekli bir ev kadını güğümü kar yağarken bile kaynatır. (Tatarca)

Kazanda patlayan, bir adamı öldürmez. (Ruanda dili)

Ve benzeri. Erkekler annelerinin pişirdiği yemekleri idealleştirir. Atasözleri, gerekli malzeme elde edildiği sürece onun [annenin] mükemmel bir aşçı olduğunu vurgulayarak annenin yemeklerine yoğun bir biçimde dikkat atfeder: “Eğer unu varsa annemiz ekmek yapmasını biliyor” (Yunanca). Bir çocuğun bakış açısından görüldüğünde annenin de orada olması gerekir, çünkü onun fiziksel varlığı yemeklere tat katar.

Eğer anneniz orada değilse yemek yerken bağırsaklarınız acır. (Ganda dili)
 Su bir kanalda aksa bile iyidir ve annenizin verdiği yemek taze olmasa bile iyidir. (Racastan dili)
 Eğer ana ve oğul anlaşır, yalnızca sebze bile kahvaltı için yeterlidir. (Tibetçe)

Açlık ve yoksulluk dönemlerinde, çocuğunu beslemek bir sanattır ve anneler böylesine umutsuz bir durumda aşırı zorlukları yenmek için harcadıkları çabalar sonucu kendilerini tüketir. Yoksulluk koşullarında anaların umutsuzluğuna atıfta bulunan atasözlerinin kökenleri kıtlığın korkulan bir davetsiz misafir olduğu kültür ve ülkelerdedir:

İlkbahar günleri uzar da uzar ve annelerin ekmekleri küçüldükçe küçülür. (Tibetçe)
 Çocuklar çok olunca anne acı çeker. (Çince)
 Yiyeceklerin azalmaya başladığını görünce anneyi acıma duygusu kaplar. (Ganda dili)
 Eğer anne-muz ağacı kurursa, taze filizler de kurur. (Yaka dili)

Anneler kendi sağlık ve refahlarını çocukları için feda eder. Zambiya’dan Tonga atasözünün deyişiyle: “Bir anne fare, kendi midesine tatlı koymaz.” Diğer çeşitli hayvan metaforları da bu ana özgeciliğini dile getirir:

Karga yavrusu dünyaya geldiğinden beri dolu mide nedir bilmez. (Farsça)
 Doğan tavuk çalışır, ama yemek yemez. (Ngaka Bali-Nyonga dili)

Çocuklar anneleriyle birlikte, lezzetli lokmalar verilerek şımartıldıkları mutfakta ve mutfak çevresinde olmaktan hoşlanır: “‘Anne’ diyebilenin ağzı dolu olur” (Katalanca). Benzeri gözlemler dünyanın çeşitli yerlerinden gelmektedir:

Annesi evde olan zeytinyağlı yer. (Arapça, Tunus)
 Annesi olan kek yer. (Katalanca)

Anneninki kadar besleyen lapa yoktur. (İngilizce, Britanya)

Yalnızca annenizin mutfağında yemek seçebilirsiniz. (Ashanti dili)

Annesiyle yemek yiyen kırıntılar için ağlamaz [yani, kayırılır]. (Hausa dili)

Annesi olan çocuğun unu da [yiyeceği] olur. (Mòoré dili)

Bir kimsenin annesi aşçı olunca, o kimse yıl boyu mutlu olur. (Bengalce)

Kadınların genç ya da yaşlı, evli ya da bekar, akıllı ya da budala, işgüzar ya da tembel, dürüst ya da sahtekar, yetenekli ya da yeteneksiz aşçı olmaları, bu işi sevmeleri ya da sevmemeleri önemli değildir, onların sadece bir kadın bedeniy-le dünyaya gelmiş olmaları nedeniyle mutfakta çalışmaları gerekir. Bir kere evlendi mi, diye buyuruyor atasözleri kadının işi bir kocaya hizmettir, bunun da anlamı, her şeyden önce mutfakta hizmet etmektir: “Buraya yemek pişirmek için gelmedin mi?” diye bir Gandalı koca sabahleyin yemek pişirmeyi reddeden karısına soruyor.

Bir erkek için evliliğin anlamı yalnızca bir zevceye maddi olarak bakmak değildir, aynı zamanda, iyi ya da kötü olsun, karısının pişirdiklerini mideye indirmektir de: “Her koca karısının domuzudur; onun hazırladığı her şeyi yer” (Estonca). Arapça bir Mısır atasözünde, kötü yemek yemeğe alışmak bir kimsenin kötü yaşamayı kabullenmesi anlamına gelir. “Yarı kör zevce kocasına ne yaparsa, o da akşam onu yer.”

Atasözlerinin çoğu kadınların bu konudaki görüşlerini belirtmez. Bunun çok az rastlanan bir istinası aşağıdadır: “Yemek pişiren zevce evliliğinin tadına varamaz.” Bu atasözünün geldiği Kongo’nun Yaka kırsal bölgesinde olduğu gibi, gaz, su, elektrik ve mutfak aletlerinin olmadığı yoksulluk koşullarında onun işi özellikle zordur. Günlük beslenme hayatta o kadar önemlidir ki, kadınlar iyi yemekler yapmaları için sıkıştırılmaktadır. Memnun olmayan bir koca isyan ettirici yemeği sonunda reddeder. Kadınlara, erkeklerin iyi yemekler beklediği, kendi kaderlerinin verdikleri hizmetlerin kalitesine bağlı olduğu ve koca için hazırlanan yiyeceklerin gerçekten ciddiyetle ele alınması gerektiği hatırlatılır:

Erkeğin istediği gibi pişiyor ızgarada külbastı. (Rusça)

Aşkın kökleri [erkeğin] karnındadır. (Berberice, Fas)

Ezilmiş yemek isteyenini onu ezecek birisini bulması gerekir. (Gikuyu dili)

Bir zevce koçasının sevmediği türlüğü yapmamalıdır. (Yoruba dili)

Erkeğin kalbine giden yol midesinden geçer. (Türkçe)

Ona hayran olduğu sürece, ateşte ve fırında yemek pişirmek için elinden geleni yapar. “Beslemekten zevk aldığınız, sevdiğinizdir” der bir Digor atasözü. Elde edilen sonuç kadının yeteneklerine bağlı olarak az ya da çok başarılı olacaktır.

İyi yemek pişiren bir zevcenin koca için iyi bir şans olmasına rağmen, onun bu yemek cenneti başka nedenlerden kaybedilebilir. Bir zevce kocasından memnun olmamaya başlar ve yemek pişirmeye olan ilgisini kaybeder; bu suretle de onun, olduğu varsayılan, geçerliliği asla kaybedilemeyecek iyi yiyecek ve iyi hazırlanmış yemekleri yemek hakkını yadsıyabilir:

Zevce kendi haline bırakılırsa, lahana pişirir. (Rusça)

Eğer bir zevce yokuş aşağı gidiyorsa, kocası için kenara koyduğu her şeyi yer. (Oromo dili)

Bir zevce kocasını aç bırakıyorsa onu sevmiyor demektir. (Yaka dili)

Bir zevce yalnız ara sıra kocasından ve piringten nefret eder. (Tamilce)

Güzellikle yemek pişirme birlikte yürür gibi görünmemektedir: “Güzellik sebze çorbası pişirmez”, bu temel yargı konusunda verilmiş bir İrlanda örneğidir. Başka bir İrlanda atasözü durumu tatlı bir alaya almayla çiziktiriyor: “Bir tencere patatesi doğru dürüst haşlamasını bilmiyor olabilir, ama onları masaya getirirken çok sevimli görünüyor.” Kızlara müstakbel kocalarının karınlarına güzel yemeklerle nasıl hoş görüneceklerini önceden öğrenmeleri için baskı yapılır:

Genç bir zevce kötü aşçıdır. (Malgaşça)

Mısır lapası pişiremeyen bir kız, gerçek bir erkeğe iyi bir zevce olamaz. (Romence)

Görünüşe bakılırsa “gerçek” bir erkek kendi lapasını kendi pişiremez. Bizatihi yemek pişirmeden önce gelen birçok iş vardır. Gerekli olan yalnızca yakacak ve su değildir, diğer malzemelerin de toparlanması ve çarşıya gitmek de lazımdır; bunların hepsi kadınların işi sayılır. Gerekli unsurlar biraraya getirildikten sonra yapılacak başka işler önde durmaktadır. En sık sözü edilen işler -hepsi el ile yapılan- şunlardır:

Öğütme:

Zevce öğütür, koca uyur. (Rusça)

Aç gözlü bağırsak, öğüten kadının cesaretini kırar. (Rundi dili)

Evliliğin sihirli tozu öğütme ve yemek pişirmededir. (Yaka dili)

Pahalı bir şal sarınmış bir Mulata: onun şeker değirmeni, yanmış şekerka-
mışı öğütmüyor. (İspanyolca, Küba)

Atole ve *metate*¹⁰⁵ konusunda bilgisi olanla evlen. (İspanyolca, Meksika)

¹⁰⁵ Atole mısır unuyla yapılan bir sütlü içecektir; *metate* mısır öğütmeye yarayan bir taştır.

Yoğurma:

Bir kadın hamur yoğururken kal; yemek pişirirken terk et. (Arapça)

Eğer bir kadın yoğurmaktan hoşlanmazsa, gün boyu un eler.

(Almanca)

Genç kızın ne olduğunu teknede yoğurmasından anlarsınız, dans etmesinden değil. (Danca/İngilizce, ABD)

Dürüst olmasa bile ekmeği yoğuruyor. (Litvanca)

Ve havanda dövmek:

Kadının şakımaları havanda bağırlır. [Mayalanmaya bırakılacak şeker kamışlarını ezerken kadınların söyledikleri şarkılara gönderme yapıyor]. (Gikuyu dili)

Silah havan [içinde]dir. [Havan kadınların un yapmak için kullandıkları çalışma aletidir: besin ve çok çalışma simgesi.] (Hehe dili)

[Tembel] gelin havan tokmağını kaybetmiş; onu kapının arkasında bulmuş. (Bulgarca)

Yukarıdaki zaman tüketen çabalar bittikten sonra ateşte ve fırında asıl yemek pişirme işlemleri başlayabilir. Atasözlerinde ana tarafından beslenme, çabaları sanki normalmiş varsayılan zevcelerin başardıklarından çok daha açık bir biçimde takdir edilir. Birçok atasözü zevcelerin yeteri kadar bağlılık göstermediklerinden bile şikayet eder. Bununla birlikte, bir Kürt atasözü, sıradışı ve âlice-nap bir biçimde, “Herkesin yeterince yemek yediği bir evde, evin kadınının bir dişi aslan” olduğunu kabul ediyor. Bu, her tür mutfakta emek harcayarak çevrelerindeki aç mideleri beslemek için mücadele eden, gerçekten her gün mucizevi bir başarı gösteren milyarlarca kadına hitap eden bir saygı ifadesidir.

Temizlik Yapma

Ev temiz olduğu ve zevce saçlarını taradığı zaman, dünya da güzel görünür.
(Portekizce)

Burada temizlik evin toplanmasını, bulaşık ve çamaşır yıkamayı vb. içerir. Kir hayatın bir parçasıdır ve insanların hayatı boyu ona karşı yürütüle gelen bir mücadele vardır. Filipin atasözü: “Eğer eviniz pisse, hayatınız da karmakarışık-tır” demekte haklıdır. Atasözlerinde temizliğin kimin görevi olması gerektiği tartışmasız bir biçimde belirlenmiştir. Öğrencilerimden biri bana ilginç bir karikatür getirmişti; burada ilk olarak “erkeğin evrimi” maymundan homo sapiens’e kadar dört aşamada gösterilmişti; ikinci resim “kadının evrimini” gösteriyordu: dizleri üzerinde yeri kazıyan dört tane birbirine benzeyen kadın tasvi-

ri. Göze çarpan hiçbir evrim yok. Bu tamı tamına atasözlerinin idealidir. Çalışkan temizlik arıları dünyanın her tarafında övgüye layık görülmektedir:

Kadına bak, ilkbaharın başında yıkıyor ve sıkıyor [çok hamarat]. (Arapça, Cezayir)

Kadının yolu, yıkayarak değilse, ütü yaparak. (Rusça)

Çamaşır yıkamayı seven kadın her zaman su bulabilir. (İngilizce, ABD)

Apteshaneyi temiz tutan kadın kolay doğum yapar. (Japonca)

Tuvaleti temizlemenin çocuk doğurmakla ne gibi bir ilgisi olabilir? Bu, kadınlara yapılması gerekli işleri yaptırmak için icat edilmiş mitlerden biri olabilir. Yirminci yüzyıl başlarının Avrupası'nda, örneğin, kadınların gönüllü olarak bulaşık yıkamasını haklı göstermek için bir psikolojik teori icat edilmişti: Bu etkinlik ellerini içine soktukları ılık su aracılığıyla bol miktarda sahip oldukları kadınsı duygu fazlasını boşaltmaktaydı; böylece onlar daha uyumlu olacaktı. Çok sayıda atasözü, metafor yoluyla kadınları bu temizlik araçlarıyla bir tutmaktadır:

Kadın, erkeğin sabunudur. (Fransızca)

Yeni bir süpürge temiz süpürür, ama eski fırça kenarı köşeyi iyi bilir. (İrlandaca/Maltaca)

İlk zevce süpürge, ikinci zevce hanımefendidir. (İspanyolca, aynı zamanda Porto Riko/Meksika)

Yeni fırça iyi bir fırçadır. (Creole dili, Guadeloupe)

El kol hareketleri yapan bir kadın riff-raff çamaşır teknesine aittir. [riff-raff'lar kötü ün sahibi kadınlardır.] (İspanyolca, Küba)

İbranice "Zevce pantolon giyerse, koca yeri siler" atasözü itiraz edilebilir bir durumu dile getirir. Bir Fransız atasözü temizlik giysilerini giymeyen kadınların ahlaksızlığından söz ediyor: "Önlüğü olmayan kadın herkesin kadınıdır." Bir zevcenin kötü fikirler geliştirmesine ve iffetsiz davranışlarda bulunmasına engel olmanın en iyi yolu ona boş zaman ya da aylaklık olanağı bırakmamaktır. Bulgarcada denildiği gibi: "Önlük takmış bir zevcenin kötülük yapacak zamanı yoktur." İdeal ev kadını temizleyip durur ve Digor dilinde denildiği gibi, onun evindeki kapının arkasında kir yoktur. Atasözleri temizlik işlerine özel bir düşkünlük göstermeyen ve bu işi iyi yapamayan kadınlardan tasvip etmeyen bir tonda söz eder. Kendi görünümlerine ya da dışarıda olup bitene bulaşık ve çamaşır yıkamak ya da tüm ailenin kir ve pasını evden temizlemekten daha çok ilgi gösteriyormuş izlenimi veren kadınlar onların gözünde itibardan özellikle

yoksundur:

Kadın şıklık peşinde, ev pasaklı ama kapı aralığı süpürülmüş. (İspanyolca; aynı zamanda Latin Amerika'da)

Kadınlar aynalarına ne kadar çok bakarsa evlerine o kadar az bakarlar. (İbranice)

Güzel kadınlar ve giyim kuşamı seven kadınlar ev işlerine uygun sayılmaz ve atasözleri erkekleri böylesine uçar ve yararsız bir zevce alacak kadar çılgın olmamaları için uyarır.

El İşleri

İhtiyaç çıplak kadına iplik eğirmesini öğretir. (Danca)

İhtiyaç çıplak kadına dokuma yapmayı öğretir. (Çeçence)

Atasözleri kadınlara hayatta devamlı bir biçimde işlerine sarılmaları gerektiğini hatırlatır. İplik bükme bu işlerden biridir. Bu iş, her kıtada kadınlıkla ilintili kılınmıştır, eğrilecek madde ketenden pamuğa, yünden ipeğe kadar değişiklik gösterebilir. Kadınların işlerinden sayılan diğer el işleri dokumak ve dikmektir, bu etkinlikler çok sayıda atasözünde de yer almıştır. El işleri, el yatkınlığı ve bazı durumlarda da sanatsal beceri ister. Bir Romen atasözü iplik bükmeyi -daha dünyanın başlangıcından beri ve bizzat Tanrı tarafından onaylanmış- toplumsal cinsiyetle ilintili başlıca işlerden biri olarak tanıtmaktadır: "Tanrı kadını yarattığı zaman onu erkekten ayırt etmek için yanına bir öreke koydu." Bir İbrani atasözü iplik eğirmeyi biricik kadın becerisi olarak görürken, Almanca'da, ağlayan ve kocaları hakkında dedikodu yapan kadınların yalnızca iplik bükme işine yaradıkları söylenir.

İdeal olarak, kadınların genç kızlık yaşlarından itibaren iplik bükmeye başlamaları ve ölümlerine kadar devam etmeleri gerekir. Eski bir Latin atasözü iplik bükmenin tam anlamıyla kadınların yapması gerekli bir iş olduğunu vurguluyor. İplik bükme kızlar, kız evlatlar, gelinler, zevceler, dullar ve büyükanneleer hakkında atasözleri vardır. Çin'de kızlar, erkek çocukların okula gitmeye başlamalarıyla aynı zamanda iplik eğirme çarkının başına oturur. İspanyol babalar kızlarına ipek ipliği bükürdükleri için sert bir biçimde uyarılır: İplik bükme sanatını iyi bilen kız çocuklarının elleri için çok daha çekici teklifler beklenmektedir. Suriye ve Lübnan'dan, aynı yöndeki bir Arap atasözü özenli ve çalışkan iplik bükücülerine ödül vaat etmektedir: "Eğer böyle iplik bükmeye devam ederseniz, bir ipek elbiseniz olacağından emin olabilirsiniz!" İpek elbise çok çalışanlar için bir zenginlik beklentisidir: Talipler bayıla bayıla gelip böylesine

uygun müstakbel zevcelere evlenme teklif edecektir.

Bununla birlikte, evde kalmış kız sözcüğünün de düşündürdüğü gibi, iplik bükme söz konusu olduğunda, sorun evli olmak ya da olmamak değildir. Mesaj kadınların tüm hayat boyu iplik bükme gerektirir. Yaşlı bir kadının iplik bükmesi daha yavaş olur bu ilerlemiş yaşında, ama etkinlik ancak ölümle terk edilecektir.

Bir Gikuyu atasözü şunu tavsiye ediyor: “Bırakın kadınlar iplik büksün ve konuşmasın”, oysa Çinliler ve onların yanı sıra Bulgarlar da kadınların tavukların temposunu izlemeleri gerektiğini vurguluyor: sabah erken kalkmak ve karanlıklar dünyaya yayılmaya başladığı zaman gidip yatmak, çünkü gece iplik bükme mum satın alıp yakmayı gerektiren bir savurganlık olur ve “Mum ışığında iplik bükme gün ışığında uyumak[tır]”; bu da dünyanın tepetaklak olması demektir.

Çok sayıda başka atasözü kadınların iplik bükme, dokuma ve dikiş dikmelerini yalnızca kâr güdüsüne bağlamıyor, bunu aynı zamanda kadınların, “başı boş dolaşmadan”, süslenip püslenmeden ve “ahlaksız” düşüncelerin kafalarının da belirmesinden uzak tutulmalarıyla da ilişkili görüyor:

Öreke başındakinden daha iyi kadın yoktur. (Almanca)

İyi kadın yalnızca örekeyi düşünür. (İspanyolca)

Sokaklarda sürten kadının yün ipliği bükmeye zamanı yoktur. (Arapça, Fas)

Aynaya çok bakan kadın az iplik bükme. (Fransızca/Katalanca/İngilizce, ABD)

Çok bakınan kadın az iplik bükme. (İspanyolca, Arjantin/El Salvador)

Kadın ne kadar çok çalışırsa ayartılmaktan da o kadar uzak kalır; bu nokta bir Malta atasözünde olağanüstü bir boyut kazanır: “Dantel ören kadının, kocasının sadakatsizlikleri yüzünden düello edecek zamanı kalmaz.” Öte yandan, kocaları tarafından şımartılan kadınlar tüm güçleriyle çalışmaz: “Okşanan kadın iplik bükmez” sözü buna işaret eden Bulgarca bir örnektir. İplik bükme demek bir iğ dolana kadar sabretmek ve çok zahmet çekmek demektir. Aşağıdaki Hollandaca örnekte olduğu gibi, bu etkinlik atasözlerinde, kadınların yaptıkları en kârlı iş olarak sunulmaktadır: “İki nimet: Bir kilo iplik bükme bir kadın ve bir kilo tereyağı veren bir inek, bunlar iyi şeylerdir.” Açıkçası, kadınların iplik bükmesi kocaları ve aileleri için hayatları boyu bir küçük altın madenidir.

Diğer çok sık adı geçen el işleri dokuma, örme ve yama yapmadır. Atasözleri bu gibi işler için benzer gözlemler sunmaktadır. Kadınlar yalnızca kendileri için değil, erkekleri için de dokumaktadır: “Koca dokumaz ama gömleksiz değildir, kadın dokur ama hiçbir zaman iki gömlek birden giymez.” Müstakbel

zevceler olarak kızlar da bu alandaki yetenekleriyle değerlendirilmektedir:

İplik ve keten bir kızın yüzüdür. (Komi dili)

İplik geçirilmiş iğne kız hakkında hüküm verir. (İspanyolca, Arjantin)

Gene çalışkan olanlar, tembel olanlara karşı kıskırtılmaktadır. Hamaratlık bir ihtiyaç sorunu olabilir; İtalyancada söylendiği gibi “Gelinin çeyizi ellerindedir.” Bir kıza verilen Arapça bir öğüt ona “iğneyle göl kazmayı” becerebilecek güçte olmasını söylüyor. Aynı düşünceyle, ideal bir Nenets kızı taliplerini “kendi elleriyle yapılmış giysilerle cezbeder.” Yalnızca az sayıda atasözü kadınların kendi el işleri ve diğer ev işleri konusunda yaşadıkları hayal kırıklığı hakkında bir içgörü vermektedir. Aşıkârdır ki, evlilik hayalleri gerçekleşmemektedir. Bunun yerine, iplik bükmeleri, giysilere yama yapmaları, çorap söküklerini dikmeleri gerekmektedir. Evlilikten önce bile erkekler kadınların kendilerine hizmet etmelerini beklemektedir: “Utanmak nedir bilmeyene bir gülümse, hemen senden pantolonunu onarmanı istesin” (Karakalpak dili). Tümü ele alındığında, kadınların bakış açısından yapılan ya da kadınların çıkarlarını savunan bu tür yorumların oldukça az oldukları görülür. Ne kadar çok iğne işi yapılırsa, o kadar çok kâr edilir. Pratik bir yanı olan kadın ailesini zenginleştirir; Suriye ve Lübnan’da söylenen bir Arap atasözünün belirttiği gibi, onun “bir gümüş, bir de altın eli” vardır; ya da Dancada söylendiği gibi: “İyi bir el zanaatının altından bir temeli vardır.”

Bitmez Tükenmez Ağır İş

Çok çalış, benim karım, mezarımı altın kürekle kazacağım. (Ladino, Tunus)

Tunus’tan gelen özdeyişin kocasına yaranmaya çalışan aşırı hamarat bir zevceye acı dolu bir şekilde seslendiğine kuşku yok. Atasözleri, çoğunlukla Batı kökenli olanlar, kadının işinin hiçbir zaman bitmediğini tekrarlar. Pek çoğu arasından sadece birkaç örnek:

Her şeyin bir sonu vardır, yalnızca kadının iş ve azabının sonu cehennemdedir. (Danca)

Bir kadının elleri ve bir atın dişleri asla şaşırmas. (Hollandaca/Flamanca/Frizce)

Erkeğin işi güneşten aya kadar, kadının işi hiç yapılmamıştır. (Almanca/İngilizce)

Bir kadının işi asla son bulmaz. (İbranice/İngilizce, ABD)

Kadınlara verilen işler ve roller çetindir ve bu ağır işleri gerçekleştirebilmeleri

için kadınların da çetin olmaları gerekir. Bu işler üzerine birçok atasözü kadınları yük hayvanlarına benzetmektedir:

Gece genç zevce, gündüz yük hayvanı. (Arapça, Mağrip/Batı Sahra)

Galiçyalı bir kadını olanın bir katırı vardır. (İspanyolca, Küba)

Bir eşeğin karısı olmayın, ama gerçekten bir eşeğin karısıysanız onun yükünü taşıyın. (Farsça)

Karım, mandam [aynı zamanda: katırım]. (Rusça/Sırpça/Hırvatça)

En eski Sümer atasözlerinden biri de kadınların işlerini öküz ve sabanın işinden daha ağır olarak görüyor. Erkek ve kadınların çalışma yeteneğine gelince, çok değişik kökenlerden çeşitli atasözleri kadınların daha kendini vakfetmiş, daha sebatlı, daha etkin olduklarını ve onların hizmetlerinden yararlananların da erkekler olduğunu gözlemliyor. Bir Bulgar atasözü, istihzadan yoksun olmayan bir biçimde, erkeklerin rahata düşkünlüğünü şöyle dile getiriyor: “[İkimizden] birinin yatması gerektiği zaman, ben yatmalıyım ve zevce bana hizmet etmeli; birinin ölmesi gerektiği zaman zevce ölmelidir ki, böylece ben de bir yenisini alabileyim.” Atasözlerinde, baştan sona, zevcelerin çok büyük çalışma yeteneği ve evin buna büyük ölçüde bağımlı olması üzerinde ısrarla durulmaktadır:

Akıllı bir kadın on köylünün yapacağından fazlasını yapabilir. (Çince)

Bir tek kadının işi yüz erkeğin nutuk atmasından iyidir. (Tacikçe)

Kadın sabrettikçe ev refaha kavuşur. (Arapça, Cezayir)

Küçük kap [zevce] gidip geliyor, ama büyük kap [koca] çalışmıyor. (Hausa dili)

Ağır iş kadını yorar ama erkeği mahveder. (Fang dili)

Zevce öğütüyor. Koca uyuyor; zevce dokuyor, koca dans ediyor. (Rusça)

Doğu Afrika'dan bir Masai atasözü kendini hiçbir iş yapmayacak kadar üstün sananlara yönelik bir uyarı içeriyor: “Oğulların babası gibi gururlu olmayın.” Oğulların babası olmak Masailer arasında diğer birçok kültürde de olduğu gibi son derece prestijlidir. Bu şanlı başarı onu o kadar kibirli hale getirir ki -ne olursa olsun- hiçbir işi yapmayı kabul etmez. Bu demektir ki, erkek tüm gün evde yatarken işin büyük kısmı zevcesi tarafından yapılacaktır. Atasözü oğulların babasıyla aynı konumda olmayanlara işlerini gerektiği gibi yapmalarını hatırlatıyor. Başka atasözleri de, oğullar olsun ya da olmasın, her halükarda yükün zevce üzerinde olduğu savını ileri sürmektedir.

Çok çalışan ve köle gibi çalıştırılan kadınlar hakkındaki bu kadar çok atasözünün arasında, erkeklerin tersine, bir kadının korunması gereken zayıf bir

yaratık olduğunu vurgulayan yalnızca bir tek (Arapça) atasözü bulmuş olmam anlamlıdır: “İnek için, öküz için korktuğun kadar kork, tarlayı sürecektir o.” İslami kültürlerde (diğer kültürlerin çoğunda olduğu gibi), bu erkekçe ideal ancak gönençli sosyal gruplara mensup olanlar için geçerlidir. Dünyanın her yerinde tarlada çalışmak, su tedariki, odun toplama ve daha pek çok şeyi yapmak kadınların işi sayılmaktadır.

Açıktır ki, mütevazı kökenden gelen kadın daha fazla boyun eğecek ve yüksek bir sosyal gruptan bir koca bulduğu için sadece duyduğu şükran hissinden dolayı daha fazla çalışacaktır. Bulgar özdeyişindeki gibi çeyizi olmayan bir gelin gibi çalışacaktır o. Böyle bir kadın angaryaları gayretle yüklenerek sosyal basamaklarda daha yüksek bir konuma tırmanmış olmayı hak ettiğini kanıtlamakta hevesli olacaktır. Başka örnekler arasında bir Japon atasözü “çöp yığınınından” bir kadın seçmeyi bile tavsiye etmektedir; bunun anlamı bu kadar aşağı sınıftan gelen bir kadının minnettar bir hamarat işçi olacağıdır. Bu tür atasözleri ayrıcalıklılar için hiyerarşinin avantajlarını vurgulamaktadır. Aynı toplumsal cinsiyet, sınıf, servet, statü ve eğitimdeki insanlara gelindiğinde iş ve çalışmanın bölüştürülmesi sorunlarının çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Bu sorun, farklı kültürel arka planlardan gelen atasözlerinde dile getirilmiştir; bunların çarpıcı yanı hepsinin benzer sorular biçiminde olmasıdır:

Ben bir kraliçe, sen bir kraliçe, suyu kim alacak? (Urduca, Hindistan)

Kaynana büyük, gelin de büyük; kap yandı, kim alacak ateşten onu? (Keşmir dili)

Ben kraliçe olacağım, sen kraliçe olacaksın, peki tereyağını kim dövecek? (Pencap dili)

Ben hanım, sen küçük hanım, evi kim süpürecek? (Almanca/İspanyolca)

Ben bir hanım, sen bir hanım, pekiyi kim bu dışkıları dışarıya atacak? (İbranice)

Eğer o kadın prenses ise ve o erkek de prens ise, kim sürecektir eşeği? (Yahudi Arapçası, Irak)

Bunlardan açıkça şu ortaya çıkmaktadır: Bütün evlerde yapılması gereken bir takım mütevazı işler vardır ve bunları herkes bir diğerinin üzerine atmaya çalışmaktadır. Eğer bu sıkıcı ama gerekli işi kimse yapmak istemezse ortada bir sorun var demektir. İşleri toplumsal cinsiyet çizgisi boyunca eşit olarak paylaşmak çözüm değildir. Yukarıda, soru şeklinde ifade edilmiş -sonuncusu dışında- atasözlerinde, bu alışlagelmiş mücadele, yapılması hoş olmayan ve alçakgönüllük gerektiren işleri üstlenmek için kendilerini fazla iyi yetiştirilmiş hisseden iki kadın arasındaki bir sınıf sorunu olarak, ilginç bir biçimde sunulmaktadır.

Buradaki örtük kınama “kadınların işinin” üstesinden gelmekle yükümlü olmaları gerekenlere yöneliktir. Dolayısıyla, bir Hollanda atasözünün dediği gibi: “Bir köylü kadını bir hanımefendiye dönüştürmek, bir hanımefendiyi köylü kadına dönüştürmekten daha kolaydır.”

Genellikle -en azından atasözlerinde- zevceler, erkeklerin çoğunun küçüm-sedikleri ama kendilerinin hayat boyu yapmaya mahkum edildikleri ev işlerine, şikayet etmeden ya da ederek, razı oldukları izlenimini vermektedir. Bununla birlikte, kadınların hiddeti ve hayal kırıklığı, bazı ağır ev işlerine karşı duyulan tiksime ve öfkeyle dolu olan atasözlerinde gözle görünür duruma gelmektedir. Gene çeşitli arka planlardan gelen atasözleri, bu gibi işlere zevceler için -acısını kocalarından ister çıkarsın, ister çıkarmasın- ciddi sinirlenme ve öfke nedenleri olarak atıfta bulunuyor. Arzu edilmeyen çatışmaları önlemek için, temizleme, yıkama, yoğurma ve fırında ekmek pişirilmesi gibi zorla kabul ettirilen kadın işlerinin neden olduğu büyük gerilim ve tiksinti anlarında kocalara karı-larının yolu üzerinde bulunmamaları tavsiye olunur.

Bahar temizliği zamanı, elinde süpürgesi olan kadından uzak durun.

(Japonca)

Ekmek yapan ve çamaşır yıkayan kadınların vücudunda Şeytan vardır. (Hollandaca)

Zevce nehirde çamaşır yıkamaktan döndüğünde kocasının canlı canlı derisini ni yüzmek ister. (Katalanca/Fransızca)

Kadınlar çamaşır yıkarken yağmur yağarsa, Arafat'ta rüzgar eser. (Almanca)

Bir kadın ekmek yaptığı gün daha kötü olur. (Danca)

Dokunma o kadına, *tannur*dan [fırından] geliyor. (Arapça, Suriye/Lübnan)

Bu son atasözü, tüm ailenin günlük ekmeğini yapmak için hamur yoğurup, dayanılmaz derecede sıcak bir fırının karşısında ayakta ekmek pişirmiş olmanın verdiği aksiliği hoş görmenin (ve belki de ona karşı duyulan bir sempatinin) bir ifadesi olarak anlaşılmalıdır. Yukarıdaki altı atasözünün tümü, zorla yüklenilmiş ev işlerinin doğurduğu gerilim, hoşnutsuzluk ve sinirlenmeyi yansıtmaktadır. Bir Rus atasözünün alaycı bir tarzda: “Kadın dünyaya kızmış, dünya farkına bile varmamış” diyerek kadınların öfkesini küçümseyen bir bakış atfetmesine rağmen, erkekler kadınların öfkesinden oldukça korkar görünmektedir:

Kızgın kadından, kızgın adamdan korktuğundan daha çok kork. (Abhazca)

Ateş, su ve kızgın kadın [en kötü] üç şeydir. (Korece)

Bir zevcenin memnuniyetsizliğine ve hayal kırıklığına bir mahreç bulması her

türden olumsuz imgeyi çağrıştıır: vahşi ormandan (İsveççe) dikenli çite (Hol-landaca), kötü bir mobilyadan (Frizce) dalgalı bir denize (Yunanca), bir eve düşen yıldırımdan (Malgaşça) kurnaz bir yılan (Portekizce) kadar. Başka atasöz-leri de üstü kapalı protesto, direniş ya da sinsî yıkıcı davranış belirtilerinden yankılara yer verir:

Sabun tükendiği zaman çamaşırcı kadın sevinir. (Arapça, Cezayir)

Eğer çamaşır yıkayan kadın pohpohlanmazsa, ütücü kadın bekleyedurur.

(Papiamentu dili)

Sevsinler ya da sevmesinler, kadınlardan sırtlarına yüklenen işleri somurtma- dan yapmaları istenir. İdeal olan en iyi ruh haliyle çalışmaktır: “Şarkı söylemek kocası için yatağı yapmaktır”; anneannemin anneme öğrettiği budur işte. Ben-zeri fikirler eski Mısır’dan (“Eğer bir kadın şarkı söylemiyorsa, çalışmıyor de- mektir”) günümüz Panaması’na kadar atasözlerinde belirtilmiştir: “Şarkı söyle- meden çamaşır yıkayan bir kadın, ne pisliği temizler, ne de lekeleri çıkarır” (İs-panyolca). Kongo’dan gelen bir Yaka atasözü belagatle sormaktadır: “Çat kaş- larını, peki fasulyelerini kim yiyecek?” Bu görüşlere benzer iki görüş daha, sıra- sıyla, Almanya ve El Salvador’dan gelmektedir: “Eğer bir kız şereflendirilmek istiyorsa, işini zevkle yapmalıdır” ve “Namuslu bir kadın için iş bir zevktir.”

Yalnızca ender rastlanan beş atasözü (bunların hepsi bu durum için bir *force majeure*’ün [Elde olmayan ve önlenmesi olanaksız bir olay sonucu ortaya çı- kan durum, ç.n.] varlığını açıkça vurgular) tersine dönmüş roller şıkkını dikka- te alır. Eğer kötünün kötüsü durumlar meydana gelirse kadınlar erkek işlerine bulaştırılmalıdır; bir Vietnam atasözü, “Düşman eve girerse, kadınların da kav- gaya katılması gerektiğini” kabul ediyor. Hiçbir kanun tanımayan bu gereklilik Kamerun’dan gelen bir Bali-Nyonga atasözü tarafından da vurgulanıyor: “Savaş zamanı bir kadın bile Ngumba aletlerini taşıyabilir.” Ngumba, cellatların alet- leridir ve olağan durumlarda bir kadın bunlara dokunamaz ve hatta bunları görmez bile. Bir Alman atasözü, “Bir kadının ağları onarmayı kocasının evde olmadığı zaman öğreneceğini” söylüyor. Bir Çin atasözü, koşulları belirtme- den: “Kadın erkeğin işlerini yaparsa bir ailenin refah içinde olacağını; erkek ka- dının işini yaparsa refahın azalmakta olacağını” iddia ediyor. Bu atasözü, er- keklerin, daha aşağı derecede sayılan kadın işlerini yapmaya zorlanmasını ön- lemeye çalışırken daha önceki atasözleriyle belirgin bir şekilde birleşiyor. So- nuçta, bir zevcenin her halükarda kocasının yerini alabileceğini vurgulayan Fas’tan bir Ladino atasözü açıkça kadınların bakış açısından söz alıyor: “İçim-deki ‘erkek’, içimdeki ‘kadın.’” Hiçbir zaman, olağan durumlarda erkeklerin kadınların işini yapmaya hazır olmaları fikri ortaya atılmıyor. Atasözlerinde,

rollerin ters yüz edilmesi ya öğütlenemeyecek bir şeydir ya da buna izin verilmemektedir ve kurulu düzen aşkına, bitmez tükenmez bir atasözleri korosu kadınları sürgüne gönderir gibi C'ler alanına göndermektedir.

Ya Karınız Yoksa?

En iyi mobilya zevcedir. (Hollandaca)

Çok sayıda atasözü kadınların bir kocaya ve erkeklerin de bir zevceye ihtiyaçları olduğunu vurgulamaktadır. Yüzlerce atasözü tüm kalpleriyle kadınların erkeklere ekonomik bağımlılığını ve erkeklerin kadınlar tarafından hizmet edilme alışkanlıklarını onayladıklarını ifade etmektedir. Bir Azeri atasözü evli olmanın bir kadın için ne anlama geldiğini şöyle anlatmaktadır: “Bir kadın kendi evinde hem ev sahibi hanım, hem de hizmetçidir.” Saraybosna’dan bir Sırp-Hırvat atasözü de şunu ekliyor: “Gerçek bir ev kadını, hanım olduğu kadar köledir de.” Bazı atasözleri son derece açık bir biçimde, kadınların, bir bayram havası içinde evliliğe götürülseler de, gerçekte kölelerden daha iyi bir durumda olmadıklarını belirtmektedir: “Üç gün bir kraliçedir o, üç gün de prenses ve ondan sonra tutulmuş köle” (Ladino, Libya).

Kocaların ufak tefek kişisel işleri bile zevcelerinin hizmetlerine bağımlıdır; Tunus’tan gelen bir Arap atasözünün yansıttığı gibi: “Her şeyi karısı yapıyor, ayakkabı bağlarının bağlanmasını bile.”

O zaman, mantıksal olarak, eşek gibi çalışan “iyi anne” ve iyi zevceye övgüler yağdırırlarken, atasözleri kadınların ev kadınlığı dışında kalan, zenginlik, güç, güzellik ve diğer yeteneklerini ciddi tehlike olarak tanıtmaktadır. Annenin her şeyi zevceden daha iyi yapmasına rağmen, ideal olarak her ikisi de aynı derecede iyi olabilir ve onların yokluğu hizmet görmeye alışmış erkek için ızdırap veren bir yoksunluk gibi hissedilebilir. Bu çok daha önce bir Sümer yakınmasında ifade edilmiştir: “Karım kutsal yerde, annem ırmakta ve ben açlıktan öleceğim.” Yüzlerce başka atasözü onların varlıklarının önemini, bir erkeğin yaşamının evine bakan bir kadın olmadan olanaksız olduğunu tekrar ede ede doğrular: Aç kalacaktır, ölecektir o, yiyeceği, (yikanmış, ütülemiş ve yamanmış) giysileri, tertemiz bir evi olmayacaktır onun vb.

Ev kadını evinde ve gözleme bal içinde. (Rusça)

Çalışkan kadının evi geceleyin parlar. (Bulgarca)

Bir zevce her odada hizmet eder. (Hollandaca)

Eğer kadın varlığı eksikse, tüm imalı imge dizilerinde olduğu gibi, bir kıyamet günü ve felaket senaryosu belirir. Kadını olmayan bir ev şebnemsiz çayırdır

(Çekçe); dumansız bir saunadır (Fince); kovası olmayan bir kuyudur (Bulgarca); tozla kaplı bir yerdir (Adige dili); ekilmemiş bir tarladır (Özbekçe); yanan bir zemindir (Tamilce); çobansız bir sürüdür (Amhara dili); ateşi olmayan bir ocaktır (Türkçe) ve benzeri. Gerçekte İğboların söylediği gibi kadın evdir. Açıkçası, kadınlar erkeklerin çıkarları açısından vazgeçilemeyecek varlıklardır. Onların hamarat varlığının getirdiği ekonomik yararlar tüm dünyada vurgulanmaktadır.

Zevceler alın, onlar size zenginlik getirecektir. (Arapça, Mağrip)

Becerikli bir zevcesi olan erkek zengin olur. (Vietnamca)

Bir zevce evin hazinesidir. (Japonca)

Çalışkan bir zevce kumbaraların en iyisidir. (Romence)

Çok becerisi olan kadın evi tavana kadar doldurur. (Portekizce)

Yoksulluk çalışkan kadının evine girmekten çekinir. (Bulgarca)

Eğer bütün kadınlar [gerçek] kadın olsalardı, tüm evlerin duvarları paradan olurdu. (Ermenice)

Kadınların erkeklere yararları hakkındaki atasözleri, bunun tersini konu edenlerden ezici miktarda daha çoktur. Bu bakımdan atasözlerinde (ama yalnız burada da değil) dul kadınların hayatlarını ve evlerini dul erkeklerden daha iyi yönetirmiş gibi görünmeleri anlamlıdır: “Dul erkekte üç kat bit vardır; dul kadında üç kat gümüş” (Korece) ya da “Dul kadınlar çiçek taşır; dul erkekler kurt üretir” (Japonca).

Çeşitli toplumlarda karşılıklı toplumsal cinsiyet rollerinin ne derece sorgulandığını hiç bilmiyoruz. Neden yirminci yüzyıldan çok önce bu konuda kökten bir değişiklik olmadı? Bunun kadınların ekonomik bağımsızlıklarıyla bir ilgisinin olması gerekir. Erkek ve kadın işleriyle ilgili anlamlı bir Gikuyu miti vardır; bu mit neden erkeklerin yönetici olduğunu açıklar. Hikaye evrenin ilk zamanlarında kadınların nasıl işlerin başında olduğunu anlatır. Bunlar demir yumruklu hükmetmişlerdir dünyaya; gaddar, acımasız ve adaletsiz olmuşlardır. Kendileri için her şeyi erkeklere yaptırmışlardır: Erkekler tarlaları sürmüş, yemek pişirmiş, çocuklara bakmış, ava gitmiş ve evleri korumuştur. Kadınların yaptıkları emir vermek ve eğer işler istedikleri gibi yürümezse ceza vermekle sınırlı kalmıştır. Erkekler uysalca söylenenleri yapmış, köle muamelesi görmelerine rağmen özenle çalışmışlar. Kadınlar hiçbir zaman memnun olmamış ve o kadar çok talepte bulunmuşlar ki erkekler, işlerin böyle sürüp gidemeyeceğine karar vermiş. Bir hileye başvurmaya ve kadınların hepsini aynı zamanda hamile bırakmaya karar vermişler: Bu kadınları zayıflatacak ve erkeklerin, onların adil olmayan rejimlerini yıkmaları için elverişli zamanı bulmalarını sağlayacakmış.

Ve de öyle olmuş: Erkekler yeni bir dünya düzeni kurmuş ve onun üzerindeki hâkimiyetlerini güçlendirmiş. Bu zamandan itibaren Gikuyu topluluğu adalet ve barışla tanışmış...

İktidar ilişkileri konusundaki bu ilginç hikaye günlük hayattaki erkek ve kadınların işlerini anlamlı bir biçimde anlatıyor. Açıktır ki hikayede kimin işlerin başında olduğu konusunda erkeklerle kadınlar arasında bir mücadele sürüyor. Hüküm sürenler güçlerini kötüye kullanmakta ve astlarına köleymişler gibi davranmaktadır. Astlar daha mütevazı işleri yapmaktadır ve en küçük bir fırsat çıktığında kaderlerini değiştirmek için en küçük bir duraksama göstermeyeceklerdir. En sonunda, bu mit açıkça “başlangıçta” erkeklerin hem erkek, hem de kadınların işlerini yaptıklarını söylüyor. Görünüşe göre, erkeklerin erkek olarak, daha sonra kadınlara “kadın işi olarak” verilecek işleri yapmamaları gerektiğinden söz etmelerine ihtiyaç yoktu. Erkekler sadece yapmaları gerekeni yaptı, çünkü bunları yapmaya zorlanıyorlardı; bu durum “yeni bir dünya düzeni” kurdukları ana kadar sürdü. Kurulu düzen icat edilen bir yaratılış mitiyle açıklanmakta ya da haklılığı kanıtlanmaktadır. Daha sonra, sözü edilen topluluğun bu açıklamaya inanması ve içselleştirmesi gerekecektir; bu da, bu açıklamanın “kendiliğinden aşıkâr” bir olgu olarak kendi başına bir hayat sürmesine yol açar.

Kenya’da, kırsal alanlarda “kadın işi” yapmak istemeyen Gikuyu erkekleri hâlâ bu mite atıfta bulunur. Zevceleriyle dayanışma içinde olmak isteyen ya da onlara yardım etmek isteyen erkekler bile başkalarının onları hâlâ karılarının yönettiğini düşünerek kendileriyle alay edileceğinden çekinerek bunu yapmaktan kaçınabilir. Gikuyu kültüründe bu mit gibi diğer mitler, inançlar, “doğa”, “gelenek” ya da bunların başka kültürlerdeki bileşimleri, rollerin atasözlerinde doğrulanan biçimleriyle saptanmalarını başarmıştır.

Rus Devrimi’nden sonra, Sovyetler Birliği’nde yeni bir atasözü resmi olarak ortaya atılmıştı; bu atasözü: “Kadın erkeğin yoldaşı olmalıdır, hizmetçisi değil!” diye bir tavsiyede bulunuyordu. Ancak bunun olağanüstü bir etkisi olmadı.¹⁰⁶ Bu bir ayrıcalıklar kazanma ya da kaybetme sorunudur. Romence bir yakınma: “Erkeğin kadın olduğu evin vay haline!” der, bu başka dillerde de yankılanır. Özellikle Avrupa’da “önlüklü zevce” en makbul kategoridir ve önlükle pantolonu değiş tokuş etme kabus verici senaryoları akla getirir. Süregelen rollerin bulanıklaşması tehlikesine karşı toplumsal cinsiyetleri ayıran çizgiler boyunca gelenekler kisvesine girmiş her türlü barikat dikilmiştir. Bir erkek ya da kadın bedenine sahip olmanın yerleşmiş kalıplarla hiçbir ilgisi yoktur. Şef olmak, fındık fıstık kabuklarını kırmak, tamtam çalmak ya da avlanmak, odun

¹⁰⁶ Sözlü kaynak: Anna Ivanova.

toplamak ya da su tedarik etmekten ve bu ağır yükleri uzun mesafelerden eve taşımaktan daha büyük bir fiziksel güç gerektirir mi? Bir erkek neden çocuğu sallayamaz, çamaşır yıkayamaz, güzel bir yemek pişiremez ya da yeri yıkayamazmı? Niçin bir kadın bardağı biraya batıramaz, balık ağlarını onaramaz, okula gidemez ya da bürosunda çalışamazmı? Bunlar atasözlerinin kafa yordukları türden sorular değil. Onlar değişikliğin değil, işleri oldukları gibi korumanın peşinde.

Bilgi

Evin kadınlar tarafı: bilgisiz taraf. (Burmaca)

Bilgi iktidardır ve bilgi zenginliktir; bilgi külfet değildir, bilgisizlikse geceden daha karanlıktır. Bilginiz varsa hiçbir zaman kaybolmazsınız. Bilgi konusunda bu tür mesajları dünyanın her köşesinde bulursunuz: Bilgi sahibi olanlar daha prestijlidir ve bilgiden yoksun olanlara kıyasla daha fazla otorite ve ayrıcalığa sahiptir. Atasözleri her yerde bilgi, öğrenme ve bilgeliliğin büyük önemi ve etkisini vurgular:

Bilgelige giden yol okuma yazmayla başlar. (Japonca)

Bilgi, sahibini her yerde izleyen bir hazinedir. (Çince)

Bilginin cehaletten başka düşmanı yoktur. (İngilizce, ABD)

Bilgi mallardan bile iyidir. (Arapça, Fas)

Bilgi çalınamayacak bir zenginliktir. (Filipince)

Önce öğrenin, sonra fikir sahibi olun. (İbranice)

Bilmemek kötüdür, ama bilmek istememek daha da kötüdür. (Wolof dili)

Yalnızca Erkekler İçin

Erdemlidir kadın, hiçbir bilgisi olmadan. (Çince, Tayvan)

Gerçekte, atasözlerinin seslerini en çok kadınlara değerli bilgi armağanının verilmesini reddetmek ve onlara buna ulaşmalarını engellemek için çıkarttıklarını keşfetmek son derece açımlayıcı oluyor. Geliştirilen basit stratejiler kadınların konuşma yetenekleriyle savaşmak için geliştirilenlerin aynıdır. Birincisi kadınların zihinsel yeteneklerini mümkün olduğu kadar küçümsemek: Böylece bol miktarda atasözü sadece kadınların aklının parlak olmadığını ilan eder. İster beyin, ister anlayış, ister akıl, ister bilgelik, zeka ya da bilgi olarak atıfta bulunulmuş olsun, kadınlarda bu tür nitelikler büyük ölçüde küçümsemiş ve hor görülmüştür, tabi eğer, bunlar hemen işin başında, tamamen yok ilan edilmemişse:

Kadınlar çok budala olduklarından, kendilerine güvenmemeli ve kocalarına

itaat etmelidir. (Çince)

Bir kadının aklı, yanlış bir akıldır. (Telegu dili)

Kadının zekası evidir; eğer evini bırakırsa kendisi de değersiz olacaktır. (Kürtçe)

Kadınlar soru sorar, erkekler cevap verir. (Arapça)

Bir kadının zekası topuklarındadır [yani çok kısıtlı]. (Lezgi dili)

Bir kadının bilgeliğini duymak harikadır [alaycı]. (İngilizce, Britanya)

Kadınların en bilgisi, yine de delilerin en büyüğüdür. (Hollandaca/Yahudi Almancası)

Bilge kadın, iki kere deli. (İngilizce, ABD)

İkinci strateji, gene, akıllı ve bilgili kadınları felaket getiren etkileri olan korkutucu bir yıkıcı güç olarak tanıtmaya üzerine kurulmuştur; erkeklere bilinen bazı en eski kaynakları dikkate almaları söylenmektedir: “Kadının aklı felaketlerin nedeni olabilir” (Sanskritçe). Bu konuyla ilgili bir çıkış yolu gösteren atasözlerinin büyük kısmında erkeklere orta derecede yetenekli zevceleri, akıllı olanlara yeğlemeleri öğütlenir: “Eğitilmiş kadın ve çok tuzlu çorba iştah kesicidir” bu konudaki bir Alman savıdır. Öğrenim görmemiş bir kadın ev işlerine daha bağlıdır. Bundan başka, bilgi noksanlığı, onların uysal, alçakgönüllü ve daha kolay kontrol edilebilir olmalarına daha çok şans tanır. Seçim çok da zor olmasa gerek:

Sabah güneşinin, şarapla büyütülmüş bir çocuğun ve Latinceyle eğitilmiş kadının sonu nadiren iyi biter. (İngilizce)

Bir kadını eğitmek bir maymunun eline bıçak vermek gibidir. (Hintçe/Portekizce)

Çirkin kadınlar ve budala kızlar kıymeti tahmin edilemeyen bir hazine meydana getirir. (Çince)

Kadınların bilgi ve dünya işlerine katılmak için çaba harcamaları olumlu bir şey değildir. Bunun yerine, onlara kendileri için iffetin bir öncelik olduğu hatırlatılır:

Erkekler bilgiyi erdemin önüne koymalıdır, kadınlarsa erdemi bilginin önüne. (Almanca)

Tarih öğrenilmiştir, ama ev işleri ihmal edilmiştir. (Burmaca)

Eğer, tüm uyarılara rağmen, bir kadın açıkça başarılı olursa, bu ona kötü şans getirmekten başka işe yaramaz. Bir Kuzey Amerika atasözü bunu daha dramatik bir biçimde dile getiriyor: “Bir kadının ünü onun mutluluğunun mezarıdır.” Okula gitmek ve bilgi, ayakların büyümesi demektir, bunun anlamıysa kocasız

kalmaktır. Bu özellikle Avrupa atasözlerinde çok geçen bir konudur. Babalar kızlarının kafalarının bilgiyle çok fazla yüklü olmaması için uyarılır. Bir Ladinno baba, biraz da üzgün olarak kızının geleceği için şöyle kaygılanmaktadır: “Şanslı ol kızım, çünkü bilgi pek fazla işine yaramayacak.”

Özellikle Batı atasözlerinde, bir konuda yorum yapmaya cesaret edecek kadar bilgili ve kendine güveni olan kadınlar, bu tutumlarından dolayı kesinlikle onaylanmamaktadır; bunlar diğer kıtalardaki kadınlardan daha çok mu karşılık vermektedir acaba?

Bir erkek kendisinden daha akıllı bir kadın istemez. (İngilizce, ABD)

Bir köpek bir kadından daha akıllıdır. Efendisine havlamaz. (Rusça)

Horoz gibi öten bir tavuğun ve Latince bilen bir kadının sonu hiçbir vakit iyi olmaz. (Almanca/İspanyolca)

Avrupa’da eskiden bilgi ve eğitimden söz edildiğinde, yüksek öğrenimin dili olan Latinceye atıfta bulunulurdu. “Latince bilen bir kadın asla koca bulamadığı gibi sonu da iyi olmaz”, Avrupa’nın her yerinde rastlanan yüzlerce yıllık eski bir atasözü olup, kadınların akademik mevzilere sokulmamasını tavsiye eder. Bunun bazı çeşitlemeleri “kültürlü” bir kadını öten bir horozla kıyaslar: Bunların her ikisi de kadının layık olduğu rolü reddeder. Başka çeşitlemeler entelektüel kadınları tüm güçleriyle reddeder ve onlarla, aşağıdaki çeşitlemede olduğu gibi, küçümsenen bir başka tür -kötü davranışları olan asi kızlar- arasında bir benzerlik ilişkisi kurar: “Latince bilen bir kadın ve karşılık veren bir kız hiçbir işe yaramaz.”

Yirminci yüzyıla kadar kadınların yüksek öğrenim görmelerine karşı yapılan bu tür tavsiyeler Avrupa ülkelerinin çoğunda her iki tarafça da ciddiye alınıyordu: Anne ve babalar kızlarını okumaya teşvik etmiyordu; üniversiteler de kadınları dışlayan kurallar koymuştu. Avrupa’da akademisyenler açıkça öğrenimin kadının “doğasına” ters düştüğü savını öne sürüyordu; bunun, kadınlar arasında, kısırlık ve ahlaksızlığın artmasına yol açacağı ve öğrenim görme niteliğine sahip olan kadınların “anormal” ve “canavar” kadınlar olarak sayılmaları gerektiği ileri sürülüyordu.¹⁰⁷ Kadınların okumasını engelleyen kanun olmamasına rağmen, birçok erkek araştırma görevlisi, kadınların entelektüel olarak bunu başaramayacaklarına inanmıştı ve bu koşullar altında kanuni bir yasaklama gerekmiyordu bile, bizatihi kültürün benzer bir etkisi vardı: kadınları, koca bulma şanslarına zarar vermemek için okumadan alıkoymak. Çok sayıda atasözünün hiçbir belirsizliğe yer vermeyecek biçimde ilan ettikleri budur işte.

¹⁰⁷ Margo Brouns, “Het verlies van de wetenschappen” (Bilimlerin Kayboluşu), *De Gids*, Eylül 2000: 677-87.

Avrupa’da, Latince bilen kadınların sonlarının kötü biteceğini vurgulayan mesaj okyanusu da aştı ve yalnızca ABD’ye doğru değil, aynı zamanda Portekizli ve İspanyol sömürgecilerin kültürel mirasının bir parçası olarak Güney Amerika’nın birtakım ülkelerinde de kök saldı; bu mesaja kelimesi kelimesine aynı biçimde rastlanabileceği gibi, aşağıdakine benzer başka çeşitlemeler halinde de rastlanır:

Kültürlü kadın kaybedilmiş kadındır. (İspanyolca/Portekizce)

Erkeğin şanı bilgidir, kadının şanı bilgiden kendi isteğiyle vazgeçmektir. (Portekizce, Brezilya)

Bir kadına bilgi edinebilme fırsatını vermek riskli sayılmaktadır. Kadınların eğitimine karşı yapılan tüm bu uyarı ve tavsiyelerin istikrarsız sayılan bir dengein korunmasını hedef aldığı açıktır. Bu dengeyi sürdürebilmek için erkekler arasında ince bir dayanışma gereklidir; örneğin, bir Türkçe atasözünde denildiği gibi: “Bir erkeğin kötü yanları karısının yanında konuşulmaz”; evet, bu Vietnamcada da geçerli görünmektedir: “Karısının yanında zekidir o; erkek kardeşlerinin yanında delidir.”

Kadınların bilgili olmasını ve hatta bilgi edinmeyi bile istemesini engellemek isteyen mesajlara ters düşen yalnızca bir tek örnek vardır: “Öğrenim görmüş bir kadın iki kadına bedeldir”, Porto Riko’dan gelen bu İspanyolca atasözü, kurala karşı çıkan bir kadın çeşitlemesi midir acaba?

Peki, ya bilgelik? “Bilge kadının söyleyeceği çok şey vardır ama sessiz kalır” deyişi Asya’nın her tarafında söylenegelen yaygın bir atasözüdür. Kadınların bilgeliği daha çok bir şeyi yapmamak üzerine kurulmuştur: bir erkeğin işlerine karışmamak, örneğin. Japonya’da kadınlara şu söylenir: Bilge bir kadın pek ender olarak kocasının eşiğini aşar.

Birçok atasözü kadınların bilgi edinme arzusuna tanıklık etmektedir; bu arzu çoğu kez “merak” olarak nitelendirilir. Dünyanın Batı kesiminde bu tartışmalı eğilimle Havva’nın hikayesi arasında hemen hemen otomatik olarak ilişki kurulur; Havva’nın merakı onun Şeytan’la temas etmesine neden olmuştu; belki de onun günahkarlığı yapmıştı bunu? Bu hikayenin iki yönünü yansıtan çizgiler de tamamen klişeleşmiş bir biçimde tüm kadınların üzerine yansıtılmıştır. Kadınların bilgi edinme özelemlerinin kontrol edilebilmesi için, bu kötü eğilimin daha başından itibaren önlenmesi gerekir: “Küçük kızlar soru sormamalıdır” (İngilizce, ABD). Kadınların bilgiye susamışlığı kınanarak vurgulanmaktadır atasözlerinde:

Meraklı bir kadın gökkuşağını tersine çevirip altında ne olduğuna bakabilir.

(Çince)

Kadın senin adın meraktır. (Tüm Avrupa'da, İngilizce, ABD)

Doğaldır ki, bilgi erişilmez oldukça, daha ilgi uyandırıcı, daha arzu edilir olmaktadır. Atasözleri, açık olarak, bir kadının akıllı, bilgili ve becerikli olmasını ciddi bir sorun olarak görmektedir, ya da Rusçada dendiği gibi: “Budalaya iyi şanslar, akıllıya kötü şanslar.”

Kadınların Verdiği Akıl

Kadın öğüdü topyekûn karışıklık getirir. (Sanskritçe)

Her kıtadan, çok sayıda atasözü erkekleri kadınların verecekleri öğütlere karşı uyarıyor. Görünüşe göre kadın nüfuzu o kadar güçlüdür ki ona karşı bir genel yaygara koparılmaktadır. Atasözlerinde bir kadının (ve özellikle bir zevcenin) öğüdü yalnızca şüpheli olarak değil aynı zamanda yıkıcı olarak da tanıtılmaktadır; bu öğüt karışıklık ve felaket getirecektir. Bu nedenle, Hindistan'dan gelen bir Tamil atasözüne göre: “Bir erkek ki bir kadının öğüdünü dinler, o delidir.” Alışlagelmiş savlar bu görüşü haklı çıkarmaktadır: Kadının varsayımsal bilgisizliği onun kötü hüküm vermesine yol açar ve onun günahkarlığı, sonucu kötülüğe dönüştürür. Kadınların öğütleri kötülükle sonuçlanır (İzlandaca), bir adamı öldürür (Digor dili) ya da onun boğulmasına yol açabilir (Fulfulde dili). Bir güven yokluğu ve bir yığın da korku vardır tüm bunlarda. Fas'tan gelen bir Arap atasözü ilk önce erkekleri bir zevcenin öğüdüne uymamaları için uyarıyor ve eğer bir erkek buna uyarsa, karısının kendisi üzerinde hâkimiyet kuracağını söylüyor. Böyle bir felaket korkusunu içeren pek çok örnek vardır. İşte bunlardan, dünyanın çeşitli yerlerinden devşirilmiş birkaç tanesi:

Kadınlardan öğüt almak: “A, ben bunu biliyordum!” demeye neden olur. (Hausa dili)

Eğer bir inek sürüye kılavuzluk ederse, tüm sığırlar su birikintisine düşer. (Venda dili)

Kadınların zekası yıkım getirir. (Seylanca)

Kadınlara fikir sormak bir erkeğe yıkım getirir. (Farsça)

Bir kadının öğüdü toz gibidir. (Tibetçe)

Becerikli bir kadının öğüdü surlarla çevrili bir şehri yıkabilir. (Çince)

Küçümsendiği kadar da korkulan kadın öğüdü konusundaki bu tür mesajlar, kadınların bilgisi ve zekası hakkındaki çapraşık görüşleri tamamlamaktadır.

Az sayıda atasözü bazı durumlarda bir kadının öğüdünün her zaman tama-

men değersiz olmadığını kabul etmektedir. Özellikle herhangi bir şeyi kesinlikle belirtmeden bir İsveç atasözü: “Kadın öğüdünün bazen iyi olabileceğini” teslim ediyor. Türkçede kadın öğüdünün iyi olabileceği, ama bunun erkekler için olmadığı düşüncesi belirtiliyor: “Kadınların öğüdü kadınlar için iyidir.” Bir İbrani atasözü, erkeklere bir kadının öğüdünü hesaba katmalarını öğütüyor: “Her şey için karınızın fikrini alın. Eğer küçükse ona doğru eğilin.” Ne var ki bu saygılı dinlemenin sonucunun ne olacağı hiç de kesin değil, çünkü başka Yahudi atasözleri başka bir şey tavsiye ediyor:

Karınızın fikrini sorun ve tersini yapın. (Ladino-Yahudi, Irak)

Kim ki karısını dinler, işini kaybeder. (Kürtçe-Yahudi)

Arapça çeşitlemeler aynı fikri vurguluyor: “Karınıza danışın ve söylediğinin tersini yapın.” Aynı mesajın İtalyanca versiyonuysa kocanın danışmasını salt bir nezaket ritüeli, zevceye ciddiye alındığı izlenimi veren ama erkeğin alacağı karar üzerinde hiçbir etkisi olmayan alışlagelmiş bir hareket olarak görür: “Bir kadının öğüdünü övün, ama ona göre hareket etmeyin” (İtalyanca). Kadın öğüdü üzerine verilen bu erkek öğütlerinin arkasında saklı olan kadınların gizli güç ve nüfuzlarının yarattığı korkudur.

Birçok atasözünde karı ve kocanın arasındaki mahrem yatak konuşmalarına gönderme yapılır; orada, Berbericede denildiği gibi: “Gecenin sözü gündüzün sözünü geçersiz kılar”; bu Rusçada: “Yastığıma danışıyorum, sonra karımla görüşüyorum” biçiminde ifadesini bulur. Bir İbrani atasözü de kadın öğütlerinin etkisini şöyle ortaya koyuyor: “Gece danışmanı, gündüz danışmanına galebe çalar.” Kadınların öğüt verme yetenekleri konusundaki bir yığın küçümseyici ifadenin tersine, bu tür atasözleri, çok ufak bir azınlık olmalarına rağmen, akıllı (hatta pek o kadar akıllı da olmasa) bir zevcenin kocasının karar almasını etkilediği fikrini ortaya atar. O zaman dolaylı olarak, kadınların öğütlerine karşı yükselen haykırış, “Karısını dinlemeyecek erkek yoktur” diyen sıradışı Korece mesajı doğrulayabilir.

“Bilgiye” Karşı “Kurnazlık”

Kadının fendi erkeği yendi. (Türkçe)

Atasözlerinde, “kurnazlık”, “şeytanlık”, “oyun oynama”, “hilekarlık” ile kadınlar arasında sürekli tekrarlanan bir bağıntı kurulmaktadır: Bu tür atasözlerini icat edip sonraki kuşaklara devredenlerin zihninde “kadınların oyunları” da atasözleri gibi ünlü hale gelmiştir. İdrakin bu yıkıcı yanlarına erkekleri konu edinen atasözlerinde hemen hiçbir zaman olumsuz anlamda rastlanmaz. Ka-

dınların “kurnazlıkları” sık sık eşekler, şeytanlar ve benzerleriyle çağrışım yapılmasına vesile olur:

- Kurnaz bir kadınla bir şeytan her zaman kaçır. (Portekizce)
- Bir kadının kurnazlığı eşeğin ağırlığı büyüklüğündedir. (Farsça)
- Kadınların oyunlarına yenilmeyin. (Seylanca, Sri Lanka)
- Bir kadının kurnazlığı kırk eşeğin yüküne bedeldir. (Kazakça)

Genellikle kadınların bilgi ve gücünün yadsınmasına rağmen, paradoksal olarak, olumsuz bir alan olan “kurnazlıkta”, üstünlüklerinin öylesine ustaca olduğu kabul edilmektedir ki erkeklerin bu konuda devamlı tetikte olmaları gerekmektedir:

- Kadınların fendi, on dört hile, erkeklerin fendi, hiçbir şey. (Arapça, Mağrip/Batı Sahra)
- Kadınların fendi hepsini yener. (Yunanca/Almanca)
- Kadının kurnazlığı güçlüdür, Şeytanın kurnazlığı zayıftır. (Arapça)
- Kadının yediği, denildi bize; iki kattır; kurnazlığı dört kattır; sebatı altı kattır ve tutkuları sekiz kattır. (Sanskritçe)
- Kurnaz bir kadın hep kocasını gözetlemeye çalışır. (Abhazca)
- Kadının kurnazlıklarını bir yük arabasına koymuşlar; ama bunlar arabaya girmeyecek kadar çokmuş. (Ermenice)
- Kadının kurnazlığı onun inadına eşittir. (İngilizce, ABD)

“Kurnazlık” olarak kendisinden söz edilen şey, var olan düzenin savunma hatında şekil bozucu çatlaklar meydana getiren bir etken olarak yaşanan, kadınların enformel yıkıcı güçleridir. Alışıldığı üzere, atasözlerinin işi topluma bu yakın tehlikeyi hatırlatmaktır. Resmi iktidar erişilmez olduğu sürece, kadınları itaatkar kılmak için kurulan toplumsal cinsiyet barikatlarına rağmen, istenen hedefe erişmek için güzellik, aşk, cinsel çekicilik, gözyaşları ve yastık üzerinde konuşmalar gibi diğer enformel güç kaynakları kullanılmaktadır. İş bağlamındaki az sayıda kontrol edilemeyen öfke patlaması dışında, açıkça ifade edilen baş kaldırmadan söz edilmemektedir.

Kadınların enformel nüfuzu Hindistan’dan gelen Tamil atasözünde, ailesinin en gencini eğitmek için bir kadının söylediği şu sözlerde ifadesini bulur: “Kralın gücü onun vezirinin becerileridir”; bunun anlamı para kazanan erkeğin evi idare eden kadına bağımlı olduğudur. Aşağıdaki örnekler bir ölçüye kadar toplumsal cinsiyetlerin karşılıklı karmaşık güç etkileşimlerine kaygılı bakış açılarını yansıtmaktadır:

Bir kadının gücü gözyaşlarındadır, bir hırsızinki ise yalanlarında. (Bengalce)
 Aşk, bir fatihi bile fethedebilir. (Türkçe)
 Güzellik güçtür. (Kanuri dili)
 Kimse karısının gözünde kahraman değildir. (Svahili dili)
 Kimse karısının ya da vekilharcının gözünde kahraman değildir. (İngilizce, ABD)
 Üç tür zincir vardır ki asla silkip atamazsınız: bir kadının zincirleri, bir kralın zincirleri ve ruhun zincirleri. (Wolof dili, Gambiya/Senegal)

Afrika’da, Sahra’nın güneyinde, kadınların ürkütücü enformel güçleri çeşitli kültürlerden gelen, kral ya da reisleri konu alan atasözlerinde açıkça kabul edilmiştir; örneğin: “Kadının kralı yoktur” (Ndebele dili); “Bir kadın bir kraldan daha kurnazdır” (Hausa dili) ve “Zevce kocasının reis olduğuna aldırılmaz” (Mooré dili). Bu türden atasözleri kadınların kurulmuş otoritelere pek de saygı göstermediklerini ifade etmektedir. Acholi, Chewa ve Bari atasözleri de aşağı yukarı kelimesi kelimesine aynı deyimlerle kadınların hiçbir otoriteyi kabul etmediğini vurgulamaktadır: “Kadınların reisi yoktur” ya da “Kadınların kralı yoktur.” Bunların hepsi kadınların önemli güçlerine tanıklık etmektedir. Bari-lerin kullandıkları ifade hakkında çok sayıda sözlü açıklama topladım: Kadınlar komplo kurar ve böylece istediklerini elde eder; kadınlar erkeklerden daha köktencidir ve dolayısıyla amansızdır ve sonuç olarak kadınlar kontrol edilemez.¹⁰⁸

Birçok atasözü de -çoğu kez gönülsüz bile olsa- kocalarının hayatında en son sözü kadınların söylediğini kabul eder. Aşağıda nihai iktidar hiyerarşisine Arap bakış açısı verilmiştir:

Ateşi ne fetheder? Su. Suyu ne fetheder? Eğitim.
 Eğimi ne fetheder? At. Atı kim fetheder? Şövalye.
 Şövalyeyi kim fetheder? Sultan. Sultanı kim fetheder? Karısı. (Mağrip/Batı Sahra)

Atasözlerinin kadınların çok büyük etkisini ve sinsi yıkıcı eğilimlerini dolaysız ve dolaylı olarak ifade etmeleri yalnızca Afrika’ya özgü değildir. Erkekleri kadınların iktidarına karşı uyaran birkaç örnek daha aşağıdadır:

İktidarı seven bir kadın kocasının kocasıdır. (Farsça)
 Huzur içinde yaşamak isteyen kumandayı karısına bırakır. (Hollandaca)

¹⁰⁸ Sözlü Kaynak: Simon Simonse.

Bir zevce bir devdir. (Ga dili)

Kadınlar tahtadan bir gemidir ve onun içinde yolculuk yapan mahvolur.
(Arapça, Fas)

Bu bağlamda sözü edilecek en son nokta kadınların süregelen irade gücüdür; sürekli tekrar stratejisini uygulayan ciddi bir güç olarak sonunda galip gelmektedir: “Tekrar eden vuruşlar davuldan ses getirir” (Khiongtha dili); “Birçok ke-re söyledikten sonra kadın üstün gelir” (Burmaca) ya da “Erkeğin emri kadının gongundan daha önemsizdir” (Vietnamca). Bir Türk atasözü erkeğin yaşlanmasıyla kadının yaşlanması arasında dikkate değer bir fark görür: “Yaşlanan erkek irade gücünü kaybeder, yaşlanan kadın güzelliğini kaybeder.” Bu atasözü ve diğerleri bir zevcenin inatçı bir erkeğe bile hükmünü geçirdiğini ileri sürer. Başka bir deyişle, kadın istediğini elde eder. Pek çok kültürde bu nokta vurgulanmıştır:

Bir kadının irade gücü bir kayayı bile delebilir. (Japonca)

Bir kız her ne pahasına olursa olsun istediği bir şeyi elde eder. (Ruanda dili)

Kadının istediğini, Tanrı da ister. [Onun olmasını sağlayacaktır.] (Türkçe)

Bir kadın bir şeyi istedi mi, her şeyi yapabilir. (İtalyanca/Almanca)

Yaşlandıkça unutursunuz ve sonunda zevcenizin fikirlerini kabul edersiniz.
(Ladino)

İrade sahibi bir kadın için hiçbir şey olanaksız değildir. (Gikuyu dili)

Kendi fikirleri olmayan kadınların evlilik için en iyi adaylar olarak tavsiye edilmelerinin nedeni, acaba güçlü kadın iradesinden korku mudur?

İradeye sahip bir kadın, kim ister ki onu? (İrlandaca)

Eğer kızın kendi fikri varsa, fikri onda olan çok olmayacaktır. (İngilizce, Britanya)

İradeye sahip bir kız evlenemez. (Ovambo dili)

Demek ki, en sonunda, oldukça çok atasözü kadınların hayatta her zorluğu yeneceklerini ve kocalarını her cephede bozguna uğratacaklarını telkin eder görünmektedir; o kadar ki İspanyol erkeklerine şaka yollu şu öğüt verilmektedir: “Eğer karınız size damdan atlamanızı söylese, Tanrı’ya damın alçak olması için dua edin.”

İyileştiren Kadından Zehirleyen Kadına

Peçenin altında zehir parlıyor. (Arapça, çok yaygın)

Kadının, üfürükçü bitkiler ve tedavi konusundaki mükemmel bilgisiyle bu bitkilerin ve ilaçların içindeki maddelerin olumsuz etkilerini de bildiği varsayılır; böylece, ister yanlışlıkla isterse isteyerek olsun, bilgisini kötüye kullanmakla suçlanmak riskiyle karşı karşıyadır. Atasözlerinde sık sık onun kötü niyetli olmasından şüphelenilmekte ya da kötü niyetle suçlanmaktadır. Kendi çocukları öldüğü zaman, o çocuklarının ölümlerine istemeyerek(?) neden olduğu için kınanabilmektedir: “Profesyonel zehirleyici kadın kendini karnına dokunarak belli eder” (Ruanda dili). “Birin kendi karnına dokunması” çocuklarını öldürmek için kullanılan bir örtmecedir. Bir Rundi atasözü evinde zehir bulunduranın riske girdiğini ve sevdiklerini olası tehlikelere attığını ileri sürmektedir: “Profesyonel zehirleyici, eğer çocuklarını öldürmezse kocasını öldürür.” Atasözleri çeşitli yoldan kadınla zehir arasında ilişki kuruyor; kadınlar sık sık yılanlar, akrepler ve eşek arıları gibi zehir üreten hayvanlara benzetilir. Bazı Afrika atasözlerinde kadınlara açıkça profesyonel ve bilgili zehirliyeciler olarak atıfta bulunulur.

Çoğunlukla Afrika ve Ortadoğu kökenli (ama yalnız Afrika ve Ortadoğu değil) birtakım atasözlerinde, bir kız ya da kuma, bir anne, bir kız evlat ya da bir görümce/baldız/yenge ya da yaşlı bir kadın zehir, zehirli hayvanlar, zehirli bitkiler ya da zehirleme eğilimleriyle eşit tutulur:

Kızlar ve yılanlar ağızlarıyla katleder. (Somali dili)

Bir kuması olan “Çocuğum zehirlendi” der her zaman. [Bir kimse ilk olarak birinci dereceden şüpheliyi suçlar.] (Ruanda)

Kuma zehirleyicidir, görümce/baldız ise acı badem. (Arapça)

Bir görümce/baldız zehirli bir akreptir. (Arapça, çok yaygın)

Bir üvey anne tüm ev için zehirdir. (Bengalce, Hindistan)

Bir görümce/baldız eve müzik eşliğinde giren bir yılan gibidir. (Ladino/İbranice)

Bir kadın yaşlanınca, onda zehrinden ve kükürt renginden başka bir şey kalmaz. (Arapça)

Daha fazla belirtmeden, zehirle ilgili mesaj kadınların tümüne yaygınlaştırılır; bunun örnekleri Avrupa ve Asya'nın birçok yerinde bulunabilir:

En zehirli şey, bir kadın kalbidir. (T'hai dili)

Yeşil yılanın ağzında ya da büyük eşek arısının iğnesinde bir kadının kalbin-

deki kadar zehir yoktur. (Çince)

Erdemli yılan yoktur. [Kadınların doğasına gönderme anlamında kullanılmıştır.] (Arapça, Suriye/Lübnan)

Bir kadına güven midenizdeki zehir gibidir. (Yahudi Arapçası, Yemen)

Kadınlar arasında zehir en büyüğüdür. (Danca)

Zehir kadınların işidir. (İngilizce, Britanya)

Kadının ve şarabın zehri vardır. (İspanyolca/Fransızca)

Bazen, Latince'den Rusçaya, Portekizce'den İngilizceye, Türkçe'den Sanskritçe ya da Çinceye¹⁰⁹ kadar tüm dillerdeki atasözlerinde, kadının “zehri” ile diğer şüphe uyandıran nitelikleri -günahkar, güzel, erdemsiz ya da öfkeli olmak- arasında bir bağıntı kurulur. Kadınlarla zehir arasında eşitlik kuran atasözlerinin sayısı bu durumu anlatmaktadır. Yemek pişirmeyi çoğu kez kadınların yapması, erkeklerde besin zehirlenmesi korkusunun doğmasına neden olmuş olabilir: Günlük yemeğimizin kötü niyetlerle hazırlanmadığına nasıl emin olabilirsiniz? Hizmetlerinden vazgeçilemeyecek olanlar karşısında duyulan kuşku, patronlarla işçiler ya da sömürgecilerle sömürgelerin yerlileri arasında olduğu gibi, eşit olmayan ilişkilerde oldukça yaygın bir insani tepkidir. “Ötekilerin” gizli güçlerinin korkusu şüphe duymayı, şüphe duyma da korkuyu tahrik eder ve bunların her ikisi de kendisinden korkulan kişilere kötü niyetler atfedilmesine yol açar.

Toplumsal cinsiyet ve iktidar konusu bitmez tükenmezdir. Bu konu, kadınların konuşma yetenekleri, iş, bilgi, kurnazlık, irade ve iktidarın diğer biçimlerinin, gizlilik ve gizemle, sihir, büyücülük, cadılık ve şeytanla ilişki gibi çeşitli isimler verilen şeyler arasında bağıntılar kurulduğu andan itibaren daha da karmaşık hale gelmektedir. Kadınlara atfedilen karanlık güçler atasözlerinde yansıtılan dehşet verici bir diğer korku kaynağıdır.

¹⁰⁹ Bkz. P.V. Kane, *History of Dharmāsastra; Ancient and Medieval Religious and Civil Law*, Poona 1941, Vol. 2: Mahabharatha gibi metinlerde ve diğerlerinde “kadınlar ciddi ahlaki kusurlarla suçlanır(...) ustranın keskin kenarı, zehir, yılanı ve kendinde birleştiren kadından daha günahkârı yoktur” (577-8). Hindistan’da basılmış bu kitaba yaptığı atıftan dolayı Leiden’den meslektaşım olan Henk Bodewitz’e teşekkürlerimi sunarım.

Cadılık ve Öteki Gizli Güçler

Cadı yakıldığı zaman ülkeye huzur gelir. (Almanca)

Dünyanın birçok bölgesinde gizli güçler hayatın bir parçasıdır ve bir stereotip durumuna gelmiş olan cadılıkla modernlik arasında “doğal” bir çelişki olduğu inancı geçerli değildir.¹¹⁰ Eğer, Batı gazetelerinde yayımlanan mutsuz aşk ilişkilerine, kansere, iktidarsızlığa, yalnızlığa ve diğer insani sefaletlere karşı etkili ilaçlar vaat eden çok sayıdaki ilana inanacak olursak, bugün Avrupa’da sihir gücünün egzotik çekiciliğinin görünürde giderek artan bir izleyici topluluğu bulmakta olduğunu kabul etmemiz gerekir. Bu ilanların bazıları potansiyel kurbanlara karşı kara büyü yapanları “cezalandırma” vaatlerini bile içermektedir. Tabiatıyla, her şey bir iktidar ve inanç sorunudur.

Kültürlerin çoğu Avrupa dillerinde “sihir”, “cadılık”, büyücülükle anlatılmak istenene atıfta bulunan deyimlere sahiptir. Sömürgecilik nedeniyle Avrupa’dan gelen deyimler yalnızca bu tür olayları inceleyenler tarafından değil, aynı zamanda bunlara kendi kültürlerinde rastlayanlarca da kullanılmaktadır. Deyimler olumlu oldukları gibi olumsuz da olabilen yan anlamlarla yüklüdür. Toplumun güçlerinde bir belirsizlik, her an değişebilen istikrarsız bir iktidarlar ve karşı iktidarlar dengesi vardır; bu dengede kendini hayatta dezavantajlı durumda hissedenler daha iyi bir denge için çaba harcar. Toplumsal ilişkilerin ve toplu kimliklerin yapılandırılması ve baştan yapılandırılması karmaşık sürecinde büyücülük kendine özgü bir rol oynar. Belirsiz denge her zaman bir diğer tarafa doğru meyletmeye ve böylece ya iktidarın gücünün daha da birikmesine ya da düzey farklılıklarının eşitlenmesi için çalışan gücün amaçlarına hizmet etmeye hazırdır; bu, işleri ellerinde tutanlar arasında korku yaratır. Bu süreçte dedi-kodu, rivayetler ve diğer tanımlanması zor güçler küçümsenemeyecek bir rol oynar. Gerçek olanla hayali olan birbirinden kolayca ayırt edilemez. Kadınları konu edinen atasözlerinde, gizli güçlerin olumlu yanı hiç kabul edilmez, oysa olumsuz yan -cadılıkla kötülüğün etle tırnak gibi olduğuna tanıklık eden çok sayıda atasözü biçiminde- fazlasıyla vurgulanmıştır; örneğin Almancada: “Cadılar her zaman kötülük planlar” dendiği gibi.

Bir kişiye büyücü etiketi, toplumun erkek ya da kadın mensuplarının o kişi-

* Metinde, “witchcraft” karşılığı olarak “cadılık”, “sorcery” karşılığı olarak da “büyücülük” sözcükleri kullanılmıştır. Ancak, orijinal metinde, “witchcraft” deyimini bazen genel olarak “büyücülük” anlamına da kullanıldığı için zaman zaman bu iki deyim arasında bir “iç içe girme” (tedahül) söz konusu olabilmektedir (ç.n.).

¹¹⁰ Cadılık ve modernlik için bkz: John Lionel Comaroff and Jean Comaroff, *Modernity and Its Malcontents: Ritual and Power in Postcolonial Africa*, Chicago 1993. Peter Geschiere’nin öne sürdüğü sava göre, Afrika’da olduğu gibi başka yerlerde de, cadılık “modern değişme süreçlerine rağmen (ve belki de onlar nedeniyle), iktidar üzerine söylemlerde, bir anahtar kavram olmaya devam ediyor.” (*The Modernity of Witchcraft: Politics and the Occult in Postcolonial Africa*, Charlottesville 1997: 7-8)

nin başka yollardan çalışan özel güçlere sahip olmasından korktukları zaman yapıstırılır. Toplumsal düşmanlıkların bu tırmanışında, konuşkanlığın bir diğer biçimi olarak, dedikodu, ilk adım olarak görünmektedir. Dedikodu bir kişinin ya da tüm bir grubun şöhretini karalamak amacını güden hikayeler anlatmak biçiminde tanımlanabilir. Kötü sözcüklerin öylesine yıkıcı etkileri olabilir ki, bunlar insanların tüm hayatını mahvedebilir. Tanzanya’da Hayalar bu tür sözcüklerin olumsuz etkisini büyücülükle ilişkili görür: “Kötü sözler söyleyen, büyücüdür.” Daha önce tartıştığımız gibi, konuşkanlık kadınların bir niteliğidir ve kadınlar bundan dolayı atasözlerinde sık sık kınanmıştır. Kadınların dedikodusunun yıkıcı gücüne karşı uyarılar yapılmıştır, örneğin bir Arap atasözü “İki kadının dedikodusu iki evi yıkar” derken, bir İngiliz atasözü de dedikoduyu şeytanın posta çantası olarak görür. Dedikodu ikinci adımda gelecek olanın -büyücülüğün- habercisidir:

Bir kişiye kötülük gelmesinin saldırgan bir biçimde dilenmesi (“İnşallah ekinleri kurusun”), bunu gerçekleştirecek olan etkin sihirli işlem aracılığıyla zarar vermenin faili olmaktadır. Tıpkı dedikodu gibi ve açık bir savaş ilanının tersine sihirli saldırı gizlidir ve her zaman inkar edilebilir. Büyücülük birçok bakımdan, kendilerini öfkelenendirilen egemenlik biçimine karşı doğrudan meydan okuma şansı az olan ya da güvenli olmayan bağımlı, kırılgan grupların baş vurdukları klasik bir yoldur. Sihre başvuran bir toplumda, aşağıdan kendilerine karşı yöneltilmiş keskin bir kızgınlık ve çekememezlik hissedenler başlarına gelen ters işlerin kötü niyetli büyücülüğün bir sonucu olduğuna kolayca inanır.¹¹¹

Modern Avrupa’nın ilk başlarında halkın inançlarına göre, bazı kimselerin olağandışı bilgileri vardı. Bu bilgi tıbbi bitkiler ya da elfunlar, aşk ya da doğurganlık iksirleri ve gaipden haber almadan meydana gelmekteydi ve çoğunlukla yoksul olan şifacılar için prestij ve ücret demekti. Bu, sihrin olumlu yanıydı ama bunun bir de olumsuz yanı vardı. Buna, oldukça tartışmalı bir deyim olan “kara büyü” adı verilir.¹¹² İki Alman Dominiken papazı tarafından 1486’da yazılan *Malleus Maleficarum* gibi etki yapan kitaplarda öne sürüldüğü gibi büyücülük teorisi giderek, Cennet’te yılan tarafından ayartılan Havva’nın kızları olmaları dolayısıyla, kadınların oynadıkları rollerin kötülüğe eğimli olduğunu vurguladı ve onların kadın olmaları nedeniyle Şeytan’ın etkisine daha yatkın oldukları kanısına vardı. Atasözleri de, Yaratılış Hikayesi’nden dolayı kadınları Şey-

¹¹¹ James C.Scott, *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven 1990: 143- 144.

¹¹² Hufton 1995: “Kara büyü’ bir kimsenin bu kötü gücün kilidini açacak bir anahtara sahip olduğunun kabulünü içerir... Bu anahtara sahip olan kimse cadıydı (ya erkek ya da kadın)”, 343.

tan'la aynı kefeye koymakta bunlardan daha aşağı kalmadı. Kökleşen fikir suydı: Kadınlar ve onların iksirleri sayesinde,

Şeytan aşk ya da nefret esinleyebilir, insanları iktidarsız ya da cinsel ilişkide bulunmakta yeteneksiz kılabilir ya da onları hadım edildiklerine inandırabilirdi. Büyücüler insanları hayvan şekline sokabilir, onları şeytanlarla ecinni haline getirebilir; onların hastalığa yakalanmalarına ve ölmelerine neden olabilir, su baskınları ve dolu fırtınaları meydana getirir ve gökyüzünde gizemli bir biçimde havada uçabilirdi. İki Alman Dominiken kitaplarına kendi kendilerini kutlayan bir not eklemiştir: “Şu ana kadar erkek cinsini bu denli suçlara bulaşmaktan koruyan en yüceye hamdolsun.”¹¹³

Zamanın Hristiyan ortodoksisi açısından bakıldığında, Şeytan ile anlaşma ölüm mahkumiyet anlamına gelmekteydi. Avrupa’da cadılıkla suçlananların çoğu yalnızca yaşlı ve fakir değildi, bunların üçte ikisi kendi başlarına, ataerkil topluluktan [ailelerinden] bağımsız yaşayan dullar ve evlenmemiş kızlardı.

Kadın Büyücüler

Ufak bir büyücülük parçası hiçbir zaman küçük değildir. (Lega dili)

Tarih boyunca, hem erkekler hem de kadınlar büyücülükle suçlanmış olmalarına rağmen, kadınlar çok daha sık büyücü stereotipine uygun bulunmuştur. Geçmişte Avrupa’da, özellikle yaşlı kadınlar sık sık büyücü olmakla suçlanmıştı ve bugün de bunlar, sömürgecilik sonrası büyücülüğü-temizleme hareketlerinde suçlananların büyük kesimini oluşturmaktadırlar.

Atasözleri kadınlarla cadılık ve şeytanla anlaşma arasında bir bağıntı kurma eğilimindedir, ama bunlar aynı zamanda, tüm kadınların büyücü olmak potansiyeline sahip olduklarını da tekrarlayıp durmaktadır. Bu damgalama mesajının nedeni toplumların çoğunda kadınların, örneğin gelin gittikleri aile ocakları gibi dışardan gelen “yabancılar” olarak kenarda kalmış (ve hâlâ çoğu kez böyledir) olmalarıdır. Daha önemlisi, kadının üretme işlevi onun bir kenara itilmiş olmasında büyük bir rol oynamıştır. Doğuma yol açan süreç evrensel olarak hem olumlu hem de olumsuz biçimde belirtilmiştir. Daha önce gördüğümüz gibi, onların hayat veren güçleri, atasözlerinde olumlu bir yaratıcı enerji olarak takdir edilmiştir, ama aynı zamanda erkeklerin korkusu kadınların korku veri-

¹¹³ A.g.e., 345. *Malleus Maleficarum*’un yazarı iki Dominiken papazı, kadınların “susma yeteneğinden yoksun oldukları ve bu nedenle de başkalarını da komplolarının içine çektiklerini, onları Şeytanı bile âşık etmeye iten doymak bilmez şehvetleri, onları kinci yapan tutkunluğa yatkın oluşları (isteri), ...tüm bu niteliklerinin onları Şeytan’ın yardımcıları haline getirdiği...” üzerinde ısrarla durmaktaydı.

ci ve yıkıcı enerji yayan kimseler olarak gösterilmelerine yol açmıştır. Gizemli güçler ve toplumdaki “sapkın” bir kategori olarak kadına atfedilen kötü niyetli alışkanlıklar hakkındaki bu olumsuz imaj atasözlerinde güçlü bir biçimde vurgulanır. Cadılar ve sihirbazlar, genellikle, fiziksel özellikleri nedeniyle -bir topallama, bir kambur, körlük, tek gözü olma ya da kadın olma “sapkınlığı”- dışlanır:

Kadınlar her yerde sihre erkeklerden daha yatkın olarak kabul edilir; bu, onların fiziksel özelliklerinden çok, bu belirgin özelliklerin tahrik ettiği toplumsal davranışlardan dolayıdır. Onların hayat döngülerindeki kritik dönemler şaşkınlığa ve endişeye yol açar, bu da onların özel bir konum kazanmalarına neden olur. Ve tam da, ergenlik, âdet görme, hamilelik ve çocuk doğurma dönemlerinde kadının nitelikleri en yüksek yoğunluklarına erişir. Genellikle bu gibi dönemlerde kadınların sihir fiilleri için özneler buldukları ve bu gibi fiillere aracı oldukları varsayılır. Yaşlı kadınlar cadıdır, bakireler onların değerli yardımcılardır: âdet sırasında kaybedilen kan ve benzeri ürünler ortak araçlardır... Kadınlar batıl inançların, yasal ve dinsel tabuların hedef tahtasıdır; bunlar kadınları toplumda ayrı bir sınıf olarak belirler. Onların erkekten farklıları gerçekte olduğundan daha da büyük olarak anlaşılmıştır.¹¹⁴

Kimden ya da neye göre sapkın? Niçin? Dinsel ayinlerden dışlanmış ya da bu ayinlerde kenara itilmiş oldukları için kadınların, hâkim normları koyanlara karşı sihir ya da büyü gibi yıkıcı girişimlerde bulunmaya eğilimli oldukları sık sık ileri sürülmüştür. Çeşitli kadın bilginlerin ileri sürdükleri gibi kadınlar güç kazanmak için mi büyücülüğe başvurmuştur? Bunu anlamak zordur.¹¹⁵

Atasözleri, farklı kültürlerde büyücülerin nasıl hareket ettiklerine inanıldığına dair çok az ipucu vermektedir. Genellikle bunların gizli hareket ettikleri varsayıldığından, kimin büyüye başvurduğunu ve kimin başvurmadığını kesinlikle bulup çıkarmak kolay değildir. Bir Baule atasözü bilmeden bir cadıyla evlenme riskine ve bunun feci sonuçlarına gönderme yapıyor: “Bir cadıyla evlenmek bir ifritle [sonsuz dek] bir ormana girmektir [ya da Şeytanla].”

Bir kimse ya kalıtımsal olarak ya da hünarlı bir profesyonel tarafından

¹¹⁴ Marcel Mauss, *A General Theory of Magic*, Londra 1972:28.

¹¹⁵ Örneğin bkz. Marianna Hester, *Lewd Women and Wicked Witches: A Study of the Dynamics of Male Domination*, Londra 1992; Mary F. Daly, *Gyn/ecology: The Metaethics of Radical Feminism*, Londra 1979; Amba Oduyoye, “The Asante woman: Socialisation through Proverbs” *African Notes* Vol.8., No.1 (1979): 5-11. Tabi konumda oldukları için kadınların istenildiği gibi kullanılmasının erkeklerin bilinçaltında, onların bu durumun öcünü almak isteyecekleri korkusuna yol açtığı ve bu korkuyu “kadının” üzerine yansıtarak onu statüko için süregelen bir tehdidin cisimleşmesi olarak gördükleri üzerine fikir yürütülebilir. Bu varsayımsal büyü gücü ancak, kamuoyunun kadınların büyü yaptığına inandığı belirli bir toplumda “gerçektir.”

üyeliğe kabul sürecinden geçirilerek büyücü olur. İkinci kategori bir Rus atasözünde daha kötü sayılmaktadır: “Büyücülüğü öğrenmiş olan büyücü doğuştan büyücü olandan daha kötüdür.” İlk kategoriye bir Thai atasözünde, anneler ve kızlarından dolayı, şu şekilde atıfta bulunmaktadır: “Eğer ana bir cadıysa, öleceği anda çocuğunun [ağzına] tükürmelidir, o da böylece miras olarak annesinin cadılık gücünü alacaktır.” Büyücülüğün bu biçimde bir kuşaktan diğerine devredilmesi, Thai kültüründe bu tür bir kalıtsal devir için bir ritüelin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Birtakım Afrika kültürlerinde, cadıların insanların “ruhlarını yiyerek” - yani onları canlılıktan yoksun bırakarak- öldürdüğüne dair bir inanç vardır: “Cadı en yakın akrabasını yutar” diyen bir Duala atasözü bize büyücülüğün her zaman yakın akrabalar arasında geçtiğini hatırlatır. Bu “yeme” ya da “yutma” olayı büyücüler dişlerini hiç kullanmadan meydana gelir. Bununla birlikte, bu tür “ruh yiyicilerin” mahvedici güç hünerleri uygulayarak, insanları kemik ve küle dönüştürdüklerine inananlara göre insanlar ölmektedir. Bu yaygın bir Afrika inancıdır, ama başka yerlerde de vardır. Örneğin şu Rus atasözü aynı göreneğe atıf yapmaktadır: “Kadınların fendi, dişler olmadan da, kemikleri kemirir”; bunun anlamı, kadınların kerametlerinin öldürücü bir yıkım gücüne sahip olduğu ve kurbanlarını iskelet haline getirdiğidir.

Cadılar oldukça titize benzemektedir; zayıf insanları öldürmemekte, ama bunun yerine sağlıklı çocuklara ve güçlü insanlara büyü yapmaktadır. Kamerun kökenli bir Kundu atasözünün deyişiyle: “Bir cadı kemikleri yutmaz.” Burada “kemikler” sözcüğüyle zayıflığa gönderme yapılmaktadır. Gerçekte, bazen zayıf kimselerin cadı olduklarına inanılmaktadır; bunlar zayıf ve yaşlı -çoğu kez kendilerinden daha genç olanlardan daha zayıftır- olduklarından onlara, özellikle, zanlı gözüyle bakılır.

Bir Portekiz atasözünün ileri sürdüğü gibi: “Eğer bir kadın aç kalmadığı halde zayıfsa, en iyisi onu tek başına bırakmanızdır, yoksa sizi yer.”

Garip davranışlar o derece şüphe çekicidir ki cadılık olasılığı saf dışı edilemez. Bengal kültüründe gözleendiği gibi: “Eğer bir kadın bir çocuğa, kendi çocuğuymuş gibi çok fazla özen gösterirse, o kesinlikle büyücüdür.” Büyücülük suçlamasının her zaman yapılabileceği toplumlarda insanların cambaz ipinin üzerinde dengede durmaları gerekir.

Atasözleri insanların bazen haksız yere büyücülükle suçlandıklarını kabul etmektedir. Batı Sahra’dan gelen bir Arap atasözü, başka kadınlarca kıskanıldığı için haksız yere cadılıkla suçlanan melek gibi bir kadından söz ediyor. Mutlu bir çiftten söz eden bir Yaka atasözü de çekememezliğin etkisinin bir diğer örneğidir; gene, kıskançlık duygusunun etkisiyle, insanlar, gitgide artan bir şüpheyile komşularının şansının yaver gidişi üzerine dedikodu yapmaya başlar.

Demek ki bir kimse büyücülükle suçlanacak derecede mutlu olabilmektedir. Bu gibi atasözlerinin işlevi kolay dedikodu ve iftiraya karşı çıkmaktır.

Başka atasözleri cadıların yaptıkları işlerle bazı özgül yerler arasında bağın-tılar kurar, örneğin, yol kavşakları, tercihen karanlık bastıktan sonra özgül sa-atler ve kültürel bağlama bağlı olan özgül ritüeller. İfrit, şeytan ve cadıların güçlü formüller ve fetişler kullandıklarına ve yaşlanan kadınların gizli güçlerle ilişkide özellikle yetenekli olduklarına inanılmaktadır:

Eğer bir yol kavşağında yaşlı bir kadın görürseniz sakın onu rahatsız etmeyin. (İngilizce, Jamaika)

Üç şeye güvenmeyin: Tırıs giden bir kısırak, koşan bir tavşan ve bastonuna da-yanarak yürüyen bir yaşlı kadın. (Arapça, Mağrip)

Yaşlı kadının uygunsuzluğu hiçbir yerde duyulmamış büyülere neden olur. (Rundi dili)

Gece, sırlar ve gizemler getirir; Tanzanya'da Hehelerin söyledikleri gibi: "Gece bir cadıdır." Karanlıkta, eşyalar -özellikle elektriğin olmadığı bölgelerde- daha gizemli ve daha korkunç gözükür. Gece büyücülerin ve diğer isimsiz dehşet sa-çan şeylerin saldırı zamanıdır.

Kötücül olan [büyücü] geceleyin saldırır. (Kundu dili, Kamerun)

Gece dışarı çıkan kadına karşı dikkatli olun: Kalbinizi zehirli bir tuzak gibi ha-rap edecektir. (Umbundu dili)

Eğer bir erkek sizden öç alacağına yemin etmişse uyumaya devam edebilirsiniz; ama eğer bir kadın öç almak için yemin etmişse, tüm gece uyumadan bek-leyin. (Arapça, Fas)

Kara tavuk gece uçar. (Endonezce)

Gündüz kutsal ama gece Şeytan'ı öpüyor. (Romence)

Geceleri etrafta dolaşan kadınlar ya kedidir ya da şeytan. (Katalanca/ Fransızca)

Gece etrafta gezinen kadınlarla kötülük ya da Şeytan arasında çağrışım ya-pılır. Çoğu kez cadılar -cadıların öldükten sonra tekrar dünya gelme biçimi olarak sayılan- kara kediler arasında ilişki kurulur ya da bunun tam tersi ya-pılır. Şeytan'ın ya da başka ifritlerin gece etrafta dolaşarak kurbanlar aradığı söylenir, öbür dünyada dinlenecek bir yer bulamayan kötü ruhlar da aynı şe-yi yapmaktadır. Kadın güzelliğinin de erkeklere büyü yapmak için kullanılan bir güç olduğuna da inanılır. Birçok Batı Afrika atasözünde çekici kadınlar ya para sızdıran ya da daha kötüsü, erkek cinsine kötü efsunlar yapanlar olarak

tanıtılır:

Güzel kadın ya hırsızdır ya da cadı. (Bamum dili)

Güzel bir kadın ya sizden çalar, ya da sizi yakalar [yani bir cadıdır].

(Mòoré dili)

Çok güzel bir kadın ya bir cadı ya da bir fahişe. (Sara dili)

Böylece kadınlar bir dış çekicilik ve cadımsı güçlerin bir karışımı olmaktadır. Bir Japon atasözüne göre: “Kadın büyüleyici bir yaratıktır.” Erkekler, görünüşte bağlı ve sofu bile olsalar kadınların, bu yüzeyin altında saklı duran korkutucu yıkıcı güçleri olduğu konusunda uyarılmaktadır. Bir Arap atasözünün deyişiyle: “Eğer elinde tespihle bir yaşlı kadın görürseniz, bunun gerçekten bir şeytan olduğunu bilin.” Kadınların bağlı, suçsuz ve kırılgan göründükleri ölçüde şüphe uyandırdıkları ima edilmektedir. Bu mesaj Asya atasözlerinde de ifadesini bulmaktadır.

Dışı bir tanrıça, içi bir cadı. (Japonca)

Tanrıçaların dansıyla başladı, cadıların dansıyla bitti. (Tamilce)

Her erkeğin hayatında aziz olduğu bir gün vardır, her kadının hayatında ifrit kesildiği bir gün vardır. (Malayca)

Cadıların erkekleri sözle de yakaladıklarına inanılır ve bu nedenle çekici kadın sesine erkeği efsunlayan bir güç olarak bakılır. Atasözlerinin, kadınların konuşma yeteneklerinin olumsuzluğunu vurgularken, kadınların suskunluğunun bir erdem belirtisi olduğu konusunda ısrar etmelerinin nedenlerinden birinin de bu olması gerekir. Fas’tan gelen bir Ladino atasözüne göre: “Cadı sevgiliyi fethetmiş ve onu güzel sözleriyle yakalamıştır.” Çok sayıda atasözünde aşk ve büyüculük birbirleriyle iç içe geçmiştir ve aşkla şeytan da böyledir:

Eğer kalbinizi bir kadına verirsiniz, sizi öldürür. (Kanuri dili)

Bir kadının aşkı Şeytan’ın ağıdır. (Portekizce, Brezilya)

Atasözleri güzellik, aşk, cinsellik, besin ya da başka bir konuyla ilgili olsa da, sürekli, kadınların varsayılan gizli kadınsal gücüne karşı uyarıda bulunur. Ana fikir cadıların erkekleri bu özel güçleri sayesinde yakaladıklarıdır. Tekrar tekrar erkeklerin kendilerini kadın çekiciliğinin oynadığı oyunlar sonucu tehlike ve günahlara kaptırmamaları için uyarıda bulunulur. Bu, bir Alman atasözünde olduğu gibi, cadıların göz boyayan zenginlikleri için de geçerlidir: “Büyücülerin altını ve müzisyenlerin ücreti geceleyin uçup gider.”

Toplumların çoğunda, yakın akrabaların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için aile bağları vazgeçilmezdir ve dayanışmanın temel unsurunu oluşturur. Güvenin olmadığı yerde, gerilimlerin artması olasıdır ve haklarında büyücülük şüphesi olanlar meydana gelen her mutsuz olaydan dolayı suçlanabilir. Büyücülük genellikle yabancılarla ilgili değildir. Bu, bir kimsenin kendi akrabalarıyla olan ilişkilerinden doğar, Kamerun'da yaşayan Kunduların kısa ve öz bir biçimde dile getirdikleri gibi: "Yabancı yenmez", ama bu durumda evlilik nedeniyle meydana gelen hısımlıklar akrabadan sayılır. Burada fikir yalnızca klan mensuplarının kendi yakınlarına büyü yapmakta çıkarları olduğudur. Bir kimsenin birlikte yaşadığı insanlara güvendiği varsayılır, ama bunlar aynı zamanda birbirlerinin başarı ve refahını çekemeyen kimselerdir. Aile içindeki eşitsizlikler kıskançlık ve saldırıya yol açar, örneğin kumalar arasında. Bu tür eşitsizlikler büyücülük suçlamalarına yol açar.

Atasözlerinde çiziktirilen endişe verici bazı senaryolarda kıskançlık, kadınları cadı ya da şeytan haline getiren bir güç olarak hayal edilmiştir. Bir felaket meydana geldiğinde kumalar birbirlerini kolayca büyücülükle suçlar ve bir cadının öldürücü kıskançlığı haset ettiği rakibinin çocuğunu kaybetmesine neden olabilir. Bu Kongo'daki Yakaların örneğinde olduğu gibi bir kocanın çocukları konusunda niçin kaygı duyduğunu açıklayabilir: "Çokeşli bir koca çocuk kaybetmemek için büyük bir incelikle davranmalıdır." İki kumasının birbirlerine karşı kıskançlık duymasından şüphelenmekte ve onların birbirlerinin çocuklarına karşı kinci büyüler yapmasından korkmaktadır. Kısır bir kadının başka bir kadının çocuğu olması fikriyle baş edebilmesinden şüphe edilir. Bu korku verici fikrin örnekleri sadece "Çocuksuzluk öldürür" diyen Sotho atasözünde örneklendirilmiştir ya da bir Haya atasözünde denildiği gibi: "Kıskanç kadın 'Eşit duruma gelmeliyiz' der ve hasta çocuğunuz için size muska vermez." Batı Afrika'daki Mossi kültüründen gelen bir son örnek, hayal kırıklığına uğramış olup da öç almak isteyen yaşlı kadının daha genç kadınların çocuklarını büyüye başvurarak öldürmekten çekinmeyeceğini ileri sürmektedir: "Yaşlı kadın büyüünü bitirdiği zaman çocuklar, kulübesinin arkasında yatıyordu."

Bir cadının başına kötü bir şey geldiği zaman onun bunun acısını çocuklarına, refahına ve hayatlarında başka mutluluk unsurlarına düşkün olanlardan alacağına dair derin korku her yerde yaygındır. Bu öç alma şüphesi Mali'den gelen şu Minyanka atasözünde de ifadesini bulmuştur: "Eğer cadının çocuğu çiçek hastalığından ölmüşse, çocuğu olan kadınların gülmesine izin vermeyin." Alıntıladığımız örnekler, olumsuz güçlerin kullanılmasını acılı eşitsizlik durumlarına bağlar. Yukarıdaki atasözleri Afrika'dandır, ama dünyanın başka bölgelerinde de, daha genel deyimlerle bile olsa, cadılık, şeytanlar ve ifritler arasında ilişki kurulmuştur:

Kıskanç bir kadın bir cadıdan beterdir. (İngilizce, ABD)

Kıskanç bir zevce tam bir cadıdır. (İngilizce, Britanya)

Kıskanç bir kadın hemen hemen bir şeytandır. (Katalanca ve Fransızca)

Kıskançlık Şeytan'ın anasıdır. (Estonca)

Kıskanç bir kadının kafasında boynuzlar biter. [Kıskanç bir kadının bir şeytana dönüşeceğine dair inanca dayanmaktadır.] (Japonca)

Kıskanç kadın, tehlikeli kadın. (İspanyolca, Arjantin)

Kıskançlık sık sık büyücülükten yardım ister. (Creole dili, Guadeloupe)

Buraya kadar rastladığımız tüm vakalarda, kadınların büyücülüğü, çevrelerinde gözyaşı ve matem sonucunu doğuran olumsuz bir keramet olarak tanıtılmaktadır; bir Alman atasözüne göre: “Cadı işini bitirdiği zaman kızarmış gözler meydana gelir.”

Bununla birlikte, Afrika’da gördüğüm gibi, gizli güçler yalnızca korkulan ve rizikolu ve yıkıcı sayılan güçler olmakla kalmaz; aynı zamanda bunların olumlu kerametlere de erişme olanağı sağladığına inanılır. Gerçekte, sihrin iki yönü vardır ve bazen, büyü yapanın yaşam gücüne bağlı olarak, olumlu karşı-iktidarların olumsuzların zararlı etkilerini bozacak yeteneğe sahip olduğuna inanılır. Gizli güçlere çocuk yapmak ya da uzun ve mutlu bir evlilik ya da Kongo’dan gelen bir Yaka atasözündeki gibi -”Eşinizin yasını tutarak tek başınıza yaşayacağınıza, Yindzika-nyanga [içine giren bileşkenleri] çiğneyerek birlikte terk edebilirsiniz [ölebilirsiniz]”¹¹⁶ - ileri yaşıta, karı koca olarak aynı anda ölmek için başvurulur. Bir kez daha, anneler kadınların geri kalanıyla aynı kaba konulmamalıdır: Onların durumu özeldir ve sadece güçlü büyücü değil çocuklarını seven annenin de onları koruyucu bir olumlu gücü olduğuna inanılır, Benin’den bir Yoruba atasözünün vurguladığı gibi: “Bir kadın-anne [anne olmuş bir kadın] kadar kutlu bir fetiş yoktur.”

Erkeklerdeki, kadına karşı karışık duygular besleme eğilimi kolayca onlara kötülük atfetmelerine yol açabilir. Bu, atasözlerinde, çeşitli tehdit edici biçimler alabilir: Cadılığın yanı sıra en yaygın olan şeytana başvurmadır; kötülük Şeytan’ın, İblis’in ya da bazen diğer ifritlerin kişiliğinde cisimlenir. Çeşitli temsiller birçok atasözünde üst üste düşer. Cadılar ve Şeytan birbirleriyle çok yakından ilişkilidir, örneğin şu Rus atasözünde olduğu gibi: “Şeytan’ın karısı bir büyücüdür.” Kadınların, özellikle insanlık tarihinin karışık olduğu yer ve zamanlarda, toplumun bozuklukları için o kadar sık kınanmış olmaları anlamlıdır ve bu sadece atasözlerinde olmamıştır.

¹¹⁶ Yakalar arasında *yindzika-nyanga* en güçlü fetiş sayılır.

Şeytan ve İblis

Tanrı İblis'i cehenneme kapattıktan sonra onun yerine kadını yarattı.
(Malayca)

Etrafta var olduklarına inanılan huzur ve düzen bozucular yalnızca büyücüler değildir; şeytanlar, ifritler ve kötü ruhlar gibi bol sayıda doğaüstü varlığın da kötülüğü kişileştirdiğine inanılır. Ve doğaldır ki, adı büyük harflerle -İblis adı da verilen- tekil olarak yazılan Şeytan da vardır bunlar arasında. Onun evi “cehennemdir.” Cehennem aynı zamanda şeytanların, ifritlerin ve kötülüğün olduğu yerdir; orası kötülüğün tüm amillerinin toplandığı ve bunların kurbanlarına işkence yapılan yerdir. Şeytanlar, habislik ve İblis’le, kadınlar arasında ilişki olduğuna dair inanılmayacak kadar çok atasözü vardır; bunlar özellikle Yahudi, Hristiyan ve Müslüman kültürlerinden gelmektedir. Bu bölümün başlığındaki özdeyiş Malezya’dan bir İslami örnektir. Aşağıda Arap dünyasından ve Müslüman Afrika’dan birkaç örnek daha verilmiştir:

Kadınlar Şeytan’ın arkadaşlarıdır. (Arapça)

Kadınlar Şeytan’ın tuzaklarıdır. (Arapça, Somali)

Eğer bir erkek bir kadına sırlarını söylerse, bu onu Şeytan’ın yoluna götürür. (Kanuri dili, Nijerya)

Başka örnekler de Hristiyan ve Müslüman kültürlerinden gelmektedir, tıpkı Benin’den gelen şu atasözü gibi: “Bir kadını ne olduğunu bilerek alın: Şeytan’ın kız kardeşidir o.” Kuzey Afrika’dan gelen örnekler bazen Yahudi kökenlidir: “Kadın Şeytan’ı fetheder” (Ladino, Fas), ayrıca bunun Yahudi çeşitlemelerine Yemen gibi Arap ülkelerinde rastlanabilir, örneğin: “Kadınlar Şeytan’dan çıkmıştır.” Daha başkaları, Hristiyan etkileriyle geleneksel Afrika dini unsurlarını kadınlara karşı yaptıkları uyarılarla biraraya getirir. Demokratik Kongo Cumhuriyeti’nde bulduğum bir atasözünün iki çeşitlemesinde bir cadıyla Şeytan birbirleriyle değiş tokuş edilebilir olarak görünür:

Bir kadınla yemek yemek Şeytan’la yemek yemekdir. [karınıza karşı uyanık olun]. (Kongo)

Bir kadınla yemek yemek bir cadıyla yemek yemekdir. (Lingala dili)

Tüm Avrupa’da, ama daha başka bölgelerde de, kadının Şeytan’dan biraz daha fazla bildiği vurgulanmaktadır. Hem Hristiyan Avrupa, hem de İslamlaşmış Afrika’dan, kadınların sırlarını, gizemlerini ve en çözümlenemez oyunlarını Şeytan’ın bile hiçbir zaman bulmayı başaramadığını ileri süren, benzer atasöz-

lerini çok az buldum:

Kadının [erkekçe bilinen oyunları] doksan dokuz tanedir, ama yüzüncüyü İblis bile bulamamış. (Hausa dili)

Bir kadının doksan dokuz hilesini bulabilirsiniz, ama yüzüncüsünü Şeytan bile bulamaz. (Almanca)

Şeytan her şeyi bilir, kadınların bıçaklarını biledikleri yerin dışında. (Bulgarca)

Batı atasözlerinde kadınların “bilmesi” sık sık Şeytan’la çağrışım yapar. Örneğin kadınlar bir ev yaptıkları zaman, “bunu Şeytan bile yıkamaz” ve Lehçede denildiği gibi: “Şeytan kadını yutmuş, ama onu hazmedememiş.”

Kadınların bilgisinin, erkeklerinkini geride bırakması sonucu, kurulmuş olan hiyerarşiler tepetaklak olma riskiyle karşı karşıya kaldıklarında, kadınlarla Şeytan’ın işbirliği yaptıklarına hükmolunur; bu Avrupa ve Kuzey Amerika’da rastlanabilen bir atasözünde gösterilmiştir: “Kadın saltanat sürerse Şeytan hükmeder.” Ya da daha kötüsü kadınların gücü o kadar tehlikeli bir biçimde olağanüstüymüş gibi tanıtılmaktadır ki Şeytan bile hükmünü ona geçirememekte ve kadına tabi olmayı kabul etmektedir. Aşağıda bir İsveç örneği verilmiştir: “Kadının evi yönettiği yerde Şeytan bir çiftlik işçisidir.” Hem Avrupa hem de Amerika’dan gelen çok sayıda atasözünde kadınlar, ufak tefek olanları bile, fazla zorlanmadan Şeytan’ı mat eder:

Şeytan Şeytan’dır, ama bir kadın ona bir şeytanlık edebilir. (Bulgarca)

Kadın Şeytan’ı aldatmış. (Yunanca)

Kadınlar Şeytan’dan bir nebze daha fazla şey bilir. (İtalyanca)

Bir kadının Şeytan’ı mat ettiği olur. (İngilizce, Britanya)

Bir kadın Şeytan’ı yenebilir. (İrlandaca)

Bizzat Şeytan’ın bile bir kadın kadar kötülüğü yoktur. (İspanyolca, El Salvador)

Kadın Şeytan’ın yapamadığını yapar. (Portekizce, Brezilya)

Bir kadın, İblisten biraz daha fazlasını bilir. (İngilizce, ABD)

Kim ki Şeytan der, kötülükten söz eder; bu iki tabir çoğu kez “kadınla” eşit tutulmuştur. Almancada olduğu gibi İspanyolcada da: “İyi bir karısı olan her türlü kötülüğe katlanabilir” denmiştir. Bununla birlikte iyi zevceler atasözlerinde son derece az görülen bir türdür. “Onların ruhunda Şeytan’ın tüm kötülüklerinin kök saldığı” (İtalyanca) ya da “Kadınların vücudunda yedi şeytan olduğu” (Hollandaca/Almanca) savı ileri sürüldüğünde, tüm kötülükler ve onların etmenleri kadınların üzerine yığılmış oluyor. Birçok atasözünün yansıttığı gibi

geçmişte, Avrupa’da -büyücü ya da sadece kadın olarak- Şeytan’la bir anlaşma yapmış olmasından şüphelenilen ve suçlananların başında kadınlar gelir. Benzer fikirler Avrupa’nın eski kolonilerinde de yayılmış ve herkesçe bilinen fikirler olmuştur. Böylece cadılık ve şeytanla anlaşma, yalnızca “kurnazlığı” değil büyüü de kadınlara öğretmenin Şeytan’ın bizzat kendisi olduğu inancıyla yakın bir biçimde bağıntılı hale gelmiştir. Bu tür inançlar, doğaldır ki, kökenlerini Hristiyanlıkla olduğu kadar İslam’la da dünyanın her bir tarafına doğru yolculuğa çıkan Yaratılış’taki köken hikayesine borçludur.

Aşağıda, İbranicedeki: “Şeytan, bir işi başaramayabileceği yere, bir kadını gönderir” ya da Rusçadaki, “Gücünün yetmediği yerde Şeytan bir kadını haberci olarak gönderir” atasözlerini okurken, ilk bakışta kadınların cinsel çekicilikleri sayesinde başarıya ulaştıkları söylenmek isteniyormuş gibi gelebilir, ancak aynı atasözünün Avrupa’nın her yerinde (aynı zamanda yaygın bir biçimde Latin Amerika’da da) söylenen halk içinde yaygın birçok çeşitlemesi de vardır. Bu çeşitlemelerde gönderilen yaşlı bir kadındır:

Şeytan bir işi beceremeyeceği yere yaşlı bir kadın gönderir. (Lehçe)

Şeytan bir yerde bir işi beceremedi mi, bir yaşlı kadın gönderir. (Sırpça/Hırvatça)

Şeytan giremediği yere yaşlı bir kadın gönderir. (Hollandaca/Almanca)

Yaşlı kadınlar Şeytan’ın bir puan önündedir. (İspanyolca, Arjantin)

Demek ki, atasözlerinde, genellikle kadınlarla -ve özellikle yaşlı kadınlarla- yalnızca “kurnazlık” ve cadılık arasında ilişki kurulmuyor, aynı zamanda “şeytanla anlaşma” konusunda da bir bağıntı kuruluyor. Eğer bu atasözlerine özgü muhakeme tarzında, kadına atfedilen “özel güçler” ona Şeytan’dan daha fazlasını gerçekleştirebilmek olanağını veriyorsa, bunda onun fiziksel çekiciliğinden çok deneyiminin rol oynaması olasılığı daha güçlüdür. Gizli kadınsal güçlerle daha çok ileri yaş arasında ilişki kurulur. Yalnızca Avrupa değil Arap atasözlerinde de, yaşlı kadınlar Şeytan’la temas eden ürkütücü bir etmen olarak tanıtılır.

Yahudi kültüründe İblis başlangıçta, ifritgil bir çehre, kötülüğün kişilik bulmasıdır. İblis, özellikle zarar vermek ve kötülük yapmak için yaratılmıştır. Giderek, İblis’in anlamı “kötülük eğilimi” yönünde gelişim göstermiştir ve yalnızca Yahudi kaynaklarında değil, aynı zamanda Hristiyan ve Müslüman kaynaklarında da daha sonra, genellikle böyle yorumlanmıştır.¹¹⁷ İblis ya da şeytan ya-

¹¹⁷ İbranice *yetzer rac* “kötülük eğilimi” anlamına gelir, bu tabu fikirleri ve düşünceleri ortadan kaldırmak için bir araçtır. İblis, “yolu kaybettiren”, aynı tarzda çalışabilirdi. Mark Geller’e verdiği bu bilgiden dolayı teşekkür ederim.

sak fikir ve düşünceleri bastırmak için kullanılan bir araç olmuştur: Bir kez bir fikir Şeytan'a atfedildi ya da onunla ilişkili görüldü mü, o bastırılması gereken bir tabu olmaktaydı. Atasözlerinde, "kötülük eğilimi" olarak İblis fikri, erkeğin karanlık yanı olarak düşlenen kadının üstüne atılmıştır. Yasaklanmış dürtüleri, hayalleri ve düşünceleri bastırmak isteyenlerin bulanık dimağlarında, konulan amansız dini norm ve emirlere rağmen, erkeklerin geliştirdikleri tedirgin edici suçluluk duygularından dolayı kadınlar ateşli bir biçimde suçlanmaktadır. Bunlar umutsuzca, genellikle kadınları ve özellikle de zevceleri kendi yasaklanmış "kötülüklerinin" -bazen harfi harfine- kaynağı haline getirerek işin içinden çıkmak için kolay yolu seçerler:

Deniz tuzun kaynağıdır, kadın ise kötülüğün. (Akdeniz çevresindeki Avrupa ülkelerinde ve ötesinde yaygın)

Kadınlar her türlü kötülüğün kaynağıdır. (İngilizce, ABD)

Kadın her türlü kötülüğün kaynağıdır: Onun yaptığı kötülüklerden bizi yalnızca ruhumuz kurtarır. (Fon dili)

Kız evlatlar ve toprak: tüm kötülüğün kaynağı. (Bengalce)

Çok sayıda Avrupa atasözü ciddi olarak tüm kadınların "habis", "tüm kötülüklerin ambarı", "tüm kötülüklerin dibinde", "kaçınılmaz kötülük", "ebedi kötülük", "zorunlu kötülük", "gerekli kötülük" ve benzeri olduğunu ileri sürüyor.

İslam dininin etkisine bağlı olarak, kadınlarla ilgili atasözlerinde, bilinen aynı mesajlarla, Ortadoğu'dan Avrupa ve Güneydoğu Asya'ya kadar her yerde İblis'e atıfta bulunulur:

Kadın erkeklerin İblis'idir. (Almanca)

Kadınlar İblis'in tuzaklarıdır. (Arapça)

Kadınlar İblis'in kamçılarıdır. (Farsça)

Hindistan'dan bir Pencap atasözünün şakacı bir biçimde söylediği gibi, İblis'in kendisi de, güzel kızlar gördüğünde "kötü eğilimlere" kapılır ve duaya ihtiyaç duyar. İblis "kız gücüne" yeryüzünün fani erkeklerinden daha dayanıklı değildir.

Bu bölümde gördüğümüz gibi, güvenilirliği olmayan güç dengesi, iki ana stratejinin ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur: Atasözleri dört C'ler dışında kalan kadın bilgi ve yeteneklerini doğal olarak küçümser ya da kadınların tahrip edici güçleri ve felakete neden olan yeteneklerine karşı sesini yükseltir. Kadınların zehir ve zehir üreticisi olarak yılanla çağrışım yapmaları, kısmen Yaratılış'taki cennette yılanla Havva hikayesinden alınmıştır. Bununla birlikte, Yahudi, Müslüman ve Hristiyan geleneklerinin dışındaki başka kültürlerde de benzeri

zehir hikayelerine rastlandığına dair kanıtlar vardır. Büyücülük ve Şeytan'la ilişkisi hakkındaki atasözleri yine "sapkın" kadınlar üzerindeki kontrolü ya da gücü kaybetme saplantısının yarattığı korkunun bir diğer örneğidir. Kadınların akılları kocalarınınkinden üstün olmaya başlayınca şeytan işin içine karışmaya başlar. Halk arasında yaygın olduğu aşikar olan bu inanç, şeytanın bile kadınları nasıl idare edeceğini bilmediğine göre, fani erkeklerin kadına egemen olamayacakları savının methiye tarzında ileri sürülmesine hizmet etmektedir.

Atasözlerinde, birçok türde kadın, cadılık ve şeytanla anlaşmakla suçlanmaktadır: evde kalmış kızlar, dullar, menopoz sonrasında kadınlar, şifalı bitkilerle uğraşan kadınlar, çok fakir, çok zengin ya da çok güzel kadınlar, çok şey bilen kadınlar, sözün kısası genellikle öngörülmüş davranış normları ve özellikle de cinsel kontrol edilebilirliğin dışına çıkan her dişi insan. Bununla birlikte, yalnızca bazı tür kadınlar değil kadınlığın tümü sıkça "sapkın" olarak tanıtılır ve böylece de özel güçleri olduğu zannı altında bırakılır. Doğrudan ya da dolaylı bir biçimde atasözlerine yansıyan bu saplantı kadınların tahrip edici işlemlere başvurmak ve zarara sebep olmakla suçlanmasına yol açmaktadır.

Ekonomik etkinliklerin yanı sıra, diğer etkinlikler nedeniyle de erkek ve kadınlar arasında rekabetin giderek artan bir biçimde hüküm sürdüğü kültürel bağlamlarda, kadınlar kolayca yıkımın etmenleri olarak aranıp bulunur. Bunlar doğuştan sahip oldukları bir yeteneğe dayanarak büyücülük yapmakla suçlanmakta ve toplum için bir tehdit olarak tanımlanmaktadır. Bu mekanizma eskiden Avrupa'da "sapkın" kadınlara uygulanırdı, ama başka bağlamlarda da geçerliliğini koruyabilir: "Afrika'da erkeklerin egemen oldukları toplumlarda kadınların otoritelerini arttırdıkları yerlerde, erkeklerin kuşku ve kızgınlıkları Ortaçağ Avrupası'ninkilere çarpıcı bir biçimde benzeyen tutum, âdet ve rollerle, büyücülük üzerine odaklanmaktadır."¹¹⁸ Erkekleri Şeytan ya da İblis'le birlikte anan atasözleri -en azından atasözleri türünde- pek işitilmiyor; kötülüklerin yöneticisi olan Şeytan bir erkek olarak tasvir edilse bile Porto Riko'dan gelen bir atasözü "Şeytan tekrar yaratılırsa, şüphesiz kadın olarak doğacağını" bilebiliyor.

Karşı Önlemler

Koca iptir, zevce pakettir; ip kopunca, paket gevşer. (İgbo dili)

Boy bos, güzellik, aşk, cinsel çekicilik, yetenekler, bilgi ya da sağlığa atf yapıldığında, kadın iktidarının açık ya da örtük olarak her kabul edilişi bu tür bir kötü yönetimi önleyecek uygun önlemler icat edilmesine yol açar. İpler, bağlar,

¹¹⁸ Judith Hoch-Smith and Anita Spring, ed., *Women in Ritual and Symbolic Roles*, New York 1978: 248. Ayrıca bkz. Hufton 1995.

sicimler ve diğer anlamlı metaforlar gerekli kontrol araçlarını ifade eder, tıpkı yukarıdaki Igbo özdeyişi ya da Hindistan'dan gelen Marathi örneğinde olduğu gibi: "Karınızı ve paranızı sıkıca bağlayıp yanınızda taşıyın." Bu çok sayıda buyruk ve yasaklama erkeklerin zihinsel huzuru için icat edilmiş olup kadınların iyilik ve güvenliğini isterlermiş gibi tanıtılır. Bu farklı önlemler, kadınların özgürlük ve emellerini açıkça kısıtlamak hedefine yönelmiş olmaları bakımından birbirilerine benzer. Bir zevcenin özgürlüğü ne kadar azsa, bu evlilik için o kadar iyidir: "Koca karısına özgürlük tanıyor, bunun sonucundan iyi bir şey çıkmaz" (Rusça). Bu tür önlemleri tavsiye eden atasözleri o kadar çoktur ki, bunlardan -en sık rastlanan konuları işleyenlerinden- küçük bir derleme yaptık. Evlilik ilişkisinin "yapın" ve "yapmayın"ları erkek ve kadınlara tamamen farklı mesajlar vermektedir. Erkekler, becerileri sayesinde kadınları zevce "modeline" uygun olarak işleyen zanaatkarlardır.

Bir Zevcenin Kalıba Sokulması

Vazoyu kendi çamurunuzla şekillendirin, sonunda sizin tavanızda olacak o.
(Arapça, Mağrip/Batı Sahra)

Karikoca arasında sorunlar nasıl önlenir? Halk arasında yaygın olan cevap basittir. Bir zevcenin hiçbir zaman bağımsız ya da üstün olmasına izin verilmemesidir. İdeal zevce kendiliğinden boyun eğer: "Evli bir kız, tıpkı yeni satın alınmış bir atmış gibi dizginleri kocasına verir" (Çince). Atasözlerinin taktiklerinden biri de kadınların "doğal olarak" itaatkar olduğunu ilan edivermektir.

Kadınların tanrısı bir erkektir, bu nedenle tüm kadınlar erkeğe itaat etmelidir. (Farsça)

Kadın hiçbir zaman görevde değildir. (Igbo dili)

Zevcesi üzerinde tam otoriteye sahip olmak doğru bir şeydir. (Sanskritçe)

Başka atasözleri daha realist bir biçimde çok çeşitli sorunlar öngörüyor. Kanunrillerin dediği gibi "Satın alınan atın sırtına binenin kendi efendisi olduğunu anlayabilmesi için talime ihtiyacı vardır." Bu bir sanattır ve bir Yunan atasözü erkekleri uyarıyor: "Ya hiç evlenmeyin ya da evlenirseniz, efendi olun." Kocasına herhangi bir alanda üstün olan kadına bu "erkeksi" niteliğini saklayacak kadar becerikli olması öğütlenir. Erkeğin evlilik bağında hâkim olması kültürlerin çoğunda onaylanmış ve tekrar edilip durulan bir kuraldır. Bu kural daha sonra dört biçimde belirtilecektir, bunların çeşitlemelerine bundan önceki bölümlerde rastladık:

- Kadınlar kocalarından (boy bos olarak) daha küçük olmalıdır,
- Kadınlar kocalarından daha genç olmalıdır,
- Kadınlar kocalarından daha az yetenekli olmalıdır,
- Kadınlar kocalarından daha az sağlıklı olmalıdır.

Boy bos konusu birinci bölümde (“Kadın Bedeni”) ele alınmıştır. Fiziksel büyüklüğe yapılan göndermeler hiyerarşiyi güçlendiren nesnelerle mecazi olarak ilişkilendirilmiştir, tıpkı şu Oromo örneğinde olduğu gibi: “Bir zevce ve bir saban kolu erkekten daha kısa oldukları zaman daha makbuldür.” Hem Danca, hem de Almancada rastladığımız benzer bir atasözü şunu öğütlüyor: “Karınıza kısa olan bıçağı verin ve uzun olanını kendiniz için saklayın.” Ve işte (hemen hemen Freudçu) Bangladeş ve Hindistan’dan gelen bir Khionghtha ideali: “Büyük bir puro ve küçük bir zevce.” Bu atasözünün, yukarıdaki ikinci kategoriye giren, “genç” sözcüğünün “küçük” sözcüğünün yerini aldığı bir versiyonu daha vardır. Deneyim yaşla geldiğinden, sayıları pek de az olmayan birtakım atasözü, bir koca deneyimli olsa bile, cinsel ya da hayat deneyimi olmayan genç bir zevce almanın ona çok daha fazla rahatlık sağlayacağını vurgulamaktadır; bunun nedeni bir dulun ikinci koca tarafından “kalıba sokulmasının” son derece sorunlu olarak görülmesidir. Aynı şey kocasından daha yaşlı bir kadın için de geçerlidir: Koca ona bir çocukmuş gibi davranamaz: “Bir kadına uygun düşen, babası yaşında bir erkektir” (Somali).

Ciddi bir kalıba sokma düğün gününden itibaren başlar; bununla birlikte, en iyi vakalarda hazırlama işlemi düğün gününden çok önce, küçük kızın baba evinde başlar: Bir Oromo atasözü, “Kızlar ve bir yaşındaki danalar mideleri boşken talim görür -anılan sıraya göre- iyi bir zevce ve iyi bir öküz olabilmeleri için” diye tavsiyede bulunuyor. Genç zevce, iyi bir gözetim altında büyümesi gerekli bir çocukla karşılaştırılıyor:

Çocuğunuzu ta [hayatının] başından itibaren eğitmeye başlayın, karınızı eğitmeye ise düğün gününden itibaren başlayın. (Uygurca/Çin)

Yılın ilk günü planlarınızı yapın; evliliğin ilk günü karınızı cezalandırın. (Japonca)

Zevceler! Temizleyin onları ve sokun içeri, onlara işte böyle davranılmalı. (Berberi dili)

Ev alacaksanız hazır olanını alın; zevce alacaksanız hazır olmayanını alın. (Bulgarca)

Üçüncü noktayı oluşturan, üstün yetenekler, bundan önceki bölümlerde enine ve boyuna tartışıldı: Zevceler bu tür yeteneklerini sergilememeli ve erkeklere

ayrıldığı açıkça ilan edilmiş bütün alanlardan uzak durmalıdır. Dördüncü ve sonuncu nokta zenginliktir. Zenginlik (aynı şey mensup olunan sınıf için de geçerlidir) ayrıcalıklı olanın lehine işler; bu nedenle atasözleri erkeklere bulundukları düzeyin altındaki kadınları sevip onlarla evlenmelerini tavsiye ederken, kadınlara bir koca bulmak için gözlerini yukarı dikmelerini öğütler: “Denginin altındakiyle evlenin ve iyi bir efendi olun” (İbranice); tavsiye olunanın tam tersi bir durum ortaya çıktığında da, bir Türk atasözü kadınlara büyük bir ıncelikle: “Kadının şamdanı altından bile olsa, onun içine mumu erkeğin koyduğunu” hatırlatıyor. Kendi zenginlik ve mülklerine rağmen, kadın erkeğin üstünlüğünü kendi rızasıyla kabul etmedikçe, böylesi bir ters durum rollerin dramatik bir biçimde ters yüz olmaları riskini yaratabilir. Dolaylı ya da dolaysız olarak verilen korkutucu mesaj, Gana kökenli bir Twi atasözünün ileri sürdüğü gibi, paranın kadını “erkeğe dönüştüreceği” ya da bir Brezilya atasözünün uyardığı gibi erkeğin onun hizmetçisi haline geleceğidir. Avrupa’dan gelen başka örnekler de vardır:

Hiçbir şey zengin bir kadın kadar çekilmez değildir. (İtalyanca/Latince)
 Zengin kadın kendini beğenmiştir ve sık sık erkeklerle kavga eder. (Rusça)
 Paralı bir zevce aldım, ben evi süpürdüm, o tarladaydı. (Almanca)
 Zengin kadının evinde kadın para öder, emreder ve bağırır. (Katalanca/Fransızca)

Yukarıda bir liste halinde verilen atasözlerinden sonuncusunun Latin Amerika’da halk arasında yaygın olan çeşitlemeleri vardır. Açıkçası ekonomik olarak bağımsız olan bir kadın “erkeğe” eşit olmaktadır, oysa ekonomik olarak bağımsız olmayan bir koca, bir “kadına” eşit olmaktadır ve ekonomik nedenlerle meydana gelen böylesi bir “toplumsal cinsiyet değişikliği” hiç de iyi sayılmaz.

Kadınların dört “C” işlerine bakmaları onları, ailenin ekonomik ihtiyaçlarını “doğal olarak karşılayan kimse” sayılan erkeğe bağımlı kılmaktadır. Atasözlerinde zenginlik ve maddi mülkiyetin erkeğin alanı olması “doğal” görülmektedir; bir Vietnam özdeyişinde veciz bir şekilde ifade edildiği gibi: “Zenginlik erkeğin [mülkiyeti]; iş kadının [mülkiyeti]dir.” Cezayir’den gelen bir Arap atasözü maddi refahın toplumsal cinsiyete göre bölünmesine -kadınların bakış açısından- daha kötümser bakıyor: “Erkeklerin hayatı bir zenginliktir, kadınların hayatı bir ızdıraptır.” Hindistan’dan gelen bir Telegu atasözünde, kadının parayı idare etmekten aciz, erkeğin de çocuğa bakma becerisinden yoksun olarak tanıtılmalarıyla, roller sonsuza dek belirlenmiş oluyor: “Bir kadının eline bırakılan para uzun sürmez; bir erkeğin eline bırakılan çocuk yaşamaz.” Pek çok Avrupa atasözünde, özellikle Almanca ve Fransızca olanlarda, parası olan ka-

dınlarla para kazanan kadınlar (çoğu kez olduğu gibi) Şeytan'la ilişkili sayılmaktadır. Aile için para kazanmanın erkeğin işi olduğuna ve dışarıda işi olan zevcelerin kocalarını gülünç duruma düşüreceğine güçlü bir biçimde inanılmakta ve bu inanç güçlü bir biçimde savunulmaktadır. Birçok dilde mesaj her şeyin olduğu gibi kalmasının gerektiğidir: “Erkeğin kazandığı ekmek en güvenilir, kadının yıkadığı çamaşır en temizdir” (Karelyaca); bunun bir Fince çeşitlemesinde de: “Kocanın [kazandığı] ekmeğin en lezzetlisi, kadının [yıkadığı, ç.n.] elbisesinin elbiselerin en beyazı” olduğu söylenir. Para kazanmak ve zengin olmak erkeğin nitelikleridir, kadının bağımlı ve “sahipli” olmasıysa normalmiş gibi kabul edilmektedir:

Karısının ücretini bekleyen erkek bolluk nedir bilmez. (İbranice)

Kadınların kazançları, sıçanların kazançları. (Korece)

Kadının evlilik bağına bağımlılığı, atasözlerinin onun bir erkeğe güvenmekten başka seçimi olmadığı fikrini ileri sürmesine yol açmaktadır: “Bir tarla ve evlenmiş bir kadın her zaman birinin malıdır” (Endonezce). Dolayısıyla, aşağıdaki Afrika atasözlerinde iddia edildiği gibi kadın asice hareket ettiği zaman yeni bir “efendi” bulmuş demektir kendine.

Bir kadın ancak boşanmak isterse çitin üstünden atlar. (Rundi dili)

Kocasına karşı gelmeye başlayan bir kadın kendine gidecek yer bulmuş demektir. (Ganda dili)

Eğer bir kadın kocasını terk ederse, bir başkasına [evlenmeye] gider. (Mamprusi dili)

Tüm kalıba sokma etkinliklerine ve kadınların bağımlı kalmaları yönünde yapılan tüm vurgu ve baskılara rağmen, pek çok atasözü (çoğunlukla Avrupa kökenli olanlar) alaycı bir tarzda dikkati evliliğin erkeği evcilleştirdiği konusuna çekiyor:

Koca misafirdir, zevce evin temelidir. (Digor dili)

Koca [evin] başıdır; zevceyse boynudur, onu istediği tarafa çevirir. (Rusça/Frizce/Hollandaca)

Erkek baştır ve kadın da onun tepesindeki gece takkesi. (Almanca)

Bir zevce alan bir efendi bulur. (Fransızca/İngilizce, ABD)

Bir mücadele aynaya yansıyor ve burada iki taraf da kendilerine uygun gelen bir denge bulmaya çalışıyor. Bir Çin atasözünün kabul ettiği gibi: “Bir ülkeye hük-

metmek karınıza hükmetmekten daha kolaydır.” İlişkilerin bir miktar yatırım gerektirdiğini anlamak pratik bir bilgelik gereğidir. Karısını küçük görmek ve küçük düşürmek faydasızdır: “Boşanmadığınız zevce hakkında çok fazla kötü şey söylemeyin” (Adige dili). Tam tersine, eğer bir koca karısını teşvik etmeyi başarıyor ve onu evlilikteki konumunun çekici ve ilginç olduğuna inandırabiliyorsa, kadın çok daha kolay rıza gösterebilir:

İyi bir koca bir kadını gençleştirebilir, kötü olanı genç kızı yaşlandırır. (Karelyaca)

İyi koca zevceyi güzelleştirir, kötüsü onu aşındırır, yıpratır. (Estonca)

Koca, karısına örnek olur; o dürüst olduğu zaman zevce iyi olur. (Çince)

Bu örneklerde iyi bir zevce kocasının erdemlerinin ürünü olmaktadır. Başka örnekler de bu fikri doğrular, Bangladeş’ten gelen bir Khiongtha atasözünün dediği gibi: “İyi toprak iyi tahıl verir; iyi koca iyi zevce yetiştirir.” Bu yararlı politika, daha önce, eski bir Mısır atasözünde öne sürülmüştür. “Eğer zincirler zevcenin hoşuna giderse, iki kere bağlanmış demektir o” ve bu daha sonraki atasözlerinde de geçerliğini korur. “Karısına şeker eken tatlı bir zevce bulur” (Hollandaca); “İyi beslenen koyun kuyruğundan bir manto verir” (İspanyolca); “Su zambağı yalnızca derin sularda en iyi durumundadır” (Burmaca). Ancak kocanın -bundan elde edeceği yararları düşünerek ya da düşünmeyerek- vereceği tam destek bir zevcenin en iyi tarafını ortaya çıkarabilir.

Buna rağmen, atasözleri sık sık bu tür müzakerelerin gerekliliğini görmezden gelir ya da dobra dobra bu tür zayıflık belirtilerine -kocanın karısını istediği gibi kalıba sokması gerektiğinin ve Kenya’dan gelen bir Luo deyiminde söylendiği gibi -zevcenin kalıba sokulmak için yapılmış topraktan bir çanak” olduğunun üstünde durarak- karşı çıkar. Atasözlerinin zevceyi bu biçim bir kalıba sokmaya yönlendirmesi bir sürü “yap” ve “yapmayı” içerir.

Övmeyin ve Güvenmeyin

Yamların [Hint yerelması, ç. n.] köklerine, çamurlu suya ve kadının sözlerine inanmayın. (Bengalce)

Irak, ABD ve Burma gibi birbirinden çok ayrı ülkelerde atasözleri, kadınların hak edebilecekleri övgü miktarı ya da sıklığı konusunda değişik fikirlere sahip olsa bile, onların bolca övülmemeleri gerektiği konusunda anlaşır. Bir Azeri atasözü bir zevceyi övmenin hiçbir iyi sonuca yol açmayacağını vurguluyor: “Hiçbir erkek şunları esef etmeden övmez: atını, kılıcını, şarabını”; Tatarca bir atasözü bu konuda daha da açıktır: “Gerçekten budala olan karısını över,

gerçekten bilge olan atını över.” İtalyancada ise, iyi bir şarap, bir at ve zevce asla övülmemelidir. Başka atasözleri, övgüleri sağgörülü aralıklarla yapma talimatları vererek, daha ince bir yaklaşım sergiliyor:

Yedi yıl geçmeden karınızı övmeyin. (Rusça)

On yıl evli kalmadan karınızı asla övmeyin. (İngilizce, ABD)

Daha başka atasözleri bir önlem olarak bir kadının ölmeden önce övülmemesi öğüdünü veriyor. Öyle görünüyor ki zevcenin şımarma ya da küstahlaşması göze alınamayacak kadar ezici bir risk oluşturmaktadır:

Güneş batmadan önce bir günü, bir yıl geçmeden bir atı ve ölmeden bir zevceyi övmeyin. (Çekçe)

Eğer karınızı seviyorsanız, onu sadece öldükten sonra övün. (Burmaca)

Bir kadını yalnızca yakıldıktan ve külleri serpildikten sonra övün. (Bengalce)

Yukarıdakiler hem Etyopya, hem de İskoçya’da rastladığım aynı deyimleri kullanan daha genel bir atasözünün çeşitlemesi olabilir: “Eğer azarlanmak istiyorsanız evlenin, eğer övülmek istiyorsanız ölün.” Bir zevceyi azarlamak onu övmekten daha olağan görünüyor. Bununla birlikte, bir Avar atasözünde övmeye bir sorun görmeyen bir istisnaya rastladım: “Bir atı bağrınıza basarak ve bir zevceyi de iltifat ederek eğitin.”

Bir zevcenin kocasını öveceği tutarsa, erkeklere, bunu şüpheyle karşılamaları öğüdü verilir: Bu sadece bir yaltaklanma olabilir ve sıcak bir yakınlık sergileyen bir kadının gerisinde yatanın ne olduğunu kim bilebilir ki? Bunların hepsi daha çok kaygı verici şeyler olarak görünmektedir:

Yaltaklanan kadının kafasında kötü bir şey vardır. (Rusça)

Eğer bir kadın size ağaca çıktığınız için iltifatta bulunursa, o sizin düşmeniz için iltifatta bulunuyor demektir. (Mamprusi dili)

Karınız size sevgi gösterirse, dikkatli olun. (Abhazca)

Bir kadın bir erkeği hayal kırıklığına uğrattıktan hemen sonra ona karşı gösterdiği sevecenliği başka zaman çok ender gösterir. (İngilizce, ABD)

Başka alanları söz konusu eden atasözlerinde de güvenmeme mesajı az yaygın değildir. Güvendiğiniz bir kimsenin güvene layık olmadığını kanıtlanması olayını ifade etmek için Farsça bir atasözü şöyle der: “Kuyruğunu kaldırdığım zaman onun bir dişi olduğunu anladım.” Bu tür atasözlerinin abartmasız yüzlercesi kadının varsayımsal sadakatsizliği ve güvenilmezliğine gönderme yapar.

Birçok atasözü bunu açıkça belirtmez bile: Erkeklerin kuşku duymaları gerekir, işte o kadar!.. İşte birkaç örnek:

Ne bir kadına, ne de bir musluğa güven olur. (İngilizce, Britanya)

Bir fil, bir kobra, yaşlı bir köle, seven bir kadın, güvenmeyin bunlara. (Thai dili)

Bir kimse ne hâkimlere güvenmelidir ne de kadınlara. (Sanskritçe)

Bir kadına ananın gözleri onun üzerinde olduğu sürece güven. (Japonca)

Kadın piliç kafesi değildir ki omzuna asasın. [Kimse karısından emin olmaz.] (Bassar dili, Togo)

Kobra, hâkim, Hint yerelması (yam) kökü, musluk, çamurlu su, rüzgar ya da hava, güvensizlik bağlamında kadınlarla çağrışım yapan şeylerdir. Erkeklerle sırlarını, aşklarını, güvenlerini ya da hayatlarını bir kadınla paylaşmamaları söyleniyor; üstelik bunlar, kadınların çekicilikleri, vaatleri, duyguları, gülücükleri, göz yaşları ve sözlerine karşı dikkatli olmalıdır. Özellikle gözyaşları bir “hile çeşmesidir” (İtalyanca), bunların karşısında çok tedbirli olmak gerekmektedir:

Bir kadının gözyaşlarına inanmayın. (Latin Amerika’da çok yaygın)

Bir kadının en güçlü silahı gözyaşlarıdır. (İngilizce, ABD)

Kadının gözyaşları onun kötü huyunu örten bir sostur. (Latince)

Bir kadının gücü gözyaşlarındadır, bir hırsızınki ise yalanlarındadır. (Bengalce)

Kadının en son başvuracağı çare gözyaşlarıdır. (Azerice)

Sadece birkaç atasözü gözyaşlarını ciddiye alır. Bir İbrani atasözü “Bir erkeğin bir kadını ağlatmamaya dikkat etmesi gerektiğini, çünkü Tanrı’nın onun gözyaşlarını saydığını” ileri sürer; Japoncada hoyratça bir “davranışla karşılaşan” bir kadının ağlamak için pek çok nedeni olduğu kabul edilir: “Giysilerinin kollarını binlerce kez ıslatmak bir kadının kaderidir.” Japon kadınları gözyaşlarını kimonolarının uzun kollarının astarıyla silmeye alışık olduklarından (bugün herhalde kağıt mendil kullanıyorlardır) bu ıslanmalar ağlama sonucu meydana gelmektedir.

Kadınları (özellikle genç kızları) erkeklere güvenmemeleri için uyaran atasözleri de vardır: “Bir erkeğin yeminine güvenen bir kadın gece gündüz ağlar”, bunlar arasından alınmış, Brezilya’dan gelme Portekizce bir örnektir. Buna rağmen atasözlerinde son derece güvenilmez olarak gösterilenler yine de kadınlardır. Özellikle zevcelere karşı güvensizlik belirtilir. Daha önce bir Mongo atasözünde kadın evden bir şeyler çalan bir *inkengi* faresine benzetilmekteydi; sözünü esirgemeyen bir Kore atasözü ise bir zevceyle güven gösterilemeyecek bir ya-

bancı arasında çağrışımsal bir bağıntı kuruyor.

Erkeklerle kadınlar arasındaki temel fark, erkeklerin babalıklarından nasıl emin olabilecekleri sorusuyla cebelleşmeleri, oysa kadınların her zaman taşıdıkları çocukların kendilerine ait olduklarını bilmeleridir. Bir Çeçen atasözü şunu ileri sürebilmektedir: “Tencerenin dibinde ne olduğunu en iyi kepece bilir”, oraya sadece bir tane kepeçenin girdiğinden nasıl emin olunabilir? Bu nedenledir ki nişanlıların iffeti bu kadar kuşkuyla incelenir. En küçük bir kötü hal ve tavır ya da dedikodu bile bir namus lekesi olarak yorumlanabilir.

Görülmemek ve İşitilmemek

Otur kız köşede, eğer iffetliysen seni bulacaklardır. (Çekçe)

Kadın için ideal davranış gerçekte şu tek emirle açıklanabilir: Kendi üzerine dikkat çekmeyeceksin, özellikle kocan dışındaki hiçbir erkeğin dikkatini. Tanzanya’dan gelen bir Svahili atasözünün deyişiyle “Kadın için teşhir etmek, namus lekesidir.” Bu ilke çok yaygın bir uygulama alanı bulmuş olsa bile teşhirin tanımı farklı kültürlerle göre değişir. İki temel buyruk şudur: Kadınlar görülmeli ve işitilmemelidir.

Görülmemek kendini tüm dünyanın bakışlarından saklamak, arka plana yaşımak, kendini suskunluğa zorlamak ya da zorlanmak, örtünmek ve Rus kızlarına tavsiye edildiği gibi üç eşiğin gerisinde oturmak demektir. Mağrip’ten bir Arap atasözü kızlara “günleri gelene kadar tozlarıyla kalmalarını” öğütlüyor, yani onlara düğün gününe kadar giyinip kuşanmamalarını söylüyor. Bu kural yalnızca genç kızlar için değil, genel olarak her türden kadın için geçerlidir. Ve işte, “İyi bir köpek kuyruğunu bacakları arasına sıkıştırır, iyi bir kadın arka planda kalır” diyen benzer bir Burma örneği.

Öyleyse kalıbı kırıp da kendini “teşhir edenlerin” başına ne gelir? Bu durumda, Fas’tan gelen bir Arap atasözü geçerlilik kazanır: “Eğer deve dama tırmanırsa insanlar deveye hayret eder.” Bu deyiş gelip geçenler tarafından damdaki taraçada görülen bir evli kadına gönderme yapmaktadır. Görülmüş olmak, gelip geçenlere tüketilecek mal sunmakla, başka bir deyişle fahişe olmakla eşit tutulmaktadır. Avrupa’nın ve Amerika kıtasından çeşitli kökenlerden bol miktarda örnek bu yöndedir:

Pencerede oturan kadın herkes hakkında dedikodu yapar, herkes de onun hakkında. (Portekizce, Brezilya)

Pencerede oturmayı seven bir kadın yol kenarına sarkmış bir üzüm salkımı gibidir. (İtalyanca/İngilizce, ABD)

Penceredeki kadın, yol kenarındaki dut [gibidir]. (Portekizce)

Penceredeki kadın kendini ucuza satmak ister. (İspanyolca)

Penceredeki kadını ve kaldırırma [dökülmüş] bezelye tanelerini korumak zordur. (Danca)

Bir nehrin kıyılarından, yol boyundaki bir bağın ve zamanını pencerede geçiren kadının akıbeti iyi olmaz. (Katalanca/Fransızca)

Evden çıkmasına izin verilmeyen bir kimse, pencere aracılığıyla dış dünyayla ilişki kurmaktan başka ne yapabilir? Arap atasözleri içerideki kadınların dışarıda olup biten her şeyden haberleri olduğunu ileri sürüyor:

Eğer bazı haberleri kaçırdıysanız, eve kapanmış olanlara sorun. (Cezayir)

Eğer bir eşeğinizi kaybederseniz, hiç dışarı çıkmayan kadınlara sorun.

(Mağrip)

Teşhir etmemek aynı zamanda işitilmemek de demektir. Gördüğümüz gibi, o güzel sükut bezemesi kadınların en gözde gerdanlıkları değildir. İyi davranışları olan kızlar emir vermek şöyle dursun ne konuşur, ne de soru sorarlar. Konuşma ve tartışmadan başka tabu ilan edilen daha ne gibi ifade tarzları vardır? Şarkı söylemek kaşların çatılmasına neden olur, bir Fin atasözünde: “Şarkı söyleyen tavuk ve gülen bir kız iyi belirti değildir” denir. Gerçekte, suskunluğun ve hafif bir iç geçirmenin dışındaki kadın sesleri, kızların dikkatleri kendi üzerlerine çekmelerine yol açacağından, şu ya da bu atasözünde, bunların doğru bulunmadıkları ifade edilmiştir:

Bir kızın çok fazla kimseyle konuşmaması ve karşılaşp selamlaşmaması gerekir. (Yahudi Arapçası, Yemen)

Öten bir kuş kendini satar. (Rusça)

Erkeklerin duymaması için genç kızlar alçak sesle gülmelidir. (İngilizce, Britanya)

Amerika’dan Hindistan ve Afrika’ya kadar, özellikle, gülmek kötü bir belirti-dir:

Gülen bir kız yarı yarıya elde edilmiş sayılır. (İngilizce, ABD)

Gülen ve hediyelerinizi kabul eden bir kadını istediğiniz an öpebilirsiniz. (Yunanca)

Sık sık gülen ve gözü pek adımlar atarak yürüyen kadın bir fahişedir. (Bengalce)

Gülen bir genç kadın ya orospudur ya da dedikoducu. (İspanyolca)

Gülerek hamile kaldı, bağırarak çocuk doğurdu. (Oromo dili)

Aşağıdaki Mağrip ve Batı Sahra'dan gelen Arapça örneklerde görüldüğü gibi, kadınların bağırması ve ıslık çalması kesinlikle doğru bulunmaz: “İyi kadın tedbirli konuşur, ölçülü hareket eder, yürür ve (sempati) kazanır; kötü kadın bağırır, işi taşkınlığa döker ve etrafta tozu dumanı birbirine katar.” Avrupa ve ABD’de bile kadınların ıslık çalmasına şiddetle karşı çıkan bir dizi atasözü vardır; bu çeşitlemelerin yarısı, daha önce de alıntılarımız gibi, ıslık çalan kadınları öten tavuklarla aynı kefeye koyar, diğerleri şu ya da bu biçimde ortaya çıkacak uğursuz sonuçları sayıp döker:

Kızlar ıslık çalarken kutsal bakire [Meryem Ana] ağlar. (Lüksemburg lehçesi)

Bir kadının ıslık çaldığı yerde yedi kilise sarsılır. (Çekçe)

Bir kız ıslık çaldı mı melekler ağlar. (İngilizce, ABD)

Gerçekte burada bir paradoks vardır: Kızlar nasıl olup da edepli bir biçimde saklanıp ve gene de “kutsal” görevlerini çok fazla yaşlanmadan yerine getirebilir? Bir Arnavut atasözünün özür dilemişçesine söylediği gibi: “Şarkı söyleyen kadınların bir kocaya ihtiyacı vardır.” Ama yine de, kızlar ve genelde kadınların alçakgönüllü olmalarının gereği, Liberya’dan gelen aşağıdaki Kru atasözünde de görüleceği gibi sürekli vurgulanır: “Kız olduğunuz sürece davranışınıza dikkat edin, insanlar sizinle ilgilenecektir.”

Buyruklara uyulmadığı ve yasaklamalar savrulup bir kenara atıldığı zaman ne olur? Zevceler ne zaman kocalarının özenle istenilen biçimde pekiştirmeye çalıştıkları kalıpları kırıp dışarı çıkar? Bir kadının gücü sözel, cinsel, zihinsel olarak ya da bir başka açıdan bir erkeğin çekip çeviremeyeceği kadar deneyim kazandığı zaman ne yapılabilir? Hayal kırıklığı kötü öğütler verdiğinden atasözleri saldırgan çözümler tavsiye etmek eğilimindedir.

Şiddet

Bu beni ürkütecek sanma, kocam benim, bir fil ya da atla karşı karşıya kalsam bile, onların üstüne atlarım ben. (Tamilce)

Kadınlara karşı şiddet evrensel olarak varlığını sürdürmüş olmasına rağmen, sürüp giden alışlagelmiş bir gelenek olarak kabul edilmediği hallerde, ya varlığı yadsınmış ya da görmezlikten gelinmiştir. Bugün bu konu, genellikle hayatın normal bir parçası olarak kabul edildiği ya da toplumsal uygunluk uğruna örtbas edildiği geçmiş dönemlere göre çok daha açık bir biçimde tartışılmaktadır.

İlk kez 2000 yılında, Birleşmiş Milletler'in düzenlediği Dünya Kadınlar Konferansı'nda kadınlara karşı her türlü şiddetin yasaklanmasını isteyen bir karar tasarısı kabul edilmiştir. Konferansın sonuç belgesindeki önemli bir yeni unsur da özgürleştirme (emancipation) politikalarının yalnızca kadınlara değil erkeklere de dönük olmalarının gerekliliğinin belirtilmiş olmasıdır.

Dünyanın her tarafında, kadınları ve özellikle zevceleri, uysal bir davranışa zorlamak için “doğal” bir araç olarak dayağa başvurulmasını tavsiye eden atasözlerine rastlanır, ancak bunlar dünyanın her tarafında aynı çoklukta değildir. Görünüşe göre kadınları kontrol etme aracı olarak şiddet, bir diğer araç olan birçok defa hamile bırakmanın gerisinde kalmamaktadır. Londra'da bir restoran sahibi Türk ırkına sıkıla, babasının “Kadının sırtından sopayı, karnından sıpayı eksik etme” deyimini kullanmayı bir alışkanlık haline getirmiş olduğunu bana söylemişti; bu kadınları zorla uysal duruma getirmenin eski yöntemiydi.

Kadınlara karşı şiddetten söz eden atasözlerinin sayısı, Akdeniz'i çevreleyen ülkelerde ve bu ülkelerle bağlantısı olan toplumlarda, anlamlı bir biçimde daha fazladır. İberya yarımadası ve Latin Amerika'dan gelen birtakım atasözleri arasındaki biçim ve içerik benzerlikleri ve Arap dünyasının her yanında rastlanan zevceyi dövmeyi konu edinen atasözlerinin halk arasındaki yaygınlığı, bunların en çarpıcı olanlarıdır. Şüphesiz ki bu, başka bölgelerde zevcelere karşı şiddetin bir sorun olmadığı anlamına gelmez.

İlgili atasözleri, erkeğin, malı olan zevcesini canı istediği gibi idare edip kullanabileceği temel noktasından hareket eder, ancak sav ve niteliklerinde geniş bir değişiklikler yelpazesi sunar. Bu temel nokta: “Hiç kimsenin başkasının karısını dövmeyeceği” savını ileri süren hukuki nitelikli bir Mongo atasözünde yansıtılmış bulunmaktadır. Başka bir deyişle: Kendi zevcenizden başka bir kadın sizi öfkeliendirmişse, onu sadece kendi kocası fiziksel olarak cezalandırabilir, çünkü kadının “yasal sahibi” odur.

Çıkarları gereği erkeklere evlenmeden önce müstakbel zevcelerini korkutup kaçırmamaları öğüdü verilir. Rusya Federasyonu'ndan gelen bir Khakass öğüdünün vurguladığı gibi: “Ata binmeden kırbacı kullanmayın”, aksi takdirde kız böyle hayvan gibi bir adamla evlenmekten cayabilir. Ya da Tanzanya kökenli bir Haya atasözünün söylediği gibi: “Dayakla zevce bulamazsınız.” Bazen dolaylı belirtiler kocanın şiddetinin habercisi olabilir: “Köpeğine tekme atan adam, karısını dövecektir” (İngilizce, ABD). Bununla birlikte, bu tür uyarılar dayanın meşruluğunu sorgular hale getirmemektedir.

Evlilikte zevcenin dövülmesi genellikle sıradan bir olaymış gibi tanıtılmaktadır: Bu, kocanın karısını çekip çevirme sorunudur, ya da aşağıdaki Çuvaş örneğinde olduğu gibi, bu işlerin evlilikte nasıl yürüdüğüne gözlemlenmesidir: “Düğünden sonra öpüşme ayları kesintisiz sürüp gitmeyecektir, ara sıra da da-

yak ayları olacaktır.”

Düğün “mülk sahipliğinin” başladığı resmi tarihtir ve aynı zamanda erkek otoritesinin kurulması için uygun zamandır: “Gelinin ilk gece alıştığı, daha sonra da devam edecektir.” Cinselliğinin yanısıra “kalıba sokmaya” da gönderme yapan bir Ladino atasözünün sorunu ele alış tarzı budur. Halk arasında son derece yaygın bir Arap atasözü zevceyi dehşete düşürmek ve onu saygı göstermek zorunda bırakmak için, bir ilk taktik olarak, kediye ders vermeyi öneriyor: “Dişi kediyi dövün ve [bu] gelininize bir ders verecektir.” Bu eski bir görenek olabilir. Bir televizyon görüşmesinde genç bir İranlı kadın annesinin erkek kardeşine düğün gecesini bir kedinin boğazını kesmesini öğütlediğini söylüyordu. Bunun bir sonucu olarak, korkan gelin kimin baş olduğunu anlayacak ve ilelebet iyi zevce olacaktır. Bunun benzeri bir ikame edilmiş tehdit önerisi de bir Rus atasözünde yer almaktadır: “Koca, karısına tehditkar bir biçimde bakarak bir karakurbağasına vurur.”

Zevceye Dayak Atma

Karınızı düzenli bir biçimde dövün; neden dövdüğünüzü siz bilmeseniz bile, o bilir. (Batı Afrika)

Çok sayıda atasözü bir kimsenin erkekliğini göstermesi için şiddet kullanmayı uygun bir araç olarak önerir; bu özellikle, erkeklerin “gerçek erkek” olduklarını kanıtlamaları istenilen toplumlar için geçerlidir. Mağrip’ten gelen bir Arap atasözü bunu bir diğer erkekçe işle kıyaslıyor: “Koyununu kesemeyen ya da [hak ettiği zaman] karısını dövmeyen erkeğin yaşayacağına ölmesi daha iyidir.” Otoriter erkekçe davranış, kadının sapkınlığına karşı önleyici bir önlemdir ve kadının gerçekten “hata yapmasından” önce ya da sonra, şiddet de etkili bir önlem olarak tavsiye edilir: “Karınızı raylar üstünde tutabilmek için dövün ve eğer rayından çıkarsa gene dövün” (İspanyolca, Porto Riko).

Ne tür erkekler karılarını gerçekten dövüyor? Bu konuda tüm kıtalardaki ülke ve kültürlerde yapılan araştırmalar bunun toplumların tüm katmanlarında olageldiğini gösteriyor. Şiddet çoğu kez, bir zevcenin sosyal ve daha özel olarak da cinsel davranışı üzerindeki hayali ya da gerçek kontrol eksikliğinin neden olduğu gerilimin bir sonucudur. Bu kontrol kaybının algılanma tarzı kısmen birey olarak erkeğe ve büyük ölçüde de söz konusu olan toplulukta yürürlükte olan normlara bağlıdır. Bu nedenle, şiddet yalnızca karı koca arasındaki aile içi bir sorun olmayıp söz konusu kocanın topluluk içinde ve diğer erkekler arasındaki gerçek ya da hayali saygınlığıyla ilişkilidir. Ve doğal olarak da sözü edilen ülkelerde hâkim olan, dayakla ilgili “görenek” ve kanunlarla ilişkilidir: Dayak toplumsal kabul görüyor mu ve hatta tavsiye ediliyor mu ya da tam ter-

si onaylanmıyor mu?¹¹⁹

Atasözlerinde kendilerine gönderme yapılan evlilik içi şiddet kurbanları kimlerdir? Kocanın dövülmesiyle (bu konu ileride tartışılacaktır) ilgili çok az sayıda atasözü olsa da, genellikle kurban kadınlardır; bildiğimiz sıradan kadınlar ve en fazla da zevcelerdir aile içi şiddetin kurbanları. Eğer, dayak atmaya alışlagelmiş olağan bir âdet olarak tavsiye eden çok sayıda mesaj hesaba katılırsa, herhangi bir zevcenin dayak kurbanı olabileceği anlaşılır. Yerkürenin farklı köşelerinden birkaç örnek aşağıda verilmiştir:

Gonklar gibi kadınların da düzenli olarak dövülmeleri gerekir. (İngilizce, ABD)

Kötü kadının da, iyi kadının da sopaya ihtiyacı vardır. (İspanyolca, Arjantin)
İyi atlar için de, kötü atlar için de mahmuz gereklidir; iyi kadınlar için de, kötü kadınlar için de kırbaç gereklidir. (Hem Avrupa, hem de Amerika'da birçok çeşitlemesi vardır)

Bir öküze ya da bir kadına kıymamazlık etmeyin. (Burmaca)

Yeni bir sandalı kalafatlayın; yeni bir zevceyi dövin. (Khiongtha dili)

Çok sayıda başka atasözü de bir kocanın, karısının davranışını sapkın ve saygısız bulduğu her zaman, kaba kuvvetini kullanmasını haklı gören her türlü savı bulup çıkarmaktadır. Yüzlerce atasözü bu tür bir fiziksel ceza lehine şu ya da bu nedeni öne sürer: Kadın kavgacı, ahlaksız, çılgın, inatçı, küstah, terbiyesizdir vb.

Kavgacı bir kadın dayağı hak etmiştir. (Latince/Almanca)

Eğer zevce çılgınsa kamçı [darbesi, ç.n.] güçlü olmalıdır. (Kazakça)

Tekrar dövülmek isteyen kocasına hadımsın der. (Ruanda dili)

Bir kısım başka atasözü de şiddet uygulama göreneğinin erkeğin kendisi için yararlı olduğunu vurgular: Karısı daha tatlı, daha iffetli olacak, daha çok çalışacaktır ve böylece erkeğin hayatı daha iyi olacaktır. Dövülmüş olmak onu iyi bir zevce haline getirecektir; daha iyi bir zevce; daha sakin bir zevce; daha uysal bir zevce; dayak onun içindeki şeytanları dışarıya atacaktır:

Sopayla dövmek erdemli zevceler oluşturur. (Çince)

Dövülen kadın daha iyi bir zevce olacaktır. (Korece)

¹¹⁹ Örneğin bkz. Dorothy Ayers Counts, Judith K. Brown and Jacquelyn C. Campbell, *Sanctions and Sanctuary: Cultural Perspectives on the Beating of Wives*, Boulder/San Francisco/Oxford 1992; Miranda Davies, comp., *Women and Violence*, Londra/New Jersey 1994.

Yük arabasının çivileri ve bir kadının kafası, ancak iyi vurulduğunda işler.

(Racastan dili)

Tanrı zevcesini dövenin rızkını artırır. (Rusça)

Bir fındık, bir çiroz [kuru balık, ç.n.] ve genç bir zevcenin iyi olmaları için dövülmeleri gerekir. (Lehçe)

Bir kadın, bir köpek ve bir ceviz ağacı, bunları ne kadar çok döverseniz o kadar iyi olur. (İngilizce, Britanya/ABD)

Cinsellik ve şiddet, dayak ve aşkın aynı paranın iki yüzü gibi sunulduğu atasözlerinde pek çok kez birbirlerine bağlıdır. Bu şiddetin bir cinsel haz alma aracı sayıldığı ya da yaşandığı anlamına mı gelir, yoksa bu savın şiddet uygulanmasının haklı kılınması ya da zevceyi sadakatsizlikten uzak durmaya zorlamak ya da bunu önlemek için kullanılıyor olduğu anlamına mı? Dayağın, gönül rahatlığıyla erkeğin karısına karşı gösterdiği gerçek bir sevgi işareti olarak sık sık tavsiye edildiği atasözlerinin gerçek anlamını belirlemek zordur:

Sevgi sopanın ucunda başlar. (Korece)

İki deve birbirlerini sevdikleri zaman, birbirlerini ısırır ve tekme atarlar. (Türkmençe)

Eğer karınızı gerçekten seviyorsanız onu dövmeniz gerekir. (Tigrinya dili, Eritre)

Yumrukların olmadığı yerde, sevgi yoktur. (İspanyolca, Meksika; Quechua dili/ İspanyolca, Bolivya/Arjantin)

İyi seviniz; iyi kırbaçlayınız. (İngilizce; ABD)

Aşk yüzünden değnekler kemikleri kırdı. (Belarusça)

Dövülme sanki bir eğlenceymiş, zevceleri mutlu kılmak içinmiş gibi sunulur; çünkü aşağıda alıntılanan Hausa atasözündeki gibi bu onlara kocalarının kendilerini görmezlikten gelmediklerini hatırlatmaktadır: “İhmal edilen kadının dikenli dallarla dövüldükten sonra dediği gibi, şimdi artık evlilik başlayacak.” Dayak yemeden bir zevce sevildiğini nasıl anlayabilir ki, diye ironik bir biçimde iddia edilmektedir. Dayak olmazsa kadının evlilik hayatı sıkıcı olacaktır:

Eğer sevgiliniz sizi döverse bu başlı başına bir tesellidir. (Romence)

Âşığınız tarafından dövülmek üzüm yemek gibidir. (Arapça)

Karınıza kötek atmazsanız, kendini daha şimdiden dulmuş gibi hisseder. (Ermenice)

Özellikle Latin Amerika’da bazı atasözleri, dayak yemenin kadınların kocaları-

nı sevmelerine yol açtığını iddia edecek kadar ileri gitmektedir: “Kadınlar, köpek gibidir. Onları ne kadar döverseniz, o kadar sizi severler” (İspanyolca, Arjantin). Bu düşünme kalıbını doğrulayan eski bir Calypso şarkısı vardır: “Vurun ve devirin yere onları, sizi daha uzun süre severler... Bir demir parçası alın ve dizlerini bereleyin, sizi sonsuza dek severler.” Tüm bu ezici aşk, şiddetle vurmayı, yumruklamayı, sarısmayı, kötek atmayı, tekme atmayı, ayaklar altında çiğnemeyi ve benzeri şeyleri tavsiye eden atasözlerinde ifade edilmektedir. Hem yumruklar, hem de ayaklar kullanılmalıdır ve daha da ileri gidilerek bu amaç için özellikle şu aletlerden söz edilir: sopa, değnek, baston, kırbaç, bıçak, çomak ve çekiç.

Şiddet ve bir kimsenin kendi duygularından korkması çoğu kez el ele yürür. Dövmenin öznesi olmak kontrolü elde bulundurma yanılgısını yaratır, nasıl ki kontrolü kaybetmek korkuya neden oluyorsa. Yukarıda sözü edilen, aşkın bir ifadesi olarak dayak atma fikrinde inisiyatifi alan ve özne olan kocadır. Bununla birlikte âşık olan kimse kontrol edilemeyen duyguların elinde kırılğan bir nesne haline gelir. Bu nokta, toplumsal cinsiyet unsurları taşıyan şiddet mesajlarını bir sevgi işaretiye çeviren Küba kökenli bir İspanyolca atasözü tarafından uygun bir biçimde ifade edilmektedir: “Eğer karınızı severseniz, dayak yersiniz.” Başka bir deyişle: Âşık olmayın sakın. Bundan önceki bölümlerde, atasözlerinde ifadesini bulan, kadınlara bağımlı olma korkusuna rastlamıştık; bu büyük korku, atasözlerinde çoğu kez kadın vücutlarının korkunç gücüne, onların öldürücü saçlarına, öldürücü gözlerine, öldürücü dillerine, öldürücü etekliklerine, öldürücü kalçalarına, öldürücü güzellik, aşk, cinselliklerine vb. yapılan göndermelerde tam anlamıyla ifadesini bulur.

Atasözlerinde sado-mazoşizme açık gönderme yoktur; bugün pornografik dergilerin, filmlerin, videoların ve internet sitelerinin yaydıkları şekliyle buna şüphesiz rastlanmaz atasözlerinde. Bazı atasözlerinin bundan zevk aldıklarını söylemelerine rağmen, kadınların saldırgan bir biçimde davranılmaktan hoşlandıklarını belirten ifadelerine rastlanmaz. Erkekler de atasözlerinde karıları, kız arkadaşları ya da fahişeler tarafından dövülmeyi ya da kırbaçlanmayı ne kadar sevdiklerini ifade etmemekte, kadın partnerlerine karşı, bu şiddet deneyiminden dolayı şükranla bir karşılık ödemek isteğini ifade etmemektedirler.

Kocaya Dayak Atma

Karısı tarafından yere serilen bir erkek bir daha kalkamaz. (Kumik dili)

Zevcenin dövülmesi hakkındaki yüzlerce atasözünün arasında, kadınların erkeklere karşı şiddete başvurmalarını konu edinmiş sayıları bir düzineyi aşmayan atasözü de buldum. Bunların hepsi zevcelerin dövülmesi olaylarının da meydana

na geldiği toplumlardan gelmektedir. Erkeklerle karşı bu gibi şiddete başvurma ya tarafların birbirleriyle kavgaya tutuşmalarının ya da kadınların kendilerini savunma için karşı koymalarının sonucu olarak görünmektedir; kadınlar pek az olayda bu tür davranışların inisiyatifini alan taraf olarak tanıtılmaktadır.¹²⁰ Çok sayıda atasözünde zevcenin dövülmesinin tavsiye edilip onaylanmasına karşılık erkeklerle karşı şiddeti konu edinenler korku, rahatsızlık ve belirgin kızgınlık ifade ederler ya da Yemen'den gelen bir İbrani atasözünde ifade edildiği gibi umutsuzluğa kapılırlar: "Zevce kocasına vurduğu zaman yalnızca Tanrı'nın yardımı dokunur."

Avrupa'da, koca dövmek fikri kınanır, örneğin bunu yapmaya cesaret eden kadınla Şeytan arasında ilişki kurulur (Şeytan burada bir kere daha kadının tarafında yer alıyor). "Kocasına vuran kadın, Şeytan'ın ülkesinde ölümü bulur" (Portekizce).

Bir Amerikan atasözü böyle bir zevce için bilinen bir başka cezayı öngörüyor: "Bir kadın bir erkeği fırlatıp attığı zaman, erkek başka kadının önüne diz üstü düşer." Kadın yıkıcılığının böylesine müthiş olanına karşı uygun önlemler öngörülmüştür. Erkeklerle savaşta olduğu gibi ilk vuran olmaları öğütlenir, tıpkı aşağıdaki Bulgar atasözünde olduğu gibi: "Karınızın ensesine haftada bir vurmadığınız zaman o sizinkini yakalar." Diğer bazı atasözleri de bu aynı fikir üzerine eğlendirici ya da alaycı ifadeler kullanır. Bir Burma atasözünde, "Eğer karınızın önünde secdeye varırsanız, dişleriniz sağlam kalır" denir. Aynı zamanda bir kadının kurbanı olmak bir erkek için gerçek bir yüz karası sayılır ve bu kimse tüm topluluk mensupları karşısında utanma duygusuna kapılır. Şikayet için nereye gidebilir ki? Bir Brezilya atasözünün deyişiyle: "Bir kadın tarafından dövülen, polise gidip şikayet edemez."

Karşı Olan Var mı?

Bir zevceye vurmak bir un çuvalına vurmak gibidir: iyi olan dışarı çıkar, kötü olansa içeride kalır. (İsveççe)

Bugün tüm ülkeler aile içinde şiddete karşı kanunlar yapıyor; bunlar zevcelerin dövülmesini kanun dışı konuma getirecek hukuki önlemleri de kapsamları içine alıyor. Buna ek olarak, her geçen gün, dünyanın her tarafında, biraz daha çok kadın kendisini öncekinden daha az kocasının malı sayıyor. Buna rağmen, bugün bile, birçok toplumda erkekler zevceleri üzerinde kontrol kurmaya açıkça teşvik edilmekte ve bunu yapamayacak durumda görünenler de eleştirilmektedir. Bu gibi durumlarda zevcelerin dövülmesine göz yumulmaktadır; çoğu

¹²⁰ A.g.e. Ayrıca bkz. Henrietta Moore, *A Passion for Difference: Essays in Anthropology and Gender*, Cambridge 1997: 66-70.

kez, bir erkeğin karısını dövmesi, sadece gerekli ve kültürel olarak da beklenebilir bir olay olarak görülür. Buraya kadar, bu konudaki atasözlerinin çoğu, tamamen zevce dövmenin lehinde olup bu tür bir davranışın teşvik edilmesi gerektiğini güçlü bir biçimde vurgulamaktaydı. Ne mutlu ki, zevcelerin dövülmesini sorgulayan az sayıda kırılğan ses -hararetle şiddeti öneren kültürlerde bile var. Zevcelerin dövülmesine kesin olarak karşı çıkan, biri Brezilya diğeri Çin'den gelen, iki atasözü buldum:

Kadın bir çiçekle bile dövülmemelidir. (Portekizce, Brezilya)

İyi bir erkek bir kadını dövmeyiz; iyi bir köpek bir tavukla kavga etmez. (Çince)

Suriye ve Lübnan'dan gelen bir Arap atasözü bunu şu şekilde ifade ediyor: "Karısını sadece kötü adam döver." Az sayıda başka atasözü de başarılı ve kendine güveni olan bir erkeğin kendini kanıtlamak için karısını alçaltmaya ihtiyacı olmadığını; onun yapabileceği daha iyi şeyler olduğunu vurguluyor. Şu halde, bu sorun "başarısız kimselerin" bir davranış sorunu olarak sunulmaktadır:

Gerçek bir erkek karısını kucaklar, zayıf erkek ona vurur. (Adige dili)

Sefil adamlar dışında kimse karısını dövmeyiz. (Arapça, Lübnan)

Ancak toplum nezdinde itibarlı bir konumu olmayan adam evde karısını döver. (Bengalce)

Somurtkan bulutlardan yağmur yağar, somurtkan kocadan darbe yağar.

(Khiongtha)

Daha başka atasözleri de, zihinde canlandırılan sonuçları sorgularken, şiddet içeren davranışın uysal bir zevce ve toplumdaki saygınlığın artması sonucu yerine bunun tersi bir etki yapabileceğini ileri sürmektedir. Sonuç olarak beklenen "şan" ve "şeref" yerine sadece gücendirilmiş bir zevce ortaya çıkabilir:

Bir kadını kırbaçlamak bir erkeğe şan getirmez. (İsveççe)

Karınızı dövmeniz size şeref getirmez. (Makedonca)

Bir tokat bir kadına isabet etmez. (Mamprusi dili)

Bir erkek karısına vurmamalıdır; bir şeytan dışarı atılsa bile; on tanesi içeri girer. (Almanca/Danca)

Kadınlar ve üzümler sıkılmamalıdır, çünkü bunlar acılaşır. (İspanyolca)

Döverek bir domuzu susturabilirsiniz ama bir kadını susturamazsınız. (İspanyolca; Arjantin)

Pek çok atasözü zevcenin dövülmesini bedenin bir parçasının diğerine vurma-

siyla kıyaslar. Bu daha önce her yerde gördüğümüz, çoğu kez zevcelerin erkeğin malı sayılmasıyla aynı anlama gelmektedir:

Karısını döven kendi vücudunu döver. (Rusça)

Karısını döven, kendi kafasını döver, öküzlerini döven, para çantasını döver. (Bulgarca; Romence)

Karısına vuran kendi sırtına vurmuş olur. (İsveççe)

Karısını döven, sol elini sağ eliyle dövmüş olur. (Danca)

Burada öne çıkan nokta zevcelerin dövülmesini protesto etmekten çok -böyle bir davranış bunu yapanın yarar ve çıkarlarına ters düştüğünden- bir kimsenin kendi malına zarar vermemesi ve onun sakatlamaması için bir uyarıdır; Yahudi kökenli Kürt atasözünde ifade olunduğu gibi: “Her kim ki karısına vurur, servetine vurmuş olur.”

En son -ve istisnai- olarak iki atasözü, sevgi dolu bir özenle ya da başka türlü hoş bir davranış biçiminde, alternatif olumlu cezalandırma önlemleri sunuyor, Rusça “Kürkünüzü öfkeyle, karınızı şefkatle dövin” ve Svahili dilinde “Zevce değnekle değil, yiyecek ve kumaşla dövülmelidir” örneklerinde olduğu gibi. Fiziksel saldırı olmaksızın, diğer olumsuz önlemler -boşanmak, bir sevgili bulmak ya da aileye ek bir kuma getirmek felaket getiren diğer hareketlerdir- şüphesiz bağımlı durumda olan zevceler için daha az aşağılayıcı değildir:

Kamçı kullanacağınıza karınızı bir rakibiyle cezalandırın. (İbranice)

Zevceleri zevcelerle dövin, değnekle değil. (Arapça, Mağrip)

En son ele alınması gereken bir nokta da topluluğun müdahalesidir. Olup biteni gören ve işitenlerin ne yapması beklenmektedir?

Karı koca kavga eder ve deliler de bunu ciddiye alır. (Farsça)

Karı ve koca kavga ettiği zaman eşek işin içine girmemelidir. (Moğolca)

Karı ve koca kavga ettiği zaman komşular onların haline gülerek bundan yararlanır. (Danca)

Karı ve koca kavgaya tutuştu mu, mesafeli durun. (Hollandaca)

Bırakın da evli bir çiftin kavgalarına Şeytan karışsın. (İspanyolca, Porto Riko)

Karı koca kavgalarına karışmamak gerekir. (İspanyolca, Şili/Küba)

Olumsuz yaptırımlardan söz edilmez. Zevceler için koruma yokmuş gibi görünmektedir. Bu işin dışındakiler kendi iş ve güçleriyle uğraşmalıdır. Gülüp geç-

mek ve omuz silmek daha iyidir. Söz konusu zevcenin kocasıyla arasındaki şiddetli kavganın önemini küçümsemesi ya da yadsıması bile olanaklıdır: Kendi hayatının devamını düşünmek zorundadır o. Nereye gidebilir ki? Bir Twi atasözü, anlamlı olarak, kocanın tarafını tutmayı seçiyor: “Eğer bir erkeği karısıyla kavgada ederken görürseniz araya girmeyin; karısının kendisine ne yaptığını yalnızca koca bilmektedir.”

Kadınların Tepkileri

Kadınlar her zaman her şeyden dolayı kınanacaktır. (Sranan dili)

Öyleyse bu trajedinin kurbanları olan zevcelerin deneyimi ve onların konum ya da çıkarları nerede hesaba katılıyor? Kadınlara kendilerine karşı yapılan şiddet hareketleri karşısında sessiz kalmaları öğüdü veriliyor, çünkü hırpalanmış bir kadının kocasına karşı bir şikayette bulunmasını kamuoyu iyi karşılamayacaktır. Bir Ganda atasözünün ileri sürdüğü gibi, kadın erkeğini böylesine cüretkar bir girişimle zor durumda bırakacaktır: “Sadece yüzkarası bir zevce kocasını mahkemeye verir.” Öte yandan, Tsonga atasözünde vurgulanan: “Kadınlar için mahkeme yoktur” deyiminin yansıttığı gibi her halükarda kadınların sözüne fazla önem verilmemektedir. Atasözleri kadınların bu tür karşı-girişimlerini desteklememekte, bunlara hoş gözle bakmamakta ve bunlar şiddet hareketlerinin hedefi olduklarında, çok ender olarak onların utanma ve aşağılanma duygularını hesaba katmaktadır.

Az sayıda atasözü -erkeğin güvensizlik duygusunun karısını dövme nedeni olduğunun ve kadının sefil kaderinin farkına vardıklarından- dolayı olarak, karı ve kocanın durumlarından duydukları rahatsızlıkla ilgili düşünceler dile getirmektedir. İşyerindeki stres ya da dış dünyada daha otoriter kimselerle yaşadığı çatışmalar sonucu ortaya çıkan gerilimler, kocanın elinin altında hayal kırıklıkları ve kızgınlığının acısını çıkarabileceği bir kişinin, kendi zevcesinin bulunduğu evinde kolayca patlıyor. Sırasıyla iki örnek, Ladino ve Ganda örnekleri, bize bunu sergiliyor: “Erkekler tarafından aşağılanan [koca] eve zavalı karısına gelir”; “Bira partisinde dayak yiyen deli, karısından hincını alır.” Yine de bu gibi atasözleri, işleri kurbanların bakış açısından görmüyor.

Bu konuda bir başka çeşitleme, Nijerya’dan gelen bir Efik atasözüdür; bu atasözü yukarıdaki üç örnekten iki bakımdan farklıdır: Öfkeli adama doğrudan seslenir ve bunu kadınların bakış açısından yapar. Bunun biçimi terbiyeli olmakla birlikte, gene de serzenişte bulunan bir soru biçimindedir ve başvuru metafor atasözünü alıntılamanı korumak için bir kalkan görevi görmektedir: “Yengeç seni ısırtıyor, sen de [eve] gelip suyu ısırtıyorsun.” Başka bir deyişle: Bir başkasının sana yaptıklarından dolayı neden beni cezalandırıyorsun? Bununla

birlikte, bu atasözü bir şiddet kurbanı olarak kadının düşünce, duygu ve tepkilerini dolaylı bir biçimde olsa da yansıtıyor. Atasözü, “Hırpalanan kadınlar ne hisseder?” türünden sorulara dolaysız cevapların aranması için uygun yer değildir. Aşağılanmalarını yutup hazmediyorlar mı? Ağzılarını açıp konuşuyorlar mı ya da kendilerini savunuyorlar mı? Kaderlerinden kaçıp kurtulmanın yollarını buluyorlar mı? Eğer bırakıp gitmeye güçleri yeterse, nerede sığınacak yer buluyorlar? Bu karanlık ızdırap perdesinin uçları tesadüfi olarak ufak ufak kaldırılabiliyor.

Böylesine yaygın bir dehşet ve şiddet kaçınılmaz olarak kadınları güçlü bir korkunun yanısıra derin aşağılık ve yetersizlik duygularıyla dolduruyor. Buna rağmen atasözleri bu tür sorunları pek dikkate almıyor. Ben bunlardan bu gibi aşağılamaların bir kimsenin kimliği üzerine yapacağı etkilere gönderme yapan yalnızca bir avuç kadarını buldum. Bir Tatar atasözü böylesi bir süreçte kadınların kendilerine olan saygıyı kaybetmesine dikkat çekiyor: “Eğer kocanız sizi severse, insanlar size saygı duyar; eğer kocanız sizi döverse, insanlar da sizi aşağılar” ve Bengalce bir atasözü de dövüldüğü için perişan olan bir zevceden söz ediyor. Bir Ovambo atasözü bu göreneğin uygulanmasını kaçınılmaz bir “kader” olarak kabul ediyor: “Bir zevcenin kaderi kolay değildir: değnekle dövüleceksiniz ve sesiniz çıkmayacak, çünkü yetişkinler ağlamaz.”

Kadınların bakış açısını yansıtan bir Ruanda atasözünde zevcelerin dövülmesi kadınların katlanması gereken bir kadermiş gibi sunulmaktadır: “Kötü davranışından dolayı dövülen bir kadın şöyle der: Ancak ‘o’su olmayan biri benimle alay edebilir.” Burada “o”ndan kasıt vajinadır. Kendilerine henüz tam güvenleri olan genç zevcelere daha yaşlılar sopa yerken gülmemeleri öğüdü verilir, çünkü onlar da kaderlerinden kurtulamayacaktır. Başka bir deyişle bir başkasının derdine gülme, çünkü: “Aynı değnek hem beyaz, hem de siyah tavuğu dövecektir” (Sranan dili).

Kadınların “kaderlerinden” kurtulmaya çalışmaları ince bir yıkıcı çözüm yolu öneren bir Ganda atasözüne yansımıştır: “Eğer bir zevce, ortağını [kumayı, ç.n.] döven değneği görürse onu çorak ve ıssız bir yere atar.” Kadınlar kocalarının kendilerini aşağılamalarını ve dövmelerini engellemek için yöntemler aramayı hiç durdurmadi; örneğin aşağıdaki Ruanda atasözünde olduğu gibi terk edip gitme tehdidine başvurdular: “Bir kızın değneği ‘Hele bir dokun bana, terk edip gideceğim’dir.” Evliliği bırakıp baba evine dönmeyi seçme önleyici bir savunma aracı olarak işe yarayabilir. Aşağıdaki Suriye ve Lübnan’dan gelen bir Arap atasözünde geriye kalan tek umut apaçık budur: “Beni büyüten ev, beni unutmaz;” kaynana ve kocasının kötü davranışıyla karşı karşıya kalan bir kadının, eğer hayatı gerçekten çekilmez hale gelirse eve dönebileceği fikriyle avunurken söylediği sözlerden alıntı yapılmaktadır bu atasözünde.

Kadınlar ellerindeki daha önce tartıştığımız, konuşma yetenekleri ya da evin düzen ve bakımının sağlanmasında vazgeçilmez oluşları gibi çeşitli iktidar araçlarını kullanarak dengeyi eşit duruma getirmeyi başarabilir. Sert kocasına bir Gandalı zevcenin hatırlattığı gibi işler tamamen çığırından çıkarsa intihar bir kadının başvuracağı en son çaredir: “Bir kadının ipi daima kapı önündeki sundurmada hazırdır.”

İki Arap atasözü şiddete karşı, gerçekten cüretkar bir biçimde konuşan kadınlar sergiler. Bunlardan biri kocasını çifte standartlı olmakla suçlamaktadır; bu koca arkadaşlarının yanında, karısının üzerinde gerçek otoritesini gösterecek erkeklik standartlarını ayakta tutmak zorunluluğundadır: “Herkesin içinde beni dövmek istiyorsun, evde benimle iyi olmak istiyorsun.” Zevce bu oyunu oynamayı reddeder. Gene Suriye ve Lübnan’dan gelen ikinci atasözü de kadınların gücünü gösterir: “Eğer seni evde görürsem izarını [peçe] çekip çıkaracağım; kadın buna cevap verir: hele sen beni orada bir gör de!” Gerçekte bir erkek bir kadını ancak peçesi olmadığı zaman, yani evde dövebilir. Bu atasözü tehdit eden ama tehditlerini yerine getiremeyecek kişilere gönderme yapar.

Atasözleri oldukça rahatsız edici bir gerçeği yansıtır. Kadınlara karşı şiddet öğüdü veren çok sayıda atasözü, ilk şiddet kullanımını kadınların üstüne atarak bu hareket tarzını haklı çıkarır; mesajlarında onları zehir kullanmak ya da büyüçülük ve kontrol altına alınamayan güçleriyle erkekleri öldürmekten zanlı gösterir ve suçlar. Sırasıyla Şili ve Nijerya’dan gelen iki atasözü doğrudan doğruya kadınların cinsel şiddetine bir ima içermektedir, Mapuchelere göre: “Kadınların içinde şiddet vardır, bunlar bir erkek penisini bile devirirler” ve Igbolara göre “Eğer penis öldürmek isterse kalkar ama rahim onu yutar ve ehlileştirir.”

Kadınlara karşı şiddeti konu alan atasözleri, yalnızca kadınların tatmin edilebileceğine inanılan dürtü ve ihtiyaçlar karşısında duyulan öfkenin yanı sıra çaresizliği de yansıtır.¹²¹ Hayali bir kadın iktidarının verdiği bulanık korku, daha önce tartıştığımız erkeklerin “kadın emeği”nden elde ettikleri büyük yararlar ve ona olan bağımlılıklarıyla birleşince, yukarıdaki mesajların pek çoğunun ortaya koydukları güçlü saldırganlığa -türlü alaya almalara rağmen- katkıda bulunur.

Demek ki ideal zevce, iffetli, çekingen, sadık, edepli, suskun, görünmez, güvenilir, hamarat ve faydalı olacak ve kocası tarafından kalıba sokulmayı kendi isteğiyle, uysallıkla kabullenecektir: “Genç bir zevce kocasının evinde bir yankı ya da bir gölge olmalıdır” diyor bir Japon atasözü. Ve bir Wolof atasözünün bize öğrettiği gibi, onun [kadının, ç.n.] adı “Evet”tir. Son olarak, eğer söylememe

¹²¹ Öfke ile çaresizlik arasındaki ilişki hakkında sunduğu aydınlatıcı görüşlerinden dolayı terapist Marga van Gelderen’e teşekkürlerimi sunarım.

izin verilirse, ideal bir koca neye benzemektedir? Bir İbrani atasözünde aşağıdaki gibi tarif edilmektedir ideal koca: “İdeal erkeğin, bir erkeğin gücüne ve bir kadının acıma duygusuna sahip olması gerekir.” Ve şunu da eklemek isterim ki, ideal erkek hiçbir zaman saldırgan biçimde hareket etmez.

Fincanlar ve kaşıklar tıngırdamadan yaşayamaz.

(Udmurt Dili)

Atasözlerinde kadına yakıştırılan benzetmeleri incelemek göz korkutucu bir iş-
tir. Malzemeyi gözden geçirirken binden fazla farklı yaratıcı metafor bul-
dum.¹²² İlk bakışta, kadınlarla hemen her şey arasında keyfi olarak çağrışım
yapıldığı izlenimi doğar: nesneler, bitkiler, hayvanlar, yağmur ya da şimşek gi-
bi doğal etmenler, mutfak ya da yatak odası gibi yerler, gök, toprak, cehen-
nem, su gibi mekanlar ve benzeri. Tıpkı reklamlarda olduğu gibi atasözlerinde
de şaşırtıcı benzetmeler ve merak uyandıran imgeler insanların ilgisini çekmek-
tedir. Böylece; bir kadın bir sardalye (Portekizce), bir mimoza ağacı (Xhosa di-
li), bir merinos koyunu (Sotho dili), bir battaniye (Ashanti dili), bir arı (Alman-
ca), bir yaban gülü (Fransızca), bir patates tarlası (Ganda dili), bir patika (Af-
rikaans), bir köprü (Ermenice), evde bir kaplan (Çince), bir dua şalı (İbranice),
bir kavun (İspanyolca), bir muz ağacı (Gikuyu dili), ay ışığı (Telegu dili), kır-
mızı biber (Japonca ve Vietnamca), su (Bulgarca), bir şamdan (Türkçe) ve be-
zeri şeylere dönüşebilir.

Büyük kısmı alışılmamış imgelerden oluşan böyle bir yığın içinde nasıl bir
mantıksallık bulmalı ya da daha doğrusu, bulunabilecek herhangi bir mantık-
sallık var mıdır? Bu temel soruyu kendi kendime sorarak, paylaşılan insan de-
neyiminin çeşitli alanları arasındaki olası bağlantıların, metaforların yaratıcı-
larına bazı kısıtlamalar getirip getirmediğini merak etmeye başladım. İnsanlar
(olasıdır ki ilk olarak erkekler) kadınlar hakkındaki duygu ve deneyimleri üze-
rine atasözü tarzında konuşur (ya da konuşmaya alışmıştır). Bu durumda, ata-
sözlerini ve onların mecazi dillerini, tam gerçeğin değil de, erkekler tarafından
görülen ya da hayal edilen bir gerçeğin aynası olarak görmek mantıksal olur.
Eğer insanlar metaforlarla düşünüyorsa, onların atasözleri hayatta çok önemli
saydıkları gizli fikirleri (belki de bilinçaltı olarak) taşımamazlık edemez. İnsan-
ların imgeleri, idealleri yansıtır ve kültürlerin birinden diğerine geçildiğinde in-
sanların temel idealleri, içinde bulundukları farklı bağlamlara rağmen, birbir-
lerine benzer oldukları görülür. Günlük hayatta, ideal ilişkiler çok çalışıldığı

¹²² Bunların tümü bu kitapta tartıştığımız çeşitli kadın kategorilerine gönderme yapıyor. Bu geniş seçki, güzellik, aşk, gözler, giysi gibi daha özgül ayrıntılara ya da kavgalar, öfke, mutluluk, zayıflık, hasta-
lık gibi zihnin ya da vücudun bazı özgül niteliklerine gönderme yapan sayısız başka metaforu ve
zengin bir metaforlar çeşitliliği şeklinde düşünülmüş olan diğer yönleri hesaba katmamaktadır bile.

halde erişilmesi düş kırıklığı yaratacak derecede zor şeylerdir, çünkü bir kişinin hayal ve idealleri bir diğerinin çıkarlarının yolunu keser. Atasözlerinden alıntı yapanlar kendilerini ve kendi gruplarını, “diğerlerinin” tüm gruplarına karşı en çekici ve yarar getiren konuma yerleştirir ve bunu da çok zengin bir imge çeşitliliği içinde yapar.

İmgeler, insanların, toplumsal cinsiyetler arasındaki, arzu edilir olduğu kadar arzu edilmeyen ilişki ve hiyerarşiler hakkındaki tutum ve stratejilerinin şifrelerini çözmek için en uygun anahtardır. Bunlar insanların üzerine titredikleri inançlarına ve savunulan çıkarlarına erişilmesini sağlayan kapıları açar. Bazen birbirilerinin aynı olan metafor ve benzetmeler birbirlerinden büyük farklar gösteren kültürlerde kullanılır ve buna karşılık, farklı metaforlar çok kere ortak insani deneyim nedeniyle, ifade ettikleri fikirlerde oldukça benzer mesajlar taşır. Burada imgeler metaforları, teşbihleri (similes) ve mecaz-ı mürselleri (metonyms) -bu üçü arasında bazı farklar olmasına rağmen- içerir.

Teşbihte benzetmenin iki alanı birbirine “gibi” sözcüğüyle bağlanmıştır; örneğin Luba atasözünde olduğu gibi: “Kadın toprak gibidir: herkes onun üstüne oturur” ya da İbranice “Kötü bir kadın kocası için cüzam gibidir” atasözünde olduğu gibi. Aynı atasözünün farklı versiyonlarında “gibi” sözcüğü bir seferinde kullanılıp bir diğerinde atlanmış olabilir -sözlü geleneklerde bu görülmemiş bir şey değildir- ancak, imge aynı kalır. “Gibi” sözcüğünün yokluğu benzetmenin iki alanı arasındaki bağı kısaltır ve böylece güçlendirir. Böylece, Karaçay-Balkar atasözündeki “Erkek ateştir, kadın sudur”, Bulgar atasözündeki “Erkek ateş gibidir, kadın su gibidir”den tartışmasız olarak daha güçlü bir ifadedir. Bununla birlikte, her iki çeşitleme de iki farklı alanı birbirine bağlamaktadır. Meczaz-ı mürseller metaforların bir alt sınıfı sayılabilir ve biz, (amacımız gereği) burada bunu yapıyoruz. Bir tasvir biçimi olarak mecaz-ı mürseller, metafor ve teşbihlerin yaptıkları gibi, büyük ölçüde birbirinden farklı alanları kat etmez, ama bir şeyin aynı alandaki özgül bir görünüşünü ya da duruşunu alıp bunu, bu şeyin tümünün temsili için kullanır. Örneğin bir kadın, mutfak işleriyle arasında kurulan bağıntı nedeniyle bir fırın ya da bir soba olur. “Saçı uzun aklı kısıdaki” gibi uzun saç olur ya da “Süt içeren göğüs, akıl içeremez”deki göğüs olur. O zaman saç ve göğüs bir kişiyi temsil eder ya da daha doğrusu bunlar, görünürde pek çok atasözünde, kadınlığın temsilcisi sayıldıklarından, tüm kadınlığı temsil eder. Bu üç söz sanatı da -*teşbih*, *metafor* ve *meczaz-ı mürsel*- atasözlerinde son derece yaygındır.

İmgelerdeki başlıca iki kategori: Nesne olarak kadınlar ve hayvan olarak kadınlardır. Bunların ikisi de, çok yaygın olan yiyecek olarak kadın metaforunda üst üste düşer. Halk arasında yaygın bir üçüncü kategori ise kadınlarla bazı özgül yer ve mekanlar arasında bağıntı kurar.

Nesne Olarak Kadınlar

Bir ağ aşındığı zaman, kırığa atılır. (Maori dili)

Atasözlerinde kadınlardan çoğu kez, erkek özneler tarafından kullanılacak nesneler gibi söz edilir. Bu nesneler cansız ya da canlı olabilir. Canlı nesneler arasında insanlar tarafından yalnız sebzedden ibaret olan (vejetaryen) ya da yalnız sebzedden ibaret olmayan (vejetaryen olmayan) yemekler şeklinde besin haline getirilen bitki ve hayvanlar vardır. İster yenilebilir ister yenilemez sayılsın, kadın bedeni atasözlerini icat edenleri birçok şekilde esinlemiştir. Bedene, organları ve sıvıları, açlığı ve besini iyi ve kötü duyuları içeren bir kap gibi gönderme yapıldığını saptayarak işe başlayalım. Kadın bedeni de henüz doğmamış insanları taşıma yeteneğinden dolayı özel bir kaptır.

Kaplar

Bir testi yalnız bir kez kırılır. (Özbekçe)

Kap, “kadın” için tüm dünyada pekâlâ başlıca metafor olabilir. Çantalar, sepetler, şişeler, kovalar, su kabağından oyulmuş su tası, fincanlar, balık ağları, maşrapalar, küpler, testiler, güğümler, havanlar, fırınlar, ibrikler, uzun saplı tencereler, vazolar gibi mutfak aletlerinden yataklar, çöp kutuları, pirinç kutuları, fıçılar ve çamaşır tekneleri gibi büyük kaplara kadar kadına gönderme yapan yüzden fazla farklı kap metaforu buldum. Kadınlara gönderme yapan diğer kap imgeleri (kadınları koruyan ve onları baştan çıkarılmaya karşı gizleyen) elbiseler, ceketler, mutfaklar, çadırlar, peçeler, konutlar, parmaklıklar, tahta perdeler, çitler, duvarlar ve aynı zamanda bodrumlar, havuzlar, ahırlar, evler, gemiler ve benzeri şeylerdir.

Kap metaforu, kadınların hizmet sunucu olarak gerekli görüldükleri çeşitli işlerle ilişkilendirilir: hamile kaldıkları, rahimlerinde taşıdıkları, doğurdıkları çocuklar ve genellikle aile ve özellikle de kocaları için yaptıkları ya da yapmaları beklenen işler. Mutfak kabı aletlerinin çoğu hamileliklere ve hane halkına olan yarara gönderme yapar:

Çocuk dolu bir ev yumurta dolu bir sepettir. (Hollandaca)

İbriği olmayan bir erkek çok susamıştır. [Su tedariki kadınların görevidir] (Yaka dili)

Bir kadın un dolu bir sepettir; aç olanlar kendi rızalarıyla gelir. (Umbundu dili)

İyi fırında iyi ekmek pişer. (Romence)

Çok sık olarak kaplar -duruma göre içine girilebilir ya da girilemez olması istenilen- rahme gönderme yapar. Böylece kap, “dişi” nesnenin içine girecek ya da üstünü kaplayacak bir “erkek” nesneyle tamamlanmış olmaktadır; böylece havan ve havan tokmağını, ayak ve ayakkabıyı, çorap ve bacağı, şamdan ve mumu, küçük kap ve kap kapağını, kase ve kaşığı, tava ve kepeği ve benzerlerini buluruz.

Resmi olarak kilidi açılana kadar dişi kabın istenmeyen davetsiz misafirlere kapalı kalması gerektiği tekrar tekrar vurgulanır. Kızlığı bozma işleminin tercihen zıfak gecesi yapılması gerekiyordu (ya da bugün bile gerekiyor). Bekaretin ya da iffetin kaybedilmesine yukarıdaki Özbek kap testi metaforunda ve aynı zamanda Küba kökenli bir imgede atıfta bulunmaktadır. “Bir çan kırıldığı zaman bir daha çalmaz.” Testi ya da çanın ideal olarak, kızın büyük olasılıkla hayatta “tanıyacağı” tek erkek olan damat tarafından kırılması gerekmektedir. En çok bilinen “bekaret” kapları yaygın olarak gönderme yapılan cam ve kristaldir. Aşağıda bekarete, onun çekiciliğine ve istikrarsızlığına gönderme yapan başka kap örnekleri yer alıyor:

Bir küçük kızla ve ufak çantayla hiçbir zaman dikkatsiz olunmamalıdır. (Japonca)

Şişe [yalnızca] mührüyle, kız kızlık zarıyla. (Arapça)

On iki yaşına kadar kız bir fincandır, on altı yaşına kadar bir teknedir, on altısından sonra onu evden çıkaracak olana teşekkür edin. (Çekçe)

Kıymetli özler küçük kaplarda saklanır. (İspanyolca, Şili/El Salvador/Porto Riko)

Kap metaforunu kullanan atasözlerinin çoğu, erkeğin kendi soyunun devamını istemesi nedeniyle, dişi kabın sadece evlilikten önce değil, hayat boyu ya da hiç olmazsa menopoza girene kadar kontrol altında tutulması gerektiği konusunda sürekli olarak ısrar eder. Bu nokta, kap konusuyla ilgili atasözlerindeki en ciddi -damat, zevceler, kumalar ya da hatta dullar hakkında konuşulurken- kaygıdır. Atasözlerinde, rahmi dış tehlikelere karşı kapatmak için kırılğan dişi kapların güvenli bir biçimde korunmaları ve tercihen bir baba ya da kocanın evine yerleştirilmeleri tavsiye edilir. Rahme ek bir koruma olarak kullanılmasının yanı sıra, aşağıdaki Oromo atasözünde olduğu gibi (buradaki erkek direk imgesi kendi kendine konuşmaktadır), ev metafor olarak rahme uygun düşmektedir: “Orta direği olmayan bir ev, kocası olmayan bir kadın gibidir.” Aşağıda cinsellik konusundaki atasözleri aynı fikri örnekliyor:

Güzel evlerin hepsi gece geçirmek için iyi değildir. (Bambara dili)

Kesintiye uğrayan cinsel ilişki (coitus interruptus), evde güzel bir yemek yiyip, onu daha sonra verandada tükürmeye benzer. (Thai dili)

Daha önce, İngilizce ve Çince atasözlerinde, yaptığı “evden sokağa tükürmeye” benzetilen sadakatsiz koca ve “sokaktan evin içine tükürülmesine” benzetilen sadakatsiz kadın örneklerine rastlamıştık. Bazen kadın ya da rahim geniş bir kale ya da şato olur. Mal sahibinin bakış açısından ele alındığında bu tür kale ve şatolar savaş deyimleriyle, korunmak ve savunulmak için oradadır, ama istilacının bakış açısından ele alınırsa bunlar alınmak ve fethedilmek için vardır. Erkeğin rahme sahip olması müzakere konusu olacak ve en sonunda bu kap, kendi rızasıyla teslim olacak ya da fatih tarafından zorlanarak teslim alınacaktır. Bu sonuç henüz gerçek sahibi olmayan bir şato için daha az felaket getiricidir, ama kendini ya da daha doğrusu, “malını” gerektiği gibi savunmak için kendini zayıf hisseden bir “mal sahibi” ya da yeterince özen göstermediği için kendini sorumlu bulan bir kimse için bu bir felakettir. “Yasal” mal sahipleri bu tür tehditlerden kaygı dolu deyimlerle söz etmek eğilimindedir, tüm Güney Avrupa ve Latin Amerika’da yolculuk yapmış olan aşağıdaki atasözünde olduğu gibi. Bu atasözü ve onun imgeleri bir yerden diğerine, yol boyunca çeşitlemeler geliştirdi, ama altı çizilen kaygılar hepsinde aynı kaldı:

Her kim ki sınırdaki bir şatoda güzel bir karısı vardır, rahat yüzü görmez. (İtalyanca)

Güzel bir karısı ya da sınırdaki bir şatosu ya da ana yolda bir bağı olan savaşmadan duramaz. (İspanyolca/Portekizce)

Kim ki güzel bir karısı, sınırdaki bir şatosu ya da sokağa bakan pencereleri var, hiçbir zaman savaşın sonunu göremez. (Portekizce, Brezilya)

Bununla birlikte, bir istilacının bakış açısından, bir kale ya da şato farklı görünür ve onun kullandığı deyimlere tam bir iyimserlik tonu hâkimdir:

Bakireler ve şatolar sonunda teslim olur. (Yahudi Almancası)

Müzakere eden kadınlar ve kaleler yarı yarıya alınmıştır. (İsveççe)

Görüşme yapmaya başladıktan sonra ne bir kale uzun süre dayanabilir ne de bir genç kız. (İngilizce, ABD)

Ne gariptir ki, atasözlerinin savundukları hiyerarşide bir kadının, içinde kıymetli küçük kabını koruyabileceği, bu kadar etkileyici bir şatoya sahip olabilmesi beklenemez. Böyle bir fikir o denli abes gözükmektedir ki, atasözlerinde bunun göz önüne alınması bile gereksiz sayılmıştır: Kadınlar bir şeyin sahibi

olamaz, onlara sahip olunur. Alışılmış olunan durum bekar olduğu zaman babasına, evlendiği zaman kocasına, kocasının ölümünden sonra da oğluna itaat etmesidir kadının, ya da veciz bir Japon atasözünde denildiği gibi: “Üç kuşak boyunca kadının evi olmaz.”

Bazı atasözleri bu büyük kapıları parmaklıklar, çitler ya da duvarlarla çevirmeyi öğütlemektedir. Çoğu kez küçük kapılar sadece koruyucu elbiseler altında değil, ama aynı zamanda, sürgüler, demir çubuklar ve kilitlerle son derece tahkim edilmiş eşikler ve kapılar arkasında da saklanmışlardır. Rusça, “Kilit ve anahatar bir kızı durduramaz” ya da Çince, “Genç bir kızı evde tutmak, evde kaplan beslemek gibidir” atasözlerinde ifadesini bulduğu gibi, bir kız âşık olduğu zaman bu kolay bir iş değildir.

Evin girişini oluşturduğundan kapı yalnızca bekaret için değil aynı zamanda rahmin kontrolü anlamında da kullanılan en yaygın metafordur. Kapalı ya da kilitli kapı sırasıyla koruyucu ya da yasak koyan baba ya da kocayı temsil eder, ya da genç kızların ve kendi rızalarıyla cinsel ilişkilerini kısıtlayan kadınların teşvik edilen ve övülen iffetlerini. Dulların “kapıları” özellikle sorunludur, çünkü bunların üzerinde gerekli koca kontrolü yoktur:

Bir kız, kapı kilitlenmiş ve sürgülenmiştir. (Vietnamca)

Kapısız bir ahır kocasız bir kadın gibidir. (Tibetçe)

Saygıdeğer bir kadın kapısını her zaman kilitli tutar. (İbranice, İsrail)

Namuslu bir kadın, kapalı bir kapı. (İspanyolca, Arjantin/Kolombiya)

Eğer, yukarıdaki Tibet atasözünde bir kadın mecazi olarak bir “ahır” oluyorsa bu kadar garip bir deyim bir açıklama gerektirir. Bunun söylemek istediği edilen bir hazne olarak kadının bir “kapı” tarafından korunmaya ihtiyacı olduğudur: evlenmediği sürece babası ya da abisi, evlendikten sonra da kocası. Aksi takdirde kadın, sanki oradan gelip geçen birini kendisiyle meşgul olmaya davet ediyormuş gibi, “müsait” olarak görülebilecektir.

Dişi kaba giriş izni vermeyen ya da veren kapı metaforu kadın ahlakının denektaşı olacaktır; kilitli ya da kapalı bir kapı iffet anlamına gelirken, olmayan ya da açık bir kapı bunun tersini temsil edecektir; bununla birlikte kapalı bir kapıya da tam olarak güvenilemez, çünkü Arjantin’den gelen İspanyolca bir atasözünün dediği gibi “Şeytan kapalı kapıdan geçerek gidip gelir.” Elbette pek çok şey kadının kendine bağlıdır. Kadın iffetli ve sadık olduğunu kendi rızasıyla evde oturarak kanıtlar. Bir Kuzey Amerikan atasözünün deyişiyle: “Hiçbir asma kilit, sürgü ya da parmaklık bir kıza kendi çekingenliği kadar güven veremez.” Başka atasözleri bir kadının erdemini en iyi koruyanın onun çirkinliği olduğu savını ileri sürer. Erdem ancak “kapı” sonuna kadar açık bırakıldığı za-

man sınanabilir, ama atasözlerinin çoğu bu riski almaya hevesli değildir. Açık ambar ağızları, yarı kapalı kapılar ve kapalı ama kilitsiz kapılar; bunların hepsi doğru yoldan çıkmayı önceden haber vermektedir:

“Onu sevmiyorum!” diyor, ama gece kapısını kilitlemiyor. (Malgaşça)

Açık kapı azizi günaha teşvik eder. (İspanyolca, El Salvador)

Ambar kapakları açıldı mı, kapı da açılmış olur. [Kadınlara uyarı] (İspanyolca, Panama)

Kız için bir kapı aralık ve onun tahtadan bir sürgüsü var, erkek için kırk kapı aralık. (Komi dili)

Aralık bir kapı erkekler ve kadınlar için tamamen farklı bir şey ifade etmektedir ve bu, yalnızca kadınları kontrol etmeye yarayan, birçok kapalı ya da kilitli kapı ya da büyük kale kapısı için de geçerlidir. Öte yandan, aynı eve girme olanağı veren çeşitli kapı, büyük kapı ya da girişin bulunması korkusunu ifade eden atasözleri de vardır; Latin Amerika atasözlerinde bu özellikle güçlü bir saplantı halini almaktadır:

İki kapısı olan bir evi gözetlemek zordur. (İspanyolca, Kolombiya)

Boyalı kadın kocasını arka kapının aralığından terk eder. (Ladino/İspanyolca, Porto Riko)

İki kapılı bir ev, bir kadın ve bir şeker kamışı plantasyonu: Şeytan bunlarla ilgilenir. (İspanyolca, Venezuela)

Zina yapan bir zevcenin iki kapılı bir eve ihtiyacı vardır. (Yahudi Kürtçesi)

Bununla birlikte, şu aşağıdaki Çince örnekte olduğu gibi, bazı ender durumlarda erkeklere, yasal olarak sahip oldukları tek kapı, giriş ve ev olan zevceleri üzerinde odaklanmaları öğüdü verilir: “Kendi kapınıza özen gösterin ve başka erkeklerin karılarını aklınızdan çıkarın.” Atasözlerinde zevcelere kocalarını herhangi bir kaba kilitlemeleri öğüdü verilmez. Zevceye elinin altında olup da fiziksel ya da ekonomik güç yerine kullanabileceği başka araçların varlığı hatırlatılır. Arızı olarak da ona, özellikle İbery yarımadası ya da Latin Amerika kökenli atasözlerinde, kendini -sevgili kocasının gidip başka kadınları görmek ve hatta hayal bile etmek ihtiyacını duymayacak kadar başını döndürmek için çekici hale getirmesi öğüdü verilir. Kapı metaforu gene zevcenin kocasının başka kadın vücutlarında arayabileceği girişlere gönderme yapar: “İyi giyinmiş bir kadın kocasını başka bir kadının kapısından çekip alır” (İspanyolca).

Bu bir kimseyi hapsetmek için bir başka etkili strateji değil midir? İleri sürülen fikir sadece zevcelerin değil, genellikle kadınların, erkekleri egemenlikleri

altına almak için kendilerine özgü güçlü araçları olduğudur. Bu arada, bu tür atasözleri erkeklere de seslenir: Onların yalnızca, başka erkeklerin ilgisini uyardırabilecek olan, karılarının kabının girişini sıkı bir biçimde gözetlemekle yetinmeyip kendilerini başka ilgi uyandıran kapıları ya da çekici girişleri çalmaya iten o dizginlenemez dürtülerine de direnmeleri gerekir, çünkü bu tür girişler alışkınlığa neden olduğu kadar tehlikelidir de.

Buna rağmen, toplumsal cinsiyet terazisinin iki kefi pek çok bakımdan eşitsiz kalmaktadır; yukarıdaki son atasözlerinde üzerinde durulan nokta, mecazi olarak (bazen de gerçek anlamda) türlü kısıtlayıcı önlemlerle kadınları evlilik bağına hapsedenlerin yalnızca erkekler olmadığıdır. Bu, kadınların da erkekleri, sözün gelişi, küçük ama güçlü kaplarına, kaselerine, su kabağından yapılmış su taslarına, testilerine, küplerine (ne ad verirsiniz verin) kilitleyerek hapsedecek güçlere sahip olduklarını düşündürmektedir.

Çiçekler, Ağaçlar, Meyveler

Güzel kadın palmye ağacı gibidir: Aşağı bakmadan tırman. (Bamum dili)

Tırmanırken aşağı bakmak başınızın dönmesine neden olabilir: Onun için, bunu yapacak yerde, Bamum öğüdü dosdoğru ilerlemeyi ve keyfini çıkarmayı öğütüyor! Hem güzelliğin verdiği zevk, hem güzel nesnelerin içerdiği tehlike ve hayal kırıklıkları konusundaki kaygılar üzerine kafa yorulurken, sorunlar sık sık çiçekler, meyveler, bitkiler ve ağaçlar olarak ele alınır. Mecazi olarak, kızlar ve genç kadınlar arı ya da kuşları büyüleyici renk, biçim ve kokularıyla çeken çiçekler olur. Belli başlı noktalar daha önce belirtilmişti: erkeklerin kadın güzelliği karşısında büyülenip kalmalarının yanı sıra onların güvenilmezlik ve maymun iştahlılıkları. Atasözleri de uçup giden güzelliğe atıfta bulunurken çiçek metaforlarını araç olarak kullanmaktadır: yaban gülü haline gelen güller (Fransızca), sadece birkaç gün için açan çiçekler (Çince).

Kadına gönderme yapan, çiçeklerle ilgili atasözleri arasında Afrika kökenli olanlar çarpıcı derecede azdı; bunların hemen hiçbiri Sahra'nın güneyinden değildir; oysa Asya'dan gelenlerde bunlardan oldukça çok sayıda vardır; ayrıca gül bu kıta atasözlerinde (dikenleriyle birlikte) sözü en çok edilen çiçektir. Afrika atasözlerinde daha sık olarak güzellikle besin ya da meyveler arasında çağrışım yapılmaktadır.

Yalnızca el değmemiş bakirenin büyüleyici tazeliği değil, ama aynı zamanda zevk almanın yol açtığı acı ve hüznün de, vurgulanmış bir biçimde mevcuttur bu atasözlerinde:

Bir kız birçok kişinin aradığı bir gül [gibi]dir. (Arapça, çok yaygın)

Bir kız kesilmemiş bir karpuz gibidir. (Ermenice)

Gülün gülüşünün meyvesi gülsuyundan gözyaşındır. (Farsça)

Gülü seven dikenine katlanır. (Türkçe)

Yalnızca gülü koparan onun dikenini hissederek. (Çince)

Çok kimse tarafından koklanan gül kokusunu kaybeder. (İbranice)

Çiçek güzel, ama dikenini sivri. (Rusça)

Nilüfer çiçeği sadece Güney ve Doğu Asya kökenli atasözlerinde görülür. Gül ve nilüfere ek olarak, Japonya'da şakayıklar, zambaklar ve haseki küpeleri, Arap dünyasında zakkumlar vardır, bunun gibi diğer çiçek ve ağaçların baharda açan çiçeklerinden de başka farklı dil ve kültürlerde, şurada ve burada söz edilmektedir: kiraz çiçekleri, erik çiçekleri, pamuk çiçeği ve benzerleri. Japonya'da "Çamurda bir nilüfer" "çevresindeki ahlak dışılığına rağmen" iffetini koruyan genç kadına gönderme yapar. Çamurda bir çiçek bekaret ve iffet ideallerini yansıtan bir metafordur sadece. Bekaret burada, goncalar ve yapraklarını açan taze çiçekler gibi önceden öngörülebilir imgelerle ifade edilmiştir. Aslında, kızlık zarını yırtmak bir erkek için bir kızın masumiyet çiçeğini alıp götürmektir. Diğer "aşırı uç" birden fazla erkek "tanıdığı" için daha -kolay ulaşılır olduğuna inanıldığından- çekici ve tehlikeli olan bir kadındır.

Kadınların içindeki güzellik bahardaki bir çiçektir, ama erdem gökyüzündeki bir yıldız gibidir. (İngilizce, ABD)

Bataklığın çiçeği beyaz bile olsa, bu ölü bir çiçektir. (İspanyolca, Küba)

"Bataklık kadını" deyimini Küba'da yaygın olarak kullanılır. Erdemin güzellikten çok daha önce geldiği ve ondan daha uzun sürdüğü tekrarlanıp durulur.

O zaman, kadının hem masumiyet ve hem de alçakgönüllülüğü, kap metaforlarındakinden aşağı kalmayan bir biçimde, çiçek metaforlarında da üzerlerine titrenilen idealler olarak görünmektedir. Kadınların hayali erdem eksiklikleri, sadakatsizlikleri ve kaprislerinin neden olduğu korku işte bu derecededir! Thai dilinde, "Kadının nilüfer yaprağı üzerindeki bir su damlası kadar kaprisli olduğu" savı ileri sürülür ve "Kadının karakterinin su ve kavak çiçeği kadar değişken olduğuna" dair Çince bir uyarı vardır. Biyoloji dışındaki başka alanlardan alıntı yapan çok sayıda metafor da, kadınla hava durumu, sonbaharda gökyüzü, ay, kış geceleri ve bir kimsenin hayattaki şans gibi şeyler arasında benzetme yaparak bu mesaja vurgu yapar.

Çiçeklerin nefes kesen güzelliği ve çiçek açan ağaçların şaşaasına hayranlıkla olduğu kadar şüpheyle de bakılır. Zevk veren çiçekler kısa süre sonra solup gider ama bu geçicilik onları şımarık ve iddialı olmaktan alıkoymaz. Tembelli-

ğe eşlik eden güzellik, fayda eksikliği demektir. Mecazi anlamda konuşulduğunda, büyüleyici çiçekler, çiçek açan ağaçlar, güzel yapraklar, verimli bir hasat vaadi değildir; bunlar daha çok bunun tersinin işaretleridir, çünkü güzel bir zevcenin iyi bir çocuk doğurucu olduğuna inanılmaz:

Çok fazla yaprak, meyve yok. (Khiongtha dili)

Çok çiçeğin olduğu yerde çok meyve olmaz. (Japonca)

Üstelik, hasadın en umut verici meyvelerinin en çok hayal kırıklığı yaratanlar olduğuna inanılır:

Dışı bir incirin güzelliği, içinde siyah karıncalar var. (Hehe dili)

Dışı kırmızı içi çürük [meyve ve kadınlar hakkında]. (İspanyolca, Meksika)

Bu tür mesajları üç metafor doğrular. Güzel kadınlar, hastalıklara yakalanmakta ve çirkin olanlara kıyasla daha çabuk ölmektedir, tıpkı güzel ağaçlar gibi, “Düz bir ağaç bir diğerinden daha çabuk kesilir” (Korece). Güzellik takdir edilse bile, göz önünde tutulan faydadır. Faydayla ilgili ağaç metaforları meyvelerin, kuşların, dalların ya da yapraklarının zenginliği biçiminde, çoğunlukla anelik ve evlatlara gönderme yapmaktadır:

Bir asmanın güzelliği salkımlarındadır. (Türkçe)

Kuşsuz ağaç, çıplak ağaç. (Thai dili)

Yaprağı olmayan ağaca taç konulmuş bile olsa nasıl güzel olur ki. (Tibetçe)

Güzel çiçekleri olan bir ağacı kesmeyin. (Oromo dili)

Kökler, gövdeler, dallar, yapraklar ve sürgünler de bir annenin çocukları üzerindeki etkisini temsil eder. En fazla kullanılan sav iyi ağaçlarda iyi meyvelerin yetiştiğidir ve kötü bir ağaç da ara sıra bunu yapmayı başarabilse bile kural, meyve konusunda bilgi edinirken ağacın göz önüne alınması ya da bunun tersinin yapılmasıdır. Böylece tatlı bir kökün tatlı bir meyveyi garanti edeceğine inanılır, bir armut ağacı, elma vermeyecektir, kötü bir çalıdan iyi bir fidan elde edilemeyecektir ve benzeri. “Güle bak, yonca’yı al” evlilik konusunda, mecazi deyimlerle verilen bir Türk öğüdüdür: Meyveyi yemeden önce ağaca ya da yonca’yı koparmadan önce çiçeğe bakın.

Meyve vermeyen ağaç sert bir biçimde kınanır: Kesin onu ve ateşe atın, verilen acımasız öğüt budur işte. Yine de, bir atasözü zavallı ağacı savunmaktadır: “Elma taşımak elma ağacının elinde değildir” (Mordvin dili), az sayıda başka atasözü de sabırlı olma öğüdünü verir. Çiçekler, bitkiler ve ağaçlar zevcenin

genişletilmiş ailesinin bir temsilini de oluşturur, bir erkek karısının tarafından hısımlarına bakmamazlık edemez, istemeyerek bile olsa:

Helvacı kabağını koparıırken yapraklarını da almak zorundasınızdır. (Tonga dili, Zambiya)

Böğürtlenleri sevip de onları üreten ağaçtan nefret edebilir misiniz? [Bir kızı sevip de onun annesinden hoşlanmayan erkeğe gönderme yapıyor.] (Sotho dili)

Bamyayı seven onun yapraklarını da sever. (Creole dili, Martinique)

Çiçekler, bitkiler, ağaçlar ve meyveler geldikleri bahçeler, tarlalar, çayırlar, bostanlar ya da plantasyonlarla ilişkilendirilmiştir ve insanlardan onları olgunlaşmadan önce koparıp yememeleri ısrarla istenir. Yol boyunca yetişen meyveler ve meyve ağaçları, her geçenin erişebileceği yerde olduklarından bunlara şüpheyle bakılır. Bir diğer nokta da, meyveyi koparıp zevk almak için tam zamanının seçilmesinde bilgece davranmaktır, bu an için gün, mevsim beklenmelidir; ama bunun yanı sıra, eşref saatinin geçirilmemesi için de tetikte olunmalıdır, çünkü bu meyveler kuruyabilir, fazla olgunlaşabilir, kurtlanabilir ya da çürüyüp işe yaramaz hale gelebilir. Atasözlerinde kaptan daha az yaygın olmayan çiçek/ağaç/meyve imgeleri halk arasında son derece itibar görmektedir.

Hayvan Olarak Kadınlar

Zaman boyunca dişi güvercin erkek güvercine iç çektirmiştir ve dişi aslan erkek aslanı kükretmiştir. (Arapça)

Kadınlar hakkında dünya çapında bulunabilecek üçüncü büyük metafor alanı, hayvanlar dünyasıyla yapılan çok sayıdaki ilişkilendirmedir. Rahatsız edici böceklerden dikkatsiz kuşlara, eşekler ve öküzler gibi yük taşıma hayvanlarına, barışçıl kumrulardan ve ahulardan zehirli akreplere ya da yırtıcı timsahlara, leoparlara ve kurtlara kadar yüz kadar hayvana atıfta bulunmaktadır. Bu hayvanlar güzellik ya da çirkinlik, güç ya da kırılganlık, sevimlilik, çalışma yeteneği, inatçılık, budalalık, zeka, doğurganlık ya da gaddarlık gibi çeşitli varsayımsal niteliklere sahip oldukları ya da yenecek lezzetli besinler olarak sayıldıkları, yani cinsel olarak tüketilebilecekleri için kadınları çağrıştırmaktadır.

Bu hayvanların kökenlerinin geldiği yer ile bunlara gönderme yapan atasözleri arasında hiçbir bağ kurulamaz. Çölde yaşayan halklar arasında kurbağa ya da balık metaforları bulmamış olmama rağmen Avrupa atasözlerinde olduğu kadar Kuzey Amerika atasözlerinde de aslanlara gönderme yapılır; her ne kadar kaplanların çokça boy gösterdikleri atasözleri Asya'nın, bunların gerçekten

var oldukları (ya da eskiden var oldukları), bölgelerinden gelenler olsa bile, ben bunlara Karayipler'de ve Güney Amerika'da da rastladım. Bununla birlikte, en sık olanlar insanların alışık oldukları hayvanların esinlettiği metaforlardır. Tüm hayatları boyunca onlarla yaşadıkları için insanlar bu hayvanları kendi çevrelerinde dikkatlice gözlemlemiştir. Dünyanın hemen her yerinde sıradan hayvanlar olan köpek ve tavukların, insanların günlük dillerinde beylik ortak malları haline gelmiş metaforlarında olduğu kadar toplumsal cinsiyet rolleri ve davranışları hakkındaki atasözlerinde de bulunmaları hayret uyandıracak bir şey değildir.

Metaforlar insan ve hayvan davranışları arasında birçok bakımdan benzetmeler kurar. Örneğin annelerin çocukları için aşkı hayvan karakterleri üzerine taşınır. Bu taşkın sevgi, böceklerden omurgalıları geniş bir yaratıklar çeşitliliğine, dünya çapında yaygın aynı analık duygusunu ifade eden tüm eşanlamlılara yansıtılır: Benim çocuğum tüm çocukların en harikasıdır. Bir ana kınkanatlı, bir hamamböceği, kuzgun, sansargil, oklukirpi ya da köpeğin bu yaratılıştan gelen içgüdüğü duygusal sözcüklerle ifade edişini duymak, çok dokunaklı olduğu kadar ya çocuk ya anne ya da ikisini de olmuş olmamız nedeniyle tanışık olduğumuz bu duygunun "yabancılaştırılmasıdır" da. Atasözlerindeki hayvan metaforları, daha önce, anne ve çocuk arasındaki karşılıklı bağlılık hakkındaki atasözlerinde rastladığımız gönülden gelen sevgi ve şefkati doğruluyor. Anneler dışında kalan kadınlar için hayvan metaforları biraz farklı hikayeler anlatır.

Kadınların çalışma yetenekleri çalışkan hayvanlarıinkiyle çağrışım yaptırır. Almancada: "Karısı arı olan erkek şanslıdır" denildiği gibi! Bu tür hayvanlar çoğu kez yük taşıyan hayvanlardır: manda, deve, inek, eşek, fil, kısrak, katır, öküz ve benzeri. Daha önce de tartıştığımız gibi kadınların akrep ya da yılanlar gibi zehirli hayvanlara benzetildiklerini de unutmamak gerekir.

Atasözlerindeki hayvan metaforları konusu upuzun bir deneme kitabına malzeme oluşturacak bolluكتadır. Kadınlarla hayvanlar arasında benzetmeler yapan geniş bir metafor ve temalar çeşitliliği içinden, ancak pek azı burada ayrıntılı olarak tartışılabilir. Ben tavuğu ve onun karşılığı olarak da horozu seçtim, çünkü bunlar hakkında tüm kıtalardan altmıştan fazla dil ve yirmiye yakın ülkeden gelen çok sayıda atasözü buldum. Hayvanların, atasözlerinde bu kadar yaygın olmasının nedenlerinin olması gerekir; şüphesiz bu nedenlerin insanların kendi deneyimleriyle hayvanların davranış ya da durumları arasında yaptıkları benzetmelerle ilişkisi olmalıdır. Daha önceki bölümlerde tavuğa erkek arkadaşıyla birlikte rastladık; tavuk ve onun tanıtılan çeşitli çizgileri tipik olarak dişidir ve horozu ait olduğu varsayılan belirleyici erkek özellikleriyle zıtlık oluşturmaktadır. Horoz sözcüğü bayağı konuşma dilinde "penis" anlamına gelir. [İngilizcede "cock" argoda "penis" anlamında kullanılır - ç.n.] Kadınlarla ta-

vuklar arasındaki ortak özelliklerle, erkeklerle horozlar arasındakiler birkaç temel noktada biraraya toplanabilir:

- bir tavuk yalnızca bir horoza aittir, oysa horozun birçok tavuğu vardır
- bir tavuk suskun olmalıdır, oysa horozun ötme hakkı ve görevi vardır
- bir tavuk yumurta yumurtlar ve bir anne gibi civcivlerine bakar

Bu üç noktanın üçü de, işlerin acı gerçeği ve eğer ideal bir hayat olsaydı bunların nasıl olmaları gerekeceği konusunda içgörü ve kanılarla çevrelenmiştir. Burada yalnızca belli başlı savlar özetlenecektir. Bunların çoğu çatışan toplumsal cinsiyet çıkarlarını yansıtır. Horoz, baş olarak tanıtılmaktadır ve tavuklar ona boyun eğmekle yükümlüdür, ama çoğu kez tavuklar kendilerinden bekleneni yapmayı, ideal bir biçimde, özgürce kabul etmeye yanaşmaz görünür. Bu durum, çatışma ve yıkıcılığın ortaya çıkmasına neden olur. Bir Endonezya atasözü, büyük bir bilgelikle, horoza bazen gururunu bir kenara bırakıp “barış için tavuk rolü oynaması” öğüdünü veriyor, ancak bu çok alışılmamış bir şeydir.

İlk olarak tavuk yalnızca bir horozun karısı olarak durumundan memnundur; pratikte ise başka horozları da ziyaret etmeye ilgi duymasından kuşkulatılmakta ve bundan dolayı da kınanmaktadır. Bunu denememesi bile gerekir diye tehdit edilmektedir, çünkü her zaman başka horozların kümesinden tüyle-ri yolunmuş olarak çıkacaktır ya da horoza yaşadığı kümeden kovulmasını gerektirdiğini söyleyen Şili’den gelen İspanyolca atasözündeki gibi kovulacaktır: “Evinizde yemek yiyip, yumurtalarını bir başkasında yumurtlayan tavuğu barındırmayın.” Bu öğütte gene babalığın belirsizliği korkusu birden ortaya çıkıyor.

Bu arada, horozların [tavuklarla] doğal çoklu ilişkileri sempatiyle karşılanıyor. “Yaşlı ya da genç, hepsi aynı şey değil mi?” biçiminde savlar ileri sürülüyor. Bununla birlikte, cinsel iktidarı azalan yaşlı bir kart horoz, tavuğuna güvenilmez olduğu için serzenişte bulunur. Bir tavuğun horoz olmadan hiçbir varlığı olamayacağı vurgulanır, çünkü onun [horoz] sayesinde bir yuvası olmuştur. Bu durumda en iyisi kavga etmemektir, denir ona. Başka gidecek yeri var mıdır?

O halde koşulların zorlamasıyla tavuk konumunu kabullenir. Akli başında bir tavuk nasıl davranacağını bilir. Edepli davranış örneği göstererek, dedikodu yapılmasın diye erken uyur, şafak vakti horoz işaret vermeden kımıldanıp durmaz. Sağda solda dolaşan bir tavuk yumurta yumurtlayamayacağı için evde kalır. Horoz kendisiyle birlikte uçmazsa uzağa uçmaz o, çok yüksek uçan bir tavuğun yuvasını gözden kaybedeceğinin farkındadır. Eğer bir an, kendi başına çok uzağa uçacak olursa, alçakgönüllülükle özür dileyerek bunun kendi hatası

olmadığını söyler: Onu öbür tarafa itip götüren rüzgardır. Uysallık konusunda madalyonun diğer yüzü de sunulmuştur: Baskıcı bir kontrol kurmuş olan horoz kümesi terk eder etmez ya da ölür ölmez, tavukların nihayet kendilerini özgür hissedip fütursuz bir biçimde keyif sürmelerinden şüphelenilmektedir.

İkinci olarak, kendi çöplüğünde ve dışarıda istediği gibi öten horozdur; oysa yumurta yumurtlamak ve civcivler için kuluçkaya yatmak tavuğun görevidir. Görünen odur ki onun ötüşü tavuğun eşsiz başarısının gerekli kıldığı yetersiz bir karşılıktır. Dünyanın her tarafında tavuk ve horoz, erkeklerin konuşması gerekirken kadınların suskun kalmaları gerektiğini söyleyen hüsnükuruntu bilgeliliği yaymak için minnettarlıkla kabul edilen bir metafor olma işlevini görmektedir. Bir tavuk için ötmek yasaktır ve yasak olması gerekir. Neden? Her şeyden önce, bir tavuğun konuşmasının “doğaya karşı” olacağı güçlü bir biçimde vurgulanmıştır: Eğer tavuk ötme cüretini gösterecek olursa, gün bile doğmayı reddedecektir. Üstelik eğer bunu denemesi gerekirse, bunu ya hiç yapamayacak ya da uygun bir biçimde yapmayı beceremeyecektir. Bir sağlam kanıt daha vardır: Tavuğun kanatlarını horoz gibi çırpması ne kadar olanaksızsa, ötmesi de o kadar “doğaya” karşıdır.

Bununla birlikte, atasözlerinin çoğu tavuğun ötme yeteneğini gerçekten yadımsıyor ama bunu çok kötü bir fikir olarak görüyor. Tavuğun ötmesine karşı birçok neden ileri sürülmektedir. En başta, bizzat Tanrı böylesine bir rezil davranışı onaylamaz. Öten bir tavuğun, tıpkı herkesin arasında sesini duyuran kadın gibi akıbeti kötü olur, yani kendine koca bulamaz ya da kocasını kaybeder. Onun ötüşü evini kötü bir ev, hüznü bir ev, sefil bir ev haline getirir vb. Japonya’dan Rusya’ya, Finlandiya’dan Namibya’ya, Arjantin’den ABD’ye kadar, bu fikrin her türden çeşitlemesi usanmadan aynı şeyi tekrarlayıp durmaktadır: Bir tavuk ötmeye başladığı andan itibaren horoz üzerindeki nüfuzu artacak ya da doğrudan iktidarı ele geçirecektir, bu da bir sürü felaket getiren sonuçlar doğuracaktır. Kuralın böylesine çiğnenmesi yalnızca yanlış, uygunsuz, hüznü verici bir şey olmakla kalmaz, aynı zamanda çok daha korkunç trajedilerin de habercisi olur. Öten tavuk bir alay başka şey arasında, barışın sonu, [bir kimse]nin evin[in] yıkılması, lanetlenmiş bir aile ve sizi yakalayan ölüm demektir.

Bu tür felaket senaryolarına rağmen, bazı atasözleri bir tavuğun sadece horoz çevresinde bulunduğu ya da hayatta olduğu sürece suskun kalması gerektiğini kabul ediyor. Bazı atasözleri de horozun huzurunda yapmaması şartıyla tavuğun ötmesini kabul ediyor; eğer bunu horozun huzurunda yaparsa, o zaman da, aman, lütfen horozun ötebileceği kadar yüksek sesle olmasın. Seyrek de olsa horozun ötüşünün, bir zayıflık işareti, zevahiri kurtarmak için bir hareket olabileceği kabul edilir; sanki: “Reis benim, der horoz baba, ben evde [içeride] olmadığım zaman, der tavuk ana” (Hollandaca).

Zaten bir tavuk neden ötsün ki? Onun bunu yapmakla elde edeceği bir yarar var mıdır ya da yalnızca karışıklık çıkarmak mı istemektedir? Az sayıda atasözünün kabul ettiği gibi ötmek onun için avantajlı olabilir. Yem ya da erkek arkadaş isteyen tavuklar öterlerse, göze çaracak biçimde görülüp işitilmelerini sağladıkları için güzel bir karşılık elde ederler. Tanrı korusun, ısıklık çalarak çekici erkek arkadaşlar yakalamayı beceren kızlar da böyledir; bunların eve uğur getirmeyeceği şüphesizdir.

Başka atasözleri, bir zevcenin ötmemekle elde ettiği psikolojik etkiyi ve onun içgörüsünü ortaya koyuyor. Tavuk aptal değildir, diye iddia etmektedirler, olup bitenin tamamen farkındadır ve hiç şüphe yok ki o ötüp yeni günün başladığını haber verebilir ancak horozun itibara ihtiyacı vardır, kendisininse buna ihtiyacı yoktur. Sonuçta yeni bir hayatın doğmasını sağlayan kendisi değil midir? Daha önce alıntılıdığımız bir Japon atasözünün de ifade ettiği gibi, horozun doğru dürüst ötmeyi başarabilmek için tavuk tarafından teşvik edilmeye ihtiyacı vardır: “Tavuk tarafından teşvik edilen horoz saati haber verir.” Bir tek kez rastladığımız bir atasözünde, horoza ötmesini söyleyen tavuktur, ama bu, şüphesiz dünyanın altüst olduğu bir durumdur; atasözlerinin büyük çoğunluğu iyi bir horozun her türlü koşul altında görevinin başında olduğu ve canının istediği herhangi bir kümeste öterken tavuklarının kendisine karşılık vermelerini (uyulmadığı takdirde şiddetli yaptırımlar uygulama tehdidiyle) kesinlikle yasakladığı konusunda coşkuyla birleşmektedir.

Üçüncü olarak da, bir Igbo atasözünün belirttiği gibi horoz hiçbir şey yumurtlamaz. Yumurta yumurtlamak ve anne olmak tavuğun işidir, bu da bir başka metaforlar ağına götürür bizi. Aşılımış konular gene ortaya çıkar: Güzellik doğurganlığın karşısı olarak gösterilir, gürültücülük de öyledir. Bir tavuk hamilelik sonucu güzelliğini kaybeder; büyüleyici renklere sahip bir tavuğun kötü bir yumurta yumurtlayıcı olduğu varsayılır; devamlı gıdaklayan bir tavuğun ise fazla yumurtlamadığından şüphe edilir. Gıdaklamalar hakkındaki kanılar değişken görünmektedir: Bazı atasözleri gıdaklamanın tavuğun yumurtlamak istediğini, bazıları da yumurta yumurtladığı anlamına geldiğini iddia ederken daha başkaları gıdaklamanın yumurtanın kaybına yol açtığını ileri sürmektedir.

Bir tavuk ne kadar iyi beslenirse o kadar iyi yumurtlar ve yumurtlamak onu mutlu eder: yumurtlanmış bir yumurta, öten bir tavuk! Pek çok atasözü böylesi bir gürültücülüğü kınar; bunlardan biri sevinçle bağırıp çağırarak kutlayan tavuk anayı, binlerce yumurtayı vakur bir sessizlikle yumurtlayan dişi kaplumbağanın övülmeye değer varsayılan davranışıyla karşılaştırmaktadır. Bu, hiçbir şey yumurtlamayanın ufak bir kıskançlık gösterisi olamaz mı?

Bir yumurta yumurtlanmadan önce folun hazırlanması gerekir; bu görev ba-

zen bizzat tavuğun sorumluluğu olarak sayılmıştır, bazen de horozunki olarak. Fol hazır olur olmaz, tavuk dayanılmaz bir biçimde yumurtlamak ister ve bunu yapabildiği en kısa zamanda yapar. Bununla birlikte, ondan bir günde iki yumurta yumurtlamasını istemeyin ve bir Gine tavuğunun bir koç yetiştiremeyeceğini aklınızın bir köşesine yazın. Alışıldığı gibi, yalnızca komşunun tavuğu değil, komşunun yumurtaları da, kendininkilerden daha büyük ve çekici görünür insana. Evet, komşunun tavuğu bir kerede iki yumurta yumurtlamayı başlar. Ara sıra da olsa, yumurta yiyenlerden, tavuğun işini başarırken çektiği acıların farkında olmaları istenmelidir. Karayipler'den gelen şu aşağıdaki örnek, tavuğun yaptığı doğumdan yararlananlara, doğurmak için gösterilen çaba ve üstün cesaretin küçümsenmemesi gerektiğini hatırlatıyor: "Yumurta yiyenler tavuğun acı çekip çekmediğini bilmez", böylece, başkalarının yoğun ve zahmetli çabalarından onların acı ve özverilerini hesaba katmadan yararlanan nankörlere gönderme yapıyor.

Ana aşkı, tüy ve kanatlar konularındaki metaforlarla ifade edilir. Çok fazla olan tüyleri tavuğa yük olmaz ve civcivlerinin hepsini kanatlarının altında tutarak onların üzerine titrer. Bununla birlikte, analık rolüne fazla ilgi duymazsa, kendisine bunun horozun değil tavuğun görevi olduğu sert bir biçimde hatırlatılır. Rol değişimleri sert bir biçimde kınanır: Eyvahlar olsun o küme ki orada tavuk öter ve horoz gıdaklar. Horozun civcivleri görmezden gelmesine izin verilir, oysa tavuğun bunu yapmasına verilmez. Bu, gençlere özen gösterirken ona horozu görmezden gelme serbestliği tanındığı anlamına gelmez: Horoz onun okşayıcı varlığından zevk duyma hakkına sahiptir. Doğurduktan sonra tavuk istekli bir şekilde horozla bir kere daha sevişmek fırsatını kollayacaktır; ama ona sert bir biçimde çocuklarını unutmaması hatırlatılacaktır. Üstüne vurulan nokta hoşuna gitsin ya da gitmesin tavuğunevde horozdan daha çok görevi olduğudur. Her anlamda atasözlerinin ölçekleri horozun çıkarlarından yanadır.

Yiyecek Olarak Kadın

O yiyeceği yiyor, yiyecek de onu. (Zulu dili)

Her ikisi de temel insani ihtiyaç olduklarından, besinle cinsellik arasında çok ortak nokta vardır. Atasözlerinde sık sık cinselliğe çekici yemekler biçiminde gönderme yapılmıştır. Cinsel istek ve zevk çoğu kez, iştah ve tadına bakmaktan yemek yemeye ve yemeklere, meyvelerden piliçlere, kesilecek ekmekten (kızlık zarının yırtılması üzerine bir metafor) daha önceden kesilmiş bir somunun dilimlerine kadar yiyecekler üzerine kurulmuş metaforlarla ifade edilir. Daha sonra da balın tatlılığı ve iyi bir kahve ya da çorbanın sıcaklığı cinsel "tüketi-

min” iştah açıcı imgeleri olarak sunulur. Önce birkaç meyve örneği:

Bir kavunun tadını onu ısırdığınızda öğrenirsiniz. (Korece)

İncirler olgunlaştığında tüm kuşlar onları ister. (Mandinka dili, Gine)

Kadınlar hurma gibidir, yıka ve ye. (Arapça, Cezayir)

Tüm bu açlığın ve yiyip yutmanın öznelere yalnızca erkeklerdir. Bir kadının “cinsel” anlamda meyve yediği tek örnek daha önce rastladığımız bir Bengal atasözünde bakire zevcenin “muzun tamamını” yutmasıdır: “Gelin yemek yemekten utanır, ama gene de muzun tamamını yutar.” Ama erkeklerden farklı olarak, o utanmış ve bu deneyimden tüm gönlüyle zevk almayan (en azından atasözünde) bir konumda gösterilmektedir. Bunun anlamı gerçekten açık değildir: O bu deneyime utançla mı girişmektedir ya da zevk alıp da bunu göstermemesi kendinden beklendiği için mi utanmaktadır? Atasözlerinde erkeklerin cinsel ihtiyaçları sık sık “açlık” ve sevişmek de “yemek” olarak tanıtılmaktadır:

Aç timsah yemek seçmez. (Malgaşça)

Kadın mutfakla evlenince, aşk o anda acıdır. (Almanca)

Bir başka erkeğin tavuğunu yemek isteyen kendi tavuğunun ayağını bağlaması gerekir. (Slovenca)

Cinsel hastalıklara gönderme yapan atasözleri arasında, yukarıda alıntılanan Zulu özdeyişindeki besin metaforu da yer alıyor. Bu özdeyiş bazı yemeklerin oluşturduğu risklere karşı uyarıda bulunuyor ve seçici bir davranış tavsiye ediyor: Bir kimsenin yediği yemeklerin sonuçları hafife alınmamalıdır. Öte yandan, bir İrlanda atasözünün ileri sürdüğü gibi, bir kadınla cinsel ilişki erkeklerde ilaç yerine geçebilir: “Bir kadının, erkeğine en iyi ilacı alması için [evden] dışarı çıkması gerekmez.”

Kadınlar, mecazi anlamda, erkek yiyicilerin açlığını çektikleri her türlü “yenecek” mala dönüştürülmüştür. Yukarıda sözü edilen örneklere ek olarak daha her türden meyve vardır: elmalar, dut ve böğürtlen gibi meyveler, kirazlar, hindistancevizleri, üzüm, şeftaliler, armutlar ve benzeri. Havuçlardan (kaynana-ninkilerse biraz acıdır) lahanalara ya da marullara kadar -ister bir kimsenin kendi bahçesinden ister başka bahçelerden olsun- sebzeler de vardır. Çorba ya da türlü, akdarı, pilav ya da şehriye gibi pişmiş yiyecekler ya da un, hamur, (dilim dilim kesilmiş ya da kesilmemiş) ekmek gibi pişmemiş olanlar vardır. Kadınlar süt, yoğurt, yumurta ya da peynir olur ve kek, çörek, gözleme, şeker, bal ve her türden tatlı olarak beğenilir. Erkekler içindekileri tatmak için, fındık ya da kabuklu deniz ürünleriymiş gibi kadınların kabuklarını kırar.

Boğalar, eşekler, tekeler, atlar, öküzler, domuzlar ya da sırtlanlar gibi, onlar da tercihen genç ve körpe filizleri, taze yaprakları, yumuşak armutları, tatlı üzümleri ve benzeri şeyleri yemek isteyecektir. Bir dizi atasözü mecazi olarak, yaşlı erkeklerin çok genç zevceler almalarının lehinde savlar ileri sürmektedir. Böylece, dünyanın her yanında, yaşlı hayvanlar genç ve lezzetli şeylerden kendilerine ziyafet çekmektedir. Dikkate değer pek çok örnek arasından işte birkaçı:

Yaşlı teke hâlâ yeşil yaprakları sever. (Frizce)

Tembel domuz yumuşak yaprakları yer. (Arnavutça)

Yaşlı boğa taze çimen sever. (Thai dili/İspanyolca; Arjantin)

Yaşlı sırtlan en iyi üzümleri alır. (Farsça)

Yaşlı kedi genç fareleri sever. (İspanyolca, Bolivya/Şili/Küba/Guatemala/Meksika)

Kadınlar söz konusu olduğunda, erkekler timsahlardan daha fazla yemek seçici görünmez atasözlerinde. Özellikle en acıkmış olanları vejetaryenler değil, hepçil olanlar ya da yırtıcı etobur avcılardır. Kedi, şahin, köpekbalıkları, kaplan, kurt ve benzerleri biçimindeki erkekler, fare, balık, keçi, kuzu, inek, buzağı, tavuk ya da piliç şeklini almış kadınları mecazi anlamda hazmetmektedir. Tavuğa geri dönersek o, hem lezzetli hem de yararlı olan gözde bir yemektir:

Kartal tavuğu en son tüyüne kadar öptü. (Rusça)

Kart tavuktan mükemmel çorba olur. (Fransızca, Monako; İspanyolca, Şili/Meksika; Papiamentu dili/Creole dili, Guadeloupe)

Kart tavuk öz verir. (İspanyolca, Küba)

Kart tavuktan iyi türlü olur. (İngilizce, ABD)

Eğer civcivlerinin altından tüyleri varsa tavuktan et suyu yapmayın. (Arapça)

Balıkçılar lezzetli balık yakalamaya meraklıdır. Her ne kadar taze balık kolay yakalanmasa da -özellikle, büyük olanlar, ağdan ve oltadan kurtulmayı başaramaktadır- altından bir oltanın balıkçının işini kolaylaştıracağına inanılır. Böylece, yemek metaforlarında kadınlar, sonsuza kadar aç erkekler için çok takdir edilen bir besin haline gelmektedir. Yiyenler doğal olarak daha büyük ve daha güçlü hayvanlardır ve bunların müstakbel besinlerinin mantıksal olarak görece daha küçük ve kırılgan meyve, bitki ya da hayvanlardan oluşması gerekir. Hemen söyleyelim ki, bu mecazi tüketim çok sayıda mülahazayla kuşatılmıştır, bunlar iyi niyetli dinleyicilere uyulacak bazı kuralların varlığını

hatırlatır; bu kurallar besinleri böyle gelişi güzel yutma yarışına, zorunlu olarak, bir son verilmesini gerektirir. Örneğin kaplan, evli kadınların tadına baktan vazgeçmelidir: Sırtlana da, (örneğin) hiçbir zaman keçilerle birlikte uyuması için izin verilmemelidir.

“Zayıf” yaratıklar arasında yer alan kuzu, bu yumuşak başlı ve kırılğan yaratık, hiçbir zaman kendi rızasıyla vahşi hayvanların ikamet ettikleri yerlere girmemelidir; ineğin kaplanla buluşmaya giderek hayatını tehlikeye atmaması gerektiği gibi keçinin de ormanda kendini tehlikeye atmaması ve hiçbir koyunun kurtla arkadaş olmak gibi bir delilik yapmaması gerekir. Atasözlerinde, kadınlar idare etmek, kendilerine dikkat etmek ya da savunmak yeteneğinden yoksun sayılır:

Etrafta zıplayıp duran hoppa keklik, avcının silahının kurbanı olur. (Arapça, Tunus)

Acele edip ormana koşma keçi, tüm kurtlar senin olacak. (Rusça)

Vahşi hayvan kuzuyla birlikte yaşayamaz. [Bir kimsenin evine giden bir kız el değmemiş kalamaz.] (Bari dili, Sudan)

Bu gibi hatırlatmalar geleceğin yiycilerinden çok geleceğin besinlerine seslenmektedir. Besin için oynanan oyunun başlıca kurallarından biri kendini isteyerek doğrudan tüketime sunmamaktır; sanki yenilmek yeterince kötü bir şey değilmiş gibi bunun olabildiğince ertelenmesi gerekir:

Koca arayan bir kadın at arayan çimen gibidir. (Endonezce)

Eğer saman, atın peşinden gidiyorsa yenmek istiyor demektir. (Hollandaca)

Bu yalnızca iffetsizlik değildir, aynı zamanda da bir yemeğin yenilmek için gönüllü olması tehlikelidir de ve bu kadar kötü hareket eden çimen, saman ya da kendini ikram etmek isteyen herhangi bir başka besin maddesinin bağışlanmasını beklemek boşunadır.

Çok sayıda besin metaforu kadınların iştahlarını tamamen gözden kaçırmaktadır. Atasözlerinde, bizatihi kadınların arzularına değinmek fikri ilk başta korkutucu görünmese bile, buna oldukça olumsuz deyimlerle gönderme yapılır. Kadınların istekleri bir tabu oluşturmaktadır. “Yemeye” ilgilerini ifade eden kadınlara bir felaketmiş gibi gönderme yapılmaktadır. Ya da İgboların daha güçlü bir biçimde ortaya koydukları gibi kadınlarda cüret bizzat kıyamet gününün başlangıcı olabilir: “Bir kadının bir erkeğe ‘Gel de beni kucakla’ dediği gün, dünyanın son bulduğu gündür.”

En güçlü hayvanların da, zayıflıkları vardır ve bunlar kendi oburluklarının

bedelini öder. Bitmez tükenmez iştahları onların en kırılgan noktalarıdır; yolları üzerinde buldukları iştah açan her şey karşısında donup kalırlar. Kadınlar istediklerini elde etmek için kendi stratejilerini kullanırlar; güzelliklerini, aşçılık-larını ve erkeklere sunacakları müstakbel analıklarını:

Güzel bir kızın fısıltıları bir aslanın kükremesinden daha uzaklardan duyulur. (İngilizce, ABD)

Evin beyi ormanda bir ayıya benzer, evin hanımıysa ballı bir gözlemeye. (Rusça)

Birleşme aslanı yener. [Evlilik erkeği evcilleştirir.] (Arapça, Cezayir)

Bazı metaforlar erkekleri kadınlara bağımlı, kadın zulmünün acınacak kurban-ları olarak tasvir eder; atasözleri de dişi “yiyicilerin” eline düşmüş olanların akıbeti konusunda kaygılanır; bu kaygı Umbundu dilinde kabus verici bir imgede ifadesini bulur: “Zevce sizin yatağınızdaki bir panterdir.” Yıkıcı zevce daha önce sözü edilmiş olan akrep ya da yılan gibi zehirli hayvanlara benzetilir; ya da kendi kocalarını yiyip yutmaları muhtemel olan tehlikeli etoburlarla eş tutulur:

Dişi kurtla evlenen sık sık ormana bakar. (Baskça)

Bir aslanla yaşamak bir zevceyle yaşamaktan evladır. (Yunanca/ Rumca)

Bir aslanın ya da bir yılanın peşinden gitmek bir kadının peşinden gitmek-ten evladır. (İbranice)

Kadın, erkek için hem bir tanrıdır hem de bir kurt. (İngilizce, Britanya)

Rahatlatıcı olan şudur ki, bu yırtıcı dişi yaratıkların bazılarının düzmece olduk-ları açığa çıkmakta ve bunlar kendi hiçbir gerçek kötülük yapamama yetersiz-liklerinin kurbanı olmaktadır: “Aslan gibi kükremek isteyen ahu, aşırı derece-de çalıştı ve öldü” diyor Amhara dilinde bir atasözü, böylece de kadınların “do-ğal” rollerine sıkı sıkıya sarılmaktan başka yapacakları bir şeyleri olmadığını vurguluyor. Bununla birlikte, durmadan besinlere benzetilip duran kadınlardan farklı olarak erkekler, hiç kuşku yok ki kesinlikle iştah açan meyveler, türlü, çorba, çörek ya da neşeli kadın yiyiciler tarafından tadına bakılacak, insanın ağzını sulandıran hayvanlar değildir.

Toplumsal Cinsiyete Göre Yer ve Mekanlar

Kadının patikası bir arşınlık yer alır: fırından eşiğe. (Rusça)

Buraya kadar karşılaştığımız metaforlar çok çeşitli alanlardan gelse de, bunların ortak yanı, ilk önce erkek ve kadınları birbirinin karşıtı kategorilere koyma, ikinci olarak da, erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkileri erkek öznelerle kadın nesneler arasındaki ilişkilere indirgeme eğilimlerinin olmasıdır. Atasözlerinde, bu tür karşıtlıklar, metaforlar ister cansız nesne, bitki ya da hayvan alanlarına ait olsun ister olmasın, tamamen sistemli olarak hiyerarşiler için arzulanan bir biçimde organize edilmiştir.

Evimiz ve Dünya

Yolculuk yapan kadın için hayır duası olmaz, yolculuk yapmayan bir erkek için hayır duası olmaz. (Arapça, Cezayir)

Mekan ve hareket alanları incelendiğinde, yerküre ve gök, su ve kara parçaları, tarla ve orman ya da daha yakında olan, ev ve avlu türünden coğrafi kavramlarla ilişkili metaforlar buluruz. Bu tür mekanlar, erkek ve kadınları ayıran çizgi boyunca yer alan karşıtlıklara, mesafeye ve farka da taşınır.

Kadınlar ev ve ocakla ya da kendilerini bir yere sınırlayan ya da daha doğrusu ait oldukları ve orada kalmaları gereken yerle bağlantılı görülür ve bu yerle bir tutulur; öyle ki kocalarından başka erkeklerin tamahkar gözlerinin, ellerinin ve penislerinin kurbanı olmayalar. Böylece, atasözleri onları odalara, evlere ve benzeri yerlere hapseder ve tercihen hayatlarının sonuna kadar da oralarda tutar. Avrupa ve Latin Amerika atasözlerindeki çok yaygın bir mesaj erdemli bir zevceyi kırık bir bacağa benzetir: Her ikisi de evde oturur; Britanya'dan gelen İngilizce bir atasözüyse şunu ileri sürüyor: "İyi bir üne sahip olmak isteyen zevce topalmış gibi sürekli evde oturur." Kırık bacaklar ve topallık, tepeden dayatılan "erdem" bahanesinin kadınların hayatında, ne ölçüde, felce uğraticı bir engel oluşturduğunu göstermektedir.

Pek çok Hollanda ve Flaman atasözünde de formül biçiminde ifade edilen [evden] dışarı çıkan kadınların "namuslarının da dışına çıktıkları" savı üzerinde ısrarla durulur. Bazı Hristiyan ve Müslüman atasözleri bu noktada harfi harfine ısrar eder: Bir gelin kocasının evine bir duvakla girer ve öldüğünde gömülmek için çıkar, o kadar ki kadının hayat boyu evden çıkması ideal olarak iki ya da üç defayla sınırlandırılmıştır:

Bir kadın evinden üç kere çıkar; vaftiz edilmek için, evlenmek için ve gömülmek için. (İngilizce, Britanya)

Bir kız evi iki kereden çok terk etmemelidir: evlendiği gün, öldüğü gün.

(Arapça, Mağrip/Batı Sahra)

Bir kadın kocasının evine duvakla gelmeli ve orayı kefene sarılı olarak terk etmelidir. (Farsça)

Bir kadın ya evde ya da mezarda iyidir. (Peştuca)

Nesnelerin ev içi ve ev dışı düzeni olarak, farklı mekanlar gözetilmelidir¹²³ ya da bir Amerikan atasözünün deyişiyle: “Bir kadın, bir kedi ve bir baca evi hiç-bir zaman terk etmemelidir.” Fırınlara da yolculuğa çıkmaz, öyle değil mi? (Almanca/ Rusça). Birçok örnek kadınları evde kalan ya da aynı yere yapışıp kalan hayvanlarla bir tutmaktadır:

Erkekler ve köpekler ambar için, kadınlar ve kediler mutfak için. (İngilizce, ABD)

Kadın ve kedinin odası evdedir, kocanın ve köpeğinki avluda. (Lüksemburg lehçesi)

Kadınlar ve kediler eve, erkekler ve köpekler sokağa. (Katalanca/Fransızca)

Kadınlar ve inekler yabancı ülkelere gitmemelidir. (İtalyanca)

Mandalar ağılarda, altın kesede ve kadınlar da evde tutulmalıdır.

(Endonezce)

Evden eve gezerlerse kadınlar ve piliçler kaybolur. (Hindi dili)

Piliçlerin yaptıkları gibi, komşuya gitmek kabul edilebilir. Ama, Küba kökenli İspanyolca bir atasözü, o zaman bile, komşuyu ziyarete gittiğini söyleyen zevcenin gerçekten nereye gittiğinin araştırılmasını tavsiye eder. Ayrıca, evde olduğu varsayıldığı zaman gerçekten orada mıdır ve orada olduğu zaman ne yapmaktadır? Bir Rus atasözünün uyardığı gibi: “Tarlada ata, evde kadına güvenmeyin.” Evden dışarı çıkması gerektiği zaman, edepli bir kadının, tıpkı koyunlar ya da kazlar gibi hava kararmadan geri getirilmesi gerekir.

Evin içinde kadının alanı öncelikle mutfaktır; ikinci olarak yatak ve yatak odasıdır, üçüncüsü ise oturma odasıdır. Mutfakta, mecaz-ı mürsel olarak anneler gibi zevceler de ateş, soba ya da fırın olur ve zevceler olmadan kocalara sessiz mutfak ya da ateşi olmayan mutfak olarak atıfta bulunulur, böylece bir mutfaka ancak bir kadının varlığının canlılık getireceği vurgulanır. Kadını, bir çanak, bir tabak ya da tava gibi bir mutfak aleti haline getirmek ya da onunla mutfakta hazırlanan bir yemek arasında ilişki kurmak, kadınların günlerini ne-

¹²³ Atasözlerinin ne tür kadınları düşündükleri sorusu akla gelebilir, çünkü doğaldır ki bir eve kapanmak, ekmek parası kazanmak için tarlada çalışmak, başkalarının evini temizlemek, pazarda ürünler satmak vb. ile uyumlayan bir şeydir.

rede geçirmelerinin beklendiğini apaçık ortaya koyar.

Dolaylı olarak mekanlar, farklılıklar biçiminde hiyerarşileri ifade eder -örneğin ekonomik farklılıkları- tıpkı, aşağıdaki Vietnam atasözünde olduğu gibi: “Erkek olmayınca ev bir yetimdir; kadın olmayınca yalnızca mutfak [yetimdir]” ya da kadınların içindeki farklı statülerin arasındaki hiyerarşileri, bir Kore atasözündeki, tembel kaynanayla çalışkan gelinin her birinin bulundukları yerler ve bunların arasında hangi tarafı tutacağını bilemeyen erkeğin durduğu yer örneğinde ifade edildiği gibi: “[Oturma] odasına gidince kaynananın söyledikleri doğru, mutfaka gidince gelinkiler doğru.”

Erkeklerle ait rolleri yüklenme çabaları yalnızca erkeklerle ait alanlarda yerleşmiş olanlara yarar getirdiği için, kadınlar kendi belirlenmiş alanlarının dışına çıkmaktan caydırılmıştır: “Bir kadın dev bir davul yaparsa, bu erkeğin odasında saklanır.” Bu Ashanti atasözünde, kadının bir büyük davul yapma başarısı bu başarının sonucunun tamamen “erkek” mekanına gönderilmesiyle yok edilmektedir.

Atasözleri kadının evin içi için yararlı bir mal olduğu ve evin olası tüm mekânlarında işe yaradığı konusunda canıgönülden anlaşıyor. Gerçekten kadın bir kimsenin sahip olabileceği -aynı zamanda çeşitli amaçlara hizmet eden- en güzel mobilya olarak övülür. Evin içinde kadın görevleri olarak kadınlara verilen işler, rollerin yerine getirileceği her bir yere göre belirlenmiştir; bunların Avrupa ve Kuzey Amerika atasözlerinde muhtelif çeşitlemeleri vardır: “İyi bir zevce salonda bir hanımefendi, mutfakta iyi bir aşçı, yatak odasındaysa bir fahişedir.”

Evden avluya ya da bahçeye gitmek için bir küçük adım yeterlidir ama birçok atasözü bu adımı son derece sorunlu olarak görür. İp metaforu sürmekte olan mücadeleye bir örnek oluşturmaktadır. İp, kocanın egemenliğiyle bunun kadının kabulüne bağlı olması arasında ilişki kurar: kurallar sınırsız bir biçimde dayatılamaz, egemenlik ve direniş bir paranın iki yüzüdür: “Zevceye ve tazıya uzun bir ip verin, ama evden dışarı çıkacak kadar uzun olmasın” (İspanyolca, Şili); bunun anlamı bir pazarlığın yapılmakta olduğudur. Kaybetme korkusu aynı ülkeden bir başka çeşitlemede ifadesini bulmuştur: “Zevceye ve keçiye uzun bir ip verin, ama ip hem keçiye, hem de ipi kaybedeceğiniz uzunlukta olmasın.” İkilem açıktır burada, zevce daha fazla mekan istiyor, oysa refah ve soyunun devamı kadının mevcudiyetine bağlı olan koca onu kontrolü altında tutmak istiyor. Bu konudaki özgün İspanyol atasözü şöyledir: “Zapt edilemez zevceye bol ip verin”, burada ileri sürülen sav bir zevcenin bağlanmayı gönüllü olarak kabulünün sonsuz olmadığıdır. Bu atasözünün özgün biçimi zevcenin öfkesinin patlamasını da içine alan iradeler savaşına gönderme yapıyor. Sürüp giden müzakereler Arjantin’den gelen iki çeşitlemenin ortaya çıkmasına neden olur: “Bir zevceye ya da bir keçiye çok uzun ip vermemek gerekir” ve “Kızgın zevce-

ye uzun ip verin.” Kızgınlık ve protesto, içselleştirilmiş normların ve bilinçaltının da kabul edilmiş değerlerin birbirleriyle karmaşık bir biçimde sarmaş dolaş oluşları, kadına biraz daha “fazla ip” verilmesi sonucunu verebilir.

Bu arada, çok sayı ve çeşitlikteki atasözü bir kadına evden çıkma izni verilip verilemeyeceğini tartışmayı sürdürmektedir. Bu tartışma büyük ölçüde söz konusu kültürde (ve sınıfta) erkek ve kadınların ne kadar izole edildiğine bağlıdır. Fakir kadınlar zengin olanlara kıyasla erkeklerine daha “eşit” bir konumdadır; bu sonuncuların geçmişte -evleri hizmetkarlar ve köleler tarafından korunduğundan- ayrı yerde tutulmaları olanağı vardı. Gelişmekte olan ülkelerde, hali vakti pek de yerinde olmayan kadınlar hâlâ, zorunlu olarak odun toplama ya da uzaklardaki bir ırmaktan su almaya gitmek zorunluluğundadır. Genellikle onların ailelerinin geçimini sağlamak için tarlada çok çalışmaları da gereklidir. Akrabaları için, kadınların ev dışındaki bu etkinlikleri çok gerekli olup gerçek bir tartışma konusu değildir. Bununla birlikte, yoksul olan kadınlar kendilerinininkinden daha (yüksek) bir sınıf ya da gruptan biriyle evlilik yaptıklarında bu tür göreceli hareket özgürlüğü sorunlu bir hal alabilir, bunun ait olunan kültüre bağlı olması doğaldır. Örneğin, Mağrip’te köylü bir kadınla evlenmek isteyen bir erkek, arkadaşı tarafından aşağıdaki şekilde uyarılmaktadır: “Gübre yığnında çöplenen tavuklar kafesten hoşlanmazlar” (Arapça). Böyle bir kadın hapsedilmeye alışık olmadığından bu tür kapanmaya zorlanma önlemlerini kabulde isteksiz olabilir.

Çitler edebin koruyucuları ve ölçütleri olarak işlev görür: yüksek çitler uygun davranış (edep), alçak çitlerse uygun olmayan (edep dışılık) demektir. Mecazi olarak, özellikle Batı Avrupa’da hem erkekler hem de kadınlar çit olarak düşünülür. Bir kadın erdemli olduğunda ya da bir erkekte herhangi bir istek uyandırmayacak kadar çirkin olduğunda, kendi kendinin çiti olur, dulun ise, sorunlu bir çit olması doğaldır:

Eşi olmayan bir kadın çiti olmayan bir bahçe gibidir. (Slovenca)

Kadınsız bir erkek [aynı zamanda, erkeksiz bir kadın] çiti olmayan bir tarla gibidir. (İsveççe/Norveççe/Danca/Almanca/Fince)

Bir dul basık bir çittir, herkes onun üzerinden atlar. (Almanca)

Bir Kuzey Amerika atasözünün vurguladığı gibi, aklı başında olan bir zevce evde oturmaktan hoşlanır ve çılgın olanlar da dışarı giderek tatmin arar. Bunun tersine, erkekler yerküre üzerinde annelerinin mutfağından başka harika yerler keşfetmek için evlerini terk etmelidir. Onlar hareket halinde olmaya teşvik edilir: Tüm dünya keşfedilmek için onları beklemektedir. Bir Estonya atasözü toplumsal cinsiyeti olan yerleri, aşağıda veciz bir biçimde belirliyor: “Ev zevcenin

dünyasıdır, dünya erkeğin evidir.” Ve böylece, İtalya’dan Hindistan ve Meksika’ya kadar her yerde, dış dünyanın bir erkekler dünyası olduğu yankılanıp durmaktadır ve yolculuk etmeye gelince: Erkekler yolculuk edebilir, kadınlar edemez. Bir Malay atasözünde dramatik bir biçimde görselleştirildiği gibi, yolculuk etmenin bir kadının iffetini tehlikeye attığına inanılır: “Yolculuk eden kadın bir sürünün tecavüzüne uğramış bir tarla gibidir.” Bu durumda kadınların yolculuğu “iffetsizlik” için bir metafor olmuştur.

Su, toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiş mekanların sınırlarını çizen bir diğer ortak metafordur. Kadınlar çeşitli biçimlerde suya benzetilmektedir: doymak bilmez su, ateşin (erkek için bir metafor) karşıtı olarak su, ateşten daha büyük bir güç olarak su; suya güven olmaz, her götürüldüğü yere giden su (kızlar), bölünmüş su (evlenen kız evlatlar), istenilmeyen su (bir felaket olarak kadın), susamışlığı gideren su (bir erkek sevgilinin susamışlığını), üzerinde uyuyamayacağınız su (güzel kadınlar), çamurlu su, serin su ve derin olmayan su (her ikisi de erkekler için ölümcüldür), kötülüğü olmayan su (bir anne), kendini çevresine uyduran su (kocasına uyan bir kadın), kaprisli su ve benzeri.

Bu tür metaforlar, atasözlerinde kadınlara atfedilen şimdiye kadar bilinen nitelendirmeleri doğruluyor: tehlikeli güçler; güvenilmezlik, evlilikte istenen uysallık ve uyum; anne babanın evlenen kızlarını kaybetmeleri; kapris yapma; bunların hepsi geri bıraktığımız sayfalar boyunca çeşitli biçimlerde sunuldu.

Su yalnızca kadınlarla değil, durgun ya da akan, “yerleşik” ya da “yolculuk yapan” olmasına bağlı olarak, erkeklerle de ilişkilendirilir. Nehir metaforunda ifadesini bulan erkek suya karşıt olarak dişi suya, deniz ya da göl olarak gönderme yapılır. Damadının özgürlüğüne engel olan sinir bozucu kaynana metaforundaki gibi: Kaynana onun nehrinde su mercimeği olur. Mekanları içeren su metaforları erkeklerle ırmaklar, akıntılar ya da çağlayanlar gibi akan sular, kadınlarla da akan suların içine toplandığı ya da durağan suları barındıran hazneler arasında -kaynak, kuyular, havuzlar, ufak göller, göller ve denizler gibi- yakınlıklar kurar. Bunlar yolculuk eden erkekler ve hareketsiz kadınları birbirlerinin karşıtı olarak gösterir ya da cinsel bir imgeye başvurulacak olursa kadının haznesinde yüzen erkek spermi çağrışımını kullanırlar. Bir anne olarak kadın hayatın kaynağıdır, bu su için de böyledir ve nehrin de ona bağlı olacağı kabul edilmiştir:

Her ırmak annesine koşar. (İngilizce, Jamaika)

Irmağın kaynağı ailenin kaynağıdır. (Moğolca)

Erkek bir nehirdir, kadın bir göl. (Kürtçe)

Kadın bir göldür, erkek bir nehir. (Yunanca, Lüksemburg lehçesi)

Hızlı akan bir vahşi nehir denize erişmez. (Dargin dili/Rusça)

Bir İtalyan atasözünün dediği gibi: “Kızgın bir kadın, kıyısı olmayan bir deniz gibidir.” Aceleyle akan nehir birdenbire büyük bir tutkunlukla âşık olmuş bir erkektir. Böyle bir aşkın başladığı gibi birdenbire ve çabucak biteceğine inanılır. Aynı imgeyi tasvir eden bir Moğol çeşitlemesinin deyişiyle, o denize hiçbir zaman varamayacak, yüzyıllar boyu da sürmeyecektir. Akan nehir ve dışarıdan su gelmesini bekleyen sakin göller ve gölcükler, erkeğin çabalarına ve kadının titizliğine (bir erkeğin iktidarsızlığını denizin ölü bir kuşu attığı gibi atan), kadının yıkıcı derinliklerinin verdiği korkuya ve erkeğin, başka kıyıları ziyaret etmek arzusunun rağmen, karısına dönmesine göndermeler yapan zengin cinsel metafor kaynaklarıdır.

Küçük, derin bir su havuzu nefes tüketir. (Maori dili)

Bir kadın ölü kuşu reddeden deniz gibidir. (İspanyolca, Bolivya)

Kadın tüm maşrapaların kırıldığı bir kaynaktır. (Beti dili)

Bir nehir hangi kıyıda akarsa aksın, sonunda eski yatağına dönecektir. (Digor dili)

Mekanlara gönderme yapan diğer cinsel metaforlar köprü, patika, yol ve sokaktır. Birçok kültürde, bir kız için sokağa çıkmak onun iyi şöhretini kaybetmesi anlamına gelmektedir, bu da onun tıpkı su gibi bir daha geriye gelmemesi demektir (Farsça). Ev ve sokak arasındaki karşıtlık açıktır:

Bir yumurta nasıl hiçbir zaman kare değilse; sokaktaki kadın da hiçbir zaman namuslu değildir. (Japonca)

Parlak bir kadın ev için bir süstür, çılgın bir kadın sokak için bir eğlencedir. (Özbekçe)

Kızlar ve kadınlar, sürekli olarak namuslarının kolayca ayaklar altına düşeceği konusunda uyarılırken, erkekler bir yandan üzerinde yürümeyi sevdikleri güvenilmez patikalara bel bağlamamaları için uyarılır, diğer yandan da onlara, bir kere kaygısız bir yürüyüşe çıktıktan sonra daha önce gelip geçenleri kendilerine dert etmemeleri öğütü verilir:

Bir kız bir köprü gibidir; herkes onun üstünden yürüyebilir. (Ermenice)

Kadınlar ve kaldırım taşı döşeli yollar, üstünde yürümek içindir. (Portekizce)

Kadın bir patika gibidir, güzel ama dolambaçlı. (Afrikaans)

Kadın bir patikadır: Onun üzerinde kimin yürüdüğünü ya da kimin yürüyeceğini sorma. (Wolof dili)

Nehirler-ve-kıyılar metaforunda olduğu gibi, bir yol metaforunda da erkeklere kaçamaklarından sonra “iyi-yürünen-yola” geri dönmeleri hatırlatılır.

Kadınlara mecazi olarak ve başka şekilde hararetle tavsiye edilen hareketsizlik, atasözlerinin onları hayat patikası üzerinde hareket eden taşıtlar olarak tahayyül etmesini engellememiştir: Örneğin, bir otobüs ya da bir sandal olarak, yani yine hep kap olarak! Deniz ulaşım araçları genellikle sorunlu olarak tanımlanır: Dişi tekneler, kayıklar ya da gemiler su alır, tamire ihtiyaçları vardır ve yekesiz ve yelkensiz yola çıkarlar. Ve doğaldır ki bir erkeğin rehberliğine ihtiyaçları vardır:

Kocasız bir kadın, yekesiz bir gemi. (Portekizce)

Kocasız bir kadın, dümensiz bir kayık. (Vietnamca)

Kocasız bir kadın, yelkensiz bir gemi. (Hollandaca)

Başka atasözleri, dişi gemilerde yolculuk etmeyi kaybolmaya ya da deniz kazası geçirmeye davet çıkarma olarak görür. Bu tür ürkütücü metaforlar, evliliğe karşı çıkıyor; meğer ki iyi bir zevce bulunula, çünkü bir Türk atasözünün deyişyle: “İyi bir zevce, yeryüzü cenneti demektir.”

Burası ve Bundan Sonrası

İyi bir karısı olanın cennete ihtiyacı yoktur. (Bulgarca)

Bir erkek evi olan yeryüzünün yakınındaki dış mekanlara da, toplumsal cinsiyet atfedilmiştir: gökyüzünün yanısıra gök, cennet, cehennem ve araf. Bu son ikisiyle başlayacak olursak: Kadınlar Şeytanla ilişkili görüldüklerinden, Şeytan’ın ikametgahıyla da -cehennemle de- ilişkili görülmüşlerdir. Atasözlerinde, kadınlar cehennemin nüfusuyla da, sakinleriyle de ilişkili görülmektedir ya da erkekleri doğrudan cehenneme götüren cadde, yol, cehennemin kapısı ya da başlıca giriş kapısı olarak düşünülmektedirler. Yahudi, Hristiyan ya da Müslüman kökenli atasözlerinde, kadınların yeri, “günahkar” olarak nitelendirilsin ya da nitelendirilmesinler, cehennemdir; bu başka kökenlerden olanlar için de geçerlidir:

Habis bir zevce gibi cehennem yoktur. (İbranice)

Kadın cehennemin baş kapısıdır. (Hintçe)

Kadına itaat cehennemin girişidir. (Arapça, Mağrip)

Genç zevce yaşlı kocanın binip de dörtlüce cehenneme gittiği bir attır.

(Lehçe)

Araf, Katoliklikte dürüst kişilerin, ebedi mutluluğa erişmeden, ruhlarının temizlenmesi gereğinin yapıldığı yerdir. Bu iki mekan arası yer sadece Avrupa'dan ya da Batı dünyası dışında olmakla birlikte misyoner etkinlikleri ve sömürgeleşme aracılığıyla Avrupa'yla temas etmiş yerlerden gelen atasözlerinde ortaya çıkar. Bir erkeğin bu dünyada, hayatının sonuna kadar birlikte yaşaya- cağı -o zamanlar boşanma söz konusu olmadığı için- “kötü”, “günahkar” ya da “kavgacı” zevce metaforu olarak araf, cehennemden daha az kullanılmaz:

Günahkar bir zevce yeryüzünde araftır. (Almanca)

Günahkar bir zevce her gün arafta olmaktır. (Danca)

Habis karısı olan arafa yakındır. (Portekizce, Brezilya)

Kötü karısı olan kimse arafa komşu olur. (İngilizce, ABD)

Böylesine trajik bir hayatın, bir erkeği, başka türlü bir yaşam durumunda ka- lınması zorunlu bir yer olan, araftan kurtarabileceği, neşeli bir biçimde ileri sü- rülmüştür. İbranicede ileri sürüldüğü gibi, kocaların bu yoldan kurtarılması ce- hennem için bile geçerlidir; “Kimin ki günahkar bir karısı vardır, o cehennemi görmeyecektir” ya da Bulgarcada denildiği gibi: “Günahkar bir karısı olanın ce- henneme ihtiyacı yoktur.”

Daha olumlu ve rahatlatıcı yerlere geçerse, göklere ve cennete gireriz. Bun- ların ikisi de mutlulukla ilişkili çağrışımlara yol açar ve mutluluk da iki kişinin birbirine âşık olması, Japon rüyasında olduğu gibi iki âşığın cennette bir nülü- ferin üzerinde oturması olarak tanımlanır. Bir kulübede, yanında sevgiliyle birlikte bulunduğu süreyi cennet sayan Rus rüyası daha alçakgönüllüdür, bir Hollanda atasözünde cennetin yeryüzüne indirilmesi olarak tanımlanan âşık- ken aşk yapılmasıysa çok daha ayakları yerde bir tanımdır. Açıktır ki, gökler ya da cennet gibi çok ideal yerlerde bile tek başına olmak çok hoş bir şey değildir. Birtakım atasözünde, gökler iyi bir anne ve iyi bir zevceye sahip olmak şeklin- de tanımlanıyor. Bir erkeğin bakış açısından gökler ve cennet, “iyi” bir dişinin -bu ister erkeğin annesi olsun, isterse idealleştirilmiş bir sevgili/zevce- güven ve- ren yakınlığının metaforlarıdır:

Cennet annelerin ayakları altındadır. [Cenneti annenize saygı gösterdiğiniz- de bulursunuz] (Arapça/Endonezce/Türkçe)

Ana göğsü çocuğun cenneti. (Karaçay-Balkar dili)

Yeryüzünde cennet at üstünde gitmek, kitaplardan bilgi edinmek ya da gü- zel kadınların göğsünde yatmaktır. (Arapça)

Eski hububat, yeni tereyağı, iyi yetiştirilmiş bir zevce ve bir atın sırtı; bunlar cennetin dört işaretidir. (Pencap dili)

Ciddi bir sorun, Âdem ve Havva'nın Yaratılış hikayesinde anlatıldığı gibi cennet denen yerin kaybedilmiş olmasıdır; İbranicede: “Günahın başlangıcı bir kadından geldi ve onun yüzünden hepimiz öleceğiz” denilmektedir. Yahudi kültüründe, Hristiyan Avrupa ve Arap dünyasında, bu kaybedilen cennet mitinin etkisi o kadar güçlü olmuştur ki tüm kadınlık sadece eski bir anlatıdaki bir kişinin davranışı yüzünden sorumlu tutulmaktadır:

Sadece bir tek kadın cenneti harap etmeye yetti. (Arapça)
 Adem'in kaburgası yarardan çok zarar getirir. (Almanca)

Evlilik bağının kendisi çok seyrek olarak cennette kalmakla aynı kefeye konulur. Çok ender olarak cennet, daha sık olarak da cehennem (eğer araf olarak görülmezse) ve en makul hallerde de ikisinin bir bileşimi olarak görülür. Yeryüzü cennetinin belirleyici çizgileri zevcenin iyiliği, dostça davranışı ve çekiciliğidir; böyle olmasına rağmen kadın güzelliği araf ve cehennemle ilişkili çağrışımlara yol açmaktan geri kalmamaktadır:

Karıları azarlamayan kocalar cennettir. (Tamilce, Sri Lanka/Hindistan)
 Kadın yeryüzüne erkeklere hem cenneti hem de arafı göstermek için gelmiştir. (İngilizce, ABD)
 Kadınlar gözler için cennet, kese için araf ve ruh için de cehennemdir. (Avrupa'da yaygın)

Olumsuz mekanlar olan araf ve cehennemle, olumlu bir anlam taşıyan mekanlar olan gökler ve cennet karşılaştırıldığında, kadınlarla erkeklerin birbirleri karşısında hiyerarşik olarak ve ayrı ayrı konumlandırıldıkları görülür. “Kötülük” konusunda çeşitli atasözleri erkeğin kadın karşısındaki durumunun bir şeytanın cehennemini tümü karşısındaki gibi olduğu savını ileri sürmektedir. Ya da çok az farklı deyimlerle; eğer erkek arafa giderse, kadın cehenneme gidecektir. Başka sözcüklerle, bu mantığa göre, erkekler kadınlardan daha az “kötüdür.”

Atasözlerinde gök ve yeryüzü de, sırasıyla kadın ve erkekle çağrışım yapacak bir ilişki içindedir. Erkeğin gök, kadınınsa yeryüzü olarak yaratılma hikayeleri çeşitli kültürlerde vardır. Bir Maori özdeyişi göğün baba yerin de anne olduğu bir mite gönderme yapar: “Siz ikiniz de gök baba ve yer anadansınız, bu benim, falan filan, filan falanın oğlu.” Hem gök hem de yeryüzü kadınlar ve zevceler için metafor işlevi görebilir. Gök çeşitli yönlerden bir kadın olarak düşünülmektedir: her ikisi de anlaşılmazdır, her ikisi de bir gizemdir, her ikisi de beklenmedik biçimde değişebilir, her ikisine de güven olmaz ve her ikisi de ol-

masaydı hayat daha az karmaşık olurdu:

Kadın ve gök anlaşılamaz. (Gikuyu dili)

Kadının fikri ve sonbaharda gökyüzü [sık sık değişir]. (Japonca)

Yeryüzü daha olumlu bir metafordur, çünkü saygıyla, o her şeyin bağımlı olduğu hayat veren anne -tohum veren babaya ihtiyacı olsa bile- olarak düşünmektedir; bir Nogay atasözünde ifade edildiği gibi. “Yağmur öper, yeryüzü güler.” Bu yönden eğer her şeyin değilse, pek çok şeyin, kadına bağlı olduğu vurgulanmıştır:

Toprak annedir, tohum babadır. (Amhara dili)

Sevgili toprak, annemiz bizim, o bizi besler, su verir ve giydirebilir. (Rusça)

Bir ev toprak üzerine değil, kadın üzerine bina edilir. (Türkçe)

Ev toprak üzerine değil, bir zevcenin üzerine kurulmuştur. (Sırpça/

Hırvatça)

Toprak, bir ana gibidir. [O vermekten asla yorulmaz.] (Mapuche dili, Şili/Arjantin)

Mecazi olarak ya da olmayarak, toprak-anasal niteliği kadının, atasözlerinde tanınan, en olumlu yönüdür: Onların yeni hayat yaratma ve erkeklere gelecek kuşaklar sağlama yeteneğinde olmaları. “Kadın toprak gibidir: herkes onun üzerine oturabilir” diyen Lingala atasözü çeşitli biçimlerde yorumlanabilir: İnsanlar çocukluklarının ilk yıllarında annelerinin kucasına oturur, anneleri onları kendilerine bakacak duruma gelene kadar beslemeye devam eder. Atasözünün “nüansları” başka anlamlar da içerir: Oturan, yükü taşıyacak olan için bir ağırlık oluşturmaktadır. Toprak bir ana gibidir: Vermeye devam eder. Ananın ızdırabı çocuklarına bakmayı sürdürmekten çok, kaygılarının tüm çocukları için tüm hayatı boyunca sürüp gitmesidir.

Hiyerarşiyi Güçlendiren İmgeler

Tüm hayvanlarda dişi en iyi olandır; yalnızca insanlık bunun dışındadır.

(Bedevi atasözü)

Metaforlarda, basit ama etkili bir mekanizma sayesinde, icat edilmiş bir düzen doğrulanır. İki tür nesne, hayvan ya da insan vücudunun iki kısmı seçilir ve bunlarla, sırasıyla erkekler ve kadınlar arasında çağrışım yaratacak ilişkiler kurulur. Bu nesneler sadece şiirsel zevk uğruna değil, aynı zamanda altlarında yatan amaçlar için de seçilmiştir. Böylece, nesne ve hayvan metaforları insanların

durumlarını ve davranışlarını, onların tavırlarını ya tavsiye etmek ya da eleştirmek için nesneler ve hayvanlara yansıtmaktadır.

Bu tür metaforlar hem erkek hem de kadınlardan istenilen davranış tarzını ilan eder ve işlerin nasıl olması gerektiği konusundaki özgül fikirleri haklı çıkarır. Bunlar, “eşyanın tabiatı” konusundaki fikirlerini, insanların davranışları ve nesneler, hayvanlar ya da onları çevreleyen durumlar arasında, istedikleri gibi benzerlikler ve karşıtlıklar yaratarak motive eder.

Eğer çevremizdeki işler oldukları gibiyse diye bir sav ileri sürülmektedir -örneğin tavukla horoz arasındaki ilişkide olduğu gibi- o zaman, şüphesiz aynı durum insanların dişi ve erkekleri için de geçerlidir. Öte yandan, gerektiğinde, “doğa” bunun tersini vurgulamak için de kullanılır; bunun için de, hayvanlar dünyasında işlerin oluş biçimlerine karşın, insanların hayvan olmamaları ve bu nedenle onların durumlarının tamamen farklı olduğu savı ileri sürülmektedir. Her iki durumda da, savın etkisi savunulması gereken çıkarlara uygun düşüyor. Erkek ve horoz birbirilerine eşit sayılıyor çünkü sava uygun düşüyorlar: Horoz konuşma yapar ve kendi kümesinde ve dışında çok sayıda tavuğun efendisidir.

Bu bölümün başındaki Bedevi düsturunun amacı da pek farklı değildir: Kadınların uysallığının haklı gösterilmesi ve var olan hiyerarşinin korunması gerekmektedir. Bedevilere göre dişi hayvanlar, doğurdıkları ve süt verdikleri için daha önemlidir, çünkü erkeklerden daha çok yarar sağlamaktadırlar; bununla birlikte, insanların dişilerinin insanların erkeklerinden daha yararlı olduklarını söylemek çok ileri gitmek olur. Burada, doğa ve insan hayatı arasındaki benzetme sava uygun olabilmek için tersine dönmüş oluyor.

Benzetmeler, uygun bir biçimde seçilmiştir: Erkek ve kadınlara gönderme yapan metaforlar, uzun boylu kısa boyluya, güçlü zayıfa, anlamlı olan olmayana karşı vb. gibi hiyerarşik karşıtlıklar biçiminde seçilmiş görünmektedir. Daha önce gördüğümüz gibi bu insan bedeni için de geçerlidir. Vücudun çoğu bölümü hem kadın hem de erkek için aynı olduğu halde, atasözlerinde aslında cinsiyeti olmayan kısımlara cinsiyet atfederek farklar yaratılmaktadır: Dişilerle ilişkilendirilen kısımlar sistematik olarak, erkeklere atfedilenlere kıyasla daha aşağı ya da daha az prestijli kısımlar arasından seçilmekte, böylece icat edilmiş olan cinsel hiyerarşi korunmaktadır. Böylece, kadının kendisi her türlü olanak ve savla baş olmaktan dışlanırken, erkek kadın vücudunun “başı” olarak tanıtılmaktadır. Aynı fikirler manzumesine göre, baş omuzların üstündedir ve göz hiçbir zaman kaşın üstüne çıkamaz. Ellere gelince, her ikisi karşılaştırılırsa, kadın sol el, erkekse sağ el olarak nitelendirilir. Bununla birlikte, erkek “baş” olarak nitelendirildiği zaman, kadın “onun sağ eli” olabilir. Kadın bedeni ya da bu beden kısımları kadınların zihinsel yeteneklerinin küçümsenmesi için kullanılır.

Amaç kadınların bazı meslekler için gerekli davranış ve becerileri gösterme-

diklerini “mantıksal” olarak “kanıtlamaktır.” Bu yordam zekaya gelindiğinde daha da büyük bir kesinlik kazanıyor. Atasözleri, erkeklerin kadınların “kafası” olduğu ve kadınların beyin eksikliği üzerinde neden bu kadar güçlü bir biçimde ısrar etmektedir? Erkeklerin yeteneğe; bilgiye ve belagate ihtiyaçları vardır ve bunlara sahiptir, buna karşılık erdemli kadınların bu tür niteliklere ne sahip oldukları, ne de ihtiyaçlarının olduğu savı ileri sürülür.

Aynı strateji nesne metaforlarına da uygulanır. Büyük kap küçük kabın üzerinde haklı bir egemenlik kurmuştur: yine, günlük gerçek hayattan “üstünlüğü” nedeniyle seçilen bir nesne erkek olarak ilan edilirken buna kıyasla daha aşağı konumda ya da daha zayıf sayılan bir başka nesne dişi olarak ilan edilir. “Ok mızraktan daha güçlü değildir” diyen Ovambo atasözü, sağlıklı olduğu zaman bile kadının kocasından daha aşağı konumda olduğunu vurgular. Bir Burma atasözü, çok farklı metaforlar kullanarak, kadınların iktidarından kaygılanma eğiliminde olanların en azından güvenlerini tazelemek için onlara kaygılanmalarını gerektirdiğini, çünkü erkek otoritesinin bunun üstesinden geleceğini söyler; çok etkileyici olsa bile, denizde ve kıyıda: “Büyük dalga mı! Sandalın altındadır o. Büyük dağ mı? Ayağın altındadır o.” Dişi denizin büyük dalgaları dümeni tarafından kontrol edilecek ve o, tekneyi emin bir şekilde dalgaların arasında tehlikesizce yönetecektir; bunun gibi toprak ananın büyük dağları üzerlerinde yürüyen erkek ayağı tarafından kontrol altına alınacaktır.

Başka metaforlar da, görünüşte güçlü olan bir “dişi” nesnenin kendinden daha zayıf görünebilecek bir “erkek” nesnenin egemenliği altına girebileceği savını öne sürerek aynı mesajı yaymaktadır: küçük sicimin büyük paketi bağlaması; küçük sincabın büyük cevizi kaldırması ve benzeri.

Hiyerarşi ve kontrol fikri ayrıca mekan ve harekete atıfta bulunan atasözlerince de doğrulanmaktadır. Bu, erkeklerin hareketliliğini, kadınların hareket-sizliğinin ve erkeklerin dışı açık hareket ve nüfuz alanlarını, kadınların kamusal etkisi olmayan iç hareket ve nüfuz alanlarının karşısına diken metaforlar aracılığıyla yapılmaktadır. “Kadın” demek “vajina” ve “ev” demektir, yani “içte olandır.” Kadın alçakgönüllülüğü ve erkek güvenliği uğruna kadınlar, mutfaclar, yatak odaları ve evler gibi kontrol edilebilir yerlere hapsedilmiştir, oysa erkekler ad ve sanlarına kara sürülme tehlikesiyle karşılaşmadan dış dünyaya açılmaya teşvik edilmektedir. Gerçi kadınlar bazı durumlarda saygı görür -özellikle de anne olarak- kadın iktidarı ve üstünlüğü ortada görünür görünmez, bunun yakın bir tehlike olarak derhal yok edilivermesi gerekir.

Gene tavuğun ve horozun (ya da, bu konu için, başka dişi ve erkek hayvanların) konumu incelenirken, bazen, hayatta, tavuk mu, horoz mu, bir türün dişisi mi erkeği mi olmanın daha iyi olduğu biçiminde bir felsefi soru öne sürülür. Seçim hakkı yoktur, ne olursa olsun, bunun sonuçlarına katlanmak gerekmektedir.

tedir:

Tavuk kuş değildir, kadın kişi değildir. (Estonca)

Tavuk kuş değildir, kadın insan değildir. (Rusça)

Bir kadın bir kişi değildir, bir kısrak bir at değildir, saksagan bir kuş değildir, sudaki bulanıklık balık değildir. (Danca/Norveççe/İsveççe/Fince)

Eğer tavuk kuş değilse, bu horoz için de geçerli olmaz mı? Sorun bu değildir. Bu işte mantık yoktur: Sadece savunulması gereken çıkarlar vardır. Eğer bir kimşenin hayatta bir seçim hakkı olursa ne yapmalıdır? Az sayıda Doğu Avrupa atasözü doğrudan bu sorunu incelemektedir ve cevapları kesindir:

Bir gün horoz olmak yüz gün tavuk olmaktan evladır. (Digor dili)

Bir yıl boğa olmak yüz yıl inek olmaktan evladır. (Sırpça/Hırvatça)

Diğer yandan, hayatın güçlüğünden şikâyet edenlere cesaret vermek için, koşan bir tavuk olmak ölü bir horoz olmaktan daha iyi değil midir? Bu Meksika yorumu sömürülen bir tavuğu ölü bir horozun üstünde görmektedir, ama hiyerarşi gayet açıktır. Bir Kürt atasözü metaforların dolambacından geçmeden aynı fikri doğrulamaktadır: “Bir gün erkek olmak on gün kadın olmaktan evladır.” Atasözlerinde kadınların, önemsemeye değmez erkekler karşısında üstün varlıklar olarak tanıtılmaları çok ama çok az olan bir şeydir; daha önce gördüğümüz, kocanın yalnızca “ağaç gövdesinde ufacık bir toz” sayıldığı Endonezya’daki anasöysal (matrilinear) ve anayersel (matrilocal) Minangkabau kültüründe olduğu gibi.

“Dünyaya tekrar kadın olarak gelmeyeceğim”, kadınların tekrar dünyaya geldiklerinde daha iyi bir konuma duydukları özlemi yansıtan Gana’daki eski bir Ashanti deyimidir. Atasözlerindeki metaforlar, kimin söz söyleme hakkına sahip olduğu kiminse susması gerektiğinin apaçık belli olduğu bir hayali dünya olarak toplumsal cinsiyet hiyerarşisini üretmek konusunda, toplumsal cinsiyetler arasındaki ilişkiler hakkındaki doğrudan atasözlerinden aşağı kalmazlar; bilginin bekçisi olanlar ve cahiller, gezginler ve evde oturanlar, yiyenler ve yenilenler ve benzeri; sanki tüm bunlar “eşyanın değişmez tabiatı” gereğiymiş gibi.

Sonsöz: Küresel Çağda Atasözlerinin Hayal Gücü

Yüz erkek ve yüz kadın niteliği mükemmel bir insan oluşturur. (Tibetçe)

“Karı ve koca aynı topraktan kalıba dökülmüştür.” Söze, bu eski Yeni Arami/Süryani atasözüyle başladık. Bundan önceki bölümlerde, sık sık rastladığımız atasözlerinde yansıtılan, kadınlarla erkekler arasında hiyerarşik kalıplar halinde ilişkiler kuran ve erkeklerle kadınları karşı karşıya getiren, konuları ve belli başlı fikirleri ele aldık. Benim elimin altında bulunan, dünyanın çok çeşitli yerlerinden gelen binlerce atasözündeki genel benzerlikler açıkça ortadadır. Kültürden kültüre farklı olan metaforlar kız evlatlar, zevceler ve dullar, kayınlar, güzellik, aşk, hamilelik vb. hakkında sık sık aynı mesajı taşımaktadır. Hatta, kültürden kültüre aynı imgeler bile ortaya çıkabiliyor; örneğin, kırılğan bir kap olarak (korunmaya ihtiyacı olan) rahim ya da (sert bir erkek biniciye ihtiyacı olan) at olarak kadın ya da (adlarına konuşmak için bir horoza ihtiyaç duyan) tavuklar ya da yiyecek olarak (onları yemek isteyen iştahlı erkekler eşliğinde).

Açıkça göze çarpan benzerlikler yanında atasözleri, kültürel farklılıkları da ifade eder. Örneğin çok sayıda kız çocuğuna sahip olmak çeyiz kültüründe felaket sayılırken, aynı durum erkek ve kız çocukların aynı derecede gerekli görüldükleri başlık parası kültüründe karmaşık duygulara yol açar. Yerel durumlar farklı gözlemlerle sonuçlanır: Örneğin kuraklığın düzenli bir biçimde vuku bulduğu bölgelerde suyun övülen yüksek değeri; açlığın bir tehdit olduğu yerlerde tombulluk ve şişmanlığın çekici lüksü, insanların kışın dondurucu soğuktan dolayı ızdırıp çektikleri yerlerde sıcak bir ateşin ya da sıcak ellerin ve battaniyelerin önemi gibi. Ben, çiçeklere gönderme yapan şairane atasözlerini Avrupa’dan çok Asya’da buldum ve Afrika’da ise yiyecek ve onun azlığına atıfta bulunanları. Sadece birkaç örnek vermek için söylenecek olursa, peçe konusundaki atasözleri, Arap dünyası ve Asya’daki Müslüman ülkelerde çok yaygın, buna karşılık Avrupa ve Amerika’daysa çok seyrek.

Yerel coğrafi ve kültürel farkların genel olarak bir rol oynamalarına rağmen, bazı benzerlikler oldukça ezici bir biçimde egemendir. Bu nokta, kadınları sınırları çizilmiş ve toplumsal cinsiyeti belirenmiş bir mekanda kontrol altında tutmak için tüm dünyada dolanıp duran geniş buyruklar ve yasaklar yelpazesi için de özellikle doğru olmaktadır. Bu kontrol erkeklerin zevcelerinin hamilelikleri söz konusu olduğunda kendi babalıklarının gerçek olup olmaması hakkında duydukları güvensizlikle ilgilidir. Kadınların fiziksel gücü, çalışma yetenekleri, dayanıklılıkları, erkekler için yararlı oluşları ve onların erki her

türden önlem alınmasına yol açmıştır; hatta, dışarıyla bağlantı ne kadın uysallığına ne de evdeki temizlik ve yemek pişirme işlerini istekli bir biçimde yerine getirmeye olan ilgilerine yararlı olacağından, kadınların dışarıdaki hayatla bağlantılarını önlemek için şiddete bile başvurulacağı atasözlerinde ifade edilmiştir. Kadınlar için tavsiye edilen bu kısıtlamalar erkeklere gönderilen mesajların tam tersidir; erkeklere gönderilenler teşvik edici etkinliklerle, kamusal alanda ve tüm dünyada hareket serbestliği öğütleriyle ağzına kadar doludur. Atasözlerinde “sapkın” olarak nitelendirilen kadın davranışı genellikle “kötülük” olarak damgalanmıştır.

Atasözü derleme kitapları -çarpıcı bir biçimde- ayrı bir kategori olarak “kadın” üzerine birçok atasözü içerir. Bu atasözleri arasında, olumsuz niteliklerin ve katı bir biçimde saptanmış rol kalıplarının altını çizenler çarpıcı bir çoğunluk oluşturmaktadır; anneler hakkındaki atasözleri bile onları kararlı bir biçimde çok fazla göklere çıkarır. Atasözlerinin çoğu, erkeklerin bakış açısını benimseyerek kadınlar hakkında yorumlar yapar ya da erkeklerin ayrıcalık ve çıkarlarını savunur, oysa erkekleri kadınların bakış açısından değerlendiren atasözlerine çok ender rastlanır.¹²⁴

Neden kadınlar -özellikle zevceler- hakkında olumsuz yargılara varan bu kadar çok atasözü vardır? Psikologlara göre kadınların çocuklarını rahimde taşımaları, onları doğurmaları ve onlara bakmalarının biyolojik bir olay olarak çok büyük bir etkisi oluyor. Hayatlarının ilk döneminde, erkek çocuklar bir bakıcı olarak tanıdıkları anneleriyle kendilerini özdeşleştirir; çünkü kadınlar çocuk bakımında yetişkin erkeklerden çok daha büyük bir rol oynar. “Bir erkek olmayı öğrenebilmeleri için erkek çocukların önce “kadın olmamayı” ve bir kadına bağımlı olmamayı öğrenmeleri gerekir. Erkeklerin egemen olma ihtiyacı, oğlun güçlü annesine erken yaşlardaki yoğun bağımlılığına atfedilmektedir: eğer daha sonra sosyalizasyon genç erkek çocukları gürbüz bir “erkekliğe” zorlarsa, bu onların kadın etkinliklerine değer vermeme gereksinimlerinin gelişme-

¹²⁴ Amba Odudoye Gana'daki Ashantilerde, atasözlerinde kadınlar hakkındaki olumsuz imgelerin önemli etkilerini incelemiştir. Aynı araştırmacı, Gana'daki Twilere ait kadınlar hakkındaki geniş bir atasözleri derlemesi üzerinde de çalışmış ve bunların çoğunun olumsuz yan anlamları taşıdığını bulmuştur. Onun atasözlerinin Ashanti toplumu üzerindeki etkileri hakkındaki içgörü dolu gözlemleri başka kültürler için de geçerlidir. Örneğin, Avrupa için bkz. “Geschlechtsspezifische Streotypen im Sprichwort: Ein interdisziplinärer Problemaufriss”, *Literatur in Wissenschaft und Unterricht* 16:18-25; ve Cox. Bu Avrupa derlemesinin temelinde, Cox genel olarak atasözlerinin “cinsiyetçi” çizgilere sahip oldukları ve buna ek olarak da Avrupa'daki belli başlı sözlüklerin de “erkek yapımı derlemeler” olduklarını kabul etti, 334. Yisa Kehinde Yusuf (The Sexist Correlation of Women with the Non-Human in English and Yoruba Proverbs, *De Proverbio: An Electronic Journal of International Proverb Studies* 3.1 (1997)), Yoruba ve İngiliz atasözlerini karşılaştırarak bunların “kadın düşmanlıklarının gittikçe artan yoğunlukları bakımından, dikkate değer bir şekilde karşılaştırılabilir olduklarını” gözlemledi. Kadınlar hakkındaki Japon atasözleri üzerine yorum yaparken, Hiroko Storm da (“Women in Japanese proverbs”, Peter Knecht, ed., *Asian Folklore Studies* 51 (1992): 167-182) kadınları olumlu tasvir eden az sayıda atasözü buldu; olumsuz yan anlamları olanlar ise pek çoktu.

sine ve erkek rollerinin üstünlüğünü vurgulamalarına yol açar; bu özellikle erkek egemenliğinin güçlü olduğu toplumlarda daha açık olarak görülür. Abartmalı bir biçimde kadınları “yok etme” gereği, birçok atasözünün de doğruladığı gibi, tüm bu iğrenç hakaretleri ağızlarından saçan erkekleri uyaran bir İspanyol atasözünün ortaya çıkmasına neden olmuştur: “Kadınlar hakkında [saygısızca] konuştuğunuz zaman, annenizi düşünün;” [daha önce de] gördüğümüz gibi, gerçekte, genel olarak kadınlar (özellikle de zevceler) ve anneler hakkında mesajlar arasındaki karşıtlık çok şaşırtıcıdır. Açıktır ki pek çok şey annenin oğlu küçük yaşlardayken ona karşı gösterdiği davranışa bağlıdır.¹²⁵

Bana çok kez kadınların erkekler hakkında bunlara karşıt düşen görüşleri olup olmadığı sorulmuştur. Gördüğümüz gibi, gerçekten de bunların az bir miktarı bu kitapta yer almıştır ama bunlar çok küçük bir azınlığı temsil etmektedir. Kadınların sesleri genellikle boğulmuştur ve onlar tamamen susturulmadığı zaman da fikirleri küçümsenmiştir. “Erkeksiz bir kadın, bisikletsiz bir balıktır” ya da “Kendi karnının patronu” gibi, oldukça yeni olan Batı’daki feminist sloganları (ya da modern atasözleri demem mi gerekir?) sadece 1960’lardan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır.

Kamusal dil kaçınılmaz bir biçimde cinsiyet rollerinin toplumsallaşmasını etkilemektedir; hiç şüphesiz, kamusal atasözü türü “kadın işleri” ve genç kız, zevce, anne, dul ve benzeri olarak klişeleşmiş kadın imajlarını daha da güçlendirmiştir:

Bu bileşik resme uygun düşmeyen kadınlar kendi sosyal gruplarınca, erkekler kadar başka kadınlarca da, kenara itilmektedirler. Böylece şu türden ge-

¹²⁵ Örneğin bkz. Nancy Chodorow, *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and Sociology of Gender*, Berkeley 1978. J. and B. Whiting, *Children of Six Cultures: A Psycho-Cultural Analysis* (4th ed. Cambridge 1979:193) adlı eserde bkz. kadın iktidarının algılanışına psikodinamik bir tepki olarak erkek saldırganlığı ve egemenliği. Her şey kadınların doğurucu yetisiyle mi başladı? Daha önce tartışılmış olan, yaratılış hikayelerinde erkek yaratıcıların çocuk yapmaları; ayrıca bkz. çok anlamlı *Female Power and Male Dominance* [Kadın İktidarı ve Erkek Egemenliği] başlığını taşıyan kitabın yazarı Peggy Reeves Sanday ya da Jean Stockard ve Miriam M. Johnson, “The Origins of Male Dominance”, *Sex Roles* Vol.5, no.2 (1979): 210 - Erkekler “hayatları boyunca farklı biçimlerde ve farklı düzeylerde bir kimlik sorunuyla ve bu sorunla bağlantılı olarak da bir bağımlılık korkusuyla tehdit ediliyor. Erkek egemenliğini cisimleştiren kurumsal düzenlemeler ve erkek egemenliğinin kültürel açıdan haklı çıkarılması genellikle erkeklerin bu özelliklerle baş edebilmelerine yardımcı oluyor.” Bu sorun erkekler de küçük yaştaki çocukların bakımına etkin bir biçimde katılmaya başladıkları zaman ortadan kalkacaktır. Bu fikir pek çok atasözünde kadın iktidarıyla ilgili ifadelerin altında yatan korku ve güvensizlik tarafından desteklenmiş olabilir. Hollandalı psikanalist Tonja Kivits (“Moeders zullen altijd prinsjes blijven kweken”, *Opzij* May 1999: 15-18) maço davranışı şu şekilde açıklıyor: “Maçonun annesi genç oğlunun üzerine kendisinin gerçekleştiremeyeceği erkek iktidarı arzusunu yansıtmıştır. Oğlu “gerçek bir erkek” olmalıdır, oysa onun kişiliğinin kadınsı yanı için yer olmadığı gibi bu dikkate alınmamıştır bile. [Anne-oğul] ilişkisinde babanın çok az yeri vardır ya da hiç yoktur. Bu yakın ilişki kadınların bizzat kendilerinin baskı altında oldukları sosyal gruplar ya da toplumlar da rastlanır... Böylece kadınlar oğulları aracılığıyla kendi üzerlerindeki baskıyı sürdürmeye devam eder... çünkü anneler her zaman ve her yerde analık eder ve çocuklarıyla ilk bağları kurar.”

nel ifadelere rastlanıyor: Kadınlar sır saklayamaz, erkeklerden olmayacak başarılar bekler, sadık olmadıklarını gösterirler... Ve yine olay birey olarak kadının bir kişi olmasına bir bileşik resmin aracılığıyla karşı çıkılması olarak ortaya çıkmaktadır.¹²⁶

Erkekler için yaratma, kadınlar içinse üretme çizgisini esas alan geleneksel bölünme ve kendilerine ayrılmış olan alanın ötesine gitme cesaretini gösteren kadınlar hakkındaki olumsuz yorumlar (örneğin, atasözleri aracılığıyla), roller arasındaki bölünmeye meydan okumak konusunda pek çok kadında kendine güven eksikliğinin oluşmasının yanısıra erkeklerin -eski güven verici kalıpların sorgulanıp değiştirilmesi söz konusu olduğunda- gösterdikleri rahatsızlığa da etkili bir katkıda bulunmuş olmalıdır. Atasözlerinin çoğunlukla erkeklerin bakış açılarının üstünlüğünü temsil etmelerine rağmen, bir kadının çıkarları ve sadakat duyguları onun hayatındaki erkeklere bağlı olarak belirlendiğinden (babası, kocası ve oğlu), kadınlar bunları şüphesiz isteyerek kabul etmiştir; bir Kore atasözünün dediği gibi: "Her kadının kaderini üç erkek saptar."

Erkekler hakkındaki hoşgörüsüz atasözlerinin daha az olması kadınların erkeklerden daha melekse oldukları anlamına gelmediği gibi, kadınların da erkekler hakkında olumsuz fikirleri olmadığı ve onlar hakkında olumsuz ifadeler kullanmadıkları anlamına gelmez. Eğer kadınların ürettiği atasözleri ve diğer türler hakkında bir repertuar olmuşsa bu genellikle, kamusal anlatıdan ve kamusal kültürden saklı olmuştur; bu nedenle bu atasözleri çok ender çoğaltılmıştır.¹²⁷ Bu gözle görülür dengesizlik kadınların oynadıkları rollerin kadın etkinlik alanıyla sınırlandığı toplumlarda, onların kamusal alanda erkeklerin yaptıkları ve yapmaya devam ettikleri kadar çekinmeden serbestçe konuşmaya cesaret edememeleri (ya da bunu yapmalarına izin verilmemesi) olgusuyla ilgili olabilir. Kadınlar görüşlerini kendilerine saklamışlar ya da bunları şarkılar ve kendi sosyal grupları içinde anlatılan hikayeler gibi, atasözlerinden farklı biçimlerde ifade etmişlerdir. Bu türden gizleme "stratejileri" göz önünde tutulduğunda bu gibi görüşlerin kamusal bir tür olan atasözlerinden daha az etkisi olması şaşılaç bir şey değildir.¹²⁸

¹²⁶ Oduyoye 5.

¹²⁷ "Bir araştırmacı, kadınların Twi dilindeki atasözlerini derlediği zaman, Twi dilini konuşan bazı erkekler kendilerine bu atasözlerinin içeriklerinden söz açıldığında şoke olduklarını ifade etmişler." Kişisel bilgi: Kwame Appiah. Kamusal alanda söylenegelel utanmazca (*sans gêne*) erkek atasözlerinin çokluğu göz önüne alınınca, bu atasözlerinin "şoke edici" bulunması ironik olsa gerek. Bu Twi kadın atasözlerinin görünüşe göre, James S. Scott'un deyimiyle, "saklı yazılara" ait olmaları gerekir. Böylece, atasözleri, giderek, bir "erkek türü" olarak görülmeye başlamış olabilir.

¹²⁸ Burada yeni bir şey yoktur: tüm eşitsiz insan ilişkilerinde, egemen gruplar astları hakkında serbestçe konuşmak özgürlüğünü kendilerine tanır. İktidarda oldukları için bunu hiçbir risk almadan yapabilirler. Esirler, serfler, uşaklar, sömürgelerin yerlileri ve diğer kendisine hükmedilen kişiler, >

Birçok atasözü kadınları eli yüzü düzgün, görünüm ve faydalarına göre değerlendirilen nesneler olarak tanıtmaktadır. Bir zevce, tıpkı üzerine titrenen diğer nesneler, atlar, bıçaklar ya da silahlar gibi başkalarıyla paylaşamaz, çünkü bu tür bir nesne “bozulmuş” olarak geri gelir. İstikrarlı olmayan ekonomik durumları kadınların kaçınılmaz olarak, arzu eden, koruyan ve özen gösterenlerin gözleriyle görmelerine yol açmıştır. Bu taktik birçok kadını bir erkeği baştan çıkartmak ve onu, hayatta sarılabileceği biricik dal olan evliliğe ikna etmek amacıyla elbiseler, kozmetik ürünleri, mücevherat ve diğer güzelleştirme pratiklerini kullanarak görünümleri için inanılmaz derecede enerji harcamaya itmiştir.

Kadınlar esas olarak ekonomik yönden erkeklere bağımlıdır, erkeklerin kadınlara bağımlılıklarıysa cinseldir. Aşk ve cinsellik hakkındaki atasözleri hiyerarşik ilişkileri, cinsel stereotipleri ve toplumsal cinsiyet konusundaki çifte standartları yansıtır. Bu standartlara ilk bakışta, kadınlar erkek iktidarının nesne ve kurbanları olarak görülür. Birtakım atasözlerine göre, erkeklik ve “gerçek” bir erkek olmak sadece bir kadına, ya da tercihen kadınlara sahip olmak demektir ama bunun tersi geçerli değildir. Bu nedenledir ki aşk korkutucu bir duygu, kara bir çukur, içinde boğulunan bir deniz vb. olarak tanıtılır.

Bu hikayenin bir diğer yönü daha vardır. Yalnızca kadınlar “nesne” olmuyor; bazı bakımlardan erkekler de nesne oluyor, bu sadece kendilerini kendi [cinsel] istekleri tarafından ve dolayısıyla da kadınlar tarafından yönlendirilmelerine izin verdikleri için değil, aynı zamanda da bir anneye ihtiyaç duymalarındandır. Bir erkek çoğu kez, farkına varmadan karısını annesinin bir uzantısı gibi görür ve o da, sezgisel olarak, bu ihtiyaca erkeğe çocuğuymuş gibi davranarak cevap verebilir.¹²⁹ Böyle bir zevce kocasına annelik eder ve onu korur (ve hatta onun nefes alamayarak boğulması tehlikesine yol açabilecek derecede), bunu yaparken de erkeğin kendi annesinin yapmış olduğundan aşağı kalmaz. Zevce, erkeğe, annesinin ona bir oğlan çocuğu olduğu için doğumundan itibaren gösterdiği övme ve destekleyici hayranlığı göstererek onu şımartmaya devam edebilir. Olasıdır ki bu şekilde şımartılan oğlan çocukları hayatları boyunca olgunluğa erişemez ve zevceleri bu tür kocaları kendi iktidarlara altındaki çocuklar olarak görür, böyle olsa bile bu “çocuklar” evi terk eder etmez toplumda önemli mevkilere gelebilmektedir. Birçok atasözü, zevcelerini küçümsemelerine

< böyle bir cüretin neden olacağı tepkilerden korktukları için üstleri hakkındaki düşünce ve yorumlarını gizli tutarlar. Ama, kendi akranları arasında, doğaldır ki, efendilerinin özelliklerinden -çoğu kez üstleri bu tür yorumların varlığının farkına bile varmadan- ayrıntılarıyla tartışır. Örneğin, sömürgeci Avrupalıların, genellikle Afrikalıların kendileri hakkında ne düşündükleri hakkında en ufak bir fikirleri bile yoktur. Sömürgeci ilişkilerde eşit bir seviyede iletişim olanaksızdı. Bkz. *Imagining Insiders. Africa and the Question of Belonging* (1999) adlı kitabım.

¹²⁹ Safilios-Rotschild 1977.

rağmen, ya da o sayede, ne kadar çok erkeğin şımartıldığını, ya da şımartılmayı umduğu ve zevcelerine ne kadar bağımlı oldukları hakkında mesajlar yayar.

Gelişme konusundaki bir televizyon haberinde kimliği bilinmeyen bir Bhu-tanlı kadın, “Kadın olarak doğmak bir hayatın yitirilmesi anlamına gelir” diyor. İçselleştirilmiş toplumsal cinsiyet mesajları görünüşte onu hiyerarşiden kurtulmanın yolu olmadığına inandırmıştır; bu mesaj aynen atasözlerinde bulduğumuz mesajdır. Bu kadın kendi hayatı süresinde bir değişiklik olacağı fikri-ni bir tarafa bırakmıştır. Bununla birlikte, bugün tüm dünyada çok sayıda ka-dın özgürlüklerden büyükannelerinin hatta annelerinin hayal edemeyeceği ka-dar yararlanıyor. Başarılı olan kadınlar daha önceki kuşaklardaki kadınlardan daha iyi eğitilmiş olup daha prestijli işlerde çalışıyor. Onlar kız kardeşleri, ar-kadaşları ve kızları için bir esin kaynağı oluşturuyor. Bengalcide kadınların eği-tilmesini teşvik eden, yeni bir yaygın slogan vardır: “Bana eğitilmiş anne verin, size gönençli bir ulus vereyim.”¹³⁰

Bununla birlikte, kadının değişen rolüne “geleneğe” ya da dine ihanet ola-rak bakılan toplum ve kültürler de vardır.¹³¹ Bu tür toplumlarda, yerel ve dış dünyalar arasındaki sınırlar sıkı sıkıya korunmaktadır; örneğin küreselleşmeyi ve daha özgül olarak da, göreneklerine, yarattığı sanat eserlerine, aşk, hayat ve ölüm konusundaki fikirlerine, felsefe ve özellikle kadın haklarına karşı çıkarak, Batılılaşmayı kategorik bir biçimde reddeden İslam’daki köktenci çevrelerde ol-duğu gibi. Küreselleşmeye direniş özellikle kadın kimliği etrafında yapılanmış görünüyor; Faslı bir psikiyatr ve antropolog olan El-Hayat’ın deyişiyle: “Ka-dınların rol ve statülerinin tipolojisinin on beş yüzyıl boyunca hiç değişmeden kalmış olması, kadının kimliğinin Müslüman toplumunun merkezinde yer al-masına neden olmaktadır.”¹³² Bununla birlikte, melezleşme işaretlerine rastla-nılan başka İslami görüşler de vardır: 10 Aralık 1997 tarihli *Herald Tribune*’de Molla Muhammed Hatemi’den şu alıntıya yer verilmiştir: “Çağımız anlaşılma-sı zorunlu olan Batı kültür ve medeniyetinin üstünlük çağıdır. İslam ulusları an-cak, geleceğe erişmek için kaçınılmaz bir biçimde içinden geçmemiz gereken bir aşama olan Batı medeniyetinin pozitif bilimler, teknolojik ve sosyal başarıları-nı kullanarak ilerlemeyi gerçekleştirebilir.”

Çok derin bir biçimde yerleşmiş norm (ve çıkar) sistemlerinin sınırlarının çiğnenmesi hâlâ çoğu kez tabu olarak sayılır. Bu olgu, değişen geleneklere kar-şı bazen ortaya çıkan karşıt hareketleri açıklayabilir. Küreselleşme sadece yeni

¹³⁰ Kişisel bilgi: Manzour Elahee (Hindistan).

¹³¹ Bugün yerküre üzerindeki birçok toplulukta, kadınlar (grupları) hâlâ geleneklerle ilişkili görülme-kte, erkeklerse genellikle “modernlikten” yararlanmak konusunda adeta kendi kendilerine izin ver-miş görünmektedir.

¹³² *Coping with Globization: The Need for Research Concerning the Local Response to Globization in Developing Countries*. RAWOO Report on Globization (1997):2000.

tartışmalara yol açmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal cinsiyet konusunda yerel bakış açılarını da sertleştirir.

Toplumsal cinsiyet geleneklerinin kültürler arası analizi, bizim ya hâlâ “doğal” olarak kabul ettiğimiz ya da tam tersine, geride bıraktığımızı sandığımız miraslar konusunda daha büyük bir farkındalık oluşmasına katkıda bulunur.

Bu tür miraslar giderek azalmaktadır ve kısmen de gerçekten yok olmuştur ama hâlâ beraberimizde taşımaya devam edeceğimiz oldukça önemli bir yük vardır; zaman zaman yabancı, zaman zaman da çok garip bir biçimde tanışık görünen çeşitlenmiş bir toplumsal cinsiyetler korosu tarafından beynimiz yıkanmış olduğundan kabul edip etmediğimizi, çoğu kez, kendi kendimize bile sormadan bu yükü hâlâ yanımızda taşımaya sürdürürüz.

Bugün, bazı bakış açılarından, bu kitapta tartışılan atasözlerinin birçoğu rahatsız edici ve taşıdıkları mesajlar da uygunsuz mesajlar olarak görülebilir. Ama bu geçmişten gelen kültürler arası fikirleri düşünmeden reddetmek ya da bastırmak üzücü bir dar görüşlü tepki olurdu.¹³³ Atasözlerinde seksist duygular ifade edildiğinin farkında olmak mutlak biçimde önemlidir, çünkü bunlar toplum içinde, toplum hakkındaki günlük konuşmaların bir kısmını oluşturmuştur ve hâlâ da oluşturur ve böylece insanların toplumsal cinsiyet konusundaki miraslarını ve kimliklerini biçimlendirir. Kadınlar hakkındaki olumsuz mesajlar erkek siyasetçilerin zihinlerine yansır ve ilerleme yönündeki kanunların yapımının altını oyabilir.¹³⁴ Eskiden beri yerleşmiş olan zihniyetleri değiştirmek için her şeyden önce bunların altında yatan düşünce ve inançlara inmemiz gerekir; aşağıdaki Güney Afrika kadınlarının örneği bunu uygun bir biçimde göstermektedir.

Atasözlerinin, bizi inandırmaya çalıştıklarının tersine, dil ve kültür durağan değildir. Hem erkeklerde hem de kadınlarda bulunan kadınsılık ve erkeksilik fikirleri, insanların konumları, deneyimleri ve kendi durumlarının farkında olmalarına göre değişmektedir. Bu bakımdan, Güney Afrikalı kadın gruplarının, Afrika'nın Sahra'nın güneyinde kalan kesiminin her yanından topladığım ilk atasözleri derlemelerimin biri¹³⁵ üzerinde bir çalışma yaptıktan sonra yayımcı-

¹³³ Kısa süre önce, Pekin'deki Çin atasözleri uzmanları bana, toplumsal cinsiyet hakkında olumsuz mesajlar içeren geleneksel atasözlerinin bundan böyle incelenememesi için, devletin Çin atasözü derleme ve sözlüklerini sansür etmek niyetinde olduğunu söyledi.

¹³⁴ Afrika atasözleri derlemelerim hakkında *Revue de la Littérature Comparée*'de (1993 (1): 193) yayımlanan bir eleştiri yazısında, Liz Gunner, örneğin, bu yakınlarda Almanya'da bir konferansta konuşan bir Ugandalıdan bahsediyor: Bu Ugandalı, “Ugandalı erkek siyasetçilerin zihinlerine yerleşmiş olan atasözlerinin olumsuz etkilerinden şikâyet etmiş. Kadınları kötüleyen atasözlerinin, yeni düzende çalışan en ilerici erkeklerin bilinçaltılarında büyük bir inatla uğuldadığını üzüntü ve kızgınlıkla ileri sürmüştü.”

¹³⁵ “Source of All Evil”: *African Proverbs and Sayings About Women*, 1991'de Nairobi'de, 1992'de Johannesburg'da yayımlandı.

ya gönderdikleri coşkulu mektupların da doğruladığı gibi, kadınlar hakkındaki atasözlerinin yeniden alıntı olarak kullanılmasının kesin olarak bilinçlendirici işlevi vardır. Kadınlar, toplantılarında kadınların hayatlarının evreleri, kadın iktidarı, iktidar vb. hakkındaki atasözlerini tartıştıklarını anlatmaktadır. Atasözlerini hem “kadın olma” hakkındaki kendi içselleştirdikleri fikirlerini yansıtmaları, hem de doğrudan doğruya erkek egemenliğini ortaya koydukları için ilgi çekici bulmaktadırlar. Yoğun tartışmalardan sonra, atasözlerindeki mesajları, “erkek” sözcüğü yerine “kadın” ve “kadın” yerine de “erkek” sözcüğünü koyarak tersyüz etmeye başlamışlar. Bu, kahkahalara yol açan güldürücü bir alıştırma olmuş, ayrıca da kendi durumları karşısında şaşırtıcı ve aydınlatıcı bir şey olmuş. Onların bu pratik stratejisi var olan sözlü gelenek miraslarından kaçınmak ya da onları boykot etmek değil, tam tersine yeniden sahiplenmek şeklinde olmuş. Yalnızca örtük anlamları açığa çıkarmakla kalmamışlar, aynı zamanda gerçek anlamları da devirip tersyüz etmişler. Böylece onlar için, atasözleri, “gelenegi” hatırlamak ve değişen bir dünyadaki toplumsal cinsiyetler arasındaki ilişkileri dört gözle beklemenin bir yolu olmuş. Bu yapılan, kültürel miraslar üzerinde düşünmenin konuya uygun ve tazelik getiren bir tarzıdır.

Atasözleri insanlığın olaylarla dolu kültürel tarihinin bir kısmıdır; çok sayıdaki “geleneklerimizden” hangilerini çocuklarımıza ve torunlarımıza miras olarak bırakmak istediğimize karar vermeden önce onun bize verdiği dersleri anlamamız gerekir. Küreselleşme sayesinde kültürler, eskiye göre çok daha fazla sarmaş dolaş olmuştur ve birbirimizin geleneklerine ulaşma ve bilgi edinme öncesine kıyasla çok artmıştır. Birbirimizin kültürel farklılıkları hakkında ortak olarak sahip olduklarımızdan çok daha fazlasını biliyoruz. Küreselleşme ve göçün yerel gerçeklerle ister olumlu, ister olumsuz birçok şekilde karşılıklı etkileşim halinde olmasıyla, bir çeşitlilik yelpazesi sunan geleneklerimizin karma (cins ve kültür) bir grup tarafından baştan incelenmesi son derece denenmeye değer [bir girişim] olmaktadır.¹³⁶

¹³⁶Bu tür diyaloglar küresel olarak neyi paylaştığımızı, neyin bizi böldüğünü daha az etkili olmayan bir biçimde ortaya koyuyor. Var olan toplumsal cinsiyet ayrılmalarının temelindeki mantıksızlık konusunda dünya çapında büyümekte olan bir farkındalık var; daha önce hiçbir zaman kendinden bu kadar emin olmamış olan bir farkındalık. Buna rağmen insan haklarının küresel durumunu inceleyenler için fırsat eşitliklerinin Mekke’si çok uzaklardadır. 90’lı yılların sonlarında, Japon Soka Gakkai Barış Komitesi bir Toplumsal Cinsiyet ve İnsan Hakları Gezici Sergisi düzenlemiş ve bu sergi Avrupa’ya da gelmişti. Bu sergi hemen hemen tüm toplumlarda kadınların, kadın olarak ayrımcılıkla karşı karşıya kalmaya devam ettikleri konusundaki savını desteklemek için istatistik ve fotoğrafla teşhir etmişti: Kadınlar aynı işi yapan erkeklerin ortalama yüzde kırk altında ücret almaktadır. Kadınlar dünyada işlerin yüzde otuz ikisini gerçekleştirmekte ve dünya gıda maddelerinin beşte üçünü üretilip, işleyip pazarlamaktadır; buna karşılık, dünya gelirinin sadece yüzde onunu almakta ve dünyadaki mülklerin yüzde birinden azına sahiptirler. Bununla birlikte, dünyanın her tarafında insan hakları üzerine yapılan tartışmaların bir fark yarattığını vurgulamak gerekir. Ülkelerin çoğunda, kadın haklarının korunması ve kadınlara karşı şiddet uygulanmasının önlenmesi için kanunlar yapıldı ve fırsat eşitliği dünya genelinde daha aşikar hale geldi.

İlk sorumuz şu olmuştı: Dışlayıcı değil kucaklayıcı olarak düşünmeyi, konuşmayı, yazmayı ve buluşmayı nasıl öğrenebiliriz? Biz “Önsöz”de kendilerine gönderme yapılan aile mensuplarıyız; dünyanın her yanından büyük ölçüde farklı kültürlerden gelen, birbirine hâlâ alışık olmayan, şu anda beklenmeyen bir şekilde ve akla gelmemiş yerlerde sohbet etmek için biraraya gelmiş, birlikte bulunmaktan oldukça şaşırılmış aile mensuplarıyız. Bizim gibi farklı kökenleri olan ve konuşmak için aynı kitapta buluşan atasözlerinin kendilerinden daha az şaşırılmış değiliz. Küreselleşme sayesinde kozmopolit bir sohbet başlamış bulunuyor ama yine de bu sohbet köklerini insanların daha önce ortak olarak sahip olduklarında buluyor: onların erkek ve kadın bedenleri ve yaşayan bellekte paylaşılan temel insani ihtiyaçları. Atasözlerinde erkek ve kadın hakkında iki ana görüşün nasıl yankılandığını görmüştük. Erkekler değişmez zorbarlar ve utanma nedir bilmez fırsatçılardır; erkekler güvensiz ve ürkek yaratıklardır. Kadınlar sadece acınacak kurbanlar olmayıp aynı zamanda son derece güçlüdür. Çekici güzellikleriyle, korku veren (doğurgan) yaratıcılıkları, güçlü çalışma yetenekleri ve zorlu iradeleriyle güçlüdürler. Toplumsal cinsiyet hakkındaki her iki çelişkili görüş de atasözlerinde görünür haldedir, biri açık ve dolaysız olarak ve diğeri de çoğu kez satırlar arasında saklanmış olarak. Bir diğer sonuç da, atasözlerinde hayal edilen dünyanın, kadın ve erkek rol ve alanlarının sürgelmekte olan bütünleşmesi sayesinde, bazı bakımlardan çok hızla değişmekte olduğu ve başka bakımlardan da yavaş ama emin bir değişimin sürdüğüdür.

Kozmopolit vatandaşlığa doğru giden yolda ne kadar ilerledik? Bu kitapta-ki mukayeseli çabalarımızın sonucu, toplumsal cinsiyetin gelecekteki yönelimi için aydınlatıcı bir yol gösterici olacaktır. Erkek ve kadın olarak nereye gitmek istediğimizi ve nereye gitmek istemediğimizi belirleyebilmek için hepimizin en başta bilmesi gereken nereden geldiğimizdir. Deneyim, bu “Tüm Bilimlerin Yaşlanmış Anası” ve onun doğurduğu atasözleri, bize iyi bir yön duygusu vermektedir.

Coğrafi sınırlar, dillerin sınırları ve kùltürel sınırlar her zaman üst üste düşmez. Pratik nedenlerle atasözlerini sadece diller ve geldikleri ùlkelere göre sınıflandırdım; bunu da bu ikisi hakkında bir şeyler öğrenebildiğim ölçüde yapabildim. Bazen kùltürel tutarlılığın doğasına aykırı kararlar almak zorunda kaldım: Örneğin, Yahudi, Hıristiyan, Müslüman ya da Budist atasözlerini ayrı kategoriler olarak ele almadım. Din önemli bir kùltürel faktör olmasına rağmen, tek faktör değildir ve zorunlu olarak da dile bağılı değildir. Atasözlerinin kesin dilsel ve kùltürel sınırlarının belirlenmesi çoğu kez zordur, çünkü atasözleri yolculuğu sever. Bunlar önce kendi kökenlerini oluşturan topluluklarda cömertçe paylaşılır, ama daha sonra kendilerine sahip olanlarla birlikte kolayca hareket ederek insanların sohbetleri sayesinde dünyada yolunu buldukları herhangi bir yere gidebilir.

O halde, Avrupa'daki tüm komşu ùlkelerde aynı atasözüne (ya da çok benzerine) sık sık rastlanması ya da bazı atasözlerinin İngiliz Uluslar Topluluğu'nun tamamına ya da İspanyolca konuşulan dünyanın tümüne yayılmış olmalarına şaşırmmamak gerekir. Savaşlar, Haçlı Seferleri, köle ticareti, sömürgeleştirme ve göçler sonucu atasözleri yeni kùltürel bağlamlara yayıldı ve buralara özgün şekilleriyle yerleşti, yerel kùltürel etkiler sonucu bazen biçim ya da içerik değiştirdikleri de oldu.

Halk arasında yaygın, aynı atasözleri hemen hemen tüm Arapça konuşulan ùlkelerde karşımıza çıkıyor. Arapça, Müslümanlıkla Afrika'ya ve Güneydoğu Asya'ya yayıldı. Bazı Arapça ve İbranice atasözleri hemen hemen birbirlerinin benzeridir. Bundan başka, yerel olarak, Fas, Yemen ya da Libya'dan bir Yahudi atasözü Arap kùltürüyle renklendirilmiştir ve Yahudi atasözlerinin bazen Arapçada alıntılandığı da olur. İbranice, bir dereceye kadar dünyanın her tarafında Yahudilerce konuşulmaktadır ama Yahudi atasözlerine birçok başka dilde de rastlanmaktadır. Batı Afrika atasözleri Karayipler'e ve Amerika kıtasına doğru yollarını esir ticaretiyle buldu. Bu süreçte bir Afro-Kübalı atasözü bir İspanyol ve/veya Hıristiyan çeşnisi kazanmış olabilir. Karayipler'de birçok atasözü resmi dillerin yanısıra yerel Creole dillerinde de varlıklarını sürdürür. Latin Amerika'daki birçok atasözünün izini onların İberik kökenlerine ve onun da ötesine sürmek mümkündür. Bu kitapta kökeni çok ùlkede konuşulan tek bir dilde olan atasözleri ile kökeni tek bir ùlkede konuşulan farklı dillerde olanlar yer alıyor. Bazen bir dil iki komşu ùlkenin sınırının her iki tarafında ya da hatta çok sayıda ùlkede konuşulabiliyor. En sonunda, mümkün olduğunca dil-

ler ve ulus-devletlerin çizgileri üzerinden yapılan bir sınıflandırma en az sorunlu çözüm biçimi olarak görüldü. Gerçekten de “mümkün olduğunca” eklenmeli: Bazen kaynaklar yalnızca ülke adından söz ediyor (örneğin, Nijerya) ya da bir bölgeden (örneğin Batı Afrika) ya da sadece bir dilden: Örneğin, çok sayıda ülkede konuşulan bir dil olan İngilizce ya da Uygurca (kısmen Çin’de, kısmen de Rusya Federasyonu’nda) ya da Hindistan’da ve Bangladeş’te konuşulan Bengalce gibi. Mezopotamya ya da Roma İmparatorluğu gibi bazı eski medeniyetler hep birlikte yok olmuşlar ve dilleri de ölmüştür, ama atasözleri yaşamaya devam etmektedir. Atasözleri alıntılandığı zaman köken dil, ya köşeli parantez ya da metnin içine konulmuştur.

Okuyucuların en az tanınan dilleri bile kolayca kendi kökenlerindeki bağlamıyla ilişkilendirebilmeleri için, aşağıda, bu dillerin konuşulduğu (ya da, Sümerce ve Latince gibi bugün artık yaşamayan diller söz konusu olduğunda, vaktiyle konuşulmuş oldukları) tüm ülkeleri içeren alfabetik bir diller listesi yer alıyor.

Atasözleri için, mümkün olduğu kadar kelimesi kelimesine bir çeviri yöntemi izlenmiştir. Açık olmayan çevirileri ve anlamları ana dilleri sözü geçen diller olan bilgili kimselere ya da bu kültür alanlarının uzmanlarına danıştım ve bunları, onlarla birlikte kontrol ettim. Bazen anlamın açık olması için bir kelime eklemek gerekti. Bu gibi kelimeler [-] köşeli parantezler içine konulmuştur. Gerçekli oldukları her yerde kısa açıklamalar eklenmiş ve bunlar da [-] köşeli parantezler içine yerleştirilmiştir. Atasözlerinin birden fazla dilde mevcut olmaları durumuna düzenli bir biçimde rastlanmaktadır; bu diller de (-) parantez içine eklenmiştir. Benim veritabanımda derlenmiş olup bu kitapta incelenen on altı bin atasözü, 240’tan fazla dilden ve en aşağı 150 ülkeden gelmektedir. Şüphesiz bu var olanların tümüne kıyasla mütevazı bir envanterdir. Bunlardan daha milyonlarcası derlenip incelenebilir, ama buradaki seçki akla uygun olup kadın simgesinin yeryüzünün her yanında atasözlerine yansımalarının düzgün bir profilini oluşturmaktadır.

Dil, Kültür ve Ülkelerin Listesi

Çok az durumda, dilin adı kültürün adından farklı olabilir. Bu gibi hallerde halkın/kültürün adını kullandım, çünkü atasözleri kültürün bir parçasıdır. Böylece Afrika’da dil için Mampruli, halkın ve kültürün adı olarak da Mamprusi deyimlerine rastlanır. Aynı şey Mòoré (dil) ve Mossi (kültür) için de geçerlidir.

Abazaca - Rusya Federasyonu
 Abhazca - Gürcistan, Rusya Federasyonu, Türkiye
 Acholi dili - Uganda, Sudan
 Adangme dili - Gana
 Adige dili - Rusya Federasyonu
 Afar dili - Cibuti, Eritre, Etyopya
 Afrikaans - Güney Afrika
 Agmari dili - Hindistan
 Akadca - Mezopotamya
 Akan dili - *bkz.* Ashanti dili
 Almanca - Avusturya, Almanya, İsviçre, ABD (Pennsylvania)
 Amhara dili - Etyopya
 Andrah dili - Hindistan
 Arapça - Ortadoğu (örneğin: Irak, Lübnan, Umman, Suudi Arabistan, Suriye, Yemen), Mağrip (Cezayir, Fas, Tunus), Mısır, Libya, Sudan, Somali, diğer Müslüman ülkeleri, İspanya
 Arnavutça - Arnavutluk, İtalya, Makedonya, Türkiye
 Ashanti/Asante dili (Twi, Akan dil grubu) - Gana, Fildişi Sahili
 Assam dili - Bangladeş, Bhutan, Hindistan
 Avarca - Rusya Federasyonu, Azerbaycan
 Azerice - Azerbaycan, İran
 Baatomun dili - Benin, Nijerya
 Bambara dili - Mali, Nijerya, Burkina Faso ve diğer çeşitli Batı Afrika bölgeleri
 Bamum dili - Batı Afrika (örneğin, Kamerun)
 Bari dili - Sudan
 Bassar dili - Kamerun, Togo
 Baskça - Fransa, İspanya
 Başkurtça - Rusya Federasyonu
 Baule dili - Fildişi Sahili
 Bedevi dili - Bahreyn, Irak, Ürdün, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen
 Belarüşça - Belarus, Litvanya
 Bemba dili - Zambiya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Tanzanya
 Bembe dili - Kongo Cumhuriyeti
 Bengalce - Bangladeş, Hindistan
 Berberice - Kuzey Afrika'da çeşitli bölgeler

(örneğin: Cezayir, Libya, Fas, Tunus)
 Beti dili - Kamerun
 Bhojpuri dili - Hindistan
 Bihari dili - Hindistan, Nepal
 Bisa dili - Burkino Faso, Gana, Togo
 Bulgarca - Bulgaristan, Yunanistan'ın birtakım bölgeleri, Moldova, Romanya, Ukrayna
 Bulu dili - Kamerun, Ekvator Ginesi
 Burmaca - Burma
 Buryat dili - Rusya Federasyonu, Moğolistan
 Chagga dili - Tanzanya, Doğu Afrika
 Chaungtha dili - Khiongtha
 Chewa dili - Malavi, Zambiya, Zimbabve
 Creole dili - Bahama, Belize, Dominik Cumhuriyeti, Fransız Antilleri, Guadeloupe, Haiti, Jamaika, Marie-Galante, Martinique, Saint Lucia, Trinidad ve Tobago (değişik ülke ve bölgelerin her birinin kendi Creole dilleri vardır. Haiti Creole'u Trinidad Creole'ünden farklıdır vb.)
 Çeçence - Rusya Federasyonu
 Çekçe - Çek Cumhuriyeti
 Çerkezce - Rusya Federasyonu
 Çince - Çin, Tayvan
 Çuvaşça - Rusya Federasyonu, Estonya, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan
 Danca - Danimarka
 Dargin dili - Rusya Federasyonu
 Digor dili (Osetçenin bir lehçesi) - Rusya Federasyonu
 Dolgan dili - Rusya Federasyonu
 Duala dili - Kamerun
 Efik dili - Nijerya
 Endonezce (Bahasa Endonezya) - Endonezya
 Ermenice - Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye, eski Sovyetler Birliği'nin diğer bölgeleri
 Eski Mısır dili - Eski Mısır
 Estonca - Estonya ve çevresindeki bölgeler
 Fang dili - Kamerun, Ekvator Ginesi, Gabon
 Farsça - İran

Filipince (Tagalog) - Filipinler
 Fince - Finlandiya
 Fiote dili - Angola ve Kabinda, Demokratik
 Kongo Cumhuriyeti, Gabon
 Flamanca - Belçika
 Fon dili - Benin, Togo
 Frafra dili - Gana, Burkina Faso
 Fransızca - Belçika, Kanada, Fransa, Lüksemburg,
 Monako, İsviçre, ABD, eskiden Fransa'nın
 yönetiminde olan birçok ülke
 Frizce - Hollanda, Almanya
 Fulfulde dili - Batı Afrika (örneğin: Nijerya,
 Senegal, Sudan'a kadar yayılmıştır)

Ga dili - Gana
 Gagauzca - Moldova, Rusya Federasyonu
 Galla dili - *bkz.* Oromo
 Gallerce - Britanya (Galler Bölgesi)
 Ganda dili - Uganda
 Gikuyu/Kikuyu dili - Kenya
 Giryama dili - Kenya
 Guaraní dili - Arjantin, Brezilya, Paraguay
 Gürcüce - Gürcistan, İsrail
 Hausa dili - Batı Afrika (örneğin: Nijer, Gana,
 Togo, Burkina Faso, Mali ve Sudan'a kadar)
 Haya dili - Tanzanya, Uganda
 Hehe dili - Tanzanya
 Hırvatça - *bkz.* Sırpça-Hırvatça
 Hintçe - Hindistan
 Hollandaca - Belçika, Fransa, Almanya,
 Hollanda, Hollanda Antilleri, Surinam

İbranice - İsrail (ve Yahudilerce Ortadoğu'da
 başka yerlerde; örneğin Irak, Fas, Türkiye ve
 Yemen'de vb. ve yeryüzünde başka yerlerde)
 Igbo dili - Nijerya
 Ikwere dili - Nijerya
 İla dili - Zambiya
 İngilizce - Avustralya, Kanada, Karayipler,
 Antigua ve Barbados, Hawaii, Jamaika, İrland-
 da, Yeni Zelanda, Filipinler, Britanya, ABD,
 Sahra'nın güneyindeki birçok Afrika ülkesi
 İnuit, İnuktitut dili - Kanada
 İrlandaca - İrlanda
 İskoçça - Britanya

İspanyolca - Hem Güney, hem de Kuzey
 Amerika'da (Örneğin, Antigua ve Barbados,
 Arjantin, Boliviya, Şili, Kolombiya, Kosta Rika,
 Küba, Dominik Cumhuriyeti, El Salvador,
 Guatemala, Meksika, Panama, Peru, Porto
 Riko, Uruguay, Venezuela), Fas, Filipinler,
 İspanya (Kanarya Adaları dahil)
 İsveççe - Finlandiya, İsveç
 İsveçre Almancası - Avusturya, Fransa, Almanya,
 İtalya, Lichtenstein, İsviçre
 İtalyanca - Fransa (Korsika dahil), İtalya, İsviçre
 İzlandaca- İzlanda

Jaba dili - Liberya, Nijerya
 Japonca - Japonya

Kabardino-Çerkezce - Rusya Federasyonu,
 Türkiye
 Kalmukça - Rusya Federasyonu
 Kamba dili - Kenya
 Kanuri dili - Nijer, Nijerya
 Karaçay-Balkar dili - Rusya Federasyonu,
 Ermenistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızis-
 tan, Özbekistan
 Karakalpakça - Rusya Federasyonu, Afganistan,
 Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbek-
 istan
 Karelyaca - Rusya Federasyonu
 Katalanca - Andorra, Fransa, İspanya
 Kazakça - Afganistan, Çin, İran, Kazakistan,
 Kırgızistan, Moğolistan, Rusya Federasyonu,
 Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan, Özbek-
 istan, Ukrayna
 Keşmir dili - Hindistan, Pakistan
 Khakass/Chakas dili - Rusya Federasyonu
 Khiongtha dili - Bangladeş, Hindistan
 Khmerce - Kamboçya, Tayland, Vietnam
 Kırgızca - Afganistan, Çin, Kırgızistan, Tacikistan
 Komi dili - Rusya Federasyonu
 Kongo/Kikongo dili - Demokratik Kongo
 Cumhuriyeti
 Korece - Çin, Güney ve Kuzey Kore, Japonya
 Krio dili - Sierra Leone
 Kru dili - Fildişi Sahili, Liberya
 Kumik dili - Rusya Federasyonu, Türkiye,
 Kazakistan

Kundu dili - Benin, Kamerun, Çad, Orta Afrika Cumhuriyeti, Gana, Nijer, Nijerya, Togo
 Kürtçe - Ermenistan, İran, Irak, Suriye, Türkiye
 Kweli dili - Kamerun

Ladino - Balkanlarda Sefarad Yahudileri tarafından konuşulur, Ortadoğu'da (örneğin: Libya, Irak, İsrail), Magrip (örneğin: Fas, Tunus), Yunanistan, Türkiye

Lak dili - Rusya Federasyonu
 Lao dili - Laos
 Latince - Roma İmparatorluğu (eskiden)
 Lega dili - Demokratik Kongo Cumhuriyeti

Lehçe - Polonya
 Letonca - Letonya
 Letzenburgish (Lüksemburg lehçesi) - Lüksemburg

Lezgi dili - Azerbaycan, Rusya Federasyonu
 Lingala dili - Demokratik Kongo Cumhuriyeti
 Litvanca - Litvanya
 Lokaniti dili - Burma
 Luba dili - Demokratik Kongo Cumhuriyeti
 Lunda dili - Angola, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Zambiya
 Luo dili - Kenya, Uganda

Macarca - Macaristan, Romanya, Slovakya ve Yugoslavya
 Magribi dili - Cezayir, Mali, Moritanya, Fas, Nijer, Senegal, İspanya
 Makedonca - Arnavutluk, Avusturya, Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya

Makua dili - Mozambik
 Malayca - Malezya
 Malayalam dili - Hindistan
 Malgaşça - Madagaskar ve çevresindeki ada
 Maltaca - Malta
 Mamprusi-Mampruli dili - Burkina Faso, Gana, Togo
 Mandinka dili - Batı Afrika (örneğin: Gambiya, Gine, Gine Bissau, Fildişi Sahili, Mali, Senegal)
 Maori dili - Cook Adaları, Yeni Zelande
 Mapuche dili - Arjantin, Şili
 Marathi dili - Hindistan

Masai, Maasai dili - Doğu Afrika (örneğin: Kenya, Tanzanya)
 Mboshi dili - Demokratik Kongo Cumhuriyeti
 Mende dili - Liberya, Sierra Leone
 Minangkabau dili - Endonezya, Malezya
 Minyanka dili - Mali
 Moğolca - Çin, Moğolistan
 Moldovca - Moldova
 Mongo dili - Demokratik Kongo Cumhuriyeti
 Mòoré - bkz. Mossi
 Mordvin dili - Rusya Federasyonu
 Mossi/ Mòoré dili - Batı Afrika (örneğin: Burkina Faso)
 Multan dili - Hindistan, Pakistan

Nama dili - Namibya
 Nandi dili - Kenya
 Ndebele dili - Güney Afrika, Zimbabve
 Nenets dili - Rusya Federasyonu
 Nepalce - Bhutan, Nepal
 Ngbaka dili - Orta Afrika Cumhuriyeti
 Ngaka Bali-Nyonga dili (Mungaka dilinin bir lehçesi) - Kamerun
 Ngwana dili - Demokratik Kongo Cumhuriyeti
 Nogay dili - Rusya Federasyonu
 Norveççe - Norveç
 Nübye dili - Mısır, Sudan
 Nyanja dili - Malavi, Mozambik, Zambiya

Oromo dili - Etyopya, Kenya
 Osetçe - Gürcistan, Rusya Federasyonu
 Ovambo dili - Angola, Namibya

Palaung dili - Çin, Burma
 Papiamentu dili - Aruba, Karayipler, Hollanda Antilleri, Surinam
 Pencap dili - Hindistan, Pakistan
 Peştuca - Afganistan, Pakistan
 Pidgin - (Örneğin, Jamaika pidgin'i)- Jamaika (çeşitli ülkelerin konuştukları "pidgin"leri vardır)
 Portekizce - Brezilya, Portekiz (eski Portekiz sömürgelerini kapsayacak biçimde), İspanya

Quecha dili - Bolivya, Ekvator, Peru

Racastan dili - Hindistan

Romence - Moldova, Romanya

Ronga dili - Mozambik, Güney Afrika, Zimbabve

Ruanda/Kinyarwanda dili - Burundi, Demokratik

Kongo Cumhuriyeti, Ruanda, Uganda,

Tanzanya

Rundi dili - Burundi

Rusça - Rusya Federasyonu ve eski Sovyet

Cumhuriyetleri; eski Sovyet nüfuz bölgesi

Sanskritçe - Hindistan

Sara dili - Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Sudan

Sena dili - Malavi, Mozambik

Senufo dili - Fildişi Sahili, Mali, Burkina Faso

Seylanca - Hindistan, Maldiv Adaları, Sri Lanka

Shona dili - Zimbabve

Shor dili - Rusya Federasyonu

Sırpça - *bkz.* Sırpça/Hırvatça

Sırpça-Hırvatça (konuşan kişinin etnik aidiyetine

göre Sırpça, Hırvatça ya da Boşnakça adlarını

alır) - Bosna-Hersek, Hırvatistan, Makedonya,

Sırbistan ve Karadağ

Slovakça - Slovakya

Slovenca - Avusturya, İtalya, Slovenya

Somali dili - Cibuti, Etyopya, Kenya, Somali

Songye dili - Demokratik Kongo Cumhuriyeti

Sorbca - Almanya

Sotho dili - Botswana, Lesotho, Güney Afrika

Sranan/Sranantango dili - Aruba, Hollanda,

Hollanda Antilleri, Surinam

Sukuma dili - Tanzanya

Sümerce - Mezopotamya

Svahili dili - Doğu Afrika (örneğin Demokratik

Kongo Cumhuriyeti, Kenya, Tanzanya,

Zanzibar)

Tacikçe - Afganistan, Çin, Tacikistan, Özbekistan

Tagalog dili - *bkz.* Filipino

Tai dili - Azerbaycan, İran, Rusya Federas-

yonu

Tamashek dili - Batı Sahra

Tamilce - Hindistan, Sri Lanka

Tangut dili - Çin

Tati dili - Azerbaycan, İran, Rusya Federasyonu

Tatarca - Bulgaristan, Çin, Romanya, Rusya

Federasyonu, Türkiye

Telegu dili - Bahreyn, Fiji, Hindistan, Malezya,

Mauritius, Singapur

Thai dili - Tayland

Tibetçe - Bhutan, Hindistan, Nepal, Tibet

Tigrinya dili - Etyopya, Eritre

Tiv dili - Nijerya

Tonga dili - Zambiya, Zimbabve

Tsonga dili - Güney Afrika, Mozambik,

Svaziland, Zimbabve

Tsvana dili - Botswana, Güney Afrika

Tumbuka dili - Malavi, Zambiya

Türkçe - Kıbrıs, Türkiye, Avrupa ve Ortadoğu'da başka yerlerde

Türkmençe - Türkmenistan

Twi dili - *bkz.* Ashanti dili

Ukraynaca - Ukrayna

Umdurt dili - Rusya Federasyonu

Umbundu dili - Angola

Urduca - Hindistan, Pakistan

Uygurca - Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya

Federasyonu, Özbekistan

Özbekçe - Afganistan, Çin, Kazakistan, Kırgızis-

tan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan

Vai dili - Liberya, Sierra Leone

Venda dili - Güney Afrika

Vietnamca - Vietnam

Wolof dili - Gambiya, Senegal

Woyo dili - Demokratik Kongo Cumhuriyeti

Xhosa dili - Güney Afrika

Yahudi Almancası (Yiddish) - Avrupa'da Yahudi

nüfusun bulunduğu ülkeler (örneğin Hollanda,

Rusya Federasyonu), İsrail

Yaka dili - Demokratik Kongo Cumhuriyeti

Yakutça - Rusya Federasyonu

Yeni Aramice (Süryanice) - Irak

Yoruba dili - Benin, Nijerya, Togo

Yunanca - Yunanistan

Zulu dili - Güney Afrika, Svaziland

- Ab la, Ferdinand Joseph. *Proverbes populaires du Liban-Sud: Sa da et ses environs*. Paris 1981.
- ACCT (Agence de coop ration culturelle et technique). *1000 proverbes cr oles de la Cara be francophone*. Paris 1987.
- Acu a, Luis Alberto. *Refranero colombiano: Mil y un refranes*. Bogot  1989.
- Adams, Owen S. "Traditional Proverbs and Sayings from California". *Western Folklore* 6 (1947): 59-64.
- Aguilera, Luisita. *Refranero paname o: Contribuci n a la paremiologia ispano-americana*. Santiago 1955.
- Ahmed, Leila. *Women and Gender in Islam: Historical Roots of a Modern Debate*. New Haven 1992.
- Akporobaro, F.B.O. ve J.A. Emovon. *Nigerian Proverbs: Meanings and Relevance Today*. Lagos 1994.
- Aladjov, Theophana. *Die soziale Stellung der Frau im bulgarischen Sprichwort: zur Sammlung bulgarischer Sprichw rter im XIX. Jahrhundert*. M nih 1971.
- Alaimo, M. Emma. *Proverbi Siciliani*. Florence 1974.
- Albert, Steven M. ve Maria G. Cattell. *Old Age in Global Perspective: Cross-Cultural and Cross-National Views*. New York 1994.
- Alcalay, Reuven. *Words of the Wise: An Anthology of Proverbs and Practical Axioms*. Jerusalem/Ramat-Gan 1970.
- "Alphabet of Ben Sira". *Rabbinic Fantasies: Imaginative Narratives from Classical Hebrew Literature*.  ev. D. Stern ve M.J. Mirsky. Philadelphia 1990.
- Alster, Bendt. *Proverbs of Ancient Sumer: The World's Earliest Proverb Collections*. 2 Cilt. Bethesda 1997.
- Amrouche, Marguerite Taos. *Le grain magique: Contes, po mes et proverbes berb res de Kabylie*. Paris 1966.
- Anderson, Inzett ve Frank Cundall. *Jamaica Proverbs and Sayings*. Shannon ( rlanda) 1972.
- Andrzejewski, Bogumil Witalis ve Ioan Myrddin Lewis. *Somali Poetry: An Introduction*. Oxford 1964.
- Arbelbide, Cyprien. *Les Baoul s d'apr s leurs dictons et proverbes*. Abidjan 1975.
- Archer, John ve Barbara Lloyd. *Sex and Gender*. 1982. Cambridge 1985.
- Areje, Raphael Adekunle. *Yoruba Proverbs*. Ibadan 1985.
- Armas, Daniel. *Diccionario de la expresi n popular guatemalteca*. Guatemala City 1971.
- Armbrister, Hilda. "Proverbs from Abaco, Bahamas". *Journal of American Folklore* 30 (1917): 274.
- Arnaudov, Michail. *B lgarski Poslovici: B lgarski prit i ili poslovici i charakterni dumi, su-brani ot P.R. Slavejkov*. Sofya 1972.
- Arora, Shirley L. *Proverbial Comparisons in Ricardo Palma's "Tradiciones Peruanas"*. Berkeley/Los Angeles 1966.
- Ascha, Ghassan. *Du statut inf rieur de la femme en islam*. Paris 1987.

- Atkinson, Mary J. "Familiar Sayings of Old Time Texans". *Publications of the Texas Folk Lore Society* 5 (1926): 78-92.
- Attanasio, Sandro. *Parole di Sicilia: Frasi, espressioni, detti, paragoni, proverbi e "vastasate"*. Milano 1977.
- Ayers Counts, Dorothy, Judith K. Brown ve Jacquelyn C. Campbell. *Sanctions and Sanctuary: Cultural Perspectives on the Beating of Wives*. Boulder/San Francisco/Oxford 1992.
- Balandier, Georges. *Anthropo-logiques*. Paris 1974.
- Ballesteros, Octavio A. *Mexican Proverbs: The Philosophy, Wisdom and Humor of a People*. Austin/Texas 1979.
- Bamgbose, Ayo. "The Form of Yoruba Proverbs". *Odu: University of Ife Journal of African Studies* 4 (1968), no.2: 74-86.
- Barbotin, Maurice. *Dictionnaire du créole de Marie-Galante*. Hamburg 1995.
- Barneville Vásquez, Roger de. *Modismos, refranes, frases hechas y otras expresiones empleadas en el oriente de Bolivia*. Santa Cruz de la Sierra 1988.
- Barra, G. *1000 Kikuyu Proverbs*. 1939. Nairobi 1984.
- Bechtel, Guy. *De vier vrouwen van God*. Çev. Michel Perquy. Kampen/Averbode 2001.
- Beck, Rose-Marie. *Texte auf Textilien in Ostafrika: Sprichwörtlichkeit als Eigenschaft ambiger Kommunikation*. Köln 2001.
- Bedi, Sohinder Singh. "Women in the Folksayings of Punjab". Sen Gupta 167-76.
- Beem, H. *Jerosche: Jiddische spreekwoorden en zegswijzen uit het Nederlandse taalgebied*. 1959. Assen 1970.
- Beintema, Tabe. *Moai sa, Sikke: Frysk sprekwurdeboek mei Nederlânske oersetting, ferklearring of taljochting - Goed zo Sicco: Fries spreekwoordenboek met Nederlandse vertaling, verklaring of toelichting*. Drachten 1990.
- Beken, Alain van der. *Proverbes et vie yaka*. St Augustin 1978.
- Beken, Alain van der. *Proverbes yaka du Zaïre*. Paris 1993.
- Belamri, Rabah. *Proverbes et dictons algériens*. Paris 1986.
- Bellow, Lédji. "'Je cours plus vite que ma rivale': Paroles de Pagne chez les Gens-Mina au Sud Togo". *Cahiers de Littérature Orale* 19 (1986): 29-67.
- Benazeraf Raphaël. *Refranero: Recueil de proverbes judéo-espagnols du Maroc*. Paris 1978.
- Bentolila, F. *Proverbes berbères: Bilingue français-berbère*. Paris 1993.
- Bergua, José. *Refranero Español precedidos del Libro de los proverbios morales de Alonso de Barros*. Madrid 1988.
- Bhatnagar, Manju. "Women in Rajasthani Folklore". Sen Gupta 59-78.
- Bläsing, Uwe. *Tsuwaschische Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten*. Wiesbaden 1994.
- Boatwright, Mody C. (ed.) *Texas Folk and Folklore*. Dallas 1954.
- Boecklen, Adolf. *Sprichwörter in 6 Sprachen*. Stuttgart 1945.
- Bohn, Henry George. *Handbook of Proverbs*. Londra 1855.
- Bohn, Henry George. *A Polyglot of Foreign Proverbs*. Londra 1857.
- Bon, Michel ve Roland Colin. "Les proverbes facteurs de développement". *Développements et Civilisations*. Eylül-Aralık. 1970: 83-123.
- Bradley, F.W. "South Carolina Proverbs". *Southern Folklore Quarterly* 1 (1937): 57-101.
- Brauen, Martin. "Die Frau im Buddhismus". Völger and Von Welck I: 194-201.
- Brenneker, Paul Hubert Frans. *Proverbio*. Curaçao 1963.
- Brettschneider, Peter. *Polygyny: A Cross-Cultural Study*. Uppsala 1995.

- Brix, Hans. *Danske ordsprog, udvalgt og indledt af*. Kopenhagen 1944.
- Brookman-Amissah J. "Some observations on the proverbs of the Akan-speaking peoples of Ghana". *Afrika und Uebersee*. Cilt LV (1971-72): 262-267.
- Brougham, Aileen E. ve A.W. Reed. *Maori Proverbs*. Auckland 1963.
- Brouns, Margo. "Het verlies van de wetenschappen". *De Gids* Eylül 2000: 677-87.
- Brown, Donald E. *Human Universals*. New York 1991.
- Brown, Raymond Lamont. *A Book of Proverbs*. New York 1970.
- Browning, David Clayton (der.). *Dictionary of Quotations and Proverbs: The Everyman Edition*. 1951. London 1989.
- Brunvand, Jan Harold. *A Dictionary of Proverbs and Proverbial Phrases from Books Published by Indiana Authors before 1890*. Indiana 1961.
- Buchanan, Daniel Crump. *Japanese Proverbs and Sayings*. Oklahoma 1965.
- Burckhardt, John Lewis. *Arabic Proverbs: Or the Manners and Customs of the Modern Egyptians*. 1875. Londra 1980.
- Busuttill, E. D. *Ġabra ta Qwiel maltin u qwiel inglizi li jaqblu magghomi* (yer belirtilmemiş) 1971.
- Cabrera, Lydia (der.). *Refranes de negros viejos*. Havana 1955.
- Cannobio, Agustín G. *Refranes Chilenos*. Santiago 1901.
- Carmody, Denis Lardner, John Carmody ve Robert L. Cohen. *Exploring the Hebrew Bible*. Englewood Cliffs 1988.
- Carrington, John F. *Talking Drums of Africa*. Londra 1949.
- Casasola C, José. *Dichos mexicanos: Explicaciones y comentarios*. Mexico City (tarih belirtilmemiş).
- Cattan, Henry. *The Garden of Joys: An Anthology of Oriental Anecdotes, Fables and Proverbs*. Londra 1979.
- Cauvin, Jean. *L'image, la langue et la pensée. I: L'Exemple des proverbes (Mali) II: Recueil de proverbes karangasso*. 2 Cilt. St Augustin 1980. 1. Cilt.
- Cauvin, Jean. *Comprendre les proverbes*. Saint-Paul 1981.
- Champion, Selwyn Gurney. *Racial Proverbs. A Selection of the World's Proverbs Arranged Linguistically*. Londra 1938.
- Chaves, Pedro. *Rifoneiro Português*. Porto 1945.
- Chen, John T. S. *1001 Chinese Sayings*. Hong Kong 1973.
- Cheneb, M. Ben. *Proverbes arabes de l'Algérie et du Maghreb*. 3 cilt. Paris 1905-1907.
- Chodorow, Nancy. *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkeley 1978.
- Chua, Romulo L. ve Rodolfo L. Nazareno. *Ang Mahalaga Sa Buhay: A Handbook of Filipino Values*. E. Albert ve S. J. Alejo. Quezon City 1992.
- Cibotto, Gian Antonio. *Proverbi del Veneto*. Floransa 1976.
- Cock, A. de. *Spreekwoorden en zegswijzen*. Gent 1908.
- Coffin, Tristram Potter ve Henning Cohen (ed.) *Folklore in America*. Garden City 1966.
- Cohen, Arthur. *Oude Joodsche spreekwoorden*. Çev. J. Herderscheë. Deventer 1912.
- Cohen, Israel. *Dictionary of Parallel Proverbs in English, German and Hebrew*. Jerusalem 1961.
- Collins, J. *A Dictionary of Spanish Proverbs*. Londra 1823.
- Comaroff, John Lionel and Jean Comaroff. *Modernity and Its Malcontents: Ritual and Power in Postcolonial Africa*. Chicago 1993.

- Coping with Globalization: The Need for Research Concerning the Local Response to Globalization in Developing Countries* 20, RA WOO, Lahey 2000.
- Cordry, Harold V. *The Multicultural Dictionary of Proverbs: Over 20,000 Adages from More Than 120 Languages, Nationalities and Ethnic Groups*. Jefferson, N.C 1997.
- Cotter, George. *Ethiopian Wisdom: Proverbs and Sayings of the Oromo People*. Ibadan 1996.
- Courville, Cindy. "Reexamining Patriarchy as a Mode of Production: The Case of Zimbabwe". Stanlie M. James and Abena P. A. Busia (ed.) *Theorizing Black Feminisms: The Visionary Pragmatism of Black Women*. Londra/New York 1993: 32-43.
- Cox, Heinrich Leonard ve A.M.A. Cox-Leick. *Spreekwoordenboek in vier talen: Nederlands, Frans, Duits, Engels*. Utrecht 1988.
- Crépeau, Pierre ve Simon Bizimana. *Proverbes du Rwanda*. Tervuren 1979.
- Cruz Brache, José Antonio. *5600 refranes y frases de uso común entre los dominicanos*. Santo Domingo 1978.
- Dağpınar, Aydın. *Türkçe-İngilizce, İngilizce-Türkçe atasözleri ve deyimler sözlüğü. A Dictionary of Turkish-English, English-Turkish Proverbs and Idioms*. Istanbul 1982.
- Dahan, Hanania. *Otsar ha-pitgamin shel Yehude Maroko: Be-tseruf hashva'ot u-makbilot mi-mekorot Yehudiyim va-aherim*. 2 Cilt. Tel Aviv 1983. 1. Cilt.
- Dale, van. *Spreekwoordenboek in vier talen. Nederlands/Frans/Duits/Engels*. Utrecht 1989.
- Daly, Mary F. *Gyn/ecology: The Metaethics of Radical Feminism*. Londra 1979.
- Daniels, K. "Geschlechtsspezifische Stereotypen im Sprichwort: Ein interdisziplinärer Problemaufriss". *Literatur in Wissenschaft und Unterricht* 16 (1985): 18-25.
- David, B. ve J. P. Jardel. *Les proverbes créoles de la Martinique*. Paris 1969.
- Davies, Miranda (der.). *Women and Violence*. Londra/New Jersey 1994.
- Davison, Jean. *Gender, Lineage, and Ethnicity in Southern Africa*. Boulder 1997.
- De, Sushilkumar (ed.). *Bangla Prabod*. Kalküta 1946.
- Díaz Rivera, María Elisa. *Refranes usados en Puerto Rico*. Río Piedras 1984.
- Dijk-Hemmes, Fokkeli van. "Want eerst is Adam geformeerd en daarna Eva..." *Ro* 1982: 25-41.
- Duncan, Marion H. *Love Songs and Proverbs of Tibet*. Londra 1961.
- Duong dinh Khuê. *La littérature populaire vietnamienne*. Saygon 1968.
- Dundes, Alan (ed.). *Sacred Narrative: Readings in the Theory of Myth*. Berkeley/Los Angeles/Londra 1984.
- Duvollet, Roger. *Proverbes et dictons arabes. Algérie/Tunisie/Maroc/Sahara*. (yer belirtilmemiş). 1980.
- Elias, N. *The Civilizing Process*. 2 Cilt. Oxford 1939.
- Elwell-Sutton, Laurence Paul. *Persian Proverbs*. Londre 1954.
- Ember, Carol R. "A Cross-Cultural Perspective on Sex Differences". Ruth H. Munroe, Robert L. Munroe ve Beatrice B. Whiting (ed.) *Handbook of Cross-Cultural Human Development*. New York/Londra 1981: 531-80.
- Ember, Carol R. ve Melvin Ember. "The Conditions Favoring Matrilocal Versus Patrilocal Residence". *American Anthropologist* 73 (1971): 571-594.
- Emrich, Duncan. *Folklore on the American Land*. Boston 1972.
- Ensler, Eve. *The Vagina Monologues*. New York 1998.
- Ernest W. *The Folklore of Orkney and Shetland*. Londra 1975.
- Escobar, Washington. *Refranero uruguayo: Pequeña biblia gaucha. Dichos, máximas y*

- sentencias del habla popular colectadas oralmente en Tacuarembó*. Montevideo 1963.
- Fabre, Alfred. *Film de la vie chinoise: Proverbes et locutions*. Hong Kong 1937.
- Faik-Nzuzi Madiya, Clémentine. *Les droits de la personne dans les proverbes africains*. Louvain-la-Neuve 1986.
- Febres Cordero, Julio. *Porsiacaso de Refranes*. Caracas 1987.
- Feghali, Michel. *Proverbes et dictons syro-libanais*. Paris 1938.
- Feijóo, Samuel. *Refranes, adivinanzas, dicharachos, trabalenguas, cuartetos y décimas anti-guas de los campesinos cubanos*. Havana 1961.
- Fergusson, Rosalind. *The Penguin Dictionary of Proverbs*. 1983. Harmondsworth 1986.
- Fernández Naranjo, Nicolas ve Dora Gómez de Fernández. *Diccionario de bolivianismos*, La Paz/Cochabamba 1967.
- Fernández Valledor, Roberto. *Del refranero puertorriqueño en el contexto hispánico y antillano*. Madrid 1991.
- Finnegan, Ruth. *Oral Literature in Africa*. Oxford 1970.
- Flügel, John Carl. *Studies in Feeling and Desire*. Londra 1955.
- Foucault, Michel. *The History of Sexuality*. 2 Cilt. New York 1980.
- Franklin, Benjamin. *Poor Richard's: The Almanacks for the Years 1733-1758*. New York 1964.
- Frayha, Anis. *Modern Lebanese Proverbs*. 2 Cilt. Beyrut 1953.
- Gaden, Henri. *Proverbes et maximes peuls et toucouleurs (traduits, expliqués et annotés)*. Paris 1931.
- Gaffney, Sean ve Seamus Cashman. *Proverbs and Sayings of Ireland*. 1974. Dublin 1992.
- Gee, Allison Dakota. "In the Eye of the Beholder". *Sunday Morning Post* (Hong Kong), 8 Ağustos 1999: 6-10.
- Gee, Ellen M. ve Meredith M. Kimball. *Women and Aging*. Toronto 1987.
- Gérard, Alain. *Paraulo de Provenço - Paroles de Provence*. Nonette 1984.
- Gergan, Rev. J. ve Waltern Asboe. "A Thousand Tibetan Proverbs and Wise Sayings with Short Explanations of Obscure Phrases from Ladakh, Spiti, Lahaul and Naris Skor-gSum". *Journal of the (Royal) Asiatic Society, Calcutta Branch*. VIII Letters. S. S. Gergan'ın giriş yazısıyla. Delhi/Sterling 1976.
- Geschiere, Peter. *The Modernity of Witchcraft: Politics and the Occult in Postcolonial Africa*. Charlottesville 1997.
- Geyvandov, Eduard Aratyunovich. *Zhenshchina bride wealth poslovitsakh i pogovorkakh narodov mira*. Moskova 1995.
- Gilmore, David D. "The Manhood Puzzle". Brettell, Caroline B. ve Carolyn F. Sagent (ed.). *Gender in Cross-Cultural Perspective*. İkinci Basım. New Jersey 1993: 185-197.
- Ginzburg, Louis. *The Legends of the Jews*. Çev. Henrietta Szold. 7 Cilt. Philadelphia 1967-1969.
- Giusti, Giuseppe. *Raccolta di proverbi Toscani*. Livorno 1971.
- Glazer, Mark. *A Dictionary of Mexican American Proverbs*. New York/Londra 1987.
- Gluski, Jerzy. *Proverbs - Proverbes - Sprichwörter - Proverbi - Proverbios - Poslovice: A Comparative Book of English, French, German, Italian, Spanish and Russian Proverbs*. Amsterdam/New York 1971.
- Goody, Jack. "Bridewealth and Dowry in Africa and Eurasia". Goody and Tambiah 1-58.
- Goody, Jack. *Food and Love: A Cultural History of East and West*. Londra 1998.
- Goody, Jack. *The European Family: An Historico-Anthropological Essay*. Oxford 2000.

- Goody, Jack ve S. J. Tambiah. *Bridewealth and Dowry*. Cambridge 1973.
- Gordon, Edmund I. *Sumerian Proverbs: Glimpses of Everyday Life in Ancient Mesopotamia*. Philadelphia 1959.
- Graf, Adolf Eduard. *6000 deutsche und russische Sprichwörter*. 3. Basım. Halle 1960.
- Gray, James. *Ancient Proverbs and Maxims From Burmese Sources: Or the Niti Literature of Burma*. Londra 1886.
- Gross, David C. ve Esther R. Gross (ed.) *De wereld is in handen van dwazen en andere spreekwoorden, spreuken, aforismen, wijsheden en onvergetelijke citaten uit de schatkamer van de Joodse cultuur*. Çev. Henk Buma. Delft 1995.
- Gruber, Jona. *750 rumänischen Sprichwörter - 750 proverbe romanesi*. Bükreş 1973.
- Guarnieri, Juan Carlos. *Sabiduría y folklore en el lenguaje campesino rioplatense*. Montevideo 1971.
- Guevara, Tomás. *Folklore Araucano*. Santiago 1911.
- Güter, Henri. *Proverbes et dictons catalans*. Forcalquier 1969.
- Gunner, Liz. "New African Oral Literatures". *Revue de Littérature comparée* 1 (1993): 91-99.
- Günther, Johannes. *Russkie poslovice - Russische Sprichwörter*. Münih 1958.
- Gutmann, David. *The Cross-Cultural Perspective: Notes Toward a Comparative Psychology of Aging*. Michigan 1977.
- Ha, Tae Hung. *Maxims and Proverbs of Old Korea*. Seul 1970.
- Haig, Kerest. *Dictionary of Turkish-English Proverbial Idioms*. Istanbul 1951. Amsterdam 1969.
- Haïm, Sulaimân. *Persian-English Proverbs*. Tahran 1956.
- Hall, Robert A., Jr. "Haitian Creole: Grammar - Texts - Vocabulary". *The American Anthropological Association* 55, Part 2, Memoir 74, Nisan-Haziran 1953.
- Haller, Joseph. *Altspanischen Sprichwörter*. Regensburg 1883. 1. Cilt.
- Hamutiyinei, M.A. ve A. B. Plangger. *Tsumo-Shumo: Shona Proverbial Lore and Wisdom*. Harare 1974.
- Harrebomée, Pieter Jacob. *Spreekwoorden der Nederlandschen taal*. 3 Cilt. 1858-1870. Utrecht 1991.
- Hazan-Rokem, Galit. *Proverbs of the Jews from Georgia and Israel*. Jerusalem 1993.
- Hearn, Lafcadio. *"Gombo Zhèbes". Little Dictionary of Creole Proverbs Selected from Six Creole Dialects*. New York 1885.
- Hendricks, George D. "Texas Folk Proverbs". *Western Folklore* 21 (1962): 92.
- Henríquez Ureña, Pedro. *El Español en Santo Domingo*. 1940. Santo Domingo 1975.
- Herg, E. *Deutsche Sprichwörter im Spiegel fremder Sprachen*. Berlin/Leipzig 1933.
- Hernández H., Hermógenes. *Refranes y dichos populares*. San José de Costa Rica 1987.
- Herrmann, Gerhard (der.). *Hojaca Knížka. Serbske prišlawa (Das Heilebuchlein. Serbische Sprichwörter)*. Çev. Elke Nagel. Bautzen 1992.
- Hertz, Robert. *Death and the Right Hand*. Çev. Rodney Needham and Claudia Needham. Aberdeen 1960.
- Hester, Marianna. *Lewd Women and Wicked Witches: A Study of the Dynamics of Male Domination*. Londra 1992.
- Hines, Donald M. *Frontier Folksay: Proverbial Lore of the Inland Pacific Northwest Frontier*. (yer belirtilmemiş). 1977.
- Hinton, Perry R. *Stereotypes, Cognition and Culture*. Hove (East Sussex) 2000.
- Hla Pe, U. *Burmese Proverbs*. Londra 1962.

- Hoch-Smith, Judith ve Anita Spring (ed.) *Women in Ritual and Symbolic Roles*. New York 1978.
- Hoefnagels, Peter ve Shon We Hoogenbergen. *Antilliaans spreekwoordenboek: Spreekwoorden en zegswijzen*. Curaçao 1980. Amsterdam 1991.
- Hoen, Guno. *Sranan odo buku*. 1988. Paramaribo 1989.
- Hoffman, W. J. "Folklore of the Pennsylvania Germans". *Journal of American Folklore* 2 (1889): 191-202.
- Honeck, Richard P. *A Proverb in Mind. The Cognitive Science of Proverbial Wit and Wisdom*. Mahwah (New Jersey) 1997.
- Huften, Olwen H. *The Prospect Before Her: A History of Women in Western Europe*. 1. Cilt, 1500-1800. Londra 1995.
- Hulstaert, G. *Proverbes mongo*. Tervuren 1958.
- Huzii, Otoo. *Japanese Proverbs*. Tokyo 1940.
- Ibekwe, P. *Wit and Wisdom of Africa: Proverbs from Africa and the Caribbean*. Trenton 1998.
- Issa, Amadou ve Roger Labatut. *Sagesse des Peuls nomades*. Yaoundé 1973.
- Ittmann, Johannes. *Sprichwörter der Kundu (Kamerun)*. Berlin 1971.
- Jablów, Alta. *Yes and No: The Intimate Folklore of Africa*. Westport (Connecticut) 1961.
- Jacquot, A. *Etudes béembe (Congo), esquisse linguistique: Devinettes et proverbes*. Paris 1981.
- Jalil, Alamgir. "Women in Folklore of East Pakistan". *Sen Gupta* 20-32.
- Jha, Tarinish vd. (ed.). *A Dictionary of Sanskrit Idioms and Proverbs*. 2. Basım. Allahabad 1975.
- Joos, Amatus Honoratus. *Schatten uit de volkstaal*. Gent 1887.
- Judd, Henry P. *Hawaiian Proverbs and Riddles*. New York 1988.
- Kalugila, L. ve A. Y. Lodhi. *More Swahili Proverbs from East Africa*. Uppsala 1980.
- Kane, P.V(r) *History of Dharmasāstra: Ancient and Mediaeval Religious and Civil Law*. 5 Cilt. Poona 1941. 2. Cilt.
- Karadžić, Vuc Stepanović. *Volksmärchen der Serben. Nebst einem Anhang von mehr als 1000 serbischen Sprichwörtern*. Çev. Wilhelmine Karadžić. Berlin 1854.
- Kayal, Akshaykumar. "Women in Folklore of West Bengal". *Sen Gupta* 177-200.
- Kerschen, Lois. *American Proverbs About Women. A Reference Guide*. Westport (Connecticut) 1998.
- Kin, David (ed.). *Dictionary of American Proverbs*. New York 1955.
- Kivits, Tonja. "Moeders zullen altijd prinsjes blijven kweken". *Opzij* Mayıs 1999: 15-18.
- Kjaer, Iver ve Bengt Holbek. *Ordsprog i Danmark: 4,000 Ordsprog fra skrift og tale gennem 600 år*. Kopenhag 1969.
- Kloke, Gesinus Gerhardus. *Kamper spreekwoorden (uit 1550)*. Assen 1967.
- Knappert, Jan. *Namibia, Land and Peoples, Myths and Fables*. Leiden 1981.
- Knussmann, Rainer. *De man: een vergissing der natuur*. Trans. T.W Rutten-Kooistra. Utrecht 1983.
- Koessler-Ilg, Bertha. *Tradiciones Araucanas*. La Plata 1962.
- Kouaovi, Ahlin Bernard Mathias. *Proverbes et dictons du Bénin*. Porto-Novo 1981.
- Krueger, John R. "Mongolian Folktales, Stories, and Proverbs". *The Mongolian Society Occasional Papers* 4 (1967).
- Krylov, Konstantin Arkadyevich. *Russian-English Dictionary of Sayings and Proverbs in*

- Russian and English*. New York 1973.
- Kuusi, M. *Proverbia Septentrionalia: 900 Balto-Finnic Proverb Types with Russian, Baltic, German and Scandinavian Parallels*. Helsinki 1985.
- Kuzwayo, Ellen. *Call Me Woman*. 1985. Londra 1998.
- Laan, K. *Nederlandse spreekwoorden, spreken en zegswijzen*. Amsterdam 1988.
- Lakoff, George. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago 1990.
- Lakoff, George ve Mark Turner. *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago/Londra 1989.
- Lambert, W.G. *Babylonian Wisdom Literature*. Oxford 1960.
- Lamenza, Mario. *Proverbios*. Rio de Janeiro 1950.
- Landmann, Salcia. *Jiddische anecdoten en spreekwoorden*. Çev. C. W. Meyer-Bossema. Baarn (tarih belirtilmemiş).
- Laval, Ramón A. *Paramiología Chilena*. Santiago 1928.
- Le Roux de Lincy, M. *Le livre des proverbes français*. 2 Cilt. Paris 1859.
- Lehman-Nitche, Robert. *Textos Eróticos del Río de la Plata*. Buenos Aires 1981.
- Leslie, I. Julia. *The Perfect Wife: The Orthodox Hindu Woman According to the Stridhar-mapaddhati of Tryambakayajvan*. Delhi 1989.
- Leslie, I. Julia. "Recycling Ancient Material: An Orthodox View of Hindu Women".
- Léonie J. Archer, Susan Fischler, Maria Wyke (ed.). *Women in Ancient Societies: An Illusion of the Night*. Londra 1994: 233-251.
- Leutsch, Ernst Ludwig von ve Friedrich Wilhelm Schneidewin. *Corpus Paroemiographorum Graecorum*. 2 Cilt. 1839-1851. Göttingen 1965.
- Levinson, David ve Martin J. Malone. *Toward Explaining Human Culture*. New Haven 1980.
- Lévi-Strauss, Claude. *Antropologie structurale*. 8 Cilt. Paris 1958-1973.
- Lewin, Capt. Thomas Herbert. *Hill Proverbs of the Inhabitants of the Chittagong Hill Tracks*. Kalküta 1873.
- Ley, Gerd de. *1001 buitenlandse spreekwoorden*. Antwerp/Amsterdam 1993.
- Lindfors, Bernth O. ve Oyekan Owomoyela. *Yoruba Proverbs: Translation and Annotation*. Atina/Ohio 1973.
- Littmann. Bkz. Safadi.
- Loi, S. *Proverbi Sardi*. Milano 1972.
- Long, J. *Prabadamala*. 2 Cilt. Kalküta 1869.
- Lonner, Walter J. "The Search for Psychological Individuals". *Handbook of Cross-Cultural Psychology*. Harry C. Triandis ve William W. Lambert (ed.). 6 Cilt. Boston 1980. I: 143-204.
- Loomis, C. Grant. "Proverbs in the Golden Era". *Western Folklore* 14 (1955): 196-99. Loomis, C. Grant. "Proverbs in the Farmer's Almanac(k)". *Western Folklore* 15 (1956): 172-78.
- Ludwig, Ralph vd. *Dictionnaire créole français (Guadeloupe)*. (yer belirtilmemiş) 1991. Lunde, Paul ve Justin Wintle. *A Dictionary of Arabic and Islamic Proverbs*. Londra 1984.
- Madumulla, J. S. *Proverbs and Sayings: Theory and Practice*. Darüsselam 1995.
- Maduro, Antoine Johannes. *Spreekwoorden en zegswijzen: Nederlands, Spaans, Portugees, Papiaments*. Willemstad 1990.
- Magalhães Júnior, R. *Dicionário de provérbios, locuções e ditos curiosos bem como de curiosi-*

- dades verbais, frases feitas, ditos históricos e citações literárias, de curso corrente na língua falada e escrita.* Rio de Janeiro 1974.
- Maity, Pradyot Kumar. "Co-Wives in Bengali Folklore". Sen Gupta 295-305.
- Malasi, Ngandu-Myango. *Mutanga : La corde à proverbes des Lega du Kivu Maniema* (Congo). Gent 2000.
- Malka, Victor. *Proverbes de la sagesse juive.* Paris 1994.
- Marwick, Arthur. *Beauty in History: Society, Politics and Personal Appearance c. 1500 to the Present.* Londra 1988.
- Marwick, Max G. (ed.). *Witchcraft and Sorcery: Selected Readings.* İkinci Basım. Londra 1990.
- Masinjila, Masheti. "Introduction." *Contesting Social Death: Essays on Gender and Culture.* Wanjiku M. Kabira, Masheti Masinjila, and Milton Obote (ed.) Nairobi 1997: ix-xviii.
- Mauri, L. de. *5000 Proverbi e motti Latini.* Milano 1990.
- Mauss, Marcel. *A General Theory of Magic.* Londra 1972.
- MBRAS (Malay Branch of the Royal Asiatic Society). *The Book of Over 1,600 Malay Proverbs, with Explanations in English.* Monograph 22. Kuala Lumpur 1992.
- Meier-Pfaller, Hans-Josef (ed.). *Das grosse Buch der Sprichwörter.* Esslingen am Neckar 1980.
- Menarini, Alberto. *Proverbi Bolognesi.* Milano 1971.
- Mernissi, Fatima. *Le harem politique: Le prophète et les femmes.* Paris 1987.
- Messaoudi, Leïla. *Proverbes et dictions du Maroc.* Paris 1987.
- Mesters, G. A. *Prisma spreekwoordenboek.* Utrecht 1986.
- Meyer, Gérard, Jean-Raphaël Camara ve Fonsa Camara. *Proverbes malinké: A l'ombre des grands fromagers.* Paris 1985.
- Mieder, Wolfgang. *The Prentice Hall Encyclopedia of World Proverbs.* Prentice-Hall 1986.
- Mieder, Wolfgang. *American Proverbs: A Study of Texts and Contexts.* Bern 1989.
- Mieder, Wolfgang (ed.). *A Dictionary of American Proverbs.* Oxford 1992.
- Milimo, J. T. *Bantu Wisdom.* Lusaka 1972.
- Molbech, Christian. *Danske ordsprog, tankesprog og rijmsprog af trykte og utrykte Kilder.* Kopenhag 1850.
- Moore, Henrietta. *A Passion for Difference: Essays in Anthropology and Gender.* 1994. Cambridge 1997.
- Moorehead, Caroline. "A Word of Silence". *Widows: Life after Death* (spécial issue of *Index on Censorship*) Mart/Nisan 1998: 36-46.
- Moretti, Franco. "Conjectures on World Literature". *New Left Review* Ocak-Şubat 2000: 54-68.
- Morris, Desmond. *The Human Sexes.* Londra 1997.
- Moscona, Isaac (Isak). *Pearls of Sefarad.* (İbranice metin). Tel Aviv 1981.
- Mota, Leonardo. *Adagiário brasileiro.* Belo Horizonte 1987.
- Moya, Ismael. *Refranero: Refranes, proverbios, adagios, frases proverbiales, modismos refranescos, giros y otras formas paremiológicas tradicionales de la República Argentina.* Buenos Aires 1944.
- Münch, Wilma. *Kook- en Huishoudboek voor het Platteland.* Utrecht 1932.
- Murdock, George Peter. *Outline of World Cultures.* New Haven 1949.
- Murty, Radhakrishna. "Women in the Folklore of Andhra". Sen Gupta 223-230.
- Myint Thein, Maung. *Burmese Proverbs Explained in Verse.* Singapur 1984.

- Neger-engelse spreekwoorden (odo's): Opnieuw verzameld*. 5 Cilt. Paramaribo 1924-1925.
- Nestor, Hellen Byera. *500 Proverbs (Haya) - Methali - Emigani*. Nairobi 1977.
- Ngumbu, Njururu. *Gikuyu Proverbs*. Nairobi 1983.
- Nguyễn, Lân. *Dictionnaire des locutions et proverbes français-vietnamiens*. Hanoi 1992.
- Njoku, John E. Eberegbulam. *A Dictionary of Igbo Names, Culture and Proverbs*. Washington D.C. 1978.
- Nketia, J. H. Kwabena. *The Music of Africa*. Londra 1979.
- Nyembezi, Cyril Lincoln Sibusio. *Zulu Proverbs*. 1954. Johannesburg 1963.
- O'Farrell, Padraic. *Irish Proverbs and Sayings: Gems of Irish Wisdom*. 1980. Dublin 1990.
- O'Rahilly, Thomas F. *A Miscellany of Irish Proverbs*. Dublin 1922.
- Obelkevich, James. "Proverbs and Social History". Wolfgang Mieder (ed.). *Wise Words: Essays on the Proverb*. New York/Londra 1994: 211-252.
- Obenga, Théophile. *Littérature traditionnelle des Mbochi (Congo-Afrique Centrale)*. Paris 1984.
- Oduyoye, Amba. "The Asante Woman: Socialization through Proverbs". *African Notes* 8 (1979), no.1: 5-11.
- Ottley, C. R. "Sayings of Trinidad and Tobago". *Creole Talk (Trinibagianese) of Trinidad and Tobago: Words, Phrases and Sayings Peculiar to the Country*. Trinidad 1971.
- Otto, August. *Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer*. Leipzig 1890.
- Owen, Margaret. *A World of Widows*. Londra 1996.
- P'Bitek, Okot. *Acholi Proverbs*. Nairobi 1985.
- Paczolay, Gyula. *Magyar-eszt-német-angol-finn-latin közmondások és szólások*. Veszprem 1987.
- Paredes-Candia, Antonio. *Refranes, frases y expresiones populares de Bolivia: 1495 paremi-as*. La Paz 1976.
- Parker, Enid. "Afar Stories, Riddles and Proverbs". *Journal of Ethiopian Studies* 9 (1971), no.2: 219-87.
- Pelling, J. N. *Ndebele Proverbs and Other Sayings*. Harare 1977.
- Peltier, Anatole-Roger. *Dictons et proverbes thaï*. Bangkok 1980.
- Penfield, Joyce. *Communicating with Quotes: The Igbo Case*. Westport/Londra 1983.
- Person, Henry A. "Proverbs and Proverbial Lore from the State of Washington". *Western Folklore* 17 (1958): 176-85.
- Pineaux, Jacques. *Proverbes et dictons français*. Paris 1960.
- Pinker, Steven. *The Language Instinct: The New Science of Language and Mind*. Londra 1995.
- Plissart, Xavier. *Mamprusi Proverbs*. Tervuren 1983.
- Plopper, Clifford H. *Chinese Religion Seen Through the Proverb*. Shanghai 1926.
- Pokhrel, Shanta. *Nepalese Women*. Kathmandu 1982.
- Politès, Nikolaos. *Meletai peri tou biou kai tès gloossès tou Hellènikou laou*. 1902. Atina 1965.
- Préval, Guerdy. *Proverbes haïtiens illustrés*. Ottawa 1985.
- Pukui, Mary Kawena. *'Olelo No'eau: Hawaiian Proverbs and Poetical Sayings*. Honolulu 1983.
- Raimondi, Piero. *Proverbi Genovesi*. Floransa 1975.
- Ramirez Sendoya, J. Pedro. *Refranero del Gran Tolima*. Bogotá 1952.
- Rattray, Robert Sutherland. *Ashanti Proverbs*. Oxford 1916.

- Raub, Julius. *Plattdeutsche Sprichwörter und Redensarten zwischen Ruhr und Lippe*. Münster 1976.
- Rauch, Karl. *Sprichwörter der Völker*. Düsseldorf/Köln 1963.
- Rayner, John L. *Proverbs and Maxims*. Londra/New York/Toronto/Melbourne 1910.
- Reeves Sanday, Peggy. *Female Power and Male Dominance: On the Origins of Sexual Inequality*. Cambridge 1981.
- Reinsberg-Düringsfeld, Otto von. *Die Frau im Sprichwort*. Leipzig 1862.
- Reyes, Elma. "Women in Calypso". Ellis, Pat (ed.). *Women of the Caribbean*. Londra/New Jersey 1986: 119-121.
- Rhys, Jean. *Smile Please: An Unfinished Autobiography*. 1977. Harmondsworth 1982.
- Roberts, Julian V. ve C. Peter Herman. "The Psychology of the Height: An Empirical Review". C. Peter Herman, Mark P. Zanna, E. Tory Higgins (ed.). *Physical Appearance, Stigma, and Social Behavior: The Ontario Symposium*. New Jersey/Londra 1986. 3. Cilt: 113-40.
- Rodegem, Firmin M. (ed.). *Sagesse kirundi: Proverbes, dictions, locutions usités au Burundi*. Tervuren 1961.
- Rodríguez D., Emilio. *Refranero Dominicano*. Santo Domingo 1950.
- Roebuck, Thomas. *A Collection of Proverbs in Persian and Hindustanee Languages*. Part I: *Persian*. Calcutta 1824.
- Rörich, L. ve W Mieder. *Sprichwort*. Stuttgart 1977.
- Rosen, Jechezkel. *Selected Proverbs and Sayings*. (İbranice Metin). Tel Aviv 1992.
- Rosenberg, Harriet G. "Complaint Discourse, Aging, and Caregiving among the !Kung San of Botswana". Jay Sokolovsky (ed.). *The Cultural Context of Aging: Worldwide Perspectives*. New York/Westport/Londra 1990: 19-41.
- Rosten, Leo. *The Joys of Yiddish*. Londra 1970.
- Rosten, Leo. *Leo Rosten's Treasury of Jewish Quotations*. İkinci Basım. Toronto/New York/Londra 1977.
- Roy, H. van ve J. Daeleman. *Proverbs Kongo*. Tervuren 1963.
- Rubio, Darío. *Refranes, proverbios y dichos y dicharachos mexicanos*. Mexico City 1940.
- Sabiduría Guajira. *Selección de Samuel Feijóo*. Havana 1965.
- Safadi, Dalal Khalil ve Victoria Safadi Basha. *A Thousand and One Arabic Proverbs*, Enno Littmann (ed.). Beirut 1954.
- Safilios-Rothschild, Constantina. *Love, Sex and Sex Roles*. New Jersey 1977.
- Sakayan, Dora. *Armenian Proverbs: A Paremiological Study with an Anthology of 2500 Armenian Folk Sayings*. New York 1994.
- Sánchez Duarte, Eloisa. *Refranes de mi tierra: Poesía de América y de otros Países*. San Salvador 1978.
- Sánchez-Boudy, José. *Guante sin grasa, no coge bola: El refranero popular cubano: los refranes del chuchero, de los estibadores, de la bodega, del amor, del guaguero - y otros estudios*. Miami 1993.
- Sano, Mohammed Lamine. "Proverbes". *Littérature guinéenne, Notre Librairie* özel sayısı. Temmuz-Eylül (1987): 44-49.
- Santoro, Caterina. *Proverbi Milanesi*. Floransa 1975.
- Santos Ortiz de Villalba, Juan (der.). *Sacha Pacha: Mitos, poemas, sueños y refranes de los quichua amazónicos*. Quito 1989.
- Scarborough, W. *A Collection of Chinese Proverbs*. Şanghai 1926.

- Scheven, Albert. *Swahili Proverbs: Nia zikiwa moja, kilicho mbali huja*. Washington D.C. 1981.
- Schipper, Mineke (ed.). *Unheard Words: Women and Literature in Africa, the Arab World, Asia, the Caribbean and Latin America*. Londra ve New York 1985.
- Schipper, Mineke. *Source of All Evil: African Proverbs and Sayings on Women*. Londra ve Chicago 1991.
- Schipper, Mineke. *Imagining Insiders: Africa and the Question of Belonging*. Londra ve New York 1999.
- Schleicher, August. *Litauische Märchen, Sprichworte, Rätsel und Lieder*. Weimar 1857.
- Scott, James C. *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven 1990.
- Ségalen, Martine. "Le mariage, l'amour et les femmes dans les proverbes populaires français (suite)". *Ethnologie française* (suite) 6 (1976): 33-88.
- Sen Gupta, Sankar. *Women in Indian Folklore: Linguistic and Religious Studies*. Indian Publication Folklore Series 15. New Delhi 1969.
- Shaki, Mansour. *A Modern Persian Phrase Book*. Prag 1963.
- Shengzi, Han (ed.). *Zhongguo chengyu fenlei da cidian*. Pekin 1990.
- Sierksma, Fokke. *Religie, sexualiteit en agressie: Een cultuurpsychologische bijdrage tot de verklaring van de spanning tussen de sexen*. Groningen 1979.
- Sierra García, Jaime. *El Refrán Antioqueño en los Clásicos*. Medellín 1990.
- Singer, A.P. *Arabic Proverbs*. Kahire 1913.
- Smith, Morgan ve A. W. Eddins. "Wise Saws from Texas". *Straight Texas, a Publication of the Texas Folklore Society* 13 (1996).
- Smith, William George ve Janet E. Heseltine. *The Oxford Dictionary of English Proverbs*. Oxford 1982.
- Souto Maior, Mario. *A mulher e o homem na sabedoria popular*. Recife 1994.
- Spagnolo, Emilio (ed.). *I predoni del Sahara*. Verona 1973.
- Speroni, Charles. *Proverbs and Proverbial Phrases in Basile's "Pentameron"*. Berkeley 1941.
- Spezzano, Francesco. *Proverbi Calabresi*. Milano 1970.
- Stahl, Avraham. *Proverbs of Israel*. (İbranice Metin). Tel Aviv 1978.
- Stampoy, Pappity. *A Collection of Scotch Proverbs*. Los Angeles 1955.
- Stockard, Jean ve Miriam M. Johnson. "The Origins of Male Dominance". *Sex Roles* 5 (1979), No.2: 199-218.
- Stöckle, Johannes. *Traditions, Tales and Proverbs of the Bali-Nyonga*. 2 Cilt. 1994.
- Stol, Marten. "Women in Mesopotamia". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 38 (1995): 123-144.
- Stol, Marten. *Women's History*. Leiden 1995.
- Storm Petersen, Robert. *Danske ordsprog*. Kopenhag 1948.
- Storm, Hiroko. "Women in Japanese Proverbs". Peter Knecht (ed.). *Asian Folklore Studies* 51 (1992): 167-182.
- Ström, Frederik. *Svenskarna i sina ordspråk jämte sjutusen svenska ordspråk*. Stokholm 1926.
- Suard, François ve Claude Buridant. *Typologie et fonctions. Richesse du proverbe* in 2. Cildi. 2 Cilt. Lille 1984.
- Subramanian, K. "Women in Folksayings in Tamil Land". Sen Gupta 109-114.
- Szwark, Marian. *Proverbs et traditions des Bassars du Nord Togo*. St Augustin 1981.

- Taylor, Archer. "The Wisdom of Many and the Wit of One". Wolfgang Mieder ve Alan Dundes (ed.). *The Wisdom of Many: Essays on the Proverb*. 1981. Madison 1994: 3-9.
- Taylor, Archer ve Bartlett Jere Whiting. *A Dictionary of American Proverbs and Proverbial Phrases, 1820-1880*. Cambridge 1958.
- Thái Văn Kiêm. "Introduction à l'étude des proverbes vietnamiens". *The Vietnam Forum* (1983), no.2: 27-40.
- Thomas, Jaqueline M. *Ngbaka-Ma'bo (République Centrafricaine) Contes, Proverbes, Devinettes ou Enigmes, Chants et Prières*. Paris 1970.
- Thompson, Harold W *Body, Boots and Britches: Folktales, Ballads and Speech from Country New York*. Syracuse 1979.
- Titelman, Gregory Y. *Popular Proverbs and Sayings*. New York 1997.
- Travélé, Moussa. *Proverbes et Contes Bambara (Bambara et Malinké)*. 1923. Paris 1977.
- Tscëlon, Efrat. *The Masque of Femininity: The Presentation of Woman in Everyday Life*. Londra ve New Delhi 1995.
- Valente, P. José Francisco. *Seleção de provérbios e adivinhas em Umbundu*. Lizbon 1964.
- Vasconcellos, Eliane. *La femme dans la langue du peuple du Brésil*. Paris 1994.
- Velasco Valdés, Miguel. *Refranero popular Mexicano*. Mexico City 1967.
- Villafuerte, Carlos. *Refranero de Catamarca*. Buenos Aires 1972.
- Vincent, Jeanne-Françoise. *Traditions et transitions: Entretiens avec des femmes beti du Sud-Cameroun*. Paris 1976.
- Vissers, Jan. *Spreekwoordenboek in beeld: Een aparte kunst uit Cabinda*. 4. Basım. Berg en Dal 1989.
- Völger, Gisela ve Karin von Welck. *Die Braut: geliebt, getauscht, geraubt: Zur Rolle der Frau im Kulturvergleich*. 2 Cilt. Köln 1985.
- Walser, Ferdinand. *Luganda Proverbs*. Berlin 1982.
- Wander, Karl Friedrich Wilhelm. *Deutsches Sprichwörterlexikon*. 5 Cilt. Leipzig 1867-1880. Augsburg 1987.
- Wanjohi, Gerald Joseph. *The Wisdom and Philosophy of the Gikuyu Proverbs: The Kihotoo World-View*. Nairobi 1997.
- Watson, G. Llewellyn. *Jamaican Sayings: A Study of Folklore, Aesthetics and Social Control*. Tallahassee 1991.
- Weidman-Schneider, Susan. *Jewish and Female: Choices and Changes in Our Lives Today*. New York 1984.
- Werner, Roland. *Grammatik des Nobiin (Nilnubisch): Phonologie, Tonologie und Morphologie*. Hamburg 1987.
- West, John O. *Mexican-American Folklore*. Little Rock 1988.
- Westermarck, Edward. *Wit and Wisdom in Morocco: A Study of Native Proverbs*. New York 1930.
- Whiting, Bartlett Jere. "Proverbs and Proverbial Sayings". *The Frank C. Brown Collection of North Carolina Folklore*. 7 Cilt. Durham 1952. 1. Cilt.
- Whiting, Bartlett Jere. *Proverbs, Sentences and Proverbial Phrases: From English Writings Mainly Before 1500*. Cambridge (Massachusetts)/Oxford 1968.
- Whiting, Bartlett Jere. *Early American Proverbs and Proverbial Phrases*. Cambridge 1977.
- Whiting, Beatrice B. ve John W. M. Whiting. *Children of Six Cultures: A Psycho-Cultural Analysis*. 4. Basım. Cambridge 1979.
- Whitting, C. E. J. *Hausa and Fulani Proverbs*. Lagos 1940.

- Wijnaendts-Francken, C. J. *Arabische spreekwoorden en zegswijzen*. Haarlem 1936.
- Williams, John E. and Deborah L. Best. *Measuring Sex Stereotypes: A Thirty-Nation Study*. Beverley Hills 1982.
- Williams, John E. ve Deborah L. Best. *Measuring Sex Stereotypes: A Multinational Study*, gözden geçirilmiş yeni baskı. Newbury Park 1990.
- Williams, T. W. (ed.). *Lean's Collectanea*. 4 Cilt. Londra 1903.
- Wintle, Justin. *The Dragon's Almanac: Chinese, Japanese and Other Far Eastern Proverbs*. Singapur 1983.
- Wolter, L. *2500 Spréch a Spréchwierder, Ein Sammlung vum*. Lüksemburg 1986.
- Wortabet, John. *Arabische wijsheid: Spreuken en spreekwoorden*. Deventer 1913.
- Yankah, Kwesi. 1989a. "Proverbs: The Aesthetics of Traditional Communication". *Research in African Literatures*. Vol. 20 (1989), 3: 325-346.
- Yankah, Kwesi. 1989b. *The Proverb in Context of Akan Rhetoric: A Theory of Proverb Praxis*. Bern 1989.
- Yetiv, Isaac. *1001 Proverbs from Tunisia*. Washington D.C. 1987.
- Yoffie, Leah Rachel. *Yiddish Proverbs, Sayings, etc., in St. Louis, Missouri*. Lancaster/New York 1920.
- Yu Jialou. *Hanyu chengyu yingyi cidian*. (A Dictionary of Chinese Idioms with English Translation). Hefei 1991.
- Yusuf, Yisa Kehinde. "The Sexist Correlation of Women with the Non-Human in English and Yoruba Proverbs". *De Proverbio: An Electronic Journal of International Proverb Studies* 3 (1997), no.1.
- Zagaya. *Proverbes créoles en Guadeloupe*. Madrid 1965.
- Zeldin, Theodore. *Conversation: How Talk Can Change Our Lives*. 1998. New Jersey 2000.

- Abazaca 249, 375
 Abhazca 169, 205, 210, 276, 287, 311, 375
 Achebe, Chinua 21, 29
 Acholi dili 101, 141, 190, 246, 288, 375
 açlık 32, 33, 73, 86, 134, 143, 145, 186, 219, 237, 266, 278, 331, 345, 363
 Adangme dili 121, 375
 Âdem 17, 18, 43, 179, 357
 âdet görme 22, 74-75, 295
 Adige dili 61, 71, 101, 165, 172, 227, 279, 310, 322, 375
 Afar dili 27, 114, 375
 Afrikaans 213, 329, 354, 375
 Agmari dili 375
 ailenin namusu 116
 kadının namusu 44, 82, 94, 98, 116-119, 157, 222, 277, 313, 334, 349, 354
 Akadca 216, 375
 Akan dili 30, 35, 208, 375
 Allah 65, 68, 111
 Almanca 24, 29, 31, 32, 34, 41, 42, 45, 46, 49, 50, 52, 54, 57, 61, 62, 73, 82, 86, 91, 94, 96, 97, 99, 104, 110, 115, 118, 126, 131, 132, 133, 138, 147, 152, 160, 161, 163, 167, 174, 180, 182, 187, 188, 191, 193, 194, 195, 196, 199, 201, 203, 205, 209, 214, 215, 223, 224, 231, 233, 239, 241, 244, 245, 252, 255, 262, 269, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 282, 283, 287, 289, 292, 298, 300, 302, 303, 304, 307, 308, 309, 318, 322, 329, 333, 340, 345, 352, 356, 357, 375, 376, 388
 Amhara dili 151, 178, 200, 279, 348, 358, 375
 analık, annelik 18, 65, 69, 74, 126, 132-133, 172, 234, 236, 239, 243, 248, 264, 338, 348
 anatomi 36, 137, 220, 252, 258
 Andrah dili 238, 375
 Arapça
 Afrika 51, 54, 62, 77, 84-85, 90, 96, 99-100, 104, 113-120, 129, 140, 144-145, 147, 157, 165, 170, 174-175, 178-179, 187-190, 192, 194-195, 203, 205, 209-210, 215, 221, 223, 225-226, 228, 230, 232, 236, 238, 240, 244, 247, 253, 263-264, 266-267, 270, 272, 274, 277-279, 281, 285, 287-289, 291, 296-297, 301, 306, 308, 313, 315, 317, 323, 345, 347-350, 355, 375
 Asya 42, 47, 57, 63-64, 74-75, 83, 86, 89, 95, 97-99, 113, 115, 117, 127, 138, 143, 150, 155, 158-161, 170-171, 175, 179, 181, 188, 192, 218, 224-225, 230, 243, 261, 264, 271, 273, 275-276, 291, 314, 322, 325, 375
 belirlenmemiş 47, 51, 57, 59, 61-62, 65-68, 71, 74, 77-79, 91, 95, 100-101, 109-111, 113-115, 120-124, 128, 131, 137, 141, 146, 152, 160-161, 164, 167, 169, 171, 172, 177, 178, 181, 184, 191, 199, 201, 203-204, 207-209, 212, 214, 222, 224, 225, 232, 242-243, 245, 249, 254, 260, 262-264, 269, 273, 275, 282, 286-288, 290, 293, 298, 301, 304, 317, 319, 326, 332, 336, 339, 346, 352, 356-357, 373, 375
 Arnavutça 57, 164, 315, 346, 375
 Ashanti dili 33, 36, 41, 42, 128, 144, 249, 260, 267, 329, 351, 361, 364, 375, 378
 Assam dili 149, 190, 202, 250, 375
 aşığı olma 24
 erkek üstünlüğüne karşı 19, 37, 39-40, 49, 81, 251-252, 306, 325, 249
 kadının aşığı olması 105, 141, 183, 209, 287, 306, 360-361
 üstünlük 45, 49-50, 261, 275, 306, 308, 392
 atalar 18, 22, 23, 25, 27, 261
 atasözü kordonu 30
 Atum 18
 Avarca 45, 139, 144, 174, 211, 311, 375
 ayağın sarılması 80, 92-93
 ayrıcılık 24, 37, 67, 101, 140, 259, 264, 275, 280, 308, 364
 Azerice 90, 95, 160, 264, 278, 310, 312, 375
 Baatomun dili 141-142, 375
 babalık bkz. annelik
 Babil 135
 Bağdat 26, 205
 bağımlılık 50, 56, 111, 128, 228, 278-279, 308-309, 323, 326, 364
 bağımsızlık 62, 157, 252, 261, 306
 Bakire Meryem (Meryem Ana) 20, 234, 315
 Bambara dili 332, 375
 Bamum dili 135, 156, 298, 336, 375
 Bari dili 288, 347, 375
 Baskça 179, 229, 348, 375
 Bassar dili 32, 103, 149, 155, 211, 312, 375
 Başkurtça 201, 375
 başlık parası 63, 100, 109, 112, 134
 Baule dili 32, 36-37, 74, 79, 128, 135, 183, 188-189, 218, 224, 228, 244-245, 250, 295, 375
 Bedevis 358-359, 375
 bekaretin bozulması 234-235, 332, 344
 Belarusça 116, 247, 319, 375
 Bemba dili 26, 228, 375
 Bembe dili 240, 375
 Bengalce 29, 33, 57, 90, 103, 110-111, 121, 124, 141-142, 145, 159, 163, 167, 174, 177-178, 180,

- 182, 202, 230, 265, 267, 288, 290, 296, 304,
310-312, 314, 322, 325, 345, 368, 374-375
- Berberice 67, 80, 91-92, 117, 144, 187, 209, 222,
230, 248, 260, 267, 286, 307, 375
- Beti dili 57, 354, 375
- Bhojpuri dili 115, 375
- bıyık 66-68
- Bihari dili 153-154, 375
- Biniler 257
- Bisa dili 57, 375
- boşanma 17, 112, 130, 134, 147, 174, 221, 224,
231-232, 238, 251, 309-310, 323, 356
- Brahma 72, 220
- Buda 19, 162
- Budizm 19
- Bulgarca 11, 110, 115, 121, 131-132, 134-135,
153-154, 156, 167, 170, 172-173, 176, 178, 181,
185, 195-196, 229, 232, 240, 242, 269-270, 272,
274-275, 278-279, 302, 307, 321, 323, 329-330,
355-356, 375
- Bulu dili 375
- Burmaca 56, 61, 98, 151, 160, 164, 189, 206-207,
213, 230, 281-282, 289, 310-311, 313, 318, 321,
360, 375
- Buryat dili 375
- buyruklar/talimatlar 24, 185, 193, 194, 224, 306,
311, 313, 315, 363
- Cebrail 17, 18
- Cervantes, Miguel de 15, 29
- Chagga dili 235, 375
- Chewa dili 158-159, 183, 288, 375
- cinsel çekicilik 66, 71, 81, 89, 197, 287, 303, 305
- cinsel iktidarsızlık 31, 147, 190-191, 219, 237,
292, 354
- cinsel ilişki 17, 36, 74, 103, 109, 164, 192, 215,
243, 247, 294
- sözlü ilişki 215
- cinsellik 234-235, 319
- Creole dili 36, 52-54, 59, 61, 64, 70, 76, 78, 86,
95, 97, 101, 117, 119-120, 126, 128, 132, 153,
159-160, 162, 164, 170-171, 173-174, 183, 191-
192, 202, 204, 209, 212, 219-220, 222-224, 227-
228, 237, 242, 246, 252, 270, 300, 339, 346,
373, 375
- Çeçence 88, 147, 161, 165, 174, 176, 180, 211,
271, 313, 375
- Çekçe 116, 131, 160, 163-164, 169, 239, 279, 311,
313, 315, 332, 375
- çekicilik/cazibe 40, 44, 46, 47, 57, 60, 65, 66, 68,
71-73, 77-83, 85, 86, 88, 90, 94, 100, 104, 116,
181, 187, 189, 194, 197, 200, 206, 216, 227,
250, 251, 287, 297, 298, 303, 305, 310, 312,
330, 335-337, 343, 344, 357, 371
- Çerkezce 101, 162, 186, 375-376
- çeviri 23, 34, 374
- çıkır 20, 25, 34, 105, 108, 257, 258, 299, 323, 330,
341, 359, 361, 368
- erkek çıkarları 25, 34, 36, 37, 40, 101, 279, 316,
344, 364
- kadın çıkarları 34, 35, 273, 324, 366
- çifte standartlar 221, 233, 326, 367
- Çince 11, 15, 32-33, 65, 81, 83, 85, 87-88, 98-101,
108, 110, 115, 121, 123-124, 130, 132-133, 135-
136, 143-146, 148, 151, 153, 155-157, 163, 165-
166, 176, 179-182, 189-190, 193, 204, 211, 214,
216, 220-221, 225, 229, 233-234, 236, 241, 243-
244, 247, 252-255, 261, 263, 266, 274, 281-282,
285, 291, 306, 310, 318, 322, 329, 333-337, 375
- çoğuşlilik (poligami) 135-136, 139, 144-145
- çokkarlılık (polijini) 135
- çokkocalılık (poliandri) 136
- çoklu ilişki (cinsel anlamda) 103, 341
- Çuvaşça 147, 165, 249, 316, 375
- damgalama 24, 62, 173, 236, 238, 294, 364
- Danca 32, 55, 62, 64, 67, 79, 92, 102, 108, 118,
120, 126, 131, 133-134, 148, 154-155, 157, 161,
167, 179, 193-194, 203-204, 206, 214, 216, 230,
237, 255-256, 261, 269, 271, 273, 276, 291, 307,
314, 322-323, 352, 356, 361, 375
- Dargın dili 101, 120, 168, 353, 375
- dedi- özdeyişleri 32, 58, 79, 147, 148
- dedikodu 89, 109, 120, 121, 123, 153, 187, 192,
195, 237, 242, 271, 292, 293, 296, 297, 313,
314, 341
- değerler 20, 27, 352
- Devadatta 162
- Digor dili 43, 75, 122, 131, 202, 222, 267, 270,
285, 309, 354, 361, 375
- doğa 85, 87, 93, 105, 164, 216, 280, 359
- erkek 41, 150, 220
- kadın 50-51, 131, 255, 291
- kültüre karşı 19
- doğum kontrolü 120
- Duala dili 296, 375
- duygusalılık (dişil) mantığa (eril) karşı 45-46, 49,
100, 104, 123, 270
- düğün 121, 123, 124
- eğlencesi 121, 256
- gecesi 229, 230, 239, 317, 332
- giysisi 121, 122
- günü 121, 123, 124, 126, 147, 149, 208, 245,
307, 313
- yüzüğü 138
- dünya dinleri *b.kz.* din
- düşük yapma/çocuk düşürme 236
- Ebe 185, 246-247
- edebiyat *b.kz.* sözlü
- edilgen (dişil) etkine (eril) karşı 116, 137, 226,
229, 245, 251, 334
- Efik dili 166, 184, 324, 375
- Endonezce 83-84, 97, 119, 121, 173, 187, 201,
202, 224, 225, 260, 265, 297, 309, 341, 347,

- 350, 356, 361, 375, 377
 erdem 82, 98, 132, 156, 157, 167, 192, 223, 235,
 252, 262, 281, 282, 291, 298, 310, 318, 334,
 337, 349, 352, 360
 erkek loğusalığı 247
 erkeklerin korkusu 24-25, 44, 60, 81, 103, 156,
 191, 212, 219, 221-222, 230, 285, 289-295, 299,
 326, 341, 354
 cinsel korku 216-221, 227-231, 234, 251
 Ermenice 78, 103, 110, 118, 130, 159, 162, 178,
 246, 249, 252, 279, 287, 319, 329, 337, 354, 375
 Eski Mısır dili 18, 135, 212, 224, 277, 375
 Eski ve Yeni Ahit 151
 Estonca 50, 59, 62, 69, 95, 101-102, 110, 113, 119,
 122, 131, 152, 167, 170, 175-176, 185, 191-192,
 209, 221, 225-226, 228, 242, 245, 250, 253, 267,
 300, 310, 352-353, 361, 375
 eşanlamlı 340
 eşitlik (kadın-erkek) 17-19, 209-210
 eşitsizlik (kadın-erkek) 19, 60, 299
 eteklik 195, 227, 252, 254, 320
 ev (dişil) sokağa (eril) karşı 89, 91, 132, 134, 220,
 255-261, 341, 344, 349-355, 360, 364
 evrensel(ler) 43, 75, 114, 294, 315
 insani evrenseller 15
 Ezinu-Kusu 20
 fahişe 76, 121, 261-262, 298, 313, 320
 Fang dili 18, 97, 140, 231, 274, 375
 fark (kültürel) 15, 21, 67, 84, 363, 370
 cinsel fark 21, 24, 36, 49, 258
 fiziksel fark 16, 24, 39, 44, 54, 116, 253, 257,
 258
 toplumsal cinsiyet farkı 55, 56, 107, 216, 369
 Farsça 31, 48, 53, 62, 74, 91, 117, 123, 130, 138-
 139, 143, 176, 180, 196, 199, 201, 211, 215,
 222, 248, 261, 266, 274, 285-287, 288, 304, 311,
 323, 337, 346, 350, 354, 375
 feministler 251, 365
 Filipince 31, 99, 159, 206, 227, 269, 281, 376
 Fince 89, 92, 102, 160, 167, 170, 176, 178, 208,
 215, 224, 239, 279, 309, 352, 361, 376
 Fiote dili 30-31, 144, 376
 Flamanca 273, 349, 376
 Fon dili 252, 304, 376
 Frafra dili 237, 376
 Fransızca 57, 58, 61, 87, 94, 97, 98, 101, 114, 118,
 120, 124, 128, 146-148, 152, 156, 167, 175, 176,
 186, 187, 191, 192, 194, 207, 208, 215, 216,
 220, 262, 270, 272, 276, 291, 297, 300, 308,
 309, 314, 329, 336, 346, 350, 376
 Freud, Sigmund 164, 307
 Frizce 32, 41, 54, 57, 58, 78, 80, 118, 125, 131,
 148, 192, 195, 198, 203, 227, 228, 251, 273,
 277, 309, 346, 376
 Fulfulde dili 16, 120, 122, 137, 142, 144, 164, 179,
 180, 183, 213, 218, 230, 240, 285, 376
 Ga dili 101, 166, 289, 376
 Gagauzca 376
 Galla dili 139, 376
 Gallerce 376
 Ganda dili 68, 75, 76, 88, 96, 110, 111, 142, 156,
 168, 170, 171, 196, 197, 208, 218, 219, 226,
 238, 240, 246, 248, 266, 309, 324, 325, 329, 376
 gelecek kuşaklar 43, 73, 108-109, 125, 134, 197,
 235, 357, 358
 gelenek 17, 19, 20-30, 36, 39, 46, 58, 65, 74, 82,
 91, 107, 110-112, 125, 128, 135, 147, 151, 172,
 196, 207, 208, 248, 259, 280, 304, 315, 330,
 368-370
 gerçek anlam, mecazi anlama karşı 35, 36, 40, 41,
 59, 66, 79-80, 128
 Gikuyu dili 28, 40, 42, 49, 75, 131, 140, 143, 183,
 190, 236, 240, 244, 246, 260, 267, 269, 272,
 279, 280, 289, 329, 358, 376
 Giryama dili 163, 376
 giyinme 95, 189, 227, 270-271, 313
 soyunma karşıtı olarak 95, 225-228
 gözyaşları 93, 123, 152-154, 177, 242, 287, 288,
 300, 312, 337
 Guarani dili 218, 376
 günah 33, 54, 79, 86, 109, 119, 221, 234, 298, 335,
 357
 Gürcüce 133, 168, 215, 376
 Hatemi, Molla Muhammed 368
 Hausa dili 50, 96, 99, 164, 191, 196, 219, 220,
 226, 253, 267, 274, 285, 288, 302, 319, 376
 Havva 17-18, 20, 284, 293, 304, 357
 Haya dili 166, 234, 237, 248, 265, 299, 316, 376
 Hehe dili 55, 70, 79, 195, 244, 247, 260, 269, 297,
 338, 376
 Hristiyanlık 19, 45-46, 114, 119, 121, 136, 147,
 294, 301, 303-304, 349, 355, 357, 373
 Hırvaça 55, 110, 129, 137, 163-164, 176, 209,
 254, 274, 278, 303, 358, 361, 376
 Hindu 19, 27, 136, 162
 Hintçe 123, 180, 204, 215, 282, 355, 376
 hiyerarşi 24, 42, 48, 49, 59, 61, 63, 81, 137, 140,
 141, 161, 172, 183, 197, 228, 236, 251, 258,
 275, 288, 302, 307, 330, 333, 349, 351, 357-361,
 363, 367, 368
 Hollandaca 11, 27, 31, 33, 39, 45, 47-49, 57-58,
 66-67, 78, 80, 92, 93, 115, 117, 119, 121, 123-
 125, 131-132, 137, 148, 154, 156, 164, 167, 172,
 181, 184, 187-189, 191, 194, 202, 204, 209, 213-
 214, 216, 229, 234, 252, 253, 255-257, 262, 265,
 272-273, 276-278, 282, 289, 302-303, 309-310,
 323, 331, 342, 347, 349, 355-356, 376
 İblis 210, 300-305
 İbranice 31, 32, 45-47, 52, 53, 55, 56, 64, 73, 81,
 87-90, 94, 96, 98, 101-103, 105, 113, 116, 118,
 119, 121, 123, 126, 129-134, 143, 153, 157, 158,
 160, 161, 165, 167, 171, 174-176, 178, 179, 184,

- 190, 191, 206, 211, 214, 223, 229, 231, 238, 242, 244, 249, 253-256, 262, 270, 271, 273, 275, 281, 290, 303, 308, 309, 323, 329, 330, 334, 337, 348, 355-357, 373, 376
- ıç eteklik 94, 252-254
- ıçselleştirme 24, 45, 105, 108, 235, 280, 352, 368, 370
- ıffet 29, 33, 44, 46, 47, 57, 66, 72, 89, 98, 103, 119, 131, 192, 222, 224, 232, 270, 282, 313, 318, 326, 332, 334, 337, 347, 353
- ıfrit 295-301, 303
- ıgbo dili 38, 61, 70, 101, 150, 161, 196, 217-219, 229-230, 279, 305-306, 326, 343, 347, 376, 390
- ıhanet/aldatma *b.kz.* sadakatsizlik
- ıkieşlilik 135
- ıkizler 18, 204, 237, 243
- ıkwere dili 43, 228, 376
- ıla dili 186, 376
- ılahiler 65
- ınuktitut dili 176
- ırlandaca 55, 59, 61, 63, 85, 95, 102, 103, 148, 160, 162, 164, 165, 186, 190, 194, 204, 213, 268, 270, 289, 302, 345, 376
- ısa 19, 234
- ıskoçça 100, 117, 155, 210, 252, 376
- ıslam 74, 83, 91, 114, 119, 138, 145, 275, 301, 303, 304, 368
- ıspanyolca (Avrupa) 27, 32, 36, 41, 46, 49, 66, 71, 72, 74, 85, 96, 103, 110, 112, 115, 118, 123, 147, 150, 152, 154, 157, 168, 171, 176, 181, 184, 191, 193, 194, 202, 208, 212-214, 220, 223, 226, 230, 233, 242, 249, 256, 259, 261, 262, 270-272, 275, 277, 283, 284, 291, 302, 310, 314, 322, 329, 333, 335, 351, 365, 373, 376
- ılatin Amerika 33, 41, 52, 53, 66, 70, 72, 85, 87-92, 94-96, 98, 100, 101, 103, 104, 113, 115, 121-123, 125, 132, 133, 136, 137, 147, 148, 152, 154, 155, 157-161, 163-165, 169, 173-175, 177-181, 183-185, 188, 191, 194-196, 199, 202-204, 206-208, 211-215, 221-223, 225, 226, 230, 232, 240-242, 246, 250, 254, 259, 263, 265, 268, 270-274, 284, 300, 302, 303, 317-320, 322, 323, 332, 334, 335, 337, 338, 341, 346, 350, 351, 354, 376
- ııveççe 27, 49, 51, 115, 131, 163, 206, 277, 286, 302, 321-323, 333, 352, 361, 376
- ııviçre Almancası 138, 376
- ııtalyanca 41, 61, 73, 98, 115, 118, 128, 133, 147, 152, 154, 157, 159, 162, 164, 165, 167, 174, 175, 189, 192, 201, 204, 208, 223, 237, 245, 246, 252, 253, 273, 286, 289, 302, 308, 311-313, 333, 350, 354, 376
- ıızlandaca 131, 206, 285, 376
- ıjaba dili 105, 376
- ıjaponca 28, 33, 34, 49, 55, 78, 83-85, 89, 92, 96-98, 100, 101, 104, 107, 110, 115, 125, 131, 133, 136, 146, 154, 156, 160, 163, 164, 167, 169, 173, 175, 177, 183, 186, 187, 199, 200-206, 209, 215, 216, 224, 226, 227, 238, 241, 246, 254-256, 270, 275, 276, 279, 281, 289, 298, 300, 307, 312, 326, 329, 332, 334, 337, 338, 343, 354, 356, 358, 364, 370, 376
- Kabardino-Çerkezce 101, 186, 376
- kaburga [kemiği] 17, 20, 176, 357
- kadın bakış açısı 34, 37, 45, 56-57, 79, 84, 87, 101, 126-127, 130, 138, 139-140, 162, 173, 178, 187-188, 227, 230-232, 240, 242, 273, 277-278, 308-309, 324, 364, erkek bakış açısı 37, 55, 60, 71-72, 75, 81, 89, 100, 103, 117, 128-129, 147-148, 167-168, 185, 189, 201, 212, 227-228, 233, 241, 247, 252, 279, 356, 364-366
- kadın davranışı 24, 46, 55, 62-63, 89, 98, 105, 109, 120, 125, 133, 134, 153, 177, 183, 192-194, 204, 218, 224, 233, 244, 257-259, 270, 277, 296, 305, 313, 315, 316, 318, 321, 325, 340, 345, 357-359, 364
- erkek davranışı 24, 30, 41, 45, 46, 84, 204, 221, 222, 224, 230, 235, 317, 322, 323, 340, 345, 358-359, 365
- kadın deneyimi 88, 145, 176, 179, 183-187, 191, 197, 226-227, 230-235, 237, 303, 324
- kadın düşünüşü 364
- kadın öfkesi 129, 178, 276, 287, 351-352
- kadın özgürlüğü 25, 37, 192, 197, 222, 306, 368
- aşkta özgürlük 207
- kadının alanı 19, 22, 50, 51, 70, 131-132, 138, 172, 252, 265, 287, 306, 366, 371
- erkeğin alanı 50, 51, 67, 70, 73, 171, 251, 256, 260, 307-308, 351, 371
- kadının direnişi 229, 235, 277, 351, 368
- kadının yıkıcılığı/sapkınlığı olarak 277, 282, 295, 321, 325, 341, 348
- kadının irade gücü 289
- kadının (kendisini, olayları vb.) kontrol etmesi ya da edilmesi 44, 57-58, 163, 177, 195
- erkeğin (kadını veya kendisini) kontrol etmesi 22, 41-45, 52, 59, 64, 74, 82, 83, 103, 125, 128, 157, 222, 224, 230, 282, 284, 305, 316, 317, 320, 321, 332, 334, 351, 360, 363
- kadının kontrol edilemezliği 19, 139, 150, 153, 178, 222, 288, 326
- kadının rolü 18, 23, 70, 128, 132, 183, 226, 250, 252, 261-263, 274, 293, 309-310, 344, 348
- erkeğin rolü 23, 41, 69, 132, 157, 166, 230, 249-250, 309, 351
- rol kalıbı 28, 258
- rollerin sosyalizasyonu 364
- rollerin tersyüz olması 67, 260, 264-265, 278, 308, 365
- toplumsal cinsiyetin rolü 22, 25, 35, 94, 172, 257, 279, 340

- kadının zenginliği 95, 115-116, 240, 241, 248, 264, 278, 298, 305-309, 360
- kadınların alçakgönüllülüğü 20, 51, 80, 89, 93, 118, 228, 231, 315, 337, 360
- kadınların kendini beğenmişliği 44, 233
- kadınların yetenekleri 51, 52, 56, 70, 81, 105, 251-253, 256, 265, 267, 273, 274, 278, 281, 282, 291, 297, 298, 304, 305, 307, 326, 331, 339, 340, 359, 363, 371
- erkeklerin yetenekleri 50, 252, 360
- kadınlık 25, 42, 271
- erkeklik/erkeklere karşı 25
- Kalmukça 51, 376
- Kamba dili 239, 376
- kamusal *bkz.* özel
- Kanuri dili 288, 298, 301, 306, 376
- kaos 19, 104, 197
- kap kapağı 29, 332
- Karaçay-Balkar dili 133, 143, 211, 330, 376
- Karakalpakça 190, 211, 273, 376
- Karayip İngilizcesi 32, 47, 84, 87, 102, 105, 114, 127, 158-159, 183, 185, 223, 238, 250, 297, 353, 376
- ABD 48-49, 52-53, 56-57, 64, 75, 85, 89-91, 94, 96, 102-103, 105, 113, 118-120, 123-125, 127-130, 132-134, 136-137, 147-148, 154-155, 157, 159, 161-162, 166-167, 169, 176-179, 181, 185-186, 190, 194-195, 199-200, 204, 208, 216, 221-223, 226, 230, 237, 242-243, 245, 250, 252, 254-256, 261-262, 269-270, 272-273, 281-285, 287-288, 300, 302, 304, 309, 311-316, 318-319, 333, 337, 340, 346, 348-350, 356-357, 376
- Britanya 32, 75, 95, 98, 115, 117, 121, 125, 133, 138, 147-148, 150, 155, 167, 170, 176, 179, 182-183, 188, 194, 200, 206, 208, 210, 216, 226, 230-231, 237, 241-243, 252, 255, 262, 267, 273, 282, 289, 291, 300, 302, 312, 314, 319, 348-349, 376
- Karelyaca 153, 188, 309-310, 376
- karşılıklı bağımlılık 135, 247
- Kasideler Kitabı 65
- Katalanca 79, 94, 97, 112-113, 115, 120, 134, 147, 159, 165, 173, 180, 183, 192, 207, 220, 262, 266, 272, 276, 297, 300, 308, 314, 350, 376
- Kazakça 287, 318, 375, 376
- kazançlar *bkz.* zenginlik
- Keşmir dili 222, 275, 376
- Khakass dili 316, 376
- Khiongtha dili 41, 127, 133, 145, 289, 307, 376
- Khmerce 145, 376
- Kırgızca 86, 131, 190, 203, 208, 376
- kıskançlık 32, 141, 199, 206, 296, 299-300, 343
- kil tablet 15, 26, 76, 116, 245
- kimlik 108, 220, 325, 365, 368, 387
- Kitab-ı Mukaddes 18-20, 32, 48, 61, 151
- Komi dili 130, 177, 220, 273, 335, 376
- Kongo 109, 158-159, 210, 376
- kontrol edilemezlik *bkz.* kontrol
- Korece 45, 66, 83, 102, 108, 110, 111, 112, 115, 116, 118, 146, 155, 161, 162, 169, 176, 178, 179, 181, 189, 201, 205, 219, 226, 242, 244, 276, 279, 286, 309, 313, 318, 319, 338, 345, 351, 366, 376
- kötülük/habis 15, 54, 129, 174, 177, 203, 222, 244, 276, 285, 291-297, 300-305, 355-356
- Krio dili 27, 105, 141, 160, 162, 222, 376
- Kru dili 105, 132, 145, 264, 315, 376
- Kuan Yin 20
- Kuba 18
- Kumık dili 320, 376
- Kundu dili 59, 69, 85, 103, 142-143, 145, 151, 154, 171, 189, 208, 259, 263, 269, 297, 299, 377
- Kuran 19, 27, 145
- kültürler arası 23, 35, 37, 258, 363, 369
- küresel 34, 157-158, 370
- yerelin karşın olarak 15, 23, 26, 35, 37, 349, 361, 363, 368-370, 373
- küreselleşme 15, 368-371
- Kürtçe 57, 69, 73, 144, 161, 191, 200, 205, 207, 209, 216, 225, 234, 241, 243, 269, 282, 286, 323, 335, 353, 361, 377
- Kweli dili 58-59, 151, 377
- Ladino 32, 50, 62-64, 73, 86, 91, 95, 96, 99, 101, 109, 110, 112-113, 117, 121-123, 126, 134, 135, 144-145, 156, 163, 168, 170, 172, 176, 184, 185, 190, 202-203, 206, 214, 224, 228, 231, 237-239, 243, 246, 248, 252, 255, 261, 263-265, 273, 277-278, 283, 286, 289, 290, 298, 301, 317, 324, 335, 377
- Lak dili 159, 171, 377
- Lao dili 197, 377
- Latince 15, 27, 73, 133, 193, 214, 252, 271, 282-284, 308, 312, 318-319, 374, 377
- Legä dili 30, 70, 91, 185, 196, 232, 294, 377
- Lehçe 42, 51-52, 56, 102, 115, 118, 125, 156, 159, 169, 171, 199, 209, 215, 229, 230-231, 252, 302-303, 315, 319, 350, 353, 355, 375, 377
- Letonca 131, 206, 377
- "levirate" geleneği (ölen kardeşin karısıyla evlenme) 151
- Lezgi dili 282, 377
- Lilith 17, 20, 43
- Lingala dili 34, 301, 358, 377
- Litvanca 126, 160, 185, 195, 207, 229, 239, 262, 269, 377
- Lokaniti dili 88, 377
- Luba dili 35, 145, 211, 249, 330, 377
- Lunda dili 237, 244, 377
- Luo dili 310, 377
- Luo, Guanzhong 29
- Lüksemburg lehçesi 102, 118, 159, 169, 171, 252,

- 315, 350, 353, 377
Macarca 41, 57, 95, 96, 121, 122, 131, 135, 167, 191, 199, 212, 213, 233, 377
maço 233, 254, 365
Mağribi dili 377
Makedonca 322, 377
Makua dili 94, 377
Malayalam dili 150, 377
Malayca 61, 85, 117, 138, 150, 151, 202, 214, 237, 298, 301, 353, 377
Malgaşça 173, 193, 204, 206, 213, 216, 268, 277, 335, 345, 377
Malleus Maleficarum 293, 294
Maltaca 137, 158, 164, 212, 270-271, 377
Mamprusi/Mampruli dili 42, 76, 140, 153, 182, 195, 219, 237, 243, 246, 309, 311, 322, 374, 377
Mandinka dili 39, 136, 159, 194, 227, 345, 377
Maori dili 71, 79, 90, 114, 220, 250, 331, 354, 357, 377,
Mapuche dili 77, 120, 124, 230, 239, 326, 358, 377
Marathi dili 306, 377
marjinalleşme 29, 294-295, 365,
Masai dili 274, 377
Mavi Sakal 149
Mboshi dili 71, 74, 168, 377
mecaz-ı mürsel (metonim) 33, 330, 350
melek 17, 50, 87, 129, 130, 182, 296, 315, 366
Mende dili 105, 377
menopoz 192, 197, 305, 332,
metafor 11, 23, 33, 36, 37, 41, 42, 47, 48, 58, 59, 61, 69, 70, 72, 74-76, 81-83, 95, 97, 100, 102, 104, 113, 118, 121, 126, 128, 136, 137, 139, 149, 150, 153, 156, 159, 161, 162, 164, 167-169, 188, 191-192, 200-202, 209, 212, 213, 217, 219, 221, 226, 228, 237-239, 242, 244, 246, 247, 251, 252, 254, 256, 263, 266, 270, 306, 324, 329-332, 334-340, 342-349, 351, 353-361, 363
Midler, Betty 231
Minangkabau dili 114, 131, 200, 243, 361, 377
Minyanka dili 33, 42, 70, 76, 123, 127, 134, 149, 153, 185, 187, 218, 234, 261, 377
miras 20, 24, 201
mit 16-20, 172, 257, 270, 280-281, 357
Moğolca 51, 57, 144, 158, 200, 211, 224, 234, 239, 323, 353, 354, 377
Moldovca 54, 377
Mongo dili 108, 141, 144, 163, 170, 243, 255, 312, 316, 377
Mordvin dili 61, 338, 377
Mossi/Mòoré dili 86, 182, 189, 217-219, 299, 374, 377
Muhammed, Hz. 111, 135-136
Multan dili 86, 377
mülk 47, 86, 89, 95, 103, 112-116, 210-211, 308, 316, 321-323, 333, 366
Müslüman 19, 111, 112, 222, 368, 375
Nama dili 120, 377
Nandi dili 63, 377
Ndebele dili 143, 288, 377
Nenets dili 85, 273, 377
Nepalce 96, 119, 192, 377
nesne (dişil) özneye (eril) karşı 24, 44, 55, 77, 104-105, 116, 121, 138, 190, 214, 254, 318, 330-331, 349, 358-359, 367
Ngaka Bali-Nyonga dili 266, 277, 377
Ngbaka dili 42, 170, 226, 377
Ngwana dili 140, 377
Nogay dili 133, 177, 249, 358, 377
normlar 25, 28, 41, 68, 83, 86, 105, 111, 122, 167, 192, 194, 205, 208, 212, 227, 233, 295, 304-305, 317, 352, 368
Norveççe 202, 352, 361, 377
Nübye dili 139, 377
Nyanja dili 240, 377
odalık 135
Oromo dili 32, 41, 43, 51, 58, 63, 69, 71-72, 82, 91, 111, 120, 124, 127, 132-133, 139, 156, 162, 185-186, 188, 194, 210, 221, 223, 229, 232, 236, 241, 243-246, 249, 255, 262, 268, 307, 315, 332, 338, 377
orospu *bkz.* fahişe
Osetçe 58, 100, 118, 143, 159, 207, 375, 377
Ovambo dili 39, 47, 86, 91, 134, 137, 139-140, 143, 166, 168-169, 202, 218, 249, 289, 325, 360, 377
ölümü çabuklaştırma 196
önlük 47, 160, 165, 252, 270, 280
Özbekçe 95, 107, 131, 202, 207, 239, 279, 331, 332, 354, 378
özel (dişil) kamusal (eril) karşı 22, 24, 37-38, 48-49, 57, 132, 194, 252, 256, 360, 364-366
özne *bkz.* nesne
Palaung dili 377
pantolon 24, 67, 95, 138, 143, 156, 204, 227, 241, 251, 252, 254, 270, 273, 280
Papiamentu dili 39, 84, 160-161, 169, 173, 182, 191, 231, 242, 246, 277, 346, 377
para 46, 52, 54, 63, 87, 94, 97, 100, 109, 112-117, 122, 123, 125, 128, 134, 139, 147, 184, 185, 187, 188, 208, 215, 220, 223, 228, 241, 261-264, 287, 297, 308, 309, 319, 323
aynca *bkz.* zenginlik
peçe 44, 82, 90, 133, 222, 290, 326, 331, 363
Pencap dili 86, 119, 200, 241, 275, 304, 356, 377 /
penis *bkz.* vajina
Peştuca 87, 90, 95, 119, 123, 151, 155, 157, 165-167, 202, 215, 242, 350, 377
Pidgin 194, 377
Portekizce (Avrupa) 55, 82, 86, 128, 154, 164, 199, 203, 209, 233, 254, 269, 277, 279, 282, 284, 287, 291, 296, 313, 321, 329, 333, 354, 377

- Latin Amerika 41, 49, 66, 114, 118, 146, 150, 154, 162, 179, 191, 206, 212, 223, 228, 232, 271, 303, 312, 333
- prestij 27, 42, 99, 103, 150, 171, 189, 237, 241, 243, 245, 274
- Quecha dili 58, 68, 80, 378
- Racastan dili 33, 39, 140, 180, 266, 319, 378
- rahim 65, 69, 70, 73-75, 103, 105, 218, 221, 236, 242, 244, 246, 248, 257, 326, 331, 333, 363, 364
- Romence 20, 54-55, 58, 69, 73, 87, 94-95, 115, 119, 120, 130, 164, 174, 194, 196, 201, 238, 241, 254, 268, 279, 280, 297, 319, 323, 331, 378
- Ronga dili 378
- Ruanda dili 24, 34, 58, 60, 68, 72-73, 76-78, 112, 119, 126, 129, 134, 142, 182, 194, 196, 218-220, 239-240, 244, 249, 264-265, 289-290, 318, 325, 378
- Rundi dili 33, 73, 75, 80, 127, 142, 182, 187, 193, 236, 240, 268, 290, 297, 309, 378
- Rusça 11, 16, 45, 48-52, 54, 56, 59, 63, 69, 83, 86-88, 90, 94, 96, 98, 102, 114-115, 120-121, 123-124, 126-129, 131, 133, 135, 143, 150, 156, 158-161, 163, 165, 170, 176, 224-226, 231, 242, 246, 252-256, 267-268, 270, 274, 278, 283, 285-286, 291, 303, 306, 308-309, 311, 314, 319, 323, 334, 337, 346-350, 353, 358, 361, 378
- Russell, Bertrand 45
- sadakatsizlik 212, 220-222, 237, 272, 311, 319, 333, 337
- sağ *bkz.* sol
- sakal 26, 36, 44, 65-68
- sakalsız 65
- Sanskritçe 15, 19, 88, 104, 126, 135, 220-221, 233, 237, 282, 285, 287, 291, 306, 312, 378
- sapma/sapkınlık 25, 295
- Sara dili 264, 298, 378
- Sena dili 81, 247, 378
- Senufo dili 153, 378
- Sévigné, Madame de 24
- Seylanca 127, 159, 161, 162, 235, 240, 242, 254, 256, 285, 287, 387
- Shona dili 27, 28, 75, 159, 242, 378
- Shor dili 244, 378
- sır 19, 98, 160, 168, 203, 229, 245, 250, 255, 297, 301, 312, 366
- Sırpça 55, 97, 110, 120, 129, 137, 163, 164, 176, 239, 254, 274, 278, 303, 358, 361, 376, 378
- Slovakça 98, 203, 378
- Slovençe 201, 209, 345, 352, 378
- sol (dişil) sağa (eril) karşı 55
- el 60, 323, 359
- göz 55
- Somali dili 133, 166, 246, 290, 307, 378
- Songye dili 211, 378
- Sorbca 117, 378
- sosyalizasyon *bkz.* rol
- Sotho dili 63, 77, 142, 159, 299, 329, 339, 378
- soyunmak *bkz.* giyinmek
- sözlü kültür 21, 26, 27
- edebiyat 21, 22
- gelenek 20-21, 26-29, 46, 65, 330
- kaynak 11, 21, 26, 37
- metin 16, 20-21
- sperm 17, 75, 221, 353
- Sranan dili 11, 70, 75, 103, 160, 164, 168, 195, 205, 231, 324, 325, 378
- statü 21, 55, 79, 114, 135, 149, 150, 153, 158, 197, 208, 244, 275, 351, 368
- stereotip 34, 51, 67, 170, 292, 294, 367
- strateji 34, 35, 51, 58, 254, 281, 282, 289, 304, 330, 335, 348, 360, 366, 370
- Sukuma dili 378
- Süleyman'ın Şarkısı 65
- Sümerce 26, 60, 76, 139, 154, 172, 178, 201, 241, 245, 254, 274, 278, 374, 378
- Svahili dili 64, 82, 86, 87, 94, 98, 132, 140, 141, 144, 211, 218, 226, 241, 243, 247, 288, 313, 323, 378
- Şarlman 136
- şeytan/Şeytan 17-18, 20, 41, 46, 55, 68, 95, 100, 104, 113, 116, 129-130, 133-134, 153, 157, 167, 174, 182, 187, 198, 219, 221, 251-252, 255, 276, 284, 286-287, 291, 293-295, 297-305, 309, 318, 321-323, 334-335, 355, 357
- şiişel araçlar 31, 33
- şişmanlık *bkz.* toplu olma
- tabu 116, 156, 158, 210, 228, 233 257, 295, 303, 304, 314, 347, 368
- Tacikçe 86, 130, 163, 239, 248, 274, 378
- Talmud 27, 52, 231
- Tamashek dili 378
- Tamilce 67, 85, 97, 99, 115-118, 133, 143, 145, 158-160, 170, 177, 191, 205, 207, 222, 224, 268, 279, 285, 287, 298, 315, 357, 378
- Tangut dili 149, 378
- tanrı/Tanrı 17, 18, 20, 28, 46, 48, 66, 87, 96, 104, 108, 110, 111, 121, 134, 139, 141, 146, 148, 150, 156, 158, 160, 161, 163, 183, 184, 185, 201, 205, 209, 210, 219, 227, 230, 232, 233, 240, 241, 242, 252, 255, 261, 263, 271, 289, 301, 306, 312, 319, 321, 342, 343, 348
- tanrıça 20, 108, 158, 201, 298
- Tatarca 89, 120, 161, 265, 320, 325, 378
- Tati dili 66, 378
- tekeşlilik 35, 135, 144
- Telegu dili 56, 81, 84, 85, 109, 143, 151, 160, 165, 167, 174, 180, 219, 220, 237, 239, 248, 282, 308, 329, 378
- teşbih 33, 330
- Thai dili 76, 96, 175, 213, 239, 260, 290, 296, 312, 333, 337, 338, 346, 378
- Tibetçe 47, 69, 100, 128, 148, 166, 168, 171, 186,

218, 239, 256, 266, 285, 334, 338, 363, 378
 Tigrinya dili 33, 109, 319, 378
 Tiv dili 202, 378
 Tonga dili 71, 76, 78, 140, 266, 339, 378
 toplu olmak 86
 zayıflığın karşıtı olarak 86, 99
 toplumsal cinsiyet 16, 22, 23, 25, 35, 36, 37, 40,
 42, 43, 48, 50, 51, 55, 56, 60, 61, 81, 94, 111,
 137, 150, 172, 197, 221, 251, 257, 258, 259,
 260, 263, 271, 275, 279, 280, 287, 291, 308,
 320, 330, 336, 340, 341, 349, 352, 355, 361,
 363, 367, 368, 369, 370, 371
 ilişkiler 29, 48, 61, 82, 330, 361, 370
 karşıtlık 35
 ayrıca bkz. roller
 Tsonga dili 95, 248, 324, 378
 Tsvana dili 159, 247, 378
 Tumbuka dili 245, 378
 tutku 61, 100, 102, 189, 193, 200-203, 208, 212,
 287, 354
 tür 17, 19, 21, 22-28, 36-38, 147, 305, 365-366
 Türkçe 32, 48, 51, 53, 69, 70, 79, 84, 90, 98, 115,
 121, 130, 132, 134, 139, 141, 143, 154, 163,
 165, 167, 177, 184, 190, 205, 211, 213, 214,
 216, 222, 228, 229, 243, 248, 253, 267, 279,
 284, 286, 288, 289, 291, 329, 337, 338, 356,
 358, 378
 Twi dili 11, 19, 40, 114, 135, 145, 171, 186, 250,
 252, 308, 324, 364, 366, 378
 Udmurt dili 201, 329
 Ukraynaca 127, 182, 192, 378
 ulema 19
 ulusal 26, 29
 Umbundu dili 182, 297, 331, 348, 378
 Urduca 208, 211, 275, 378
 Uygurca 131, 163, 182, 307, 374, 378
 üreme/doğurma 16-19, 22-23, 44, 73, 103, 236,
 250, 367
 üstünlük *bkz. aşağı olma*
 Vai dili 159, 378
 vajina 19, 36, 65, 76, 77, 137, 217-219, 229, 230,
 325, 360
 penise karşı 19, 36, 65, 77, 109, 134, 137, 217-
 220, 229, 230, 232, 243, 249, 326, 340, 349
 Veda 27
 Venda dili 285, 378
 Vietnamca 33, 51, 109-111, 124, 138, 143, 169,
 183, 186, 187, 201, 207, 210, 216, 239, 242,
 244, 253, 277, 279, 284, 289, 308, 329, 334,
 351, 355, 378
 Wellerizm *bkz. dedi- özdeyişleri*
 Wolof dili 33, 142, 201, 262, 281, 288, 326, 354,
 378
 Woyo dili 109, 240, 378
 Yahudi 11, 17, 20, 46, 51, 52, 57, 60, 63, 67, 109,
 111, 121, 126, 135, 144, 168, 181, 184, 231,

247, 249, 263, 286, 301, 303, 304, 323, 355,
 357, 373, 376, 377, 379
 Yahudi Almanca (Yiddish) 96, 104, 132, 133,
 215, 255, 282, 333, 378
 Yahudi-Hristiyan 46, 121
 Yaka dili 59, 71, 74, 131, 132, 139-141, 152, 173,
 185, 210, 237, 240, 241, 263, 266, 268, 277,
 296, 300, 331, 378
 Yakutça 136, 378
 Yaratılış (Genesis) 19, 293, 303, 304, 357
 yaratılış 16-19, 26, 257, 280, 365
 yasaklama 25-26, 37, 224, 306, 315, 363
 yazılı metin 16, 20, 23
 Yeni Aramice (Süryanice) 16, 96, 363, 378
 yerel *bkz. küresel*
 yıkıcılık/sapkınlık *bkz. direniş*
 yılan 29, 30, 50, 72, 173, 199, 211, 255, 277, 290,
 291, 293, 304, 340, 348
 yoksulluk 36, 40, 86, 115, 203, 215, 241, 266-267
 Yoruba dili 27, 141, 161, 200, 205, 207, 228, 232,
 245, 267, 300, 364, 378
 Yunanca 53, 54, 73, 93, 125, 130, 159, 163, 173,
 174, 179, 192, 225, 253, 266, 277, 287, 302,
 306, 314, 348, 353, 378
 zayıflık *bkz. toplu olma*
 zina *bkz. sadakatsizlik*
 Zulu dili 60, 63, 72, 112, 157, 344, 345, 378

ERKEK ACI ÇEKER

KADININ RUHU DUYNAMAZ

MINEKE SCHIPPER

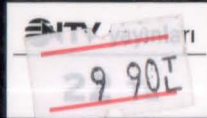
Bütün kültürlerde cinsellik, toplumsal cinsiyet ve kadınlarla ilgili meseleler, dünyanın en basit edebi türü olan atasözlerinde ifade edilmiştir. Mineke Schipper'in 150'nin üzerinde ülkeden ve yüzlerce dilden derlediği atasözleri de tarih boyunca ve tüm dünyada kadınların durumunu gözler önüne seriyor. Kitapta kadın bedeniyle ilgili atasözleri ele alındıktan sonra kadınların yaşadığı evreler ortaya konuyor: çocuk, gelin, zevce, kuma, anne, kaynana, dul veya nine olarak, aşk ve cinsellik hayatları, çocuk yetiştirmeleri, yaptıkları işler, yetenekleri ve iktidarlari.

Ancak, söylenmiş sözler söyleyeni de anlatır; o nedenle bu kitaptaki atasözleri en az kadınlar kadar erkekleri de anlatıyor.

Aslında bu derlemeyle kültürler arası bir insanlık tarihi sunan Mineke Schipper, halklar arasında farklılıktan çok benzerlik buluyor: Yaklaşık 4000 yıl önce Sümer tabletleri üzerine yazılmış bazı gözlemlerin (yerel-kültürel farklara ve tarihsel değişimlere karşın) daha sonra Grekçe, Latince, Sanskritçe ya da Çince ifade edilmiş düşüncelerle örtüştüğünü, hatta bugün bile Afrika, Asya ve Güney Amerika'da dolaşımda olan sözlü kültürlerde karşımıza çıktığını görüyoruz. Schipper burada olağanüstü bir fırsat yakalanabileceğine işaret ediyor: İnsanlığın birbirleriyle tanışma zahmetine katlanmamış akrabalarından oluştuğu gerçeğini vurgulayarak farklı kültürlerden gelen insanların nasıl iletişim kurabileceğinin yolunu aydınlatmaya çalışıyor ve dışlayıcı değil kucaklayıcı biçimde düşünmeyi, konuşmayı, yazmayı öneriyor.

Atasözlerindeki erkek egemen söylemi de gözler önüne seren Schipper, bunun böyle sürüp gitmesini önlemek istiyorsak, yüzyıllar boyunca uydurulmuş, değer verilmiş ve bütün dünyaya yayılmış sayısız engelin farkında olmamız gerektiğini söylüyor.

MINEKE SCHIPPER, Hollanda'da Leiden Üniversitesi'nde kültürler arası edebiyat çalışmaları alanında profesördür. Bu kitapla 2005'te en iyi edebiyat dışı kitap dalında Eureka Ödülü'nü aldı. Aralık 2008'de "ulusal ve uluslararası çapta, akademi içinde ve dışında kültürler arası köprüler kurmasından" ötürü "Kraliyet Şövalyelik Nişanı" aldı. Doktorasını Afrika edebiyatı alanında yaptı. Başta Afrika kültürüyle ilgili olmak üzere onlarca kitap yazdı. Nijerya, Kenya, Zimbabve ve Burkina Faso'da misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Afrika, Arap dünyası ve Çin'den meslektaşlarıyla ortak çalışmalar yürüttü. Çin'deki Siçuan Üniversitesi'nden onursal profesörlük aldı. Üç de roman yazmış olan Schipper'in *The London Times*, *El Mundo* ve *Los Angeles Times*'ta yazıları yayımlandı.

ISBN 978-605-5813-55-0

